

اولین همایش ملی اندیشه ها و فناوریهای نو در معماری

۲۰ اسفند ۱۳۹۱ تبریز-ایران

تحولات فضا ها و بافت های شهری

عنوان

صفحه

۲.....	بررسی نقش مجسمه های شهری در شکل گیری معنای هویت در شهرسازی معاصر
۶.....	تأثیر نقش معماری در تعریف ورودی های شهری مدرن (نمونه موردی: ورودی شهر مقدس مشهد از طریق فرودگاه)
۱۳.....	بررسی نقش نورپردازی در توسعه فضاهای شهری با تأکید بر شهر تبریز
۲۰.....	بررسی نقش فرهنگ در طراحی فضاهای شهری*
۲۷.....	بررسی تأثیر ساختار کالبدی بافت تاریخی در فعالیت های عمرانی شهرداری تبریز (مطالعه موردی: منطقه ۸ شهرداری تبریز)
۵۲.....	طراحی در بافت تاریخی شهر تبریز بر اساس مجموعه های همپوند به عنوان رویکردی نو در پیوند بافت قدیم و جدید
۵۵.....	عوامل و عناصر تأثیر گذار بر روند طراحی
۶۶.....	نقش عناصر معماری و سازه در ساختار زیبایی شناسانه شهر تاریخی سلطانیه با تأکید بر الگوی پایدار منظر شهری
۷۶.....	بررسی و تبیین نقش تکنولوژی در معماری شهری با تأکید بر مبلمان شهری
۸۵.....	بررسی عوامل موثر بر ارتقای کیفیت محیطی فضاهای شهری (مطالعه موردی: خیابان امام اردبیل)*
۹۳.....	مناسب سازی مراکز تجاری (با رویکرد پاسخگویی به نیازمندی های انسان در فضاهای عمومی شهر معاصر)
۱۰۳.....	فرمال شهر؛ جستاری بر مفهوم شناسی سوپر مدرنیته
۱۱۱.....	بررسی نحوه ارتباط فضاهای عمومی درونی و بیرونی در شهرسازی معاصر
۱۲۱.....	چگونگی همخوانی یک اثر معماری جدید با محیط پیرامون خود
۱۲۷.....	هویت جدید فضای عمومی
۱۳۲.....	بررسی نقش نمای ساختمان ها در هویت بخشی بافت شهری (نمونه موردی شهر تبریز در دوره معاصر)
۱۴۱.....	بررسی نقش مسجد محله در توسعه و کنترل نظام پایدار محله (نمونه موردی محله سرخاب تبریز)
۱۴۸.....	قطب شهری (حلقه گمشده کلان شهرهای امروزی)
۱۵۴.....	شهر ستیزی ایرانی، امری ارادی یا فعلی جبری؟
۱۵۸.....	بیت شهر: تأثیر تکنولوژی سایبر بر معماری و شهرسازی
۱۶۴.....	بررسی رابطه جرم و جنایت و حس امنیت با ساختار فرم شهری نمونه موردی: محله امامیه تبریز
۱۷۰.....	بررسی معیارهای پایداری اقلیمی در طراحی فضاهای عمومی شهری در کلانشهر تبریز
۱۸۰.....	نگاهی به حس امنیت زنان در فضاهای شهری و جوانب آن نمونه موردی: پارک شاهگلی
۲۰۰.....	بررسی تأثیرات اقلیم شهر تبریز بر روی الگوهای رفتاری مردم شهر در استفاده از کاربری ها شهری
۲۰۶.....	شناخت معضلات و بهسازی بافت های فرسوده شهری
۲۱۱.....	بررسی و تأثیر معماری و توسعه پایدار در رشد هوشمند شهرک های جدید شیراز با رویکرد زیست محیطی
۲۱۸.....	کاربرد روش های نوین ساخت در نوسازی بافت های فرسوده شهری

بررسی نقش مجسمه های شهری در شکل گیری معنای هویت در شهرسازی معاصر

علیرضا افشین راد^۱، علی اکبر حیدری^۲، رزا وکیل نژاد^۳، فرناز انتصاری^۴

^۱ دانشجوی کارشناس ارشد معماری، دانشگاه پیام نور، واحد عسلویه، عسلویه، ایران.

Ali_AfshinRad@yahoo.com

^۲ دانشجوی دکتری معماری، دانشگاه علم و صنعت ایران، تهران، ایران.

^۳ دانشجوی دکتری معماری، دانشگاه علم و صنعت ایران، تهران، ایران.

^۴ دانشجوی کارشناس ارشد طراحی شهری، دانشگاه آزاد اسلامی زنجان، واحد علوم و تحقیقات، زنجان، ایران

چکیده

هرجا بحث از فضای هویت مند می شود، در واقع موضوع سخن یک مکان است. برای بررسی نقش مجسمه های شهری در شکل گیری معنای هویت در شهرسازی معاصر، مطالعه پیشینه و تاریخچه آنها و دلایل پیدایش آنها در شهر ضروری به نظر می رسد. بروز بحران هویت می تواند زمینه ساز تلاش برای احراز هویت باشد. مکان وجهی از فضا است که به وسیله شخصی یا چیزی اشغال شده است و دارای بار معنایی و ارزشی است. به عبارتی مکان محل تلاقی فرم، عملکرد و معنای فضا است. بنابراین فرم، عملکرد محل نصب و معنای نهفته در مجسمه های شهری می تواند در شکل گیری و همسو بودن با هویت معنایی موجود در شهرسازی یک شهر نقش عمده ای را عهده دار باشد. هدف از این پژوهش، مطالعه نقش این مجسمه ها در معنای هویت شهرسازی بوده و روش تحقیق نیز به صورت کتابخانه ای و میدانی بوده و نتایج پژوهش نشان می دهد این مجسمه ها هستند که می توانند در تثبیت و یا برهم زدگی معنای هویت در یک شهر نقش عمده ای را دارا باشند.

کلمات کلیدی: مجسمه های شهری؛ هویت؛ معنا؛ شهرسازی.

مقدمه:

یکی از مهمترین کارکردهای مجسمه های شهری، ایجاد حس مکان تعریف شده، القا روحیه خاص در فضا یا تقویت روحیه یک فضا است. مکان بخشی از فضا است که بوسیله شخصی یا چیزی اشغال شده باشد و دارای معنایی ارزشمند است. در صورت هماهنگی مجسمه با محیط و تقویت انسجام بصری محیط پیرامون، شهروندان احساس رضایت و آرامش بیشتری کرده و حس مکان تقویت می شود. یکی دیگر از عوامل مهم در مطالعات شهرسازی معاصر بحث هویت می باشد. هویت یعنی محل یک حد و حدود معین. حدی که شخص می تواند یک مکان را به عنوان محل منطقه متمایزی از سایر مکان ها شناخته و یا بازشناسایی کند به طوریکه شخصیتی بی نظیر و یا حداقل مخصوص به خود را دارا باشد. از همین رو می توان گفت مجسمه هایی که از طراحی خلاقانه و هنرمندانه ای برخوردارند می توان هویت بخش باشند اما در راستای دستیابی به اصول هویت بخش بودن بایستی به مقوله و مفهوم هویت بیشتر پرداخته شود.

هویت:

یکی از بحث انگیزترین موضوعات عصر حاضر هویت است و هرکس به طریقی نگرانی هویتی دارد اما اکثر بحث ها بیش از آنکه متوجه شناخت مساله و یافتن راه حل تحقق پذیر در برخورد آن باشد، به انعکاس این نگرانی معطوف می گردد. گرچه این بازتاب نیز به نوبه خود ضروری است اما اگر به راه کارهای عملی برای مقابله با مساله منتهی نشود، عملاً نتیجه ای جز بر انگیزتن اضطراب و سلب اعتماد به نفس فی مابین خود ندارد. در حقیقت هویت پاسخ بر پرسش در خصوص چیستی یا کیستی موجود است (سجادی، ۱۳۸۱، ۱۳۷).

هویت معنوی:

بروز بحران هویت می تواند زمینه ساز تلاش برای احراز هویت باشد. نتیجه احراز و تثبیت هویت، هویت معنوی فضای مورد سنجش از نظر فرد یا جمع بوده و لازمه آن داشتن شرایطی است که امکان هویت معنوی فضا را فراهم آورد. با اشراف به این شرایط می توان فضایی را که دچار بحران هویت است، به سمت احراز هویت مورد نظر هدایت نمود و فضای هویت مند را از ابتلا به بحران هویت در خلال تغییرات مصون داشت. از طرف

اولین همایش ملی اندیشه ها و فناوریهای نو در معماری

۲۰ اسفند ۱۳۹۱ تبریز-ایران

انجمن مهندسان معمار ایران

دیگر باید به این مطلب نیز توجه داشت که هویت اعتبار خود را از تشخیص می گیرد. لذا مهمترین شرط هویت معنوی، قابل تشخیص بودن است. - در این میان، موضوع مورد تشخیص، فضا و ملاک تشخیص، تصویر ذهنی آن و میزان نزدیکی فضا به توقعاتی است که از آن انتظار می رود (قاسمی، ۱۳۸۳، ۵۷).

فضا، فرم، عملکرد: هویت، بی ریشگی

هرجا بحث از فضای هویت مند می شود، در واقع موضوع سخن یک مکان است. مکان وجهی است که به وسیله شخص یا چیزی اشغال شده است و دارای بار معنایی و ارزشی است. به عبارتی مکان، محل تلاقی فرم، عملکرد و معنای فضا است. نخستین پیامد بحران هویت آن است که فرد خود را بی ریشه می یابد. دلیل بی ریشگی را می توان در مخدوش بودن هویت مکان جستجو کرد. به تبع آن، هویت مکانی فرد نیز تصنیف می شود و دیگر فرد خود را متعلق به مکان خاصی نمی داند و لذا احساس بی هویتی می کند. مخدوش شدن هویت مکان فرد را به سمت احساس بی هویتی سوق می دهد و احساس بی هویتی بر بریدن فرد از مکان منجر می شود. در رابطه با بحث هویت ملی و فرهنگی در ایران نیز، این کشور پس از اسلام، روزگاری دراز سرزمین ملوک الطوائفی بوده، یعنی در هر قسمت، خاندانی و دودمانی سلطنت و پادشاهی داشتند. طبیعتا هویت ملی، وقتی که تحت الشعاع بینش و اندیشه و حکمت یا مصلحت سیاسی قرار می گیرد ثابت نیست و به اقتضای زمانه دگرگونی می پذیرد (ستاری، ۱۳۸۲، ۱۰۳).

معنا و نشانه شناسی در فرایند طراحی شهری:

طراحان شهری می توانند در هدایت کردن و جهت دادن به تغییرات به سوی هدف که همان محیطی معنادار باشد، روی مردم و محیط آنها و یا ترجیحا روی هردو تاکید کنند. طراحان نباید امر آموزش دادن به مردم را که در شناخت و استفاده بهتر آنها از خصوصیات محیط زیستشان به شدت موثر است نادیده بگیرند. یک طراحی شهری موفقیت آمیز مستلزم ارضا ارزش های رفتاری انسانی است. در حقیقت یک طراح شهری باید بداند آنچه را که مردم می دانند، آنچه را که مردم می ستایند، آنچه را که مردم به خاطر می آورند و آنچه را مردم تداعی می کنند که مربوط می شود به جنبه های نمادی، فرهنگی، تاریخی و معنی در فضاهای شهری (بحرینی، ۱۳۸۷، ۱۳۷). در این بین باید به این مساله توجه داشت نشانه و نمادها نسبتا تصادفی است. نمادهای فیزیکی نشان و مارک نیستند بلکه صرفا وسیله ایی بالقوه برای رساندن معنا می باشند. نمود فیزیکی، هر شکلی که به خود بگیرد، فقط وقتی تبدیل به علامت یا نشانه می شود که برخی انسانها معنایی برایش قائل شوند (تصویر شماره ۱). هیچ نوع علامت یا نشانه ایی وجود ندارد که فقط علائم یا نشانه هایی نزدیک نفر باشد (مدنی پور، ۱۳۸۹، ۲).

تصویر شماره ۱. نمود فیزیکی معنا و نشانه به شکل یک مجسمه شهری - منبع:

www.boooof.ir

مجسمه های شهری: هویت، معنا، ارزش

از جمله عوامل بسیار مهم فیزیکی که طراحان شهری می توانند در کمک به نمود ارزشهای انسانی و اجتماعی مورد استفاده قرار دهند مجسمه های شهری می باشند. این مجسمه ها می توانند از چند جنبه و راستا مورد بررسی و تحلیل قرار گیرند. نکته اول هدف می باشد. اینکه هدف از طراحی، ساخت و اجرای یک مجسمه شهری برآورد ساختن کدام یک از ارزش های انسانی است. آیا خاطره و تداعی و یا نشان یک سنت، فرهنگ و

اولین همایش ملی اندیشه ها و فناوریهای نو در معماری

۲۰ اسفند ۱۳۹۱ تبریز-ایران

انجمن معنای نهادهای معماران ایران

اعتقاد برای یک انسان مهم تر است و یا رو آوردن به هنر مدرن- آیا درک عمومی- باید مدنظر قرار گیرد و یا رو به کلیات و مدرنیستون- هنر- آیا هویت و معنا باید در قالب سنت نمایشگر ارزش ها باشند یا مدرنیته (تصویر شماره ۲).

تصویر شماره ۲. آیا هویت و معنا باید در قالب سنت نمایشگر ارزش ها باشند یا مدرنیته- منبع:

www.irma.ir

دکتر حسنعلی لقایی، استاد معماری منظر دانشگاه تهران، معتقد است اولین نکته ای که در به کارگیری مجسمه در شهر باید مورد توجه قرار گیرد، مکان مناسب قرار گیری آن است. مجسمه در مکانی مناسب می تواند به عنوان عنصری در زیبایی یا خلق معنایی خاص برای شهروندان موفق باشد. از دیگر ویژگی های مجسمه های شهری می توان به هم خوانی آن با محیط پیرامون و نزدیکی با فضای فرهنگی، رعایت اصول هنرهای تجسمی و مبانی حجم سازی، درک صحیح از رابطه بین فضا و حجم و ارتباط تنگاتنگ آن با مکان و محل نصب، تاکید بر ویژگی های فرهنگی و ملی و توجه به خواست زیبایی شناسی مجسمه ساز، ارزش دادن به آثار هنری و حمایت مسئولان شهری از هنرمندان و استفاده از هنر مجسمه سازان بومی هر منطقه از ضرورت های دیگری است که باید مورد تاکید قرار گیرد (تصویر شماره ۳).

تصویر شماره ۳. مکان یابی مجسمه های شهری در راستای القای معنای ساختاری و شهرسازی - منبع:

www.bokan4.blogfa.com

مجسمه شهری، حجمی سه بعدی و دارای فرم و بیان هنرمندانه است که از جهات مختلف قابل نظاره است. کارکرد اصلی مجسمه تزئین، هویت بخشی یا انتقال پیامی به ناظران است. مجسمه های شهری دارای ناظران متنوع می باشد، بدین ترتیب افرادی که سواد خواندن و نوشتن ندارند بیننده این حجم ها هستند. بنابراین سواد از جمله عوامل مهم در انتقال و دریافت معنا و مفهوم در مجسمه های شهری می باشد. مجسمه سازی شهری کار مشترک مجسمه سازان، طراحان شهری و منظر و برنامه ریزان می باشد که با حمایت و هدایت مدیران شهری انجام می پذیرد. هدف این همکاری، ضمن رعایت ملاحظات عملکردی، بیشترین لذت بصری را برای ناظر به وجود می آورد (سعیدی، ۱۳۸۷، ۴). در حقیقت هنر مجسمه سازی، به همان نسبت که تعریفی بنیادین از ماهیت فضای عمومی ارائه می دهد، با تمام قدرت آن را با آگاهی شهروندانی تزریق می کند که درکی از محیط پیرامونی خود و تغییرات شتابان آن ندارند و با بسیج عمومی واکنش های عاطفی شهر را به مشابه یک دارایی مشترک که نیازمند

اولین همایش ملی اندیشه ها و فناوریهای نو در معماری

۲۰ اسفند ۱۳۹۱ تبریز-ایران

انجمن مهندسان معمار ایران - تهران

پاستداری-در برابر-نفوذ-نامزدی-هاست-جامی-اندازد-بدین-ترتیب-فضای-عمومی-شهر-به-قلمرویی-برای-کشف-هویت-مبدل-می-شود-و-در-نتیجه-برخی-نشانه های تاریخی می تواند فشارهای ناشی از زندگی مدرن را کاهش و یا برخی از نمودهای مدرنیته نشانه های تاریخی و فرهنگی را به نوعی جدیدتر نشان دهد (تصویر شماره ۴).

تصویر شماره ۴. نمونه هایی از تیپ های متفاوت مجسمه های شهری - منبع:

www.ideyab.ir

نتیجه گیری:

منظر شهر، هنر یکپارچگی بخشیدن بصری و ساختار به مجموعه ساختمانها، خیابان ها و فضاهایی است که محیط شهر را می سازد که ترکیبی از فضاهای مصنوعی و طبیعی بوده و این ترکیب در مجموع در تلاش القا کردن یک مفهوم و معنا و هویتی خاص می باشد. در راستای نیل به این هدف ممکن است از تکنیک ها و روش های گوناگونی استفاده گردد که یکی از مهمترین و اصلی ترین این روش ها و ابزارها مجسمه های شهری می باشند که خود این مجسمه های شهری بسته به بستر، نیاز، مکان و برنامه ریزی طراحی آن می تواند به گونه هایی متفاوت در نمایش بار معنایی خویش نقش ایفا کند. این نقش می تواند در قالب سنت، مدرنیته، رئال، آبستره، مفهومی، کانسپتچوال و یا به شکلی و فرمی کاملاً ساده ایفا گردد و وظیفه خود را در اثبات و یا تغییر یک هویت، فرهنگ و معنا ایفا کند. نتایج این پژوهش نشان می دهد، مجسمه های شهری عمده ترین تاثیر بصری و معنایی در القای مفاهیم و هویتی یک جامعه و یک شهر را داشته و با یک طراحی و اجرای برنامه ریزی شده و صحیح می توان احترام به ارزش های انسانی یک جامعه در یک شهر را در قالب یک مجسمه شهری به نمایش گذاشت.

مراجع

۱. بحرینی، سید حسین، ۱۳۸۸؛ فرایند طراحی شهری؛ فضای شهری؛ ش ۴؛ تابستان ۸۸؛ صص ۳۷-۴۶
۲. پور اصغریان، مهتاب، ۱۳۸۷؛ مجسمه سازی در فضاهای شهری ایران؛ فصلنامه تحلیلی پژوهشی نگر؛ شماره ۹۰۸؛ پاییز و زمستان ۸۷؛ صص ۲۰-۲۴
۳. پورمند، حسینی، موسیوند، محسن، ۱۳۸۹؛ مجسمه سازی در فضاهای شهری؛ نشریه هنرهای زیبا-هنرهای تجسمی؛ شماره ۴۴- زمستان ۸۹؛ صص ۵۱-۵۸
۴. قاسمی، مروارید، ۱۳۸۳؛ اهل کجا هستیم؟؛ نشر روزنه؛ تهران؛ صص ۲۰-۴۵
۵. ستاری، علی، ۱۳۸۲؛ هویت ملی و فرهنگی؛ نشر کبیر؛ تهران؛ صص ۳۰-۶۷
۶. سجادی، رضا، ۱۳۸۱؛ آیا هنر می تواند معماری را به چالش بکشد؛ فضای شهری ۸۸؛ صص ۴۳-۴۷
۷. سعیدی رضانی، نوید، ۱۳۸۷؛ مجسمه ها هنر را به میان مردم می آورند؛ تندیس ۲؛ صص ۱۱-۱۷
۸. ماجدی، حمید، زرابادی، زهرا السادات، ۱۳۸۹؛ جستاری در نشانه شناسی شهری؛ آرمانشهر؛ شماره ۴؛ بهار و تابستان ۱۳۸۹؛ صص ۴۹-۵۶
۹. مدنی پور، علی، ۱۳۸۹؛ طراحی فضای شهری؛ معنا و نشانه شناسی شهری؛ روزنه؛ صص ۲۰-۳۲

تاثیر نقش معماری در تعریف ورودی های شهری مدرن (نمونه موردی: ورودی شهر مقدس مشهد از طریق فرودگاه)

فائزه اخوان قصاب زاده ، محمد علی حسین پور فرد

مرکز آموزش عالی کاویان مشهد ، مرکز آموزش عالی نجف آباد

, m.ali_hosseinpour@yahoo.com murbandesign_a@yahoo.com

چکیده:

شهرها به سرعت رو به گسترش اند. به نظر می رسد توسعه بسیار سریع، مرزها را از بین برده است. شهرهای قدیمی اروپایی بسیار متفاوت بودند با دیوارها و خندق هایشان که نشانه های قدرتمند گذار از حوزه روستایی به شهری بودند. اما کم کم در اثر تغییرات دیوارها و دروازه ها از بین رفتند و به عناصری زائد تبدیل شدند. از قرن نوزده به بعد ورودی های جدید شهری شکل گرفتند. ایستگاه های راه آهن و به دنبال آن فرودگاه ها، اما نکته اینجاست که این ورودی ها کمتر به عنوان ورودی تعریف می شوند و اغلب تنها محل گذرند در واقع نوعی نا مکان هستند. این پژوهش با استفاده از روش تحلیلی - توصیفی و با تکیه بر مطالعات ادراک (تصاویر ذهنی مخاطبین فضا) بدنبال شناسایی علل نامکان شدن این فضاها و ارائه راهکارهایی برای خروج از این عدم تعریف شدگی است. تا بدین طریق مهر هویت مندی را بر مکان حک نماید. آنچه در این مطالعات به آن دست یافته ایم، ویژگی هایی برای تعریف ورودی فرودگاه به شهر است، ویژگی هایی همچون ارتباط با ساختار طبیعی و مصنوع شهر، داشتن عنصری نمادین، اجتماع پذیر بودن جهت ارتباط با مخاطب و ایجاد ویژگی های هویتی خاص شهری که قصد ورود به آن را داشتیم. در این مقاله شهر مشهد به صورت خاص مورد بررسی قرار گرفت و تصاویر ذهنی مردم با سایر مطالعات انطباق داده شد. براساس یافته های تحقیق که همان ویژگی ها برای تعریف ورودی، آنچه که در بدو ورود در ذهن مردم می ماند (به خصوص از نگاه معماری)، آنچه که مردم از شهری که به آن وارد شده اند انتظار داشتند و مطالعات انجام شده، راهکارهایی که بر ویژگی های خاص ورودی تاکید داشتند برای مسیر ورود به مشهد از جانب فرودگاه تعریف شدند.

کلمات کلیدی: ورودی شهر، فرودگاه، هویت، ساختار شهر، مشهد

مقدمه:

بخش عمده شناخت ما از شهر در فضاهای باز شهری شکل می گیرد. این فضاها تصویر برجسته شهر را می سازند. ورودی شهرها به عنوان اولین نقاطی که اکثر مسافران با آن برمی خورند، بخش عمده تصویر اولیه شهر را شکل می دهد. تصاویر و حال و هوا و قوت مکان آنها در شکل دهی ذهنیت مخاطبان در رابطه با شهری که پیش رو خواهند داشت بسیار موثر است. به هم خوردن تسلسل مراتب در نظام کالبدی شهرها سبب شده تا ورودی شهرها که یکی از حلقه های این اتصال است، عملکرد مناسبی نداشته باشد، نقش خود را به خوبی ایفا نکنند و حامل پیام، معما و یا تصویری از شهر نباشد. [1]

یکی از این حلقه های اتصال، فرودگاه ها هستند اما به قول اوژنه فرودگاه تنها جایی است که شما از آن عبور می کنید و همان گونه که کولهپاوس در مقاله شهر عام ذکر می کند فرودگاه ها بی هویت ترین عوامل شهرند. از ویژگی های برجسته ی آنها این است که روز به روز بزرگ تر و بیشتر شبیه هم می شوند. [2]

در حال حاضر در دنیا متأسفانه هیچ فرودگاهی وجود ندارد که فاقد چنین خصوصیتی باشد این امر ناشی از بینشی است که فرودگاه ها را جز ابنیه عملکردی به حساب می آورد و توجهی به هویت محلی آن ها ندارد. به عبارت دیگر در هیچ فرودگاهی مسافران ویژگی های محلی را احساس نمی کنند و از شکل ظاهری آن متوجه نمی شوند که در کجا فرود آمده اند. فرودگاه اگرچه به نوعی یکی از انواع ورودی شهرها به شمار می رود، اما در مقیاس وسیع با شهرتناسبی برقرار نمی سازد و بیشتر به پیکره ای صنعتی و تحقیقاتی شباهت دارد. در هر حال فرودگاه یکی از مدخل های شهر است که نوع رابطه اش با شهر نیاز به بررسی مجدد و طراحی جدیدی دارد. [3]

این پژوهش با فرض اینکه عناصر معماری و شهری نقش تعریف ورودی شهری را بر عهده خواهند داشت، با تکیه بر تاثیرات این فضاها و عناصر بر مخاطبان شروع به تعریف ورودی شهر مشهد مقدس نموده است.

ورودی

اولین همایش ملی اندیشه ها و فناوریهای نو در معماری

۲۰ اسفند ۱۳۹۱ تبریز-ایران

انجمن مهندسان معماران ایران

- نحوه ورود به هر-فضا یا به عبارتی ورودی هر-فضا همواره در ذهن افراد جایگاه ویژه ای دارد. ورودی هر-فضا اولین مکانی است که با حضور در آن خصوصیات کلی فضا، آداب ورود، حد خصوصی و عمومی بودن و سایر ویژگی های فضا کشف می شود. به واقع با تمهید ورودی برای یک فضا، آن فضا برای ساکنانش هویت می یابد، تقویت می شود، نشانه گذاری شده و زنده تر نمایان می گردد.

درمفاهیم بنیادی شناخت فضاهای شهری، ورودی به منزله هم پیوند فضایی است. این اصل هم پیوندی در بیشتر موارد با هویت پذیری شهرنیز همراه است. [۴]

در گذشته، دروازه های شهر نقش آستانه و محل گذار از بیرون به درون را ایفاء می کرده اند. بسیاری از فعالیت های اجتماعی، اقتصادی و آیینی در کنار این دروازه ها شکل می گرفت. گذرهای اصلی شهر عموماً از دروازه های شروع و به دروازه های دیگر ختم می شد. در جریان توسعه شهر و از بین رفتن حصار تاریخی در توسعه های پس از دوره زندیه، گذرهای اصلی کماکان باقی ماندند و بر جای حصار شهر و بسیاری از گذرهای اصلی، خیابانهای اصلی شهر کشیده شد. این خیابانها کماکان به عنوان محورهای ارتباطی بین بافت قدیم و جدید شهر عمل می کنند و از جایگاه ویژه مکانی برخوردارند. به طوری که در بسیاری نقاط در محل دروازه های دیروز، فلکه، میدان و چهارراه اصلی ایجاد شده است. [۵]

از جمله عواملی که در تعریف ورودی ها نقش به سزایی دارند ارتباط این عناصر با استخوانبندی و ساختار شهر است، بر مبنای نظریات اندیشمندان طبیعت گرا شهر نیز پدیده ای زنده است. حیات و فعالیت هر پدیده زنده ای به مدد داشتن کالبدی مشخص به منصف ظهور می رسد، هر موجود زنده پیکره ای واحد دارد که بر اساس استخوان بندی معینی استقرار یافته است. اسکلت یا استخوان بندی منشا نظام حاکم بر یک پدیده به ویژه شهر است که به مثابه یک سیستم از فراسیستم ساختار شهر نشأت گرفته و به زیر سیستم های خود، اجزا و عناصر اصلی شهر، شکل و سازمان می بخشد. [۶] هر عنصر شهری برای آن که بتواند به پدیده های دیگر در کنار خود جای دهد و بدان متصل شود به عنصر واسطه ای احتیاج دارد که اصطلاحاً مفصل نامیده می شود. مفاصل در احیا و توسعه استخوان بندی شهر به ویژه از نظر تاثیر تغییر جهت محورها اهمیت می یابند. [۷]

ورودی های مدرن

از جمله ورودی های مدرن شهری ورودی شهر از طریق راه آهن و فرودگاه به شهر است.

۳-۱- ورودی شهر - ایستگاه راه آهن

ورود به یک شهر با قطار کاملاً متفاوت از ورود به شهر با اتومبیل از طریق جاده است. مسافر قطار به هنگام ورود به شهر، این مراحل را تجربه می کند:

طی کردن مسافت محدوده خارج از شهر به طرف شهر

معماری ورودی - ایستگاه راه آهن

خروج از ایستگاه راه آهن و قدم گذاشتن به خارج از محوطه آن.

در حال حاضر، تجربه کردن محدوده خارج از شهر به داخل شهر با قطار، همانند تجربه کابوس طی کردن مسیر (جاده) منتهی به شهر با اتومبیل است و اغتشاش و آلودگی بصری و بی نظمی موجود در این مسیر بسیار آزار دهنده است. برخلاف گذشته، امروز ایستگاه های راه آهن دیگر دروازه شهر محسوب نمی شوند، ولی هنوز هم از موقعیت مرکزیت برخوردارند زیرا محل آمد و شد مسافران زیادی هستند که سفر خود را از این محل آغاز کرده یا به آن خاتمه می دهند یا وسیله نقلیه خود را تعویض می کنند. در کشورهای پیشرفته صنعتی، ایستگاه های راه آهن هنوز هم فضاهایی با روح و پر تحرک اند که دائماً در حال تغییر و تحول و بازسازی می باشند. کاربری های قدیمی، تغییر داده شده و به روز می شوند، زیرا بناهای جدید، تغییر وضعیت موجود را ایجاب می کند. ولی تعدادی از ایستگاه ها هم، به علت بی توجهی مسئولان، بتدریج با دکه های فرسوده و رنگ و رو رفته فروش مواد خوراکی، سوغات و یادگاری، به انضمام تابلوها، پارچه نوشته ها و علائم راهنما و جهت یابی برای هدایت مسافران (که به جای راهنمایی آنها، آنان را بیشتر گیج و سردرگم می کند) پر شده اند که همگی به آشفتگی ایستگاه کمک کرده و سیمای زشت و غیر دوستانه ای از آن می سازند، که دال بر عدم وجود سیاست های مهمان نوازانه مدیریت ایستگاه دارد. ایستگاه های راه آهن هر شهری باید نماد هویت همان شهر باشد تا مسافر بتواند با یک نگاه از پنجره قطار، پی برد که به کجا وارد شده است. پس از آن این فضای ایستگاه است که مسافر را برای ورود به شهر آماده می سازد. در بسیاری از کشورها، مسافری که قصد ترک ایستگاه را دارد، برای سوار شدن به مترو یا قطار سریع السیر شهری، بلافاصله از سالن ایستگاه به زیرزمین و ایستگاه های حمل و نقل عمومی درون شهری هدایت می شود، یعنی به جای تجربه شهر، نوعی فریب در مورد او اعمال می گردد. ولی هنوز هم ایستگاه های راه آهنی وجود دارند که مسافر پس از خروج از آن خود را در محدوده قدیمی شهر می یابد و قادر است شهر را با تمام وجودش تجربه کند. [۳]

۳-۲- ورودی شهر - فرودگاه

اولین همایش ملی اندیشه ها و فناوریهای نو در معماری

۲۰ اسفند ۱۳۹۱ تبریز-ایران

انجمن مهندسان معمار استان آذربایجان شرقی

در گذشته-مستبرهای رفت-و آمد-وسایل-تقلیه- (کندرو) تحت تأثیر بافت مرکز-گرا، بازار قزاق داشت. امروزه هم-وسایل-حمل-و-نقل-تعیین-کننده مسیرها نیستند بلکه مسیرهای موجود، در ساختار بافت است که محدوده رفت و آمد ما را تعیین می کنند. فقط هواپیما از این قاعده مستثناست. هواپیما تصویری کلی و کاملاً واضح از شهر را، از ارتفاعی نسبتاً زیاد به ما عرضه می کند و ساختار چند لایه ای شهر را متشکل از معابر، مسکن و فضاهای باز، یک جا پیش روی بیننده قرار می دهد. ساختاری که در حین پیاده روی یا تردد با وسایل نقلیه در خیابان ها به طور تدریجی و از زاویه دید ناظر درک و احساس می شود. وقتی از بالا به شهر نگاه می کنیم شهر شکل سه بعدی خود را از دست داده شبیه یک لکه بزرگ و مانند یک کیک شیرینی به نظر می رسد. در این حالت، کلیتی مغشوش و محو مشاهده می شود، ولی مشخص نیست که آیا فلان خیابان از لحاظ طراحی شهری جذاب است یا خیر. آشفته گی ورودی شهر نیز احساس نمی شود. محل استقرار فرودگاه ها، برخلاف ایستگاه های راه آهن، معمولاً در فاصله دورتری از مرکز شهر قرار دارند، از این رو، مسیر خروجی فرودگاه ها به مسیرهای شلوغ و پر سروصدایی منتهی نمی شود، بلکه به مسیری عریض و تندرو ختم می گردد (بزرگراه ها). [۳]

۴. توقعات موردی از ورودی شهر

از نگاه دکتر پاکزاد توقعات موردی از ورودی شهر شامل پذیرندگی، خوانایی و تشخیص است. در زمان ورود به هر شهر اولین توقعی که هر فرد در ذهن خود دارد حس پذیرفته شدن است. یعنی شخص انتظار دارد که در بدو ورود با فضائی مواجه شود که به او خوشامد می گوید. نکته کیفی مهمی که مشکل اصلی ورودی شهرهای ما است عدم تشخیص آنها می باشد. الگوی بی مأخذی که در تمام شهرهای ما چه کویری و چه کوهستانی تقلید می گردد جوابگوی نیازهای این شهرها نیست. ورودی شهر نشانگر هویت و شخصیت یک شهر است و نمی توان با ایجاد فلکه و بلوار، چند تابلو یا مجسمه آن را تعریف کرد. نمی توان از این که شهر، توریستی یا مذهبی یا صنعتی باشد صرف نظر کرد. برای تحقیق تشخیص خاص هر ورودی لازم است که ورودی نماد چهره و شخصیت شهر باشد (هویت) [۸] مهمی که در این پژوهش سعی شده بدان پرداخته شود. نکته دیگری که به خصوص به دلیل حاکمیت سواره در ورودی شهرها اهمیت زیادی دارد، خوانایی است که به افزایش ایمنی و راحتی مسافرین کمک زیاد می کند.

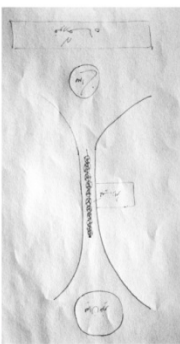
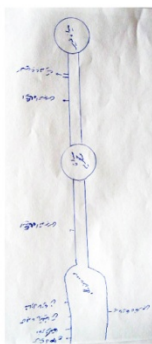
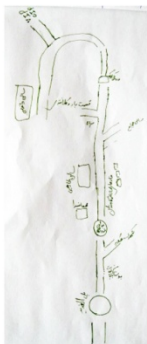
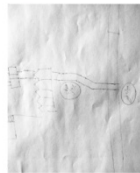
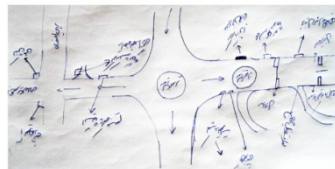
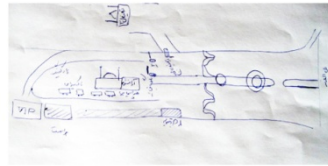
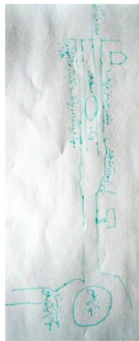
برای اینکه مسیری خوانا باشد ابتدا می بایست دارای وضوح کافی بوده و به راحتی رانندگان را هدایت کند. ادامه مسیر می بایست در روز و شب کاملاً قابل رؤیت بوده و خالی از هر گونه مانع مزاحم برای دید باشد تا ایجاد مشکل و خطر نکند. به همین دلیل تنظیم شیب ها و انحنای مسیر جاده طبق اصول طراحی راه ها به نحوی که دید و منظر را مخدوش ننماید. اهمیت زیادی دارد. پارک خودروها در حاشیه باند تندرو و بخصوص تقاطع ها و خروجی ها و تغییرات ناگهانی در مسیر چه در عرض و چه در پستی و بلندی کف مسیر باعث اختلال در حرکت می شود. عناصر موجود در اطراف و بعضاً در میان جاده از جدول گرفته تا تابلوهای راهنما یا تبلیغاتی نمی بایست باعث مخدوش نمودن دید رانندگان شوند. یک نکته دیگر در خوانایی مسیرها مسئله راهبری است تا افراد بتوانند مسیر خود را به راحتی دنبال کرده و در جهت یابی خود هنگام ورود به شهر دچار مشکل نشوند. به همین جهت نشانه های شاخص شهر چه طبیعی و چه مصنوعی می بایست قابل رؤیت باشند تا فرد بتواند موقعیت خود را با آنها ارزیابی کند. به همین دلیل تابلوهای راهنمای تعیین مسیر می بایست در فاصله مناسب قرار داشته و خروجی ها نیز از فاصله مناسبی قابل رؤیت باشد. در این راستا، با ایجاد تمایز و تفاوت در جداره ها می بایست فرد را متوجه نزدیک شدن به نقطه تصمیم گیری کرد. برای این که دید فرد به سمت مقصد هدایت شود لازم است که زاویه دید به تدریج به سمت مقصد کاهش یابد. در هر سکناس می بایست حداقل یک عنصر یا نشانه شاخص از شهر دیده شود این سکناس ها می توانند به دلیل وجود پیچ و خم و انحناء مسیر و یا تغییرات کالبدی و یا عملکرد در مسیر باشند. در هر صورت نمی بایست انتهای دید رها شده و خالی باشد. عامل دیگری که به خوانایی محل کمک می کند نظم است، ایجاد تقارن نسبی در طرفین و محصوریت یکسان در حوزه ورودی به منظم بودن این بخش کمک می کند. [۹]

وجود یک سلسله مراتب مشخص چه در ریتم حرکت و چه در جزئیات بدنه ها شخص را متوجه حرکت تدریجی از طبیعت به سمت محیط مصنوع می کند. به همین دلیل ترکیب تدریجی آنها و ظهور تدریجی سیلوئت و نشانه های شهر که به تدریج قوت می گیرند فرد را آماده ورود به شهر می کند. [۱۰]

۵. فرودگاه مشهد

فرودگاه مشهد واقع در منطقه هفت شهرداری واز سمت شرق موازی ومرتبط با شریان های ارتباطی ومبادی ورودی وخروجی شهر از طریق اتوبان مشهد- نیشابور است. سالانه ۱۷۹۴۸۶۷ نفر (متوسط روزانه ۴۹۱۷ نفر) از طریق فرودگاه وارد این شهر می شوند. [۱۱]

انجمن صنعتی مهندسان معمار استان آذربایجان شرقی

9

اولین همایش ملی اندیشه ها و فناوریهای نو در معماری

۲۰ اسفند ۱۳۹۱ تبریز-ایران

انجمن مهندسان معمار اسکان آذربایجان شرقی

۷.تحلیل

جدول زیر برآیند تحلیل مصاحبه و تصاویر ذهنی مردم (شهروندان مشهد،مسافرین،کارکنان فرودگاه ورانندگان تاکسی های فرودگاه)از مسیرفرودگاه تا شهروتجزیه و تحلیلی که توسط پژوهشگران به روی این مسیر صورت گرفته، می باشد.

هتجار	قوت	ضعف	فرصت	تهدید
خوانایی	۱-وجود مسجد در اولین گره پس از خروج از فرودگاه ۲-وجود کمپ اسکان به عنوان شاخصی برای معرفی فضا	۱-یکدست بودن مسیر به طول ۴کیلومتر ۲-عدم تقویت گره ها در نقاط مهم ۳-عدم وجود عناصردرگره ها با دید مناسب از کریدورهای دید ۴-عدم تقسیم مسیر به فضاهای مکث و حرکت	۱-امکان گشایش مسیر در برخی نقاط که کاربری های شاخص تری دارند ۲-امکان ایجاد عناصر خوانایی بخش در سکانس های مختلف ۳-امکان تقسیم مسیر به فضاهای مکث وحرکت ۴-امکان ایجاد کاربری های خاص در طول مسیر	۱-تبدیل شدن ۴کیلومتر مسیر به فضای صرفا گذربدون درک فضایی
انسجام	۱-یکپارچگی جداره ها به دلیل وجود جداره های تماما سبز ۲-انسجام عملکردی در کل طول مسیر	۱-عدم تعادل در قرارگیری توده ها در طول مسیر ۲-عرض زیاد بلوار که سبب گسست دو سوی آن شده است	۱-امکان ارتباط دو سوی بلوار از طریق عناصرالحاقی ۲-امکان ارتباط کاربری های دو سمت بلوار در نقاط گرهی	۱-عدم امنیت در مسیرهای عرضی بلوار ۲-مسیرهای فرعی وارد شده به بلوار
پایداری	۱-سازگاری مقیاس عملکردی کاربری ها با طول مسیر ۲-قابلیت های گردشگری ۳-جذابیت برای شهروندان ۴-عرض بودن مسیرهای پیاده ۵-وجود کمپ اسکان زائر که حدود یک کیلومتر از سبزیگی مسیر را تامین می کند به همراه قابلیت گردشگری	۱-ناهماهنگی مبلمان شهری با زمینه ۲-عدم توجه به پیاده در طول مسیر و گذرهای عرضی ۳-تجمع اتومبیل در پارکینگ ها با ظرفیت نا مناسب	۱-امکان استفاده از مصالح بوم آورد در کف وجداره ۲-امکان استفاده از تکنولوژی جدید جهت استفاده از انرژی های پاک ۳-امکان ایجاد تسهیلات وتجهیزات جهت عابرین پیاده	۱-افزایش استفاده از خودروی شخصی ۲-اولویت داده به پیاده در کل مسیر ۳-تسلط سواره بر تمامی ارتباطات
اجتماع پذیری	۱-اجتماع پذیری فضای مقابل ترمینال ها ۲-اجتماع پذیری فضای مقابل کمپ اسکان زائر	۱-اجتماع پذیری ضعیف در مقابل دانشکده پرواز ۲-اجتماع پذیری ضعیف در ایستگاه های حمل ونقل عمومی	۱-تقویت نقش اجتماعی گره ها ۲-تقویت نقش تعاملی فضای حرکت پیاده با ایجاد نقاط مکث ۳-همپا کردن محیط برای برپائی فعالیتهای خودجوش واجتماعی	۱-افزایش استفاده از خودروی شخصی و ایجاد سروصدا
حس مکان	۱-وجود عناصرشاخص طبیعی ۲-وجود عناصر شاخص مصنوعی(مسجدودروازه)	۱-عدم وجود مراکز فعالیتی درطول مسیر ۲-کمبود امکانات گردشگری تفریحی ۳-عدم وجود عناصر شاخص در مسیر	۱-فرصت بالا بردن تعاملات اجتماعی در فضاهای باز	۱-ساخت وسازه های نا مرتبط با هویت مشهد
امنیت وایمنی	-----	۱-عدم امنیت وسایل نقلیه درپارکینگ ها ۲-عدم امنیت پیاده در گذرهای عرضی مسیر ۳-عدم دسترسی ایمن جهت حمل بار به داخل ترمینال ها	۱-ایجاد کاربریهای فعال در شب و اختلاط کاربریها برای افزایش نظارت اجتماعی ۲-بهبود روشنائی معابر ۳-امکان استفاده از فضا برای فعالیت های مختلف	۱-وجود کاربری های غیر فعال در شب در مسیر ۲-تبدیل شدن مسیر به فضای صرفا گذر
هویت	۱-وجود مسجددر بدو ورود به نشان ۲-زیارتی بودن شهر ۳-وجود کمپ اسکان زائر	۱-عدم وجود کاربری های مرتبط با هویت شهری در طول مسیر ۲-عدم ارتباط مستقیم با نقاط شاخص هویت دهنده ۳-عدم استفاده از مترتال های بومی و مرتبط با اقلیم شهرمشهد	۱-امکان ایجاد فضاهای هویتی مانند بازارچه سوغات ونمایشگاه های هویتی در میانه بلوار ۲-امکان ایجاد ارتباط با حرم ونقاط تاریخی و دیدنی شهر از طریق حمل و نقل عمومی به خصوص مترو ۳-امکان بومی سازی با استفاده از مترتال های مرتبط با اقلیم	۱-نفوذ بی حد وحصر معماری مدرن ومترتال های غیر بومی ۲-یکدست شدن کاربری ها در طول مسیر
تشخص	۱-سلسله مراتب ورود به شهر ۲-دید به عناصر طبیعی شهر در طول مسیر	۱-عدم وجود عناصرهویتی کافی در مسیر ۲-عدم معرفی شهر در قرارگیری کاربری ها ۳-نا مفهوم بودن مسیر برای گذر کنندگان از آن	۱-امکان استفاده از عناصر طبیعی و مصنوع در جهت ایجاد کریدورهای دید مطلوب به منظور افزایش وضوح در محور ۲-فرصت بوجود آوردن نشانه های جدیددرگره ها ۳-فرصت ارتقای محیطی با استفاده	۱-حذف یکمرتگی ها از مسیر ۲-استفاده از مصالح وساز و کارهای غیر هماهنگ با شخصیت شهر

اولین همایش ملی اندیشه ها و فناوریهای نو در معماری

۲۰ اسفند ۱۳۹۱ تبریز-ایران

انجمن مهندسان معماران ایران

پذیرندگی	۱-وجود کمپ اسکان زائر	۱-عدم وجود فضای مکت در طول مسیر	۱-امکان ایجاد گشایش های فضایی در طول مسیر ۲-امکان استفاده از عناصر نمادین پذیرندگی	۱-تبدیل به فضای گذر شدن مسیر ۲-عدم اجتماع پذیری نقاط شاخص
کارایی	۱-همخوانی عنصر مسجد در مقابل ترمینال داخلی ۲-کاربری کمپ گردشگری-اقامتی در طول مسیر با هدف جذب گردشگر ۳-همخوانی کاربری مرکز آموزش پرواز در طول مسیر با کاربری مسیر	۱-عدم پرداخت در رسیدگی به کفسازی مسیر ۲-عدم وجود فضای کافی جهت پارک ماشین مراجعین ۳-عدم کیفیت کارای پارکینگ مراجعین	۱-امکان یکپارچه کردن نقاط مکت در طول مسیر ۲-امکان ایجاد فضاهای مطلوب جهت ایستگاه های حمل و نقل عمومی ۳-امکان تقویت مسیرهای پیاده	۱-غلبه اتومبیل و کاهش استفاده پیاده از مسیر

جدول ۱-منبع نگارنده

نتیجه گیری:

براساس تحلیلی که به روی تصاویر ذهنی و مصاحبات صورت گرفت نتایج زیر حاصل می گردد. فضاها در نقاطی که تغییری در یکنواختی مسیر ایجاد می شود بیشتر در خاطر مردم می ماند. که استفاده از سکانس بندی فضا را به مطبوعیت لازم در این زمینه می رساند. استفاده از عناصر معماری شاخص در هر سکانس سبب خوانایی آن سکانس می گردد. مردم به دنبال عنصری هستند تا کلان شهر بودن مشهد را در بدو ورود به آنها بنمایاند. استفاده از عنصری معماری قوی همچون ساختمانی جهت ایستگاه مترو و یا منو ریل در گره اصلی ورودی اکیدا توصیه می شود تا تشخیص لازم را در این نقطه ایجاد نماید. گشایش دید به ساختار طبیعی شهر توصیه می شود که در فرودگاه مشهد با افزایش ارتفاع ایستگاه منو ریل نسبت به سطح زمین این مهم دست یافتنی است. استفاده از عناصر نمادین دروازه در اتصال مسیرها به گره اصلی مفیدند به شرط آنکه با عناصر هویتی شهر درگیر باشند. طراحی فضاهای ساختمانی متناسب با ضوابط طراحی اطراف فرودگاه به عنوان فضای ارائه سوغات و صنایع دستی، فضای نمایش آثار هویتی فرهنگی، به گونه ای که ساختمان ها نماینگر معماری بومی و هویت مشهد باشند کمک بزرگی به ایجاد ریتم در گره ها می نماید.

منابع:

۱. معصومی، سعید. ۱۳۹۰. منظرورودی شهر، روزنامه خراسان شمالی، ۳۰ مرداد.
2. Koolhaas, Rem. 1995. The Generic City -S,M,L,XL(Small,Medium, Large, Extra-Large). Monacelli Press.
۳. قریب، فریدون. ۱۳۸۲. ضوابط ساماندهی و معیارهای طراحی شهری برای مبادی ورودی شهرها. هنرهای زیبا ۱۵: ۲۹-۴۱.
۴. بحرینی، سیدحسین، و ناهید علی طالب بابل. ۱۳۸۲. تدوین اصول و ضوابط محیطی ورودی شهر. مجله محیط شناسی ۸: ۳۱-۱۴.
۵. شعله، مهسا. ۱۳۸۵. دروازه های قدیم در خاطره جمعی شهر معاصر، ریشه یابی رشته های خاطره ای. هنرهای زیبا ۲۷: ۱۷-۲۵.
۶. حمیدی، ملیحه، رضا سیروس صبری، محسن حبیبی و جواد سلیمی. ۱۳۷۶. استخوانبندی شهر تهران-جلداول. تهران: سازمان مشاورفنی و مهندسی شهر تهران.
۷. نورایی، سمیه. ۱۳۸۵. آستانه شهر. پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد مشهد.
۸. خستو، مریم و نوید سعیدی رضوانی. ۱۳۸۹. عوامل موثر بر سرزندگی فضاهای شهری. هویت شهر سال چهارم.
۹. لینچ، کوین. ۱۹۱۸. سیمای شهر. ترجمه منوچهر مزینی. ۱۳۸۵. تهران: دانشگاه تهران.
۱۰. بنتلی، ای. پین، آلن الک، پال مورین، سومک گلین و گراهام اسمیت. ۱۹۴۵. محیط های پاسخده. ترجمه مصطفی بهزادفر. ۱۳۸۲. تهران: دانشگاه علم و صنعت ایران.
۱۱. آمارنامه حمل و نقل مشهد، ۱۳۸۶

بررسی نقش نورپردازی در توسعه فضاهای شهری با تاکید بر شهر تبریز

اکبر اصغری زمانی^۱، شاهرخ زادولی خواجه^۲، فاطمه زادولی^۳

^۱ دانشگاه زنجان، دانشکده علوم انسانی، زنجان، ایران.

azamani621@gmail.com

^۲ دانشگاه زنجان، دانشکده علوم انسانی، زنجان، ایران.

^۳ دانشگاه تبریز، دانشکده علوم محیطی و معماری، تبریز، ایران.

چکیده

نور یکی از اجزای مهم و حیاتی محیط اطراف ما را تشکیل می دهد. از نور علاوه بر فضاهای داخلی، در فضاهای خارجی و منظر شهری نیز استفاده می کنند. بعد از اختراع روشنایی، نورپردازی محیط مصنوع و ساخته شده بسیار محبوب شد و رواج یافت. امروزه در معماری و شهرسازی نور عملکردی فراتر از روشن ساختن فضا داشته و به عنوان یکی از موارد اصلی مورد توجه طراحان قرار می گیرد. در زندگی شهری امروزی، فعالیت شهروندان تا پاسی از شب ادامه می یابد، بنابراین برای ایجاد بستر مناسب و ایمن زندگی شبانه شهری و ارتقاء کیفیت بصری، طراحی نورپردازی امری بسیار مهم برای طراحان است. از طرفی دانش نورپردازی فضاهای شهری که آمیزه ای از علم و فن آوری و هنر می باشد، برای بازآفرینی هویت شهری، توسعه ی کارآمد اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و فراغت شهری و تقویت حیات مدنی و سرزندگی شبانه ی شهر، ضرورتی غیرقابل انکار است. همچنین نخستین عامل محیطی که برای هر نوع فعالیتی ضروری است، نور و روشنایی می باشد. این عامل بیش از سایر متغیرهای فیزیکی تأثیر دارد؛ زیرا متغیرهای دیگر را دستکاری می کند. از این رو، هدف این مقاله آشنایی با ضرورت وجود نور به عنوان یکی از اصلی ترین عناصر منظر شهری و بررسی تأثیر نورپردازی در توسعه شبانه فضاهای شهری در شهر تبریز می باشد. روش تحقیق مورد استفاده در این پژوهش توصیفی - تحلیلی و پیمایشی است. یافته های پژوهش نشان می دهد که چنانچه نسبت به نورپردازی هم به عنوان یک فعالیت تزیینی و جنبی و هم به عنوان یک راهکار موثر در معماری مجدد شهرها به هنگام شب توجه گردد، می تواند ضمن بهبود کیفیت زندگی شهری، نقش مهمی در افزایش جذابیت، زمان فعالیت و امنیت شهری برای شهروندان و به تبع آن توسعه ی فضاهای شهری به همراه داشته باشد. همچنین نورپردازی ضمن تأثیر گذاری در ترافیک شهری در ساعات پر تردد در سطح شهر و انتقال بخشی از ترافیک به ساعات پایانی شب باعث توسعه حیات شبانه شهر و افزایش راندمان افراد می شود. چنانچه نتایج هم نشان می دهد حدود ۹۰ درصد شهروندان به تأثیر بالای نورپردازی (۹۰.۷۶ در آسایش و امنیت شهروندان، ۹۲.۵۱ در افزایش زمان گردشگری و ۸۷.۹۳ در افزایش جذابیت و کیفیت فضاها) در توسعه ی فضاهای شهری اشاره کرده اند. بنابراین می توان نتیجه گرفت که همبستگی بسیار بالایی بین جذابیت و توسعه فضاهای شهری در شب و نورپردازی آنها وجود دارد.

کلمات کلیدی: نورپردازی؛ معماری؛ فضاهای شهری؛ تبریز.

مقدمه

در معماری و شهرسازی نور عملکردی فراتر از روشن ساختن فضا داشته و به عنوان یکی از موارد اصلی مورد توجه طراحان قرار می گیرد. در زندگی شهری امروزی، فعالیت شهروندان تا پاسی از شب ادامه می یابد، بنابراین برای ایجاد بستر مناسب و ایمن زندگی شبانه شهری و ارتقاء کیفیت بصری، طراحی نورپردازی امری بسیار مهم برای طراحان است. سیمای شهری در روشنایی روز و تاریکی شب باید دارای محتوی باشد. نور در طراحی شهری دارای خصوصیات و کیفیات متفاوتی از قبیل چگونگی اطلاع رسانی و شناساندن در مناطق و محله ها، افزایش بار هویتی و امنیتی، نمایان کردن نشانه ها و میراث فرهنگی و طبیعی و فضاهای شهری مثل پیاده روها و میدانها می باشد. همچنین نور یک عنصر معماری طراحی محیط است و تأثیر بسیاری در افزایش راندمان افراد دارد. از اهمیت نورپردازی محیط شهری می توان به ایجاد امنیت، دلپذیر کردن فضای شهر، تأمین زیبایی و امنیت در شب و همچنین تأثیر مثبت بر روحیه شهروندان اشاره نمود. به نظر می رسد نورپردازی شهری مقوله ای است که می تواند در ایجاد ارزش و جذابیت افزوده در فضاهای شهری تأثیر مناسبی بر جای گذارد. نورپردازی شهری، علاوه بر احیای بافت شهری در شب و ایجاد خاطره ی ذهنی مناسب در شهروندان، می تواند از طریق تأثیرگذاری در امنیت و نیز افزایش زمان گردشگری شهری و در صورت بهره گیری مناسب برای توسعه ی فضاهای شهری، مورد بهره قرار گیرد. بنابراین نخستین عامل محیطی که برای هر نوع فعالیتی ضروری است، نور و روشنایی می باشد. این عامل بیش از سایر متغیرهای فیزیکی تأثیر دارد؛ زیرا متغیرهای دیگر را که در کیفیت انجام کار نقش مهمی دارند، دستکاری می کند. نور یک ورودی محیطی ضروری برای انسان است. با توجه به گفته ی وارتمن نور مهمترین ورودی محیطی در کنترل عملکردهای پایه ای بدن

اولین همایش ملی اندیشه ها و فناوریهای نو در معماری

۲۰ اسفند ۱۳۹۱ تبریز-ایران

انجمن مهندسان معماران ایران

انسان بعد از غذا است. نور، رنگ و گرمای آن، اثرات فیزیولوژیکی و روانی در انسان ایجاد می کند (Birren, 2004:12). بنابراین امروزه به خوبی پذیرفته شده است که نورپردازی یکی از فاکتورهای اساسی در ایجاد محیط انسان ساخت است و بر تجربیات مردم از محیط شهری در شب اثر گذار است (Narboni, 2004:12 & Ritter, 2006:57). از طرفی روشنایی، عامل اساسی در تأمین رفاه و امنیت در شهر و زیبایی منظره آن در شب و روز است. بنابراین ضوابط و معیارهای فوق باید در طراحی صحیح تجهیزات روشنایی شهر در نظر گرفته شوند. اساساً موضوع روشنایی شهر و فضاهای شهری باید به صورت جامع طراحی شود و همه ی پارامترهای مؤثر و کارکردی روشنایی شامل امنیت اجتماعی، ایمنی عبور و مرور و نیز زیبایی و منظرسازی شبانه مورد نظر قرار گیرد (صالحی، ۱۳۸۷:۱۸۰). نورپردازی تعریف کننده ی هویت و سیمای شبانه ی شهر است و نبود نور و وجود تاریکی شب عوارضی همچون افزایش حوادث، نصادقات، جرایم و بزهکاری و کاهش امنیت اجتماعی را سبب می شود. بعد از اینکه انسانها استفاده از منابع نور طبیعی را برای روشنایی یاد گرفتند، نور یک جزء ضروری برای محیط انسان ساخت مطرح شد (Unver, 2009:5). یکی از کاربردهای مهم نورپردازی ایجاد امنیت در فضاهای شهری است که این مورد موجب احساس امنیت در ساکنین و شهروندان می شود. امروزه در ایران هرچند به نقش عملکردی نورپردازی به عنوان یکی از شیوه های مناسب سازی و شکل بخشی به فضاهای شهری در هنگام شب تا حدی توجه گردیده، اما هنوز قابلیت آن به عنوان عاملی در جذب و توسعه ی گردشگری کمتر مورد توجه قرار گرفته است. از اینرو، پژوهش حاضر برای بررسی و ارزیابی میزان اثر بخشی نورپردازی بر توسعه ی فضاهای شهری هدفگذاری شده است. و می کوشد دیدگاه شهروندان را در مورد تأثیر نورپردازی در افزایش جذابیت و کیفیت فضاهای شهری، آسایش و امنیت شهری در هنگام شب و همچنین در افزایش زمان گردشگری در شب جویا باشد.

هدف این پژوهش که درمورد تأثیر نورپردازی در توسعه فضاهای شهری در شهر تبریز می باشد، دارای سه هدف اساسی است:

- ۱- نورپردازی تا چه حد می تواند در افزایش آسایش و امنیت شهروندان شهر تبریز در شب مؤثر باشد؟
- ۲- آیا نورپردازی شهر تبریز در افزایش زمان گذران اوقات فراغت و گردشگری تأثیر دارد؟
- ۳- نورپردازی تا چه حد در افزایش جذابیت و کیفیت فضاهای شهری مؤثر است؟

پیشینه تحقیق

در مورد نورپردازی پژوهش هایی انجام گردیده که در زیر به موارد مهم آنها اشاره می گردد. در ایران مسعود تقوایی و دیگران (۱۳۹۰) در مقاله ی خود به بررسی نقش نورپردازی در توسعه ی گردشگری در شهر اصفهان پرداخته اند. این مقاله نشان می دهد که نورپردازی ضمن بهبود کیفیت زندگی شهری، نقش مهمی در افزایش جذابیت، زمان فعالیت و امنیت شهری برای گردشگران در پی دارد.

علی اصفردی و دیگران (۱۳۸۵) نیز در مقاله ی خود ضمن توجه به اصول کلی نورپردازی پارک های شهری، اشاره می کنند که سیمای شبانه به عنوان جزء لاینفکی در طراحی پارک ها و باغ ها باید به طور همزمان و با سایر بخشها مورد توجه طراحان قرار گیرد. این مقاله نورپردازی پارک ها را در جهت کمک به خوانایی نقاط عطف، نشانه ها، مسیرهای عبوری، ایجاد تسهیلات و امنیت و تشویق شهروندان در استفاده شبانه از پارک ها مؤثر قلمداد می نماید.

میتجا پرلایوسک در پروژه تحقیقاتی خود با نام نورپردازی پارک های شهری (۲۰۰۷) دو پارک شهری در کشور اسلونی را بررسی نموده و راهنمایی هایی را برای بهبود کیفیت فضای شبانه پارک ها که قابل تعمیم به دیگر فضاهای شهری مشابه نیز هست، را ارائه کرده است. سوزان سیتینگر (۲۰۰۷) کار پژوهشی خود را بر روی صفحه های نمایش شهری (تلویزیون های شهری) متمرکز و اشاره می کند که نورپردازی شهری مقوله ای است که هنوز از قابلیت بالقوه ای برای مطالعه و تحقیق برخوردار است و در این رابطه بر وجود تخصص های متفاوت برای یک طراحی نورپردازی همه جانبه تأکید می کند.

دیوید هربرت و نورمن دیویدسون در (۱۹۹۴) مقاله مشترکشان به نقش نورپردازی خیابانها در کاهش جرم و جنایات پرداخته و تأثیر نورپردازی خیابانها را در این زمینه با همبستگی مثبت بسیار قابل توجه ارزیابی کرده اند.

۳.۱ روش تحقیق

روش این پژوهش توصیفی، تحلیلی و پیمایشی است و داده های اصلی این پژوهش از طریق طرح پرسشنامه حاصل آمده است. بدین منظور پرسشنامه ای طراحی و به روش مقطعی در بین نمونه ای از جامعه ی آماری مورد نظر (کلیه شهروندان شهری در پارک ائل گلی و هنگام شب) توزیع گردید. پرسشنامه ها در تمام نقاط پارک ائل گلی و پس از بازدید و گشت و گذار گردشگران و کسب تجربه ی عینی ناشی از نورپردازی بین

اولین همایش ملی اندیشه ها و فناوریهای نو در معماری

۲۰ اسفند ۱۳۹۱ تبریز-ایران

انجمن مهندسان معمار استان آذربایجان شرقی

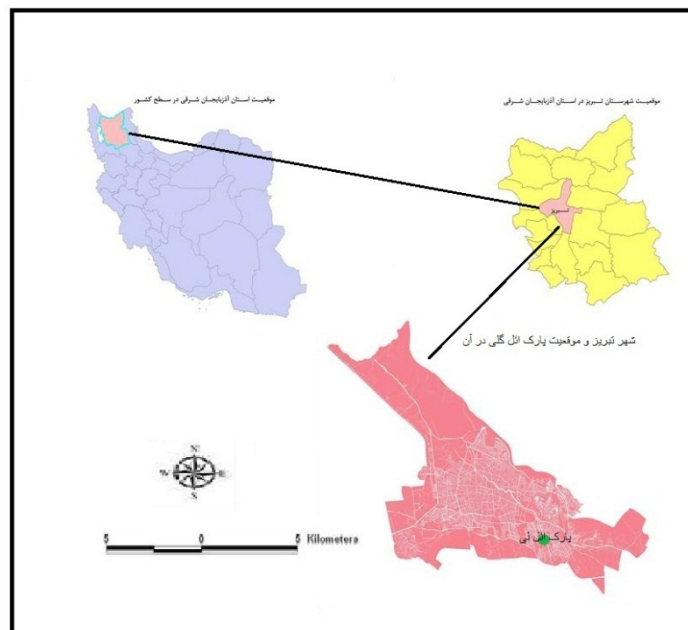
آنها-توزیع-و برای-افزایش-صحت-و-سهولت-پاسخگویی-در-ابتدا-توضیحات-مختصری-در-رابطه-با-موضوع-مورد-مطالعه-به-آنها-ارائه-گردید-حجم-نمونه-با-توجه-به-تعداد-شهروندان-در-فضای-مورد-مطالعه-در-مقطع-زمانی-مورد-نظر-و-با-استفاده-از-روش-تخمین-ذهنی-۲۸۰-نفر-تعیین-گردید.

معرفی شهر تبریز

تبریز یکی از شهرهای بزرگ ایران و مرکز استان آذربایجان شرقی است. این شهر بزرگترین شهر منطقه ی شمال غرب کشور و مناطق آذربایجانی نشین بوده است. تبریز در غرب استان آذربایجان شرقی و در منتهی الیه مشرق و جنوب شرق جلگه ی تبریز قرار گرفته است. این شهر از سمت شمال به کوه های پکه چین و عون بن علی، از سمت شمال شرق به کوه های بابا باغی و گوزنی، از سمت شرق به گردنه ی پایان و از سمت جنوب به دامنه های کوه سهند محدود شده است. تبریز در طول حکومت چهارصدساله ی خاندان «رَوَّادی» و اسکان قبیله ی عرب «اُزد» به شکوفایی رسید و اوج شکوفایی آن در زمان ایلخانان بود که در این زمان، این شهر پایتخت قلمرویی پهناور از نیل تا آسیای مرکزی بوده است. همچنین شهر تبریز به عنوان اولین شهر شیعه ی ایران شناخته شده است.

در این پژوهش، نظر شهروندان درباره ی نورپردازی شهری و نیز نور پردازی پارک ائل گولی (شاه گولی) مورد مطالعه قرار گرفته است:

- ائل گولی یا شاه گولی یکی از مهم ترین گردشگاه های شهر تبریز و همچنین یکی از بزرگترین پارک های منطقه ای شمال غرب کشور محسوب می شود که در جنوب شرق تبریز و در ۷ کیلومتری مرکز شهر واقع شده است. این مکان در زمان آق قویونلوها ایجاد شده و در دوره ی صفویان گسترش یافته است. با احداث هتل ۵ ستاره و بین المللی ائل گولی، این گردشگاه جنبه ی جهانی پیدا کرده است. همچنین محوطه ی قایقرانی، شهر بازی (لونا پارک) و نیز مسافرخانه های متعددی در داخل این گردشگاه وجود دارد. این پارک یا گردشگاه روزانه شاهد حضور بسیاری از هموطنان در محدوده ی خود می باشد (پیرنیا، ۱۳۸۳: ۲۰۵).

شکل شماره ۱- موقعیت پارک ائل گلی در شهر تبریز

مفاهیم نظری

۱.۲. نورپردازی

نورپردازی ترکیبی از علم و هنر است و نورپردازی موضوعی است درباره اینکه مردم چگونه محیط اطرافشان را روشن می کنند، چگونه آن را احساس و چه واکنشی نسبت به آن نشان می دهند؟ نورپردازی موضوعی مربوط به علوم زیستی و فیزیولوژی است؛ همان گونه که موضوعی مربوط به علم روانشناسی نیز هست. نورپردازی موفق در هر زمینه ای (شهری، معماری، ...) به فهم دقیق ویژگی های موضوع مورد نورپردازی متکی است. این شاید مهمترین مرحله از مجموعه مراحل فرآیند نورپردازی است. پاسخ به سؤلهایی از قبیل اینکه مردم برای اجرای درست کارهایشان به چه نوع نورپردازی نیاز دارند و یا اینکه چه شیوه نورپردازی بیشتر موجبات آرامش آنها را فراهم می کند، از جمله موضوعهای مهمی است که طراح نورپرداز در نورپردازی باید به آنها توجه کامل داشته باشد. فهم درست از مردم و نیازهای آنها شرایط لازم هر نوع نورپردازی موفق است. آنچه چشم، از محیط اطراف می بیند و مغز ما ادراک می کند، متأثر از میزان نور منعکس شده از سطوح مختلف است، لذا دانستن خصوصیات مواد و مصالح و

اولین همایش ملی اندیشه ها و فناوریهای نو در معماری

۲۰ اسفند ۱۳۹۱ تبریز-ایران

انجمن مهندسان معمار ایران

مستطوح آنها و توجه به مقدار نور منعکس شده از آنها، یکی دیگر از اصول نورپردازی موفق است. نورپردازی می تواند گاهی وسعت دید انسان را محدود نماید، همچنانکه می تواند آن را گسترش نیز بدهد. نورپردازی علاوه بر وظایف کاربردی که بر عهده دارد، می تواند وظایف دیگری نیز به انجام رساند. وظایفی که بنجامین اوانز در کتاب خود به نام نور روز در معماری آن را چنین توصیف می کند: استفاده بیانی از نور به شکلی نمادین، فراگیر، خشنود کننده، ساده و غریزی و در عین حال ابهام آمیز برای گشودن پنجره خیال های بشری، بزرگترین وظیفه نورپردازی در عصر ماست (تقوایی و همکاران، ۱۳۹۰: ۶).

نورپردازی شهری

نورپردازی شهری، در واقع ترکیبی از نورپردازی معابر، بناها، میلان شهری، چراغ ها راهنمایی رانندگی، صفحه های نمایش شهری (تلویزیون های شهری) و نورپردازی های موسمی است، که علاوه بر ایجاد شرایط ادامه فعالیت ها و کارکردهای شهری در هنگام شب، در ایجاد امنیت و آسایش و جذابیت محیط های شهری نیز می تواند نقش بسزایی را ایفا کند. امروزه در جهت بهبود و پیشرفت نورپردازی نقش سازمانهایی نظیر انجمن های بین المللی نورپردازی شهری (LUCI) و برنامه: نور، مردم و شهر و همچنین جشنواره های نورپردازی و کارگاه های آموزشی را نمی توان نادیده گرفت. با الهام گرفتن از کارگاه های آموزشی و جشنواره های نورپردازی، طراحان نورپردازی، طراحان شهری، برنامه ریزان شهری، معماران، سازمانهای عمومی و مدیران شهری می توانند به بازبینی نحوه نورپردازی محیط های شهری پرداخته، چگونگی تأثیر آنها را بر شهروندان بررسی کنند. از این طریق است که می توان نسبت به آمیختگی نورپردازی شهری با محیط و بافت های کالبدی شهری اقدام نمود و اقدام عملی مناسبی را برای ایجاد یک نورپردازی شهری هازمونیک، احساس برانگیز و نماد گرایانه دنبال نمود.

اهمیت وجود روشنایی و نور

نورپردازی و طراحی نور هنر و علم است و مستلزم درک صحیح از نحوه عملکرد منابع نوری به عنوان ابزارهایی فنی و هنری است. نورپردازی ها باید در ابعاد متفاوت کاملاً مورد بررسی قرار گیرند. با ارائه ایده های قوی در طراحی معماری و معماری منظر، نور به عنصری بااهمیت تر از یک ابزار صرفاً تزئینی تبدیل می شود. امروزه شاهدیم بسیاری از مناطق که نیازمند حداقل روشنایی هستند، غرق در نورند و برعکس، برخی از مناطق که نیازمند نور بیشتر برای امنیت خود هستند، از این امکانات بی بهره اند افزون بر این اغلب ما از تأثیر ناخودآگاه نور بر روح و روان جامعه آگاه نیستیم. نور همواره به عنوان عنصری در جهت رفع نیازهای روحی و جسمی انسان مطرح بوده است (اعتمادی فر، ۱۳۸۸: ۲۸۷) و روشنایی، عامل اساسی در تأمین رفاه و امنیت در شهر و زیبایی منظره آن در شب و روز است. بنابراین ضوابط و معیارهای فوق باید در طراحی صحیح تجهیزات روشنایی شهر در نظر گرفته شوند. کارشناسان از شیوه های مختلف نور در شهرها سخن می گویند و معتقدند که بناهای مختلف شهرها را باید به شیوه ای خاص نورپردازی کرد. نورپردازی مستلزم درک صحیح از نحوه عملکرد منابع نوری به عنوان ابزارهای فنی است و باید در ابعاد متفاوت مورد بررسی قرار بگیرد. پژوهش حاضر از اینرو واجد اهمیت است که علاوه بر ارزیابی نقش نورپردازی به عنوان عامل مهم و تأثیرگذار در احیای فضاهای شهری و بهبود دهنده ی شاخصه های زندگی به بررسی نقش نورپردازی در امنیت شهروندان نیز پرداخته است.

نورپردازی شهری و ایجاد آسایش و امنیت در فضاهای شهری

نور همواره به عنوان عنصری در جهت رفع نیاز های روحی و جسمی انسان مطرح بوده است و یکی از مهم ترین عوامل کیفی و نمادین بوده و از نظر کارکرد عملی از جایگاه ویژه ای در معماری و شهرسازی برخوردار است و از دیدگاه اعتقادی هم در تمامی ادیان دارای جایگاه و ارزش والایی دارد (صالحی، ۱۳۸۷: ۸). لذا عدم توجه به این موضوع سبب عدم امنیت و در نتیجه ی عدم حضور شهروندان در طول شب در عرصه های عمومی شهر شده است. استفاده از نور علاوه بر جلوگیری از بزهکاری شبانه و ایجاد حس امنیت، موجب احیای روحیه نشاط و سرزندگی در شهروندان می شود (صالحی، ۱۳۸۷: ۸). از طرفی شهر محیطی است که با گوناگونی بسیار، با امکانات کم یا بیشتر پارک و بوستان ها، محله های پهن و باریک و خیابان ها و گذرگاههای مختلف و مکان هایی برای گذران اوقات فراغت. فضای شهری بیشترین ارتباط را با مردم و محیط زندگی برقرار می کند و در نتیجه نقش بسزایی در هویت بخشی و احساس آرامش به شهروندان دارد (اعتمادی فر، ۱۳۸۸: ۲۸۶). همچنین استفاده از نورپردازی شهری علاوه بر روشنایی جاده ها و جهت یابی مسیرهای پیاده و روشنایی ساختمان ها، پارک ها و عناصر منظر، برای بهبود بخشیدن کیفیت زیبایی شناختی فضای شهری در شب نیز به کار می رود (Sirel, 2006: 64). وقتی تاریکی شب را فرا می گیرد، هراس و دلهره به دنبال می آورد. زیرا تیرگی در همه ی فرهنگ ها نماد و نشانه ای از ظلمت، جنایت و هراس است. به همین دلیل با شکل گیری شهرها در طول تاریخ، مردمان از هرگونه امکاناتی برای ایجاد روشنایی در شهر استفاده می کردند. نور پردازی مناسب فضاهای شهری از شکل گیری مناطق کور در شهر می کاهد. این امر بدین معناست که برخی مناطق در شب ها به دلیل عدم نورپردازی مناسب و دیده شدن بوسیله ی شهروندان مکان هایی ناامن به شمار می روند. در چنین

اولین همایش ملی اندیشه ها و فناوری های نو در معماری

۲۰ اسفند ۱۳۹۱ تبریز-ایران

فضاهای- استفاده از-نورپردازی-مختلوع-می-تواند-بهترین-راهکار-در-افزایش-امنیت-بشمار-رود- (بمانیان- و-محمودی-نژاد: ۱۵۷:۱۳۸۸). همچنین- در- مورد- نور- و- روشنایی- و- تأثیر- آن- بر- عملکرد،- دو- و- ویژگی- آن- مورد- مطالعه- قرار- می- گیرد. یکی- شدت- و- دیگری- رنگ- نور،- روشنایی- نور- که- به- شدت- آن- بستگی- دارد؛- یعنی- همان- ویژگی- که- با- کم- یا- زیاد- شدن- آن- اشیا- روشن- تر- یا- تاریک- تر- دیده- می- شوند. توجه- به- نور- و- روشنایی- به- عنوان- یکی- از- متغیر- های- محیط،- بر- این- فرض- استوار- است- که- بین- راندمان- فرد- و- شدت- نور- همبستگی- وجود- دارد؛- یعنی- با- افزایش- روشنایی،- کارایی- فرد- هم- افزایش- می- یابد- و- این- نکته- مهمی- است- که- باید- در- کنار- نقش- نور- جهت- زیبایی- و- تأمین- امنیت- به- آن- توجه- ویژه- های- نمود- (اعتمادی- فر، ۲۹۱:۱۳۸۸). مطالعات- متعدد- نشان- داده- است- که- افزایش- شدت- روشنایی- کاهش- شدید- جرایم- شبانه- را- به- همراه- دارد. این- مطالعات- تأکید- کننده- این- است- که- سطح- روشنایی- بالاتر- به- ساکنان- احساس- امنیت- بیشتری- القا- نموده،- موجب- کیفیت- زندگی- بهتر- و- مناسبتری- می- شود- (مهندسین- مشاور- روشنایی- نور- گستر، ۲۷:۱۳۸۶).

نورپردازی شهری و افزایش زمان گردشگری

امروزه- زندگی- شهری- سبب- گشته- دامنه- ی- فعالیت- شهروندان- تا- پاسی- از- شب- ادامه- یابد- و- بدین- ترتیب- حیات- شبانه- تبدیل- به- قسمتی- از- زندگی- شهری- شده- است. با- وجود- تنگناهای- فراوان- در- زندگی- بشر،- جهت- اعتدال- بخشیدن- به- فضاهای- شهری- نیاز- به- وجود- فضاهای- عمومی- ایمن- در- شب- احساس- می- شود. از- آنجا- که- زمان- قابل- توجهی- از- اوقات- فراغت- افراد- جامعه- در- این- دوره- ی- زمانی- قرار- گرفته- و- نیمی- از- عمر- شهر- در- شب- سپری- می- شود،- این- نیمه- ی- پنهان- ارزش- بسیاری- پیدا- می- کند. نورپردازی- شهری- با- افزایش- امنیت- شهر- در- شب- و- به- تبع- آن- افزایش- زمان- کارکردهای- شهری،- ضمن- تداوم- حیات- شهری- در- شب- و- ایجاد- یک- خاطره- و- مرجع- ذهنی- مناسب- در- شهروندان- می- تواند- موجبات- افزایش- زمان- گردشگری- شهری- را- نیز- فراهم- آورد؛- مقوله- ای- که- در- جهت- توسعه- ی- گردشگری- شهری- می- تواند- از- نقش- ممتازی- برخوردار- باشد. عناصر- روشنایی- علاوه- بر- تأمین- نور- و- ایمنی- محیط- به- عنوان- عناصر- طراحی- نیز- استفاده- می- شوند. همچنین- نورپردازی- فضاهای- شهری- و- محیط- های- تفریحی- و- عمومی- در- شب- باعث- کاهش- تراکم- شهروندان- در- طول- روز- می- شود- و- در- نتیجه- از- آسیب- رساندن- به- فضاهای- شهری- جلوگیری- می- کند- و- بار- ترافیکی- در- روز- را- نیز- کاهش- می- دهد.

یافته های تحقیق

هدف- این- پژوهش- تأثیر- نورپردازی- در- توسعه- ی- فضاهای- شهری- با- توجه- به- سه- معیار- (نورپردازی- و- افزایش- آسایش- و- ایمنی،- نورپردازی- و- افزایش- زمان- گردشگری- در- شب- و- همچنین- جذابیت- و- کیفیت- نورپردازی- در- فضاها)- از- دیدگاه- شهروندان- است. که- شهروندان- در- قالب- پاسخ- به- سوالهای- مطرح- شده- به- بیان- دیدگاههای- خود- پرداخته- اند- که- جمع- بندی- نظرهای- آنها- به- شرح- جداول- شماره- (۳و۲) است. لازم- به- ذکر- است- که- از- کل- نمونه- ی- آماری- (۲۸۰ نفر)، ۵۱/۷۸ درصد- مرد- و ۴۸/۲۲ زن- بوده- اند. جدول- شماره- ۱- نشان- می- دهد- بیش- از- ۹۰ درصد- شهروندان- به- تأثیر- بالای- نورپردازی- و ۸/۲۱ درصد- به- تأثیر- متوسط- آن- بر- افزایش- آسایش- و- امنیت- شهروندان- اشاره- کرده- اند،- درحالی- که- تنها ۱/۴۴ درصد- به- نقش- کم- نورپردازی- در- افزایش- امنیت- شهروندان- اشاره- کرده- اند.

جدول شماره ۱- آمار توصیفی، تأثیر نورپردازی در افزایش آسایش و امنیت

فراوانی	درصد	درصد تجمعی
خیلی کم	۰	۰
کم	۴	۱.۴۳
متوسط	۲۳	۹.۶۴
زیاد	۱۰۸	۴۸.۲۲
خیلی زیاد	۱۴۵	۱۰۰
جمع	۲۸۰	۱۰۰

مأخذ: یافته های تحقیق

در- زمینه- ی- تأثیر- نورپردازی- در- افزایش- زمان- گردشگری- ۹۲/۵ درصد- از- پاسخ- دهندگان- عنوان- کرده- اند- که- نورپردازی- در- افزایش- زمان- گردشگری- تأثیر- زیادی- دارد- و ۶/۷۸ درصد- به- نقش- متوسط- آن- و- تنها ۰/۷۲ درصد- به- تأثیر- کم- نورپردازی- در- افزایش- زمان- گردشگری- اشاره- کرده- اند. در- مجموع- مشاهده- می- شود- که- نورپردازی- تأثیر- زیادی- در- افزایش- آسایش- و- امنیت- گردشگران- و- افزایش- زمان- گردشگری- دارد.

جدول شماره ۲- آمار توصیفی، تأثیر نورپردازی در افزایش زمان گردشگری

فراوانی	درصد	درصد تجمعی
خیلی کم	۰	۰
کم	۲	۰.۷۱
متوسط	۱۹	۷.۴۹

اولین همایش ملی اندیشه ها و فناوریهای نو در معماری

۲۰ اسفند ۱۳۹۱ تبریز-ایران

انجمن مهندسان معمار ایران - تهران

زیاد	۱۲۱	۴۳.۲۲	۵۰.۷۱
خیلی زیاد	۱۳۸	۴۹.۲۹	۱۰۰
جمع	۲۸۰	۱۰۰	

مأخذ: یافته های تحقیق

در زمینه میزان تاثیر نورپردازی در افزایش جذابیت و کیفیت فضاهای شهری نیز حدود ۸۷ درصد از پاسخ دهندگان عنوان کرده اند که نورپردازی در افزایش جذابیت و کیفیت فضاهای شهری تاثیر زیادی دارد و ۹.۹۳ درصد نیز به نقش متوسط و همچنین ۲.۱۴ درصد نیز به نقش کم نورپردازی در توسعه ی فضاهای شهری اشاره کرده اند.

جدول شماره ۳- آمار توصیفی، تأثیر نورپردازی در افزایش جذابیت و کیفیت فضاهای شهری

فراوانی	درصد	درصد تجمعی
خیلی کم	۰	۰
کم	۶	۲.۱۴
متوسط	۲۵	۱۲.۰۷
زیاد	۱۱۷	۵۳.۸۵
خیلی زیاد	۱۳۲	۴۶.۱۵
جمع	۲۸۰	۱۰۰

مأخذ: یافته های تحقیق

با توجه به ۳ جدول بالا می توان نتیجه گرفت که حدود ۹۰ درصد شهروندان به تاثیر بالای نورپردازی (۹۰.۷۶ در آسایش و امنیت شهروندان، ۹۲.۵۱ در افزایش زمان گردشگری و ۸۷.۹۳ در افزایش جذابیت و کیفیت فضاها) در توسعه ی فضاهای شهری اشاره کرده اند. همچنین در مورد نحوه ی نورپردازی در پارک اثل گلی نیز نظر شهروندان در جدول شماره ۴ قابل مشاهده است.

جدول شماره ۴- آمار توصیفی، نورپردازی در پارک اثل گلی از دیدگاه شهروندان

خیلی کم	کم	متوسط	زیاد	خیلی زیاد
۷	۲۱	۶۰	۸۸	۱۰۴
۰	۰	۳۷	۹۱	۱۵۲
۶۲	۵۳	۱۲۱	۳۹	۵

مأخذ: یافته های تحقیق

با توجه به جدول شماره ۴ مشاهده می شود که میزان نورپردازی در پارک اثل گلی از نظر افزایش آسایش و امنیت و همچنین از نظر افزایش زمان گردشگری در پارک در حد بالایی است، ولی از لحاظ جذابیت نورپردازی در حد پایینی قرار دارد.

نتیجه گیری

یکی از نکاتی که در فضاهای شهری به طور مؤثرتری باید بدان توجه شود، نورپردازی می باشد. در واقع، نورپردازی موجب احیای زندگی شبانه در شهر می شود. نور پردازی شبانه عرصه های عمومی شهری و مکان های های تفریحی موجبات تعاملات هرچه بیشتر آدمیان در بستری امن را فراهم می آورد. از اینرو در این پژوهش به بررسی نقش نورپردازی در توسعه فضاهای شهری (پارک اثل گلی تبریز) پرداخته شده است. یافته های پژوهش نشان می دهد که چنانچه نسبت به نورپردازی، هم به عنوان یک فعالیت تزیینی و جنبی و هم به عنوان یک راهکار موثر در معماری مجدد شهرها به هنگام شب توجه گردد، می تواند ضمن بهبود کیفیت زندگی شهری، نقش مهمی در افزایش جذابیت، زمان فعالیت و امنیت شهری برای شهروندان و به تبع آن توسعه ی فضاهای شهری به همراه داشته باشد. چنانچه نتایج هم نشان می دهد که حدود ۹۰ درصد شهروندان به تأثیر بالای نورپردازی (۹۰.۷۶ در آسایش و امنیت شهروندان، ۹۲.۵۱ در افزایش زمان گردشگری و ۸۷.۹۳ در افزایش جذابیت و کیفیت فضاها) در توسعه ی فضاهای شهری اشاره کرده اند. بنابراین می توان نتیجه گرفت که همبستگی بسیار بالایی بین جذابیت و توسعه فضاهای شهری در شب و نورپردازی آنها وجود دارد. از طرفی دیدگاه شهروندان در مورد نورپردازی پارک اثل گلی نشان می دهد که میزان نورپردازی در پارک اثل گلی از نظر افزایش آسایش و امنیت و همچنین از نظر افزایش زمان گردشگری در پارک در حد بالایی است، ولی از لحاظ جذابیت نورپردازی در حد پایینی قرار دارد.

۱.۴. راهکارهای پیشنهادی

اولین همایش ملی اندیشه ها و فناوری های نو در معماری

۲۰ اسفند ۱۳۹۱ تبریز-ایران

انجمن مهندسان معمار ایران

- راهبرد اصلی در دستیابی به اهداف در زمینه نورپردازی در وهله اول، تغییر نگرش مسئولان و نهادهای مرتبط به مسائل شهری نسبت به نورپردازی است. نوع نگاه به نورپردازی شهری از یک فعالیت جنبی، تزیینی و پرهزینه باید دگرگون گردد. متولیان و نهادهای مرتبط شهری باید بر این موضوع آگاه شوند که امروزه نورپردازی شهری امکانی برای بهبود فضاها و کیفیت محیطهای شهری است؛ از اینرو و با توجه به مطالعات انجام شده و در جهت بهبود وضعیت نورپردازی شهری تبریز پیشنهادهای و راهبردهای زیر ارائه میگردد:
- توجه به افزایش کمی و کیفی نورپردازی معابر، پارک ها و میادین شهری
- افزایش امنیت نورپردازی در تمام نقاط کور شهر
- بهره گیری از فناوری روز دنیا در در زمینه ی نورپردازی برای افزایش بهره وری و کاهش هزینه ها
- مطالعه ی مکان های پر خطر و جرم خیز شهر در هنگام شب و اجرای سیستم نورپردازی مطالعه شده برای بررسی نقش آنها در کاهش تصادفات، جرایم و بزهکاری
- استفاده از نظر کارشناسان زبده ی داخلی و خارجی در این امر.

مراجع

۱. ادیبی، علی اصغر، منام، علیرضا و ندا قاضی زاده (۱۳۸۵) اصول روشنایی پارک های شهری، مجله هنرهای زیبا، شماره ۲۷.
۲. اعتمادی فر، سید احسان (۱۳۸۸) نقش روشنایی شهری و طراحی نورپردازی در امنیت شهر تهران (با تأکید بر اصول صحیح نورپردازی در مناظر شهری)، دومین همایش جامعه ایمن شهر تهران.
۳. بمانیان، محمدرضا و هادی محمود نژاد (۱۳۸۸) امنیت و طراحی شهری، انتشارات هله، چاپ اول.
۴. پیرنیا، محمد کریم (۱۳۸۳) سبک شناسی معماری ایران، نشر معمار.
۵. تقوایی، مسعود، وارثی، محمدرضا و افشین درکی (۱۳۹۰) بررسی نقش نورپردازی در توسعه گردشگری اصفهان، سال دوم، شماره ۸.
۶. صالحی، اسماعیل (۱۳۸۷) ویژگی های محیطی فضاها شهری امن، مرکز مطالعاتی و تحقیقاتی شهرسازی و معماری، تهران.
۷. مهندسان مشاور نور گستر (۱۳۸۶) نورپردازی برای ایمنی در خیابان ها، معابر و مناطق پیاده رو، تندیس نقره ای، چاپ اول.
8. Birren, f (2004) Light, color, and environment: A thorough presentation of facts on the biological and psychological effects of color. Plus historical data and detailed recommendations for the resultful use of color in modern human environments. Color vision; Color; Physiological effect, . New york.
9. Herbert, David, Davidson, Norman, 1994, modifying the built environment: the Impact of improved street lighting, Geoform, volume 25.
10. Narboni, Roger (2004) lighting the landscape: Art, Design, Merseyside, united.
11. Prelovsek, mitja, 2007, lighting of urban parks, master these.
12. Ritter, J (2006) Master Planlar – Durum Degerlendirmesi, Professional Lighting Design Turkie, sayi:12, Agustos Yayin Tanitim, Istanbul, Turkie.
13. Seitingner, Susanne, 2007, De- lightful cities, at: <http://research.microsoft.com/enus/um/people/ast/chi/darkness/papers/setinger>.
14. Sirel, S (2006) Aydinlatmanin Gecmisi, Professional Lighting Design Turkie, sayi:7, Agustos Yayin Tanitim, Istanbul, Turkie.
15. Unver, A (2009) Peoples experience of urban lighting in public space, master these.

بررسی نقش فرهنگ در طراحی فضاهای شهری*

فاطمه داوری نژاد^۱، لیدا بلیلان اصل^۲، امین نوری وند^۳

^۱ دانشگاه آزاد اسلامی واحد شبستر، دانشکده هنر و معماری، شبستر، ایران.

mona_davary@yahoo.com

^۲ دانشگاه آزاد اسلامی واحد تبریز، دانشکده هنر و معماری، تبریز، ایران.

^۳ دانشگاه آزاد اسلامی واحد شبستر، دانشکده فنی و مهندسی، شبستر، ایران.

چکیده

حضور فرهنگ در فضاهای معماری و شهری از راه های گوناگون صورت می گیرد هر بنایی به عنوان جزئی از فرهنگ معماری وظیفه عینیت بخشیدن یک اندیشه ذهنی را از طریق فرم ظاهری خود دارد که نمودی است برای سنجش فرهنگ. هر فرهنگی به عنوان مظهر دارای ظرفی است که شهر، فضاها و ساختمان هایش بستر آن به شمار می آیند. فضای شهری پدیده ای سازمان یافته است از اطلاعاتی که در صور مختلف فرم، عملکرد و معنا تجلی می یابد، بستر شکل گیری و ارتقاء زندگی اجتماعی یک جامعه که بیانگر فرهنگ و شیوه شهرنشینی یک تمدن می باشد، فضای شهری عینیتی است برخاسته از تلفیق روابط اجتماعی، در بستر کالبدی، در زمینه ای معنایی و در راستای عملکرد هایی مورد نیاز جمعی انسانی. آنچه در شهرهای امروز ما دیده می شود نه فضای شهری که فضاهایی خالی محصول کنار هم قرارگرفتن بناها و تکه هایی باقی مانده از توده هایی هستند که کمتر معنا و مفهومی را به ذهن متبادر می کنند. شاید اینگونه باشد که در شهر ما اول ساختمان ها ساخته می شوند و آنچه باقی می ماند فضای شهری است. فرهنگ و شهر دو پدیده ی مکمل یکدیگر هستند که هر یک دیگری را تکمیل کرده و بدون آن معنا و مفهوم ندارد، به عبارتی می توان اینگونه بیان کرد که هر دو پدیده های انسانی شهر را تکمیل می کنند. در این مقاله سعی بر آن است که فرهنگ و محدوده شهری و به تبع آن تاثیر متقابل فضای زنده شهری بر کلیت طراحی شهری بررسی و واکاوی شود این تلاش یک نمای کلی از مفاهیمی همچون کاربرد، فضای شهری، فرهنگ و باورهای عمومی هر جامعه با اقلیم، نژاد و محدوده ی جغرافیایی، متغیر و در وابستگی انسانی و اقلیمی می باشد.

کلمات کلیدی: فرهنگ؛ فضای شهری؛ شهر؛ فرهنگ شهری

مقدمه

اهمیت و لزوم توجه به فرهنگ یکی از راههای پیشرفت جامعه بشری محسوب می گردد. هنگامی که سخن از شهر به میان می آید، در واقع صحبت از مکانی است که بالاترین حد از تمرکز قدرت و فرهنگ یک اجتماع را در خود جای داده است؛ مکان تبلور وسیع ترین شبکه های ارتباط اجتماعی، جایی که تعلق به آن و اهل آن بودن، نوعی هویت شناختی برای فرد به ارمغان می آورد. تلفیقی از توده و فضا که جز در صورت حضور افراد انسانی در آن، در مرز توده و فضا باقی می ماند و نه نشانگر تمدن، که تنها باقی مانده ای تاریخی یا باستانی از تمدن را به تصویر می کشد (ماجدی و دیگران، ۱۳۹۰، ۲۶۳).

فضای شهری یکی از عناصر ساخت فضایی شهر است که همواره با تاریخ یک ملت در ادوار مختلف به وجود می آید، شکل می گیرد و دگرگون می شود و فعالیت های مختلف فرهنگی، اقتصادی، اجتماعی و سیاسی همواره در آن جریان دارد (توسلی، ۱۳۷۱، ۹). فضای شهری در حقیقت ادراکی است که انسان با توجه به جمیع جهات از یک شهر در ذهن خویش دارد. این مفهوم به عنوان هویت معنایی و معنوی و ادراک معنایی و ذهنی انسان از شهر مطرح می باشد که مشتمل بر ویژگی ها و اتفاقات و فعالیت ها و آداب و هنجارهایی است که در کلیت شهر به عنوان یک واحد می گذرد. به این ترتیب، مجموعه ای از ذهنیات و اتفاقات تاریخی، وقایع اتفاقیه، انتظارات و خاطرات که می توانند کلیات فضای شهر را به عنوان یک پدیده تعریف کنند، به نحوی فضاهای جزئی در شهر و یا آنچه را که تاکنون فضای شهری نامیده شده است، تحت تأثیر قرار می دهند (نقی زاده، ۱۳۸۶، ۱۷۲). فضاهای شهری از جمله مسائلی است که همواره ماهیت فرارشته ای به خود دیده است. به دلیل تاثیرگذاری همه جانبه طیف کثیری از مطالعات بر ساخت و طراحی و شکل گیری فضاهای شهری و تاثیر کلیه طرحهای مرتبط با مباحث کالبدی و تجسمی نظیر طرحهای معماری، شهرسازی، طراحی شهری بر این مساله، ماهیت مذکور قابل درک است. اهمیت و لزوم توجه به فرهنگ یکی از راههای پیشرفت جامعه بشری محسوب می

اولین همایش ملی اندیشه ها و فنآوری های نو در معماری

۲۰ اسفند ۱۳۹۱ تبریز-ایران

گردد. طبعاً هیچ جامعه ای بدون فرهنگ نیست و هیچ کس را نمی توان به خاطر فرهنگ غلط و ناپسندش بی فرهنگ خواند ولی در عوض نمی توان گفت برخی از جوامع و برخی از انسانها به طرف فرهنگ درست سوق داده شده و موجبات پیشرفت خود و جامعه شان را فراهم نموده اند.

روش تحقیق

روش تحقیق مقاله حاضر توصیفی می باشد که در آن سعی شده است که با مراجعه به مدارک کتابخانه ای و اسناد در دسترس تمامی وجوه موضوع بررسی شود و از هر لحاظ به موضوع پرداخته شود.

مبانی نظری

تعریف فرهنگ

بنا بر نظر کریس جنگر، تعاریف اولیه فرهنگ مربوط به ظهور رشته های جامعه شناسی و انسان شناسی در دانشگاهها است. این دو رشته بخاطر تمایل به استفاده از فنون علمی در مسائل انسانی، بوجود آمدند. از دیدگاه علمی تعاریف متعدد و متنوعی از فرهنگ ارائه گردیده که در ذیل به برخی از آنها اشاره می شود:

« ادوارد بارت تایلور در سال ۱۸۷۱ در کتاب « فرهنگ ابتدایی »، نخستین تعریف رسمی از فرهنگ را چنین بیان می کند :

« فرهنگ مجموعه پیچیده ایست که شامل معارف، معتقدات، هنرها، صنایع، فنون، اخلاق، قوانین، سنن و بالاخره تمام عادات و رفتار و ضوابطی است که فرد به عنوان عضو جامعه از جامعه فرامی گیرد و در برابر آن جامعه وظایف و تعهداتی را برعهده دارد. »

فرهنگ یعنی قدرت فراتر رفتن و خارج شدن از راه های محدود دیدن اشیاء، و نیز پذیرفتن، دیدگاه های حاکم بر جامعه. فرایندی، در نهایت، امکان کسب دانش و معرفت را نسبت به خود، دیگران، محیط و کل هستی فراهم می سازد (چامسکی، ۱۳۷۹، ۲۳۳). زندگی در یک فرهنگ خاص به معنی زندگی در دنیای نمادین شامل نشانه ها، رموزها، سمبل ها، و ... است. انسان باید بتواند با این دنیای ویژه ارتباط برقرار نماید و از طریق این دنیای نمادین با دیگران و محیط خارج تعامل لازم را پیدا کند (وصفی، ۱۳۸۷، ۱۶۳).

در فرهنگ های فارسی، معانی مشروحه برای واژه « فرهنگ » ذکر گردیده است :

جدول ۱- تعاریف فرهنگ

نام فرهنگنامه	تعریف فرهنگ
فرهنگ جهانگیری	قائل شدن شش معنی برای فرهنگ (دانش، ادب، عقل، کتابی که مشتمل باشد بر لغات پارسی، نام مادر کیکاووس، شاخه درخت)
فرهنگ نفیسی	قائل شدن سه معنی برای فرهنگ (نیکویی و تربیت و پرورش، بزرگی و عظمت و بزرگواری و فضیلت، و قاروشکوه مندی و دانش و حکمت و هنر و علم و معرفت)
فرهنگ معین	قائل شدن هشت معنی برای فرهنگ (ادب، تربیت، دانش، علم، معرفت، مجموعه آداب و رسوم، مجموعه علوم و معارف و هنرهای یک قوم، کتابنامه)
فرهنگ عمید	قائل شدن پنج معنی برای فرهنگ (دانش، ادب، علم، معرفت، تعلیم و تربیت)

تعریف فرهنگ نزد ایرانیان

هم فهم و نگاهی که فرهنگ را دارای دو بعد مادی و معنوی می داند. به تعریف برخی از اندیشمندان ایرانی از « فرهنگ » اشاره می کنیم: دکتر علی شریعتی: آن زنده یاد ضمن اشاره به اینکه تمدن بشری دارای وجه مادی و معنوی است و وجه معنوی آن را فرهنگ می گویند این گونه تعریفی را بیان می کند: « فرهنگ عبارت است از مجموعه ساخته ها و آموخته های مادی و معنوی یک قوم یا نژاد یا ملت خاص در طول تاریخ. » دکتر محمد علی اسلامی ندوشن : ایشان در تعریف خود از فرهنگ، به دو مفهوم عام و خاص آن بدین شرح اشاره می کند: « فرهنگ به مفهوم عام خود، روش زندگی کردن و اندیشیدن است و حاصل می شود از دانسته ها و تجربه ها و اعتقادهای یک قوم. و فرهنگ به معنای خاص، به سرمایه معنوی یک قوم گفته می شود و این همه آثار ادبی و هنری و فکری را در بر می گیرد. » دکتر عبدالکریم سروش : او فرهنگ را چنین تعریف می کند: « مجموعه آداب و اندیشه ها و دیدگاهها و اعتقادات و ارزشهای یک قوم را که اولاً بر خوردار از وحدت تالیفی باشند و ثانیاً آقیا نوس واران قوم را فرا گرفته باشند و ثالثاً آدمیان، غافل و غیر مختارانه در آن غوطه و ربا باشند، فرهنگ می نامند. » استاد محمد تقی جعفری : به اعتقاد او، جامع ترین تعریفی که از فرهنگ می توان ارائه داد این است: « فرهنگ عبارت است از کیفیت یا شیوه ی بایسته و شایسته برای آن دسته از فعالیت های حیات مادی و معنوی انسانها که مستند به طرز تعقل سلیم و احساسات تصعید شده ی آنان در حیات معقول تکاملی باشد.

اولین همایش ملی اندیشه ها و فنآوری های نو در معماری

۲۰ اسفند ۱۳۹۱ تبریز-ایران

انجمن مهندسان معمار ایران

تعریف شهر

معنای لغوی شهر عبارتست از: "مدینه، بلد و اجتماع خانه های بسیار که مردمان در آن سکنی می کنند. آبادی که بر خانه های بسیار و خیابان ها و میدان ها و بازارها مشتمل و دارای سازمان های اداری و انتظامی باشد" (دهخدا، ۱۳۷۸). امروزه تعاریف متنوعی برای شهر ذکر می شود که هر کدام متأثر از پیش فرض هایی است. اهم این پیش فرض ها عمدتاً کمی هستند. اگر چه در عصر حاضر شاخص های مادی و کمی به عنوان وجه تمایز شهر و انواع مجتمع های زیستی دیگر به کار گرفته می شود، ولی از توجه به این نکته اساسی نیز نباید غفلت کرد که در طول تاریخ ابعاد معنوی و فرهنگی و کیفی نیز در تعریف شهر، نقشی شایان توجه ایفا نمود. ضمن آن که، تحولات فکری جامعه بشری به همراه پیشرفت علوم و ارائه تئوری های جدید، اهمیت ملحوظ داشتن و پرداختن به ابعاد کیفی و فرهنگی را بیش از پیش روشن کرده است. یکی از این مباحث، نگرش به شهر به عنوان موجودی زنده است، که در واقع بیانگر تجلی روح جمعی جامعه در کالبد و فضاهای شهری و تنظیم روابط بین آنها می باشد (نقی زاده، ۱۳۸۵، ۵۸-۵۶).

شهر در معنای تاریخی خود، نقطه ای است که در آن حداکثر تمرکز قدرت و فرهنگ یک اجتماع متبلور می شود. شهر، شکل و نشانه روابط منسجم اجتماعی و جایگاه مراکز و فعالیت های اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و ... است. در شهر تجارب انسانی به علائم ماندگار، نمادها، الگوهای رفتاری و دستگاه های نظم ترجمه می شود. در آنجا مسایل تمدن متمرکز می گردد. آئین ها و تشریفات هر از گاهی به درام پر جنب و جوش از جامعه ای کاملاً ناهمگون و خود آگاه تبدیل می شود. شهرها محصول زمان هستند. در شهر، زمان مرئی می شود: بناها، یادمان ها و معابر عمومی، در مقایسه با مصنوعات پراکنده نواحی غیر شهری، بیش از گذشته در برابر دیدگان انسان ها خود نمایی می کند. زمان در تقابل و تعارض با مکان قرار می گیرد. عادات و ارزش ها به فراسوی گروه های انسانی معاصر انتقال می یابد و با لایه های زمان که مشخصه هر نسل مجزایی است چیدمان می شود. ادوار گذشته لایه به لایه تا زمانی که حیات تداوم دارد خود را در شهر حفظ می نمایند (مامفورد، ۱۳۸۵، ۳۰-۲۱).

"هانری لوفبور"، شهر را شیئی فضایی می داند که پهنه و موقعیتی را اشغال کرده و باید آن را به مثابه یک شیء با فنون و روش های مختلف از جمله اقتصادی، سیاسی، معیشتی و غیره مورد مطالعه قرار داد. در نظر او شهر به مثابه یک اثر هنری است. شهر نه سازمان یافته و نه نهادینه شده بلکه الگو یافته و به مالکیت گروه های مختلف در آمده است. از این رو شهر را باید از این دو جنبه مورد مطالعه قرار داد: بناهای مختلف و زمانبندی ای که برای شهروندان خود به وجود می آورند. "لوکوربوزیه"، چهار کارکرد اساسی حاکم بر سازمان شهری را سکونت، کار، تفریح و حمل و نقل معرفی می کند. در نتیجه شهر لوکوربوزیه را باید شهری کارکردی دانست. چنانچه به باور لوکوربوزیه سادگی در معماری بهترین پاسخ زیباشناسانه به نیاز های انسانی است، در شهر ترکیب مناسب و آرمانی چهار کارکرد مذکور می تواند چنین پاسخی را عرضه کند. از سویی، نظریات متفاوت دیگری وجود دارد که شهر را ورای کالبد آن می داند: شهر چیزی بیش از مجموعه افراد و تسهیلات اجتماعی است. شهر بیشتر حالتی از اندیشه است؛ انسجامی از عادات و سنن و طرز فکرهای سازمان یافته که ذات لاینفک این عادت شده است. به عبارت دیگر، شهر صرفاً یک مکانیزم کالبدی و یک بنای مصنوع نیست. شهر درگیر روند اجتماعی مردمی است که آن را تشکیل می دهند، شهر محصول طبیعت و به ویژه طبیعت بشر است. بسیاری از آنچه که معمولاً به عنوان شهر تلقی می کنیم امتیاز های آن، سازمان های رسمی، ساختمان ها، خیابان ها، راه آهن و نظایر آن صرفاً مصنوع هستند و یا چنین به نظر می رسند. اما این چیزها فی نفسه، تنها تسهیلات و طرح هایی تصادفی است که فقط هنگامی و تنها تا آن حد، در بخشی از شهر زنده می شود که از طریق استفاده و عادت، خود را مانند ابزاری در دست یک شخص، با نیروی حیاتی نهفته در افراد و جامعه مربوط سازد (پارک، ۱۳۵۸).

شهر به مثابه تبلور آیین و اندیشه جامعه، نمی تواند در تمدن های مختلف یکسان پدید آید. گوناگونی شهرها در تاریخ و جغرافیای جهان، بیش از هر چیز معلول این تفاوت است. شهر محدوده تصرف شده از فضاهاست که عناصر زندگی انسان، اعم از مادی و معنوی در آن مستقر می شود. شهر حاضر، فضایی است که انسان، ادراکات خود را از جهان در محیط آن می کند. بدین ترتیب شهر به مثابه عنصری جدید، برای نسل های بعد، بخشی از محیط به شمار می رود که در ساخت ذهن آنها، نقش آفرینی می کند. در مقابل، انسان های جدید با ذهنیت نو شونده که ناشی از تحولات معرفتی و معیشتی آنها است در ساخت شهر مداخله کرده و تلاش می کنند تا آن را در انطباق حداکثری با ذهنیت جدید قرار دهند (منصوری، ۱۳۸۶، ۵۰-۴۹). "راپاپورت" معتقد است که تنها ساخت و بافتی خاص و یا وجود عناصری خاص به یک مجتمع زیستی، موقعیت شهری نمی بخشد بلکه این عملکرد آن است که بدان مفهوم شهری می بخشد. این عملکرد انتظام بخشی به محیط است، نظامی ذهنی و عملکردی، نظامی که حاصل نیاز انسان به نظم بخشیدن به جهان است (راپاپورت، ۱۳۶۶، ۵).

بنابراین شهرها محصول عملی اداری هستند، اراده ای که ناشی از خصایص درونی انسان است. شهر به عنوان صورت های فضایی بیانگر فرهنگ هایی هستند که تولید کرده اند (فیالکوف، ۱۳۸۳، ۲۱). لذا شهر، به عنوان محصولی فرهنگ، به سهم خودش می تواند یک قالب فرهنگی نیز باشد.

نظریات اندیشمندان مختلف در مورد شهر

۱. (کنزو تانگه): یک شهر رشد یافته به مثابه سازمان و موجود زنده است که هیچ ایده ای در چهار چوب طرح های ثابت و غیر قابل انعطاف به عنوان طرح جامع نمی تواند آن را در جای خود باقی نگه دارد، بلکه فقط طرح هایی که نظم بخشیدن و آزاد ساختن را به طور همزمان فراهم می آورند، می توانند برای چنین سازمانی موفق باشند. شهر مجموعه ای سازمان یافته از فعالیت های گوناگون است که جریان حرکت میلیونها انسان به آن زندگی بخشیده آن را به یک ارگانیزم زنده تبدیل می سازد.

۲. (امس راپاپورت): (راپاپورت) از جمله اندیشمندان فرهنگ گراست، وی ساختار یک مجتمع زیستی را از نظر ویژگی های فرهنگی مورد دقت قرار داده و معتقد است که عامل فرهنگی به ویژه اعتقادات مذهبی مردم، اساس انتظام بخشی به زیستگاههای انسانی بوده است. او بر این باور است که ذهن انسان به طبقه بندی پدیده ها پرداخته، به همه چیز نظم داده و مدلی آگاهانه برای محیط زیست خود به وجود آورده است. مجتمع های زیستی، ترکیب ساختمان ها و مناظر، همگی حاصل این فعالیت ذهن انسان است که همانا بخشیدن بیان کالبدی به این ایده هاست. راپاپورت بر این عقیده است که در میان فرهنگ های مختلف برای آنکه به یک مجتمع زیستی واژه شهر اطلاق شود، وجود عناصر مختلف ضروری بوده است. در یونان باستان، تئاتر، ورزشگاه و تالار بار عام، در شهرهای اسلامی، مسجد جامع، بازاردائی و حمام عمومی، در بین النهرین وجود یک مسجد و در اروپا حصار، بازار حکومتی محلی ضرورت داشته است. سازماندهی مجتمع های زیستی نه بر مبنای ویژگی های خاص بافت آن یا حتی مجموعه ای از عناصر، بلکه براساس هدفی خاص که همان نظم بخشیدن به یک منطقه و ایجاد فضاهای مفید باشد صورت می گیرد. گزینش راه حل های انتظام بخش بر اساس انطباق با فرهنگ بوده که خود عاملی برای تمایز مکانهای مختلف از یکدیگر می گردد. از این رو محیط های شهری مجموعه ای تصادفی از عناصر کالبدی و انسان ها نیستند بلکه دارای ساختاری قابل بررسی قابل سازماندهی می باشند.

۳. (جین جیکوبز): نگرش وی به شهر، عمدتاً از دید جامعه شناسانه بوده و بدین لحاظ ساختار شهر و فضای عمومی آن را تحلیل می نماید. از نظر او شهر یک ارگانیزم اجتماعی متشکل از واحد های زنده است، تراکم و اختلاطی از فعالیت ها و ساختمان های گوناگون به اضافه شلوغی و جنب و جوش مردم. از این رو وی خواهان توقف تفکیک فعالیت هاست و معتقد است با فراهم آوردن عرصه های بالقوه ای از امکان برقراری روابط متقابل اجتماعی و گسترده ای از رفتارهای گوناگون می توان به مراکز شهری معنا بخشید.

۴. (ادموند ییکن): وی اعتقاد دارد که شهر عملی است ارادی، اثری هنری که ساخته دو عنصر معماری حرکت و معماری استراحت است. وی معتقد به وجود یک ساختار اصلی در شهر است که نظم دهنده به طرح ها و ساختارهای گسترش آتی شهر هستند. وی یک سیستم حرکتی اصلی را به مثابه ستون فقرات مطرح می نماید که خطوط انرژی منشعب از آن در یک محوطه وسیع، منتشر و محو شده و محدوده انتشار این انرژی، مرزهای میدان تاثیر ساختار اصلی شهر را معین می نماید.

۵. (ارسطو): شهر مرکب از انسان های متفاوت است. افراد شبیه به هم به وجود آورنده شهر نیستند (مدنی پور، ۱۳۸۴، ۲۷).

۶. (گاتمن): شهر به مثابه پدیده ای اجتماعی و سیاسی با جریان های هم زمان سه عنصر وجود دارد: تعداد زیادی از مردم، محیط مصنوعشان و ترکیبی از الگوهای زندگی (مدنی پور، ۱۳۸۴، ۲۷).

۷. (سید محسن حبیبی): شهر تبلور کالبدی- فضایی روابط اجتماعی و اقتصادی است. شهر پدیده ای است مکانی- زمانی که در نقطه ای خاص ایجاد شده، در فضا تکامل یافته و رشد می کند و در هر مقطعی از تاریخ، دگرگونی های کمی خود را به تغییرات کیفی مورد نیاز عصر خویش تبدیل می کند.

۸. (جهانشاه پاکزاد): شهر مجموعه ای فرهنگی کالبدی است که براساس نیازها، فعالیت ها و رفتارهای ساکنین آن شکل گرفته است. انسان ها بسته به نیازهای فردی یا گروهی خود فعالیت کرده و الگوهای رفتاری خاص خود را عرضه می کنند. شهر و فضاهای مختلف آن بستر یا ظرفی هستند برای اینگونه اتفاقات. بالتبع فضاها و خصوصیات آنها وابستگی شدیدی به نحوه فعالیت و الگوهای رفتاری استفاده کنندگان آنها دارند (پاکزاد، ۱۳۸۵، ۷۶).

فرهنگ شهری

فرهنگ شهری را می توان در سه مفهوم جست و جو و تبیین کرد: نخست به معنای شیوه زندگی و در برگیرنده مجموعه ای از هنجارها، ارزش ها، باورها و نگرش هاست؛ یعنی نوع زندگی در شهر، به معنای تبعیت فرد شهرنشین از قواعد و اصولی مانند احترام به قوانین شهری، رعایت حقوق فرهنگی و مذهبی دیگران. دوم، توجه به احترام به مجموعه کالبدی و فیزیکی و نمادهایی که معنای خاصی را برای شهرنشینان تداعی می کنند و ممکن است به باورهای ذهنی و روانی آنها مربوط باشد. سومین جنبه از معنای فرهنگ شهری، توجه به منابع فرهنگی از جمله خرده فرهنگ ها، بناها و آثار تاریخی، آداب و رسوم، فولکلور و دیگر منابعی است که زاده زیست بوم شهری اند.

اولین همایش ملی اندیشه ها و فناوریهای نو در معماری

۲۰ اسفند ۱۳۹۱ تبریز-ایران

انجمن مهندسان معماران ایران

-- از خصوصیات برجسته فرهنگ شهری، پیچیدگی و تمایز کمی و کیفی عناصر آن است. فرهنگ شهری، مجموعه پیچیده و درهم تنیده ای است که حاصل تعامل نظام های اقتصادی و اجتماعی و فرهنگی و سیاسی شهر است. در این فرهنگ، اقتصاد معیشتی مبتنی بر ارزش استفاده، جای خود را به فرهنگ بازار مبتنی بر ارزش مبادله کالا و خدمات می دهد. روابط شخصی رو در رو و متکی بر عواطف جای خود را به روابط غیر فردی و رسمی متکی بر عقلانیت معطوف به هدف می دهد. اقتدار سنتی در عرصه سیاست، جای خود را به فرهنگ عقلانی - قانونی در خدمت به مصالح عمومی می دهد. بنابراین فرهنگ شهری به لحاظ ساختاری و کارکردی پدیده ای جدید و حاصل دوران مدرن است و مستلزم صرف زمان و تلاش بیشتری است تا نهادینه و کارآمد شود (صرافی، ۱۳۸۳).

تعریف فضای شهری

در تعریف فضای شهری لازم است حوزه این تعریف مشخص باشد. به عنوان مثال تعریفی که جامعه شناسان از فضای شهری دارند متفاوت از تعریفی است که معماران و شهرسازان از این موضوع دارند. فضای شهری به باور اندیشمندان معماری و شهرسازی، فراتر از فضای کالبدی و مولفه های هندسی آن است. فضای شهری در یک تعریف عام، شامل فضای زندگی شهروندانی است که آگاهانه یا ناآگاهانه برای رسیدن به مقاصد مختلف طی می شود (پاکزاد، ۱۳۷۵). راب کریر درباره ی تعریف مفهوم و فضای شهری چنین می گوید: «اگر بخواهیم مفهوم فضای شهری را بدون تحمیل معیارهای زیباشناختی روشن کنیم، ناگزیریم فضاهای بین ساختمان ها را در شهرها و دیگر مکان ها، فضای شهری قلمداد کنیم. این فضا از نظر هندسی با نمادهای گوناگون محصور می شود. فقط وضوح ویژگی های هندسی و کیفیت های زیباشناختی آن است که به ما اجازه می دهد، آگاهانه فضای باز بیرونی را فضای شهری تلقی کنیم. فضای باز بیرونی به منظور تحرک در هوای آزاد و با تقسیمات عمومی، نیمه عمومی و خصوصی تعریف می شود» (کریر، ۱۳۸۳، ۱۵).

فضای شهری پدیده ای سازمان یافته است از اطلاعاتی که در صور مختلف فرم، عملکرد و معنا تجلی می یابد، بستر شکل گیری و ارتقاء زندگی اجتماعی یک جامعه که بیانگر فرهنگ و شیوه شهرنشینی یک تمدن می باشد، فضای شهری عینیتی است برخاسته از تلفیق روابط اجتماعی، در بستر کالبدی، در زمینه ای معنایی و در راستای عملکردهایی مورد نیاز جمعی انسانی. آنچه در شهرهای امروز ما دیده می شود نه فضای شهری که فضاهایی خالی محصول کنار هم قرارگرفتن بناها و تکه هایی باقی مانده از توده هایی هستند که کمتر معنا و مفهومی را به ذهن متبادر می کنند. شاید اینگونه باشد که در شهر ما اول ساختمان ها ساخته می شوند و آنچه باقی می ماند فضای شهری است (ماجدی و دیگران، ۱۳۹۰، ۲۶۴).

برخی نظرات، فضای شهری را فرآیندی اجتماعی - مکانی می دانند که تمام ساختمان ها، اشیاء، فضاهای محیطی و شهری و نیز افراد، رویدادها و روابط میان آن ها را در بر می گیرد. (نقی زاده، ۱۳۸۶، ۱۷۶). مثلاً کولکوهن عبارت فضای شهری را این گونه تعریف می کند: فضای اجتماعی و فضای ساخته شده و مصنوع. فضای اجتماعی «تداعی های فضایی نهادهای اجتماعی» است که مورد مطالعه ی جامعه شناسان و جغرافی دانان است. اما آنچه مورد توجه معماران است، مورفولوژی فضا است؛ طریقی که فضا بر ادراک ما اثر می گذارد و شیوه ی به کارگیری فضا و معنایی ست که از آن می توان استخراج کرد. به گفته ی کولکوهن، این دیدگاه به دو رویکرد می انجامد: آن که فرم ها را مستقل از کارکرد می بیند، و آن که کارکردها را تعیین کننده ی فرم ها می داند و در ارتباط متقابل فرم و کارکرد است که دیدگاه دوم به رویکرد جغرافی دانان و جامعه شناسان نزدیک است. (مدنی پور، ۱۳۷۹، ۱۵-۵). ماتین خیابان ها، بلوارها، میدان ها، پارک های شهر به انضمام نماهای ساختمانی که آن فضا را تعریف نموده اند جزء فضای شهری و در حیطه مطالعات طراحی شهری می داند (گلکار، ۱۳۷۸). فضای شهری، فضای خالی بین ساختمان ها نیست، بلکه مفهومی است در برگیرنده ی محیط کالبدی، فعالیت ها، رویداد ها و روابط میان آنها (مدنی پور، ۱۳۸۴).

از نظر کالن، فضای شهری مهمترین مکان برای نمایش دادن و اهمیت بخشیدن به رویداد ها و واقعه های اجتماعی است (کالن، ۱۳۷۷). بیکن عقیده دارد جوهر مطالعه و بررسی آثار با ارزش معماری و شهرسازی همان خصوصیت فضایی است و تا زمانی که درک نشود سرگردانی در طراحی فضاهای شهری و معماری ادامه دارد؛ چرا که خصوصیت فضایی در واقع جوهر روابط فرهنگی، اجتماعی و فعالیت های شهروندان است. به بیانی روشن تر؛ فضا، مکانی است در همه ادوار، استوار بر گذشته ای وزین، حالی زنده و انعطاف پذیر برای آینده. بنابراین امروز هم باید از فضاهای گذشته استفاده کرد و اگر جوابگو نیست، باید بتوان با مهارت و استادی، فضاهایی نیز به آن افزود، همان طور که تاریخ تکوین فضا این امر را به خوبی نشان می دهد (فرسای، ۱۳۸۹). نکته کلیدی در موفقیت فضای عمومی، وجود یک بستر تبادل است. بدون حضور فعالیت های اقتصادی در سطوح و لایه های مختلف نمی توان فضای موفق شهری ایجاد کرد. از آنجا که تبادل فقط در فعالیت های تجاری خلاصه نمی شود فضاهای عمومی شهر بایستی امکان ایجاد ارتباطات اجتماعی و فرهنگی را نیز فراهم آورند (کارمونا و همکاران، ۱۳۸۸، ۱۹۵).

بازتاب شاخصه های فرهنگی و ارزشی در فضای شهری

اولین همایش ملی اندیشه ها و فناوریهای نو در معماری

۲۰ اسفند ۱۳۹۱ تبریز-ایران

انجمن مهندسان معماران ایران

- شهرسازی و فرهنگ همواره در فرایند یک رابطه جدی و پیوسته قرار داشته اند. از یک سو شهرها از جهت های مختلف براساس اعتقادات و فرهنگ مردم شکل می گیرند و مسایلی نظیر چگونگی تعامل اجتماعی ساکنان، فرم و شکل ساختمان ها، نحوه ی ارتباطات واحدهای مسکونی و مجموعه های همسایگی با فضاهای فرهنگی شهر، تعداد طبقات و ارتفاع ساختمان، چگونگی ارتباط ابنیه ساختمانی و کیفیت دسترسی به سرویس های عمومی و خدماتی شهر از جمله مواردی هستند که تاثیر اعتقادات، سلیقه ها و آداب و رسوم مردم یک شهر و محله را نشان می دهد. از سوی دیگر، میزان تطابق ساخت و سازهای شهری با معیارهای فرهنگی و ارزشی نظیر رعایت مساوات و عدالت در توزیع خدمات و امکانات شهری، رعایت همجواری، عدم دید و اشراف واحدهای ساختمانی برهم و غیره میزان تاثیر متقابل شهرسازی و فرهنگ عمومی را به نمایش می گذارد (امامی، ۱۳۷۷، ۱۲).

در معماری سنتی، این گونه ارزش ها در ساختار شهری به زیبایی لحاظ می شد. به عنوان مثال در شهرهای سنتی با وجود تفاوت سطح اقتصادی ساکنان، این تفاوت به راحتی از ظاهر و نمای بیرونی ساختمان ها احساس نمی شد و فقط با حضور فیزیکی در فضاهای داخلی، میزان برخورداری افراد مشخص می گردید. ولی در معماری امروزی به راحتی می توان افراد فقیر و غنی را از ظاهر ساختمان آنها شناخت و میزان فاصله ی طبقاتی را به راحتی اندازه گیری نمود. این روند تا آنجا پیش رفته است که شهرهای امروزی به مناطق اعیان نشین و فقیر نشین قابل تقسیم است. کنترل دید اغیار و عدم اشراف توسط سایر واحد های ساختمانی در معماری گذشته و اهتمام به آن در توسعه ی شهرها و محله ها، خود عمده ترین موضوع برای حفظ حریم ها و صیانت و مراقبت از ناهنجاریهای فرهنگی بود که امروزه در قوانین شهرسازی و به ویژه در برج سازی و همچنین احداث شهرهای جدید و شهرک های اقماری مورد بی توجهی واقع شده است. توجه به آکس ها و محورهای اصلی شهری و نیز قطعی ها و عناصر شاخص در هر شهر نیز در شکل گیری و تاکید بر ارزش های فرهنگی موثر است. این که محورهای اصلی در شهرسازی چه نوع فضاهایی بوده و انسان را به چه مقوله ای متذکر می شوند یا هنگام حرکت در شهر چه فضاهایی را در معرض دید ناظر قرار می دهند از جمله این موارد است. تاکید بر مواردی نظیر این که فضاهای شهری مانند مساجد، حسینیه ها، امامزاده ها و غیره به عنوان نقاط عطف آکس های اصلی شهری از هر نقطه در معرض دید و توجه باشند و یا به جای این فضاها عناصرشهری دیگری نظیر پارک ها، آسمان خراش ها و غیره واقع شده و یا این که شهر فاقد هرگونه شاخص فضایی باشد، مبین شقوق مختلف از تاثیر و تاثر متقابل اعتقادات، سلیقه ها و ارزش های مقبول و در نتیجه فرهنگ عمومی است (همان).

مولفه های فضاهای شهری دارای ترکیبی در ساختار هستند که امکان تفکیک آن ها را از هم ناممکن و در صورت انجام، انتزاعی می کند. در جدول زیر می توان مولفه های فضاهای شهری را مشاهده کرد:

تعریف و مولفه های فضاهای شهری مأخذ: محمودی نژاد و صادقی

نوع مولفه	تبیین و تبیین مولفه های فضای شهری
فرم	بخشی از پدیده و دارای قابلیت ادراک توسط حواس آدمی.
عملکرد	خاصیتی از پدیده و جواب گوی بخشی از نیاز- فایده یک پدیده.
معنی	خاصیتی از پدیده و دارای قابلیت ارتباط آدمی با دیگر جنبه های زندگی.

نتیجه گیری

بی تردید فرهنگ مهم ترین رکن در فضای شهری در گفتگوی دو جانبه با فضا و کاربران در محدوده ی شهری می باشد مفاهیمی که فرهنگ در شهر را رقم می زند شامل مجموعه آداب و سنن و باورهای عمومی است. فضای شهری از نیروهای تاریخی، اجتماعی و فرهنگی جامعه حاصل می شود و هویت آن بیش از عوامل تکنولوژیکی و فیزیکی ناشی از عناصر متغیر فضا شامل نظام فعالیت ها و عناصر پایدارتر فضا یعنی ظرفیت مدنی جامعه ی شهری ست که نیروهای اجتماعی و فرهنگی جامعه از طریق عواملی مانند نهادها و فرهنگ و پویا شهرنشینی این عناصر را پدید آورده و به وساطت گروه های اجتماعی و فعالیت آن فضای شهری را شکل می دهد. فضای شهری، عرصه ی اجتماعی، فرهنگی و کالبدی است که وابسته به الگوی فعالیت گروه های اجتماعی و محصول عمل نیروهای فرهنگی و اجتماعی می باشد. المان های فرهنگی تعریف شده در شهر در راستای مفاهیم پذیرفته شده در طراحی شهری قرار می گیرد این مفاهیم در گسترده ی تاریخ جایگاه خود را تغییر داده است. گاهی مفاهیم حماسی و ملی و گاهی مفاهیم اخلاقی و تربیتی و ... به عنوان ارزش های سمبلیک در فضای شهری تعریف شده و جایگاه ویژه ای پیدا می کند در مجموع می توان اذعان داشت که نقش فرهنگ در جزء جزء فضای شهری به عنوان محدوده ی زندگی انسان ها با اعتقاد و باورهای مختلف نقشی پر رنگ و انکار ناپذیر می باشد که ارزش و هنجار های کاربران این محدوده باعث تغییر و یا تثبیت فرهنگ طراحی شهری می شود این ارزش ها در کلیت فضای شهری از نمای کلی و خط آسمان شهر گرفته تا نمای جزئی ساختمان ها و طراحی های سبز شهر و چشم انداز شهری تغییر و در همان راستا انجام می گیرد به دیگر سخن فضای شهری بازتابی از روح و فرهنگ مردم جامعه می باشد.

اولین همایش ملی اندیشه ها و فناوریهای نو در معماری

۲۰ اسفند ۱۳۹۱ تبریز-ایران

انجمن مهندسان معمار ایران

مراجع

۱. امامی، سید جواد، ۱۳۷۷؛ معماری، تبلور فرهنگ و اندیشه؛ فرهنگ و معماری.
۲. بیکن، ادموند، ۱۳۷۶؛ طراحی شهرها؛ ترجمه فرزانه طاهری، انتشارات مرکز مطالعات و تحقیقات شهرسازی و معماری ایران.
۳. پارک، ازرا، ۱۳۵۸؛ مفهوم شهر؛ مطالعات شهری و منطقه ای، رفتار انسانی در محیط شهری، ترجمه: گیتی اعتماد، گروه تحقیقات و مطالعات شهری و منطقه ای، چاپ اول، تهران.
۴. پاکزاد، جهانشاه، ۱۳۷۵؛ هویت و این همانی با فضا؛ نشریه صفا، شماره ۲۱، تهران.
۵. پاکزاد، جهانشاه، ۱۳۸۵؛ مبانی نظری و فرآیند طراحی شهری؛ انتشارات شهیدی.
۶. تایلور، ادوار؛ فرهنگ ابتدائی؛ ویکی پدیا، واژه فرهنگ ۱۹۱۷-۱۸۳۳.
۷. توسلی، محمود، ۱۳۷۱؛ طراحی فضای شهری؛ جلد ۱ مرکز تحقیقات و مطالعات شهرسازی و معماری تهران.
۸. چامسکی، نوام، ۱۳۷۹؛ زبان و ذهن؛ ترجمه کوروش صفوی، انتشارات هرمس.
۹. حبیبی، سید محسن، ۱۳۸۰؛ فضای شهری؛ برخورد نظریه ای، صفا شماره ۳۳، انتشارات دانشگاه شهید بهشتی.
۱۰. راپاپورت، آمس، ۱۳۶۶؛ منشاء فرهنگی مجتمع های زیستی؛ ترجمه: راضیه رضازاده، جهاد دانشگاهی دانشگاه علم و صنعت ایران، تهران.
۱۱. صراف، مظفر، ۱۳۸۳، شهر فرهنگی و فرهنگ شهری، ماهنامه شهرداری ها، سال ششم، شماره ۶۴.
۱۲. فرسایی، علیرضا، ۱۳۸۹؛ فضاهای شهری و اصول شهرسازی ایرانی؛ نشریه خبری آموزشی پژوهشی مسکن، شماره ۲۳، تهران.
۱۳. فیالکوف، یانکل، ۱۳۸۳؛ جامعه شناسی شهر؛ ترجمه: عبدالحسین نیک گهر، موسسه انتشارات آگاه، تهران.
۱۴. کار مونا، متیو، هیت، تیم، اک، تروتیسدل، استیون، ۱۳۸۸؛ مکان های عمومی، فضاهای شهری؛ ابعاد گوناگون طراحی شهری؛ ترجمه قرائی، شکوهی، اهری و صالحی، انتشارات دانشگاه هنر، تهران.
۱۵. کالن، گوردون، ۱۳۷۷؛ گزیده منظر شهری؛ ترجمه منوچهر طبیبیان، انتشارات دانشگاه تهران، تهران.
۱۶. کریر، راب، ۱۳۸۳؛ فضای شهری؛ ترجمه: خسرو هاشمی نژاد، تهران: انتشارات جهاد دانشگاهی.
۱۷. گلکار، کوروش، ۱۳۷۸؛ کندوکاوی در تعریف طراحی شهری؛ مرکز مطالعات و تحقیقات شهرسازی و معماری ایران، تهران.
۱۸. ماجدی، حمید و منصوری، الهام و دیگران، ۱۳۹۰، باز تعریف فضای شهری، مطالعه موردی: محور ولیعصر حد فاصل میدان ولیعصر تا چهار راه ولیعصر، نشریه مدیریت شهری، شماره ۲۷.
۱۹. مامفورد، لویی، ۱۳۸۵؛ فرهنگ شهرها؛ ترجمه عارف اقوامی مقدم، تهران، وزارت مسکن و شهرسازی، مرکز مطالعاتی و تحقیقاتی شهر سازی و معماری.
۲۰. محمودی نژاد، هادی و صادقی، علیرضا، ۱۳۸۸؛ طراحی شهری از روانشناسی محیطی تا رفاه اجتماعی؛ انتشارات هله.
۲۱. مدنی پور، علی، ۱۳۸۴؛ طراحی فضای شهری؛ شرکت پردازش و برنامه ریزی شهری، شهرداری تهران، تهران.
۲۲. مدنی پور، علی، ۱۳۸۴؛ طراحی فضای شهری نگرشی بر فرآیندی اجتماعی و مکانی؛ ترجمه فرهاد مرتضایی، انتشارات شرکت پردازش و برنامه ریزی شهری.
۲۳. معین، محمد، ۱۳۷۱؛ فرهنگ فارسی؛ تهران.
۲۴. منصوری، سید امیر، ۱۳۸۶؛ دو دوره سازمان فضایی در شهر ایرانی؛ قبل و بعد از اسلام، با استعانت از تحولات شهر کرمان، مجله باغ نظر، شماره ۷، سال چهارم، بهار و تابستان ۱۳۸۶، تهران.
۲۵. نقی زاده، محمد، ۱۳۸۵؛ معماری و شهرسازی اسلامی (مبانی نظری)؛ اصفهان، انتشارات راهیان.
۲۶. نقی زاده، محمد، ۱۳۸۶؛ ادراک زیبایی و هویت شهر در پرتو تفکر اسلامی، «اصفهان، سازمان فرهنگی، تفریحی شهرداری اصفهان».

بررسی تأثیر ساختار کالبدی بافت تاریخی در فعالیت های عمرانی شهرداری تبریز (مطالعه موردی: منطقه ۸ شهرداری تبریز)

مهسا ایچیلر*، دکتر میرسعید موسوی

دانشگاه آزاد اسلامی واحد تبریز، دانشکده هنر و معماری، شهر تبریز، کشور ایران

ip.mahsa@gmail.com

چکیده

شهر بزرگ تبریز با تمدن دیرینه و دیرپای خود یکی از مراکز مهم تحولات اجتماعی و سیاسی کشور در طول قرون گذشته به شمار آمده و همیشه معمار بخش زیادی از اتفاقات صورت گرفته در سرزمین ایران، به حساب می آید. این شهر به علت پیشینه غنی تاریخی خود، دارای بافت شهری و معماری ارزشمندی است که توجه هر بیننده را به خود جلب می کند. بافت تاریخی تبریز شامل کلیه موارد معماری صورت گرفته در قبل از پنجاه سال گذشته می باشد و یکی از باشکوه ترین بافتهای کهن ایران زمین بوده به طوری که گوشه ای از آن که به عنوان محور تاریخی فرهنگی می باشد و به عنوان یک پروژه بزرگ ملی در سازمان میراث فرهنگی و گردشگری و صنایع دستی کشور مطرح بوده و بودجه ای خاص بدین منظور برای احیاء، سامان دهی، طراحی و اجرای آن در نظر گرفته شده است. آثار کهن هر شهری هویت تاریخی و فرهنگی مردم آن می باشد و با حفظ بناهای بارز تاریخی و رسیدگی به آنها می توان جهانگردان بی شماری از اقصی نقاط جهان را به شهر مزبور روانه کرد لذا به دلیل اهمیت و حساسیت موضوع محدودیتهای بسیاری در فعالیتهای عمرانی شهرداری شهر تبریز وجود دارد. در این بین شهرداری منطقه ۸ تبریز که به عنوان شهرداری تاریخی و فرهنگی شهر تبریز شناخته می شود، دارای اماکن تاریخی با ارزش، بافتی فرسوده، ترافیک سنگین و تراکم جمعیت بالا است که اهمیت مطالعه و پژوهش را بیشتر می کند. شهرداری محور تاریخی فرهنگی شهر تبریز که باید در نظر گرفتن ارزش و هویت منطقه، برای توسعه و آبادانی آن بکوشد، با مشکلات و سختی هایی در این زمینه روبرو می باشد. این سازمان علاوه بر اینکه همانند شهرداری های سایر مناطق باید به نوسازی و ساماندهی محدوده پردازد، بایستی از آسیب رساندن به بافت پر اهمیت و ارزشمند شهر که هویت ملی تلقی می گردد، اجتناب بورزد و همچنین در بهسازی و احیای بافت فرسوده که بخش اعظمی از این منطقه را شامل می شود بکوشد. در پژوهش حاضر تلاش گردیده است تا با انجام مصاحبه ها و گفتگوهای فراوان با مسئولان ذیربط و مورد بررسی قرار دادن پروژه های مختلف که توسط شهرداری این منطقه اجرا شده و یا در حال اجرا می باشد و همچنین مطالعه ضوابط و مقررات محدود کننده توسط سازمان میراث فرهنگی و صنایع دستی و گردشگری، عوامل مشکل ساز و نحوه برخورد صحیح با آنها را یافت. هدف تحقیق، کاهش موانع در تسریع فعالیتهای شهرداری محور تاریخی فرهنگی شهر تبریز می باشد.

کلمات کلیدی: بافت تاریخی، فعالیت های عمرانی، شهرداری، تبریز

مقدمه

بافت مجموعه ای از تار و پودهای تشکیل دهنده یک واحد یکپارچه می باشد که با کم و زیاد شدن یکی از این تار و پودها سیستم یکپارچگی و وحدت شکل خود را از دست داده و به شکل ناموزون در آمده و حتی می تواند به فرو پاشی کلی مجموعه منجر شود. بافت تاریخی تبریز نیز به مانند بافت قدیمی اکثر شهرهای اسلامی شامل المانهای مشخص معماری و شهرسازی از قبیل مسجد جامع، بازار، مسجد، مدرسه، حمام قدیمی، دارالخلافه و مساجد کوچکتر محلی و محلات قدیمی و میدان و میدانچه های محلی، بارو و دروازه های قدیمی شهر و ... می باشد (اسمعیلی و دیگران، ۱۳۸۵، ۱۱۴-۱۱۳). شهرداری به معنای اداره ای است که در هر شهر برای پاک نگه داشتن کوچه ها و خیابان ها و مواظبت باغ های عمومی و روشنایی شهر و تقسیم آب و تعیین نرخ خواربار تشکیل می شود و تحت نظر انجمن شهر یا وزارت کشور قرار دارد، سابقاً بلدی می گفتند (عمید، ۱۳۶۲، ۶۸۹). شهرداری تبریز نخستین شهرداری یا به اصطلاح آن روز بلدی بود که در سطح کشور بنیاد یافت. بلدیة تبریز از جمله نهادهایی است که در صدر انقلاب مشروطیت در یک شرایط تاریخی توسط انقلابیون این شهر بنیان گذاشته شده است که پس از تأسیس هم در روند انقلاب و هم در پیشرفت شهر و رفاه حال مردم تبریز نقش بس ارزنده ای ایفا کرده است. تبریز شهری بزرگ با قدمت ۳۵۰۰ ساله می باشد (اسمعیلی و دیگران، ۱۳۸۵، ۵۱) که حدود ۱۲۰۰ سال پیش در میان برج و بارویی محصور بوده که از طریق دروازه های هشت گانه و عبور شاهراه ابریشم از آن، مکان پیوند شرق با غرب شده و یکی از مراکز مهم تحولات اجتماعی و سیاسی کشور در طول قرن ها به شمار آمده است. هم اکنون، بقایای تبریز کهن به صورت بافت تاریخی و به عنوان محور تاریخی فرهنگی شهر در محدوده مرکزی آن قرار دارد و سازمان مربوط به رسیدگی و بهسازی آن، شهرداری منطقه ۸ تبریز می باشد. وجود ابنیه های تاریخی متعددی همچون ارگ علیشاه، مسجد کبود، مسجد و میدان صاحب الامر و ... در این محدوده

اولین همایش ملی اندیشه ها و فناوریهای نو در معماری

۲۰ اسفند ۱۳۹۱ تبریز-ایران

انجمن مهندسان معمار استان آذربایجان شرقی

موجب احتیاسیت بیشتر آن شده است و به عنوان قلب شهر تبریز که نشان دهنده هویت و مدنیت مردم آن می باشد، نقش مهم و تاثیر گذاری در آینده ی شهر دارد زیرا با رسیدگی به این بخش و حفاظت آن و همچنین معرفی آن می توان تبریز گمنام امروزی را به مردم جهان شناساند و توجه همگان را به آن جلب کرد. با در نظر گرفتن این مسائل باید پی به مسئولیت سنگین شهرداری محور تاریخی فرهنگی برد و به تفاوت عملکرد این سازمان با شهرداری های سایر مناطق شهر تبریز توجه نمود. مسلماً این سازمان در راستای عمران و آبادانی منطقه ۸ تبریز با در نظر گرفتن حفظ و پاسداری آثار کهن و با ارزش تاریخی و همچنین احیای بافت فرسوده آن، با محدودیتها و اصول و ضوابط خاصی روبرو خواهد بود که مشکلات فراوانی را به همراه خواهد داشت. ضرورت پرداختن به موضوع، به لحاظ ریشه یابی و کنکاش این مشکلات قابل درک است زیرا برخی از آنان به دلیل کم توجهی و عدم رسیدگی مسئولان امر و یا همکاری نمودن بعضی از شهروندان ایجاد می شود. با توجه به این که به پتانسیل ها و ابنیه تاریخی و مسایل فرهنگی، منطقه ۸ تبریز که به عنوان محور تاریخی و فرهنگی شهر در نظر گرفته می شود، همواره قابل توجه مردم شهر و مسئولان بوده و هست، لذا شناخت مشکلات در زمینه ی ساخت و ساز و آبادانی آن امری ضروری و لازم به نظر می رسد.

اهداف پژوهش

هدف از انجام این پژوهش، مطالعه تأثیر ساختار کالبدی بافت تاریخی تبریز در فعالیت های عمرانی شهری برای حفظ و تجلی زیبایی محور تاریخی فرهنگی شهر از نقطه نظر گردشگری و در نهایت ارائه راهبردها و راهکارهایی برای رفع موانع و کاستن محدودیتهای شهرداری در اجرای طرح های نوین معماری و شهرسازی در این منطقه می باشد.

پرسش های پژوهش

- وجود بافت تاریخی شهر تبریز چه اثرات و محدودیت هایی بر فعالیت های عمرانی شهرداری تبریز داشته است؟
- ضوابط و معیارهای اجرای طرح های عمرانی در جوار بافت تاریخی شهر تبریز با هدف حفظ ابنیه با ارزش چه می باشد؟
- چه عواملی باعث می شود تا در آینده شاهد حفظ و معرفی بهتر بافت تاریخی تبریز به جهانیان بود تا جهانگردان بیشتری جذب شود؟

فرضیه های پژوهش

- وجود بافت تاریخی شهر تبریز اثرات و محدودیت های بسیاری بر فعالیت های عمرانی شهرداری تبریز داشته است.
- ضوابط و معیارهای خاصی اجرای طرح های عمرانی در جوار بافت تاریخی شهر تبریز، از سوی سازمان میراث فرهنگی با هدف حفظ ابنیه با ارزش وجود دارد.
- بررسی دقیق مشکلات و موانع شهرداری تبریز در فعالیت های عمرانی محدوده ی فرهنگی تاریخی تبریز باعث می شود تا در آینده شاهد حفظ و معرفی بهتر بافت تاریخی تبریز به جهانیان بود تا جهانگردان بیشتری جذب شود.

روش پژوهش

مطالعه ی حاضر از نوع توصیفی-موردی می باشد. در آن تلاش بر گرد آوری و بیان محدودیت های شهرداری تبریز در محدوده ی تاریخی و فرهنگی منطقه ۸ بوده است.

روش جمع آوری اطلاعات

مطالعات کتابخانه ای و اسنادی: مطالعه کتب تاریخی و نشریات
روش زمینه یابی: مصاحبه با مسئولین شهرداری، سازمان پارکها، سازمان میراث فرهنگی، مقبره الشعرا و ...
مطالعات میدانی: بازدید از پروژه های عمرانی مربوط به شهرداری منطقه ۸ و بافت مجاور آنها

محدوده مورد مطالعه

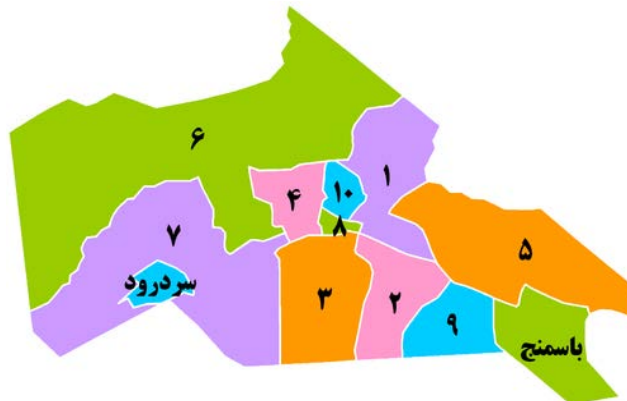
شهر تبریز به عنوان مرکز استان آذربایجان شرقی، با وسعتی در حدود ۱۴۰ کیلومتر مربع در ۴۶ درجه و ۱۵ دقیقه طول شرقی از نصف النهار گرینویچ و ۳۸ درجه و ۸ دقیقه عرض شمالی از مدار مبداء بر گوشه شمال شرقی دشتی به وسعت ۳۰۰۰ کیلومتر مربع، به ارتفاع تقریبی ۱۳۵۰ متر

اولین همایش ملی اندیشه ها و فناوریهای نو در معماری

۲۰ اسفند ۱۳۹۱ تبریز-ایران

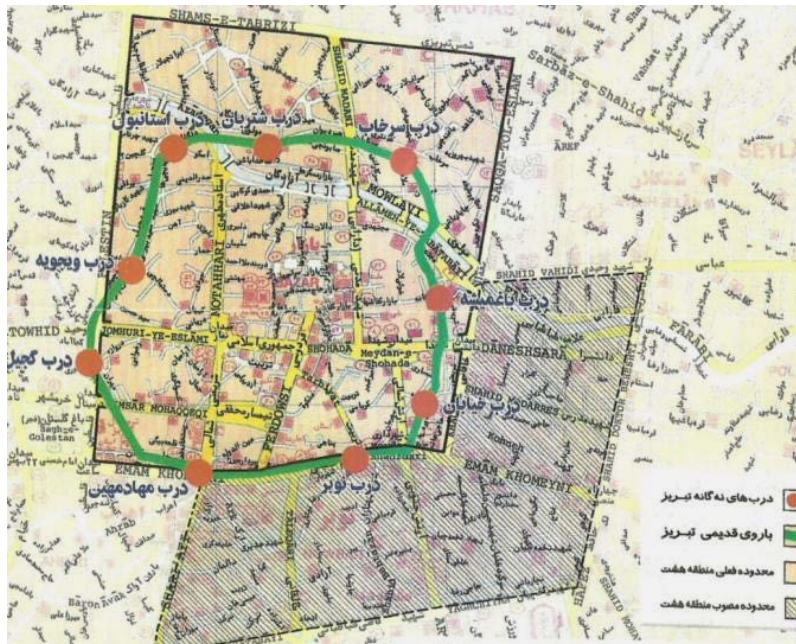
انجمن مهندسان معمار استان آذربایجان شرقی

از سطح دریا واقع شده است: تبریز از شمال به شهرستان مرند و آمل، از جنوب به شهرستان مراغه و هشترود، از مشرق به شهرستان سراب و میانه و از مغرب به دریاچه ارومیه محدود است. جایگاه تاریخی، جغرافیایی، فرهنگی و اقتصادی شهر تبریز سبب شده است که این شهر جزو مهم ترین شهرها و از نظر جمعیت پس از شهرهای تهران، مشهد و اصفهان پرجمعیت ترین شهر کشور و بزرگ ترین و مهمترین شهر در منطقه ی شمال غرب کشور می باشد. در این بین منطقه ۸ تبریز با وسعتی معادل ۲۶۰ هکتار می باشد که ۲ درصد از کل مساحت شهر تبریز را در بر گرفته است و کوچک ترین منطقه در بین مناطق ده گانه تبریز می باشد. بر اساس سرشماری سال ۳۷۵، جمعیت این منطقه از تبریز ۱۸۳۴۹ نفر بوده است که در سال ۱۳۸۳ به ۹۶۰۳ نفر افزایش یافته است (مدیریت پژوهش و برنامه ریزی شهرداری تبریز، ۱۳۸۴).

تصویر ۱- محدوده ی مناطق شهرداری های تبریز- (ماخذ: ویکی پدیا)

وسعت منطقه ۸ در بدو تاسیس ۲۲۰ هکتار بود که فقط شامل محدوده ی داخل باروی نجفعلی خان و یک قسمت کوچک خارج از آن می شد با توجه به تغییرات حاصل شده در سالهای اخیر وسعت آن به ۴۲۰ هکتار افزایش یافت. منطقه ۸ از شمال به خیابان شمس تبریزی (دوه چی) و شهید وحیدی (ششگلان)، از جنوب به خیابان ۱۷ شهریور جدید و امام خمینی، از شرق به خیابان ثقه الاسلام و شهید بهشتی و از غرب به خیابان فلسطین و شریعتی محدود می گردد و در کل شامل خیابانهای اصلی شهید مدنی (دارابی)، استاد مطهری (راسته کوچه)، جمهوری اسلامی، شریعتی شمالی و جنوبی، ارتش شمالی و جنوبی، فردوسی، دانشسرا، خاقانی، بخشی از امام خمینی، بخشی از فارابی (چایکنار)، شهید مدرس، تیمسار محقق، طالقانی می گردد.

تصویر ۲- موقعیت منطقه ۸ شهرداری تبریز- (ماخذ: شهرداری تبریز)

بافت تاریخی

بافت تاریخی از مهم ترین بخش های هویتی هر جامعه محسوب می شود و پیدایش آن پیرو اطاعت از ساختارهای اقلیمی و فرهنگی است (فلامکی، ۱۳۸۴، ۱۲۷). مجموعه ای منسجم از معماری، فرهنگ، اقتصاد و تبادلات اجتماعی یک ساختار شهری با پیشینه تاریخی باعث می شود که بافت

اولین همایش ملی اندیشه ها و فناوریهای نو در معماری

۲۰ اسفند ۱۳۹۱ تبریز-ایران

انجمن مهندسان معماران آذربایجان شرقی

های-تاریخی- به مرور زمان- پدید-آیند-لازمه-این-پیدایش-اهمیت-بخشیدن-به-اقلیم-و-توجه-به-فرهنگ-های-بومی-منطقه-است-(موجود-۱۳۸۶-۶۶).
بافت تاریخی شهرها دارای مشخصاتی چون قدمت تاریخی، بافت فشرده و در هم تنیده می باشد، وجود بافت تاریخی متمایز از سایر بافت های شهر بر اهمیت و جذابیت آن شهر می افزاید و کل بافت تاریخی شهر را به عنوان یک جاذبه مطرح می کند (دیناری، ۱۳۸۴، ۸۵).

بافت تاریخی شهر تبریز

بافت تبریز در حال حاضر به بافت قدیمی (تاریخی)، جدید و حاشیه ای تقسیم می شود که بافت قدیم از قدمت زیادی برخوردار بوده و بناهای با ارزش و تاریخی در این بخش واقع هستند. بافت تاریخی تبریز شامل کلیه موارد معماری و شهر سازی صورت گرفته در قبل از پنجاه سال گذشته می باشد و یکی از پر شکوه ترین بافتهای کهن ایران زمین بوده بطوریکه گوشه ای از آن بنام محور تاریخی فرهنگی تبریز مطرح است بعنوان یک پروژه بزرگ ملی در سازمان میراث فرهنگی و گردشگری کشور مطرح بوده و بودجه ای خاص بدین منظور برای احیاء، سامان دهی، طراحی و اجرا در نظر گرفته شده است. بافت قدیمی تبریز شامل هسته مرکزی شهر که در گذشته داخل باروی معروف نجفقلی خان^۱ بوده و همچنین شام غازان که در زمان خود تشکیلاتی مجهز و به روز بوده، ربع رشیدی تبریز که در آن هنگام شهرکی دورتر از تبریز بشمار می رفت و همچنین بافت محدوده اطراف مسجد کبود می باشد. که البته بجز گوشه ای از همان هسته اصلی شهر تبریز(منطقه ی ۸ تبریز) که بعنوان مفهوم واقعی بافت قدیم مشغول فعالیت می باشد، سایر نقاط نامبرده جای خود را به بافت جدید و خارج از ضوابط و حرایم بافتهای تاریخی داده است و اکثرا در این محلات تک بناها و یا آثاری جزئی از آن بافت قدیم موجود می باشد (اسمعیلی و دیگران، ۱۳۸۵، ۱۱۴ و ۱۱۳).

محور تاریخی- فرهنگی تبریز

محور تاریخی - فرهنگی تبریز بخشی از بافت قدیم تبریز می باشد که در داخل باروی قدیمی شهر واقع است. اگرچه بعضی از عناصر خارج بارو مثل مسجد کبود و بافت اطراف آن جز زیر مجموعه های محور تاریخی - فرهنگی می تواند باشد. سازمان میراث فرهنگی و گردشگری کشور برای سرمایه گذاری بیشتر بر روی بعضی عناصر و المانهای با ارزش تر در هر استان چند نمونه آن را بطور شاخص تر انتخاب کرده اند و به عنوان پروژه بزرگ اعتباری جداگانه به منظور پژوهش، طراحی و اجرا و احیای عوامل مذکور در نظر گرفته است. از جمله در استان آذربایجان شرقی می توان به پروژه بزرگ محور تاریخی - فرهنگی تبریز اشاره کرد. (اسمعیلی، ۱۳۸۵، ۱۱۶)

ضرورت حفاظت و احیای منطقه ۸ شهرداری تبریز

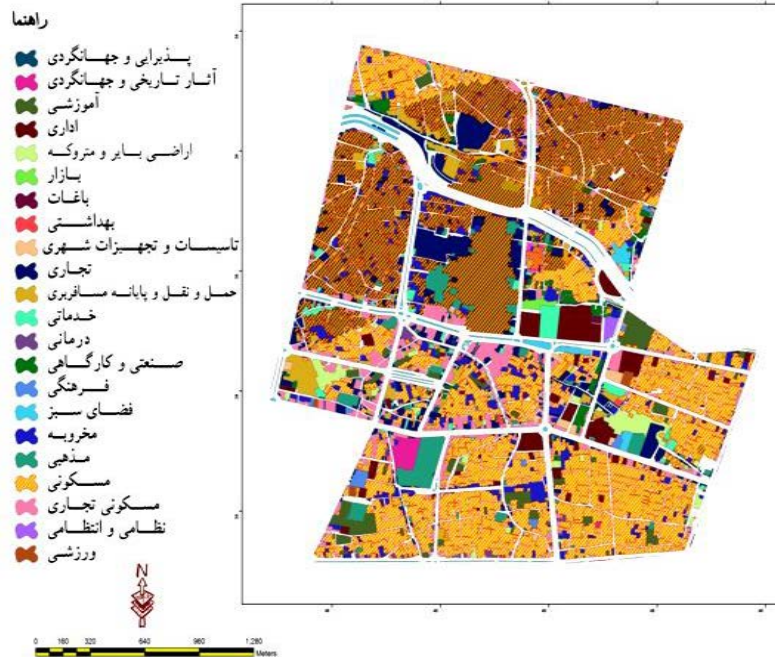
منطقه ۸ شهرداری تبریز تقریباً در مرکز هندسی شهر قرار دارد. این محدوده از نظر مساحت با ۴۲۰ هکتار حدود ۲ درصد از کل سطح شهر را به خود اختصاص داده است (نقش جهان پارس، ۱۳۸۴، ۷). مرکز شهر از هفت محله به نامهای خاقانی، تربیت، امین، شریعتی، دارایی، راسته کوچه، بازار و بخشی از دو محله دوه چی و سیدحمزه تشکیل یافته است و از زمان شکل گیری تبریز، محلات یاد شده به همین نام مشخص شده اند (جوادی، ۱۳۸۵، ۲۶۴). این مرکز در برگیرنده مهم ترین عناصر شهری، شامل: بازار، مراکز سیاسی-اداری، یادمانها و نمادهای تاریخی و عناصر فرهنگی است. بافت قدیم شهر نیز در این محدوده قرار دارد. این بافت، عمدتاً خود انگیخته و خود سازمان یافته بوده، دارای ساختارهای همپیوند و اندامواره (ارگانیک) است. شهر ابتدا در درون این محدوده شکل گرفته و رو به تکامل گذاشته است. مشخصه عمده آن، علاوه بر سکنی گزینی بخش درخور توجهی از مردم، مرکزیت تاریخی، تجاری، اداری، تفریحی، و نظایر آن در سطح شهر است. وجود مجموعه صاحب الامر، مسجد جامع و از همه مهم تر بازار قدیم با وسعت ۱ کیلومتر مربع، که استخوان بندی شهر را تشکیل داده، بیانگر نقش و اهمیت این محدوده در انعکاس هویت و تاریخ شهر است. این مرکز به عنوان بخشی از محور تاریخی- فرهنگی شهر تبریز، به همراه بافت قدیم شهرهای اصفهان، شیراز، کرمان و همدان بر اساس مصوبه مورخ ۱۳۶۹/۹/۲۸ شورای عالی شهرسازی و معماری ایران به عنوان شهرهای فرهنگی - تاریخی اصلی کشور تعیین شد تا مرکز فعالیتهای فرهنگی - هنری شوند. وزارت مسکن و شهرسازی نیز موظف شد طرح احیای محورها یا مراکز فرهنگی - تاریخی شهرهای مزبور را تهیه و فضاهای مناسب برای استقرار عملکردهای این مصوبه را تعیین کند. بر این اساس، شهرداری تبریز به عنوان مجری طرح با هدف احیای نقش تاریخی محور، ایجاد انسجام فضایی، ایجاد نظم کالبدی و عملکردی و ارتقای کیفیت سکونت، اقدام به تهیه طرح تفصیلی محور تاریخی - فرهنگی کرد (زیستا، ۱۳۸۳، ۵۳).

۲ شهر تبریز پس از زلزله وحشتناک ۱۱۹۳ ه. ق در داخل باروی نجفقلی خان قرار گرفت که این بارو، دارای ۸ دروازه به نام های درب باغمیشه، مهاده مهین (میار میار)، دوه چی (شتربان)، استانبول، گجیل، خیابان، نوبر و سرخاب بود. (خاماچی، ۱۳۸۴، ص ۳۳۲)

اولین همایش ملی اندیشه ها و فناوریهای نو در معماری

۲۰ اسفند ۱۳۹۱ تبریز-ایران

انجمن مهندسان معمار استان آذربایجان شرقی

تصویر ۳- کاربری اراضی شهری منطقه ۸ تبریز - (ماخذ: پیشگامی فرد و دیگران، ۱۳۹۰، ۹۶)

علل ضرورت حفاظت و احیای منطقه ۸ شهرداری تبریز را به اختصار چنین می توان بیان نمود:

- در منطقه ۸، محلات تاریخی و قدیمی چون راسته کوچه، چارمنار، سنجران، میارمیار بخشی از دوه چی، سرخاب، ایچری ارمنستان (ارمنستان داخلی) و ... واقع شده اند.
- در محدوده منطقه ۸، تمام دروازه ها یا درب های قدیمی و تاریخی چون درب خیابان (میارمیار)، باغمیشه، سرخاب، دوه چی (شتربان)، استانبول، گجیل، مهاده مهین و نوبر احداث شده اند که در این میان تنها درب خیابان از تخریب و تملک و حوادث روزگار سالم باقی مانده است.
- به طور کلی، شهر تبریز پس از زلزله وحشتناک ۱۱۹۳ ه.ق در داخل باروی نجفقلی خانی قرار گرفته است که هم اکنون بخش قابل توجهی از منطقه ۸ می باشد.
- شواهد و قرائن نشان می دهد که راه ابریشم از گذرها و میداین این منطقه می گذشته است.
- جالب ترین کلیساهای پیروان آیین مسیح، مانند کلیسای مریم مقدس در مقابل راسته کوچه، کلیسای سن ونسان و کاتولیک ها و مساکن ارامنه ثروتمند نیز در این منطقه واقع شده اند.
- رودخانه مهرانرود (میدان چایی) از وسط این منطقه می گذرد.
- بیشترین امامزاده ها، زیارتگاه ها و تکیه ها در این منطقه جای گرفته اند.
- جالبترین موزه های تاریخی شهر تبریز که نشانگر ارزش و اهمیت تاریخی این شهر است، مانند موزه آذربایجان، موزه مشروطه، موزه قرآن و کتابت، موزه فرش و موزه ارامنه در این محدوده واقع شده اند.
- از دیرباز به علت اهمیت مرکزیت شهری، اکثر مراکز ادارات دولتی، سازمان ها، نهادها و مراکز اقتصادی و تجاری در این محدوده قرار گرفته اند.
- مدت های متمادی است که محلات قدیمی و بافت اصیل این منطقه محل سکونت اعیان و اشراف، قدرتمندان، علما و مشاهیر شهر بوده و اسامی کوچه ها و میدان ها دلالت بر ارزش این واقعیت است. چون کوی کرباسی، کوچه امام جمعه، کوی مجتهد، کوی حرمخانه، کوی مجیدالملک، کوی اسلامی، میدان انگج، کوی مسجد جامع، کوی کلکته چی، محله ارمنستان، کوی عین الدوله، کوی میار میار و ..
- رشد نهضت فرهنگی و علمی و تلاش فرهنگیان لایق در زمینه گسترش فرهنگ و علم در محلات راسته کوچه، دوه چی (شتربان)، ارمنستان، سنجران، چارمنار و بازار این منطقه صورت گرفته است و دارای اولین مدرسه ها چون مکتبخانه حاج میرزا محمد حسین، دبستان مولوی، دبستان رودکی، دبیرستان شمس، دبیرستان نجات و... می باشد.

الزامات عملکردی شهرداری منطقه ۸ تبریز

اولین همایش ملی اندیشه ها و فناوریهای نو در معماری

۲۰ اسفند ۱۳۹۱ تبریز-ایران

انجمن مهندسان معمار ایران

لزوم حفاظت ابنیه با ارزش

ابنیه با ارزش به بناهایی اطلاق می گردد که از نظر سازمان میراث فرهنگی و صنایع دستی و گردشگری دارای ارزش و قدمت تاریخی و صاحب سبک بوده ولی به دلیل عدم همکاری افراد ساکن بافت به ثبت نرسیده است که باید جلوی تخریب و یا فرو ریختن آن گرفته شود. این افراد به دلایل سودجویی های مالی و در نظر داشتن طرح تخریب برای آنها اجازه برداشت کردن نقشه آنها را به مسئولین نمی دهند. در صورتی که یکی از الزامات به ثبت رساندن اماکن ، فرستادن نقشه های ساختمانی آنها به سازمان میراث فرهنگی مرکزی در شهر تهران می باشد. بافتها و بناهای بارز از تجسم نمادها، نشانه ها و خاطره های هویت بخش برای تمام شهر و ساکنان آن است (قربانی و دیگران، ۱۳۸۹، ۶۴).

عملکرد هر عنصر معماری و فضاهای شهری به مرور زمان خاطره ای از خود در ذهن آدمیان جای داده و کالبد فیزیکی آن در طول زمان متحول و فرهنگ جدیدی را در جامعه پی ریزی می کند. بنابراین اگر از حادثه شهری صحبت می شود حتماً در گوشه و کنار شهر و در دل مناطق مسکونی و غیر مسکونی اتفاقی افتاده که در ذهن ما نقش بسته است. اگر این خاطرات را لایه بندی کنیم و روی هم قرار دهیم حجمی به نام تاریخ تشکیل می شود. فضاهای شاخص شهری در هر مقیاسی که باشند در این حجم جای دارند. این فضاها نقاطی هستند که محل برخوردها، ملاقات ها، نشانه ها و آدرس ها را تشکیل می دهند. اصولاً فرهنگ و ادب هر جامعه متکی به تاریخ آن جامعه است و تاریخ چیزی جز ارتقاء فرهنگ که بر اثر مبارزات و بینش انسانی صورت می گیرد نیست. چنانچه در محیط های اجتماعی گذشته نقش این محیط ها و کنج های شهری در روند شکل گیری تاریخ و در نتیجه ارتقاء فرهنگی و رفتارهای اجتماعی قابل توجه بوده است. ولی متأسفانه امروزه و اگر به این صورت ادامه یابد در آینده نیز، از آن فضاهای معنوی اثری به جای نخواهد ماند و تمام مکان های اجتماعی در شهر یکی پس از دیگری توسط کانالهای مکانیکی و دالانهای عبوری به هم متصل شده و از بین خواهند رفت (جعفری و زهتابیان، ۱۳۸۵، ۳).

لزوم توجه به تجدید گرایی در بافت شهری

بیش از چند دهه است که محله های قدیمی شهری به فراموشی سپرده شده اند. بسیاری از بافتهای سنتی که زمانی مایه افتخار شهرها بودند بیش از پنجاه سال است که در حال فرسایش رها شده اند. تقریباً تمامی جمعیت این مناطق جابجا شده و میراث تاریخی، فرهنگی و اجتماعی ویژه محله های مختلف یا منقرض شده و یا در حال انقراض اند. تنها اندکی از بناها که به سختی به روی پا ایستاده اند به یادگار مانده اند و یادآور معماری و شهرسازی گذشته اند. هرچند که حرکت هایی پراکنده در سالهای اخیر در بهسازی و مرمت بناهای ارزنده به چشم میخورد. اما، حساسیتها هرچه کمتر شده و هم در میان مسئولان و هم در میان مردم حدود زیادی مصونیت ذهنی ایجاد شده است. طرحهای جامع، طرحهای تفصیلی و ضوابط منطقه ای در اهداف پیش بینی شده شکست خورده اند. در مناطق مرکزی و محله های قدیمی شهرها، نه تنها گذار از سنت به تجدید تحقق نیافته، بلکه با مقاومت سرسختانه این مناطق در مقابل مظاهر تجدید، عملاً هیچ گونه بهسازی و مرمتی نیز صورت نگرفته است. در نتیجه پیامدهای طراحی و ضوابط ساخت و ساز به صورت مانعی بزرگ، به فرسایش روز افزون بافتهای سنتی انجامیده است (ربیع، ۱۳۸۲، ۱۰۲). فقدان مدیریتی مسئول که بتواند این بافتها را با تغییرات سریع ساختاری و کارکردی جدید مبتنی با مدرن گرایی در شهرها هماهنگ سازد، آنها را در تنگنای عدم قابلیت و عدم انطباق با نیازهای جدید گرفتار می آورد (رهبان، ۱۳۸۸، ۴). البته هماهنگی طرح بهسازی و نوسازی اجزا جدید با اجزا قدیمی در سبک معماری و انتخاب مصالح و عدم تداوم میان طرحهای توسعه جدید و بافت تاریخی باید رعایت شود.

بالا بردن شاخصهای فرهنگی منطقه

بافت قدیم تبریز، به دلایل مختلفی جمعیت خود را از دست داده است. با وجود اینکه در سال ۱۳۴۹ تراکم جمعیت در این منطقه بین ۱۰۰-۲۰۰ نفر در هکتار بوده (تراکم متوسط) در سال ۱۳۷۵ جمعیت بافت قدیم تبریز ۲۹۷۸۵ نفر و تراکم ناخالص جمعیت ۶۶ نفر در هکتار بوده است. ولی بر اساس سرشماری عمومی سال ۱۳۸۵ تراکم جمعیتی بافت حدود دو برابر کاهش یافته و در شرایط فعلی در نازلترین سطح خود یعنی به رقم ۳۷ نفر در هکتار رسیده است. با وجود اینکه منطقه ی مرکزی شهر، در طول روز با تراکم بالای جمعیت روبرو است، ولی با غروب آفتاب و تاریک شدن هوا و تعطیلی مغازه ها جمعیت در این منطقه به شدت کاهش می یابد و امنیت شهروندان در آن مواقع به خطر می افتد. روند کاهش جمعیت ماندگار در بافت قدیم، نه تنها در تبریز بلکه در دیگر شهرهایی که به نوعی با بافتهای فرسوده تاریخی مواجه هستند، دیده می شود. (حناچی، ۱۳۸۵، ۹۰). یکی از راهکارهای اساسی برای جلوگیری از برون ریز جمعیتی از بافت های قدیم، «بالا بردن شاخصهای فرهنگی که باعث حذف تصور صنعتی از مرکز شهر می شود (مانند تالار کنسرت، موزه) می باشد. همچنین ساخت واحدهای ساختمانی پر جاذبه در مرکز شهر لندن باعث جذب ساکنان اصلی بافت قدیم که در حومه ها زندگی می کردند، به مرکز شهر شده است.» نارسایی قوانین و مقررات، فقدان مدیریت یکپارچه ی شهری و عوامل ذهنی و روانی (عدم اعتقاد به اصلاح و بهبود شرایط و کیفیت محیط زندگی) از دیگر ضرورت های لازم مداخله در بافتهای قدیم شهری است (حایری، ۱۳۸۶، ۱۳-۱۴).

اولین همایش ملی اندیشه ها و فناوریهای نو در معماری

۲۰ اسفند ۱۳۹۱ تبریز-ایران

انجمن مهندسان معماران ایران

تصویر ۴- ماکت مجتمع آيسان، از پروژه های در دست اجرای شهرداری منطقه ۸ تبریز - (ماخذ: نگارنده)

مداخله در بافت تاریخی شهر و اجرای فعالیتهای عمرانی

بیان دیدگاه ها در مورد مداخله در بافت تاریخی

مرمت گران گوناگون دیدگاه های متفاوتی در این زمینه ارائه نموده اند و بر اساس آن، پروژه های خویش را اجرا می نموده اند. از جمله، بنابر اعتقاد اوژن ویوله لودوک، بناهای تاریخی باید از بناهای اطراف پاک و رها شوند تا بتوان بیش تر به اهمیت آن ها پی بُرد و بیش تر برای آن ها احترام قائل شد. جان راسکین نیز به اصل فناپذیری و تنوع و اصل عدم دخالت در فضاهای شهری، معتقد بوده است. کامیلوبویی تو نیز به جایگزینی مفاهیم معماری به جای ویژگی های شکلی و سیکی اعتقاد داشته است، یا به دیگر سخن، در صورت حفظ مفهوم می توان تغییر شکل را به انجام رسانید. در همین زمینه، وی به ایجاد عملکرد جدید در کالبد قدیم و همچنین عدم تقلید از سبک های معماری در گذشته معتقد بوده است. کامیلوسیتته معتقد به اعمال القای شهرسازی کهن در شهرهای جدید بوده است. وی معتقد بوده است که محیط اطراف هر بنا حفظ گردد. وی همچنین به تداوم شهرسازی از طریق بازشناسی قواعد آن (سلسله مراتبی مکانی یا فضایی، هویت، توازن، مقیاس انسانی) معتقد بوده است (حبیبی و مقصودی، ۱۳۸۱).

انواع مداخله در بافت تاریخی

انواع مداخله براساس میزان وفاداری به گذشته، درسه گروه بهسازی، نوسازی، بازسازی قرار می گیرند، این سه نوع مداخله هر یک طیف گسترده ای از اقدامات را برحسب نیاز شامل می شوند:

الف) بهسازی

این نوع مداخله برای بافت هایی است که دارای کم ترین تراکم فرسودگی است و عمدتاً با برخورداری از یک معیار فرسودگی (کم دوامی) نیازمند مداخله و مقاوم سازی در کوتاه مدت و با حفظ و احیای ساختار فضایی بافت مورد نظر است. اقدامات مرتبط با بهسازی در این پهنه ها ضمن حمایت، حفاظت، نگهداری و مراقبت، شامل استحکام بخشی و تعمیر است.

ب) نوسازی

این نوع مداخله، در بافت هایی است که اکثر بلوک های آن علاوه بر کم دوامی، دارای دانه بندی کوچک و یا نفوذ ناپذیر است. نوسازی پهنه ها اقدامی میان مدت و به منظور نو شدن بافت فرسوده است. در این نوع مداخله، ماهیت های شکلی بافت حفظ شده و فعالیت ها و عناصر غیر کالبدی با زندگی نوین منطبق می شوند و اصلی ترین اقدامات آن عبارتند از: توان بخشی، انطباق و تبدیل و دگرگونی. گستردگی و دامنه ی مداخلات در این بافت ها به گونه ای است که علاوه بر مشارکت مردم، نیازمند دخالت و نظارت شهرداری است.

ج) بازسازی

این نوع مداخله برای بافت های فرسوده ای صورت می گیرد که با سه معیار فرسودگی (اولویت اول مداخله) بالاترین میزان تراکم را دارند. در این نوع مداخله، بافت تخریب، پاکسازی و دوباره سازی می شود. طرح های بازسازی با توجه به وسعت و مقیاس مداخله، نیازمند طرح موضوعی و موضوعی و سرمایه گذاری در مقیاس کلان است. پیش بینی میزان و نحوه ی سرمایه گذاری، عامل موثری در تدقیق اینگونه طرح ها خواهد بود.

اولین همایش ملی اندیشه ها و فنآوری های نو در معماری

۲۰ اسفند ۱۳۹۱ تبریز-ایران

انجمن مهندسان معمار ایران

مراجع قانونی مداخله در بافت تاریخی

سه مرجع اصلی مداخله در بافت ها در چهارچوب اختیارات قانونی خود و با استناد به مستندات قانونی در بافت ها دخالت می کنند. بدیهی است که در مواردی میان فعالیت مراجع هم پوشانی وجود دارد که این امر از طریق مستندات قانونی قابل حل است. این مراجع عبارتند از:

الف) سازمان میراث فرهنگی و گردشگری سازمان میراث فرهنگی و گردشگری براساس مستندات قانونی تعیین شده، دامنه فعالیت آن از بهسازی تا نوسازی را شامل می شود .

ب) شرکت عمران و بهسازی شهری ایران شرکت عمران و بهسازی شهری ایران به عنوان شرکت مادر تخصصی بیشترین نقش و مسئولیت برای دخالت در بافت ها را به عهده دارد. دامنه فعالیت این شرکت از بهسازی بافت (این امر به مفهوم بهسازی آثار ثبت شده تاریخی نمی باشد) آغاز شده تا نوسازی و بازسازی را در برمی گیرد .

ج) شهرداری شهرداری ها براساس مستندات قانونی خود در بافت ها مداخله می کنند. دامنه فعالیت شهرداری از نوسازی تا بازسازی را شامل می شود.

روش های مداخله در بافت تاریخی

در این زمینه نقطه نظرات گوناگونی مطرح می باشد که می توان به شرح زیر خلاصه نمود: (قدیری، ۱۳۸۵)

الف) مکتب درجه صفر

یکی از روش های دردناک برخورد با بافت تاریخی بی توجهی مطلق به آن است، که به علت بی اعتنائی به تخریب ساختمان های تاریخی یا هماهنگی یا یکپارچگی محیط اطراف صورت می گیرد. بسیاری از معماران امروزی مورد آخر را به عنوان یکی از عوامل اصلی دانسته اند(عامل یکپارچگی) تنها مزیت این روش سرعت تامین نیازهای کارکردی در بافت تاریخی است، این سرعت به قیمت پاک کردن صورت مسئله که همان بافت تاریخی است تمام می شود.

نمونه ها: تخریب ساختمان تلگراف خانه-خیابان ناصر خسرو، ساخت و ساز محله عودلاجان- ساخت ساختمان مخابرات در سمت شمال مدرسه دارالفنون-مقبره الشعراى تبریز

ب) حفظ نما

این شیوه در خصوص آن دسته از بناهای سنتی و تاریخی بکار می رود که دارای دیوار های باربر بیرونی هستند.

مزایای این روش: امکان افزایش زیر بنا با افزودن طبقات و می توان داخل را تغییر داد. دلایل استفاده: ۱- تغییرات تخریبی در فضای داخل ۲- هنگامی که نمای ساختمان دارای ارزشی است اما بازسازی فضای داخلی موجود برای پاسخگویی به ضوابط وضع شده توسط سازمان آتش نشانی نیاز به تامین پله فرار و ایجاد تغییرات گسترده ای داشته باشد می توان از این روش استفاده کرد.

ج) تلفیق

بهترین راه تلفیق در یک چشم انداز الگو برداری از شیوه ساختمان های سنتی که همه به دیدن آن ها در محل عادت کرده اند؛ این شیوه در واقع الگوبرداری از بناهای تاریخی و قدیمی است از این رو از وجه اقتصادی به منابع مالی فراوان و زمان زیادی نیاز دارد.

نمونه ها: در قرن ۱۹ از این روش استفاده زیادی شد(دوره نئوکلاسیک) و در شهرهای تبریز-یزد-کاشان

د) تضاد و تباین

در این شیوه طراحان سعی دارند بنای جدید را تمدا از بافت اطراف متمایز نمایند. تفاوت این روش با درجه صفر در آن است که بنای متضاد متباین به طور عمد در بیان هدف مشخصی از بافت اطراف جدا می شود.

ه) تمسخر آمیز و ناپایدار

بناهای تمسخر آمیز تنها به دلیل موقتی بودنشان قابل تحمل هستند و عقل می پذیرد که تنها برای مدت کوتاهی ساخته شوند. این روش جدا از اعتباری که به ساختارهای قدیمی در بافت های تاریخی می دهد

اولین همایش ملی اندیشه ها و فناوریهای نو در معماری

۲۰ اسفند ۱۳۹۱ تبریز-ایران

انجمن مهندسان معماران ایران

- بعنوان یک تدبیر و یک راه حل می تواند به اجرا گذاشته شود. اما در کنار سایر روش ها می تواند به عنوان ایجاد تنوع، استفاده از وضع موجود و برای ارضای حس طنز مورد استفاده قرار گیرد؛ چون این دسته از بناها بعد از مدتی سر زندگی و شادابی خود را از دست می دهند بنابراین باید موقتی بودن آنها مورد نظر طراحان و سازندگان قرار گیرد.

(و) قیاس یا تشابه

در این روش بنا بر مطالعات ریخت شناسی و باستانشناسی، ساختارهای تاریخی در منطقه (بافت) مورد مطالعه قرار می گیرند. طراح با تأکید بر جنبه های تشابه و در عین حال با حفظ برخی از ویژگی های ساختاری جدید بنایی را خلق می کند که بنا هم رد پای از گذشته دارد و هم نمادهایی از حال. اساسا در خلق ساختارهای جدید به شیوه نیاز تمایل به افتراق و در عین حال هم خوانی با ساختارهای قدیم قرار دارد، همین خلقت است که این شیوه را از تلفیق جدا می کند.

نمونه ای از آن در مجموعه جهان نما مرکز فرهنگی تجاری خدماتی دروازه دولت اصفهان، پروژه دروازه دولت با مجموعه ی جهان نما یکی از بزرگترین طرح های در دست اجرای کنونی شهر اصفهان که مسلما تعیین کننده در ترسیم چهره آینده این ناحیه خواهد داشت، می باشد.

(ز) روش مرکب یا تکمیلی

این روش را به تنهایی نمی توان به عنوان یک تکنیک مستقل در نظر گرفت بلکه این روش مخلوطی از شیوه ای تکنیک های ۲ تا ۶ که قبلا به آن اشاره شده است. بسیاری از اوقات به علت ملاحظات اجرایی، محدودیت های محوطه، پیچیدگی های طراحی انتخاب راه حلی بینابین ضرورت می یابد. در شیوه مرکب عمدتا نمای ساختمان مورد نظر طراحان است نه خود ساختمان،

(ح) غیر قابل رویت

در این شیوه اصالت به بناهای موجود در محیط های تاریخی داده می شود و طراحان سعی دارند ساختار جدید را به نحوی از دید ناظران مخفی کنند.

• شفافیت: در این شیوه به ویژه هدف طراح در این است که در طراحی همکف دید به آن سوی ساختمان جدید فراهم آید، این تدابیر موجب می شود مناظر تاریخی مورد توجه در طرف دیگر ساختمان جدید برای ناظران قابل رویت باشد

• استتار بوسیله درختان

• استفاده از آئینه: در این شیوه به کار گیری آئینه در ساختار جدید در خدمت معرفی بناهای تاریخی هم جوار قرار می گیرد، زیرا آئینه ها نمای تاریخی بناهای مجاور را در خود منعکس می سازد.

• زیرزمین سازی یا دفن: برای محیط های تاریخی ایران که اکثر بناهای تاریخی آن دارای یک طبقه هستند کاربرد این شیوه می تواند به معرفی بیشتر بناهای مستقر در منطقه منجر شود؛ بزرگترین مزیت کاربرد این شیوه حفظ سیمای بافت تاریخی در عین حال تامین عملکردهای جدید است.

(ط) تقابل

در این روش ساختمان های چون به لحاظ سبک نمی توانستند ارتباط مناسبی با ساختمان های قدیمی تر پیدا کنند، به ناچار در تقابل با ساختمان های جدید قرار گرفتند. روش تقابل جنبه دیگری نیز دارد که نباید کم اهمیت تلقی شود. این جنبه، سهولت کاربرد آن رای طراحان است: معماران بدون نگرانی از محکوم شدن به بی مسئولیتی و به امید مبهم خلاق و مبتکر شناخته شدن می توانند از یافتن راه حلی مناسب برای یک مساله سخت طفره رفته و اعلام کنند که بدون توجه به طرح ارائه شده و تنها با ایجاد تضاد، رابطه ای مطلوب پدید آورده اند. به این ترتیب و با چنین استدلالی راه حل های ضعیف و نامطلوب را توجیه کرده و نتایج کار اغلب به ایجاد محیطی سردرگم و بالاتکلیف برای عموم ختم می شود و بنابراین، آنچه اغلب عدم برقراری رابطه است، به عنوان یک گزینه زیبا ارائه می گردد.

(ی) عقب نشینی

تمایل ساختمان های قدیمی به خلوص و سادگی موجب می شود که بتوانیم اغتشاش بالقوه ی ناشی از ارتباط میان طرح های ساده و جدید با ساختمان های قدیمی تر را نادیده انگاریم. یک راه می تواند آن باشد که با قرار دادن این عقب نشینی (که گاه اتصال نامیده می شود) بین ساختمان جدید و قدیم ارتباط برقرار کنیم. راه های متعدد اتصال وجود دارد. برخی عقب نشینی ها از سطح اصلی نما به شکل واقعی هستند. این نوع اتصال با توجه به اندازه ساختمان می تواند تنها چند سانتی متر بوده و یا تا ۳ الی ۵/۴ متر باشد. اتصال همچنین می تواند هم سطح با نمای ساختمان قدیمی

اولین همایش ملی اندیشه ها و فناوری های نو در معماری

۲۰ اسفند ۱۳۹۱ تبریز-ایران

«ولج با مصالحی متفاوت از مصالح ساختمانی قدیمی باشند. گویی این راه حل، جدید بودن خود را با اعتراف می کند، ولی سعی دارد حتی با مکان فاصله ای احترام آمیزی را نسبت به طرح های قبلی رعایت کند.»

ضوابط بین المللی در مورد نحوه برخورد با بافت قدیمی

برای تنظیم و تدوین ضوابطی در ارتباط با نحوه برخورد با ابنیه و بافت های تاریخی، کنگره هایی بین المللی هر چند سال یک بار تشکیل میشوند. یکی از نخستین نمونه های این نشست ها، کنگره ی آتن بوده است که ماده ی ۷۰ آن به کار بردن سبک های گذشته در ساختمان های جدید واقع در محوطه ی تاریخی را مردود اعلام می کند.

این ماده هر گونه بازگشت به گذشته را نفی می کند. زیرا به اعتقاد شرکت کنندگان در آن کنگره، شاهکارهای گذشته طریق تفکر و اندیشه های زیبایی شناسی هر نسلی را به ما نشان می دهند. تقلید گذشته همان تن در دادن به دروغ بوده و به معنای بالا بردن «بدل» تا «اصل» است؛ چون هیچ گاه نمی توان شرایط کهن کار را تجدید کرد.

ماده ۱ از کنگره ی ونیز در این باره معتقد است که مفهوم اثر تاریخی نه تنها شامل ساخته های منفرد معماری می گردد، بلکه «فضای شهری» و مناظری را که شاهد گویایی از یک تمدن خاص، از یک تحول مشخص یا از یک حادثه تاریخی به شمار می آیند نیز در بر می گیرد. ماده ۶ از همین کنگره بر حفاظت محیط اطراف علاوه بر نگه داری ابنیه تاریخی تاکید می ورزد. احداث هر گونه ساختمان جدید در آن محیط و همچنین تخریب بناها و یا تغییر نحوه استفاده از آن ها به طوری که در روابط، حجم و رنگ آن ها تاثیر بگذارد، به کلی ممنوع است.

بیانیه بوداپست نیز بر کلیت گذشته، حال و آینده تاکید داشته و اعتقاد به حفظ هماهنگی میان هر سه زمان دارد. اهداف این بیانیه عبارتند از: الف) معماری معاصر در مجموعه های ساختمانی قدیمی ب) باز زنده سازی ابنیه یا بافت با عملکرد مناسب. اصول پیشنهادی بیانیه بوداپست نیز ضمن ارزش قائل شدن به مجموعه های تاریخی، بر اجتناب از هر گونه تقلید از مجموعه ها و ابنیه تاریخی گذشته تاکید می کند. بیانیه ترینیدا نیز استفاده از شیوه های معماری بومی، بهره گیری از مصالح محلی و مشارکت مردم بومی در تصمیم گیری های حفاظتی را توصیه می کند (حیبی و مقصودی، ۱۳۸۱).

اصول و مبانی نوسازی در بافت تاریخی

ساخت و ساز در جوار بافت های تاریخی را می توان از ابعاد گوناگون مورد توجه قرار داد که عبارتند از: توجه به متن و زمینه در طراحی معماری بافت های شهری قدیمی، توجه به ضوابط مرتبط با حریم های منظر و کیفی، دیدگاه های مرمتگران و ضوابط بین المللی.

ضوابط حریم فنی ابنیه

رعایت اصول زیر در مورد حریم فنی بنا ضروری است: (مرادی، ۱۳۷۴)

- ۱- ممانعت از ایجاد پی های بزرگ که در تشدید رانش پی ها موثر است.
- ۲- ممانعت از احداث کارگاه ها و کارخانه هایی که دود و صدا ایجاد می کنند و موجب پراکنده شدن مواد شیمیایی زبان بار می شوند.
- ۳- ممانعت از احداث بزرگراه ها و راه های ویژه ی گذر تند که صدا و لرزش ایجاد می کنند
- ۴- ممانعت از حفر چاه های عمیق و نیمه عمیق آب که باعث تغییر سطح آب های زیرزمینی می شوند.
- ۵- ممانعت از کاشتن درخت در حاشیه بنا
- ۶- ممانعت از حفر چاه های فاضلاب و کانال های آب رسانی در کنار بنا
- ۷- جلوگیری از تخریب بناهای وابسته به ابنیه ارزشمند و تاریخی (مانند سابات ها و پشت بندها که در حفظ تعادل و جلوگیری از رانش آن ها موثرند).
- ۸- با توجه به کثرت و تنوع کیفی و فنی انواع بناهای تاریخی موجود در کشور، تشخیص فاصله فیزیکی این حریم، بستگی به نوع اثر، مصالح به کار رفته، ارتفاع، ابعاد مجموعه و وضعیت طبیعی محوطه و مطالعه ی زمین شناسی دارد و در نهایت، نظر فنی کارشناسان و متخصصان امر مرمت در هر کدام از موارد ضروری است.

اولین همایش ملی اندیشه ها و فناوریهای نو در معماری

۲۰ اسفند ۱۳۹۱ تبریز-ایران

انجمن مهندسان معمار ایران - تهران

ضوابط حریم منظر- ابنیه

در رابطه با اشراف و دید و منظر ابنیه، رعایت مقررات زیر ضرورت دارد:

- ۱-ممانعت از احداث بناهای مرتفعی که باعث اختلال در هماهنگی محیط می شوند و دید و چشم انداز موجود را تحت الشعاع قرار می دهند .
- ۲-ممانعت از افزایش یا کاهش تراکم موجود زیرا افزایش تراکم لاجرم احداث تاسیسات جدید شهری را به دنبال خواهد داشت که آن بخش از بافت شهری ظرفیت پذیرش آن ها را ندارد. کاهش تراکم نیز موجب رکود اقتصادی و حیاتی مجموعه یا بنا می شود.
- ۳-پرهیز و ممانعت از به کار بردن مصالح ناموزون و ناهماهنگ در کنار بنا
- ۴-سامان دهی، تقویت و حفظ محیط طبیعی بنا
- ۵-سامان دهی و ایجاد فضای سبز در حریم ابنیه یا در نظر داشتن ضوابط فنی و باستان شناختی

تصویر ۵ - انطباق طرح جدید با معماری سنتی، ورودی سرای امیر بازار تبریز - (ماخذ: نگارنده)

ضوابط حریم کیفی ابنیه

منظور از حریم کیفی، ایجاد شرایط مناسب و مساعد برای ادامه حیات کیفی و کمی ابنیه در ترکیب موزون عناصر است. ارزش واقعی هر کدام از بناها نیز بسته به ارزش زنجیره ای مجموعه است، مانند مجموعه ابراهیم خان کرمان شامل بازار، مدرسه، حمام، آب انبار و ... یا مجموعه وکیل کرمان شامل مسجد، کاروان سرا، حمام، بازارچه.

برای این کار باید به موارد زیر توجه داشت:

- ۱-جلوگیری از تعریض و میدان سازی در مقابل بنای تاریخی
- ۲-جلوگیری از عریان سازی بنا از ملحقات تاریخی و دامنه های ترکیبی اطراف آن
- ۳-تلاش در حفظ ترکیب دانه های تشکیل دهنده بافت شهری که در کنار بنای تاریخی مستقرند.

مقررات و ضوابط محدود کننده فعالیتهای عمرانی منطقه ۸ تبریز

رعایت حریم های بناهای با ارزش قدیمی که در راستای حفظ و پاسداری از آن ها ضروری می باشد یکی از مشکلات بزرگ شهرداری محور تاریخی فرهنگی ، منطقه ۸ تبریز به شمار می رود. لذا ضوابط و قوانین وضع شده توسط سازمان میراث فرهنگی و صنایع دستی و گردشگری که فعالیتهای عمرانی موجود در این منطقه را محدود کرده و گاه تغییر داده مورد بررسی قرار می گیرد:

- شهرداری باید قبل از شروع به طراحی و اجرای هر پروژه ای که در بافت تاریخی قرار دارد ، استعلام از سازمان میراث فرهنگی و صنایع دستی و گردشگری بنماید و در صورت موافقت این سازمان اجازه شروع به ساخت و ساز و یا مرمت و احیا دارد و اگر چنین نکند، سازمان میراث فرهنگی و صنایع دستی و گردشگری حق شکایت نمودن از شهرداری را دارد. البته این وضعیت شامل پروژه هایی چون آسفالت ریزی و لکه گیری خیابانها ، کفسازی پیاده روها و ... نمی شود.
- ابنیه موجود را می توان به ۲ گروه کلی فرسوده و تاریخی تقسیم نمود. بناهای فرسوده که دارای هیچ ارزش تاریخی نمی باشند را می توان تخریب نمود ولی بناهای تاریخی علاوه بر اینکه باید حفظ شوند، حریمی برای آنها نیز تعریف می گردد که آن حرائم نیز باید

اولین همایش ملی اندیشه ها و فناوریهای نو در معماری

۲۰ اسفند ۱۳۹۱ تبریز-ایران

انجمن مهندسان معمار ایران - تبریز

رعایت شوند.

- منطقه ی ۸ تبریز شامل دو بخش داخل باروی نجفقلی خان و خارج آن می باشد. محدودیتهای بخش داخل بارو بیشتر از خارج آنست، به طوری که ارتفاع مجاز برای ساخت و ساز در آن نباید بیشتر از ۳ طبقه سازه ای باشد. ولی محدوده خارج بارو آزاد است مگر پروژه هایی که در مجاورت بنای با ارزش و یا ثبت شده ای در فهرست آثار ملی باشد در این صورت یک پلاک مجاور باید حداکثر هم ارتفاع با بنای تاریخی باشد البته محدودیت یک پلاک مجاور متغیر است و در برخی شرایط بسته به نوع و ارزش بنای تاریخی تا شعاع ۱۰۰ متر می تواند افزایش یابد.
- با توجه به موقعیت و شرایط پروژه قوانین خاصی می توان وضع نمود به عنوان نمونه در پروژه مجتمع تجاری شهید مدنی در میدان صاحب الامر، در مجاورت بازار تبریز که به صورت یک طبقه همکف و دو طبقه زیر زمین اجرا شده است، اجازه اجرای طبقه بالای همکف آن داده نشد، زیرا با ساخت آن، گنبد مسجد تاریخی حاج صفر علی دیده نمی شد.

تصویر ۶- مجتمع تجاری شهید مدنی و گنبد مسجد حاج صفر علی در میدان صاحب الامر- (ماخذ: نگارنده)

مشکلات موجود در زمینه فعالیتهای عمرانی شهرداری منطقه ی ۸ تبریز

- امروزه یکی از معضلات موجود در شهرهای دارای پیشینه تاریخی در کشورمان تعامل بین بافت جدید و تاریخی و نحوه برخورد با این مشکل است. در صورتی که در کشورهای پیشرفته نه تنها این مورد، یک معضل شهری نمی باشد، بلکه داشتن بافت تاریخی در یک شهر بعلاوه جاذبه های توریستی آن بعنوان یک برگ برنده در مسائل شهر سازی استفاده می گردد. طراحی شهری و شهر سازی مدرن در شهرهای تاریخی باید در خدمت و هماهنگ با ضوابط شهر سازی حاکم در اینگونه بافتها باشد و اقدام به طراحی قبل از بررسی ضوابط طراحی و شهر سازی در اینگونه بافتها کاملاً مردود می باشد. بررسی ها نشان می دهد که در شهری مثل لندن تمامی افراد متمول و دارای فرهنگ بالا محل زندگی خود را در بافتهای قدیمی شهر انتخاب می کنند، اما در کشوری مثل ایران یک بافت قدیمی و ارزشمند به دلیل بها ندادن به آن به بافتی فرسوده تبدیل شده و به دلیل عدم وجود امنیت در آن کم کم خالی از سکنه شده و بهانه برای تخریب آن مهیا می گردد (اسمعیلی و دیگران، ۱۳۸۵، ۱).
- نیازهای جامعه ی شهری معاصر با گذشته تفاوتهای زیادی کرده است. با تغییر کارکرد، فرم شهری هم تغییر می کند. در بافت قدیم شهرها فضاهای زیادی وجود دارند که در طول زمان اهمیت خودشان را از دست داده اند مانند کاروانسراها، حمامهای قدیمی و دیگر نیازی برای اینگونه فضاها نیست. لذا از طریق ساماندهی و بهسازی مجدد فعالیتهای، می توان نقشهای جدیدی برای آنها تعریف نمود. علاوه بر تغییر عملکرد، فرم و شکل فیزیکی و کالبدی بافت قدیم، جوابگوی نیاز امروزی شهروندان نمی باشد. امروزه به دلیل هجوم فرهنگهای غیر بومی و الگوی مصرف جهان پیشرفته به کشور، فرهنگ شهرنشینی جدید در تضاد با فرهنگ سنتی قرار گرفته و فرهنگ نوگرایی جای فرهنگ اصیل و سنتی را گرفته است که این امر سبب هجوم خانوارها به نواحی جدید برنامه ریزی شده و رها شدن نواحی تاریخی شده و از طرفی عدم حمایت بخشهای دولتی در سرمایه گذاری در این نواحی خود مزید بر علت گردیده است.
- مشکلات موجود در غیر از رواج فرهنگ حومه نشینی، مشکلات موجود در بافت قدیم شهرها مانند به هم خوردگی سلسله مراتب معابر و کم عرض بودن آنها و همچنین پایین بودن تسهیلات شهری، باعث لغزش گرانیگاه شهر از مرکز به پیرامون شهر شده است. این لغزش هم از جهات توسعه فیزیکی و هم از جهت جمعیتی در سطح چشمگیری قرار دارد (آذر، ۱۳۸۶، ۳-۴).
- بی شک مهم ترین و بزرگترین مشکل پیش روی طراحان در بافتهای تاریخی هنگامی روی می دهد که مجبور به طرح و احداث یک خیابان عریض در داخل بافتی کهن و قدیمی باشیم و این قضیه زمانی حاد تر می شود که یک یا چند اثر مهم تاریخی نیز دقیقاً در مسیر خیابان قرار داشته و ندانیم که چه باید بکنیم.

اولین همایش ملی اندیشه ها و فناوریهای نو در معماری

۲۰ اسفند ۱۳۹۱ تبریز-ایران

انجمن مهندسان معمار ایران

از عواملی که باعث بروز مشکلاتی در روند پروژه ها می باشد می توان ضعف روابط سیستم های اداری و عدم هماهنگی های به موقع شهرداری با سازمان میراث فرهنگی و صنایع دستی و گردشگری دانست. در پروژه هایی که هماهنگی های لازم و استعلام نبودن، قبل از شروع به اجرا و یا حتی طراحی آنها صورت نگرفته، در صورت بروز موانعی از طرف سازمان میراث فرهنگی، دستور راكد ماندن طرح ابلاغ شده و یا بخشی از طرح حذف و یا تغییر داده شده که این امر باعث ضررهای مالی و اقتصادی شده است. مثلاً در پروژه پارکینگ والمان از ۲ فاز طرح، یک فاز آن به علت همجواری با ارک علیشاه حذف شد و فاز دیگر هم اکنون در خ شریعتی در حال اجراست و یا در پروژه ی مجتمع تجاری شهید مدنی واقع در میدان صاحب الامر، پس از طراحی و محاسبه، تصمیم بر آن شد که یک طبقه ی آن حذف شود تا گنبد تاریخی مسجد حاج صفر علی واقع در بازار از دیده ها پنهان نشود.

• طبق مصوبه مورخ ۸۴/۳/۱۶ شورای عالی شهرسازی و معماری ایران، بخشی از شهر که بیش از ۵۰ درصد آن ناپایدار و عرض معابر آن کمتر از ۶ متر و املاک آن عرصه ای کمتر از ۲۰۰ متر داشته باشد، آن قسمت از شهر بافت فرسوده است. کارشناسان معتقدند که بافت فرسوده علاوه بر این شاخص ها، به لحاظ اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی نیز دچار مشکل است. در واقع بافت فرسوده از چرخه اقتصادی شهر خارج شده است و اقدامات نوسازی در آن انجام نمی شود و در نتیجه سرمایه ها از آن خارج می شود. طی سالیان گذشته، دولت و شهرداری ها راهکارهای مختلفی را در جهت احیا و بازسازی بافتهای فرسوده شهری تجربه کرده است، اما حجم عظیمی از بافتهای فرسوده موجود ونیمه کاره ماندن و طولانی شدن اجرای بسیاری از این پروژه ها نشان از ناکافی بودن این مدل ها دارد؛ درواقع مشکل اصلی پیش روی پروژه ها تامین منابع مالی هنگفتی است که برای احیای این گونه بافتها مورد نیاز است. از جمله مشکلات اقتصادی بافتهای فرسوده شهری می توان به وضعیت نامطلوب اشتغال و درآمد و در نتیجه کم بضاعتی مالی و اقتصادی ساکنان، موقعیت و ارزش اقتصادی زمین، تغییر الگوی مصرف، سرمایه گذاری نامتعادل در امور عمرانی شهر، مالیات و عوارض شهری و ضعف همکاری نهادهای و مؤسسات اقتصادی، فرهنگی در توسعه اقتصادی- اجتماعی بافت قدیم اشاره کرد.

پیشنهادهای و راهبردها

مداخله در بافتهای کهن، شناسایی ظرفیتهای و پتانسیلهای بالقوه، رسانیدن آنها به بالفعل و حذف عوامل ناسازگار و همچنین تبدیل تهدیدها به فرصتها می باشد. مرمت شهری مداخله در بافتهای کهن یعنی دخالت آگاهانه در فضای شهری و معاصر سازی آن، برای جلوگیری از فرسایش فضایی، فرایندی است که به خلق فضای شهری جدید با حفظ ویژگی های اصلی فضایی (کالبدی و فعالیت) منجر می شود. در این اقدام، فضای شهری جدید حادث می شود که ضمن حفظ شباهتهای اساسی با فضای شهری قدیم، تفاوت های ماهوی و معنایی را با فضای قدیم نیز به نمایش می گذارد (حبیبی و مقصودی، ۱۳۸۶، ۱۸).

رشد جمعیت شهرها، افزایش ناگهانی آهنگ شهرنشینی، توسعه بی رویه شهرها و کاهش زمین برای سکونت و خدمات از یکسو و وجود بافت های فرسوده و ناکارآمد در شهرها که ساکنان به سبب عدم توانایی مالی قادر به نوسازی و بهسازی آن نیستند از سوی دیگر، موجب شد تا برنامه ریزان در سالهای اخیر به فکر ارائه راه حل و برنامه هایی مناسب برای بهسازی این بافت ها باشند. این امر علاوه بر استفاده مطلوب از فضا، جلوگیری از گسترش بیش از حد ساخت وسازه های شهری در زمین بکر و یا کشاورزی اطراف شهر را نیز در پی خواهد داشت (زندوی، ۱۳۸۶، ۳). از این رو رهیافت مناسب به بافت قدیم و فرسوده شهری، مستلزم رویکردی دقیق و نگرشی همه جانبه به بافت کهن و ویژگی های آن و بر این اساس، تهیه و تدوین دقیق برنامه هایی قابل اجرا و بهسازی بافت قدیم است (ارجمند نیا، ۱۳۸۲، ۷۷).

مسئله برای پیشگیری و یا درمان مشکلات، راه حلهای مخصوص فراوانی می توان یافت که با توجه به تجربه طراحی دریافت تاریخی شهر تبریز چند نمونه از آنها بیان می گردد: (اسمعیلی و دیگران، ۱۳۸۵، ۳-۱)

الف-همفکری و مشاوره همیشگی میان ارگانهای ذیربط

شهرداریها بعنوان متولی امور شهرسازی، سازمان مسکن و شهر سازی بعنوان بزرگترین ارگان شهر سازی کشور، سازمان میراث فرهنگی و گردشگری و همچنین کارشناسان شهر سازی استانداری و سازمان منابع طبیعی و محیط زیست بعنوان عضو اصلی کمیسیون ماده پنج باید به گونه ای با یکدیگر تعامل داشته باشند که همیشه قبل از بروز مشکل با همفکری و مشورت با یکدیگر آنرا پیشگیری نمایند و به طرق مختلف از جمله تغییر برنامه طراحی و یا عوض کردن مسیر طرح و یا ارائه راه حلهای مناسب برای طرح در منطقه تاریخی اقدام نمایند.

ب-حفظ آثار تاریخی در اولویت اول

اولین همایش ملی اندیشه ها و فناوریهای نو در معماری

۲۰ اسفند ۱۳۹۱ تبریز-ایران

انجمن مهندسان معماران ایران

--- طرحهای جدید شهری باید به گونه ای باشد که در وهله اول با حفظ حرائم مربوط به آثار و بناهای تاریخی انجام پذیرد. بعنوان مثال برج جهان نمای اصفهان پس از سالها از ساخت آن به دستور سازمان حفاظت جهانی آثار مجبور به تعدیل و تخریب بخشی از ساختمان در ارتفاعات بالا گردید و بسیاری سرمایه عمومی در این کار از بین رفت و یا احداث پروژه عظیم مصلی تبریز در جوار بنای تاریخی مسجد علیشاه تبریز که مدتها متوقف مانده و میلیاردها تومان سرمایه مردم بدون هماهنگی ارگانهای ذیربط از بین رفت.

ج- ایجاد امنیت و آسایش در بافتهای قدیمی

سازمانهای وابسته به این امر مخصوصا شهرداری و سازمان میراث فرهنگی باید شرایطی را فراهم نمایند تا افراد ساکن در محلات قدیمی هیچ تفاوتی را میان معیشت در بافتهای قدیمی و جدید نه تنها ندیده بلکه با مشوقهائی از جمله اهدای وام ، حذف مالیات و دارائی و ارائه سوبسیدهای خدماتی و رفاهی آنان را بیش از پیش تشویق به ماندن و حفظ و رسیدگی به محل خود نمائیم . ابنیه و محله تاریخی بدون معیشت افراد در آن همچون پیکری بدون روح می ماند برای دیدن روح در کالبد قدیمی شهر لازم است تا مردم ساکن در آن به زندگی در محل خود راغب شوند و مدینه فاصله خود را در قسمتهای جدید شهری جستجو نمایند.

د- نوسازی بافت های فرسوده

احیا ، نوسازی و بهسازی بافتهای فرسوده اتفاق نمی افتد مگر اینکه این مسئله توسط مردم (نوسازی مشارکتی) و با توجه کامل آنان صورت پذیرد و تا زمانی که در احیای بافتهای فرسوده ، منافع ساکنان در نظر گرفته نشود نمی توان به احیای سریع بافتهای فرسوده امید داشت و برای اینکه این اتفاق بیفتد باید دولت و نهاد های عمومی (اعم از شهرداری ها و...) اعتماد مردم را بدست بیاورند . علاوه بر رضایت ساکنان باید اجرای اصول شهرسازی ، معماری و اقتصادی شهری با توجه به قابلیت سنجی ویژه همان منطقه صورت گیرد و با دیدی همه جانبه ، نسبت به احیای بافت اقدام شود . برای دستیابی به این هدف باید بسترها و زیر ساختها ی لازم برای طرح فراهم شود. بافت های فرسوده محدوده های آسیب پذیر شهر در برابر مخاطرات طبیعی (به ویژه زلزله) به شمار می آیند که نیازمند برنامه ریزی و مداخله هماهنگ برای سامان یابی هستند.

از جمله مزایای بهسازی و نوسازی بافتهای شهری ، حفظ و صیانت از سرمایه و منابع انسانی و کاهش صدمات و تلفات ناشی از زلزله است که با هیچ معیاری قابل ارزش گذاری نیست در کنار آن بهینه سازی استفاده از زمین با ارتقای شاخص نفر درهکتار و کاهش اراضی بایر و رها شده در درون شهرها به استفاده از ظرفیت بالای جمعیت پذیری مناطق یادشده منجر خواهد شد. کاهش هزینه های اسکان سرریز جمعیت ، کاهش هزینه های نگهداری شهرها کاهش هزینه های امنیتی و انتظامی شهرها ، کاهش هزینه های رفت و آمد خانوارها و کاهش مصرف انرژی و آلودگی هوا از دیگر مزایای اجرای این سیاست است . حفظ محیط زیست و منابع طبیعی در حاشیه شهرهای بزرگ و در نهایت تخصیص بهینه منابع ملی (باجلوگیری از آسیب باغ ها و اراضی کشاورزی و نظایر آن) از جمله نتایجی است که از احیا و نوسازی بافت های فرسوده شهری حاصل خواهد شد. . برای جلوگیری از راکد شدن این مناطق باید تدبیر مناسب اندیشید و با تحرک بخشیدن، احیا و بازسازی مناطقی که پویایی خود را از دست داده اند حیاتی دوباره بخشید و مانع از غیرفعال بودن و تحمیل هزینه به شهر گشت .

ه- برگزاری سمینارها و همایشهای تخصصی

برای آشنائی با بافتهای تاریخی و تشویق به طراحی در آن و حفظ اینگونه بافتهای ارزشمند ، شایسته است که سازمانهای وابسته به این امر بصورت ملی و بین المللی اقدام به برپایی سمینارهای تخصصی در این رابطه نموده و از طراحان و صاحب نظران شهر سازی و مرمت و احیای بافتهای تاریخی دعوت بعمل آورند تا جدیدترین دستاوردهای علمی - تخصصی خود را در اینگونه همایشها به نظر علاقمندان رسانده تا از اقدامات سنتی و قدیمی و ویرانگر در امور شهرسازی در بافتهای تاریخی کشور که تا بحال بیش از 80% بافتهای تاریخی کشور را ویران نموده جلوگیری به عمل آید.

نمونه ای از پیشنهادهای عملی در طراحی در بافتهای تاریخی

فرض کنیم که احداث یک خیابان عریض که امتداد قسمتی از آن می بایست از مراحل بافت قدیمی یک شهر بگذرد امری اجتناب ناپذیر باشد. از طرفی ارزش تاریخی بافت نیز به گونه ای باشد که نتوان حکم تخریب آن را صادر نمود. در این صورت مسلما تنها چاره کار احداث زیر گذر می باشد تا هم امتداد خیابان حفظ شود و هم بافت تاریخی شهر حفظ گردد. مشابه همین کار را در میدان تاریخی صاحب الامر تبریز که پیش زمینه طراحی میدان نقش جهان اصفهان است، می بینیم. زیر گذری به طول تقریبی یک کیلومتر از زیر میدان تاریخی و مسجد تاریخی صاحب الامر و همچنین قسمتی از بازار تبریز احداث گردیده است.

اولین همایش ملی اندیشه ها و فناوری های نو در معماری

۲۰ اسفند ۱۳۹۱ تبریز-ایران

انجمن مهندسان معماران ایران

تصویر ۷- عبور زیر گذر از زیر میدان و مسجد صاحب الامر تبریز- (ماخذ: اسمعیلی و دیگران، ۱۳۸۵، ۶)

اولین همایش ملی اندیشه ها و فناوریهای نو در معماری

۲۰ اسفند ۱۳۹۱ تبریز-ایران

انجمن مهندسان معمار استان آذربایجان شرقی

نتیجه گیری

در پژوهش حاضر یکی از مناطق حساس شهر تبریز یعنی منطقه ۸ مورد مطالعه قرار گرفت. این منطقه با توجه به مواردی که در زیر می آیند در اولویت بررسی قرار گرفت:

- منطقه ۸ به عنوان کوچکترین منطقه شهر تبریز با اختصاص ۲ درصد از سطح شهر در مرکز شهر واقع شده است.
 - آثار تاریخی به جا مانده از دوره های مختلف اغلب در این منطقه پراکنده است که از جمله آن می توان به مجموعه بازار تبریز، ارگ علیشاه، مسجد جامع، مسجد صاحب الامر، مسجد کبود، مقبره الشعراء، موزه تبریز و ... اشاره کرد.
 - اهمیت ویژه منطقه به دلیل قرارگیری کاربریهای عمده تجاری (بازار) و اداری-سیاسی (استانداری، فرمانداری، شهرداری و ...) در این منطقه محلات مسکونی منطقه شامل دارایی، خاقانی، تربیت، امین، شریعتی، راسته کوچه، خرما، شمس، سیدحمزه و ساعت است.
- بافت های تاریخی جز سرمایه های ملی به شمار می آیند که حفظ و نگه داری این بافت ها و ارتقای کیفیت قابلیت های آن ها با اهداف خاص می تواند سبب ارتقای سرمایه های ملی گردند. این بافت ها و کالبد و ساختار آن ها در معرض تهدیدات بنیادی بوده و چاره اندیشی برای رفع این مشکلات و تهدیدات از راه تشخیص اصولی مسائل و چالش های این بافت ها ضروری است. نوسازی و احیا شهری عملی فرهنگی است که سعی در انتقال ارزش های کالبد یافته به آینده دارد و این انتقال همراه حفظ ارزش های پایدار کهن و ابنیه های تاریخی در بافت های تاریخی است توجه به نوسازی و احیا بافت ها ضرورتی است که نه تنها به لحاظ کالبد و عملکرد بلکه به لحاظ اقتصادی اجتماعی، فرهنگی و گردشگری از اهمیت قابل توجهی برخوردار می باشد.

در اجرای فعالیتهای عمرانی این منطقه، هماهنگی طرح بهسازی و نوسازی اجزا جدید با اجزا قدیمی در سبک معماری و انتخاب مصالح وعدم تداوم میان طرحهای توسعه جدید و بافت تاریخی باید رعایت شود.

با توجه به پتانسیل ها و مسایل فرهنگی، منطقه ۸ شهرداری همواره مورد توجه مسئولان شهر بوده و خواهد بود اما با برنامه ریزی اصولی و مطابق با معیارهای منطقی و علمی و فنی بافت کلی این منطقه توجه و رسیدگی بیشتری را می طلبد زیرا با سامان دادن به این بافت، می توان در معرض ارزش تاریخی تبریز و قدمت آن به جهانیان کوشید. لذا رفع مشکلات شهرداری تاریخی و فرهنگی منطقه ۸ و از بین بردن موانع پیش روی آن، در جهت سرعت بخشیدن به تحقق اهداف آن امری ضروری است زیرا مسئولیت سنگینی بر عهده ی این سازمان نهاده شده، ازطرفی وظیفه ی اصلی هر شهرداری انجام فعالیتهای عمرانی و ساخت و ساز و نوسازی شهری است و از طرف دیگر شهرداری این محدوده می بایست ضمن رعایت حرائم ابنیه های با ارزش تاریخی، حفاظت و پاسداری از آنها را نیز در نظر گیرد و با احیای بافتهای فرسوده و بهسازی قسمتهای قدیمی رو به زوال، در راستای آبادانی شهر بکوشد. با توجه به اینکه تمامی شهرها با داشتن بافت سنتی و تاریخی، ناگزیر از پذیرفتن عوامل و تغییرات به روز نیستند، باید سنت و مدرنیته در نقطه ای به هم برسند. پس بایستی ضمن تلاش بر حفظ ابنیه با ارزش تاریخی و باستانی نگاهی به آینده ی شهر و معماری مدرن داشت تا همراه با سطح پیشرفت جهانی در زمینه ساخت و ساز و عمران گام برداشت. شهرداری منطقه ی ۸ تبریز نیز سعی دارد با ایجاد نوعی همگرایی در بحث سنت و مدرنیته، موجب رونق و شکوفایی بافت فرسوده و حفظ بافت تاریخی گردد.

مراجع:

۱. اسمعیلی سنگری، حسین، عمرانی، بهروز، ۱۳۸۵؛ بافت تاریخی شهر تبریز، انتشارات میراث کتاب، تهران.
۲. اسمعیلی سنگری، حسین، عمرانی، بهروز، ۱۳۸۵؛ راهکارهای طراحی در بافتهای تاریخی در روند شهر سازی جدید (تجربه ای از طراحی دریافت تاریخی تبریز)، اولین همایش بین المللی شهر برتر، طرح برتر، سازمان عمران شهرداری همدان، مرداد ۱۳۸۵، صص ۸-۱.
۳. امین سبحانی، رضا، ۱۳۳۷؛ تاریخچه و وجه تسمیه مدارس تبریز، اداره فرهنگ تبریز.
۴. آذر، علی، ۱۳۸۶؛ ساماندهی بافت قدیم شهر تبریز، پایان نامه کارشناسی ارشد.
۵. برولین، برنت سی، ۱۳۸۳؛ معماری زمینه گرا - سازگاری ساختمان های جدید با قدیم، نشر خاک، مشهد.
۶. پیشگاهی فرد، زهرا، اقبالی ناصر، فرجی راد، عبدالرضا، بیگ بابایی، بشیر، ۱۳۹۰؛ سیستم اطلاعات جغرافیایی (GIS) و نقش آن در مکان یابی مناطق مخاطره آمیز شهری جهت استفاده در مدیریت بحران (مطالعه موردی: منطقه ۸ شهرداری تبریز)، آمایش محیط، شماره ۱۳، تابستان ۱۳۹۰، صص ۹۱-۱۰۴.
۷. جعفری، مسعود، زهتابیان، شادی، ۱۳۸۵؛ خلق و توسعه فضاهای شهری، اولین همایش بین المللی شهر برتر، طرح برتر، سازمان عمران شهرداری همدان.
۸. حبیبی، محسن، مقصودی، ملیحه، ۱۳۸۱؛ مرمت شهری، انتشارات دانشگاه تهران، تهران.
۹. خاماچی، بهروز، ۱۳۸۶؛ شهر من تبریز، انتشارات ندای شمس، تبریز.
۱۰. خاماچی، بهروز، ۱۳۸۴؛ محلات و مشاهیر فرهنگی تاریخی، منطقه ۸ شهرداری تبریز، انتشارات ستوده، تبریز.
۱۱. دیناری، احمد، ۱۳۸۴؛ گردشگری شهری در ایران و جهان، انتشارات واژگان خرد، مشهد.

اولین همایش ملی اندیشه ها و فناوریهای نو در معماری

۲۰ اسفند ۱۳۹۱ تبریز-ایران

انجمن مهندسان معمار ایران - تهران

- ۱۲- ربیع، علیرضا، ۱۳۸۲؛ ریشه‌های اقتصادی-فرسایش بافت های سنتی- (ضرورت بازبینی طرحهای جامع)، فصلنامه هفت-شهر، سال-چهارم، شماره-۱۴، ص-۱۰۶- -
۱۳. رهبان، صلاح الدین، ۱۳۸۸؛ تحلیل اجتماعی- اقتصادی بافت های فرسوده جهت ساماندهی آنها (نمونه مورد مطالعه سقز)، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه پیام نور ساری.
۱۴. عمید، حسن، ۱۳۶۲؛ فرهنگ عمید، انتشارات امیرکبیر، تهران.
۱۵. فلامکی، محمد منصور، ۱۳۸۴؛ نوسازی و بهسازی شهری، انتشارات سمت، تهران.
۱۶. قدیری، بهرام، ۱۳۸۵؛ ساختارهای جدید در محیط های تاریخی تهران، دفتر پژوهش های فرهنگی .
۱۷. قربانی، رسول، جام کسری، محمد، ۱۳۸۹؛ جنبش پیاده گستری، رویکردی نو در احیاء مراکز شهری؛ مورد مطالعه پیاده راه تربیت تبریز، مطالعات و پژوهشهای شهری و منطقه ای، شماره ۶، پاییز ۱۳۸۹، صص ۵۵-۷۲
۱۸. کردوانی، پرویز، مورد غفاری، ونوس، ۱۳۹۰؛ توریسم و رویکرد نوسازی در طراحی بافت های تاریخی شهری (مطالعه موردی: شهر اصفهان)، فصلنامه جغرافیایی سرزمین، شماره ۳۰، تابستان ۱۳۹۰، ص ۱۹-۳۱ .
۱۹. مدیریت پژوهش و برنامه ریزی شهرداری تبریز، ۱۳۸۴.
۲۰. مرادی، اصغر محمد و محبعلی، محمد حسن، ۱۳۷۴؛ دوازده درس مرمت، وزارت مسکن و شهرسازی، تهران، .
۲۱. موحد، علی، ۱۳۸۶؛ گردشگری شهری، انتشارات دانشگاه شهید چمران اهواز، اهواز.

قابلیت های گردشگری شهری در محدوده مقبره الشعراي تبریز^۲

مهسا ایچیلر* ، دکتر میرسعید موسوی

دانشگاه آزاد اسلامی واحد تبریز، دانشکده هنر و معماری، شهر تبریز، کشور ایران

mahsa.ip@gmail.com

چکیده

امروزه گردشگری به واقعیت مهم اقتصادی و اجتماعی تبدیل شده است، که در همه محیط ها و مکان ها مانند شهر، روستا، کوهستان، سواحل و جز اینها وجود دارد. در زمان حاضر، شهرها از پربیننده ترین نواحی جهان به شمار می آیند، که هر ساله پذیرای میلیون ها نفر گردشگرند. بافت های قدیم شهری، آثار گران بهایی هستند که نوع فرهنگ، معماری و ایدئولوژی حاکم بر سازمان فضایی شهری در دوران های مختلف را به نمایش می گذارند. جهانگردی شهری امروزه به صورت یکی از فعالیت های مهم اقتصادی درآمده است که جریان کارها، اقدام های اجتماعی و تغییرات فضایی را شکل می دهد. در واقع افزایش تعداد مسافران شهرها و رشد گردشگری شهری تأثیرات بسیاری بر شهرها داشته و چهره آنان را تغییر داده است. بر اساس گزارش های ارائه شده به وسیله سازمان جهانی گردشگری، درآمد اغلب کشورها از گردشگری در سال های اخیر با سرعتی چشمگیر در حال افزایش بوده است. استان آذربایجان شرقی علی رغم دارا بودن قابلیت های بسیار بالا، نتوانسته است هماهنگ با این رشد، صنعت گردشگری (خارجی و داخلی) خود را متحول سازد. مقاله حاضر با هدف یافتن پاسخ به این سؤال که چه عامل یا عواملی باعث شده است تا این سرزمین از مزایای متعدد گردشگری بی بهره بماند و بر اساس بررسی سه جاذبه گردشگری (بقعه و مسجد سید حمزه، مقبره الشعرا و موزه قاجار) در محله ی سرخاب تبریز تهیه شده است. تحقیق به صورتی مدون شده است که ضمن شناخت تاریخی و مشخصات امکان مورد نظر، قابلیت ها و مشکلات موجود در راستای احیا و بهسازی این بافت شهری ارائه می شود. براساس نتایج به دست آمده، مکان های گردشگری این محدوده در اغلب زمینه ها فاقد امکانات و تسهیلات لازم برای جلب رضایت گردشگران می باشند. برنامه ریزی اصولی و به ویژه تهیه و اجرای طرح جامع گردشگری استان نه تنها می تواند امکان جذب گردشگر بیشتر را فراهم آورد، بلکه می تواند آثار زیان بار توسعه گردشگری بر محیط زیست و فرهنگ جامعه را نیز کاهش دهد. در خاتمه پیشنهادهای برای توسعه گردشگری محدوده ارائه شده است تا بتوان با نگاه مدیریتی به این منطقه و برنامه ریزی صحیح برای این خطه از کشورمان، شاهد احیای آن و محیط پیرامونش بود و در نهایت محیطی مناسب جهت جذب گردشگران و رفع بخشی از مشکلات شهرتاریخی تبریز را دارا بود.

کلمات کلیدی: گردشگری شهری، تبریز، محله سرخاب، مقبره الشعرا

مقدمه

گردشگری به عنوان صنعتی نوپا در سالهای اخیر تأثیرات زیادی بر وضعیت اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جهان داشته است. ایجاد اشتغال، ارز آوری، تعادل منطقه ای، کمک به صلح جهانی، کمک به سرمایه گذاری در میراث فرهنگی، بهسازی محیط، کمک به بهسازی زیستگاههای حیات وحش، توسعه نواحی روستایی دارای جاذبه های گردشگری و جلوگیری از برون کوچی جمعیت و مانند آن، از جمله مزایای این صنعت بوده است (صدر موسوی و دخیلی کهنمویی، ۱۳۸۳، ۹۲). گردشگری که در دنیای قدیم منحصر به امور زیارت، پیام رسانی، مسافرت های استثنایی جاسوسان و ماجراجویان و همچنین طالبان علم بود، امروزه به مثابه یکی از مسائل مهم و موثر اقتصادی و یکی از عوامل برجسته ارتباطی، اجتماعی و فرهنگی در سطح جهانی در خور توجه و بررسی است (حاجی نژاد و دیگران، ۱۳۸۸، ۹۱). امروزه شهرها یکی از پربیننده ترین مقاصد گردشگری جهان به شمار می آیند که هر ساله پذیرای میلیون ها نفر گردشگرند. جهانگردی شهری اکنون به فعالیتی مهم بدل گشته است که جریان کارها، اقدام های اجتماعی و تغییرات فضایی فراوانی را به ویژه در کشورهای اروپایی شکل می دهد (حاجی نژاد و دیگران، ۱۳۸۸، ۹۲). شهر تبریز نیز از لحاظ گردشگری بسیار مستعد بوده و چه از لحاظ اکوتوریسم و چه از لحاظ تنوع آثار تاریخی قابل توجه است. تبریز در طول تاریخ چه در ادوار قبل از اسلام و چه بعد از آن به علت موقعیت خاص جغرافیایی و ویژگی های بسیار مهم و قابل توجه استراتژیکی و ژئوپولیتیکی در شمال غرب فلات ایران، همواره مورد علاقه و توجه کشورگشایان، بازرگانان، جهانگردان، سوداگران، محققان و ماجراجویان بوده است (خامچی، ۱۳۸۶، ۱۰). اسناد و تحقیقات مکتوب در منابع مهم و ارزشمند محققان ایرانی و اروپایی و اسلامی حاکی از دیرپا بودن و درخشان بودن تمدن در این شهر باستانی است. تاریخ پیدایش آن به دوره مانناها و قبل از آن هم می رسد و به استناد مدارک و آثار به دست آمده در کاوش های باستان شناسی سال ۱۳۷۸ در محدوده شرقی مسجد کبود مشخص

^۲ ارائه ی مقاله حاضر در راستای تحقیقات پایان نامه کارشناسی ارشد نگارنده می باشد که در دانشکده ی هنر و معماری دانشگاه آزاد اسلامی واحد تبریز تدوین شده است.

اولین همایش ملی اندیشه ها و فنآوری های نو در معماری

۲۰ اسفند ۱۳۹۱ تبریز-ایران

شد که قدمت ۳۵۰۰ ساله و یا شاید بیشتر دارد (خاتمی ۱۳۸۶: ۹۰). مردان و زنان نامداری از این شهر برخاسته اند، کعبه -ملاهی- روم، میدانگاه -عزفاه- شعرا، اندیشمندان و بزرگان بوده است، به همین خاطر تبریز یگانه شهری است که صاحب مقبره الشعراست.

۱. مفهوم گردشگری

گردشگری عبارتست از گذران اختیاری مدتی از اوقات فراغت خویش در مکانی غیر از محل سکونت دائمی به قصد التذاذهای گردشگری. بعضی دیگر نیز گردشگری را به عنوان اقدام به مسافرت با هدف تفریح و ارائه خدمات برای این عمل تعریف کرده اند. تعریف جامع تری نیز به وسیله سازمان جهانی گردشگری از توریسم ارائه شده است: گردشگری یک صنعت خدماتی است که شامل تعدادی از ترکیبات مادی و غیرمادی می باشد. عناصر مادی شامل سیستم های حمل و نقل (هوایی، راه آهن، جاده ای، آبی و امروزه فضایی)، پذیرایی (مسکن، غذا، تورها) و خدمات مربوط به آن نظیر خدمات بانکی، بیمه و خدمات بهداشتی و ایمنی می شود. عناصر غیرمادی شامل استراحت، آرامش، فرهنگ، فرار، ماجراجویی، و تجربیات جدید و متفاوت می باشد (صدر موسوی و دخیلی کهنمویی، ۱۳۸۴، ۱۳۱).

۲. مفهوم گردشگری شهری

گردشگری در چارچوب الگوهای فضایی خاصی عمل می کند. یکی از این الگوهای فضایی گردشگری شهری است. نواحی شهری به علت آنکه جاذبه های تاریخی و فرهنگی بسیار زیادی دارند، غالباً مقاصد گردشگری مهمی محسوب می گردند. شهرها معمولاً جاذبه های متنوع و بزرگی شامل موزه ها، بناهای یادبود، تئاترها، استادیوم های ورزشی، پارک ها، شهرسازی، مراکز خرید، آثار باارزش تاریخی را دارا هستند که این خود گردشگران بسیاری را جذب می کند (Timothy, 1995, 63). گردشگری شهری را می توان به صورت زیر تعریف کرد: «گردشگری شهری، کنش متقابل گردشگران - میزبان و تولید فضای گردشگری پیرامون سفر به مناطق شهری با انگیزه های متفاوت و بازدید از جاذبه ها و استفاده از تسهیلات و خدمات مربوط به گردشگری است که آثار متفاوتی را در فضای شهری برجای می نهد.»

۳. تأثیرات گردشگری در کشورهای دنیا

در واقع گردشگری به مثابه صنعتی موثر و تاثیرگذار بر جوامع توانسته است توجه سیاست گزاران و برنامه ریزان را به خود جلب کند. این صنعت، فعالیت گسترده است که تأثیرات اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و زیست محیطی مهمی را با خود به همراه دارد و هر یک در جای خود قابل بحث و بررسی است. در بسیاری از کشورهای جهان که به توسعه گردشگری پرداخته اند، تأثیرات درخور توجهی بر اقتصاد مشاهده می شود. از طرفی این صنعت می تواند در توسعه منطقه ای نیز نقشی موثر ایفا کند. به عبارتی، توسعه خدمات جهانگردی علاوه بر اینکه اصالت های منطقه ای را برجسته می سازد از حاصل آن در حفظ و ساماندهی این اصالت ها و نیز به وجود آوردن توازن بهینه منبع و طرز استفاده مناسب از آن برای حفظ و نگهداری و رشد و توسعه منابع طبیعی و ملی نیز بهره می جوید، و همزمان با آن از مزایای اقتصادی مربوط به آن هم برخوردار می شود. همچنین دولت ها به منظور جذب بیشتر گردشگران به مکان های گردش پذیر، اقدام به برنامه ریزی هایی برای مهیا ساختن ای گونه محیط ها به منظور کسب درآمدهای بالاتر هستند. بنابراین، گردشگری توانسته است به عاملی تاثیر گذار در تغییر شکل فضایی مکان های مورد بازدید بدل شود و چهره این مکان ها را نیز تغییر دهد. البته باید گفت که تأثیرات مثبتی نیستند، بلکه عدم نظارت بر چگونگی استفاده از محیط های گردشگر می تواند آنها را تخریب کند و یا باعث رکود در بعضی از بخش های اقتصادی شود. اما برخی از کشورهای جهان، همگام با برنامه ریزی برای توسعه گردشگری و در نهایت توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی، به بعد پایداری آن نیز توجه دارند و سیاست توسعه پایدار گردشگری را در پیش می گیرند. با رواج مباحث مربوط به توسعه پایدار و به ویژه پس از سال ۱۹۶۸ که گزارش باشگاه رم منتشر شد، به پایداری محیطی بیش از گذشته توجه می شود و در واقع کلید توسعه پایدار نیز در حفظ و حراست توان های محیطی و منابع و سرمایه به شمار می آید. گزارش رم حاصل بررسی پنج مؤلفه جمعیت، تولید خوراک، آلودگی محیط زیست، مصرف منابع تجدید ناپذیر و فرآیند صنعتی شدن در سطح جهان بود (حاجی نژاد و دیگران، ۱۳۸۸، ۹۲ و ۹۱).

۴. گردشگری شهری در استان آذربایجان شرقی

آذربایجان شرقی از دیرباز آشنای جهانگردان، سفرنویسان، تجار و طالبان علم بوده است. سفرنامه های متعدد جهانگردان مسلمان و شرق شناسان غربی حکایت از جایگاه والای جغرافیایی، فرهنگی و تاریخی این سرزمین دارد. اما چه عامل یا عواملی باعث شده که این سرزمین از مواهب

اولین همایش ملی اندیشه ها و فناوریهای نو در معماری

۲۰ اسفند ۱۳۹۱ تبریز-ایران

انجمن مهندسان معمار استان آذربایجان شرقی

اقتصادی و فرهنگی توریزم - که تبدیل به یکی از بخش های اقتصادی - پر درآمد جهان شده است، بی بهره بماند؛ با چه روشی می توان این صنعت نوپا و سودآور را در استان توسعه داد؟

تصویر ۱ - دور نمایی از شهر تبریز

۵. گردشگری در بافت کهن شهر تبریز

شهر قدیم، میراث شهری گذشته ماست. این میراث کهن مفاهیم بنیادی شهر و معماری را برخاسته از بطنی اجتماعی با توجه به عوامل محیطی محفوظ نگاه داشته است. رویکرد تاریخی به شهرسازی قصد تاریخ نگاری ندارد بلکه واکاوی این مفاهیم به منظور تحقق ارتباطی درون زا میان بخشهای قدیم و جدید شهر را جستجو می کند. این رویکرد با قیاسی منطقی تحولات تاریخ حرکت شهر را برای شناخت فرصتها و تهدیدهای موجود بررسی می کند و روشی برای اصلاح و تغییر آنها با استفاده از ظرفیت های پنهان و آشکار موجود در شهر ارائه می نماید. از دلایل مهم شناخت ساختار فضایی بستر تاریخی شهر، احیا و باز زنده سازی بافت قدیم شهر در راستای توسعه ی صنعت توریسم می باشد، زیرا در اغلب شهرها ساختار و شالوده اصلی بر استخوان بندی بخش قدیم آن متکی است. در راستای تداوم بخشی به حیات تاریخی شهر و معرفی آن، رشد مجدد شهر باید از درون آن صورت پذیرد.

تصویر ۲- دارالسلطنه تبریز قدیم

رشد شهر از درون بدون توجه به بافت کهن و شناخت درستی از ساختار فضایی آن در بستر اجتماعی شهر امکان پذیر نخواهد بود. شکل و کالبد شهر باید بتواند محیط اجتماعی سالم، فعال، با معنی و متکی بر میراثهای فرهنگی گذشته به وجود آورد تا بالاترین هدف شهر را که ایجاد محیطی انسانی و واجد ارزشهای والاست، تحقق بخشد. آثار کهن هر شهری هویت تاریخی و فرهنگی مردم آن می باشد و با حفظ بناهای بارزش تاریخی و رسیدگی به آنها می توان جهانگردان بی شماری از اقصی نقاط جهان را به شهر مزبور روانه کرد. بافت کهن تبریز با وجود استقرار بازار و فعالیتهای تجاری، هویت تاریخی و فرهنگی، جاذبه های توریستی بناهای منحصر به فرد درون بافت و وجود امامزاده هایی چون سید حمزه و مقبره ها و بناهای مذهبی بسیار دیگر می تواند فرصتهایی برای جلب دوباره ساکنان بومی ایجاد کند که به بافت، تعلق خاطر دیرینه داشته و توانایی نوسازی و بهسازی را دارند. حفاظت از بافت ارگانیک و محله بندی تاریخی و عدم دخالت موثر در شالوده شکنی ساختار فضایی، حفظ سیما و منظر شهری و انطباق با نیازهای زندگی امروزی با حفظ هویت تاریخی، راهکارهایی است که با وجود مدیریت کارآمد شهری امکان تحقق پذیری طرحهای باززنده سازی و احیای بافتهای تاریخی را افزایش می دهد (تابان و پور جعفر، ۱۳۸۷، ص ۴۰).

اولین همایش ملی اندیشه ها و فنآوری های نو در معماری

۲۰ اسفند ۱۳۹۱ تبریز-ایران

۶. معرفی محله سرخاب شهر تبریز

از محلات بیست و چهارگانه تبریز محله تاریخی و قدیمی سرخاب در شمال شرقی شهر می باشد که بسیاری از حوادث و رویدادهای مهم را به خود دیده است و از دیر باز برای مردم اهمیت فراوان داشته است. محله سرخاب از شمال به کوه عینالی ، از مغرب به شتریان، از جنوب به مهرانرود و قسمتی از محله ششگلان و از مشرق به محلات ششگلان و سیلاب محدود است. محله سرخاب مشتمل بر دو قسمت حاشیه کوه و دشت می باشد که مرکز محله آن بازارچه سید خوانده می شود. (اسمعیلی سنگری و عمرانی، ۱۳۸۵، ص ۱۳۵) کوی سرخاب به جهت انتساب به شاعران نامی ، ارج و قرب بسیاری در بین مردم داشته است به طوری که زندگی در آن و حتی دفن شدن در این کوی معروف ، آرزوی بسیاری از بزرگان محسوب می شد . وجود اماکن ، مساجد، تکایا و مقابر متعدد به تقدس و معروفیت آن افزوده است، علاوه بر مقابر متفرقه که در آن وجود داشته سه مزار مشهورش عبارتند از: مزار بابا حسن، مزار بابا مزید و مقبره الشعرا (خامچی، ۱۳۸۴، ص ۱۰۴).

۸. پتانسیل های جذب گردشگر در محدوده ی مقبره الشعرای تبریز

۱.۸. مقبره الشعرا

یکی از پر جاذبه ترین اماکن تاریخی شهر تبریز مقبره الشعراست که در محله قدیمی سرخاب واقع می باشد و در حال حاضر در خیابان ثقة الاسلام جنب خیابان عارف و ضلع شرقی امامزاده سید حمزه واقع شده است. در مجموعه فرهنگی تاریخی مقبره الشعرا، یک هزارسال پیش شاعرانی از کشورهای مختلف منطقه سکونت داشته و این محل ابتدا به « حضیره الشعرا » (مکان اقامت شاعران) شهرت داشت که پس از فوت و دفن آنان به مقبره الشعرا (مکان دفن شاعران) تغییر نام داد. بنا بر مستندات تاریخی در این مکان فرهنگی تاریخی نزدیک به ۴۰۰ تن شاعر و عارف دفن شده اند که قدیمی ترین آنها « اسدی طوسی»، شاعر قرن چهارم هجری است ولی قدیمی ترین کتابی که نام مقبره الشعرای سرخاب را به صراحت دارد «نزهة القلوب» حمدالله مستوفی است که در سال ۷۴۰ هجری قمری تألیف شده و دیگر «تاریخ گزیده» اوست که در سال ۷۳۰ هجری قمری تألیف شده است. اگرچه زلزله ها وسیل های بنیان کن اثری از مزار بزرگان آرمیده در این مکان بر جای نگذاشته است ولی قداست مکان موجب بنیاد بنایی شد که امروزه به مثابه سمبلی نمایه ای است از تبریز کهن. این مقبره در سال ۱۱۵۷ هجری شمسی بر اثر زلزله ی هولناکی که بر اثر آن شهر تبریز به کلی ویران گردید و با خاک یکسان شده، تخریب گردید و از آن سال به بعد به گورستانی متروکه مبدل گشت، این مکان در سال ۱۳۳۷ در پی احیاء گورستان کمال، که قبر دو کمال در آن واقع است مورد توجه مسئولین وقت قرار گرفت. نام ظاهری مقبره الشعرا که اثری از وجود خارجی آن نبود، جرقه ای بود برای ساخت بنای یاد بود این شاعران و عارفان سترگ، لذا در شهریور ماه ۱۳۵۰ هجری شمسی آگهی دعوت به مسابقه طرح یاد بود مقبره الشعرا به روزنامه ها فرستاده شد و پس از طی مراحل اداری بالاخره طرح پیشنهادی آقای مهندس غلامرضا فرزانه مهر انتخاب و عملیات عمرانی آن آغاز گردیده و تا سال ۱۳۶۵ هجری شمسی ادامه داشت تا یاد و خاطره ی شاعران و عارفانی که در این محل آرمیده بودند برای همیشه زنده بماند.

تصویر ۳- بنای یادبود مقبره الشعرای تبریز

هم چنین در سال ۱۳۶۸ پس از درگذشت محمد حسین بهجت تبریزی (شهیریار)، شاعر بلند آوازه ی آذربایجان بنا به وصیتش ،پیکر او را از تهران به تبریز منتقل نمودند و در مقبره الشعرا به خاک سپردند. از واپسین مشاهیری که در این مقبره دفن شدند، ثقة الاسلام شهید شهدای والامقام مشروطه در صدر مشروطیت و استاد سید محمد حسین شهیریار شاعر بلند آوازه معاصر را می توان نام برد. معروف ترین آرمیدگان مقبره الشعرا به شرح زیر می باشند : اسدی طوسی ، قطران تبریزی ، مجیر الدین بیلقانی ، خاقانی شیروانی، ظهیر الدین فارابی ، شاهپور نیشابوری ، شمس

اولین همایش ملی اندیشه ها و فنآوری های نو در معماری

انجمن معماران معاصر استان آذربایجان شرقی

۲۰ اسفند ۱۳۹۱ تبریز-ایران

الدین - سجاسی - ذوالفقار - شروانی - همام - تبریزی - مغربی - تبریزی - مانی - شیرازی - لسانی - شیرازی - شکیبی - تبریزی - ستید - محمد - حسینی - شهریار
(خاماچی، ۱۳۸۴، ۳۵۸-۳۵۷).

تصویر ۴- جلوه هایی از بنای یادبود مقبره الشعراى تبریز

هم اکنون نیز بنای مشرف بر مقبره استاد شهریار با بیش از ۲۰ متر ارتفاع در وسط این مجموعه تاریخی فرهنگی، چشم اندازی زیبا به آن بخشیده و این مجموعه را به یکی از نمادهای هویتی تبریز تبدیل کرده است. به عقیده کارشناسان حوزه فرهنگ کشور، مقبره الشعراى تبریز، مجموعه ای غنی از تاریخ ادبیات ایران زمین است که گستردگی آن از مرزهای جغرافیایی فرهنگی کشورمان، فراتر می رود. این طرح هم اکنون به عنوان یکی از طرح های موفق شهر تبریز قلمداد می گردد و در اصل به عنوان نماد مدرن شهر محسوب می گردد (بانی مسعود، ۱۳۸۸، ص ۳۳۴). این مجموعه فرهنگی تحت لوای جمهوری اسلامی ایران و به همت اداره کل فرهنگ و ارشاد اسلامی آذربایجان شرقی پذیرای میهمانان و گردشگران از داخل و خارج کشور است.

تصویر ۵- نمونه ای از نقش برجسته های بنای یادبود مقبره الشعراى تبریز

۲.۸. بقعه سید حمزه و مسجد ظهیریه

بقعه سید حمزه و مسجد جنب آن در محله سرخاب و جنوب شرقی محل تقاطع خیابان ثقه الاسلام و بازارچه سید حمزه واقع شده است و تنها مجموعه باقیمانده از بناها و قبور متبرک و مذهبی قبرستان تاریخی مقبره الشعرا به شمار می آید. تاریخ بنای نخستین بقعه سال ۷۱۴ هجری قمری یعنی سال درگذشت «سید حمزه» و توسط فرزندش سید حسین بوده است. وی سید جلیل القدر به نام «ابوالحسن حمزه بن حسن محمد» می باشد که به شازده واسطه نسبش به حضرت موسی بن جعفر (ع) می رسد و در دستگاه سلطان محمود غازان و سلطان محمد خدابنده (اولجایتو) مورد احترام بوده است (سلطان زاده، ۱۳۷۸، ۱۸۱).

اولین همایش ملی اندیشه ها و فناوریهای نو در معماری

۲۰ اسفند ۱۳۹۱ تبریز-ایران

انجمن مهندسان معمار استان آذربایجان شرقی

تصویر ۶- مسجد ظهیریه در محوطه ی بقعه سید حمزه

این مجموعه بر اثر زلزله ویرانگر سال ۱۱۹۳ هجری تخریب می شود و از این به بعد کاربری آن به لحاظ ویرانی که در آن بوجود آمده بود از مدرسه به جایگاه اموات تبدیل می شود و حجرات مدرسه محل قبور خانوادگی اشخاص می گردد تا اینکه در سال ۱۲۷۹ هجری قمری و همزمان با حکومت ناصرالدین شاه به همت حاج رستم بیگ تعمیرات اساسی روی این مجموعه صورت گرفته و در چند مرحله وسعت یافته و تغییر پیدا کرده است، از جمله در عصر قاجار فضای پیرامون مزار را گسترش داده اند (اسمعیلی سنگری و عمرانی، ۱۳۸۵، ص ۱۹۲). آنچه امروز پابرجا است، صحن نسبتاً وسیعی است که در سمت جنوب آن، مقبره قرار گرفته و در سمت شرق و شمال آن، حجرات و مدرسه هایی است که از ده ها سال پیش متروک مانده و به اقامتگاه اموات تبدیل شده و در تعمیرات سال های ۱۳۳۳ و ۱۳۳۴ هـ ش که از محل اوقاف ظهیریه به عمل آمده دوباره به حجره و اقامتگاه طلاب علوم دینی تغییر صورت داده و در سمت غربی آن مسجد عالی و با شکوه ظهیریه قرار گرفته که مسجدی بدون ستون است، قرار دارد (خامچی، ۱۳۸۴، ۳۵۸). بعد از سالها بقعه این امامزاده، در سال ۱۳۸۲ هـ ش با تخصیص اعتباری معادل ۶۸۱ میلیون ریال از محل اعتبارات استانی توسط سازمان میراث فرهنگی استان بازسازی و مرمت شد و با آیین کاری داخل بقعه توسط سازمان اوقاف و امور خیریه استان اندکی احیا گردید. بخشی از جبهه جنوبی صحن، به امور بسیج و سالن اجتماعات تبدیل شده و قسمتی از جبهه شمالی تخریب شده و قسمتهای باقی مانده هم خالی از سکنه است. نمای خارجی این مکان آشفته و ناهمگون است و ارتباط مسجد با صحن آن قطع شده است و بقعه و مسجد سید حمزه مجزا اداره می شوند لذا این مجموعه نیاز به رسیدگی و توجه خاصی برای جذب گردشگران و زائران بیشتری دارد. بقعه و مسجد سید حمزه و مقبره الشعرا به شماره ۸۸۱ در تاریخ ۱۳۴۸/۱۰/۲۸ در فهرست آثار ملی کشور به ثبت رسیده است (اسمعیلی سنگری و عمرانی، ۱۳۸۵، ۱۲۰).

تصویر ۷- فضای داخلی امامزاده سید حمزه

۳.۸. موزه قاجار (خانه امیر نظام گروسی)

شهر تبریز در دوره های مختلف تاریخ ایران دارای ارزش و اهمیت خاصی بوده که در دوره ایلخانان و قاجار این شکوه به اوج خود رسیده است. این ساختمان با حوصخانه وسیع و ستونهای سنگی و طاقهای آجری در زیرزمین و ایوان سرتاسری با ستونهای رفیع و ارسی های زیبا نشانه های کم نظیری از ذوق و هنر صنعتگران این آب و خاک را در خود متجلی می سازد.

اولین همایش ملی اندیشه ها و فناوریهای نو در معماری

۲۰ اسفند ۱۳۹۱ تبریز-ایران

انجمن مهندسان معمار استان آذربایجان شرقی

-----تصویر ۸- عکس پانورامای موزه قاجار(خانه امیر نظام گروسی)-----

در سال ۱۲۱۸ ه.ق که عباس میرزا نایب السلطنه فتحعلی شاه گردید، این شهر رسماً ولیعهد نشین شد. در دوره جنگهای ایران و روس، تبریز مرکز ثقل و مقر فرماندهی بوده است. از دوره قاجار بناهای زیبایی در این شهر به یادگار مانده است که خانه امیرنظام یکی از این بناهاست که در زمان نایب السلطنه عباس میرزا احداث و در دوره ناصرالدین شاه و در زمان پیشکاری امیر نظام گروسی، که از رجال سیاسی برجسته ایران بود مرمت و مورد استفاده قرار گرفته و در دوره پهلوی از این خانه به عنوان اداره دارائی و اداره فرهنگ استفاده می شد. در سال ۱۳۷۰ شمسی توسط سازمان میراث فرهنگی خریداری گردیده است. با توجه به آسیبهای جدی که به بنا وارد شده بود، با حفظ ویژگیهای معماری و شاخصهای سنتی مورد بازسازی قرار گرفت و در اردیبهشت ماه سال ۱۳۸۵ شمسی پس از اتمام عملیات ساختمانی به عنوان موزه قاجار به دلیل اهمیت دارالسلطنه تبریز در دوره قاجار مورد بهره برداری قرار گرفت. این قسمت از خانه که اکنون باقی مانده است تنها بخشی از این عمارت زیباست و متأسفانه بخشهای دیگر آن تخریب شده است (سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری کشور). این اثر به شماره ۱۷۴۹ در تاریخ ۱۳۷۵/۰۴/۳۱ در فهرست آثار ملی کشور به ثبت رسیده است (اسمعیلی سنگری و عمرانی، ۱۳۸۵، ۱۲۰).

تصویر ۹- فضای داخلی موزه قاجار(خانه امیر نظام گروسی)

۹. موانع جذب گردشگر در محدوده ی مقبره الشعرای تبریز

کشور عزیز ما علیرغم اینکه از لحاظ داشتن جاذبه های توریستی در رده ی ده کشور اول جهان قرار دارد ولی از لحاظ جذب توریست در رده ی صد و پنجاهم قرار دارد (اسمعیلی سنگری و عمرانی، ۱۳۸۵، ۱۱۱). لذا برخی از عوامل جذب گردشگر بررسی می گردد:

۱.۹. وجود بافت فرسوده

بافت فرسوده، مجموعه های مسکونی، تجاری و خدماتی را شامل می شود که با قدمت زیاد به جهت عدم رسیدگی از سوی مالکیشان به ویرانه و مخروبه هایی مبدل گشته اند و کم کم رو به زوال و از بین رفتن می باشند. یکی از معضلات محدوده ی مرکز شهر تبریز وجود بافت های فرسوده در گستره ی آن است که حدود ۹۰ درصد از این بافت را اشغال کرده است که وجود آنها خطری برای سایر ابنیه و اماکن موجود محسوب می گردد.

۱.۹. عدم توجه به عمران و آبادانی

نگاه تک بعدی حفظ میراث فرهنگی و تاریخی مشکل ساز می باشد باید ابعاد دیگری همچون طراحی شهری، بهسازی و احیای بافت فرسوده، رسیدگی و مرمت ابنیه با ارزش تاریخی، تعاملات صحیح سنت و مدرنیته و معماری صحیح ساختمان های شهری را نیز در نظر گرفت تا بتوان ضمن حفظ هویت و تمدن فرهنگی شهر، آن را به روز و مدرن کرد.

۱۰. نتیجه گیری

به منظور پیشرفت صنعت توریسم، باید ساخت و ساز شهری، بهسازی شهری و سیمای و منظر شهری مورد توجه قرار گیرد، لذا جذب سرمایه گذاری و مشارکت بخش خصوصی در این راستا امری ضروری و لازم است و سازمان شهرداری خواهان جذب سرمایه شهروندان راغب به امر احیای بافت های فرسوده و نوسازی می باشد. که می تواند نقطه ی عطفی در توسعه عمران بافت کهن شهر تبریز باشد. سنت و مدرنیته در این بافت باید در نقطه ای به هم برسند و در احیای بافت مرکزی و تاریخی شهر نیابتی تنها به مرمت اکتفا کرد بلکه می بایست با شیوه ی باززنده سازی بافت های فرسوده به حفظ هویت تاریخی ابنیه ها کمک کرد. سازمان های مربوطه باید ضمن حفاظت و پاسداری از ابنیه با ارزش تاریخی و حفظ حریم

اولین همایش ملی اندیشه ها و فناوریهای نو در معماری

۲۰ اسفند ۱۳۹۱ تبریز-ایران

انجمن مکتبی نهضت معماران استان آذربایجان شرقی

های آنها در جهت-تسریع ساخت-و ساز-و عمران-و آبادانی این منطقه بکوشند-و با رسیدگی-و احیای بافت های فرسوده بتواند باز دیگر نقش استراتژیک تبریز کهن را در اذهان عمومی زنده سازد و حال و هوای دیگری به محدوده ی مرکزی شهر امروز که همان تبریز کهن است بدهد و همچنین باید در معرفی کردن بیشتر بافت تاریخی تبریز که حتی در میان شهروندان تبریزی ناشناس مانده است، کوشید .

همچنین نتایج تحقیق نشان می دهد که با توجه به اهمیت صنعت گردشگری در جهان امروز و نقش مکان های تاریخی، فرهنگی و مذهبی در جذب گردشگران و تاثیر آن بر توسعه مناطق مختلف شهر که یک نمونه از آن محدوده ی مقبره الشعرا ی تبریز در استان آذربایجان شرقی است که دارای پتانسیل های قابل توجه می باشد می توان با نگاه مدیریتی به این منطقه و برنامه ریزی صحیح برای این خطه از کشورمان، شاهد احیای آن و محیط پیرامونش بود و در نهایت محیطی مناسب جهت جذب گردشگران مذهبی و رفع بخشی از مشکلات شهرتاریخی تبریز را دارا بود. از مجموع آنچه که بیان شد می توان به این نتیجه رسید که با وجود توان ها و استعداد های بالقوه استان آذربایجان شرقی برای جذب گردشگر، به برنامه ریزی-های اساسی برای استفاده مطلوب از این توان ها مورد نیاز است. بهره مندی از مزایای گردشگری مانند درآمد و اشتغال زایی، نیازمند توجه تمام بخشهای اقتصادی و اداری کشور و استان به این صنعت و تلاش در جهت هماهنگی این بخشها با یکدیگر می باشد. مطالعه موردی در مکانهای گردشگری نشان داد که آنها از بسیاری جهات، فاقد امکانات و تسهیلات لازم برای جلب رضایت گردشگران می باشند. برنامه ریزی اصولی و به ویژه تهیه و اجرای طرح جامع گردشگری استان نه تنها می تواند امکان جذب گردشگر بیشتر را فراهم آورد، بلکه می تواند آثار زیان بار توسعه گردشگری بر محیط زیست و فرهنگ جامعه را نیز کاهش دهد.

مراجع

۱. اسمعیلی سنگری، حسین، عمران، بهروز، ۱۳۸۵؛ بافت تاریخی شهر تبریز؛ میراث کتاب؛ تهران.
۲. بانی مسعود، امیر، ۱۳۸۸؛ معماری معاصر ایران؛ هنر معماری قرن؛ تهران.
۳. تابان، محسن، پور جعفر، محمد رضا، ۱۳۸۷؛ بازشناسی عوامل هویتی بافت تاریخی دزفول و کاربرد آنها در توسعه شهر؛ فصلنامه مدیریت شهری؛ شماره ۲۲؛ دانشگاه تربیت مدرس تهران.
۴. حاجی نژاد، علی، پورطاهری، مهدی، احمدی، علی، ۱۳۸۸؛ تاثیرات گردشگری تجاری بر توسعه کالبدی - فضایی مناطق شهری مطالعه موردی: شهر بانه؛ نشریه پژوهش های جغرافیایی؛ شماره ۷۰؛ دانشگاه سیستان و بلوچستان.
۵. خاماچی، بهروز، ۱۳۸۶؛ شهر من تبریز؛ ندای شمس؛ تبریز.
۶. خاماچی، بهروز، ۱۳۸۴؛ محلات و مشاهیر فرهنگی تاریخی منطقه ۸ شهرداری تبریز؛ ستوده؛ تبریز.
۷. صدر موسوی، میرستار، دخیلی کهنمویی، جواد، ۱۳۸۳؛ درآمدی بر برنامه ریزی تفریگاه های توریستی؛ نشریه دانشکده علوم انسانی و اجتماعی؛ شماره ۱۷؛ دانشگاه تبریز.
۸. صدر موسوی، میرستار، دخیلی کهنمویی، جواد، ۱۳۸۴؛ ارزیابی وضعیت تسهیلات گردشگری استان آذربایجان شرقی از دید گردشگران، نشریه پژوهش های جغرافیایی؛ شماره ۹؛ دانشگاه تبریز.

اولین همایش ملی اندیشه ها و فناوریهای نو در معماری

۲۰ اسفند ۱۳۹۱ تبریز-ایران

طراحی در بافت تاریخی شهر تبریز بر اساس مجموعه های همپيوند به عنوان رویکردی نو در پیوند بافت قدیم و جدید

علیرضا فرشی سعدآبادی^۱

^۱ دانشگاه آزاد اسلامی واحد خوراسگان، دانشکده معماری، اصفهان، ایران.

چکیده

شهرها بدون در نظر گرفتن بافت های تاریخی، یک شکل و بی هویت اند، با رشد و گسترش شهرها و وسیع شدن گستره کالبدی شهر و ورود ماشین به عرصه زندگی شهری، اغلب بافت های قدیمی و تاریخی این شهرها با مشکلات عدیده ای مواجه شدند. اصلی ترین این مشکلات عدم حضور زندگی و یا عدم تناسب روش زندگی امروزی با این بافت هاست که ناشی از کاهش میزان ارتباط و پیوند این قسمت از بافت با بافت جدید شهر می باشد. بافت تاریخی شهر تبریز نیز از جمله این بافت ها است که با وجود غنا و توانش محیط برد قابل توجه، در حال حاضر از کیفیت محیطی و فضایی مطلوبی برخوردار نیست. در مجموع می توان گفت خیابان هایی که در بافت قدیم احداث شده اند از اهمیت بافت تاریخی که زمانی اهمیت منطقه ای و فرا منطقه ای بسیاری داشته و مهمترین بخش آن محور تاریخی- فرهنگی تبریز می باشد، کاسته اند و با به عهده گرفتن نقش هم پیوندی و دسترسی، در حقیقت اهمیت عملکردی آن را از بین برده اند و بافت قدیم را به لحاظ نقش و عملکرد در حاشیه قرار داده اند. موارد زیر را می توان در رابطه با نتیجه گیری از تحلیل وضعیت این بافت در دو دوره زمانی بافت قدیم و پس از خیابان کشی های جدید بیان کرد:

کاهش اهمیت محور ها و مسیر های قدیمی بافت و خود بافت به خاطر از دست دادن نقش و عملکرد فضایی. بر عهده گیری نقش و عملکرد فضایی محور های مذکور توسط خیابان های جدید الاحداث بر روی بافت قدیم. از بین بردن تعادل فضایی و کاهش راندمان فضا به دلیل به هم خوردن تعادل در دسترسی ها و مقادیر هم پیوندی و همچنین جابجا شدن نقش ها و عملکرد ها. یکی از مهمترین اقداماتی که در راستای حل این مشکل می توان به آن پرداخت شناسایی و استفاده از گستره های قابل تعریف به عنوان مجموعه های همپيوند در شهر می باشد. از مجموعه عوامل مهمی که در شهر تبریز به عنوان گستره های قابل پیوند، قابل تعریف هستند می توان به بارو و دروازه های نه گانه کهن تبریز، مجموعه بازار همراه با مسجد جامع در ارتباط با مجموعه صاحب الامر، مسجد کبود و نیز رودخانه مهرانرود، که بخشی از آن در منطقه تاریخی- فرهنگی تبریز واقع شده است، اشاره نمود.

کلمات کلیدی: طراحی در بافت؛ بافت تاریخی؛ توانش محیط برد؛ مجموعه های همپيوند.

مقدمه

بافت شهری گستره ای همپيوند است که با ریخت شناسی های متفاوت طی دوران حیات شهری در داخل محدوده شهر و یا حاشیه آن در تداوم و پیوند با شهر شکل گرفته است. این گستره می تواند از بنا ها، مجموعه ها، راه ها، فضا ها و یا ترکیبی از آنها تشکیل شده باشد (شاران، ۱۳۸۴، ۵). این اعضا توسط انسان در زمان های مختلف بوجود آمده و در دوره های مختلف با سیاست ها و راهکارهای مختلف، توسعه و رشد پیدا نموده است. آنچه از این بافت های قدیمی برای ما بجای مانده است حاوی یک هویت و حافظه جمعی از مردم و فرهنگ گذاشته است، ولی در این میان بافتی ارزشمند است که دارای سه مشخصه باشد. این سه مشخصه عبارتند از:

- کیفیت معماری قابل ملاحظه

- یک استراکچر^۳ با شخصیت و اصیل شهری

- زندگی اجتماعی مداوم

حال اگر بخواهیم مشکلات بافت های امروزی را بررسی کنیم اول باید به این مسئله بپردازیم که چرا باید بافت های ارزشمند را ساماندهی نمود و از حذف آنها به عنوان صورت مساله جلوگیری نمود.

در ایران بعد از تحولات ای که در جریان خیابان کشی های دهه های نخستین قرن حاضر صورت گرفت، ترکیب مرتبط الاجزا^۳ کل شهرها و مجموعه های شهری از هم گسیخت، و شهرها ساختار اصلی خود را از دست دادند. در این بین بافت تاریخی شهر تبریز، دارای مشخصات کالبدی و

³ Structure

اولین همایش ملی اندیشه ها و فناوریهای نو در معماری

۲۰ اسفند ۱۳۹۱ تبریز-ایران

انجمن مهندسان معمار ایران آذربایجان شرقی

فضایی مناسبی می باشد و مشخصه استراتژیکری قوی را به توجه به ساختار شهری خود دارا می باشد و علت اصلی این که بافت قدیم آن دچار این مشکل شده، این است که تداوم زندگی و رونق زندگی شهری امروزی، به دلیل گسست ایجاد شده در آنها وجود ندارد.

شهر تبریز و بافت قدیم آن

تبریز، مرکز آذربایجان، یکی از شش شهر مهم ایران و از مراکز فرهنگی- تاریخی ایران محسوب میشود. بخش تاریخی تبریز مانند بسیاری از شهرهای دیگر، از بافتی درونگرا و پیوسته تشکیل شده و شبکه ارتباطات آن به سبب خصوصیات تاریخی، اجتماعی و محیطی دارای شکلی ارگانیک و غیر هندسی می باشد. موقعیت جغرافیایی شهر نیز چنان است که در طول تاریخ، آن را به محل تلاقی اصلی ترین راههای شرق و غرب و شمال و جنوب از چین به اروپا و از مصر تا روسیه تبدیل کرده و یکی از شهرهای بزرگ در مسیر جاده ابریشم است. به طور کلی بررسی ها حاکی از آن است که رودخانه مهرانرود و کوه سرخاب به عنوان عوامل طبیعی و جاده ابریشم به عنوان عوامل مصنوع بر جهت و نحوه توسعه شهر تاثیر به سزایی داشته اند. توسعه های شکل دهنده شهر در طول تاریخ، فضای کالبدی- ذهنی را می سازد که در روند گسترش شهر با تغییر و دگرذیسی های متفاوت مواجه می شوند، اما بخش هایی از شهر با فضاهای کالبدی و خاطره های ذهنی خاص خود، در طی این روند همچنان به حیات خود ادامه می دهند، اگرچه گاهی ممکن است فراموش شوند و یا از نظر کالبدی و فیزیکی در معرض تهدید و حمله واقع شوند.

فرسودگی در بافت قدیم

فرسودگی یکی از مهمترین مشکلات مربوط به بافت های قدیمی است که باعث بی سازمانی، عدم تعادل، عدم تناسب آن می شود. فرسودگی عاملی است که با زودودن خاطرات جمعی، افول حیات شهری واقعه ای و شکل گرفتن حیات شهری روزمره ای کمک می کند. این عامل با کاهش عمر بافت و با شتابی کم و بیش تند، باعث حرکت به سوی نقطه پایانی عمر بافت می گردد. فرسودگی به دو دسته تقسیم می شود: فرسودگی نسبی و کامل. فرسودگی نسبی در یکی از عناصر مهم فضای شهری یعنی کالبد یا فعالیت رخنه می کند و منجر به فرسودگی نسبی فضای شهری می گردد. فرسودگی کامل، فرسودگی است که در هر دو عنصر فضای شهری یعنی کالبد و فعالیت آن رخنه کرده و منجر به فرسودگی کامل بافت می شود. بر این اساس، ۳ معادله می توان برای نوع فرسودگی تعریف کرد، که هر کدام نوع اقدام و نوع طرح خاص به خود را اقتضا می کند (جدول شماره ۱).

جدول شماره ۱، میزان فرسودگی فضای شهری بر اساس نوع معادله، میزان و نوع فرسودگی، نوع مرمت، نوع اقدام، نوع طرح، نحوه استفاده از زمین و بنا و مقیاس (ماخذ:

کتاب مرمت شهری)

معادله	میزان فرسودگی فضای شهری	نوع فرسودگی فضای شهری	نوع مرمت	نوع اقدام	مدت زمان اقدام	نوع طرح	نحوه استفاده از زمین	مقیاس
اول	فرسودگی نسبی فضای شهری	فعالیت (عملکرد)	بهسازی	ابقا	کوتاه مدت	اجرایی	تغییر، تدقیق کاربری، تاکید بر شکل	در حد زیر محله و کوی
دوم	فرسودگی نسبی فضای شهری	کالبد (شکل)	نوسازی	احیا	میان مدت	طراحی	تاکید بر کاربری، تغییر در شکل (بنا)	در حد محله و برزن
سوم	فرسودگی کامل فضای شهری	فعالیت + کالبد	بازسازی	تخریب و ساخت مجدد	بلند مدت	برنامه ریزی	تنظیم کاربری، تعریف شکل (بنا)	در مقیاس شهر یا بخشی از شهر

در فرسودگی نوع سوم (که قسمت هایی از بافت مورد مطالعه دچار این نوع فرسودگی است)، فرسودگی به شکل کامل صورت پذیرفته است. این فرسودگی در نتیجه فرسودگی کالبد و فعالیت ایجاد گردیده است. به دیگر سخن در این معادله، هم فعالیت، هم کالبد و هم فضا از حیز انتفاع خارج شده و شهر با مسئله مخروبه ها و متروکه ها مواجه است (شکل شماره ۱).

اولین همایش ملی اندیشه ها و فناوریهای نو در معماری

۲۰ اسفند ۱۳۹۱ تبریز-ایران

انجمن مهندسان معمار ایران - تهران

تصویر شماره ۱، تصاویری از بافت مورد مطالعه، (ماخذ: نگارنده)

خروج از متروکه‌ها و مخروبه‌ها، فضای شهری را با عمل تخریب و بازسازی مواجه می‌کند. عمل تخریب و ساخت مجدد یا دوباره‌سازی سعی بر آن دارد تا با جایگزینی ساخت جدید بر روی ساخت قدیم و با تأکید بر سه ویژگی اصلی شهر (شالوده، نماد و مرکزیت)، فرسودگی ایجاد شده در کالبد، فعالیت و فضای شهری را از بین برده و فضای شهری معاصری ایجاد کند.

روند طراحی

به لحاظ روش شناختی و متدولوژی طراحی، ایده اصلی مطالعات در این تحقیق بر این پایه استوار است که طرح پیشنهادی برای بافت تاریخی- فرهنگی تبریز شکل گرفته از مطالعات نظری تحقیق و در راستای مرتفع ساختن نیازها و کمبودهای موجود باشد، یعنی اطلاعات و نتایج ناشی از مطالعات در فرایندی مشخص وارد روند تولید معماری شده و بتوان ارتباط پروژه را با مطالعات به صورت روش‌مندی بررسی نمود، همچنین توجه به راهبرد ها و سیاست های در نظر گرفته شده در طرح های بالا دست نیز برای محدوده مورد نظر در روند طراحی مد نظر قرار گرفته خواهد شد (جدول شماره ۲).

جدول شماره ۲، راهبرد ها و سیاست های در نظر گرفته شده برای محدوده مورد مطالعه، (ماخذ: مهندسین مشاور نقش جهان پارس، ۱۳۷۵)

اهداف	راهبرد	سیاست
تنفس بافت	حذف فعالیت ها و کاربری های مخل افزایش حضور پیاده جولوگیری از ازدحام و شلوغی افزایش امنیت و ایمنی برقراری آرامش جذب گردشگر	پیشنهاد کاربری های جدید متناسب با اهداف تخلیه خندق از کاربری های مخل ایجاد و توسعه فضای سبز در مقیاس وسیع استقرار طرح در سطحی پایین تر خیابان ایجاد حوزه های باز بصری با تعریف منظر شهری بازبینی و ایجاد عناصر منظر شهری ایجاد پارکینگ و بازبینی مسیر های سواره تامین دسترسی ها و فضاهای مناسب پیاده توجه به مقیاس انسانی
	نوسازی، بهسازی و احیا	تعدیل کاربری های همجوار دروازه ها
رفع نیاز ها	پیشنهاد کاربری های مورد نیاز در مقیاس محله و شهر توجه به طرح های بالا دست بهبود تاسیسات زیربنایی بهره برداری از عناصر با ارزش تاریخی و احیای آنها	ایجاد فضای سبز برای ساکنین و مردم شهر کاربری های فرهنگی برای مردم شهر با استفاده از عناصر تاریخی و ایجاد فضای باز شهری

با این مقدمه می‌توان چنین نتیجه گرفت که طراحی یک مرکز تاریخی- فرهنگی در مقیاس فرا محله ای و شهری می‌تواند قسمت عمده ای از سیاست ها و راهبرد های در نظر گرفته شده در طرح های بالا دست را مرتفع سازد و در ضمن حفظ و استفاده از پتانسیل های شاخص موجود در این

اولین همایش ملی اندیشه ها و فناوریهای نو در معماری

۲۰ اسفند ۱۳۹۱ تبریز-ایران

انجمن مهندسان معمار ایران

بافت منجر به بازگشت-حیات-شهری به قسمت های مورد-مطالعه بافت قدیم-گردد و از این طریق بتواند به نوعی-منجر به پیوند-قسمت-متروک و فراموش شده بافت قدیم با قسمت های پویا و سرزنده بافت اطراف گردد، ایده اصلی در فرآیند طراحی این مرکز، توانش محیط برد، توانش محیط، به چالش کشیدن و تحریک انرژی های موجود (فضایی، کالبدی، اجتماعی و...) محیط طراحی است، توانش و تحریک محیط، موجب می شود ضمن به چالش کشیدن این موارد و فرم اصلی به محیط انتقادی، شرایطی را طراحی کرد که زمینه ساز شکل گیری الگوهای جدید فکری - رفتاری شود و در نهایت به به هدف اصلی پروژه منجر گردد.

عوامل و عناصر تاثیر گذار بر روند طراحی

بعد از آشنایی با منطقه تاریخی فرهنگی و سیاست ها، راهبردها و اهداف در نظر گرفته شده، برای نزدیک شدن هر چه بیشتر موضوع به بعد معماری و قرار گرفتن در مسیر طراحی این بخش به تحلیل و بررسی عوامل و عناصر تاثیر گذار بر روند طراحی در راستای تحقق اهداف طراحی پرداخته می شود. یکی از مهمترین اقدامات که در این زمینه می توان به آن پرداخت شناسایی گستره های قابل تعریف به عنوان مجموعه های همپيوند در شهر تبریز می باشد. از گستره های مهم که در طرح های بالا دست نیز به آنها پرداخته شده است می توان از بازار همراه با مسجد جامع در ارتباط با مجموعه های صاحب الامر، مجموعه ارک، مجموعه مسجد کبود در سطح منطقه تاریخی، فرهنگی شهر جهت تعریف مجموعه های هم پیوند برای ایجاد پیوند بین بافت منطقه تاریخی فرهنگی و بافت جدید شهر نام برد.

ده محله ساعت، خاقانی، منصور، تربیت، سید حمزه شمس، امین، شهناز، شتریان، راسته کوچه همراه با بازار و محدوده اطرافش به عنوان گستره های موجود جهت پیوند و تعریف ساختار منطقه تاریخی فرهنگی همراه با شبکه دسترسی در ارتباط با سایر مناطق شهر می توان اشاره کرد. بارو و دروازه های نه گانه کهن تبریز به عنوان یکی دیگر از گستره های مهم و مجموعه های هم پیوند از دیگر موارد می باشد که جهت ایجاد پیوند بین بافت قدیم و جدید می توان از آن استفاده کرد. رودخانه مهران رود که بخشی از آن در منطقه تاریخی فرهنگی قرار گرفته است نیز، به عنوان یک عامل بسیار موثر و قدرتمند می تواند در جهت پیوند این منطقه با مناطق دیگر شهر نقش بسزایی را ایفا کند.

در حالت کلی میتوان مجموعه عوامل همپيوند موثر بر روند طراحی را در ۲ گروه بررسی نمود:

عوامل تاریخی - فرهنگی موثر بر روند طراحی

عوامل طبیعی موثر بر روند طراحی

عوامل تاریخی - فرهنگی موثر بر روند طراحی

بارو و دروازه

شکل شماره ۲، بارو و دروازه های نجف قلی خانی، (ماخذ: کتاب نقشه های قدیمی تبریز)

اولین همایش ملی اندیشه ها و فناوریهای نو در معماری

۲۰ اسفند ۱۳۹۱ تبریز-ایران

انجمن مهندسان معمار ایران

-- باروی-نجفقلی-خان-تبریز(شکل-شماره ۴) : آخرین-حلقه-اتصال-دهنده-عناصر-پایدار-شهری-در-روند-تحويلات-کالبدی-فضایی-شهر-است،-که-هسته-اولیه-و-تاریخی-شهر-و-بازمانده-تمام-بناهای-با-ارزش-بافت-را-دربرگرفته-است. این بارو بر اثر رشد و توسعه شهر در زیر لایه‌های گسترش یافته شهر پنهان شده و فقط رد پای آن در عکس های هوایی قابل شناسایی است، اما همچنان تمام عناصر پایدار و فضاها و خاطره‌های ذهنی را به همراه خود دارد(شکل شماره ۳).

با در نظر گرفتن این مطالب، در روند طراحی، توانش محیط دیوار به عنوان یک مفهوم اجتماعی و فضایی مورد توجه می باشد، چرا که دیوار در معماری و شهرسازی ایران یکی از کلیدی ترین عناصر و مفاهیم به شمار می رود. درونگرایی و رابطه جدایی یکی از اصلی ترین بنیادهای معماری و شهرسازی سنتی ایران است و مفهوم دیوار بعنوان سازنده این رابطه، می توان در این پروژه مورد توجه قرار گیرد.

شکل شماره ۳، رد پای بارو در محدوده سایت طراحی، (ماخذ: نگارنده)

درونگرایی معماری که در تناظر یک به یک با درونگرایی فکری- رفتاری جامعه ایرانی است، به مفهوم دیوار بعنوان یک عنصر فضایی کالبدی و نیز یک مفهوم اجتماعی هویت می بخشد و امتداد این مفهوم که در معماری متضمن جدایی با محیط پیرامون است به جدایی اندیشه و شناخت در تفکر دامن می زند. به چالش کشیدن این مفهوم دیوار، در این پروژه و سایت انتخابی آن نیز از عین الزامات مطالعات ناشی می شود. چراکه سایت پروژه محل عبور دیوار باروی نجفقلی خان تبریز است و دیوار در این سایت به نوعی با حافظه تاریخی شهر در پیوند است(شکل شماره ۴).

برخورد انتقادی با دیوار در سایت نه تنها به مثابه یک عنصر فضایی بلکه به عنوان یک عنصر در تفکر اجتماعی است. یک حرکت نمادین برای چالش با این مفاهیم. با این توضیح می توان گفت که ایده فضایی و سازمان پروژه از توانش محیط و عناصر موجود در آن آغاز و در فرایندی رفت و برگشتی شکل گرفته و منجر به تولید قسمتی از هندسه پروژه و ساختار فرمال آن می گردد که این پروسه در بخش فرایند طراحی به نمایش گذاشته شده است. از سویی دیگر محل تقریبی دروازه شتریان یکی از ۸ دروازه باروی نجف قلی خان در محل سایت پروژه طراحی قرار گرفته که خود به عنوان یک عنصر پیوند دهنده فضای بیرون و داخل میتواند در روند طراحی موثر و حایز اهمیت باشد(شکل شماره ۵ و ۶).

شکل شماره ۴: محل تقریبی دروازه شتریان در سایت طراحی، (ماخذ: نگارنده)

اولین همایش ملی اندیشه ها و فناوری های نو در معماری

۲۰ اسفند ۱۳۹۱ تبریز-ایران

انجمن مهندسان معماران ایران

شکل شماره ۵ ، محل برخورد سایت طراحی با رد پای بارو، (ماخذ: نگارنده)

شکل شماره ۶ ، تاثیر برخورد سایت طراحی با رد پای بارو و محل دروازه، (ماخذ: نگارنده)

فضاهای باز شهری

میدان را می توان از جمله فضاهای مهم شهری به شمار آورد که همواره انواعی از آن در بافت های تاریخی هر شهر بخش عمده ای از فعالیت های ارتباطی و شهری را در درون خود جای داده است. « (سلطانزاده، ۱۳۷۶، ۷۲). مهمترین نوع میدان به لحاظ حیات و تعاملات اجتماعی میدان های عمومی شهر می باشد. میدان صاحب الامر [یا مجموعه حسن پادشاه] در گذشته مهمترین میدان شهر تبریز بوده است (شکل شماره ۷)، اما از دوره قاجار به تدریج از اهمیت آن کاسته شد تا این که گویا در اواخر این دوره به یک میدان تجاری تبدیل شد و پس از مدتی بخشی از فضای باز وسط آن توسط ردیفی از دکان ها اشغال شد. این دکان ها که امروزه هم وجود دارند، با اشغال فضای میانی میدان، هویت شهری آن را دگرگون کرده اند و میتوان گفت که دیگر جز نام میدان هیچ مشخصه دیگری به عنوان یک میدان در آن به چشم نمی خورد (شکل شماره ۸).

- ۱- مقام صاحب الامر
- ۲- گورستان
- ۳- مدرسه اکبریه
- ۴- میدان صاحب الامر
- ۵- حمام جهانگیر خان
- ۶- مدرسه میرزا مهدی
- ۷- مسجد حسن پادشاه
- ۸- مدرسه حسن پادشاه
- ۹- کاروانسرای محمد
- ۱۰- بازارچه دوه چی
- ۱۱- حمام حاجی نصیر
- ۱۲- بازار مکران

شکل شماره ۷ ، میدان صاحب الامر ، (ماخذ: نقشه دارالسلطنه از کتاب دارالسلطنه نادر میرزا)

اولین همایش ملی اندیشه ها و فناوریهای نو در معماری

۲۰ اسفند ۱۳۹۱ تبریز-ایران

انجمن مهندسان معمار استان آذربایجان شرقی

شکل شماره ۸، وضعیت فعلی میدان صاحب الامر، (ماخذ: نگارنده)

در این پروژه منظور از فضای شهری و میدان، فضایی است که یک میدان شهری، به معنای واقعی آن باشد. به عبارت دیگر آنچه ایده آل طراحی از یک میدان در همه ابعاد آن است، یعنی فضایی سه بعدی، مقید به مکان خود و دارای ساختاری سازمان یافته و سرشار از فعالیت های سرزنده و پویا و بستری برای زندگی شهری. این فضا همواره معنایی ویژه در ذهن شهروندان داشته است که علی رغم تغییرات در فرم و عملکرد آن – کماینکه در سالهای اخیر تحت تاثیر تغییر و تحولات سریع شهرنشینی این اتفاق افتاده است – این تصویر ذهنی دچار تغییر نمی شود و همیشه فرد در فضای یک میدان، دنبال احساسی خواهد گشت که در پس ذهن خود از میدان شهری انتظار دارد. از آنجایی که همواره تغییر فرم و عملکرد سریع تر از معنا و بار ذهنی مربوط به فضا است و همچنین تصویری که افراد از یک میدان در ذهن خود دارند دارای قدمت و پیشینه ای طولانی می باشد، این تصویر ذهنی همچنان در اذهان باقی مانده است و رفتارهای ناشی از این توقعات فضایی نیز همچنان به صورت عادت وجود دارد. توجه به این موضوع از این بابت حایز اهمیت است که اگر کلیت فضایی یک میدان شهری به درستی و آنطور که باید ساختار نیافته باشد و از جانب ناظر درک نشود، توقعات فضایی مرتبط به درستی برآورده نمی شود، عدم هماهنگی فرم با عملکرد مورد نظر یک میدان شهری و مهم تر از آن تصور و توقع ناظر از فضا موجب میشود نقشی که بر عهده فضا قرار دارد به درستی ایفا نگردد و یا مشکلات و معضلات رفتاری و عملکردی ایجاد شود. با توجه به این عوامل از یک سو و از سوی دیگر با توجه به اینکه میدان صاحب الامر که در نزدیکی سایت مورد نظر واقع شده است و این میدان در سالهای اخیر عملاً عملکرد شهری خود را از دست داده و امکان باز گرداندن آن به حالت اول امکان ناپذیر است و اینکه بار ذهنی و معنایی آن در اذهان عمومی همچنان و به صورت کامل وجود دارد، در این پروژه تصمیم بر آن شد که با استفاده از این بار ذهنی و معنایی موجود استفاده شود و در طراحی مرکز تاریخی-فرهنگی تبریز یک فضای باز شهری در تناسب با سایت، طراحی گردد که هم از پتانسیل موجود جهت پیوند ذهنی گذشته و حال شهروندان استفاده شود و هم اینکه با توجه به سیاست ها و راهبردهای در نظر گرفته شده در طرح های بالا دست عاملی باشد برای ایجاد تنفس بافت مورد نظر (جدول شماره ۲).

گذر ها و محور ها

محور ها به عنوان شاخص ترین و اصلی ترین عوامل پیوند بین عناصر و بافت ها چه در زمان گذشته و چه حال مطرح و موثر بوده اند و در بافت تاریخی شهر گذر تنها بازمانده معماری و شهرسازی است که در اختیار ما قرار گرفته است (شکل شماره ۹ و ۱۰).

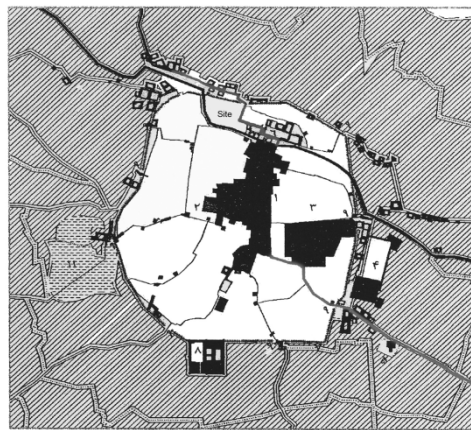
اولین همایش ملی اندیشه ها و فناوریهای نو در معماری

۲۰ اسفند ۱۳۹۱ تبریز-ایران

انجمن مهندسان معمار استان آذربایجان شرقی

شکل شماره ۹، محور تاریخی - فرهنگی تبریز همراه با عناصر کالبدی تبریز ، (ماخذ: مهندسین مشاور عرصه، ۱۳۷۵)

شکل شماره ۱۰، عناصر مهم شهری در راستای محورهای اصلی منتهی به دروازه های اصلی شهر ، (ماخذ: نگارنده)

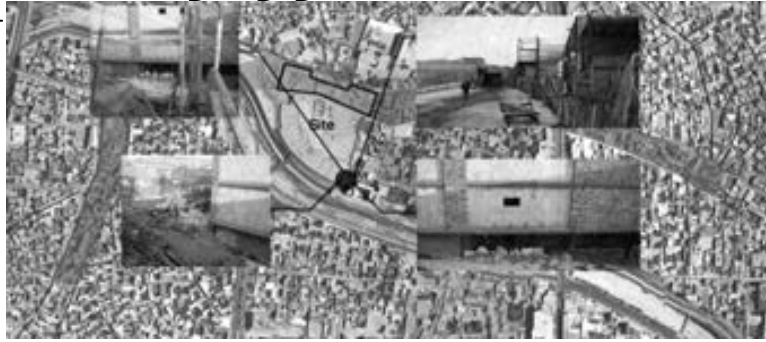
یکی از مهمترین راههایی که استخوان بندی اصلی شهر را تشکیل می دهند، همان محوری است که دروازه خیابان را به دروازه شتران پیوند میدهد و خود قسمتی از جاده ابریشم می باشد که از داخل تبریز عبور کرده است، و در طرح های بالا دست به عنوان محور تاریخی - فرهنگی تبریز به عنوان اصلی ترین عامل پیوند مجموعه های همپيوند در نظر گرفته شده محسوب میشود. این محور از گذشته های دور نیز به عنوان عامل پیوند و ارتباط فرهنگی بین ملل واصل به آن محسوب می شده است. این محور از سایت طراحی ما عبور کرده است، علاوه بر آن محور ها و گذر های دیگری نیز در پیرامون سایت طراحی قرار دارند که در روند طراحی تاثیر گذار بوده اند.

محور تاریخی فرهنگی - تاریخی تبریز از مسجد کبود تا انتهای بازار تاریخی تبریز پیوستگی خود را حفظ کرده است، تا جایی که به سایت طراحی مورد نظر می رسد، و قبل از رسیدن به محل تقریبی دروازه شتران کلا ساختار خود را از دست می دهد (شکل شماره ۱۱).

اولین همایش ملی اندیشه ها و فناوریهای نو در معماری

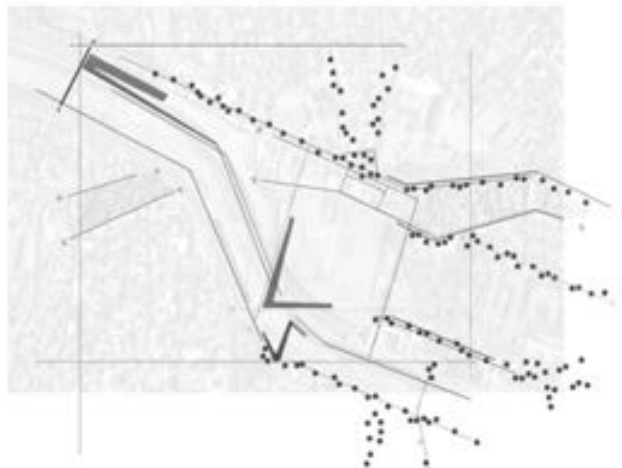
۲۰ اسفند ۱۳۹۱ تبریز-ایران

انجمن مهندسان معماران ایران

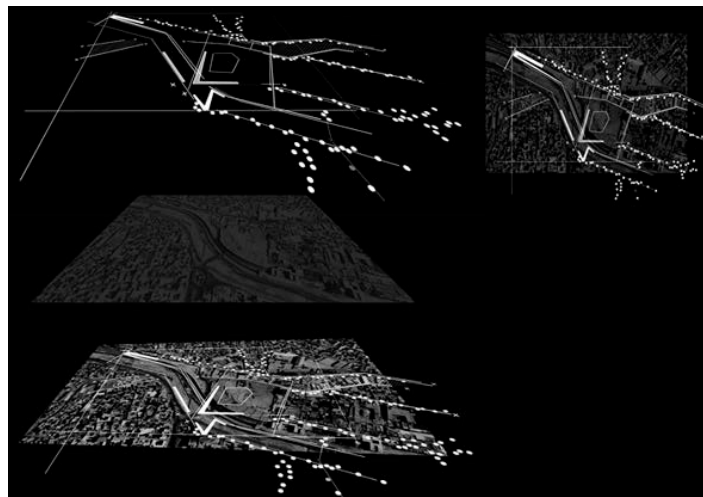

شکل شماره ۱۱، وضعیت کلی نابسامان و تعریف نشده قسمت های انتهایی محور تاریخی فرهنگی، (ماخذ: نگارنده)

یک اقدام موثر در جهت ساماندهی و باز تعریف محور های تاریخی، جهت دار کردن آنها ایجاد یک عامل جاذب جمعیت که در این پروژه یک مرکز تاریخی - فرهنگی میباشد، می تواند باشد. در این راستا میزان استفاده و اقبال عمومی از این محور ها بر اساس جمعیت استفاده کننده از آنها مورد آنالیز قرار گرفته و تاثیر خط و خطوط مربوط به این محور ها بر سایت به همراه تاثیر بارو و دروازه بررسی شده است (شکل شماره ۱۲ و ۱۳).

شکل شماره ۱۲، آنالیز اقبال عمومی از محور های موجود و تاثیر آن بر سایت طراحی، (ماخذ: نگارنده)

شکل شماره ۱۳، آنالیز اقبال عمومی از محور های موجود و تاثیر آن بر سایت طراحی بر اساس لایه بندی با عناصر کالبدی، (ماخذ: نگارنده)

عوامل طبیعی موثر بر روند طراحی

بررسی بافت شهر تبریز نشان میدهد که این شهر، در طی روند مکان یابی و توسعه حوزه قابل سکونت خود، از عوامل طبیعی تاثیر پذیرفته و در طول زمان ویژگی های خاص خود را بدست آورده است. به طور کلی بررسی ها حاکی از آن است که رودخانه مهرانرود و کوه سرخاب (عوامل طبیعی) در توسعه تبریز نقش بسزایی داشته اند. (نادر میرزا، ۱۳۰۲، ۴۳)

اولین همایش ملی اندیشه ها و فناوریهای نو در معماری

۲۰ اسفند ۱۳۹۱ تبریز-ایران

انجمن مهندسان معمار ایران

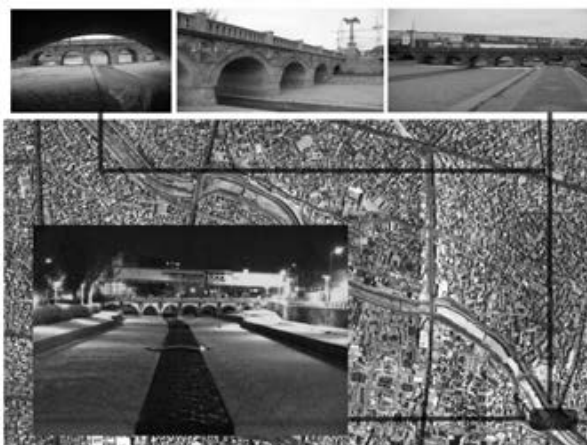
رودخانه مهرانرود

تا سالهای بستر این رودخانه و حرایم آن به جای آن که به عنوان یک فضای شهری دلپذیر مورد استفاده قرار گیرد، به عنوان یک فضای زائد، غیرقابل استفاده، ناامن، متروکه و بازمانده شهری به حساب می آمد. از طرفی مسیل ها و رودخانه های درون شهرها به عنوان یکی از عناصر ساختاری شهر و کریدورهای طبیعی شهری در فراهم کردن منابع زیست محیطی شهر نقش مؤثری دارند. امروزه فضای سبز از ارکان اصلی بافت کالبدی شهرها است و نه فقط وسیله ای برای آرامش دادن. با توجه به این که فضای سبز شهری بخشی از نیازهای زیستی جامعه را برآورده ساخته و سطح زندگی شهروندان را ارتقاء می بخشد، بایستی تمهیدات مناسبی در راستای افزایش سرانه فضای سبز شهری اندیشیده شود.

با توجه به وسعت کم نظیر مسیل ها و بستر رودخانه ها در سطح شهر می توان از آن ها به عنوان اراضی ذخیره در جهت توسعه فضای سبز و جبران کننده نیازهای شهری از جمله به عنوان مکان های تفریحی بهره برداری نمود، به شرطی که تمهیدات ارتباطی مناسب در طراحی و مناسب سازی آن ها به کار رفته باشد و از این طریق سیاست ها و راهبرد های در نظر گرفته شده در طرح های بالا دست جهت نیل به هدف تنفس بافت را از این طریق فراهم آورد. از سویی دیگر به عنوان یک فرصت استثنایی برای ایجاد یک مسیر پیاده که کاملاً در متن شهر پر هیاهو و ماشینی امروز قرار گرفته ولی از دسترس مستقیم ماشین به دور مانده و هنوز هم کاملاً فضایی انسانی محسوب میشود، مطرح می باشد (شکل شماره ۱۴ و ۱۵).

شکل شماره ۱۴، وضعیت و موقعیت رودخانه مهرانرود در اطراف سایت، (ماخذ: نگارنده)

شکل شماره ۱۵، وضعیت و موقعیت رودخانه مهرانرود در محل پل قاری، (ماخذ: نگارنده)

از سال ۱۳۸۶ طرح ساماندهی مهرانرود تبریز توسط شهرداری تبریز شروع شده و هم اکنون به لحاظ بهداشتی در موقعیت بسیار مناسبی قرار گرفته است، ولی یک مسئله بسیار مهم که در این میان فراموش شده و با اختصاص میلیارد ها هزینه نادیده گرفته شده است، عامل ارتباط کریدور رودخانه با بافت اطراف آن در مناطق مختلف شهر می باشد، با توجه به اینکه در اکثر مناطق شهر تبریز که این رودخانه از آن گذر کرده است، هر دو طرف رود توسط خیابان هایی که بار ترافیکی سنگین و پر سرعتی هم دارند احاطه شده است، عملاً امکان دسترسی

اولین همایش ملی اندیشه ها و فناوریهای نو در معماری

۲۰ اسفند ۱۳۹۱ تبریز-ایران

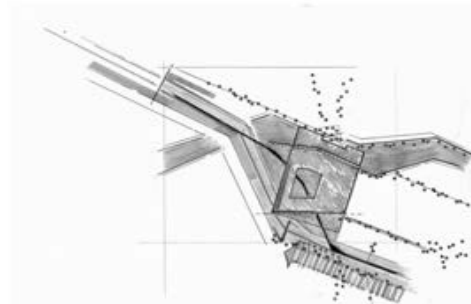
انجمن مهندسان معمار استان آذربایجان شرقی

----- پیاده به آن امکان ناپذیر گشته است، و همانطوریکه در تصاویر تهیه شده از محور رود نیز مشخص است، این محور مهم و با ارزشی با وجود پتانسیل های فراوان جاذب جمعیتی عملا به دلیل ذکر شده بلا استفاده و بدون کاربر مانده است، ولی در محدوده منطقه ۸ تبریز که منطقه تاریخی - فرهنگی تبریز محسوب میشود شریان این خیابان ها تقریبا قطع شده و امکان دسترسی مستقیم به محور رودخانه مخصوصا در محل سایت مورد نظر، با در نظر گرفتن تمهیدات لازم امکانپذیر میگردد، که خود میتواند یک موقعیت استثنایی جهت پیوند بافت قدیم از طریق کریدور رودخانه که جاذب جمعیت پیاده از قسمتهای مختلف بافت جدید در طول رودخانه میباشد، برقرار سازد. از طرف دیگر مسیر رودخانه به لحاظ جهت گیری و دید و منظری که از سایت و بنای طراحی شده می تواند داشته باشد در روند طراحی بسیار حایز اهمیت و تاثیر گذار خواهد بود (شکل شماره ۱۶).

شکل شماره ۱۶، ارتباط متقابل رودخانه مهرانرود و سایت در محل طراحی، (ماخذ: نگارنده)

اسکیس های اولیه

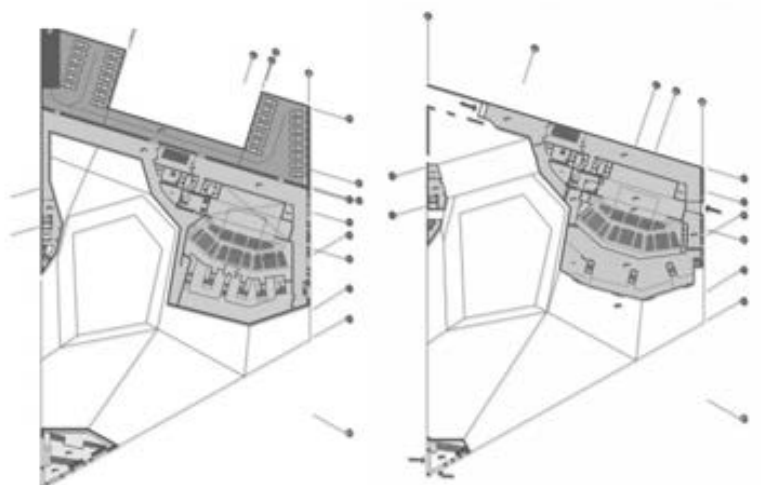
شکل شماره ۱۷، اسکیس کلی از سایت پلان مجموعه، (ماخذ: نگارنده)

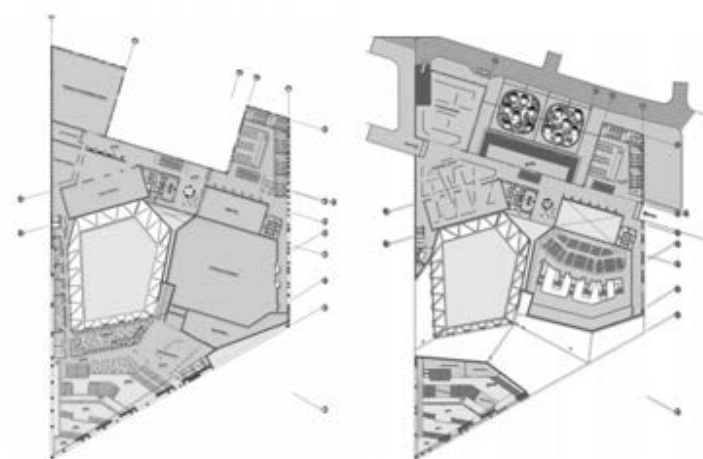
شکل شماره ۱۸، سایت پلان مجموعه، (ماخذ: نگارنده)

اولین همایش ملی اندیشه ها و فناوری های نو در معماری

۲۰ اسفند ۱۳۹۱ تبریز-ایران

نقشه شماره ۱، سایت پلان طبقه اول مجموعه نقشه شماره ۲، پلان طبقه دوم مجموعه

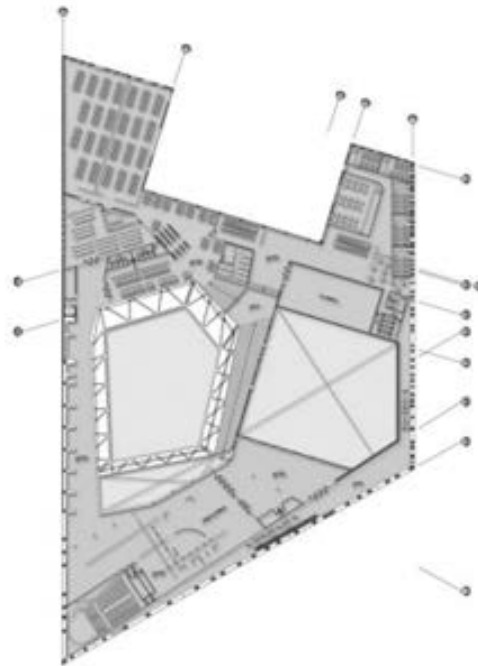

نقشه شماره ۳، سایت پلان طبقه سوم مجموعه نقشه شماره ۴، پلان طبقه چهارم مجموعه

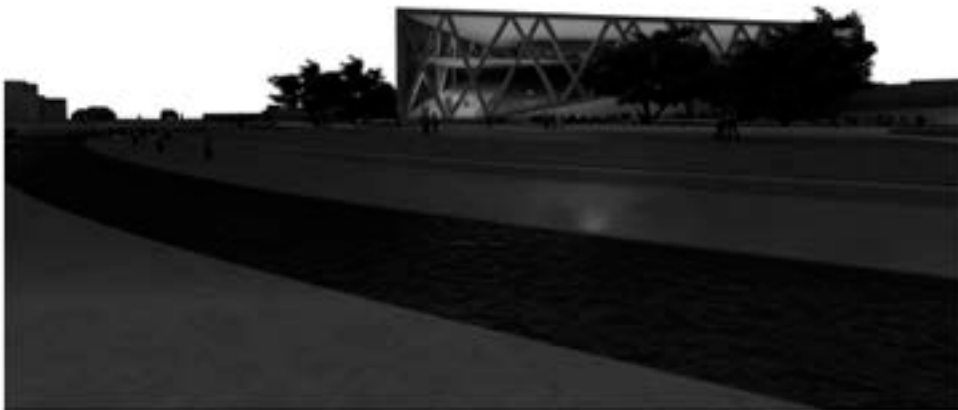
اولین همایش ملی اندیشه ها و فناوریهای نو در معماری

۲۰ اسفند ۱۳۹۱ تبریز-ایران

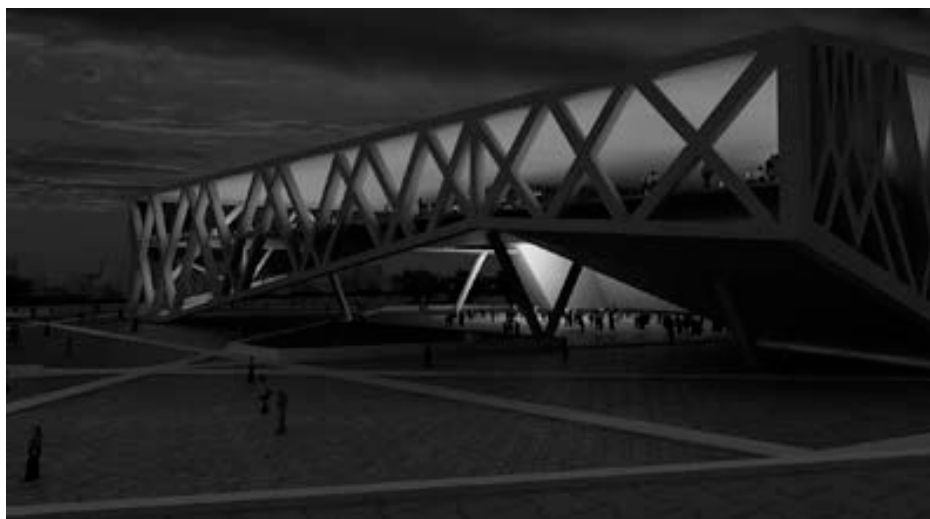
انجمن مهندسان معماران ایران

نقشه شماره ۵، سایت پلان طبقه پنجم مجموعه

شکل شماره ۱۹، دید کلی از مجموعه، (ماخذ: نگارنده)

شکل شماره ۲۰، دید کلی از مجموعه، (ماخذ: نگارنده)

اولین همایش ملی اندیشه ها و فناوریهای نو در معماری

۲۰ اسفند ۱۳۹۱ تبریز-ایران

انجمن مهندسان معمار ایران

نتیجه گیری

رشد و گسترش شهر و وسیع شدن گستره کالبدی شهر، زمینه ساز تغییرات بسیار در پیکره بندی فضایی شهرها شده است. به طوری که با ورود ماشین به عرصه زندگی شهری به میزان بسیار زیادی از پیوند و ارتباط بین قسمت هایی از بافت قدیم و بافت جدید به دلیل عدم تناسب روش زندگی روزمره امروزی با این بافت، کاسته شده است و بافت قدیم عملاً در قسمت هایی، حیات خود را چه به لحاظ کالبدی و چه به لحاظ عملکردی از دست داده و دچار فرسودگی شده است یکی از مهمترین اقداماتی که در راستای ایجاد پیوند بین بافت فرسوده قدیم و بافت زنده شهر به منظور بازگرداندن حیات به بافت های قدیمی می توان به آن پرداخت، شناسایی و اسافاده از مجموعه های همپیوند به عنوان اصلی ترین عوامل طراحی که بر گرفته از توانش محیط برد و توانش محیط به عنوان ایده ای نو برای خلق یک فضای شهری سرزنده و پویا می باشد، ایده ای که : بر اساس راهبرد ها و سیاست های مورد مطالعه، اهداف در نظر گرفته شده در طرح های بالا دست را محقق سازد، یعنی نیازهای موجود را برطرف سازد .

• منجر به اعاده تعادل و پیوستگی بافت قدیم گردد و ساختاری را ایجاد نماید که بتواند روابط جدید شهری را با مجموعه های فرادست خود تعریف و رابطه متقابل با آنها برقرار کند.

در مجموع، با وجود آنکه بافت قدیم، محورها، مسیرها و عناصر کالبدی آن اهمیت م نقش خود را از دست داده اند. اما با توجه به پتانسیل (توانش محیط برد) و ظرفیتی که از گذشتگان برایشان وجود دارد و نیز موقعیت فعلی آن، می توانند نقش و اهمیت خود را بدست آورند، اما این امر نیازمند آن است که از خصلت جاذب جمعیت بودن آن استفاده گردد، تا نقش هم پیوندی و فضایی خود را بدست آورده و اهمیتی مجدد پیدا کنند و این امر، امکانپذیر نیست مگر با بازنگری و احیاء عملکردها و فعالیت های مناسب و در خور بار ذهنی این محدوده، تا بتوان پویایی و کارکرد گذشته را در آن ایجاد کرد.

مراجع

۱. بررسی بافت قدیم شهر تبریز ؛ ۱۳۷۶ ؛ طرح تفصیلی منطقه تاریخی- فرهنگی تبریز ؛ مهندسین مشاور نقش جهان پارس.
۲. بلیان اصل، لیدا، ۱۳۸۹ ؛ طراحی بخشی از باروی تاریخی شهر تبریز ؛ فصلنامه شهرسازی و معماری آبادی ؛ شماره ۶۷ ؛ تابستان ۱۳۸۹ ؛ صص ۹۶-۱۰۵.
۳. حبیبی، سید محسن و مقصودی، ملیحه، ۱۳۸۳ ؛ مرمت شهری ؛ انتشارات دانشگاه تهران ؛ تهران ؛ چاپ چهارم؛ صص ۱۵-۱۷.
۴. دهقان ریک آبادی، کامران، ۱۳۸۶ ؛ شهر شناخت ؛ پایان نامه کارشناسی ارشد معماری؛ دانشگاه آزاد تبریز.
۵. سلطان زاده، حسین، ۱۳۷۶ ؛ تبریز، خشتی استوار در معماری ایران ؛ دفتر پژوهش های فرهنگی ؛ تهران؛ اول.
۶. فرشعی سعدآبادی، علیرضا، ۱۳۹۱ ؛ پایان نامه کارشناسی ارشد معماری؛ دانشگاه آزاد خوراسگان (اصفهان).
۷. فلامکی، محمد منصور، ۱۳۷۵ ؛ باز زنده سازی بنا ها و شهر های تاریخ ؛ چاپ سوم ؛ تهران ؛ دانشگاه تهران؛ صص ۱۵-۱۶.
۸. محور فرهنگی تاریخی تبریز ؛ ۱۳۷۲ ؛ مهندسین مشاور عرصه .
۹. موسوی، مهناز و زرگر دقیق، هانیه، ۱۳۸۹ ؛ تحلیل ساختار فضایی شهر تبریز در محدوده بارو با استفاده از تکنیک اسپیس سینتکس ؛ فصلنامه شهرسازی و معماری آبادی ؛ شماره ۶۷ ؛ تابستان ۱۳۸۹ ؛ صص ۷۲-۷۷.
۱۰. نادر میرزا، ۱۳۷۳ ؛ تاریخ جغرافیای دارالسلطنه تبریز ؛ انتشارات ستوده ؛ تبریز ؛ اول.

نقش عناصر معماری و سازه در ساختار زیبایی شناسانه شهر تاریخی سلطانیه با تاکید بر الگوی پایدار منظر شهری

عاطفه فتح بقالی*، الهام رشید زاده، آیهان ستاری

دانشگاه آزاد اسلامی واحد اسکو، دانشکده هنر و معماری، تبریز، ایران.

a.f.baghali@gmail.com

دانشگاه آزاد اسلامی واحد سردشت، دانشکده هنر و معماری، سردشت، ایران

دانشگاه آزاد اسلامی واحد عجبشیر، دانشکده هنر و معماری، عجبشیر، ایران

چکیده

با وجود فرهنگ و تمدن درخشان در ایران اطلاعات مدون و جامعی از سابقه معماری و شهر سازی برای استفاده نسل حاضر در دسترس نیست و به همین علت اهمیت و ضرورت شناسایی نمونه هایی از شهر و شهر سازی تاریخی آشکار می گردد. امروزه مقوله منظر شهری به عنوان پدیده ای عینی و ذهنی یک رکن نظری در شکل دهی به کیفیت مطلوب فضاهای شهری محسوب می گردد به دنبال یافتن مصادیقی از منظر شهری پایدار در ایران می توان به شهر کهن و ارزشمند سلطانیه اشاره کرد. تقابل بین معماری و زیبایی شناسی مبحث جدی و پیچیده تلقی می شود. شناخت معیارهای زیبایی شناسانه می تواند عامل موثر در جذب توریسم عمل کند و ناظر عام را به سمت آگاهی از آنچه که منحصر به فرد و خاص است هدایت کند. روش پژوهش حاضر به صورت توصیفی- تحلیلی است. در مقاله حاضر ابتدا با مروری بر مفاهیم و تعاریف اصول اساسی مباحث زیبایی شناسی، پایداری و فضای شهری در پی اهمیت و نقش زیبایی شناسی و کیفیات فضایی مطلوب و پایدار نهفته در منظر شهری سلطانیه بوده و الگوهای پایداری منظر شهر سلطانیه استخراج شده است. می توان نتیجه گرفت که فضای معماری در تار و پود سیمای شهری، فضای کیفی و مبین خصوصیات بصری است و فرم سازه یکی از اساس زیبایی فضای معماری است. با مشاهده هماهنگی و تعادل بین بی پیرایگی و زیبایی و با در نظر گرفتن اصول و مبانی نظری- کاربری، دوام انتخاب مصالح، هندسه موزون و ساختا پایدار- مشخص می گردد پدیده ای به نام زیبایی در آن نهفته است. و ایجاد محیطی پایدار و مناسب زندگی، حاوی اصول معماری و شهرسازی پایدار می باشد.

کلمات کلیدی: سلطانیه؛ سازه؛ معماری؛ منظر شهری پایدار.

مقدمه

حیات جمعی انسانها از روابط متقابل میان آنها به وجود می آید و ساختار زندگی اجتماعی آنها حاصل کنش ها و تعاملات جمعی است. شهرها بنا بر علل مختلفی به وجود آمده و کارکردهای متفاوتی داشته اند، اما مطلب مهم این است که ساختار حیات شهری و کارکردهای خاص آن، در سیر تحول تمدن بشری سهم پررنگی داشته است (رضوی، ۱۳۸۷). ضرورت استفاده از تجربیات معماری، شهرسازی مردم این سرزمین در شالوده ریزی و ساخت و سازهای امروز و آینده جامعه از یک سو، و از سوی دیگر فقر آگاهی جامعه امروز از سابقه تاریخی شهرسازی خویش و همچنین گسیختگی رابطه اصیل دیروز، و امروز ضرورت بازشناسی ویژگی های شهرهای قدیمی را دو چندان می کند. عوامل سازنده و پایدار نگاهدارنده ساختمان مانند تیر و ستون و قوس در ساختن فرم معماری نقش اصلی پیدا می کند روشن است که معماری با سازه خویشاوندی نزدیک دارد و روزگاری این دو به هم پیوسته بودند به قسمی که ممکن نبود یکی را از دیگری جدا کرد مگر آنکه استواری و زیبایی ساختمان در هم بریزد (مزینی، ۱۳۸۴). در ایران قدیم معماری و سازه رشته واحدی بودند و در خلق فضا آنچنان در هم آمیخته بودند که مفهوم جدایی، تفاوت یا تناقض بطور کامل رخت بر بسته بود. معماران آن دوره چنان بر وجوه کار مسلط بودند که می توان آنها را مهندسین معمار نامید اما این در حالی است که در دوره معاصر سازه و معماری به طور کامل جدای از هم پیش می روند (افشار نادری، ۱۳۷۹). سازه جزئی از اجزاء فرم معماری است. بررسی برخی از شیوه های طراحی معماری گذشته کمک می کند روابط خاص حاکم بر اجزاء معماری را یافت. هدف اصلی این پژوهش بررسی جایگاه معماری و سازه در ساختار زیبایی شناسانه شهر تاریخی سلطانیه بوده و با توجه به اینکه مقوله منظر شهری یک رکن نظری در شکل دهی به کیفیت مطلوب فضاهای شهری محسوب می گردد به دنبال یافتن مصادیقی از منظر شهری پایدار به شهر کهن سلطانیه اشاره می کنیم و منظر شهری این شهر را مورد بررسی قرار می دهیم.

اولین همایش ملی اندیشه ها و فنآوری های نو در معماری

۲۰ اسفند ۱۳۹۱ تبریز-ایران

انجمن مهندسان معمار استان آذربایجان شرقی

۱.۱. مواد و روشها :

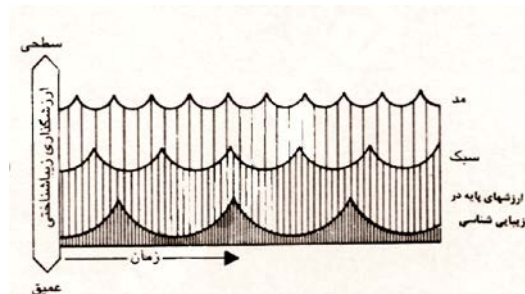
این پژوهش از نظر فرآیند اجرای پژوهش، کیفی و به صورت توصیفی-تحلیلی است. بررسی و انتخاب مفاهیم مبتنی بر: شیوه کتابخانه ای و اسنادی، سنجش اعتبار درونی و بیرونی است.

۲.۱. فرضیات :

از سازه در معماری سلطانیه برای مفهوم دهی و شکل دهی به فضای معماری استفاده شده است. منظر شهری سلطانیه می تواند نمادی محسوب شود که ارزش های فرهنگی جامعه را به طور کالبدی باز نمایند. منظر شهری پایدار در معرفی جامعه شهری به عنوان ابزاری موثر در وسعت بخشیدن به تجربیات زیبایی شناسانه شهروندان نقش بسزایی دارد.

مفهوم زیبایی و زیبایی شناسی در معماری

در معماری به عکس نقاشی، زیبایی شناختی تنها عاملی که باید مورد توجه قرارگیرد نیست. اما در آن که این عامل در معماری نقشی اصلی دارد نمی توان شک کرد. به گفته رومالدو جیور جولا «واقعیت این است که سعی در نزدیک شدن زیباشناختی به معماری نیز مثل نزدیک شدن به سایر اصول اجتماعی یا اخلاقی اغلب به تنگناها منجر می شود.» لغت زیباشناختی در اصل یونانی است و به معنی ادراک است. علم زیباشناختی به معنی وسیع کلمه به بررسی و روشهای احساس محیط و موقعیت فرد در داخل آن می پردازد. پیترو اسمیت معتقد به سه سطح برای ارزشهای زیباشناختی است: تغییرات در زیباشناختی بر اساس بافتی خاص انجام می شود که قابل قیاس با تغییرات آب در اقیانوس ها است. بیشترین تغییرات در سطح مد انجام می شود. در فاصله های کوتاه زمانی چیزی جای چیزهای قبلی را می گیرد و باعث تغییر سلیقه نیز می گردد (تصویر ۱) (کورت گروترو، ۱۳۸۸).

تصویر ۱- سطوح سه گانه ارزشهای زیبا شناختی (کورت گروترو، ۱۳۸۸).

۲.۱. همسازی سازه و معماری در ایران

معماری و مهندسی سازه در ایران پیشینه ای چند هزار ساله دارد و بناهای یادی را در سرزمینی پهناور از مرزهای چین تا سواحل مدیترانه شامل می شود. ساختمان سازی ایرانی قلمرو وسیعی از مجاری آب زیرزمینی، آب انبارها، چاه ها، آبگذرها، مجاری فاضلاب و لوله های زیرگذر جهت سیستمهای آبیاری، آبراه ها، پل ها، بندهای خاکی سدها، مخزن های آب، شبکه راه ها و از کلبه ها، آلونک ها و عمارت های کلاه فرنگی کوچک تا بنا های زیبا و با شکوه مانند ساختمان هایی با مصالح بنایی، بادگیرها، مناره ها، طاق ها، و گندها را تا کنون دنیا به خود دیده است، را شامل می شود.

جدول ۱- همسازی سازه و معماری در ایران (مطالعات نگارندگان)

دوره	همسازی معماری و سازه (مشخصه اصلی معماری و سازه ای)
هخامنشیان	- استفاده از سکوهایی عظیم به عنوان زیر سازه، ستون های بلند سنگی و چوبی، تامین انواع فضاها با ابعاد و کارکردها متفاوت براساس سیستم های سازه ای.
سلوکیان، پارتیان (۳۳۰ پیش از میلاد - ۲۲۴ میلادی)	- قراردادن گنبد بر روی سه کتج. - ساختن سازه ایوان یا استفاده از طاق.
ساسانی (۶۴۲ - ۲۲۴ میلادی)	- طاق و قوس متقاطع (طاق و تویزه).
سامانیان، غزنویان، آل بویه، سلجوقیان (۶۴۲ میلادی - ۵۵۲ هجری)	- سازه های زیبا، گنبد کامل، گنبد دو پوسته. - مهمترین تاکید این معماری بر زیبایی است. - پیسشرفت مهم طاق زنی و ساختن گنبد.

۲.۲. سازه، زیبایی

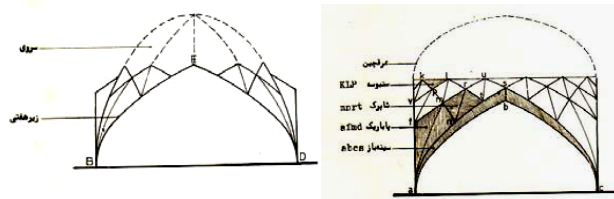
اولین همایش ملی اندیشه ها و فنآوری های نو در معماری

انجمن علمی بهشتیان معماران ایران

۲۰ اسفند ۱۳۹۱ تبریز-ایران

--- عده ای- محققین- معماران- چنان استدلال کرده اند که توجه به سازه- ساختمان- به صورت- غیر قابل- اجتنابی- منجر- به- زیبایی- خواهد- شد- بیان مناسب و در دست سازه جزء لازم زیبایی ساختمان است ولی به تنهایی برای زیبایی ساختمان کافی نیست. تعادل پایداری، عملکرد و زیبایی عواملی هستند که بحث زیبایی در سازه را بیشتر مطرح می کنند و از آنجا که سازه ها اصولا و ماهیتا واجد تعادل، پایداری و عملکرد هستند. این خصوصیات اصالت و صداقت و زیبایی را بر این اساس مطرح می کنند.

وضع اقلیمی در اکثر نقاط ایران بگونه ای است که نوسانات درجه حرارت زیاد است بنابر این ایجاد عایق حرارتی مناسب برای بنا از اصول مهم معماری محسوب می شود از قرن پنجم هجری به بعد اغلب گنبدها را دوپوش منفصل ساختند که عایق حرارتی مناسبی هم برای بنا می شد. کاربردی چون ایجاد پوشش دومی برای طلاق اصلی می کند عایق حرارتی بسیار مناسبی برای بنا محسوب می شد و بدین جهت در اکثر نقاط ایران به عنوان ضرورت به کار گرفته شد. در معماری ایرانی زیبایی چیزی نیست جز توازن و تعادل اعضاء متناسب بنا و به کار گرفتن تزئین هایی که از تن بنا مایه می گیرد و به شکلی منطقی عرضه می شود. به عبارت دیگر به بنائی که با تزئین های تحمیلی آمیخته باشد زیبا نمی گویند. بنایی در خور تحسین است که ارتفاعاتش خوش آیند دید گردد و خطوط اصلی و لازمش تزئینی در خور دارا باشد (تصویر ۲) (پیرنیا و بزرگمهری، ۱۳۸۵).

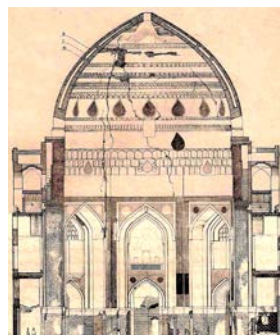

تصویر ۲- سازه، فرم معماری (پیرنیا و بزرگمهری، ۱۳۸۵)

کلاف لازمه ایستائی بناست، باید دورتادور بگردد بنابرین معمار آن را نشان میدهد به این ترتیب که در این خط یک پیشامدگی در سرتاسر بنا ایجاد می کند که یا به صورت دوال است یا قطار و هر دو در جای خود نمونه های خوب از تزئینات ایرانی است پوشش از لحاظ ارتفاع باید روی پیمون یا مدول باشد. در ساختمانهای عمومی و وسیع که ارتفاع به اجبار بالا میرود فضا از داخل زیبا نیست چون مقیاسی انسانی و مردم وار ندارد پس باید از داخل سقف متناسب دیگری هماهنگ با ارتفاع دیوار اجرا کرد که کاربردی منطقی ترین راه حل آن است. بنابرین به تناسب کاربرد و خصوصیات بنا کاربردی را با مصالح مختلف اجرا می کنند که هماهنگی لازم را با سایر قسمتها داشته باشد و تزئین و زیبایی قابل قبول ایرانی ارائه دهد. شاید این خطوط ظریف با منحنی های خوشایند که همواره خطوط سخت عمودی دیوارها را به بالا، به سوی لایتناهی به هنرمندانه ترین صورت ممکن هدایت کرده اند، تنها نقشهایی از قبیل آنچه گفته شد نداشته است و نقش معنوی احساس انسانی که کشش به سوی بالا، به سوی مطلق و بی نهایت از زمین سخت و بی روح باشد انگیزه ای برای پیدایش کاربردی شده است (پیرنیا و بزرگمهری، ۱۳۸۵).

۳.۲. سازه، زیبایی، سلطانیه

گنبد دارای اختصاصات منحصر به فردی در جهان است. گنبد سلطانیه برای اولین بار در جهان به صورت دوپوشته ساخته شده است و پس از احداث این گنبد است که به لحاظ ملاحظات علمی در سایر کشورها و نقاط کشور از این روش استفاده شده است. یکی از خصوصیات اصلی و منحصر بفرد در گنبد سلطانیه دو جداره بودن آن است که از دو قشر موازی و مجزا که صرفا با پشت بندهای آجری بین خود بهم مربوط بوده و همچنین فرم واحدی را شامل می شوند تشکیل شده است. و این تنها نمونه در مورد گنبدهائی با وضع ساختمانی فوق الذکر محسوب می شود و به نظر اینجانب نمی توان نمونه ای با وضع ساختمانی فوق الذکر در دنیا یافت که متعلق به قبل از بنای مزبور باشد. و از این رو گنبد فوق اهمیت شایانی را در تاریخ معماری دنیا داراست بطوریکه مدتها بعد از ساختمان گنبد سلطانیه چه در غرب و چه در شرق رفته رفته آثاری با خصوصیات تکنیکی فوق بوجود می آید.

تصویر ۳- مقطع عرضی از گنبد سلطانیه (پالولزی، ؟)

اولین همایش ملی اندیشه ها و فناوریهای نو در معماری

۲۰ اسفند ۱۳۹۱ تبریز-ایران

انجمن مهندسان معمار استان آذربایجان شرقی

- مهندسان هوشنگ ثبوتی در بررسی آثار تاریخی-سلطانیه در این باره می-گویند: «دوپوشته بودن-گنبد به لحاظ استفاده از-همان-اینترمتی-بیشتر-و کوچک تر کردن ضخامت آن از پایین به بالا به جهت سبک تر کردن آن. نمودار رابطه تعادل در اجزای گنبد است. حال به غایت به مطالعات باستان شناسی ذکرشده چنین استنتاج می شود که عامل محاسبات ایستایی در همه ابعاد عامل تعیین کننده در جهت طرح و اجرای عناصر و المان های معماری در گنبد سلطانیه بوده است» (ثبوتی، ۱۳۶۹).

۱. معماری و شهرسازی سلطانیه

۱.۳. ۱. مقیاس کلان (شهر)

سلطانیه با وسعتی حدود ۱۵۶ هکتار در ناحیه مرکزی متمایل به غرب استان زنجان، ۴۸ درجه و ۴۸ دقیقه طول شرقی جغرافیایی و ۳۶ درجه و ۳۶ دقیقه عرض شمالی جغرافیایی با ارتفاع ۱۸۸۰ متر از سطح دریا در ۴۰ کیلومتری جنوب خاوری استان زنجان قرار گرفته است. کوههای یان بلاغ و آغ داغ در شمال و جنوب آن واقع اند. وجود چمن سلطانیه، قرار گرفتن کوههای اطراف و ارتفاع مکانی، منطقه را در ردیف نواحی بادخیز قرار داده است و سبب شده تا سلطانیه دارای آب و هوای نسبتاً معتدل مایل به سرد و خشک باشد. بیشترین درجه حرارت در تابستانها ۲۸ درجه بالای صفر و کمترین آن در زمستان به ۱۵ درجه زیر صفر می رسد و میانگین آن ۱۱/۱ سانتیگراد است.

شکل پذیری بافت شهری و تطبیق شرایط زندگی با عوامل طبیعی و همچنین استفاده از این عوامل در شرایط نامساعد آب و هوایی در این مناطق قابل توجه است. به جرات می توان بیان نمود که یکی از دستاوردهای بسیار مهم معماری سنتی ما در همین تطبیق و فراهم نمودن محیط مناسب زندگی در این مناطق سرد است.

شهر سلطانیه که نهادها و مراکز جمعیتی آن مساحتی حدود ۲۰۰ هکتار است و شارستان نامیده می شود به معنی واقعی کلمه یک شهر متمدن و پیشرفته بوده است و شهر شامل قلعه ، مساجد، مدارس، خانقاه ، کلیسا، دارالشفاء، دارلضیافه، محلات رشیدییه، ابنیه تاج الدین علیشاه ، کارخانه فردوس ، استخر و بازار بوده است. بازار سلطانیه به لحاظ ژئوپولتیک بر سر چهارراهی بود که شمال و جنوب و شرق و غرب کشور را به هم پیوند می داد. حتی ترمینالی برای توقف کالاهای عبوری جهت بررسی و اخذ مالیات و عوارض گمرکی محسوب می شد مثلاً محصولات شمال و غرب و تبریز و قسمتی از شرق کشور برای رسیدن به بغداد باید با توقفی در سلطانیه ارسال می شدند.

تصویر ۴-بازار سلطانیه(مهریار و همکاران ، ۱۳۶۵)

جامعه به لحاظ سمت گیری سیاسی به سوی ارزش های والای انسانی هدایت می شد. معیار ارزش ها نه ثروت و مال اندوزی و نه نظامی گری و جنگ جویی بود. حتی حکومت گران و ابواب جمعی نظامی و اداری دستگاه اولجایتو در برابر شهروندانی که ارزش های متعالی علمی و فضیلت و آگاهی و دانش و کرامت انسانی را دارا بودند کرنش می کردند. این یک حقیقت انکارناپذیر است که هیچ اثر باشکوه و قابل ارزشی در فضایی خموده و متحجر و ضد دانش و علم امکان حضور و ظهور نمی یابد و اولین شاهکار معماری دست بشر نیز که عمارت کهنژ در زمان خود در سراسر گیتی داشت نمی توانست بدون وجود ماهیتی فرهنگی در بطن حاکمیت تحقق یابد(آملی ، ۱۳۹۰)

۳.۲. مقیاس خرد (معماری)

اولین همایش ملی اندیشه ها و فناوریهای نو در معماری

۲۰ اسفند ۱۳۹۱ تبریز-ایران

انجمن مهندسان معمار ایران

مجموعه گنبد پس از گذشت هفت قرن هنوز نسبت به اماکن باستانی دیگر کشور سالم تر به نظر می رسد. این متاسفانه ناشی از عوامل متعدد دقیق و حساب شده است. مثلاً انتخاب زمین جهت احداث کهنه و به ویژه قسمت گنبدخانه کاملاً علمی و بر اساس استانداردهای موجود امروز است. پروفیل (گمانه) ۹ متری موجود در زیرزمین گنبد نشانه وجود آزمایشگاه فنی مکانیک خاک جهت انتخاب بهترین قسمت با بافت سنگین فشرده و مقاوم خاک است. فونداسیون (پی ها) گنبد برای آنکه باری به این عظمت - ۱۶۰۰ تن - را تحمل کند باید از پیچیده ترین و قوی ترین مصالح برخوردار باشد. پیداست پس از اتمام آزمایش های لازم دانه بندی و نسبت شن، رس و... خاک و درصد رطوبت، عمق آب های زیرزمینی و مسائل مشابه دیگر اقدام به پی ریزی که به لحاظ سادگی و عمق کم یکی دیگر از عجایب مجموعه است، کرده اند. پی ها حداکثر ۹۰ سانتیمتر ارتفاع داشته و فقط ۵۰ سانتیمتر از جرزهای پی ها تحمل کننده بار ساختمان بزرگ تر است. مواد پی ها از شفته آهک و گچ است (ثبوتی، ۱۳۶۹).

جدول ۲- خصوصیات معماری گنبد سلطانی (مطالعات نگارندگان)

خصوصیات معماری گنبد سلطانی	
پلان فضای گنبد خانه	هشت ضلعی منظم و طول هر یک از اضلاع از ۱۰/۰۶ متر تا ۱۰/۱۶ متر متغیر است.
ورودی اصلی آرامگاه اولجایتو	در ایوان های شمال شرقی و شمال غربی تعبیه شده.
این گنبد از سه فضای	گنبد خانه، تربت خانه، سردابه.
قطر گنبد خانه	۲۴/۴۰ متر.
۸ دارای جرز سنگین	با عرض ۶/۳۲ تا ۷/۲۵ متر با سطح مقطع ۵۰ متر مربع.
ارتفاع طبقه همکف از رقوم فعلی	۹/۷ متر.
ارتفاع طبقه اول از رقوم هم کف	۱۹/۷۰ متر.

طبقه همکف یا زیر گنبد دارای پلان هشت ضلعی است که در طبقه اول به انضمام حجره ها و فضاهای مرتبط شکل مستطیل به خود می گیرد و در طبقات دوم و سوم دارای پلان هشت ضلعی متمایل به منظم است. طبقات سه گانه دارای ایوان ها، بالکن ها و نشستگاه هایی است که اگر بازدید همراه با راهنما نباشد بی شک انسان در میان آن همه ورودی ها و خروجی ها سردرگم خواهد شد و راه اصلی بازگشت را پیدا نخواهد کرد. پس از طبقه همکف، طبقه اول شامل دهلیزهای ارتباطی است... این دهلیز دور تا دور بنا را احاطه کرده و یک پلان ۱۶ وجهی را به وجود می آورد. این دهلیزها با سقف های کم خیز پوشیده و در حد فاصل ایوان ها فضاهای متنفسی و کاربردی ایجاد شده است (ثبوتی، ۱۳۶۹). بالکن ها مشرف به بیرون یعنی شهر و دشت وسیع و زمردین سلطانیه است. دیوارهای مشبک آجری با اشکالی زیبا و دستور فنی بسیار دقیق و علمی ساخته شده اند. سقف بالکن ها با رنگ آفرایی و مسی دارای اشکال، گل ها و انحنایی است که هنوز رنگ جلا و شکوه خود را حفظ کرده است. یکی از شگفتی های طراحی در همین سقف های محراب گونه است. تمامی اشکال در سه سطح گچ بری شده اند، به طوری که فضای حجمی پیدا کرده و از نظر هنر تجسمی یکی از شاهکارهای دست بشر محسوب می شود. بالکن های مشرف به گنبدخانه دارای حفاظ هایی مشبک از جنس چوب است، که بدون استفاده از چسب و میخ و فقط به وسیله سجاد و ایجاد شکاف های نر و مادگی قطعات به یکدیگر متصل شده اند. اشکال گوناگون هندسی - قرینه بی نهایت زیبا و منظم به جلال و شکوه ایوان ها افزوده است.

اولین همایش ملی اندیشه ها و فناوریهای نو در معماری

۲۰ اسفند ۱۳۹۱ تبریز-ایران

جدول ۳- فضاهای معماری در سلطانیه (مطالعات نگارندگان)

فضاهای معماری	توضیحات
سردابه (گنبد سلطانیه)	اعتقاد برخی محققین جایگاه قبر پادشاه بوده است. در ضلع جنوبی و در زیر تربت خانه واقع است . درگاه ورودی آن در ایوان جنوبی به وسیله ۹ واحد پله و عبور از یک پاگرد به طول ۱۶۵ سانتی متر به زیر زمین و کف سردابه راه می یابد. در اطراف پلکان آن دو محجر چوبی وجود دارد. تزئینات به کار رفته در سردابه شامل نقش آجر در رجهای منظم است . مجموعه بنا با دو طاق مجاور و راهرو و کوچه ارتباطی ، دارای دو پله با سقف کوتاه ، بهترین شیوه ساخت سردابه سازی است .
تربت خانه (گنبد سلطانیه)	در ضلع جنوبی گنبد واقع است که ارتفاع آن تا طبقه دوم ادامه دارد. بنای تربت خانه دارای ابعاد واقعی ۱۷۶۰ متر طول ۷۸۰ عرض و ۱۶ متر ارتفاع دارد پوشش سقف آن از سه طاق و تویزه ساخته شده است. طاق مرکزی بزرگتر و به طول ۹ متر و طاقهای طرفین حدود سه متر قطر دارند.
پلکانها (گنبد سلطانیه)	در بین جرزهای هشت گانه پلکانهای مارپیچی وجود دارد که طبقه زیرین را به طبقات دوم و غرفه های خارجی و مناره های هشتگانه متصل می کند . پلکانهای زوایای شمالی به طبقه دوم راه می یابد و پلکان سومی بدون اتصال به طبقه دوم بسوی بالا ادامه پیدا می کند . پلکانهای هشتگانه از طبقه سوم (غرفه های خارجی) ظاهر شده و تا امتداد مناره های هشتگانه صعود می نماید . بر اضلاع هشتگانه پلان داخلی ۸ ایوان رفیع و وسیع به ارتفاع ۱۸/۸۰ و به عرض ۷/۷۰ متر واقع شده اند . این ایوانها یکنواختی حاصل از وجود جرزهای قطور ، را از بین برده و باعث شده که بنا زمخت جلوه نماید . این ایوانها در عمق ۲/۶۰ و ارتفاع ۹ متری به دو طبقه تقسیم شده است.
امامزاده کهریز سلطانیه	این بنای آرامگاهی در یک کیلومتری غرب محوطه تاریخی سلطانیه قرار دارد. دارای سبک معماری و متعارف مقبره سازی دوره صفویه است . گوشه سازی برای اجرای این گنبد دو جداره به زیباترین شکلی اجرا شده. نمای داخلی بنا که دارای پوشش گچکاری است به همراه محرابی در سمت جنوبی ، نورگیرهای قرینه بر روی بدنه گنبد جلوه خاصی به این اثر بخشیده است .
تپه نور سلطانیه	یکی از قدیمی ترین آثار سلطانیه تپه بزرگی است که در ۱۵۰۰ متری جنوب شرقی گنبد سلطانیه واقع شده است. مقطع عرضی تپه تقریباً مربع شکل است که هر ضلع آن ۱۲۰ متر می باشد و ارتفاع آن به ۱۵ متر می رسد. شالوده این بنا با سنگ و ملاط و گچ و آهک. نمای دیوار خارجی آن شامل دو ردیف سنگهای بزرگ تراش است . هر ضلع این بنا دوازده ضلعی ۴/۸ متر و در بین زوایای دوازده گانه نیز نیمه ستونهای تزئینی دیده می شود . تزئینات بنا شامل آجر همراه با کاشیهای فیروزه ای و آبی گلداز ، با طرحهای ستاره چهار پر و کاشیهای کوچک چند پهلو است. کاخ یا آرامگاه شامل قسمتهای : ۱- شالوده ۲- سکو ۳- گنبد ۴- راهرو ورودی و پله ها ۵- مصالح
حمام تاریخی سالار	متعلق به دره قاجاریه که در جوار گنبد معروف الجایتو . این بنا شبیه به تمامی حمام های ایرانی کاملاً در زیر زمین ساخته شده ، شامل تمامی عناصر اصلی تشکیل دهنده حمام ایرانی از قبیل گرمخانه، میاندر، سرپینه، تون و خزینه است. باتوجه به میزان پایین بودن دما و شدت سرما در منطقه سلطانیه، وجود دیوارهای قطور و جرزهای سنگی در جلوگیری از اتلاف و از بین رفتن گرما جلوگیری می کرد. تهویه حمام از طریق روزنه های موجود در مرکز گنبد و نور گیری پوشش های حمام امکان پذیر می شد.
قلعه سلطانیه	قلعه محکم از سنگ تراشیده است. اصل قلعه به شکل مربع. دیواری به عرض حداقل ۴ و به طول ۲۰۰ متر. دارای یک دروازه و ۱۶ برج .
خانقاه	گاه به اسم زاویه ، مدرسه و یا رباط خوانده می شوند . صوفیان و سالکان به امر سلوک و تزکیه نفس و ریاضت اشتغال داشتند .
کلیسا	در سال ۷۱۸ با فرمان سلطان ابوسعید پاپ در سلطانیه کلیسایی بر پا شد.
دارلشفاء	توجه به بهداشت در این دوره از اهمیتی که اطبا در دستگاههای دولتی داشته اند به خوبی پیداست.

اولین همایش ملی اندیشه ها و فناوریهای نو در معماری

۲۰ اسفند ۱۳۹۱ تبریز-ایران

انجمن مهندسان معمار ایران

-----	جند به گفته خواجه شهاب الدین عبدالله حافظ ابوالمطمان علاء بن دارلشفائی - که در اندرون - قلعه معروف سلطان ساخته بود فرمان داد دارلشفاه دیگری در شهر سلطانیه بسازند.
دارالضیافه	غازان خان و سلطان محمد خدابنده به ایجاد خانقاه ، دارلسیاده و دارالضیافه پرداختند و با املاک بسیاری که وقف آنها نمودند موجب ترفیه حال مسافران و درویشان را فراهم ساختند.
محلات رشیدی یا رشديه	مشمول به هزار خانه به انضمام دارشفاء و خانقاه و مدرسه بود.
کارخانه فردوس	کارخانه بزرگ نساجی
استخر	در مجاورت کارخانه فردوس ۳۰۰ گز طول و ۱۰۰ گز عرض

۴. بافت شهری

شکل پذیری بافت شهری و تطبیق شرایط زندگی با عوامل طبیعی و همچنین استفاده از این عوامل در شرایط نامساعد آب و هوایی در این مناطق قابل توجه است .

کلیات بافت شهری به قرار زیر است:

- بافت شهری متراکم
- فضای شهری نسبتاً محصور
- کوچه های باریک و نامنظم
- ساختمانهای متصل به هم
- استقرار مجموعه ها بر اساس جهت آفتاب
- پلانهای متراکم و فشرده و به حداقل رساندن سطوح خارجی بنا نسبت به حجم آن
- فشرده‌گی پلانها و بناها میزان تبادل حرارتی را به حداقل میرساند.
- بازشوهای سطوح بیرونی رو به معابر به حداقل رسیده تا فضاهای داخلی کمتر تحت شرایط جوی پیرامون بنا شود.

۱.۴. مفهوم منظر شهری

براساس تعریف کالن منظر شهری عبارتند از "هنر یکپارچگی بخشیدن بصری و ساختاری به مجموعه ساختمانها ، خیابانها، و مکانهایی که محیط شهر را می سازند (گوردن، ۱۳۸۲) . وی منظر شهری را پاسخی به رفتارهای انسانی ، وضعیت آب و هوایی ، فاکتورهای ایمنی و به بیان دیگر مداخله ماهرانه در چارچوب افزایش توانایی های محیط می داند کالن همچنین معتقد است برداشت هر شخص از منظر شهری متأثر از حس بینایی ، حس مکان و محتوای محیطی است که فرد در آن قرار دارد (محمودی، ۱۳۸۵). بسیاری از متخصصین ، ماهیت منظر را عینی و در ارتباط با فرایند محیط ادراک نموده اند . بر اساس نظر آنان منظر شهری آن بخش از محیط یا فرم شهر است که بر روی کنش و واکنش شخص و نتایج اعمال وی موثر است. در منظر شهری که بخشی از اطلاعات محیط بالقوه به کیفیتی مستقیماً محسوس تبدیل می شود. بدین ترتیب منظر شهری جنبه عینی یا قابل ادراک محیط است که به نوبه خود دارای فرم، عملکرد و معناست (پاکزاد، ۱۳۸۵). منظر شهری ابزاری است که به وسیله آن می توان شهر را به مثابه یک متن قرائت نمود .فهم منظر شهری به مثابه "نظامی از نشانه ها "که قادر به "پیام رسانی " در زمینه های گوناگون می باشد ، ما را قادر می سازد تا با قرائت متن شهر ، معانی آن را کشف یا تلاویل نمود(گلکار، ۱۳۸۵).

۲.۴. منظر شهری پایدار

طراحی شهری چیزی فراتر از پرداختن به زیبایی شناسی محیط شهری و یا استقرار هنرمندانه عناصر آن است. طراحی شهری با خلق و نگاهداری مکان های شهری سروکار دارد که در پاسخ های نامناسب به مسائل اکولوژیک ، رفاه اقتصادی و زندگی جمعی با یکدیگر تلفیق شده باشد. در این میان مفهوم " منظر شهری پایدار به عنوان محصول طراحی شهری پایدار پا به عرصه وجود گذاشت . مهمترین ویژگی منظر شهری پایدار آن است که به عنوان یک "ساختار اجتماعی - فضایی پایدار " مطرح می گردد . چارچوب کلی منظر شهری پایدار را می توان پارادایم مکان پایدار در نظر گرفت که در آن چهار عنصر کالبد ، فعالیت ، تصورات ، اکوسیستم به طور هماهنگ در مشروط ساختن و شکل بخشیدن به منظر شهری سهیم می باشد. منظر شهری پایدار چهار نقش عملکردی ، زیبایی شناختی (عینی)، زیبایی شناختی (ذهنی - ادراکی) و زیست محیطی را بر عهده دارد (گلکار، ۱۳۸۵).

انجمن مهندسان معماران ایران

اولین همایش ملی اندیشه ها و فناوری های نو در معماری ۲۰ اسفند ۱۳۹۱ تبریز-ایران

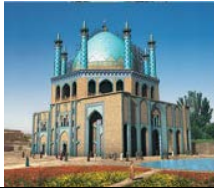
۳۳۴- بررسی ویژگی های پایدار منظر شهری سلطانیه از جمله به قرار زیر است

اولین همایش ملی اندیشه ها و فناوریهای نو در معماری

۲۰ اسفند ۱۳۹۱ تبریز-ایران

انجمن مهندسان معمار استان آذربایجان شرقی

جدول ۴- ویژگی های پایدار منظر شهری سلطانیه (مطالعات نگارندگان)

عوامل زیبایی شناختی عینی منظر شهری سلطانیه
<p>هماهنگی سبک های بناها منجر به شکل گیری کلیت واحد و هماهنگی در منظر شهری شده است.</p>
<p>در خط آسمان شهر عناصری چون گنبد و منار در میان جداره ها ریتم تنوع و نقطه عطف را ایجاد کرده است.</p>
<p>وحدت رنگ و مصالح ابنیه موجب ارتقاء کیفیت محیط و مطلوبیت فضایی آن شده است .</p>
<p>مسیرهای حرکتی پر پیچ و خم منجر به ظهور پرسپکتیوهای زیبا از ابنیه تاریخی در منظر عابرین می شود.</p>
<p>رنگبندی فیروزه ای کاشیمکاری های رنگین ابنیه مذهبی و مقدس در کنار رنگ خاکی دیگر جداره ها ایجاد کنتراستی زیبا نموده است.</p>
عوامل زیبایی شناختی عملکردی منظر شهری سلطانیه
<p>هماهنگی بین شکل و کارکرد بناها موجب خوانایی هرچه بیشتر منظر شهر گردیده است . وضوح این هماهنگی در حدی است که ناظر از روی شکل عناصر و بناها به کارکردشان پی خواهد برد.</p>
<p>در مقیاس کلان وجود عناصر شاخصی چون منار و گنبد در منظر عمومی شهر به عنوان عناصر نشانه ای موجب خوانایی شهر گردیده است.</p>
<p>نقش شهری هر فضا تعیین کننده تناسبات آن بوده است . هر چه بنایی به لحاظ ارزشی و کارکردی مهمتر بوده ، با عظمت و شکوه بیشتر فوق انسانی تر همچون سردر و مناره های بلند ، گنبد بزرگ و ... جلوه گر می شده است.</p>
عوامل زیبایی شناختی ذهنی و ادراکی منظر شهری سلطانیه
<p>وجود تقارن در پلان و نمای عناصر و فضاهای عمومی ، تکرار عناصر با وزن و ریتم خاص و خلق نقطه عطف در مرکز بدنه ها موجب القای احساس نظم و هماهنگی در منظر شهری گردیده است .</p>
<p>احساس مذهبی بودن در منظر کلی شهر به واسطه موقعیت خاص عناصر مذهبی ، تاثیر فضاهای مذهبی در شکل گیری ساختار شهر ، شاخص و نمایان بودن عناصر کالبدی مذهبی (منار و گنبد) در خط آسمان شهر کاملاً قابل ادراک است.</p>

اولین همایش ملی اندیشه ها و فناوریهای نو در معماری

۲۰ اسفند ۱۳۹۱ تبریز-ایران

انجمن مهندسان معمار استان آذربایجان شرقی

----- وجود راز و ابهام در معمار پر پیچ و خم در کنار خوانایی در آن موجب تضاد در ادراک و احساس افراد می شود.-----
عوامل زیبایی شناختی زیست محیطی منظر شهری سلطانیه
استفاده از مصالح در دسترس و متجانس با محیط اطراف و بستر شهر به واسطه جنس آن که مانع انعکاس می شده است .
استفاده از مصالح متناسب با محیط اطراف و بستر شهر به واسطه رنگ آن که جاذب حرارت بوده، فشرده و مترتکم بودن بافت که باعث کاهش سطح جداره ها ی در معرض باد سرد این مناطق می باشد.
طراحی فرم بنا به صورت درونگرا و تعبیه حداقل روزه های ممکن به خارج بنا به منظور ایجاد فضایی با آسایش بیشتر در مقابل شرایط سخت زیستی محیط بیرون.

۵. نتیجه

راه حل های استادانه و مدبرانه در سازه مطرح می شوند وقتی بر پایه یکپارچگی فرم معماری و سازه قرارگیرد از آنجا که مباحث زیباشناسی مرتبط با معماری را وارد مقوله سازه و ایستایی بنا می کند می تواند بسیار مورد توجه باشد . بنابراین می تواند واجد صفاتی باشد که کیفیت فضای معماری را افزایش دهد. در طرح گنبد سلطانیه که سازه نقش ساختاری در زیباشناسی آنها دارد صفات زیر دیده می شود: یکپارچگی فرم معماری و سازه - استفاده از راه حل مبتکرانه و استادانه - راه حل های خردمندانه و عملکردگرایانه. امروزه در عرصه رقابت جهانی شدن شهرها منظر شهری می تواند در معرفی جامعه شهری به عنوان ابزاری موثر در وسعت بخشیدن به تجربیات زیبایی شناسانه شهروندان نقش بسزایی داشته باشد . از این رو منظر شهری سلطانیه می تواند نمادی محسوب شود که ارزش های فرهنگی و ایده آل های جامعه را به طور کالبدی باز نمایند. از این رو در پژوهش حاضر با بررسی منظر شهری سلطانیه پی به کیفیات و ارزشهای نهفته در آن می بریم و با توجه به اینکه معماری این شهر تمام اصول معماری پایدار در یک پروسه کامل که منجر به ساخته شدن محیط زیست سالم می شود را دارا می باشد ضرورت استفاده از تجربیات معماری ، شهرسازی مردم این سرزمین در شالوده ریزی و ساخت و ساز های امروز و آینده جامعه رانمایان می سازد.

مراجع

۱. پالولزی ، پیرویان ، تاثیر معماری گنبد سلطانیه ایران در ساختمان گنبد سانتاماریو دلفیوره ایتالیا ، تهران سازمان ملی حفاظت آثار باستانی ایران.
۲. پیرنیا ، کریم و بزرگمهری، زهره، ۱۳۸۰؛ هندسه در معماری ، تهران: سبحان نور ، سازمان میراث فرهنگی کشور ،
۳. ثبوتی ، هوشنگ ، ۱۳۶۹؛ بررسی آثار تاریخی سلطانیه ، ناشر: هوشنگ ثبوتی .
۴. کورت گروتز، یورگ، ۱۳۸۸؛ زیبایی شناسی در معماری ، ترجمه پاکزاد ، جهان شاه و همایون، عبدالرضا، چاپ پنجم، تهران ، انتشارات دانشگاه شهید بهشتی.
۵. گوردن ، کالن ، ۱۳۸۲؛ گزیده منظر شهری، ترجمه طبیبیان ، منوچهر ، تهران : انتشارات دانشگاه تهران ، چاپ دوم.
۶. مزینی ، منوچهر، ۱۳۸۴؛ از زمان و معماری ، تهران ، مرکز مطالعات و تحقیقات معماری و شهرسازی ، چاپ دوم.
۷. شمس الدین محمد بن محمود آملی ، ۱۳۹۰؛ نفایس الفنون فی عرایس العیون ، مشهد ، سازمان کتابخانه ها موزه ها و مرکز اسناد آستان قدس رضوی.
۸. افشار نادری ، کامران، ۱۳۷۹؛ یکپارچگی طرح معماری و پایداری سازه ، مجله معمار ، شماره ۱۰، ص ۷-۴
۹. پاکزاد ، جهان شاه، ۱۳۸۳؛ سیمای شهر : آنچه کوبین لینچ از آن فهمید ، فصلنامه باغ نظر ، شماره ۲، ص ۶۹-۷۸
۱۰. رضوی، سید ابولفضل، ۱۳۸۸؛ ساختار حیات شهری در عصر ایلخانیان، کتاب ناه تاریخ و جغرافیا ، شماره ۳، ص ۴
۱۱. گلکار ، کوروش، ۱۳۸۵؛ مفهوم منظر شهری ، فصلنامه آبادی ، شماره ۵۳، ص ۳۸-۴۷.
۱۲. محمودی ، سید امیر سعید ، ۱۳۸۵؛ منظر شهری ، فصل نامه آبادی ، شماره ۵۳، ص ۵۴-۶۱.
۱۳. مهریار، محمد. کبیری ، احمد و توحیدی ، فائق ، ۱۳۶۵؛ بررسی و پیکردی مقدماتی : برج و باروی ارکشهر قدیمی سلطانیه ، مجله اثر ، شماره ۱۲-۱۴، ص ۲۰۹-۲۶۴.

اولین همایش ملی اندیشه ها و فناوریهای نو در معماری

۲۰ اسفند ۱۳۹۱ تبریز-ایران

انجمن علمی بهشتیان معماران ایران

بررسی و تبیین نقش تکنولوژی در معماری شهری با تأکید بر مبلمان شهری

معصومه جمالی اسطخزیر

دانشجوی کارشناسی ارشد مهندسی معماری، دانشگاه آزاد اسلامی، دانشکده معماری، خلیل، ایران.

E-mail: jamalimasoume@yahoo.com

چکیده

مقاله حاضر در صدد بررسی و تحلیل نقش تکنولوژی در معماری شهری، ارائه سیستم‌های نوین و همچنین معرفی تعدادی از مصالح تجدیدپذیر و پایدار در طراحی و ساخت مبلمان‌های شهری می‌باشد. روش پژوهش توصیفی-تحلیلی بوده و اطلاعات مورد نیاز پژوهش از طریق مطالعات دقیق کتابخانه‌ای گردآوری شده است. با توجه به نیازهای امروزی جامعه ایرانی که باید با استفاده از تکنولوژی نوین و پیچیده‌ای مرتفع گردد، بایستی به بستر فکری و فلسفی تکنولوژی مدرن و همچنین تأثیراتی که در فضای معماری به وجود می‌آورد توجه نمود. نتایج حاصل از پژوهش بیانگر آن است که معماری همواره تحت تأثیر تکنولوژی و وابسته به آن است خواه این تأثیرپذیری در جهت ارتقاء معماری از لحاظ خصوصیات فضایی و معنایی باشد و خواه جهت تضعیف آنها و نشان دادن تسلط تکنولوژی بر معماری و انسان. معماری همیشه با تکنولوژی روز همراه بوده است و به نظر می‌رسد که در بعضی موارد این جامعه است که از تکنولوژی روز عقب می‌افتد. بنابراین نمی‌توان گفت تکنولوژی چیزی جدا از معماری است. در طول تاریخ معماری که خود نوعی از تکنولوژی می‌باشد قابل مشاهده است هیچگاه نمی‌توان بکارگیری فن‌آوری و تکنولوژی روز آن جامعه را در معماری نادیده گرفت. تکنولوژی یکی از اصلی‌ترین عناصر برپاکننده هر اثر معماری است به طوریکه در طراحی و احداث هر اثر معماری، بهره‌گیری از تکنولوژی اجتناب ناپذیر است. امروزه با پیشرفت روز افزون تکنولوژی می‌توان سیستم‌های نوینی در طراحی و ساخت مبلمان‌های شهری خلق نمود که علاوه بر ایجاد زیبایی بصری در محیط پیرامون، راحتی و سهولت را نیز برای کاربران فراهم نماید. نتایج جدول حاکی از آن است که فناوری نه فقط دانش است و نه فقط ابزار. در واقع فناوری در ماهیت واقعی خود، همگام با معماری در آفرینش و سازماندهی فضایی گام بر می‌دارد و ضروریات لازم برای این هدف را فراهم می‌آورد (آصفی و دیگران، ۱۳۹۱، ۲۴). از طرفی درخواست یک فضای تازه در دنیای معاصر، نمی‌تواند صرفاً از راه زبان‌های کهن بیان شود. بنابراین زبانی نو نیاز است (گیدتن، ۱۳۶۵). ولی استفاده ابزارمدار یا انسان‌مدار از فناوری و به تبع آن از معماری، در جوامع معاصر، موجب ایجاد یک معماری ظاهری شده، به طوری که حقیقت هر دو مقوله به فراموشی سپرده شده است. حال آنکه می‌توان از فناوریهای نو، در راه تداوم و تکامل معماری دیرپوز بهره جست و معماری امروز را به میراثی برای آیندگان تبدیل ساخت.

کلمات کلیدی: تکنولوژی؛ معماری؛ مبلمان شهری؛ مصالح و سیستم‌های نوین.

مقدمه

معماری برخاسته از فن‌آوری است و به سوی یک هنر شکل‌آفرین در خلق فضاهایی برای اسکان فعالیت‌های بشری گام بر می‌دارد (بهرامی، ۱۳۸۵، ۱۷-۱۴). معماری هنری است که وجوه بسیاری را دل خود جای داده است. معماری هنر شناخت انسان و تحقق نیازهای اوست (وفامهر، ۱۳۹۱، ۵۹). معماری را می‌توان از چهار بخش اصلی متشکل دانست:

لف (فرم، ب)، تکنولوژی، ج (عملکرد، د) فرهنگ و محتوا.

فرم عبارت از هندسه، شکل و اثر می‌باشد و عملکرد شامل کاربری‌ها و بهره‌گیری‌ها از فضای معماری است. تکنولوژی شامل فرایند ساخت، تفکر پیرامون نحوه ساخت و مصالح، تکنیک‌ها و سیستم‌های ساختمانی می‌باشد. فرهنگ و محتوا نیز درونمایه غیرفیزیکی شامل مفاهیم و معانی مطرح شده در اجزا و کل اثر می‌باشد که از فرهنگ، تاریخ، اعتقادات و مبانی فلسفی جامعه و معمار نشأت می‌گیرد (گلابچی و دیگران، ۱۳۸۶). معماری از بطن تکنولوژی زائیده می‌شود. این نکته نه تنها در مورد معماری مدرن بلکه در معماری کلاسیک و از آن پیشتر در نخستین بناهایی که آدمی نیز ساخته صادق است. در واژه Architecture به معنی معماری که در اکثر زبان‌های اروپایی رایج است تخ یا تک (tech) اصل یونانی دارد و در واژه تکنولوژی نیز موجود است و این خود مؤید این رابطه تنگاتنگ میان تکنولوژی و معماری است (تقی‌زاده، ۱۳۸۵، ۱۵). معماری در گذشته و حال از دو گونه تکنولوژی بهره جسته است، تکنولوژی سنتی و تکنولوژی مدرن، تکنولوژی‌های سنتی به ندرت تدوین شده‌اند ولی تکنولوژی‌های مدرن همیشه مدرن بوده‌اند. روش‌ها در تکنولوژی‌های سنتی می‌توانند تشریح شوند، اما فرموله نیستند به مانند اصولی که برای نیازهای متعدد و بسیاری به کار گرفته می‌شدند. اما تئوری‌های اساسی تکنولوژی‌های مدرن وابسته به نیازهایشان هستند (شاهرودی و دیگران، ۱۳۸۶، ۷). کلمه‌ی "تکنیک" در اصل فرانسوی و به معنی فن، صنعت، علم، هنر و حرفه است؛ همین‌طور به فن‌شناسی، علم فن و صنعت، "تکنولوژی" گفته می‌شود (

اولین همایش ملی اندیشه ها و فناوریهای نو در معماری

۲۰ اسفند ۱۳۹۱ تبریز-ایران

انجمن مهندسان معمار ایران

پستی: 1367، 10- (در جستجوی مفهوم و محتای هنر و تکنولوژی، از هنر به عنوان کارآزمودگی و مهارت در ارائه اثر و از تکنولوژی به عنوان طریق تولید ماشینها و ابزارهای فنی برای نیل به انجام عملی برای رسیدن به رفاه و معیشت یاد می کنیم (ریخته گران، 1371، ۲۲-۱۱). شهر سیستم یکپارچه ای است که تمام اعضای آن در شکل دهی به آن نقش اساسی دارند. به عبارتی دیگر شهر به مثابه اندام انسان است که تمامی اعضای آن در کنش و واکنش با یکدیگر هستند. مبلمان به عنوان بخش جدایی ناپذیر اندام شهر است که در هر قسمت از شهر و در پربیننده ترین بخش ها مورد بازدید و استفاده قرار می گیرند (عظیمی، ۱۳۹۰، ۱۲). مبلمان شهری، مجموعه ای از تجهیزات و تسهیلاتی است که کیفیت و کارایی زندگی را در شهر و خیابان ارتقاء می بخشد (سوری، ۱۳۹۰، ۱۹) و بخش مهمی از محیط زیست ما را تشکیل می دهد که در تعامل مستقیم یا غیرمستقیم با سایر امکانات شهری (با کاربردهای متفاوت) است (موره، 1373). مجموعه مبلمان شهری اجزاء و امکاناتی هستند که با ویژگی های مختلف خود (مثل شکل، رنگ، تعدد یا فراوانی، نوع مکان گیری مناسب و ...) در ارتقای کیفیت و کمیت محیط، در ویژگی های بصری در خدمت رسانی به مردم و رفع نیازهای مختلف آنها نقشی در خور توجه ایفا می کند (زال نژاد و دیگران، ۱۳۹۰، ۲۵).

بیان مسئله

برای طراحی و احداث هر اثر معماری بهره گیری از تکنولوژی اجتناب ناپذیر است (شاهرودی و دیگران، ۱۳۸۶، ۷). فناوری در ماهیت واقعی خود، همگام با معماری در آفرینش و سازماندهی فضایی گام برمی دارد و ضروریات لازم برای این هدف را فراهم می آورد (گیدئن، 1365). تکنولوژی این اجازه را به معماری می دهد که با بینش صحیح و اصولی به آفرینش فرم ها، فضاها و ساختارهای مورد نظر خود دست یابد و از این راه در مسیر پویایی قدم بردارد (وفامهر و دیگران، ۱۳۸۶، ۱۸).

فضای شهری توسط عناصر مبلمان شهری ارزشمند می شود و شخصیت و یگانگی می یابد. مبلمان شهری یکی از عوامل افزایش حضور شهروندان در شهر و در نتیجه ارتباط بیشتر مردم در محیط خود و جامعه است و همچنین قادر است، خوانایی، هویت و نظم بصری را در فضای شهری ایجاد کند و اغتشاش بصری و عملکردی ایجاد شده در بافت شهری ناشی از فرسودگی را کاهش دهد (سوری، ۱۳۹۰، ۱۹). مبلمان شهری به دلیل تنوع و حضور پرننگی که در جای جای شهر دارد، در فضا سازی شهری نقش مؤثری را ایفا می کند (جلیلود، ۱۳۹۰، ۴) و به عنوان یکی از ملموس ترین و در دسترس ترین عناصر تشکیل دهنده فضای شهری از اهمیت فراوانی برخوردار است (سوری، ۱۳۹۰، ۱۹). مبلمان شهری از جمله مؤلفه های مطرح در طراحی شهری و به عنوان جزئی از کل شهر، تعریف کننده هویت و ساختار شهری است. طراحی شهری، چیزی فراتر از ساختن چند جعبه گل در میادین آن و تعیین ایستگاه های اتوبوس و تاکسی است. بدیهی است آنچه به شهر هویت می بخشد و یا به قول "سن سووینی" آنچه برای ساکنان شهر آسایش و برای گردشگران خارجی آن جذبه دارد، نه فقط انبوه ساختمان ها و ترافیک خیابان های آن، بلکه منظر شهر، پارکها و مبلمان آن است و توسط آنهاست که ونیز از لس آنجلس، مادرید و ... متمایز می شود و تفاوت خاطرات و فضای مختص آن شهر را در نظر مجسم می سازد (شهبازی، ۱۳۹۰، ۶۷).

جدول شماره ۱: توضیح موارد مرتبط با روش کار در متن پژوهش

اهمیت و ضرورت موضوع

اولین همایش ملی اندیشه ها و فناوریهای نو در معماری

۲۰ اسفند ۱۳۹۱ تبریز-ایران

انجمن مهندسان معمار ایران از پایتخت شرقی

-- با توجه به نیازهای-امروزی- جامعه-ایرانی- که باید با- استفاده از- تکنولوژی- نوین- و- پیچیده-ای- مرتفع- گردد؛ بایستی- به- بستر- فکری- و- فلسفی- تکنولوژی مدرن و همچنین تأثیراتی که در فضای معماری به وجود می آورد توجه نمود (شاهرودی و دیگران، ۱۳۸۶، ۷). صنعت و هنر تکنولوژیک از ضروریات دنیای معاصر محسوب می شود و لذا بهره گیری از آنها در مبلمان و تجهیزات شهری نیز ضروری می باشد.

اهداف پژوهش

هدف از پژوهش حاضر بررسی و تحلیل نقش تکنولوژی در معماری شهری، ارائه سیستم های نوین و همچنین معرفی تعدادی از مصالح تجدیدپذیر و پایدار در طراحی و ساخت مبلمان های شهری می باشد.

پرسش های پژوهش

- تکنولوژی چیست؟
- تکنولوژی چه نقشی در معماری ایفا می کند؟

روش پژوهش

پژوهش با رویکرد توصیفی- تحلیلی به بررسی و تبیین نقش تکنولوژی در معماری شهری با تأکید بر مبلمان شهری پرداخته و اطلاعات مورد نیاز پژوهش را از طریق مطالعات دقیق کتابخانه ای با خلاصه نویسی و فیش برداری از منابع نوشتاری مانند: کتاب، مقاله، پایان نامه و ... جمع آوری نموده است.

مفهوم تکنولوژی

تکنولوژی نتیجه گرایش و تمایل همیشگی انسان به قدرتمندانه ترین شکل از رفع نیازهای زیستی اش بوده که با سیر تاریخ، توسعه یافته و تمامی وجوه زندگی را تحت تأثیر قرار داده است. در عین حال کمیت در جوامع انسانی، نیاز روز افزونی را به گسترش تکنولوژی در پی می آورد (رهبرنیا، ۱۳۸۵، ۱۰۲). تکنولوژی در فرهنگ لغات و بستر، ابزاری تکنیکی است برای رسیدن به اهداف عملی. تعاریف جدیدتر از تکنولوژی به روشنی به این امر اشاره می کند که نباید تکنولوژی را محدود کرد و آن را با ماشین ها و ابزار یکی دانست. همانطور که برنارد گندرن می نویسد: "تکنولوژی به هر دانش عملی نظام یافته ای اطلاق می شود که بر تجربه و یا نظریه ای عملی مبتنی باشد و توان جامعه را در تولید کالاها و خدمات افزایش دهد و در قالب مهارت های تولیدی و سازمان ها یا ماشین آلات تجسم یابد" (وودوارد، ۱۳۷۳، ۱۲۵). تکنولوژی هم شامل عناصر مادی و هم فعالیت های انسانی را در برمی گیرد، مجموعه این دو سبب ایجاد و احداث آثار معماری می گردند. همانگونه که در علوم رفتاری و روانشناسی به اثبات رسیده است محیط و عناصر و اجزای آن بر رفتارها، کنش ها و واکنش های آدمی تأثیر گذارده و بخشی از هویت آدمی را شکل می دهند، لذا تکنولوژی و عناصر آن نیز به عنوان عناصری محیطی بر آدمی تأثیر گذاشته و بر شکل گیری هویت او تأثیر می گذارند (شاهرودی و دیگران، ۱۳۸۶، ۷). کارل میتچم در تعریف تکنولوژی، تکنولوژی را در سه گروه، دسته بندی می کند:

تکنولوژی به مثابه دانش (تفکر)، تکنولوژی به مثابه فرآیند (فعالیت) و تکنولوژی به مثابه تولید (شی) (وفامهر و دیگران، ۱۳۷۸، ۴).

ارزیابی راهکاری در جهت سنجش تکنولوژی

تکنولوژی می تواند منشأ خیر یا شر باشد که این تا حد زیادی به شیوه مدیریت آن بستگی دارد. برای مدیریت درست تکنولوژی باید با دید همه جانبه ای به آن نگریست و همه پیامدهای آن را در نظر گرفت. هرچه دانش انسان درباره بکارگیری و توسعه یک نوع از تکنولوژی بیشتر باشد و تمام تأثیرات آن بر جامعه و محیط در نظر گرفته شود، غافلگیری و اشتباه کمتری رخ خواهد داد. استفاده آگاهانه از تکنولوژی، انسان را از پرداخت جرائم سنگینی مثل تخریب محیط زیست، تهدید سلامتی بشر، نابودی مهارت ها، بیکاری و حال و هوای غیرانسانی حفظ می کند (براون، ۱۳۸۲، ۶). در بررسی تأثیرات تکنولوژی، هم تأثیرات آنی و آشکار باید مد نظر قرار گیرند و هم تأثیرات غیرآنی و غیرآشکار آن باید توجه انسان را جلب کنند. سولاندت (Solandt O. M.) رئیس شورای علم کانادا در نشریه science، سال ۱۹۶۹ میلادی می نویسد: جامعه باید به گونه ای سازماندهی شود که بخشی از تواناترین و شایسته ترین دانشمندان آن همواره به کار پیش بینی تأثیرات درازمدت تکنولوژی جدید بپردازد (تافلر، ۱۳۷۴، ۴۵۵). ارزشیابی به معنای اعمال نوعی معیار است که معیار به هدف ارزشیابی بستگی دارد. در واقع ارزیابی، تلاش نظام مند برای پیش بینی پیامدهای یک تکنولوژی خاص در تمامی حوزه هایی که محتملاً با آن تکنولوژی تعامل دارند، است (همان، ۱۳۵). یعنی گزینش تکنولوژی باید پس از تحلیل کامل تمام پیامدهای آن صورت گیرد، چه مستقیم و ملموس و چه غیرمستقیم و ناخواسته و گاه نامطلوب. اگر سعی لازم به این منظور صورت گیرد برخی از

اولین همایش ملی اندیشه ها و فناوریهای نو در معماری

۲۰ اسفند ۱۳۹۱ تبریز-ایران

این «پیامدهای نامطلوب-قابل پیش-بینی و-اجتناب-خواهند بود-برای-نیل-به-چنین-هدفی» ارنست براون-در کتاب ارزیابی و پیش-بینی-تکنولوژی-خود-گام‌های زیر را پیشنهاد می‌دهد (وفامهر و دیگران، ۱۳۸۶؛ ۱۳):

جدول شماره ۲: پیشنهادهای ارنست براون جهت ارزیابی و پیش‌بینی پیامدهای یک تکنولوژی

گام اول	نخستین چیزی که پیش از شروع ارزیابی تکنولوژی باید مشخص شود، موضوع مورد نظر است. این موضوع معمولاً یک تکنولوژی است، ولی می‌تواند یک مسأله اجتماعی قابل حل توسط تکنولوژی هم باشد. موضوع مهم دیگر، قلمرو ارزیابی است. تعیین قلمرو صحیح، نخستین بخش ارزیابی صحیح است.
گام دوم	تشریح تکنولوژی مورد نظر یا تکنولوژیهای مرتبط با حل مسأله اجتماعی مورد بحث است. علاوه بر این، تکنولوژیهای جایگزین، مکمل و رقیب هم باید بررسی شوند و درباره مسیرهای توسعه احتمالی همه آن‌ها نیز اندیشیده شود.
گام سوم	باید روی این سؤال محوری تمرکز کرد که از تکنولوژی مورد نظر باید چه منفی را انتظار داشته باشیم؟ چه نیازهایی را برآورده می‌سازد و چرا از تکنولوژیهای موجود یا رقیب بهتر است؟
گام چهارم	این سؤال : توسعه یا بکارگیری تکنولوژی مورد نظر، ممکن است چه خطرات یا پیامدهای نامطلوبی را به دنبال داشته باشد؟ خوب یا بد بودن پیامدهای تکنولوژی مثل مزایای آن بسیار بحث‌انگیز است. باید به تمام پیامدهای جانبی تکنولوژی که ممکن است مخرب محیط طبیعی، خطرناک برای سلامتی بشر یا مضر به حال جامعه باشند، و همچنین تأثیراتی که ممکن است زنجیره‌ای از رویدادهای غیرقابل پیش‌بینی و پرمخاطره را فعال سازند، توجه کافی مبذول داشت.
گام پنجم	گام پایانی برای ارزیابی، شامل تحلیل گزینه های سیاسی است. اگر توسعه و اشاعه تکنولوژی به اقدامات حمایتی نیاز داشته باشد، تحلیل باید نشان دهد که ضرورت این اقدامات چیست و چه اقداماتی قابل انجام است. تحلیل اقداماتی که میتواند برای کنترل خطرات و پیامدهای نامطلوب تکنولوژی انجام داد، و همچنین تحلیل کارایی و اثربخشی این اقدامات باید بخش لاینفک ارزیابی تکنولوژی باشد.

فلسفه تکنولوژی

این نکته که ظهور تکنولوژی جدید چه تحولاتی در نحوه نگرش ما به جهان، معنای جهان و معنای خود انسان و زندگی و نسبت آدمی با هستی صورت پذیرفته است و فرهنگ و تمدن از تکنولوژی مدرن چه تأثیرات ژرف وجودشناختی و انسان‌شناختی پذیرفته است را باید در نگاه متفکران و فیلسوفان جستجو کرد. فلسفه تکنولوژی به تعبیری بسیار ساده و اجمالی، عبارت است از تأمل و تفکر فلسفی در باب چیستی و حقیقت تکنولوژی. این پرسشی اساسی در حوزه فلسفه تکنولوژی است که آیا فرایند دستیابی به تکنولوژی فرآیندی اساساً غربی است، و ناگزیر طی کردن مسیر آنها هستیم یا آنکه ما ایرانیان باید از مسیر خاص، بومی و محلی خود به تکنولوژی دست یابیم (عبدالکریمی، ۱۳۸۷). شاید با شناخت دقیق ماهیت تکنولوژی و درک صحیح از مفهوم آن و ارتباط دادن آن با فرهنگ معماری ایران تا حدودی بتوانیم به این مسیر دست یابیم.

۱.۹. انواع فلسفه پیرامون تکنولوژی

- نگاه ابزاری: معتقد است که تکنولوژی خنثی و بی‌طرف برای انواع خواسته‌هایی است که می‌تواند بکار گرفته شود.
- نگاه ماهیت‌گرا: استدلال می‌کند که تکنولوژی نوع جدیدی از سیستم فرهنگی را تأسیس می‌کند و جهان اجتماعی کاملی را به مثابه شیئی کنترل شده، بازسازی می‌کند.
- نگاه انتقادی: اشاره می‌کند که تکنولوژی فرایند توسعه عقلانی است که ارزش خنثایی دارد اما در هنگام طراحی، اجرا و استفاده از سیستم‌های تکنیکی دارای ارزش بسیار ایدئولوژی می‌گردد (وفامهر و دیگران، ۱۳۷۸، ۴).

تکنولوژی از دیدگاه هایدگر

مارتین هایدگر فیلسوف آلمانی که به عنوان یکی از متفکران برجسته، در حوزه تکنولوژی سخن گفته، از آن به مثابه محوری برای رسیدن به یک جامعه ایده‌آل یاد می‌کرد یا آن را عاملی برای اضمحلال شخصیت و هویت بشر قلمداد می‌نمود. به همین جهت است که ایده دترمینیسم تکنولوژیک که بر طبق آن آینده بشر با تکنولوژی مشخص می‌شود در دل این تلقی رشد می‌کند (جعفری، ۱۳۸۸، ۷۰). او در سال ۱۹۵۴ میلادی، مقاله‌ای به نام پرسشی از تکنولوژی چاپ کرد و در آن بیان نمود که در بینش غرب و از زمان ارسطو، به تکنولوژی بصورت ابزار و آلت خنثی نگریسته می‌شده است. از نظر هایدگر، این تعریف ابزاری، هر چند درست، اما ناقص است. تا زمانی که تکنولوژی را به عنوان ابزار در نظر بگیریم، اسیر سلطه آن باقی می‌مانیم و در نتیجه بی‌خبر از ماهیت تکنولوژی پیش می‌رانیم (هایدگر، ۱۳۷۳، ۲۷). به نظر او، تکنولوژی خصوصیت تعرضی دارد. تعرض نسبت به طبیعت به منظور تغییر دادن آن. تکنولوژی به طبیعت به صورت منبع مواد خام و انرژی نگاه می‌کند و خواستار تغییر شکل، به نظم درآوردن و مورد استفاده قرار دادن آن است (قبادیان، ۱۳۸۲). او معتقد است راه برخورد با تکنولوژی مدرن با چنگ زدن به تفکر اصیل و معنوی و با دید هنری نگاه کردن به آن فراهم می‌شود (وفامهر و دیگران، ۱۳۸۶، ۷). افرادی چون هایدگر، ماهیت تکنولوژی مدرن را انکشاف دانسته و گشتل و

اولین همایش ملی اندیشه ها و فناوریهای نو در معماری

۲۰ اسفند ۱۳۹۱ تبریز-ایران

انجمن علمی بهشتیان معماران ایران از پایتخت شرقی

چهارچوب بندی و قالب بندی و مبتنی بر برنامه ریزی بودن را تقدیر آن مطرح نمودند، و خطر اصلی تکنولوژی مدرن را نیز در همین گشتل-اعلام نمودند که برای رهایی از این قالب بندی محض باید به هنر پناه برد (وفامهر و دیگران، ۱۳۷۸، ۱). هایدگر دو تعریف از تکنولوژی مطرح می نماید: در تعریف اول، تکنولوژی ابزار و وسیله ای است برای نیل به غایت و هدفی و در تعریف دوم تکنولوژی فعالیتی انسانی است. این دو تعریف هم بر تکنولوژی های نوین صدق می کند و هم بر تکنولوژی کهن. هایدگر این گونه تعریفها از تکنولوژی را تعاریفی ابزاری و انسان شناختی می داند (وفامهر، ۱۳۹۱، ۲۲).

رابطه تکنولوژی و معماری

معماری واژه ای است که در طی سالیان، تعاریف بسیاری برای آن مطرح گردیده است. حوزه های معماری مرزهای فراوانی دارند؛ لذا تعریف دقیق آن بسیار مشکل است. اما می توان به نظرات برخی دانشمندان درباره آن نگاهی اجمالی و مختصر کرد:

جدول شماره ۳: نظرات برخی دانشمندان درباره معماری

ویلیام کورتیس	بیان سه بعدی رفتار انسانی (انصاری، ۱۳۸۵، ۳۵-۲۶).
لوکوربوزیه	ماشین زندگی (همان).
کریستین نوربرگ شولتز	با بهره گیری از نظرات هایدگر: هنر ساختن مکان (همان).
دایره المعارف بریتانیکا	علم و هنر ساختمان سازی تشکیل شده از سه عامل پایداری، کارایی و زیبایی (همان).
ویترویوس	معماری را شامل سه حوزه هنر ساختمان، ساخت ساعت و ساخت ماشین می داند (همان).
ایسلر	معماری برخاسته از فن آوری است و به سوی یک هنر شکل آفرین در خلق فضاهایی برای اسکان فعالیت های بشری گام بر می دارد (بهرامی، ۱۳۸۵، ۱۷-۱۴).
زها حدید	معماری ایجاد یک سیستم بسته از فضاها نیست، ما در دنیای ۳۶۰ درجه زندگی می کنیم، من به سیستم های باز معتقدم، به نامحدودی، به بی-حصاری، نه به اجتماعات بسته (صناعان، ۱۳۸۵، ۷۳-۶۸).
رولان باروت	معماری همواره روپا و عملکرد است، بیان یک مدینه فاضله و ابزار نوعی رفاه (دیبا، ۱۳۸۲، ۶).

مآخذ: (انصاری، ۱۳۸۵، ۳۵-۲۶)، (بهرامی، ۱۳۸۵، ۱۷-۱۴)، (صناعان، ۱۳۸۵، ۷۳-۶۸)، (دیبا، ۱۳۸۲، ۶).

با این بررسی و نگاه اجمالی مشخص می شود که توافق همگانی در تعریف معماری و ماهیت آن وجود ندارد. اما چگونگی شکل گیری معماری از مشغولیات ذهنی بزرگ معماران است. قدیمی ترین نظر در این مورد مربوط به ویترویوس است. او در نوشته هایش دستیابی به نظم در ساخته های بشری را ناشی از منطق و شیوه اندیشه انسان نمی داند، بلکه از نظر او تقلید از طبیعت و بدن انسان باعث بوجود آمدن این نظم شده است (انصاری، ۱۳۸۵، ۳۵-۲۶). کم کم پیشرفت های تکنولوژیکی ابداع روش های جدید یا پیدایش مصالح جدید با مقاومت بالا امکاناتی فراهم کرد تا ساختمان ها از قید و بند بکارگیری مصالح رها شوند. پس معماری از اصل خود، یعنی تکنولوژی زاده شد. در دنیایی که امروزه بشر در آن زندگی می کند، تکنولوژی از تأثیرگذارترین امور بر تمام شئون زندگی اوست. معماری نیز از این امر مستثنی نمی باشد. چنانچه ذکر شد، پس از ورود تکنولوژی به دنیای معماری، تحولات اساسی در آن پدید آمد و روز بروز با پیشرفت تکنولوژی، دنیای معماری نیز دگرگون می شود (وفامهر و دیگران، ۱۳۸۶، ۱۵). یک رخداد معماری، حاصل هم نشینی مجموعه ای از ویژگی های ساختمانی است. عدم توجه به این ویژگی ها، کیفیت معماری را به عنوان محصولی اندیشمندانه و هنری، دستخوش تغییرات جدی و عمده می کند (بذرافشان، ۱۳۸۲، ۱۹). در بررسی های تاریخی به خوبی می توان تحولات معماری را حاصل دو بنیان دانست، یکی تحول پیشرفت در جنبه های ساخت و تکنولوژی و دیگری تحول و دگرگونی در بینش فلسفی (تقی زاده، ۱۳۸۵، ۱۷). در نسبت میان فناوری و معماری دیدگاه های متفاوتی هست که بر پایه این تصور سه مرتبه از تعریف رابطه فناوری و معماری بیان می شود. در تعریف اول؛ فناوری و معماری نوعی فعالیت انسانی، در حالت دوم؛ هر دو وسیله ای برای رسیدن به هدفی و در حالت سوم؛ معماری و فناوری به سان کیفیتی برای کشف و بیان واقعیت ها معرفی می شوند. دو حالت اول، فناوری و معماری را دو چیز جدا می انگارند ولی حالت سوم حقیقت معماری و فناوری را بیان می دارد. این تعریف به ماهیت زندگی معاصر و مدرن، معماری معاصر و فناوری مدرن توجه می کند و نه به ظاهر آنها (هایدگر، ۱۳۷۵). بنابراین، فناوری مدرن در ماهیت خود نسبت خاصی با انسان و طبیعت برقرار می کند. گاهی اوقات استفاده افراطی و نادرست از مظاهر این فناوری، طبیعت را به ابزاری برای بهره برداری تبدیل می سازد. ولی معماری قلمروی است که می تواند فناوری را در مسیری که با ماهیت خود قرابت داشته باشد به کار بندد. بنابراین معماری و فناوری هریک در یک مقوله و آن هم هنر ولی با دو صفت متفاوت قرار دارند. این هنر، هنر اصیلی است که "فرا می آورد" و حضور می بخشد. در جدول شماره ۴ مقایسه ای بین معماری و فناوری از جنبه های گوناگون مانند اهداف، فرایند انجام کار و ... انجام پذیرفته است. نتایج جدول حاکی از آن است که فناوری نه فقط دانش است و نه فقط ابزار. در واقع فناوری در ماهیت واقعی خود، همگام با معماری در آفرینش و سازماندهی فضایی گام بر می دارد و ضروریات لازم برای این هدف را فراهم می آورد (آصفی و دیگران، ۱۳۹۱، ۲۴). از طرفی درخواست یک فضای تازه در دنیای معاصر، نمی تواند صرفاً از راه زبان های کهن بیان شود. بنابراین زبانی نو نیاز است (گیدئن، ۱۳۶۵). ولی استفاده

اولین همایش ملی اندیشه ها و فناوری های نو در معماری

۲۰ اسفند ۱۳۹۱ تبریز-ایران

انجمن مهندسان معماران ایران

ابزارمدار یا-استان مدار از-فناوری-و-به-تبع آن از-معماری، در-جوامع-معاصر، موجب-ایجاد-یک-معماری-ظاهر-ی-شده، به-ملوکی-که-حقیقت-هر-دو-مقتوله-به فراموشی سپرده شده است. حال آنکه می توان از فناوریهای نو، در راه تداوم و تکامل معماری دیروز بهره جست و معماری امروز را به میراثی برای آیندگان تبدیل ساخت.

جدول شماره ۴: مقایسه ای بین معماری و فناوری

معماری	قابلیت فناوری در معماری
با توجه به مهارت و توان فرد و امکانات موجود، طرح و الزامات فنی آن، روش و طریقه ساخت و سایر جزئیات لازم را بیان می کند.	ابزار ساخت و تولید و روش آن، مصالح، توان ماشین و شیوه عمل و ... را بیان می کند.
با توجه به نیازهای معنوی و مادی انسان فضا را سازماندهی می کند.	در زمینه سازماندهی فضا به وسیله ابزار و فن، مصالح و شیوه ساخت به معماری کمک می کند.
معماری در عین توجه به خلاقیت و زیبایی، به کارایی و سودمندی هم، از طریق دانش و فن روز توجه می کند.	فناوری با استفاده از علم و دانش روز و توان و ابزار ساخت و ... در پاسخ به نیازهای زیبایی شناسانه و خلاقیت و کارایی به معماری کمک می کند.

مأخذ: (آصفی، ۱۳۹۱، ۲۵ و ۲۴).

تکنولوژی و مبلمان شهری

مبلمان شهری بخش مهمی از محیط زیست ما را تشکیل می دهد که در تعامل مستقیم یا غیرمستقیم با سایر امکانات شهری (با کاربردهای متفاوت) است (موره، ۱۳۷۳). مجموعه مبلمان شهری اجزاء و امکاناتی هستند که با ویژگی های مختلف خود (مثل شکل، رنگ، تعدد یا فراوانی، نوع مکان گیری مناسب و ...) در ارتقای کیفیت و کمیت محیط، در ویژگی های بصری در خدمت رسانی به مردم و رفع نیازهای مختلف آنها نقشی در خور توجه ایفا می کند (زال نژاد و دیگران، ۱۳۹۰، ۲۵). طراحی و ایجاد مبلمان شهری از عواملی است که در ایجاد هویت زیبایی و شناسه شهر اهمیت فراوان دارد. در طراحی مبلمان شهری باید به نکات ظریف هنری از جمله جنس مصالح و مسائل اقلیمی توجه ویژه شود، در حقیقت این عناصر به زیبایی طلبی ساکنان پاسخ می دهد و صحنه شهر را زیبا می کند (جلیلود، ۱۳۹۰، ۵). مبلمان شهری مجموعه عناصر ساختاری است که به ویژگیهای فرهنگی شهرها وابسته بوده و نقش مهمی در شناخت شهر، بخصوص در افزایش رفاه اجتماعی ایفا می کند (یگانه و دیگران، ۱۳۹۰، ۲۴). امروزه با پیشرفت تکنولوژی در زمینه ساخت مصالح با مواد و متریالهای جدیدی در این زمینه روبرو هستیم که حتی بعضی از این مصالح را می توان در مبلمان و تجهیزات شهری نیز استفاده کرد. در اینجا سعی شده به معرفی تعدادی از این مصالح بپردازیم.

مصالح تجدیدپذیر و پایدار در طراحی مبلمان و تجهیزات شهری

۱.۱.۱۲. همانطور که می دانیم استفاده از شیشه در بخشهایی از طراحی شهرها و مبلمان شهری کاربرد دارد که از این کاربردها می توان به شیشه های بکار رفته در تابلوهای تبلیغاتی و یا کیوسک ها و ایستگاههای اتوبوس و ... اشاره کرد. در پوشش این مبلمان ها می توان بجای شیشه های معمولی از شیشه های موسوم به "window film" استفاده نمود که دارای خواص زیر است:

- دفع حرارت نور خورشید تا ۸۱ درصد
- جلوگیری از اشعه فرابنفش تا ۹۹ درصد
- افزایش دفع ضربه در شیشه و جلوگیری از پخش قطعات (کرمی و دیگران، ۱۳۸۵، ۵ و ۶).

یکی دیگر از مصالح جدیدی که در کشورهای پیشرفته از این مصالح برای ساخت انواع مبلمان بخصوص برای مبلمان های شهری استفاده می شود متریالی بنام تکنو ژل "Techno gel" است که از پلی اورتان ساخته شده است و قابلیت مصارف آن در طراحی مبلمان شهری و در طراحی داخلی است. از مزایای این ماده می توان به موارد زیر اشاره کرد:

- فرم پذیری و قابلیت ارتجاعی برای ایجاد فرم های دلخواه
- شفافیت و رنگهای متنوع این محصول
- ضریب اطمینان و مقاومت بالا
- عدم نیاز به محافظت مداوم
- قابلیت بازیافت (همان، ۶).

اولین همایش ملی اندیشه ها و فناوریهای نو در معماری

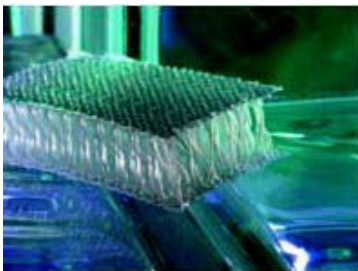
۲۰ اسفند ۱۳۹۱ تبریز-ایران

انجمن مهندسان معمار استان آذربایجان شرقی

--- از-فوم های آلومینیومی- "Aluminum-foam" نیز به عنوان یکی از انواع مصالح جدید می توان نام برد که از آلومینیوم کف مانند و متخلخل و سبک وزن تشکیل شده است و موارد مصرف آن در داخل و خارج بنا و میلان و سازه های سبک می باشد که می توان از آن برای دکه ها، ایستگاههای اتوبوس، آلاچیق های درون پارکها و ... استفاده نمود (همان).

پارابیم نیز یکی از مصالح جدیدی است که در ساخت آن از الیاف سه بعدی فایبر گلاس که با رزین مقاوم شده اند، استفاده شده است و موارد مصرف این متریال هم، برای سازه های سبک و شفاف و ایستگاههای اتوبوس و ... می باشد (همان).

میلان شهری جدید برای شهر لندن

عناصر میلان شهری در شکل ظاهر، رنگ، جزئیات و روشنایی با هم متفاوت اند در نتیجه باعث افزایش بی نظمی بصری و حسی می شوند. برای پرهیز از تأثیر منفی این بی نظمی، میلان شهری هماهنگ در لندن به نام گئو ایجاد شده است. هدف از این سیستم ایجاد فضاهای عمومی قابل قبول، شیک، ساده و مفید است. برای توسعه سیستم فوق اهداف زیر مد نظر قرار گرفته اند:

- فضای عمومی باارزش است و نباید به سبب میلان شهری بد شکل جلوه کند.
- میلان شهری باید مقدم بر همه چیز باشد و فقط در سواره رو و محل شرکتهای خدماتی مورد استفاده قرار نگیرد.
- با تغییر شرایط، میلان شهری نیز باید با اوضاع و احوال زندگی افراد هماهنگ گردد.

سیستم گئو برای برآورده کردن انتظارات و همچنین برای توسعه های پدید آمده جدید بویژه در زمینه اطلاعات، الکترونیک و تکنولوژی می تواند کارایی داشته باشد. این سیستم قادر است در تمام زمینه های میلان شهری از صفحه های محافظ روی چراغ خیابان گرفته تا طرحها و قطعات هنری مؤثر واقع شود. یکنواخت بودن رنگ، فرم، جزئیات اتصال و مواد به کار برده شده در اجزا باعث می شود تک تک قسمتها ارتباطی منظم داشته باشد. این سیستم بی نظمی بصری را از بین می برد. همچنین در این سیستم عناصر متفاوت در یک گروه رده بندی و به حلقه قبلی هم اضافه می شوند و در نتیجه تصویر بصری واضحی به وجود می آورد (لیف شوتز، ۱۳۸۹، ۴۳).

نتیجه گیری

تکنولوژی به مثابه دانش، بر شناخت و ایده هر اثر معماری تأثیرگذار است. در واقع تکنولوژی، دانش انسانها را تحت تأثیر قرار می دهد و شناخت را از جهان پیرامون، تغییر می دهد و باعث می شود تا فضاهای معماری جدیدی را متصور شویم. اگر در خصوص تأثیر تکنولوژی بر معماری سخن به میان آید باید گفت اگر معماری و تکنولوژی با یکدیگر همگام و همقدم باشند این تأثیر نامحسوس می باشد، ولیکن اگر تکنولوژی از معماری عقب بیفتد و همگام و هم قدم نباشد در زمان هماهنگ کردن این دو با یکدیگر این تأثیر محسوس خواهد بود و باعث دگرگونیهایی در معماری خواهد شد؛ لذا معماری همواره تحت تأثیر تکنولوژی و وابسته به آن است خواه این تأثیرپذیری در جهت ارتقاء معماری از لحاظ خصوصیات فضایی و

اولین همایش ملی اندیشه ها و فناوریهای نو در معماری

۲۰ اسفند ۱۳۹۱ تبریز-ایران

انجمن مهندسان معماران ایران

معماری-بناشد و-خواه در-جهت-تضعیف-آنها-و-نشان-دادن-تسلط-تکنولوژی-بر-معماری-و-اتصال-معماری-برای-برپاشدن-و-جاودانه-ماندن-نیاز-به-تکنولوژی مناسب خود در سه عرصه دانش، فرآیند و تولید دارد. در دنیایی که امروزه بشر در آن زندگی می کند، تکنولوژی از تأثیرگذارترین امور بر تمام شئون زندگی اوست. معماری نیز از این امر مستثنی نمی باشد. فناوری نه فقط دانش است و نه فقط ابزار. در واقع فناوری در ماهیت واقعی خود، همگام با معماری در آفرینش و سازماندهی فضایی گام بر می دارد و ضروریات لازم برای این هدف را فراهم می آورد. از طرفی درخواست یک فضای تازه در دنیای معاصر، نمی تواند صرفاً از راه زبان های کهن بیان شود. بنابراین زبانی نو نیاز است. ولی استفاده ابزارمدار یا انسان مدار از فناوری و به تبع آن از معماری، در جوامع معاصر، موجب ایجاد یک معماری ظاهری شده، به طوری که حقیقت هر دو مقوله به فراموشی سپرده شده است. حال آنکه می توان از فناوریهای نو، در راه تداوم و تکامل معماری دیروز بهره جست و معماری امروز را به میراثی برای آیندگان تبدیل ساخت. همانطور که اشاره شد با پیشرفت تکنولوژی در زمینه ساخت مصالح با مواد و متریالهای جدیدی در این زمینه روبرو هستیم که حتی بعضی از این مصالح را می توان در مبلمان و تجهیزات شهری نیز استفاده کرد که در اینجا سعی شد تعدادی از این مصالح معرفی گردد. مبلمان شهری بخش مهمی از محیط زیست ما را تشکیل می دهد که در تعامل مستقیم یا غیرمستقیم با سایر امکانات شهری (با کاربردهای متفاوت) است. مجموعه مبلمان شهری اجزاء و امکاناتی هستند که با ویژگی های مختلف خود (مثل شکل، رنگ، تعدد یا فراوانی، نوع مکان گیری مناسب و ...) در ارتقای کیفیت و کمیت محیط، در ویژگی های بصری در خدمت رسانی به مردم و رفع نیازهای مختلف آنها نقشی در خور توجه ایفا می کند.

مراجع

۱. انصاری، حمیدرضا، ۱۳۸۵؛ جایگاه معماری در طراحی سازه؛ مجله آبادی؛ شماره ۵۰؛ صص ۲۶-۳۵.
۲. براون، ارنست، ترجمه بوشهری و علیرضا، ملکی فر، عقیل، ۱۳۸۲؛ ارزیابی و پیش بینی تکنولوژی؛ انتشارات کرانه علم؛ تهران؛ بهار ۱۳۸۲.
۳. بهرامی، بختیار، ۱۳۸۵؛ انبساط، انقباض، یک تئوری؛ مکانیسم رابطه معماری و سازه؛ فصلنامه آبادی؛ شماره ۵۰؛ ۱۳۸۵؛ صص ۱۴-۱۷.
۴. تقی زاده، کتابون، ۱۳۸۵؛ اهمیت تکنولوژی و نقش سازه در شکل گیری اثر معماری با رویکرد ارتقاء معماری معاصر ایران؛ پایان نامه دکتری معماری؛ دانشگاه تهران.
۵. تافلر، الوین، ترجمه کامرانی، حشمت ا...، ۱۳۷۴؛ شوک آینده؛ انتشارات سیمرغ؛ تهران؛ ۱۳۷۴.
۶. جعفری، اعظم، ۱۳۸۸؛ تکنولوژی معماری و ابهام فلسفی؛ فصلنامه منظر؛ شماره چهارم، ۱۳۸۸؛ صص ۷۰-۷۱.
۷. دیبا، داراب، ۱۳۸۲؛ تکنولوژی مولد؛ فصلنامه معماری و شهرسازی؛ شماره ۷۵؛ زمستان ۱۳۸۲؛ ص ۶.
۸. ریخته گران، محمدرضا، ۱۳۷۱؛ تأملی در مبانی نظری هنر و زیبایی؛ هنر و تکنولوژی؛ نشریه فرهنگ و هنر؛ شماره ۲۲؛ تابستان و پاییز ۱۳۷۱؛ صص ۲۲-۲۹.
۹. رهبرنیا، زهرا و رهنورد، زهرا، ۱۳۸۵؛ مواجهه هنر قدسی با تکنولوژی؛ نشریه هنرهای زیبا؛ شماره ۲۶؛ تابستان ۱۳۸۵؛ صص ۱۰۱-۱۰۸.
۱۰. ریخته گران، محمدرضا، ۱۳۷۳؛ تکنولوژی، انسان و معنویت، تقدیس تکنولوژی از طریق قربانی؛ فصلنامه فرهنگ؛ شماره ۱۳؛ ۱۳۷۳؛ صص ۵۳-۵۹.
۱۱. زال نژاد، کاوه و دلیری، ابودر سام و ایرانی، شهروز، ۱۳۹۰؛ دیدگاه های نو در مبلمان شهری؛ ماهنامه مناطق آزاد؛ شماره ۲۲؛ تیر ۱۳۹۰؛ صص ۲۳-۲۵.
۱۲. عبدالکریمی، بیژن، ۱۳۸۷؛ فلسفه تکنولوژی چیست؟؛ روزنامه اعتماد؛ شماره ۱.
۱۳. قبادیان، وحید، ۱۳۸۲؛ مبانی و مفاهیم در معماری معاصر غرب؛ دفتر پژوهشهای فرهنگی؛ تهران؛ ۱۳۸۲.
۱۴. کرمی، پرستو و سارا شریعتی، ۱۳۸۵؛ بررسی توسعه مبلمان و تجهیزات شهری بر هویت شهرها و شهرسازی؛ مجموعه مقالات اولین همایش مناسب سازی مبلمان شهری.
۱۵. گلابچی، محمود و شاهرودی، عباسعلی، ۱۳۸۶؛ مقدمه ای بر تکنولوژی و معماری؛ روزنامه اعتماد ملی؛ شماره ۵۱۰؛ تهران؛ پاییز ۱۳۸۶.
۱۶. گیدتن، زیگفرد ترجمه مزینی، منوچهر، ۱۳۶۵؛ فضا، زمان و معماری؛ انتشارات علمی و فرهنگی؛ تهران؛ ۱۳۶۵.
۱۷. لیف شوتر، آلکس، ترجمه نوبخت، فرحناز؛ مبلمان شهری جدید برای لندن؛ بر گرفته از انجمن تخصصی شهرسازی ایران.
۱۸. لادریر، ژان، ترجمه ستوده، پروانه، ۱۳۸۰؛ رویارویی علم و تکنولوژی با فرهنگها؛ مؤسسه پژوهشی فرهنگ، هنر و ارتباطات؛ تهران؛ ۱۳۸۰.
۱۹. موره، ژان پیر، ترجمه رضایی، حسین و مجابی، میرمعزالدین و رسول، محسن، ۱۳۷۳؛ فضاها شهری، طراحی، اجرا، مدیریت؛ سازمان چاپ نیک؛ تهران؛ ۱۳۷۳.
۲۰. وفامهر، محسن و مجیدی، سائنا، ۱۳۸۶؛ دام تکنولوژی و هویت فرهنگی در معماری؛ فصلنامه توسعه تکنولوژی؛ شماره ۷؛ بهار و تابستان ۱۳۸۶؛ صص ۵-۱۹.
۲۱. وفامهر، محسن و مدیرزاده، سید مهدی، ۱۳۸۶؛ تکنولوژی و معماری سازه؛ ماهنامه ساختمان و کامپیوتر؛ شماره ۱۷؛ تیر و مرداد ۱۳۸۶؛ صص ۱۴-۱۹.
۲۲. وفامهر، محسن، ۱۳۹۰؛ انسان، تکنولوژی و معماری؛ فصلنامه خانه عمران؛ شماره دوم و سوم؛ پاییز و زمستان ۱۳۹۰؛ صص ۱۰-۱۳.
۲۳. وفامهر، محسن و شاهرودی، عباسعلی، ۱۳۸۵؛ انسان تکنولوژی و معماری؛ فصلنامه ساخت شهر؛ شماره ۷؛ تابستان ۱۳۸۵؛ ص ۳۸.
۲۴. وفامهر، محسن، ۱۳۹۰؛ جایگاه تکنولوژی در معماری ایران؛ فصلنامه خانه عمران؛ شماره ۱؛ تابستان ۱۳۹۰؛ صص ۶-۹.

اولین همایش ملی اندیشه ها و فناوریهای نو در معماری

۲۰ اسفند ۱۳۹۱ تبریز-ایران

انجمن مهندسان معماران ایران

-----۲۵- وودوارد، کاتلین، ترجمه سیاحوش محمد، ۱۳۷۳؛ هنر و فن، جان، کیج، الکترونیک و بهبود جهان؛ نشر یه-فصله، کلام و عرفان، "ارغنون"، شماره ۱؛ بهار ۱۳۷۳؛ صص ۱۱۹-۱۴۸.

۲۶. هایدگر، مارتین، ترجمه اسدی، محمدرضا، ۱۳۷۵؛ پرسشی در باب تکنولوژی؛ مؤسسه فرهنگی اندیشه؛ تهران؛ پاییز ۱۳۷۵.

بررسی عوامل موثر بر ارتقای کیفیت محیطی فضاهای شهری (مطالعه موردی: خیابان امام اردبیل)*

الهام خانقاهی بالا^۱، میرسعید موسوی^۲، شهریار شقاقی گندوانی^۳

^۱ دانشجوی کارشناسی ارشد معماری دانشگاه آزاد شبستر، دانشکده هنر و معماری، شبستر، ایران.

elhamkhanghahi@yahoo.com

^۲ عضو هیات علمی دانشگاه آزاد تبریز، دانشکده هنر و معماری، تبریز، ایران.

^۳ عضو هیات علمی دانشگاه آزاد شبستر، دانشکده هنر و معماری، شبستر، ایران.

چکیده

خیابان یکی از مهمترین فضاهای شهری است و جاذب کیفیت درخور خود می باشد. براین اساس به کیفیت زندگی شهروندان کمک می کند، که در آن ساکن بوده یا تنها از آن عبور می کنند. بنابراین برای تاثیر مثبت بر کیفیت زندگی شهروندان باید کیفیت محیط فضای شهری مطلوب باشد. از نقطه نظر برنامه ریزان و طراحان شهری، خیابان به عنوان یک فضای شهری باید جوابگوی فعالیت های مختلف شهروندان و نیازهای روحی و روانی آنها باشد. این مقاله براساس مولفه های کیفیت محیط (عملکردی، تجربی-زیبا شناختی، زیست محیطی) به تحلیل یکپارچه خیابان امام اردبیل پرداخته و پس از بررسی نقاط ضعف و قوت آن رهنمودهایی مبتنی بر ساماندهی خیابان مورد نظر در جهت ارتقا کیفیت محیط ارائه داده است. در این پژوهش از روش تحقیق توصیفی-تحلیلی و شیوه های مرور متون، در بستر مطالعات کتابخانه ای و همچنین از روش تحقیق موردی و شیوه تحقیق مشاهده در بستر مطالعات میدانی بهره گرفته شده است.

کلمات کلیدی: خیابان، کیفیت محیط، مولفه های کیفیت محیط، اردبیل

۱. مقدمه و بیان مسئله

خیابان ها مهم ترین، حساس ترین، بیشترین فضاهای عمومی یک شهر را تشکیل می دهند. در واقع خیابان ها چهارچوب و ساختار اصلی فرم هر شهر را تشکیل داده و با ایجاد ارتباط بین بخش ها و فعالیت های مختلف یک شهر آن را پویا نگه می دارند. خیابان ها به عنوان نماد فرهنگی هر شهر بوده و در مالکیت عموم قرار دارند. بنا به دلایل فوق، مسئله خیابان و چگونگی طراحی مناسب و استفاده صحیح و موثر از آن یکی از مسائل مهم در جامعه می باشد، چرا که طراحی و استفاده نادرست از فضا مشکلاتی مانند عدم انطباق کمیت فضاهای موجود در خیابان با نیازهای انسان، اختلاط ماشین و انسان و عدم تطبیق فضاهای موجود با الگوهای رفتاری گروههای استفاده کننده از فضا در بر خواهد داشت. امروزه یکی از مهمترین مسائلی که نظر معماران و برنامه ریزان و طراحان شهری را به خود جلب نموده است، مسئله "بحران کیفیت محیط" می باشد. مولفه های بسیاری برای کیفیت محیط مطرح شده است، آنچه که در این مقاله به عنوان مولفه های کیفیت محیط مطرح است، مولفه عملکردی، تجربی-زیبا شناختی، زیست محیطی می باشد. حل مسئله بحران کیفیت محیط و ارتقا کیفیت محیط ارتباط مستقیم با ارتقا کیفیت زندگی انسان دارد. بنابراین، این مسئله توجه هر چه بیشتر به مسائل کیفیت محیط را مطرح می کند. در این مقاله به بررسی و تحلیل یکپارچه خیابان امام اردبیل که یکی از حساس ترین، اصلی ترین فضاهای عمومی شاخص شهر اردبیل است، که به شدت به سمت نوگرایی پیش می رود، پرداخته شده است و پس از بررسی نقاط ضعف و قوت این خیابان به ارائه رهنمودهایی جهت ساماندهی خیابان مورد نظر در جهت ارتقا کیفیت محیط فضای شهری بر اساس مولفه های عملکردی، تجربی-زیبا شناختی، زیست محیطی پرداخته شده است.

۲. چهارچوب مفهومی و پیشینه پژوهش

۱.۲. خیابان

خیابان ها مهمترین بخش محیط شهری هستند، خیابان ها مکان هایی هستند که تعاملات اجتماعی و جنب و جوش شهری در آن ها به حداکثر کمی و کیفی خود رسیده، ذهن شهروندان را انباشته از خاطرات جمعی و ذهنیت های مشترک راجع به نوع و چگونگی حیات مدنی می گرداند (پاکزاد، ۱۳۸۶: ۱۳۲). خیابان فضایی است که به فرد یا گروه خاصی تعلق ندارد و به وسیله قوانین عمومی نظم داده می شود (Alexander, 1977). از دید عملکردگرایان خیابان فضایی ارتباطی است که جهت دهنده، تقسیم کننده و تقویت کننده ساختار شهر است. آنان

اولین همایش ملی اندیشه ها و فناوریهای نو در معماری

۲۰ اسفند ۱۳۹۱ تبریز-ایران

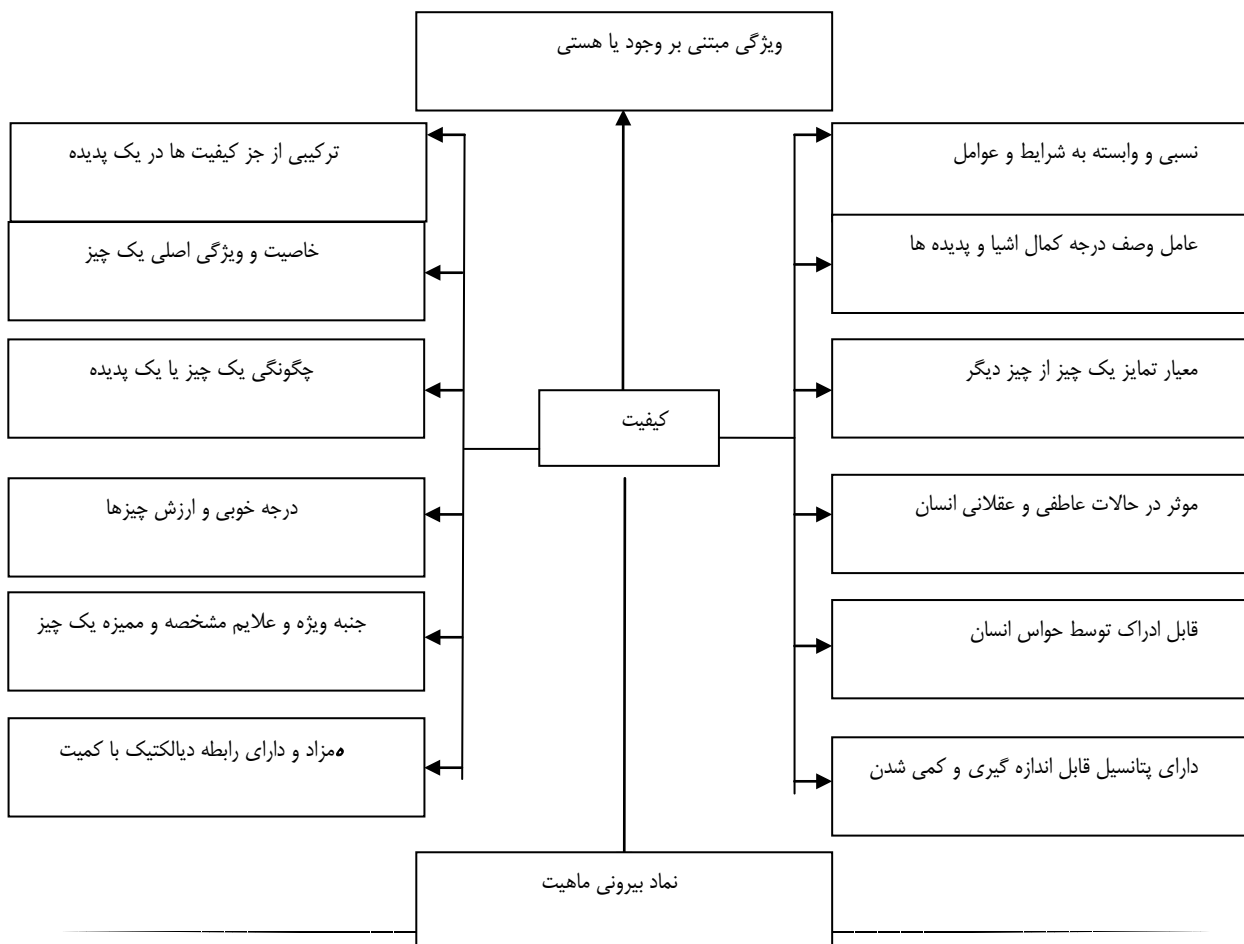
انجمن مهندسان معماران ایران

که به ادراک محیط اهمیت می‌دهد، راه‌ها را مهمترین عامل سازمان یافته در تصویر ذهنی انسان می‌دانند (lynch, 1960). جامعه‌شناسان شهری حیات و مدنیت یک شهر را در ارتباط با فضاها و باز آن دانسته، جین جیکوبز (۱۹۶۱) در این ارتباط می‌گوید "فکر کردن به شهر یعنی به تصویر آوردن خیابان‌های آن". خیابان‌های شهری در گذشته نماد فرهنگ یک ملت بودند که با وقوع انقلاب صنعتی و ورود اتومبیل و غلبه آن به ساختار شهرها، معنا و نقش گذشته خود را از دست داده و به فضایی با سواره‌روها و پیاده‌روهای مجزا و در عین حال همراه با ازدحام و اختلاط پیاده و سواره، ترافیک و آلودگی تبدیل شده‌اند. در کل خیابان‌ها فضای جمعی و حاوی ارزش‌های فرهنگی و محیطی هستند که در طی دوران مختلف جهت دسترسی و زندگی اجتماعی شکل گرفته‌اند.

۲.۲. کیفیت

واژه کیفیت مفهومی است که در تمامی دانش‌ها و زمینه‌های مرتبط با زندگی انسان به کار رفته است. کیفیت در حالت عادی و به معنای کاملاً واضح، برای وصف درجه کمال اشیا و پدیده‌ها به کار برده می‌شود (گلکار، ۱۳۸۰: ۸۳). اما مفهوم کیفیت، مفهومی است نسبی؛ که واجد معنایی فراتر از معنای بدیهی و معمول آن است. مفهوم کیفیت دو وجه دارد. یعنی کیفیت در عین حال که مفهومی مبهم و چندپهلوی است؛ روشن و واضح نیز می‌باشد. در واقع منظور از کیفیت از طرفی خاصیت‌ها و ویژگی‌های اصلی یک چیز است، از طرفی دیگر کیفیت، کلیت و سیستمی از جز کیفیت‌هایی است که یک چیز را به وجود آورده‌اند (پاکزاد، ۱۳۸۵: ۷۸). در واقع با کمک جز کیفیت‌ها می‌توان به تفاوت ویژگی‌های یک چیز پی برد؛ در صورتی که به وسیله کیفیت‌های کلی می‌توان به تفاوت چیزها از یکدیگر رسید. در همین رابطه، فرهنگ زبان فارسی عمید، معنای لغوی «کیفیت» را چگونگی، چونی، صفت و حالت چیزی عنوان کرده است (عمید، ۱۳۶۳: ۱۰۲۷). همچنین واژه کیفیت در زبان انگلیسی به معنای چیزی است که یک شخص، یک شی و یا یک فکر داشته و موجب خاص و جالب شدن آن می‌گردد (Longman l.c 1981: 680). از سوی دیگر، فرهنگ انگلیسی آکسفورد نیز برای واژه کیفیت چهار معنی ارائه می‌دهد: ۱- درجه خوبی و ارزش چیزها، ۲- خوبی و کمال به مفهوم عام، ۳- صفات و خصوصیات، ۴ - جنبه ویژه و علایم مشخصه و ممیزه (Oxford A.D., 2006: 1233). اما در واقع کیفیت، چگونگی یک چیز یا پدیده می‌باشد که تاثیر عاطفی و عقلانی خاص بر انسان می‌گذارد (پاکزاد، ۱۳۸۵: ۷۸). این تاثیر باید به گونه‌ای باشد که حواس انسان قادر به احساس و ادراک آن باشد. در ادامه کلیدواژه‌های معرف کیفیت در نمودار ۱ آمده است.

نمودار (۱) کلیدواژه‌های معرف کیفیت. مآخذ: نگارنده با استفاده از منابع مختلف.

اولین همایش ملی اندیشه ها و فناوریهای نو در معماری

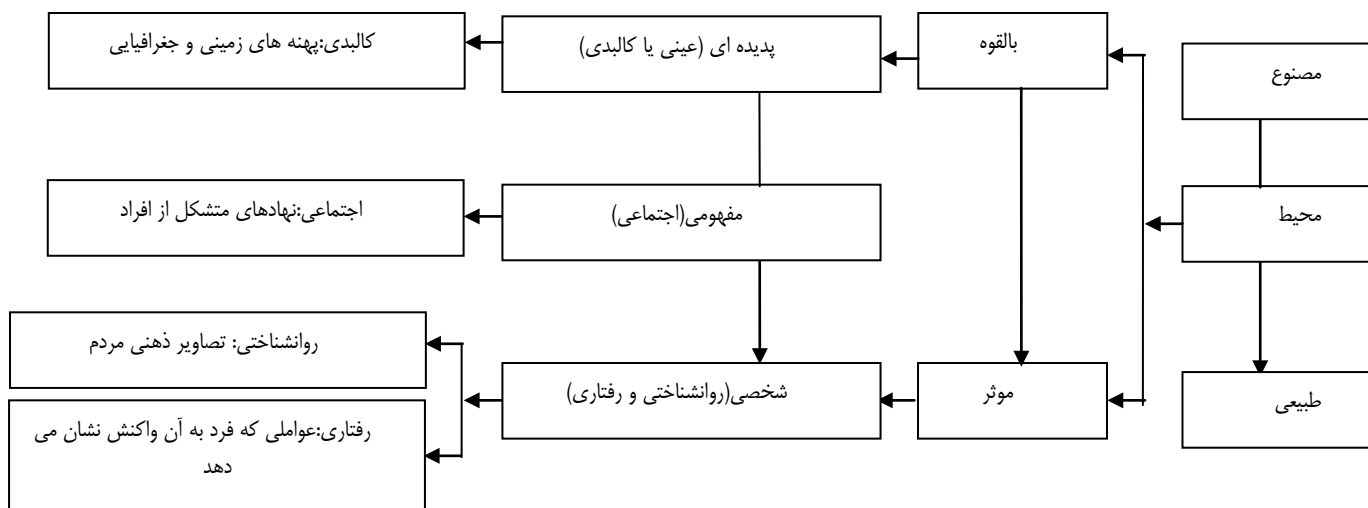
۲۰ اسفند ۱۳۹۱ تبریز-ایران

انجمن مهندسان معمار ایران از پانچم شرقی

۳.۲. محیط

فرهنگ لغات فارسی معین «محیط» را در برگزیده، احاطه کننده و جای زندگی آدمی معرفی می کند (معین، ۱۳۷۱: ۳۹۲۹). تعاریف گوناگونی برای محیط ذکر شده است. اما در واقع، فضای اطراف، اصلی ترین معیار تعاریف گوناگون محیط است. بنابراین هر توصیف، تعریف یا تبیین ماهیت کارکرد محیط، باید با توجه به چیزی در فضای اطراف باشد (لنگ، ۱۳۸۱: ۸۵). در باب تقسیم بندی انواع محیط (نمودار شماره ۲)، با دو نوع محیط مواجه هستیم. اول محیط بالقوه برای رفتار انسان و دوم محیط موثر، که فرد به آن توجه می کند و آن را مورد استفاده قرار می دهد. بسیاری از پژوهش ها بین محیط «کالبدی»، «اجتماعی»، «روانشناختی» و «رفتاری» تمایز قایل هستند. محیط کالبدی شامل پهنه های زمینی و جغرافیایی، محیط اجتماعی شامل نهادهای متشکل از افراد و گروهها، محیط روانشناختی شامل تصاویر ذهنی مردم و محیط رفتاری مجموعه عواملی است که فرد به آن واکنش نشان می دهد. آنچه در این تقسیم بندی بیش از هر چیز به دیده می آید، تفاوت میان جهان واقعی (حقیقی یا عینی) پیرامون انسان و جهان پدیدار شناختی است که خودآگاه یا ناخودآگاه، الگوهای رفتاری مردم را به واکنش و می دارد. در دیدگاه جهان پدیدار شناختی، پدیداری جهان به میزان و چگونگی ادراک و التفات ذهن انسان بستگی دارد (پورجعفر، محمدرضا: ۸۰-۱۳۸۸: ۶۵). علاوه بر این داگلاس پورتیوس (۱۹۷۷) محیط مفهومی (اجتماعی) را مطرح می کند و آن را به مفاهیم محیط های پدیده ای (جغرافیایی) و شخصی (رفتاری) می افزاید. انسان در فرآیند زیست خود به تعامل فکری و ذهنی با محیط نیاز بسیار دارد. گویی روح و ذهن انسان در حالت عدم تعامل با محیط (طبیعی و مصنوع) و فضا، در شکل طبیعی و بسیار پیچیده آنها، دچار سکون و مرگ می شود. برعکس، محیط و فضای آشنا و منطبق با ساختار کلی فرهنگ، پیچیده، خوانا و منسجم هم باعث شادابی و انبساط خاطر، آرامش، اطمینان، احساس تعلق خاطر و... موجب توسعه و افزایش توان اندیشه، خلاقیت فکری، کارایی بالای نظری و عملی، و بالاخره تعالی بیش از پیش فرهنگی می شود. دلبستگی انسان به فضا ریشه های عمیقی دارد. این دلبستگی از نیاز به درک روابط اجتماعی انسان، جهت درک مفاهیم و چیره شدن و رفع نیازها در مقابل حوادث و رویدادهای مختلف، سرچشمه می گیرد. اصولا انسان بین خود، اشیاء و محیط پیرامون خود رابطه برقرار می کند و از آن برای حصول به حقایق تجربیدی و مفاهیم مستتر در زبان، به منظور برقراری ارتباط با محیط و دیگران، سود می برد (براتی، ناصر، ۱۳۸۲).

نمودار (۲) تقسیم بندی انواع محیط. مآخذ: نگارنده با استفاده از منابع مختلف

۴.۲. کیفیت محیط

کیفیت یک شی از دو منبع یا دو عرصه سرچشمه می گیرد: ۱- عرصه ذهنی فرد، ۲- عرصه عینی شی. کیفیت های ضمیری به دشواری قابل کمی شدن بوده و به سختی می توان آنها را اندازه گیری کرد. کیفیت های مرتبط با بیان مطلوب یا نامطلوب و زشت و زیبا بودن اشیاء معمولاً از این دسته هستند. در حالی که کیفیت های حقیقی اشیاء را می توان به عنوان کیفیتی دانست که ماهیت قابل اندازه گیری دارند و به ظرفیت های قابل سنجش نظیر وزن، ارتفاع و سرعت ارتباط دارند. از این رو در مورد کیفیت یک شی می توان گفت: «کیفیت» یک شیء درجه و میزان برتری، مشابهت یا فروتری آن نسبت به اشیاء دیگر است که توسط انسان از طریق ذهنی و عینی به عنوان مجموعه ویژگی های آن شیء درک و محسوب می گردد. کیفیت یک شیء از دو منبع «ضمیر» فرد و خود «شیء» نشأت می یابد که به ترتیب آنها را «ارزش» و «مقیاس اندازه گیری» نامیده، بیانگر دو گروه «کیفیت های مطلوبیتی» و «کیفیت های ظرفیتی» اشیاء هستند (گلکار، ۱۳۸۰: ۳۸). به واقع می توان «کیفیت محیط» را یکی از مهمترین دلمشغولی های دانش طراحی شهری دانست. این امر به گونه ای است که بسیاری از نظریه پردازان «ارتقاء کیفیت محیط» را مهمترین

اولین همایش ملی اندیشه ها و فنآوری های نو در معماری

۲۰ اسفند ۱۳۹۱ تبریز-ایران

«ولیفته-فعالیت-طراحی-شهری-میدانند(پاکزاد۱۳۸۵:۷۷) در-موتون-نظری-برنامه-ریزی-و-طراحی-شهری-تعاریف-متعدد-ی-از-مفهوم-کیفیت-محیط-وجود دارد. این برداشت های گوناگون، بر اساس زمینه فکری صاحب نظران یا نحوه انتخاب شاخص ها از سوی آن ها شکل گرفته اند. با این وجود فقدان تعریفی جامع، دقیق و مورد توافق صاحب نظران از مفهوم کیفیت محیط، در مبانی نظری شهری خودنمایی می کند. این امر می تواند در نتیجه ارتباط یا هم پوشانی این مفهوم با مفاهیم مبهم و پیچیده دیگر همچون کیفیت زندگی، قابلیت زندگی و پایداری باشد (Van Kamp, 2003: 5-18). در جدول شماره ۱ برخی مفاهیم مرتبط با کیفیت محیط بررسی شده است.

جدول (۱) تعریف کیفیت محیطی از دیدگاه محققان و مجامع بین المللی مختلف (ماخذ: Van Kamp, 2003: 7).

تحقیق	مفهوم کیفیت محیط
Lansing and marans (1969)	یک محیط با کیفیتی بالا حسی از رفاه و رضایت را برای افراد از طریق شاخص هایی که ممکن است فیزیکی، اجتماعی و یا نمادین باشد به همراه دارد.
Porteous (1971)	کیفیت محیطی موضوع پیچیده ای است که دربردارنده ادراک انتزاعی، طرز تلقی و ارزش هایی است که در بین گروه ها و افراد متفاوت است.
RMB (1996)	کیفیت محیطی ناشی از کیفیت عناصر تشکیل دهنده یک منطقه اما چیزی بیشتر از مجموع عناصر است، کیفیت محیطی ادراک مکان به طور تمام و کمال است. عناصر تشکیل دهنده (طبیعت، فضای باز، زیر ساختها، محیط ساخته شده، امکانات و منابع محیط طبیعی) هر کدام دارای ویژگی های خاص خود و کیفیت نسبی هستند.
RIVM (2002): workshop livability 2002	کیفیت محیطی می تواند به عنوان بخش اصلی مفهوم وسیعتر «کیفیت زندگی» همانند کیفیت های اصلی سلامتی و امنیت در ترکیب با جنبه هایی همچون راحتی و جذابیت تعریف شود.

۵.۲. مولفه های کیفیت محیط در طراحی شهری

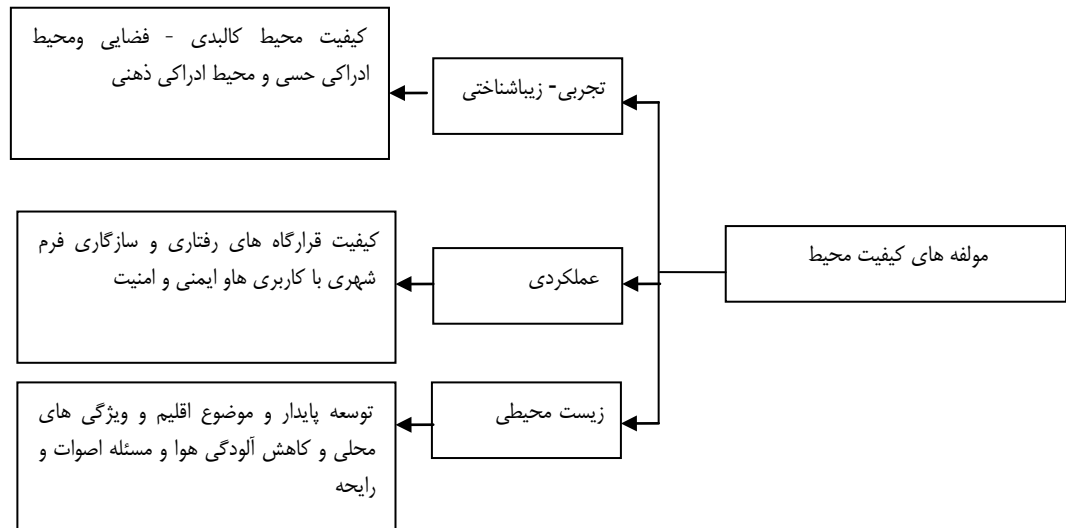
در مورد کیفیت تعامل انسان با محیط سه نظریه روانشناختی مطرح شده است که شامل نظریه «تعیین کنندگی محیط»، نظریه «امکان دهنده محیط» و نظریه «احتمال دهنده محیط» می باشند. نظریه تعیین کنندگی محیط بر آن است که تغییر در ماهیت محیط های جغرافیایی، اجتماعی، فرهنگی و محیط ساخته شده طبیعی یا مصنوع می تواند به تغییر در ادراک و رفتار انسانی منجر شود و انسان تسلیم شرایط محیطی است. این نظریه تلقی کیفیت محیط در طراحی شهری را به مثابه کیفیت و صفتی به دنبال داشته است که ذاتی محیط کالبدی بوده و به شکل مستقل از ناظر وجود دارد. بر اساس چنین دیدگاهی کیفیت طراحی شهری کیفیتی است که به نحو جبری از محیط و به طور مشخص از فرم محیط نشأت می گیرد. در حالیکه نظریه امکان دهنده محیطی بر آن است که محیط مجموعه ای از قابلیت های بالقوه برای برخی رفتارها را فراهم می سازد و انسان در مقابل محیط صد در صد تسلیم نیست و از انتخاب نسبی برخوردار است. البته قابلیت محیط الزاما به رفتاری خاص منجر نمی شود اما اگر قابلیت در محیط وجود نداشته باشد قطعاً رفتار محقق نمی شود. این نظریه تلقی کیفیت محیط در طراحی شهری را به مثابه مقوله ای کاملاً ذهنی و سلیقه ای به دنبال داشته است که توسط ناظر ساخته شده و هیچ گونه ربطی با ساختار و خصوصیات محیط کالبد ندارد. اما از دیدگاه احتمال دهنده محیطی، محیط تنها قادر است زمینه و احتمال رویداد رفتاری یا ادراکی خاصی را فراهم نماید و قادر به تعیین قطعی رفتار نیست و بنابراین انسان در انتخاب شرایط محیطی آزاد است. این نظریه تلقی کیفیت محیطی در طراحی شهری به عنوان یک مفهوم، از طریق به عرضه گذاشته شدن خصوصیات محسوس از طرف محیط کالبدی از یک سو، و مورد احساس، ادراک، شناخت و ارزیابی قرار گرفته شدن آنها توسط ناظر از سوی دیگر، به دنبال داشته است. در این تلقی، جریان دادوستد میان خصوصیات کالبدی و محسوس محیط از یک سو و الگوها و رمزهای فرهنگی و توانایی های ذهنی فرد ناظر از سوی دیگر است که کیفیت محیط را شکل می دهد (پورجعفر، محمدرضا ۸۰-۱۳۸۸: ۶۵). کیفیت طراحی شهری را بر اساس «مدل مکان پایدار» دکتر کوروش گلکار می توان به عنوان برآیند سه نیرو (مولفه) عملکردی، تجربی-زیباشناختی و زیست محیطی شهرها در نظر گرفت (نمودار ۳). که از ترکیب ابعاد چهارگانه محیط شامل کالبد، فعالیت، تصورات و اکوسیستم این سه مولفه به مثابه نیروهای شکل دهنده کیفیت کلی طراحی شهری یک مکان استنتاج می شوند. مولفه عملکردی از یکسو دربرگیرنده حرکت و تأمین دسترسی بوده و از طرفی دیگر رفتارهای جمعی و متقابل را در برمی گیرد. مولفه تجربی-زیباشناختی به موضوع دریافت های ادراکی، شناختی و ترجیحات محیطی افراد در فضاهای مختلف می پردازد. مولفه زیست محیطی هم نگران ارزش های توسعه پایدار وده و هم در مقیاس خرد موضوع اقلیم و ویژگی های محلی بوم شناسانه را مد نظر دارد (گلکار ۳۴: ۱۳۸۰). در این مقاله نیز مولفه های عملکردی، تجربی-زیباشناختی، زیست محیطی به عنوان مولفه های کیفیت محیط برای بررسی خیابان مورد نظر انتخاب شده است.

اولین همایش ملی اندیشه ها و فناوریهای نو در معماری

۲۰ اسفند ۱۳۹۱ تبریز-ایران

انجمن مهندسان معمار ایران

نمودار (۳) مولفه های کیفیت محیط در طراحی شهری، مأخذ: نگارنده با استفاده از منابع مختلف

در ادامه مولفه های کیفیت محیط ارائه شده توسط صاحب نظران در طراحی خیابان های شهری در کشورهای مختلف جهان در جدول ۲ آمده است که این معیارها را می توان با توجه به سه مؤلفه عملکردی، تجربی - زیباشناختی و زیست محیطی دسته بندی نمود.

جدول (۲) مولفه های کیفیت محیط خیابان های کشورهای مختلف جهان

اصول و معیارها	مولفه عملکردی	مولفه تجربی - زیباشناختی	مولفه زیست محیطی
۱- نیوزیلند (کریستچرچ)	آرام سازی ترافیک و جایگزین کردن وسایل نقلیه با انسان به عنوان محور مورد توجه در خیابانها و ایجاد محیطی با امنیت و دلخواه برای ساکنان، افراد پیاده و دوچرخه سواران و موتورسواران و ایجاد تسهیلات جهت تشویق به افزایش استفاده از دوچرخه و وسایل نقلیه عمومی و ایجاد امنیت و سرزندگی با افزایش پیاده مدار کردن خیابان ها و تغییر فرهنگ در اولویت قرار دادن اتومبیلها و تغییر نگرش و سیاستهای مربوط به استفاده و عملکرد فضای خیابان	خیابان های قابل زندگی - حفظ یا بهبود کیفیت زندگی	-سلامت اکولوژیکی
۲- سوئد (مالمو)	-مشارکت تمامی بخشها در طراحی و داشتن یک نگرش کل گرا به طراحی خیابان		-نگرشی جامع به خیابان سبز -استفاده از عناصر طراحی خیابان پایدار
۳- هلند (اوتریخ)	-انسان محور بودن و دوچرخه محور بودن و خیابان های عملکردی و اجتماعی و استفاده از همه نوع وسایل نقلیه در کنار هم (اتومبیل ها - دوچرخه ها - عابرین پیاده) و توجه به جنبه های عمومی خیابان		-تقویت عناصر فضای سبز و ایجاد نواحی سبز عمومی
۴- هلند (آمستردام)	-انسان محور بودن خیابان ها و دوچرخه محور بودن خیابان ها و استفاده از همه نوع وسایل نقلیه در کنار هم (اتومبیل ها - دوچرخه ها - عابرین پیاده) و خیابان های عملکردی و اجتماعی و ایجاد تسهیلات کافی جهت پارکینگ برای دوچرخه و تقاطع های برنامه ریزی شده و تشویق به پیاده روی		-تقویت عناصر فضای سبز
۵- انگلیس (لندن)	-انسان و دوچرخه محور بودن خیابان ها و امنیت بیشتر خیابا نها برای کودکان و اولویت دادن به هم وسایل نقلیه و هم به پیاده ها؛ اما فراهم نمودن دسترسی بیشتر برای افراد پیاده و آرام سازی ترافیک و استفاده از علائم جهت هشدار به		-طراحی پایدار خیابان

اولین همایش ملی اندیشه ها و فناوریهای نو در معماری

۲۰ اسفند ۱۳۹۱ تبریز-ایران

انجمن مهندسان معمار ایران

-----	-----	-----	-----
		عبور و مرور وسایل نقلیه	-----
۶-برزیل (کوریبتیا)	-کاهش سرمایه تخصیص داده شده جهت حمل و نقل اتومبیل محور و پیشنهاد بیشتر استفاده از دوچرخه و پیاده روی و تشویق به استفاده از حمل و نقل عمومی و دوچرخه	-توجه به معیارهای زیست محیطی و ایجاد فضاهای سبز عمومی خیابانی	
۷-کانادا (ونکوور)	-چندمنظوره بودن خیابان و تأمین منفعت عمومی -وجود تسهیلات عمومی	-استفاده از عناصر طراحی خیابان پایدار و استفاده از عنصر آب در طراحی خیابان و وجود پارک و فضای سبز کافی	
۸-آمریکا (میل وود)	-رواج انسان محور بودن و دوچرخه محور بودن خیابان هاو ایجاد زیرساخت ها و سیاست های لازم در خصوص مسیرهای دوچرخه رو و تشویق ساکنان به استفاده بیشتر از وسایل نقلیه عمومی، دوچرخه و پیاده روی	-بهبود ویژگی های زیست محیطی و استفاده از فیلترهای طبیعی کافی	

۳. محدوده مطالعاتی (خیابان امام اردبیل)

مورد مطالعه خیابان امام واقع در شهر اردبیل، حذفاصل میدان شریعتی و چهارراه ایستگاه سرعین است. موقعیت این خیابان در ساختار فضایی شهر آن را تبدیل به یک مسیر دسترسی ارتباطی کرده است. این خیابان به لحاظ برخورداری از دامنه ای از کاربری های متنوع همانند استادیوم، ادارات، مراکز تجاری، مراکز فرهنگی، مسکونی و... از نظر عملکردی اثرگذاری قابل توجهی دارد. خیابان مورد نظر به شدت در حال توسعه و به سمت نوگرایی است. دلایل فوق و اهمیت خیابان مورد نظر بر لزوم ارتقا کیفیت محیط آن می افزاید. در جدول شماره ۳ نقاط قوت و در جدول شماره ۴ نقاط ضعف خیابان مورد نظر بررسی شده و در نهایت در جدول شماره ۵ رهنمودهایی جهت ساماندهی این فضای عمومی در جهت ارتقا کیفیت محیط ارائه شده است.

جدول ۳. تحلیل خیابان نمونه موردی (نقاط قوت)، ماخذ: نگارنده.

-	توجه به مرمت و ساماندهی بناهای موجود در طرح های عمرانی
-	وجود عناصر شاخص
-	وجود کاربری های متنوع و جاذب جمعیت

جدول ۴. تحلیل خیابان نمونه موردی (نقاط ضعف)، ماخذ: نگارنده.

-	عدم تطبیق فضاهای موجود با الگوهای رفتاری استفاده کنندگان و اختلاط بیش از حد انسان و ماشین و برخورد بین آنها و تمرکز فضایی و زمانی فعالیت ها در فضاهای خاص و تراکم بیش از حد فعالیت های مقصد متنوع و استفاده کنندگان از فضا
-	عدم انطباق فرم، فضا و عملکردهای مربوطه با یکدیگر و وجود کاربری های نامناسب (پمپ بنزین و ...) و وجود بیش از حد انواع وسایل نقلیه و کمبود پارکینگ
-	عدم توجه به نیازهای افراد پیاده و کف سازی نامناسب پیاده راه ها و وجود پستی و بلندی در پیاده راه ها و کمبود تجهیزات و امکانات برای مکت در پیاده راه ها و عدم طراحی مکان هایی برای دیدن مغازه ها...
-	وجود موانع ثابت در پیاده راه ها (دکه روزنامه فروشی و...) و تجاوز ایستگاه اتوبوس به عرض پیاده رو و وجود موانع غیر ثابت در محل های غیر مجاز (اشغال قسمت هایی از پیاده راه توسط مغازه داران و انباشت زباله در بعضی از قسمت های پیاده رو و همچنین انباشت مصالح ساختمانی در قسمتی از پیاده روها
-	نامتناسب بودن پیاده راه برای حضور افراد معلول و ظرفیت محدود فضایی پیاده رو و سواره رو (کم بودن عرض آنها) و فقدان فضای مناسب و کافی برای سوار و پیاده شدن مسافران تاکسی
-	فقدان تناسب در تراکم بناهای موجود در خیابان و نابسامانی در جانمایی بناها و اغتشاش در ساخت وسازه های جدید و نامتناسب با بدنه و ناهماهنگ بودن ساختمان ها (فرسودگی بعضی از فضاها و جدید بودن بعضی ساختمان ها) و ناهماهنگ بودن نماهای ساختمانی های جدید با بناهای قدیمی و وجود نماهای فرسوده و نامتناسب بودن ارتفاع ساختمان ها و وجود تابلوها و برنهای تبلیغاتی نامنظم در سردر مغازه ها و لبه ها و میله های فلزی و بیرون زده از ساختمان ها و ویتترین ها
-	عدم استفاده از فرم های خاص طراحی جهت مشخص کردن فضاهایی با عملکرد خاص (محل عبور و ...) و کمبود مبلمان شهری مناسب (کمبود باغچه و جدول در پیاده راه ها و فرسوده بودن جداول و باغچه های موجود)

اولین همایش ملی اندیشه ها و فناوریهای نو در معماری

۲۰ اسفند ۱۳۹۱ تبریز-ایران

انجمن مهندسان معماران ایران

جدول ۵. رهنمود هایی در جهت ساماندهی و بهسازی خیابان نمونه موردی، ماخذ: نگارنده.

- استفاده از مصالح متنوع و متناسب با زمینه در بدنه و کف و حذف کامل موانع و تعمیر و مرمت و تعویض کف پوش ها، جداوول و ..
- ایجاد فرو رفتگی ها در بدنه بلافاصل همکف جهت مکث و تماشا و ... و
- رعایت تناسب در ارتفاع بناها و نماسازی سطوح قابل رویت بدنه ها حتی در جداره دوم و پاکسازی نمای ابنیه از اثرات تدریجی عوامل فرساینده و تامین فضای اختصاص جمع آوری زباله به دور از انظار عمومی و ایجاد تعادل بصری از نظر وزن بافت، فرم و نمای جداره های دو طرف خیابان با یکدیگر و با عرض و طول معبر و تعیین ارتفاع برای عناصر کنار خیابان
- عقب نشینی احتمالی ساختمان های اطراف خیابان برای فراهم آوردن فضای بیشتر برای پیاده ها و فعالیت های مربوط به آن ها
- در صورت حفظ وضع موجود، انتقال فعالیت های با تراکم زیاد از محل های پر تراکم به محله های کم تراکم
- استقرار وسایل شهری در محل تعیین شده به طوری که راه عابر پیاده را سد ننماید و در نظر گرفتن فضای مناسب برای ایستگاه های اتوبوس و فراهم کردن حمل نقل عمومی مناسب برای دسترسی شهروندان به این محدوده
- استفاده از چراغ مخصوص عابر پیاده و تابلو جهت هدایت پیاده ها و طراحی مبلمان شهری متناسب و هماهنگ با یکدیگر و به میزان لازم
- پیش آمدگی فضاهای پیاده در محل های خاص به منظور تامین محل مناسب برای انتظار پیاده و تعریض خط کشی های عابر پیاده بر اساس الگو های رفتاری افزایش عرض پیاده روها و ایجاد هماهنگی و تعادل بین عرض مسیر سواره با نقش ترافیکی آن در مجموعه سیستم ارتباط شهری
- در نظر گرفتن خصوصیات فرهنگی و اقلیمی در طراحی
- تنوع بخشی به پوشش گیاهی خیابان ها با توجه به تغییرات فصلی و استفاده از درخت جهت کنترل عوامل اقلیمی در محل های توقف
- پیاده و تقویت فضای سبز موجود و استفاده از درخت و باغچه و نرده جهت محدود کردن دسترسی پیاده ها به فضاهای مخصوص سواره ها و استفاده از موانع خا جهت جلوگیری از ورود موتور سواران به فضاهای مخصوص عابر پیاده و استفاده از درختان افرا، چنار جهت کاهش آلودگی صوتی
- انتقال پمپ بنزین موجود به خارج از فضا و همچنین پارکینگ عمومی موجود در این خیابان نباید در جداره بلافاصله خیابان باشد و باید در لایه دوم قرار گیرد.
- اختلاف سطح پیاده رو و سواره رو در محل گذر عرضی پیاده با تعبیه رامپ حل شود و جوی های آب باید سرپوشیده باشند و تداوم و پیوستگی طرح کف حفظ شود و مسقف کردن بخش هایی از پیاده رو و برای ایجاد تنوع در طول مسیر خیابان از امتدادهای مستقیم طولانی پرهیز شود و تقویت ساختمان های مهم موجود خیابان
- ایجاد تعادل بصری از طریق ترکیب رنگی جداره ها با یکدیگر و با پوشش سبز معبر و نیز هماهنگی در فرم تجهیزات و مبلمان شهری
- تسهیل حرکت دوچرخه و رعایت اصول طراحی و ایمنی برای معلولان و سالخوردگان و در جهت رفاه آنها

۴. نتیجه گیری

لزوم ارتقا کیفیت محیط و به تبع آن کیفیت زندگی، یکی از رویکردهایی است که در زمینه اصلاح و تکامل مفهوم توسعه به وجود آمده است. این رویکرد معتقد است که طراحی شهری باید به اهداف کالبدی و کارکردی روانی و زیست محیطی پاسخ گوید. اما امروزه توجه به نیازهای شهری نشان گر این مطلب است که خیابان ها نیازمند ساماندهی در قالب نوینی هستند تا به کیفیت مطلوبی دست یابند تا بحران کیفیت محیط حل شود. بررسی انجام شده در مورد وضع کنونی خیابان شهر اردبیل حاکی از آن است که علل نابسامانی های گسترده کالبدی، عملکردی، زیست محیطی ناشی از عدم وجود تناسب میان ظرفیت های موجود و ظرفیت های طراحی شده معابر و اولویت دادن به حرکت سواره در مقابل حرکت پیاده و عدم تجهیز فضای خیابان برای حرکت پیاده و ضعف و فقدان پوشش گیاهی مناسب و... است. که این عوامل باعث کاهش کیفیت محیط می باشد. بنابراین به منظور ارتقا کیفیت محیط تاکید برای ایجاد تنوع و تعادل در طراحی خیابان، تقویت تردهای غیر موتوری، اولویت دادن به بهسازی و ساماندهی خیابان ضرورت دارد. تجهیز خیابان های شهری به مسیرهای پیاده، پوشش گیاهی که علاوه بر زیبا سازی منظر در جهت کاهش آلودگی های جوی و صوتی کارایی داشته باشد، توصیه می شود و انتخاب کفسازی مناسب برای معابر سرعت را کنترل می کند. به طور کل مجموعه خاصی از مفاهیم طراحی، اصول کلی و ضوابطی که به سواره ها، پیاده ها، گیاهان و مبلمان شهری و ارتباط بین این عوامل بپردازد، می تواند در طراحی و ساماندهی خیابان های شهری نقش موثری ایفا کند.

مراجع

۱. پورجعفر، محمدرضا، خوانش تاثیر ساماندهی محورهای بصری بر ارتقا کیفیت محیط فضاهای عمومی شهر، (۱۳۸۸).

اولین همایش ملی اندیشه ها و فناوریهای نو در معماری

۲۰ اسفند ۱۳۹۱ تبریز-ایران

انجمن مهندسان معمار ایران

۲. گلکار، کوثر، شمولفه حیاتی سازنده-کیفیت-در طراحی-شهری، نشریه-صفحه ۳۲۰-۳۲۸ (۱۳۸۲).
۳. براتی، ناصر، زبان تفکر و فضا، انتشارات سازمان شهرداری کشور، (۱۳۸۲).
۴. بحرینی، سید حسین، فرایند طراحی شهری، انتشارات دانشگاه تهران، چاپ اول، (۱۳۷۷).
۵. بحرینی، سید حسین، تحلیل فضای شهری، انتشارات دانشگاه تهران، چاپ چهارم، (۱۳۸۴).
۶. پاکزاد، جهانشاه، راهنمای طراحی فضاهای شهری در ایران، انتشارات شهیدی، چاپ سوم، (۱۳۸۶).
۷. پاکزاد، جهانشاه، مبانی نظری و فرایند طراحی شهری، وزارت مسکن و شهرسازی، چاپ اول، (۱۳۸۵).
۸. توسلی، محمود بنیادی، ناصر، طراحی فضاهای شهری و جایگاه آن ها در زندگی و سیمای شهر، انتشارات شهیدی مرکز مطالعات و تحقیقات و شهرسازی و معماری ایران، (۱۳۸۶).
۹. سلطانی، علی، ارزیابی خیابان های شهری بر اساس رهیافت انسان گرا، (۱۳۸۹).
۱۰. عمید، حسن، فرهنگ فارسی عمید، موسسه انتشارات امیرکبیر، (۱۳۶۳).
۱۱. قریب، فریدون، شبکه ارتباط در طراحی شهری، انتشارات دانشگاه تهران، (۱۳۸۳).
۱۲. کالن، گوردن، گزیده منظر شهری، ترجمه منوچهر طبیبیان، انتشارات دانشگاه تهران، چاپ اول، (۱۳۷۷).
۱۳. ای یں بنتلی، محیط های پاسخده، ترجمه مصطفی بهزاد، انتشارات دانشگاه علم و صنعت، (۱۳۸۲).
۱۴. لنگ، جان، آفرینش نظریه معماری، ترجمه علی رضا عینی، انتشارات دانشگاه تهران، چاپ اول، (۱۳۸۱).
۱۵. مدنی پور، علی، فضاهای عمومی و خصوصی شهر، ترجمه دکتر فرشاد نوریان، انتشارات سازمان فناوری اطلاعات و ارتباطات شهرداری تهران، (۱۳۸۹).
۱۶. مدنی پور، علی، طراحی فضای شهری. نگرشی بر فرآیندی اجتماعی و مکانی، ترجمه فرهاد مرتضایی، انتشارات شرکت پردازش و برنامه ریزی شهری، (۱۳۸۴).
۱۷. محمودی نژاد، هادی، صادقی، علی رضا، طراحی شهری از روانشناسی محیطی تا رفاه شهری، انتشارات هله، (۱۳۸۴).
۱۸. محمود توسلی، ناصر بنیادی، طراحی فضاهای شهری و جایگاه آن ها در زندگی و سیمای شهر، انتشارات شهیدی مرکز مطالعات و تحقیقات و شهرسازی و معماری ایران، (۱۳۸۶).
۱۹. مهندسین مشاور شارمندو سولماز حسینیون، ارتقا کیفیت محیط به کمک طراحی، انتشارات طراحان هنر، (۱۳۸۷).
۲۰. هدمن ریچارد و اندرو یازوسکی، مبانی طراحی شهری، ترجمه راضیه رضازاده و مصطفی عباس زادگان، دانشگاه علم و صنعت ایران، (۱۳۸۱).
21. Alexander, cet el, 1977; A pattern language, Oxford University press, New York
22. Lynch, 1960. The image of the city. MIT. prss, Cambridge
23. Oxford Advanced Learner's Dictionary, (2007). Oxford University Press
24. Van Kamp (2003), Irene and et al; Urban environmental quality and human well-being Toward a onceptual framework and demarcation of concepts: a literature study; Landscape and Urban Planning 65, pp. 5-18,
25. <http://www.ccc.govt.nz/livingstreets/>
26. Staher, Dt. Inger. Peter. (2002) "Recent Experiences in the Usa of BMPs in Malmo", Sweden.
27. Edited by Ben R. Urbonas. American Society of Civil Engineers: 226-227
28. www.cia.gov
29. www.amsterdam.nl/asp
30. www.homezonenews.org.uk
31. www.iclei.org/localstrategies
32. www.djc.com
33. www.ci.maplewood.mn.us

مناسب سازی مراکز تجاری (با رویکرد پاسخگویی به نیازمندی های انسان در فضاهای عمومی شهر معاصر)

سعیده خوشرنکی مقدم^۱، میثم سروری مهرآباد^۲

کارشناسی ارشد معماری- مدرس دانشگاه غیر انتفاعی اسوه، معماری، تبریز، ایران.

Saeedeh.khoshrangi@gmail.com

کارشناسی ارشد معماری- مدرس دانشگاه غیر انتفاعی اسوه، معماری، تبریز، ایران.

چکیده

از دیرباز مراکز تجاری به عنوان یکی از اصیل ترین فضاهای عمومی شهر به شمار می آیند. آگوراهای باستانی و بازارها در شهرهای شرقی نمودی از اینگونه فضاها میباشند که پاسخگوی نیازهای مردمی بودند که با اهدافی مختلف یا بی هیچ هدفی پا به آن می نهادند. بازار ایرانی نیز از لحاظ تنوع عملکرد، وسعت، طراحی متحدالشکل، سرپوشیده بودن و دربرگرفتن مجموعه ای از خدمات و فضاهای شهری، کالبدی بی همتا محسوب می شد که البته بعد از دوره حکومت اول پهلوی وضعیت آن تا حدی متزلزل شد، بافت شهری و بازار در نتیجه ورود اتومبیل دگرگون گردید و مراکز تجاری مطالعه نشده ای تحت نام پاساژ در لبه خیابان ها ظاهر شدند که معمولاً فاقد جنبه های زیبایی شناسی یا معماری قومی بودند. مراکزی که به دلیل عدم وجود امکانات رفاهی، ناتوان در پاسخگویی به نیازهای انسان معاصر بود. در مقاله حاضر نیازها و توانمندی های انسان مورد بررسی قرار گرفته و راهکارهایی به منظور پاسخگویی به این نیازها و بهبود وضع موجود ارائه گردیده تا با در نظر گرفتن آنها امکان طراحی مکانی خوب (با کیفیت و سرزندگی بازارهای سنتی که مقبولیت عام داشت) برای مردمی که بیشتر اوقات فراغت خود را در این مراکز سپری میکنند به وجود آید، مسئله ای که به عنوان دغدغه بیشتر معماران و برنامه ریزان و طراحان شهری محسوب میشود.

کلمات کلیدی: فضای عمومی؛ مراکز تجاری؛ نیازمندی؛ مکان خوب

۱. مقدمه

شهر مجموعه ای فرهنگی/کالبدی است که بر اساس نیازها، فعالیت ها و رفتارهای ساکنین آن شکل گرفته است انسان ها بسته به نیازهای فردی یا گروهی خود فعالیت کرده و الگوهای رفتاری خاص خود را عرضه می کنند، شهر و فضاهای مختلف آن بستر یا ظرفی برای اینگونه اتفاقات هستند (پاکزاد، ۱۳۸۵، ص ۷۶). فضاها شامل طیف گسترده ای از انواع فضاهای عمومی تا خصوصی می باشند.

در دو دهه ی گذشته، فضای عمومی به مثابه حوزه ای برای تقویت جامعه مدنی اهمیت روزافزونی یافته است. موج ساخت و ساز و بازسازی شهرها در دهه ی هشتاد، توجه جغرافی دانان شهری، برنامه ریزان و معماران را به نقش محوری فضای عمومی در مناطق شهری جلب کرده است (مدنی پور، ۱۳۷۹، ص ۲۱۰).

عرصه عمومی مهمترین بخش از شهرک ها و شهرهای ماست، جایی که بیشترین اندازه از تماس و تعامل انسان ها روی می دهد. فضاهای عمومی چون بازارها و مراکز تجاری به واسطه مقیاس عملکردی و همچنین طیف متنوع و گسترده مخاطبین خود دارای بیشترین سهم در حیات جمعی شهروندان می باشند. رشد شهرهای امروزی به قالب مجموعه ای از محله های مجزا شده، به زوال کاربری و سرزندگی برخی از این مراکز فعالیت و برقراری ارتباط انجامیده است و از این رو ارتقاء کیفی این دسته از فضاها بیش از سایر انواع فضاها موجب ایجاد جامعه شهری سالم و شکوفا خواهد شد.

۲. فضای عمومی

بر اساس فرهنگ انگلیسی آکسفورد (۱۹۹۳)، واژه public به معنای «کلی» در اکثر معانی متضاد خصوصی است. همچنین شامل این تعاریف نیز می شود:

اولین همایش ملی اندیشه ها و فناوریهای نو در معماری

۲۰ اسفند ۱۳۹۱ تبریز-ایران

«مربوطه یا متعلق به مردم به عنوان یک کلیت که جامعه یا ملت متعلق است؛ تاثیر می گذارد یا متوجه آن است»-----

فضاهای عمومی آن دسته از فضاها می باشند که عموم شهروندان بدون نیاز به کنترل و ... حق ورود و حضور در آن را دارند. فضاهایی چون خیابان ها، پارک ها، میادین، بازارها و مساجد.

به عبارت دیگر فضاهای عمومی، فضاهایی هستند که ما با غریبه ها شریک می شویم، مردمی که اقوام یا دوستان یا همکاران ما نیستند. آن ها فضاهایی برای فعالیت های سیاسی، اعمال مذهبی، بازی و ... هستند. فضایی برای همزیستی با صلح و برخوردهای غیرشخصی (پاکزاد، ۱۳۸۵، ص ۷۷).

کر و سایرین، (مقدمه، ۱۹۹۲، ۱۱) فضاهای عمومی را به عنوان بستر مشترکی که مردم فعالیت های کارکردی و مراسمی را که پیوند دهنده اعضای جامعه است را در آن انجام می دهند، چه روزمرگی های معمولی باشد و چه جشنواره های دوره ای دانسته اند.

به نظر می رسد که تعاریف فضای عمومی شهر بر دسترس بودن بدون محدودیت به فضا یا فعالیت های متنوع تاکید می کنند که قابل ذکرترینشان تعامل اجتماعی است که در نتیجه این دسترسی محدود شده، در آن روی می دهند.

۳. بازار، بارزترین فضای عمومی در شهرها

در بستر شهرهای پیش از مدرن، فضاهای عمومی نظیر میادین عمومی و بازارها نقش ایجادکننده ارتباطات میان مردم را داشتند. جاهایی بودند که در آنها شکلی از کنش متقابل اجتماعی میان شمار زیادی از مردم امکان پذیر می شد (مدنی پور، ۱۳۷۹، ۲۱۱).

۱.۳. بازار فضایی عمومی در شهرهای غربی:

آگورای به عنوان باستان شاید یکی از معروف ترین فضاهای عمومی در کل تاریخ باشد که میدان عمومی شهر محل گردهمایی مردم بوده است. آگورا بیش از هر چیز دیگر یک فضا برای بازار تلقی می شده، اما آگورا بیش از یک بازار بوده و مکانی را برای گردهمایی مردم و صحنه ای برای برگزاری آیین ها و جشن ها نیز فراهم می کرده است. بنابراین آگورا مکانی بوده که در آن فعالیت های اقتصادی، سیاسی، فرهنگی دوشادوش سایر فعالیت ها صورت می گرفته و به عنوان ظرفی فراگیر برای زندگی اجتماعی شهر تلقی می شده است (مدنی پور، ۱۳۸۹، ۲۲۳).

در شهر قرون وسطایی نیز که خود مکانی برای تجارت و تبادل کالا بود یک یا چند بازار در شهر به عنوان اصلی ترین فضای عمومی اختصاص به تجارت کالا داشت.

در شهرهای غربی از شهر قرون وسطایی گرفته تا شهرهای دوران رنسانس و باروک بازار به عنوان یکی از فضاهای عمومی شهر محسوب می شده است. با ظهور مدرنیسم این فضاهای عمومی شکل قبلی خود را از دست می دهد. با تقسیم و تفکیک شهر مدرن به مناطق عملکردی فضاهای عمومی شهر بیش تر فرسوده می گردد.

با ادامه روند تحول محیط های اجتماعی و فیزیکی به شکل حاذی در حال دگرگون شدن هستند و این امر موجب می گردد که فضاهای عمومی چون بازارها و مراکز تجاری (به عنوان نمودی از این نوع فضاها) مورد توجه قرار گیرد.

۲.۳. بازار اصلی ترین فضای عمومی در شهر ایرانی

عمومی ترین و مردمی ترین فضاهای شهری در جامعه ایران بازارها و میادین محلی بودند (پاکزاد، ۱۳۸۹، ص ۱۱۴).

در شهرهای ایرانی علی الخصوص بعد از ظهور اسلام در ایران، مهمترین فعالیت های عمومی شهر در حول و حوش مرکز و در طول محور اصلی آن صورت می گرفت. ارگ شهر، مسجد جمعه و بازار به عنوان مرکز سیاسی، روحانی و نمادین و قدرت اقتصادی، نقاط کانونی شهر را تشکیل می دادند. یکی از این عناصر یعنی بازار که شامل خیابان یا خیابان های اصلی سرپوشیده می شد، به عنوان کانال ارتباطی بقیه عناصر را به هم و به سایر فعالیت های کم اهمیت تر مانند حمام عمومی، سرداب و مکتب خانه ها مرتبط می ساخت، تا بدین ترتیب قلمرو عمومی روشن و زنده ای را در یک طیف فضایی خلق نماید. این فضا مکان گردهمایی اهالی شهر با سلسله مراتب سیاسی، مذهبی، اقتصادی گوناگون و دنیای بیرون بود. مکانی بود که درگیری ها و خصومت های دسته ای و فرقه ای بین محله ها آرام می شد. (مدنی پور، ۱۳۸۹، ۲۴۸)

۱.۲.۳. بازار به مثابه مکانی زنده و روزمره در شهرسازی ایران

الف-تشکیل دهنده و به وجودآورنده هسته اجتماعی و فرهنگی شهر است و دارای بازتاب هایی زنده برعوامل و پدیده های روزمره ای که بر رفتار شهروندان اثرگذاری دائم دارند.

اولین همایش ملی اندیشه ها و فناوریهای نو در معماری

۲۰ اسفند ۱۳۹۱ تبریز-ایران

انجمن علمی پژوهش‌های معماری ایران

ج- سازنده توان اقتصادی شهر است و چه به شکلی صنعتی و چه به صورت مستقیم بر حرکت اقتصاد شهری اثرگذاری فعال دارد.-----
ج- نمایانگر و یا دربرگیرنده ثروتهای معماری - شهرسازی شهر است و توان آن را دارد که بر سلیقه‌ها و برگزینش‌های شکلی - کاربردی در سطح معماری و شهرسازی اثرگذاری کند.
د- به وجودآورنده و شکل دهنده به یک عنصر بزرگ شهرسازانه است، برخوردار از ابعادی گسترده و توان آن را دارد که گزینش‌های شهرسازی را در مقیاسهای گوناگون مشروط کند.
ه- سازنده موجودیتی نهادی است که چه به شکلی مستقیم و چه به شکلی غیرمستقیم بر زندگی مدنی و اداری شهر و شهروندان اثرگذاری دارد. (فلامکی، ۱۳۸۵، ص ۳۱۵).

۲.۲.۳ نقش ها و کاربردهای بازار

بازار دارای نقش‌های متعددی است که عبارتند از سیاسی، اجتماعی، مذهبی، ارتباطی، اقتصادی، فرهنگی که روح بازار متأثر از این نقش‌ها و تلفیق مناسب آنهاست. (رجبی، ۱۳۸۵، ص ۶۱).
روح بازار متأثر از تلفیق مناسب نقش‌هایی است که به عهده داشته و به عناصر موجود در آن هویت می‌بخشد طبق بررسی انجام شده بازار دارای نقش‌های مختلفی در طول اعصار بوده از آن جمله است، نقش سیاسی بازار که همواره در حرکت‌های سیاسی جامعه ایرانی نقشی فعال داشته و شبکه مهم اطلاع‌رسانی و بحث‌های سیاسی بوده است.
نقش‌های اجتماعی در فضای بازار عرصه ظهور پیدا کرده و دامنه نفوذ آن در حیات اجتماعی شهر از گذشته تا حال گسترش یافته و ویژگی‌های کارکردی بازار از طرفی به جلب فعالیت‌های اجتماعی به سوی آن و از طرفی دیگر خود تشکلهای صنفی جریان حیات اجتماعی بازار را تقویت کرده‌اند.
بازار نقش مذهبی مؤثری در شهرهای اسلامی و ایرانی و پیوندی ناگسستنی با معنویت و باورهای مذهبی جامعه دارد به گونه‌ای که مسجد جزء لاینفک آن به حساب می‌آید.
در کنار این نقش‌ها، نقش اقتصادی بازار که مهم‌تر از سایر نقش‌های آن بوده در کنار نقش گذرگاهی و عبوری بدان مفهومی فرای یک فضای اقتصادی صرف داده و به عنصر کالبدی آن هویتی خاص بخشیده است. (رجبی، ۱۳۸۵، صص ۷۱-۷۲).

۳.۲.۳ سیر تحول بازار

بازارها از دوره کهن تا شروع دوره اسلامی در شهرهای ایرانی نقش مهمی را ایفا کرده‌اند و معمولا در کنار راه‌های اصلی و گاه در خارج شهرها شکل گرفته‌اند و در مسیر خود در درون شهرها محلات را شکل داده‌اند.
بازار به معنای کنونی آن در دوره ساسانی پدیدار گردید و همواره به عنوان ستون فقرات شهر مطرح بوده است بازار در این دوره به محل تجمع مردم و فضای عمومی تبدیل گشت، در دوره‌های بعد از اسلام تا روی کار آمدن سلسله قاجار نیز شکل و جایگاه کلی خود را حفظ کرده و گسترش فراوانی یافت و به یک مرکز متشکل از کارکردهای متعدد تبدیل گردیده است. بازار مرکز اجتماعی، فرهنگی، سیاسی و اقتصادی شهر محسوب می‌شد و مکانی برای تجمع تمامی اقشار مردم می‌بود و علاوه بر نقش اقتصادی، نقش سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و ارتباطی را نیز بر عهده داشت.
بازار موجودیت خود را با اوج‌ها و فرودهایش تا دوره قاجار حفظ می‌کند و با شروع این دوره و با پیدایش عنصری با نام خیابان بعنوان رقیبی قدرتمند در برابر این ستون فقرات اجتماعی و فرهنگی شهر که مکانی برای تظاهرات تمامی اشکال و شکل‌بندی‌های اجتماعی و فرهنگی بود اندک اندک در حاشیه قرار می‌گیرد و با ظهور دولت پهلوی اقداماتی چون تصویب قانون بلدی و مداخلات سنگین در بافت کهن شهری و احداث خیابان‌های جدید بازار پا به دوره انحطاط خود می‌گذارد.^۴
در این دوره خیابان نه به عنوان عنصر مکمل سازمان و شالوده کهن بافت شهر بلکه به عنوان عنصر مسلط و تعیین‌کننده در شهر ظاهر می‌شود. خیابان، سراسر شهر را درمی‌نوردد، و خود را به عنوان لبه‌ای قدرتمند در درون شهر مطرح می‌کند. با خارج شدن از پوسته کهن، بازار دیگر در مکانی خاص باقی نمی‌ماند و شبکه بازار کهن با تسلیم به کالاهای وارداتی و مصرفی از جنبه تولیدی خویش بازمی‌ماند و آکنده از فضاهای بسیار بی‌مصرف و بی‌عملکرد می‌گردد. بدین ترتیب بازار کهن برای همیشه در خاطره‌ها و یادها جای می‌گیرد. با وجود اینکه ممکن است هنوز بخش‌هایی فعال را در خود جای دهد ولی از فعالیت حیاتی خود بازمانده است (حبیبی، ۱۳۸۷، ۱۵۶-۱۵۸).

^۴ . مطالب این بخش برگرفته از فصل دوم پایان نامه کارشناسی ارشد نگارنده «مجتمع تجاری - فرهنگی گلستان تبریز، ۱۳۹۱» می باشد.

اولین همایش ملی اندیشه ها و فناوری های نو در معماری

۲۰ اسفند ۱۳۹۱ تبریز-ایران

۴-۲-۳- پیدایش تیپولوژی پاساژ در ایران

با تزلزل وضعیت بازارها در این دوران سرمایه‌گذاران به فکر ساخت مراکز تجاری افتادند که بتوانند ارزش تجاری لبه خیابان را به عمق بافت‌های ساختمانی اطراف خیابان نیز امتداد دهد، به این ترتیب از تیپولوژی «پاساژ» با همان واژه فرانسوی استفاده شد. پاساژ معبری سرپوشیده با سقفی از سازه فولادی و شیشه بود که دهانه نسبتاً کم عرضی را بر خیابان اشغال می‌کرد و عمود بر محور خیابان در قلب بافت ساختمانی نفوذ می‌کرد. اطراف محور پاساژ در چند طبقه دکان‌ها، دفاتر و انبارهای تجاری سازماندهی می‌شدند. ساختار کلی فضا به علت نو بودن فاقد جنبه‌های زیباشناسی خاص یا معماری قوی است و تنها می‌توان از آنها به صورت تک ساختمان‌هایی که به صورت پیشگام شکل گرفته‌اند نام برد^۵.

بازار ایرانی که ترکیبی بدیع از تمامی نقش‌ها و عملکردهای مذکور بود و به عنوان اصیلترین فضای عمومی شهر ایرانی جوابگوی نیازهای تمامی شهروندان بود، جای خود را به تک بناهای با نام پاساژ می‌سپارد که پاسخگوی نیازمندی‌های مراجعین نمی‌باشد.

۴. نیازها و توانمندی‌های انسانی

انگیزش نیروی هدایت‌گر رفتار است. رفتارها در جهت ارضای نیازهای انسانی شکل می‌گیرند. برای تعریف نیازهای انسانی مدل‌هایی تدوین شده است. مدل «سلسله مراتب نیازهای انسانی» آبراهام مازلو یکی از مدل‌هایی است که برای تبیین قابلیت‌های انسانی محیط ساخته شده تدوین شده اند.

مازلو سلسله مراتبی از نیازها را از قوی‌ترین تا ضعیف‌ترین پیشنهاد کرده است، به ترتیبی که نیازهای قوی‌تر نسبت به نیازهای ضعیف‌تر اولویت دارند (لنگ، ۱۳۸۱، ۹۶).

جدول ۱. سلسله مراتب پیشنهادی مدل مازلو

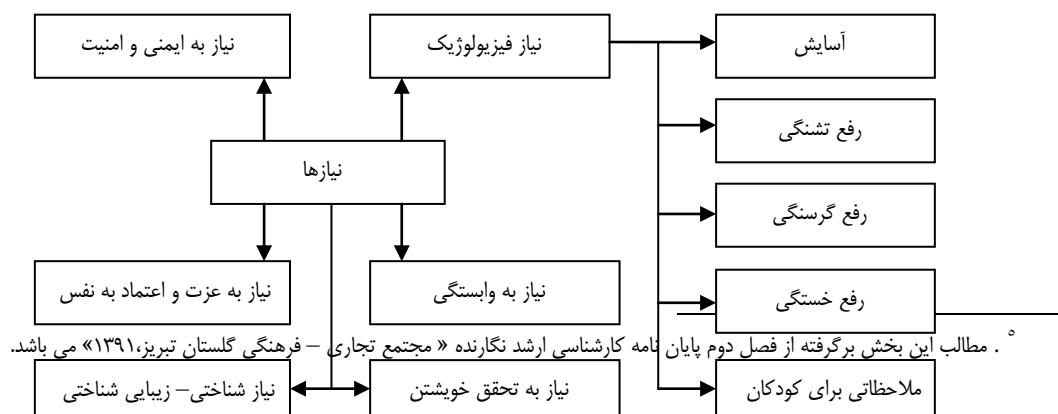
نیاز	مثال
فیزیولوژیک	گرسنگی - تشنگی
ایمنی	امنیت و محافظت در مقابل صدمات فیزیکی
تعلق و دوست داشتن (وابستگی)	عضویت در گروه‌های اجتماعی
عاطفی (عزت و اعتماد به نفس)	نیاز به قدر
خودشکوفایی (تحقق خویش)	میل به ارضاء ظرفیت‌های فردی
شناختی و زیباشناختی	میل به دانستن و تمایل به زیبایی برای زیبایی

ماخذ: بر اساس بررسی و پردازش پژوهش از نگارنده

بعضی از نیازهای مذکور، مبانی فیزیولوژیک، و بعضی مبانی جامعه‌شناختی یا روان‌شناختی و بعضی ترکیبی از اینها هستند. بیشتر نیازهای اساسی مبانی فیزیولوژیک دارند، نیاز به تعلق می‌تواند ویژگی‌های فیزیولوژیک داشته باشد ولی اساس آن اجتماعی و فرهنگی است؛ نیاز به خودشکوفایی و نیازهای شناختی و زیباشناختی به شدت روان‌شناختی هستند. بسته به دیدگاه فرد نسبت به زندگی، شخصیت فردی، فرهنگ، و عادات و شدت نیازها در افراد مختلف متفاوت است. تمام افراد طالب آسایش جسمی زیاد نیستند، بعضی از مردم به نیازهای زیباشناختی بیش از نیازهای فیزیولوژیک اهمیت می‌دهند (همان، ۹۷).

به منظور پاسخگویی به نیازهای ذکر شده بر اساس مدل مازلو در مراکز تجاری با در نظر گرفتن تنوع گروه‌های مراجعه‌کننده به مراکز تجاری، ابتدا نیازهای عام گروه‌ها سپس نیازهای خاص کاربران مورد توجه قرار می‌گیرد.

نمودار ۱. نیازهای عام و خاص مراجعین به مراکز تجاری

اولین همایش ملی اندیشه ها و فناوریهای نو در معماری

۲۰ اسفند ۱۳۹۱ تبریز-ایران

انجمن علمی بهشتیان معماران ایران

ماخذ: بر اساس بررسی و پردازش پژوهش از نگارنده

۱.۴. نیاز فیزیولوژیک

این دسته از نیازها که در سلسله مراتب هرم نیازها از نظرمالو در قاعده آن قرار دارد، شامل نیازهایی چون غذا، سرپناه، آب، هوا، بهداشت و ... میباشد (شولتز، ۱۳۷۶، ۱۱۵). نیازهایی چون نیاز به آسایش، رفع احساس خستگی، رفع گرسنگی، رفع تشنگی، همه از جمله نیازهای عمده مردم در چنین مراکزی هستند، که می بایست اصولی در جهت پاسخگویی به آنها تنظیم نمود.

۲.۴. نیاز به ایمنی و امنیت

پس از رفع نیازهای فیزیولوژیک نیاز ایمنی، انگیزه انسان قرار می گیرد که شامل ایمنی، ثبات، حمایت، نظم و رهایی از ترس و اضطراب است به اعتقاد مازلو همه ما تا اندازه ای نیاز داریم که در امور، جریانی عادی و قابل پیش بینی داشته باشند، تحمل عدم اطمینان دشوار است. در نتیجه می کوشیم تا سر حد توانایی به امنیت، حمایت و نظم دست یابیم (همان، ۱۱۷). نیازهایی نظیر مصون ماندن از مخاطرات، آلودگی ها، برخورداری از عرصه خصوصی مورد نیاز (محرمیت) و ... از جمله آن می باشد.

۳.۴. نیاز به وابستگی

وابستگی در طبقه بندی نیازهای انسانی مازلو، سومین نیاز انسان در جامعه شهری است و منظور از آن نیاز به احساس تعلق به یک جمع و گروه خاص داشتن است (گلکار، ۱۳۸۰، ۵۲).

۴.۴. نیاز به عزت و اعتماد به نفس :

به این ترتیب پس از ارضای نیازهایی که بر شمردیم نیاز به احترام و عزت نفس در درجه اول اهمیت قرار گرفته و به عنوان انگیزه رفتار و عملکرد انسان قرار می گیرد که شامل نیاز به احساس ارزش، در نظر گرفتن خود و دیگران، احساس موفقیت و مسئولیت می باشد. به بیان دیگر نیازهای عزت نفس اجراء دستیابی و نشان دادن کفایت در کارها، مورد تایید و شناخت دیگران شامل میگردد. ارضای نیاز به عزت نفس به احساساتی از قبیل اعتماد به نفس، ارزش، قدرت، لیاقت و کفایت، مفید و مثمر بودن در جهان منتهی می شود. احساسات اتکا به خود، احترام به خود، حرمت به نفس، اطمینان و اعتماد به خود، احساس توانایی توفیق، شایستگی، موفقیت، قدرت نفس، شایستگی احترام، قدرت رهبری و استقلال از نتایج مثبت ارضای نیاز به عزت نفس می باشند (شولتز، ۱۳۷۶، ۱۱۸).

۵.۴. نیاز به تحقق خویش (خودشکوفایی)

نیاز به خود شکوفایی عالی ترین نیازها است و اجتناب آدمی را به درک حقایق و درک زیبایی نشان می دهند و به بروز و ظهور استعدادها و ذوق او میدان می دهند.

۶.۴. نیاز شناختی - زیباشناختی

لغت زیباشناختی (استتیک) در اصل یونانی است و به معنی ادراک است. علم زیباشناختی به معنی وسیع کلمه به بررسی و روشهای احساس محیط و موقعیت فرد در داخل آن می پردازد. از قرن هیجدهم مفهوم زیبایی بیشتر جنبه روانشناسانه به خود گرفت. زیبایی در ارتباط با ادراک دیده شد و بیننده جزئی از این مجموعه به حساب آمد.

این نیاز بر اساس انگیزش های حسی و عقلی ایجاد می شود (گلکار، ۱۳۸۰، ۵۲). جدول زیر راهکارهایی را برای پاسخگویی به این نیازها ارائه میدهد.

جدول ۲. راهکارهای تامین نیازهای مطرح شده در سلسله مراتب مازلو

نوع نیاز	راهکارهای کلی
----------	---------------

اولین همایش ملی اندیشه ها و فناوریهای نو در معماری

۲۰ اسفند ۱۳۹۱ تبریز-ایران

نیاز به ایمنی و امنیت	تامین کیفیت مکان، تمهیدات و تجهیزات کافی، آسایش، آفتاب، باران، تنظیم شرایط اقلیم خرد)
نیاز به وابستگی	تامین تسهیلات اجتماعی (با هدف تشویق مراودات اجتماعی)، ایجاد حس مکان
نیاز به عزت و اعتماد به نفس	ایجاد حس فردیت و تعلق داشتن به مکان و گروه خاص
نیاز به تحقق خوشتن	ایجاد تنوع و گوناگونی در طراحی
نیاز شناختی-زیبایی	امکان فعالیتهای فرهنگی-تفریحی، ایجاد غنا در کیفیات محیطی، خلق مناظر خوب
شناختی	

ماخذ: بر اساس بررسی و پردازش پژوهش از نگارنده

۵. طراحی یک مکان خوب (با توجه به مولفه های یک محیط پاسخده) برای انسان

تلاش همه معماران، منظر آرایان، برنامه ریزان و طراحان شهری در جهت پاسخ به دغدغه وجودی بشر برای ایجاد «مکانی خوب» برای مردم است. شروع محیط ساخته شده دست بشر باید با تقویت فرصت های مناسب از طریق به حد اعلاء رساندن گستره گزینه های قابل عرضه به مردم، یک محیط دموکراتیک برای استفاده کنندگان فراهم آورد. مکانی که به اعتقاد بنت لی و همکارانشان «مکان پاسخده» نامیده شده است (نظریه های متعددی در رابطه با طراحی مکان خوب وجود دارد، در این نوشتار به مولفه های مکان پاسخده بنت لی پرداخته شده است). از آنجا که مراکز تجاری به عنوان یکی از اصلیت ترین فضاهای شهری محسوب می شوند، ارتقای کیفیت اینگونه مکان ها برای دستیابی به یک مکان خوب (پاسخده) و بررسی مولفه های محیط پاسخده در آنها لازم می باشد.

۱.۵. مولفه های یک محیط پاسخده

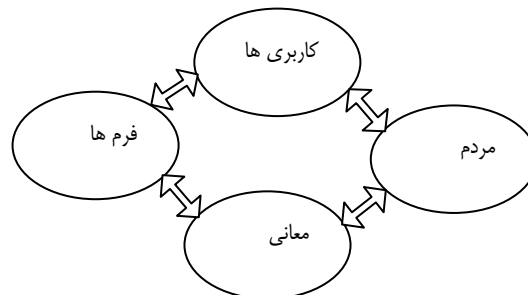
مولفه هایی را که بنت لی برای ایجاد یک مکان خوب یا پاسخده معرفی میکند به ترتیب زیر می باشد:

۱.۱.۵. نفوذ پذیری

فقط فضاهایی می توانند به مردم قدرت انتخاب بدهند که برایشان قابل دسترس باشد، بنابراین حدی از قدرت انتخاب که یک محیط به مردم می دهد تا بدان طریق از مکانی به مکانی دیگر بروند، یک معرف کلیدی جهت ارزیابی پاسخدهنگی آن محیط تلقی می گردد که این کیفیت نفوذپذیری نامیده می شود. نفوذپذیری هر نظامی از فضاهای همگانی به تعداد راه های بالقوه ای که برای عبور از یک نقطه به نقطه دیگر در نظر گرفته شده بستگی دارد. این راه ها بالقوه باید شفاف و دیدنی باشند.

۲.۱.۵. گوناگونی

مکان های قابل دسترسی و نفوذپذیر فقط زمانی ارزشمند تلقی می گردند که بتوانند تنوعی از تجربیات را عرضه بدارند. گوناگونی تجربه فضا دلالت بر ویژگی های محیطی مکان هایی دارد که واجد فرم ها، استفاده ها و معانی گوناگونی باشند. یک چنین مکانی انسان های مختلفی را در اوقات گوناگون با منظوره های متنوع به خود جذب می کند. گوناگونی کاربری، نکته کلیدی اصل گوناگونی، به مثابه یک کل می باشد. هدف از گوناگونی این است که میزان حق انتخاب را فزونی دهد (بنت لی، ۱۳۸۵، ۵۹). نمودار ۱. دستیابی به اصل گوناگونی با منظور کردن ویژگی های محیطی

۳.۱.۵. خوانایی

اولین همایش ملی اندیشه ها و فناوریهای نو در معماری

۲۰ اسفند ۱۳۹۱ تبریز-ایران

انجمن مهندسان معمار ایران - تهران

----- مردم-زمانی-می-توانند-از-منافع-گزیده-های-نفوذپذیری-و-گوناگونی-بهره-گیرند-که-بتوانند-سامان-فضایی-مکان-و-آنچه-را-که-در-آنجا-می-گذرد-درک-کنند. خوانایی-کیفیتی-است-که-موجبات-قابل-درک-شدن-یک-مکان-را-فراهم-می-آورد.

خوانایی-در-دو-سطح-اهمیت-پیدا-می-کند: فرم-کالبدی-و-الگوهای-فعالیت. مکان-ها-ممکن-است-در-یکی-از-دو-سطح-خوانا-و-قابل-فهم-باشند،-برای-بهره-گیری-کامل-از-امکانات-بالقوه-یک-مکان،-باید-آگاهی-از-فرم-کالبدی-و-الگوهای-فعالیت-به-تکمیل-یکدیگر-بپردازند،-البته-در-عصر-مدرن-میزان-خوانایی-مکان-ها-در-هر-دو-سطح-فرم-و-فعالیت-بر-خلاف-عصر-گذشته-و-شهر-های-سنتی-ناچیز-و-ضعیف-است.

در-شهرهای-گذشته-مکان-هایی-که-مهم-به-نظر-می-رسیدند-واقعاً-مهم-بودند-و-جنبه-همگانی-داشتند. در-شهر-مدرن-شباهت-بین-ساختمان-های-همگانی-مهم-و-ساختمان-های-خصوصی-غیر-مرتبط-با-نیازهای-همگانی-که-مخل-خوانایی-بصری-است،-این-آشفته-گی-را-دو-چندان-ساخته-است. نکته-قابل-توجه-در-سامان-فضایی-خوانا-این-است-که-بتوان-یک-مفهوم-روشن-و-دقیقی-از-ویژگی-های-مربوطه-را-در-تصویر-ذهنی-مردم-شکل-داده-یا-ملاحظه-نمود(همان،-۱۱۳-۱۱۷).

۴.۱.۵. انعطاف پذیری

مکان-هایی-که-بتوانند-برای-منظورهای-متنوعی-به-کار-آیند-در-مقایسه-با-مکان-هایی-که-برای-کاربری-مشخص-و-محدودی-طراحی-شده-اند-حق-انتخاب-بیشتری-را-به-کاربران-عرضه-می-دارند. محیط-هایی-که-قابلیت-عرضه-چنین-گزینه-هایی-را-داشته-باشند-دارای-کیفیتی-هستند-که-آن-را-انعطاف-پذیری-می-نامند. در-فضاهای-همگانی-نیز-توجه-به-اصل-انعطاف-پذیری-حائز-اهمیت-است. مردم-برای-این-به-فضای-همگانی-می-آیند-که-مردمان-دیگر-را-تجربه-کنند،-بنابراین-نباید-فضای-همگانی-برای-فعالیت-های-منفک-از-همدیگر-به-واحدهای-جدا-از-هم-قطعه-قطعه-شود.

۵.۱.۵. تناسبات بصری

مردم-اماکن-را-بر-مبنای-معانی-مترتب-بر-آن-تعبیر-و-تفسیر-خواهند-نمود،-وقتی-که-این-معانی-پشتیبان-پاسخدهندگی-محیط-باشند،-مکان-دارای-کیفیتی-است-که-آن-را-تناسبات-بصری-می-نامند. در-واقع-تعبیر-و-تفسیرهای-مردم-از-یک-مکان-مناسبات-بصری-را-ایجاد-می-کند-که-می-تواند-پاسخدهندگی-را-در-سه-سطح-زیر-تقویت-کند(گلکار،-۱۳۹۰،-۴۳):

- به-وسیله-پشتیبانی-از-خوانا-بودن-در-فرم-و-عملکرد.
- به-وسیله-پشتیبانی-از-گوناگونی.
- به-وسیله-پشتیبانی-از-انعطاف-پذیری-در-مقیاس-کوچک-و-بزرگ.

۶.۱.۵. غنای حسی

تصمیم-ها-و-تلاش-هایی-را-که-در-جهت-سوق-به-تنوع-تجربیات-حسی-در-یک-مکان-انجام-گرفته-و-موجب-ایجاد-لذت-در-استفاده-کنندگان-می-گردد-را-غنای-حسی-می-نامند. حس-های-دخیل-در-الزامات-طراحی-به-ترتیب-در-جدول-۳-درج-شده-است.

جدول ۳. حس های دخیل در طراحی - بررسی محدودیت ها و شیوه حصول آن

نوع حس دخیل	شیوه حصول حس	محدودیت - اهمیت
جایجایی(حرکت)	متناسب با فضاهای بزرگ با امکان حرکت بیشتر در آنها	نهفته در قابلیت های حرکتی در یک مکان
بویایی	تجربه پذیر در مکان های نسبتاً فراخ	عدم هدایت پذیری حس بویایی
شنوایی	حصول غنای حس شنوایی در فضاهای کوچک	محدودیت کنترل روی صدا
بساوایی	قرارگیری غنای حسی بافت ها و سطوح در داخل کوچکترین فضاها و تنوع عواملی نظیر حرکت و درجه هوا در فضاهای بزرگتر	تنوع در برخورداری از جنبه ارادی و غیر ارادی
بینایی	تغییر در موضع مورد مشاهده با جایجایی	حس مسلط از نظر قدرت جمع آوری اطلاعات و تحت کنترل بودن

ماخذ: بر اساس بررسی و پردازش نگارنده (تی هال، ۱۳۸۴، ۷۰-۷۴ و بنتلی، ۱۳۸۵، ۲۶۶-۲۶۸)

۷.۱.۵. رنگ تعلق

اولین همایش ملی اندیشه ها و فناوری های نو در معماری

۲۰ اسفند ۱۳۹۱ تبریز-ایران

انجمن مهندسان معمار ایران از بهارستان شرقی

-- تنها راهی که اکثر مردم به محیطی برآمده از علایق، ارزشها و نشانه های شخصی خویش دست یابند این است که کاربران بتوانند به محیط های موجود رنگ تعلق ببخشند، بنابراین رنگ تعلق یعنی مردم بتوانند مهر خویش را بر محیط زندگی خود بزنند. کاربران معمولاً به دو طریق به فضا رنگ تعلق می دهند:

- با بهبود تسهیلات کاربری.
- با تغییر تصویر ذهنی از مکان.

۶. نتیجه گیری

۱.۶. استنتاج

با بررسی پژوهش حاضر در می یابیم، تمرکز زدایی شهرها و فضایی زدایی در عرصه عمومی موجب آن شده است که در مقایسه با دوران های تاریخی پیشین از اهمیت فضاهای عمومی در شهرها کاسته شود. مراکز تجاری به عنوان یکی از مهم ترین فضاهای عمومی شهری از دیرباز مطرح بوده اند. البته تفاوت آشکاری بین آگورای یونانی (که توانسته بود فعالیت های سیاسی، فرهنگی و اقتصادی شهر را باهم ادغام و هماهنگ سازد) و بازار شهرهای شرقی (که فضای عمومی محل تمرکز تجارت، مذهب، معاشرت و نمایش و برقراری ارتباط میان مردم از تمامی اقشار بود و شکل قلب شهر را تعیین می کرد و معمولاً تمامی نیازهای مراجعین را پاسخگو بود) با مراکز تجاری امروزی وجود دارد. فضای عمومی در این مراکز به ظاهر کارکردی تفریحی همراه با خرید دارد ولی ساخت این مراکز را می توان دارای نقش های اجتماعی دانست (همانند آنچه که در بازار ها و آگورا های شهرهای پیشین از جمله شهرهای ایران وجود داشت).

۲.۶. پیشنهادات

با توجه به نقش بارز مراکز تجاری به عنوان فضاهای عمومی شهری، ارتقای کیفیت این مراکز با ارائه راهکارهایی به منظور پاسخگویی به نیازهای انسانی مذکور و در نظر گرفتن اصولی در طراحی چنین مجموعه هایی با هدف دستیابی به مؤلفه های یک محیط پاسخده (مکان خوب) ممکن خواهد بود. جدول چهار به معرفی اصولی می پردازد که می تواند در پاسخگویی به نیازمندی های مراجعینی که با اهداف مختلفی به این مراکز وارد می شوند مفید باشد.

جدول ۴. اصولی در جهت پاسخگویی به نیازمندی های انسان ۶

نوع نیاز	اصول طراحی
نیاز به آسایش	- تنظیم خرده اقلیم در مراکز خرید و تفریح لازم (به خصوص در مال های باز به صورت سایه بان، رواق در سایت و درخت و آب در جهت ایجاد سایه، تلطیف درجه حرارت هوا، تعدیل شدت انعکاس نور خورشید، جذب آلودگی های هوا، کنترل شدت وزش بادهای نامطلوب).
	- استفاده از تأسیسات تهویه مصنوعی در مجموعه های با سطح زیربنای بالا.
	- تأمین دسترسی راحت و آسوده از طرف محلات و بافت کنار سایت به داخل عرصه طراحی (تأمین کننده اصل نفوذپذیری).
	- تدارک دسترسی راحت سواره به سایت همراه با فضای کافی برای پارکینگ (بازای هر ۱۰۰ مترمربع تعداد ۵/۲۵ اتومبیل).
نیاز فیزیولوژیک	- تدارک فضای لازم جهت دسترسی راحت وسایل حمل و نقل عمومی در نزدیکی ورودی مراکز خرید
	- دسترسی راحت مراجعین به خدمات و مغازه در درون کالبد معماری و از اطراف به درون خود کالبد معماری (نفوذپذیری کالبدی).
	- طراحی سرویس های بهداشتی مجهز به فضاهایی مثل آرایش زنان، دوش و رختکن در داخل یک زون خدماتی، تجهیز به توالت های فرنگی جهت آسودگی افراد مسن و توالت های مخصوص معلولین.
	- لزوم فضاهای آماده سازی غذاهای سریع و سبک و رستوران های آماده کننده غذاهای گرم و مفصل.
نیاز به رفع گرسنگی	- وجود غرفه های آبمیوه فروشی در نقاط مهم، همراه با آبخوری های متعدد
نیاز به رفع تشنگی	- طراحی فضاهایی برای نشستن و رفع خستگی، با قابلیت برخورداری از مدل اجتماع پذیری به منظور تبدیل به فضاهایی برای ملاقات و تعامل و دوست یابی (وجود درخت، آبنا، موزیک های ملایم، فضاهای دنج و آرام در جهت تلطیف روحی و روانی مراجعین).
نیاز به رفع خستگی	- استفاده از رنگ های گرم (قرمز، زرد، نارنجی) در فضاهای نشستن جهت پیشبرد فعالیت های مرتبط با مرادوت اجتماعی.
	- ارجحیت استفاده از رمپ حرکتی بر پله بدلیل توانمندی پایین حرکتی افراد مسن و کودکان.
	- مشخص کردن محل دقیق ترولی ها و استفاده حداقلی از پله برای سهولت در حرکت ترولی ها.
ملاحظات در مورد	- قرار دادن فضاهای خرید کودکان در همکف و نزدیک به ورودی اصلی.

^۶. مطالب جدول برگرفته از فصل دوم پایان نامه کارشناسی ارشد نگارنده «مجموعه تجاری - فرهنگی گلستان تبریز، ۱۳۹۱» می باشد.

اولین همایش ملی اندیشه ها و فناوریهای نو در معماری

۲۰ اسفند ۱۳۹۱ تبریز-ایران

انجمن مهندسان معمار استان آذربایجان شرقی

----- کودکانه -----	----- وجود فضاهای جهت نگهداری-کودکان(فضاهای-بازی کودکانه و حتی-یکه-کودکستان)-----
نیاز به ایمنی و امنیت	<p>- تخصیص فضایی جهت تغذیه فرزندان شیرخوار و تعویض لباس کثیف آنها.</p> <p>- تدارک آبجوی‌هایی با ابعاد و اندازهٔ کودکان.</p> <p>- بکارگیری حداقل پله و لبه‌های دارای ارتفاع (بدلیل ایجاد مانع حرکتی برای کودکان و بالابردن احتمال زمین خوردن آنها).</p> <p>- استفاده از مصالح زبر و خشن در فضاهای باز(برای ممانعت از لغزش روی آنها به هنگام بارش برف و باران).</p> <p>- تأمین روشنایی معابر در فضاهای باز به هنگام شب.</p> <p>- آرام‌سازی زون حرکتی سواره در مسیرهای توزیع داخلی سایت و کمترین تداخل حرکت پیاده و سواره طراحی نفوذپذیری).</p> <p>- تأمین ایمنی در محل تقاطع سواره با پیاده در عرصه‌های نفوذپذیری سایت.</p> <p>- عدم وجود گیاهانی همچون شمشاد در بدنه معابر پیاده و سواره (بدلیل ایجاد فعل اختفا و تبدیل به محل‌های ناامن و نتیجتاً استفاده از درختان با تنهٔ بلند مثل تبریزی جهت ایجاد سایه و بوجود آمدن دیدهای باز و عمیق).</p> <p>- وجود ورودی و خروجی‌های متعدد در هنگام رخ دادن حالات اضطراری مانند مواقع آتش سوزی.</p> <p>- ارائهٔ یک سازمان فضایی خوانا به منظور جهت‌یابی بهتر (استفاده از سازمان فضایی خطی به عنوان خواناترین سازماندهی فضایی و سازماندهی شعاعی زمانی با یک نشانه در وسط آن).</p>
نیاز به وابستگی	<p>- تأکید بر استفاده از نمادهای مشترک مردمی برای ایجاد تعلق به مکان. توجه به باغات و گلخانه‌های گلپارک.</p> <p>- تأمین دسترسی راحت و آسوده، به یک اندازه، از محلات اطراف برای وابسته کردن آنها به مرکز.(اصل نفوذپذیری).</p> <p>- استفاده از کاربری‌های مختلط در کنار یکدیگر جهت ایجاد وابستگی اقشار مختلف مردم به مرکز مانند محل بازی کودکان، تئاتر یا سینما، پارک، مرکز تجاری، زمین باز ورزشی و... (اصل گوناگونی کاربری‌ها و مردم).</p> <p>- قرار دادن کاربری‌ها بر اساس اصل «تناسبات بصری کاربری‌ها» جهت ایجاد یک تصویر ذهنی خوانا و مشترک (اصل ایجاد کننده راسته های بازار سنتی).</p> <p>- نیاز به عزت و اعتماد به نفس - طراحی بر اساس اصل مشتری محوری جهت دادن آزادی انتخاب به او (طراحی مغازه‌ها با نمای جلویی باز و بدون ویتترین). - سود جستن به یک اندازه تمام مغازه‌ها از تردد حرکت پیاده .</p>
نیاز به تحقق خویش	<p>- وجود گوناگونی یا تنوع در گزینه‌های ارائه شده برای فرد از جنبه‌های کاربری، کالبدی و... .</p> <p>- استفاده از مبلمان قابل حمل در فضاهای نشستن.</p> <p>- طراحی فروشگاه‌های سلف سرویس بر دادن حق انتخاب به مشتری.</p> <p>- طراحی ویتترین‌های بزرگ و عمیق برای نمایش محصولات.</p> <p>- آرایش فضایی بدنه‌های مال توسط مغازه‌داران در یک سازمان.</p>

ماخذ : بر اساس بررسی و پردازش پژوهش از نگارنده

جدول ۴. راهکارهای ارائه شده در جهت دستیابی به مولفه های یک مکان خوب (محیط پاسخده)^۷

مؤلفه محیط	راهکار پیشنهادی
نفوذپذیری	<p>- وجود دیدهای بصری از درون به بیرون و بالعکس و درون خود عرصهٔ طراحی جهت نیل به نفوذپذیری بصری.</p> <p>- ایجاد رابطهٔ هماهنگ بین بافت اطراف و سایت برای دسترسی راحت پیاده و سواره به داخل عرصه</p> <p>- تأکید در طراحی تقاطع راه‌های جدید داخل عرصه به عنوان نقاط مهم در طراحی</p> <p>- وجود رابطه‌ای مناسب میان پارکینگ و خود کالبد بنا (دسترسی راحت و کوتاهی از پارکینگ به کالبد بنا).</p>
گوناگونی	<p>- به کارگیری فروشگاه‌های سلف سرویس در کنار مغازه‌های شخصی در طراحی جهت حمایت از مردم گوناگون در طرح</p> <p>- قرارگیری کاربری‌های اولیه کنار مسیرهای حرکت پیاده و سوارهٔ مهم</p> <p>- قرار دادن مجموعه تجاری و فرهنگی و تفریحی در یک زمینه مشترک با نام پارک.</p> <p>- التقاط کاربری تجاری با فعالیت‌های فرهنگی و تفریحی جهت پشتیبانی از همدیگر</p> <p>- استفاده از فرم‌های گوناگون در کالبد بنا</p>
انعطاف‌پذیری	<p>- امکان ترکیب دو یا چند مغازه برای دستیابی به واحد بزرگتر.</p> <p>- طراحی فضاهای همگانی</p> <p>- استفاده از فواصل زیاد ستون‌ها در مراکز خرید، ۶ الی ۸ متر، برای افزایش انعطاف‌پذیری</p>
خوانایی	<p>- قرار دادن ساختمان‌ها در کنار معابر اصلی جهت بهترین استفاده از جنبه تبلیغاتی.</p> <p>- توجه به عناصر کالبدی کلیدی ذکر شده در مقیاس کالبد معماری.</p> <p>- سنخیت الگوهای فعالیت با مکان قرارگیری کالبد.</p>
تناسبات بصری	<p>- رعایت خوانایی در تمام فرم‌های طراحی شده بوسیلهٔ رعایت تناسبات بصری و توجه به جزئیات.</p> <p>- مکان‌یابی کالبد‌های معماری، متناسب با ویژگی‌های بصری سایت.</p> <p>- قرارگیری متناسب کاربری‌ها کنار همدیگر</p> <p>- استفاده از نمادهای معماری منطقه موضوع طراحی</p>
غنای حسی	<p>- تغییر پرسپکتیوها به دنبال حرکت برای القاء حس جابجایی</p> <p>- استفاده از گیاهان معطر تزئینی به خصوص «خوراکی» در داخل محوطه‌های سبز سایت.</p> <p>- طراحی سطوح معماری با تغییر بافت‌های آنها جهت نائل شدن به حس بساوانی.</p> <p>- تأکید در تضاد سطوح معماری برای نائل شدن به غنای بصری.</p>

^۷ .مطالب جدول برگرفته از فصل دوم پایان نامه کارشناسی ارشد نگارنده « مجتمع تجاری - فرهنگی گلستان تبریز، ۱۳۹۱ » می باشد.

اولین همایش ملی اندیشه ها و فناوریهای نو در معماری

۲۰ اسفند ۱۳۹۱ تبریز-ایران

انجمن مهندسان معمار ایران - تهران

رنگ تعلق	استفاده از ایده‌های مغازه‌داران و مراجعین در طراحی به منظور ایجاد یک محیط منسجم و در عین حال دارای تنوع - استفاده از نمادهای مشترک محیطی مانند: باغات گلپارک، گلخانه‌ها و...
----------	--

ماخذ: بر اساس بررسی و پردازش پژوهش از نگارنده

مراجع

۱. بنتلی، ای ی و همکاران، ۱۳۸۵؛ محیط‌های پاسخده؛ ترجمه بهزادفر؛ انتشارات دانشگاه علم و صنعت؛ صص ۱۵-۵۹-۱۱۳-۱۱۷-۲۶۶-۲۶۸
۲. تی هال، ادوارد، ۱۳۸۴؛ بعد پنهان؛ منوچهر طبیبیان؛ انتشارات دانشگاه تهران؛ صص ۷۰-۷۴
۳. پاکزاد، جهان‌شاه، ۱۳۸۵؛ مبانی نظری و فرایند طراحی شهری؛ انتشارات شهیدی؛ تهران؛ صص ۷۶-۷۷
۴. پاکزاد، جهان‌شاه، ۱۳۸۹؛ مقالاتی در باب مفاهیم معماری و طراحی شهری ۲؛ آرمان شهر؛ تهران؛ ص ۱۱۴
۵. حبیبی، سید محسن، ۱۳۸۷؛ از شارتا شهر- تحلیلی تاریخی از مفهوم شهرسیمای کالبدی آن؛ انتشارات دانشگاه تهران؛ صص ۱۵۶-۱۵۸
۶. رجبی، آریتا، ۱۳۸۵؛ ریخت شناسی بازار؛ انتشارات آگاه؛ تهران؛ صص ۶۱-۷۱-۷۲
۷. شولتس، دو آن، ۱۳۷۶؛ روان شناسی کمال؛ ترجمه گیتی خوشدل؛ تهران؛ نشر نو؛ صص ۱۱۵-۱۱۸
۸. فلامکی، محمدمنصور، ۱۳۸۵؛ شکل‌گیری معماری در تجارب ایران و غرب؛ انتشارات نشر فضا؛ ص ۳۱۵
۹. گلکار، کوروش، ۱۳۹۰؛ آفرینش مکان پایدار- تأملاتی در باب نظریه طراحی شهری؛ انتشارات دانشگاه شهید بهشتی؛ ص ۴۳
۱۰. گلکار، کوروش، ۱۳۸۰؛ مولفه‌های سازنده کیفیت طراحی؛ ص ۳۲؛ ص ۵۲
۱۱. لنگ، جان، ۱۳۸۱؛ آفرینش نظریه معماری؛ نقش علوم رفتاری در طراحی محیط، ترجمه علیرضا عینی‌فر؛ انتشارات دانشگاه تهران؛ ص ۹۶
۱۲. مدنی‌پور، علی، ۱۳۷۹؛ طراحی فضای شهری - نگرشی بر فرایند اجتماعی- مکانی؛ ترجمه فرهاد مرتضایی؛ شرکت پردازش و برنامه‌ریزی؛ ص ۲۱۰ - ۲۱۱
۱۳. مدنی‌پور، علی، ۱۳۸۹، فضاهای عمومی و خصوصی شهر؛ ترجمه فرشاد نوریان؛ سازمان فناوری اطلاعات و ارتباطات شهرداری؛ تهران؛ ص ۲۲۳-۲۴۸

فرمال شهر؛ جستاری بر مفهوم شناسی سوپر مدرنیته

هادی منافزاده^۱

^۱ دانشگاه آزاد اسلامی / باشگاه پژوهشگران جوان ، دانشکده معماری و هنر، بم / تبریز، ایران.
manafzadeh.arch@yahoo.com

چکیده

فرمال شهر ایده ای است نظری که شالوده ی اصلی آن از اندیشه های فیلسوف فرانسوی - مارک اژه- نشأت گرفته و ماه عسل آن نظریه فوق گردیده است. نظریه ای که قصد دارد با برداشتی منطقی از دنیای سوپر مدرنیته ، به بیان راهکارهایی برای مقابله با چالشهای گوناگون - اعم از چالشهای اجتماعی ، اقتصادی ، انرژی و ... - بپردازد. فرآیند جهانی شدن، دگرگون کردن شرایط و چهارچوب سنتی هویت سازی را در جهان کنونی دشوار می نماید؛ هویت ها جملگی ساختگی می شوند و هرچند طبیعی به نظر می رسند، ولی در واقع طبیعی و ذاتی نیستند! جهانی شدن در معنای جدید آن، رابطه انسان ها را با زمان و مکان به طور کامل دگرگون کرده و این دگرگونی بسیار فراتر از دگرگونی های مشابهی بود که پس از دو انقلاب کشاورزی و صنعتی اتفاق افتاده است

انسان معاصر انسانی است معطوف به سرگشتگی بحران هویتی! به عبارتی دیگر شاید بتوان گفت ما امروز همه، در همه زمان ها و همه مکان ها در عین حال در نامکان ها و نا زمان هایی نسبی زندگی می کنیم، بدون آنکه این شیوه زندگی لزوماً به ابهام و گمگشتگی و بحران هویتی در ما منجر شده باشد اما شکی نیست که این امر درکی کاملاً جدید نسبت به فضا، زمان و رفتارهای منطبق با آنها را می طلبد که در اکثریت ما هنوز وجود ندارد. از این رو شناخت جوامع پیش رو (سوپر مدرنیته) و همگام سازی جوامع با آن - در قالب نظریه فرمال شهر - ، چالشی است که می خواهم در این مقاله بدان بپردازم.

فرمال شهر ، شهری است دیجیتالی ؛ شهری است که هیچ گونه وابستگی از نظر آب آشامیدنی، فاضلاب، گاز مصرفی، برق شهری و صنعتی، و همچنین دیگر امکانات شهری به مناطق اطراف نداشته و کل امکانات و منابع خود را به صورت مستقل تأمین می کند؛ به عبارت دیگر شهری خودکفا!

کلمات کلیدی: فرمال شهر؛ شهرهای آینده؛ سوپر مدرنیته؛ تئوفولدینگ؛ نامکان ها.

۱. مقدمه

فیلیپ جانسون : " هیچ جامعه جدیدی بدون ساختمان های جدید معنی ندارد...".

گسترش تکنولوژی بشری از یک سو و گام نهادن بشر در برهه ای جدید - عصر دیجیتال و فناوری - تصویری نو در برابر انسان امروزی می گشاید؛ انسانی که سه انقلاب بزرگ کشاورزی، صنعتی و اطلاعاتی و ارتباطی را پشت سر نهاده و هم اکنون در عصری به نام "سوپر مدرن" زندگی می کند؛ عصری که آن را مولد نامکان می نامند.

انسان معاصر انسانی است معطوف به سرگشتگی بحران هویتی! به عبارتی دیگر شاید بتوان گفت ما امروز همه، در همه زمان ها و همه مکان ها در عین حال در نامکان ها و نا زمان هایی نسبی زندگی می کنیم، بدون آنکه این شیوه زندگی لزوماً به ابهام و گمگشتگی و بحران هویتی در ما منجر شده باشد اما شکی نیست که این امر درکی کاملاً جدید نسبت به فضا، زمان و رفتارهای منطبق با آنها را می طلبد که در اکثریت ما هنوز وجود ندارد.

بی شک شناخت مشکلات انسان این زمان در درجه اول و ارائه راهکارهای مناسب در درجه دوم در گرو شناخت صحیح مفهوم مکان، نامکان و وضعیت جهان حاضر و به طبع آن شناخت جهان آینده دارد.

در این بین معماری نیز همانند سایر رشته ها در گیر و دار فناوری جدید بوده و در این راستا می کوشد تا از تمامی علوم موجود در جهت بسط و توسعه خویش بهره برد.

در یک نگاه می توان گفت : معماری یک رسانه است - آینده ای است تمام نما از وضعیت اجتماعی، اقتصادی و ... ما - و نظریه فرمال شهر برداشتی است منطقی از این رسانه جهانی! راهکاری که از تحلیل جوامع امروزه نشأت می گیرد و در گذر زمان مفهومی تازه تر می یابد. مفهومی که نمودی آشکار از جوامع پیش روی ماست. قبل از معرفی نظریه "فرمال شهر" بهتر است ابتدا به معرفی جوامع جدید بپردازیم جوامعی که امروزه خواسته یا ناخواسته ما را به سوی خود سوق داده اند.

۲. سوپر مدرنیته و نامکان ها:

برای درک بهتر مفهوم، قبل از توصیف وضعیت جهان و معرفی نظریه فرمال شهر، بهتر است ابتدا به مثال زیر توجه نمائیم :

اولین همایش ملی اندیشه ها و فناوریهای نو در معماری

۲۰ اسفند ۱۳۹۱ تبریز-ایران

انجمن مهندسان معمار ایران از پدیدارگر

"پی-ردوین-پیش از-آن-که سوار ماشینش شود-رفت کمی-پول از-دستگاه خود-پرداز بگیرد-کارت خود را در-دستگاه-گذشت-دستگاه کارت او را قبول کرد و به او اجازه داد ۱۸۰۰ فرانک برداشت نماید. او دکمه ۱۸۰۰ را فشار داد. دستگاه از او خواست لحظه‌ای تأمل کند و سپس به او یادآوری کرد کارتش را بردارد، مبلغ درخواستی را تحویلش داد و در حالی که پی‌یر اسکناس‌ها را در کیفش می‌گذاشت از وی تشکر کرد: ((از مراجعه‌تان سپاسگزاریم)).

سپس سوار ماشینش شد و به منظور خرید وسایل مورد نیاز به فروشگاه زنجیره‌ای رفت و بدون اینکه بر خوردی با کسی داشته باشد به انتخاب و جمع‌آوری وسایل مورد نیاز پرداخت و در آخر به‌سوی در خروجی رهسپار شد. وسایل و مواد را روی میز تحویلدار گذاشت و بعد از چند دقیقه تکه کاغذی از لای دستگاه بیرون آمد: ((از خریدتان ممنونیم. مبلغ قابل پرداخت: ۹۰۰ فرانک)).

او مبلغ مورد نظر را به تحویلدار پرداخت نمود و بدون هیچ حرف و چونه‌ای از فروشگاه خارج شد ... ((اژه، مارک - ۱۳۸۷ - ص ۲۱)).

مثال فوق تصویری کوچک از وضعیت جوامع امروزی را نشان می‌دهد. دنیایی که فناوری دیجیتال آن را به‌سوی دنیای فرامردن رهنمود ساخته و عدم وجود "هویت" و "تعلق" آن را به مکانی به‌نام "نامکان" تبدیل نموده است و شاید بتوان به جرات اذعان نمود که در آینده نزدیک همین نامکان‌ها به جوامع بشری سمت و سو خواهند داد. پس لازم است تدابیری اندیشیده شود.

۳. پشت سر گذاشتن فضا:

جهانی شدن در معنای جدید آن، رابطه انسان‌ها را با زمان و مکان به‌طور کامل دگرگون کرده و این دگرگونی بسیار فراتر از دگرگونی‌های مشابهی بود که پس از دو انقلاب کشاورزی و صنعتی اتفاق افتاده است چرا که در دو انقلاب ذکر شده فوق، ما بیشتر با جابجایی فضایی و زمانی و کارکردهای منتسب به آنها سرو کار داشتیم، حال آنکه در انقلاب سوم، نه فقط مفاهیم فضا و زمان تخریب و به صورتی جدید، پویا و غیر قابل تثبیت- نه در شکل و نه در محتوا- در آمده‌اند بلکه رابطه میان آن دو نیز با یکدیگر دچار دگرگونی عظیمی می‌شود که از آن دو، نه دو مفهوم قابل درک به تنهایی بلکه در نهایت مفهومی وارد می‌سازد:

یک فضا- زمان که ذهنیت کنشگر اجتماعی در هر آن با تفسیر خود به آن معنا داده و یا از آن معنادرایی می‌کند.

با این وصف می‌توان فضای دنیای سوپر مدرنیته را فضایی چند وجهی و چند بعدی خواند. فضایی که می‌تواند متناسب با روحیات مخاطب خود تغییر و معنایی نو در ذهن او حک نماید.

۴. مفهوم مکان، نامکان و جامعه سوپر مدرن:

اگر بتوان یک "مکان" را به مثابه «جایگاهی» هویت بخش، رابطه ساز و تاریخی تعریف کرد، فضایی که بتواند در هیچ یک از این موارد هویتی، رابطه‌ای یا تاریخی تعریف شود، یک "نامکان" است (عکس ۱).

فرضیه‌ای که در اینجا از آن دفاع می‌شود آن است که فرا مدرنیته تولیدکننده نامکان‌ها است. یعنی فضاهایی که خود به خود مکان‌های انسان شناختی نیستند و بر خلاف مدرنیته بودلری نمی‌توانند در جاهای قدیمی قرار بگیرند. جهانی که انسان‌ها در کلینیک به دنیا می‌آید و در بیمارستان از دنیا می‌رود، جایی که نقاط گذر و اشتغال موقت بصورت لوکس گرایانه یا غیر انسانی افزایش می‌یابند. (اژه، مارک، ۱۳۸۷)

تمایز بین مکان‌ها و نامکان‌ها از تضاد بین مکان و فضا ناشی می‌شود. میشل د سرتو تحلیلی از مفهوم مکان و فضا عرضه کرده که پیش شرط فهم این مبحث است. او فضا را مثلاً نامکان، متضاد مکان نمی‌داند. برای او فضا مکانی مشمول تردد و محل برخورد اجسام متحرک است. از نظر او عابرین پیاده هستند که خیابانی را که شهرسازان از لحاظ هندسی مکان تعریف کرده اند به فضا تبدیل می‌کنند. مقایسه مکان - یعنی مجموع عناصر همزیست در نظامی معین - با فضا - یعنی مکانی که از طریق جابجایی یک عنصر متحرک تحرک یافته است، مصادیق متعددی دارد که معنای این دو اصطلاح را روشن می‌کنند.

اصطلاح فضا فی نفسه از مفهوم مکان انتزاعی تر است. با استفاده از لفظ مکان شخص دست کم به یک رخداد، به یک اسطوره یا به یک تاریخ ارجاع می‌دهد. اصطلاح فضا هم در خصوص گستره یا فاصله بین دو چیز یا دو نقطه بکار می‌رود و هم برای بیان کمیت زمانی. بنابراین اصطلاحی بسیار تجربی است.

عکس ۱ - هویت و تعلق عامل تعیین کننده فضا: مکان یا نامکان؟

عکس از نویسنده

اولین همایش ملی اندیشه ها و فناوری های نو در معماری

۲۰ اسفند ۱۳۹۱ تبریز-ایران

تراژدی فرامدرنیته نیز در هویتی که باید در یک «فضای-انسان-شناختی» یا-شاید ساده تر-باشد بگوئیم-یک-فضای-فرهنگی-ساخته شود، بصورت کامل شکل نمی گیرد؛ زیرا در یک فضای غیر فرهنگی نمو می یابد.

با مقدمه فوق می توان بیان نمود که : تکنولوژی و فن آوری دیجیتال یکی از مهم ترین عوامل شکل دهنده یک فرمال شهر اند. عناصری که در چند دهه اخیر بر معماری و شهرسازی ما سایه افکنده و همانند انقلاب صنعتی چند قرن اخیر- خواسته یا ناخواسته- معماری و شهرسازی ما را در بر خواهد گرفت. فرمال شهر لوگویی است شفاف از یک شهر الکترونیک است. شهری است که مهم ترین جذابیت آن تصاویر و تبلیغات دیجیتالی شرکت ها و مراکز تجاری است.

۱.۴ جهانی شدن و هویت سازی سنتی- با نگرش به حوزه معماری و طراحی شهری :

فرآیند جهانی شدن، دگرگون کردن شرایط و چهارچوب سنتی هویت سازی را در جهان کنونی دشوار می نماید؛ هویت ها جملگی ساختگی می شوند و هرچند طبیعی به نظر می رسند، ولی در واقع طبیعی و ذاتی نیستند. اگر هویت ها ساخته می شوند باید منابع و مصالحی برای ساختن آن ها وجود داشته باشند؛ به بیان دیگر هر جامعه باید منابع هویت بخش و معناآفرین را در اختیار اعضای خود قرار دهد تا آنها بتوانند به صورت هویت یافته، زندگی خود را معنادار کنند.

بیشتر صاحب نظران بر سر شناسایی منابع هویت اختلاف نظر دارند و پدیده های گوناگون را جزء منابع و مصالح هویت به شمار می آورند. اولویت بندی و اهمیت منابع هم از دیگر موضوعات اختلاف برانگیز در میان آنهاست. به اختصار می توان چنین بیان کرد که برخی از منابع و ابزارهای اصلی هویت عبارتند از: ۱- مکان و فضا، ۲- زمان، ۳- فرهنگ.

فرآیند جهانی شدن هم چنین ساختارهای اجتماعی قدرتمندی پدید می آورد که همه هویت های فردی و جمعی را نادیده می گیرد یا دست کم دگرگون می کند. به بیان دیگر این فرآیند، نظام های کارکردی را در زندگی اجتماعی مسلط می سازد که (این نظام ها) ابزاری بوده و تعلق گروهی یا شانی در آنها چندان محلی از اعراب ندارد. از این دیدگاه با فراگیرتر و پرشتاب تر شدن فرآیند جهانی شدن، دنیایی از شبکه ها و سازمان های استراتژیک شکل می گیرد که عمدتاً با الگوی انتظارات عقلانی، مانند غرایز، قدرت طلبی و محاسبات خودخواهانه اداره می شوند و نیازی به هویت ندارند. (بهزادفر، ۱۳۸۶ و گل محمدی، ۱۳۸۱)

با توجه به توضیح فوق می توان دریافت که از مهم ترین تبعات جهانی شدن، بحران هویت می باشد. هر جا که فرد نتواند خود را به هویتی خاص منسوب کند، احساس کمبود یا فقدان می کند و خود را بی هویت می خواند و نهایتاً دشوارتر می تواند میان ذهنیت خود و عینیت های اطراف انطباق ایجاد نماید. در برخورد با این بحران، دو موضع امکان پذیر است: ۱- آن را حل ناشدنی انگاشت و در برابر آن عقب نشینی نمود؛ ۲- آن را حل شدنی انگاشت و در جهت رفع آن اقدام نمود. با پذیرش موضع دوم جستجو برای یافتن شرایط هویت مندی اجتناب ناپذیر به نظر می رسد. (بهزادفر، ۱۳۸۶ و قاسمی، ۱۳۸۰)

از جمله راهکارهایی که برای جلوگیری از بحران هویت فوق در حوزه معماری و طراحی شهری پیشنهاد می شود، افزایش دلبستگی شهروندان به شهر و آگاهی عمومی آنان از محیط شهری از طریق ساماندهی محیط کالبدی می باشد. ساماندهی استخوانبندی شهر فرصتی پدید می آورد که تمام عملکردهای شهری و انواع ارتباطات انسانی در یک شبکه در هم تنیده شده و نزدیک به هم قرار گیرند. به طور خلاصه می توان گفت که ضرورت طرح موضوع ساماندهی استخوانبندی اصلی شهر هم برای احیای بافت قدیم به ویژه استخوانبندی قدیم شهری کارایی داشته و هم جهت رفع نابسامانی های بافت های شهری معاصر مناسب است علاوه بر آن که می تواند هدایتگر رشد آینده شهر نیز باشد. (بهزادفر، ۱۳۸۶ و حمیدی و صبری، ۱۳۷۶)

۲.۴ جهانی شدن تحلیل مفهوم شهر جهانی و جهان شهرها :

جهانی شدن به عنوان تحول فن آورانه منجر به فراگیر شدن "صنعت هم زمان ارتباطات" در همه عرصه های روزمره زندگی و نیز ابعاد حرفه ای، شغلی، و تغییر در ساختار اقتصادی، سیاسی و فرهنگی شده است. این تحول منشا بازتعریف مفهوم شهر، به خصوص "شهرهای بزرگ" شده و با اعمال مفهوم "جهانی شدن" در این بازتعریف از آن به "شهر جهانی (Global City)" تعبیر می شود. (عاملی، ۱۳۸۸)

شهر جهانی، شهری است که از قدرت نفوذ جهانی برخوردار است و کانون تمدنی یک کشور و هم چنین از کانون های "تمدنی" جهان محسوب می شود. شهرهای جهانی، تمدن ساز و الگوی ملی و جهانی هستند و قدرت نفوذ ارزشی و فراگیری دارند. با وجود آنکه تجدد و روندهای منتهی به تجددسازی، تلاشی برای استاندارد کردن جنبه های متفاوت زندگی و کمرنگ کردن عناصر بومی معماری و شهرسازی بوده است، بسیاری از متفکرین شهرشناسی (لوزانو، ۱۹۹۰) اساساً شهر را همسان با تمدن می انگارند. به عبارت دیگر، شهرها ماهیت یکسان ندارند. شهرها متناسب با شرایط اقلیمی، تاریخی، ارزشی و ظرفیت های بومی فرهنگی، اقتصادی و اجتماعی ساخته شده اند و منعکس کننده تمدن های متفاوت هستند.

اولین همایش ملی اندیشه ها و فناوری های نو در معماری

۲۰ اسفند ۱۳۹۱ تبریز-ایران

از این رو، برخی اندیشمندان بر این باور هستند که اندیشه های -که- تلاش می کنند-الگوی واحد-و- یکسانی برای شهرهای-جهانی ارائه دهند-در-اشتباه هستند. وجود یک جماعت شهری (که آنها را از جماعت های خارج از آن شهر متمایز می کند) جزء ذاتی و هویتی شهر محسوب می شود. گویش های کلامی، آداب و رسوم و ویژگی های فرهنگی و ساختار فیزیکی شهر بر این معنا تاکید می کنند. (عاملی، ۱۳۸۸ و لوزانو، ۱۹۹۰)

در سال ۱۹۱۵ مطرح شد. به نظر وی شهر (Patrick Geddes) اصطلاح شهر جهانی نخستین بار توسط پاتریک گدس جهانی، شهری است که در آن تجارت جهانی شکل می گیرد؛ به عبارت دیگر وی کانون اصلی شهر جهانی را تجارت فعال جهانی می خواند. البته باید توجه داشت که در شهرهای جهانی یک نوع احساس جهان شهری حاکم است، حسی که "شهر را برای جهان" و "جهان را برای شهر" تعریف می کند. (عاملی، ۱۳۸۸)

باید توجه داشت که می توان میان (جهان شهر) و (شهرجهانی) تفاوت قائل شد. اولین اصطلاح، شهرهایی با بزرگی مقیاس هستند اما، با جریان شبکه شهری جهانی، انسانها، کالاها، ایده ها، اعمال و اجراها کمتر در ارتباط هستند. دومین اصطلاح بیان کننده نوعی از شهرها هستند که مرکز شبکه شهری جهانی هستند. سؤال مطرح این است که چه زمانی یک جهان شهر تبدیل به یک شهر جهانی می شود؟ شهر جهانی با مقیاس های جدیدی از شهر به بازتعریف جهان شهر می پردازد. شهر جهانی در درجه اول، شهری است که از ارتباطات جهانی شبکه ای برخوردار است و در درجه بعد با توجه به حضور نهادها و سازمان های بین المللی و ارتباطات مجازی از ظرفیت جهانی بیشتری برخوردار شده است. جهان شهرها، صرفا شهرهای بزرگی هستند که به دلیل بزرگی آنها، جهان شهر لقب گرفته اند ولی شهرهای جهانی به دلیل ارتباطات جهانی و مرجعیت جهانی، لقب جهانی یافته اند.

رویکرد جهانی به شهر موجب شده است مکان های شهری و مراکز وابسته به آنها، ساکنین و نیروهای کار مستقر در آنها در جریان جهانی شدن روندهای شهری، توسعه یافتگی و پیامدهای جهانی شدن بوده و تلاش می نمایند خود را به متغیرهای جهانی بودن شهر نزدیک کنند. (عاملی، ۱۳۸۸)

۵. معماری و شهرسازی:

"از زمانی که تمدن بشری مراحل مقدماتی را پشت سر گذاشت شهر پدیدار گشت و زوال آن غیر ممکن گشت؛ اما تغییر شکل آن در حال تکوین است. امروز کوشش بسیار می شود تا جنبه های خوب روستا به شهر آورده شود و جنبه های خوب شهر به روستا برده شود.

مسلم است که باید بر مسائل عصر حاضر تسلط یافت؛ باید محیط مناسب برای زندگی در شهرها بوجود آید، ساختمان شهرها از مقیاس انسانی برخوردار گردد و طرح نقشه شهرها با توجه به رشد آینده آن صورت گیرد. اینها و نکات بسیار دیگر مسائل شهرهای امروزی را پیشرفت آینده در پیش روی ما است. ۲)" (گیدون، ۱۳۸۴)

شهر سوپرمدرنیته شهری است که بیش از هر چیز در سیطره تکنولوژی و عنصر دیجیتال قرار دارد. شهری که کاربرانش بیش از هر چیز در معرض هجوم تصاویر و تبلیغات شرکتها و مراکز تجاری و ... قرار دارند.

شهری که ساکنان آن در ارتباطات خود تنها ولی شبیه دیگرانند به بیان دیگر همان گونه که در مثال اوایل بحث مطرح شد افراد در این جوامع بواسطه ارائه هویتی از خود- کارت اعتباری و... در مقابل دستگاههای امنیتی و دیجیتالی هم تراز با دیگران قرار می گیرند و این امر از بروز برخی از ناهنجاری های اجتماعی نظیر پارتی بازی و ... جلوگیری خواهد نمود.

خصوصیت برجسته فرمال شهر آن است که هر چه را که تاریخ مصرفش گذشته است به سادگی کنار می گذارد و هر چه که امکان رشد دارد به جای آن می نهد. فرمال شهر شهری است با نمای دیجیتال! شهری است خودکفا.

بناهای این شهر بیش از هر زمانی مدرن اند- از نظر شیوه و تکنولوژی-.

محلات این شهر از حالت کشیدگی افقی خارج شده و به مثابه یک آپارتمان چند طبقه حالت عمودی یافته اند.

یک پیشگویی:

- فرم کلی بناهای این شهر تقلیدی است منطقی از آنچه که در رنسانس غرب اتفاق افتاده است یعنی به عقیده بنده معماری آینده پس از تجربه موفق یا ناموفق سبک های دیکانستراکشن، فولدینگ، معماری سایبر و فضای دیجیتال و نظایر آن، به سوی فرم های ساده و افلاطونی- نظیر آنچه که در دوره رنسانس پدیدار گشت- سوق خواهند یافت با این تفاوت که این بار این فرمها در برگرفته عناصر و فناوری های نوین خواهند بود؛ به طوری که به جرأت می توان گفت بناهای آینده بناهایی هستند هوشمند!- هم از نظر تولید انرژی و هم از نظر واکنش در برابر کاربر خویش- علاوه بر آن افزایش تکنولوژی بشری و نیاز به توسعه و بسط این تکنولوژی در بناها و همچنین نیاز به ساخت و ساز سریع در این جوامع بشر را به سوی این فرمها سوق خواهد داد....-

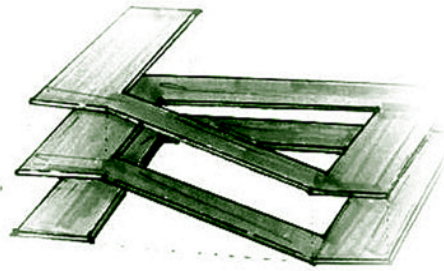
زیر بنای ساختمان های این محلات در حدود ۳۰-۴۰ متر مربع است- به دلیل کمبود زمین برای ساخت و ساز و تغییر ماهیت کاربری بناها- و در معماری آن، طراحی داخلی و پایبندی به ابعاد و اندازه های انسانی پیش از پیش حرف اول را خواهد زد.

اولین همایش ملی اندیشه ها و فناوریهای نو در معماری

۲۰ اسفند ۱۳۹۱ تبریز-ایران

انجمن مهندسان معمار ایران از پانچان شرقی

به دلیل شکل جدید محلات امیت این محلات افزایش یافته است. فضای زیرین این محلات پارکینگ است. بدین ترتیب در هر نقطه ای از شهر می توان به پارکینگ دسترسی داشت. در تراز زیر همکف خیابانی برای دسترسی به پارکینگ و عبور و مرور سریع وسایل نقلیه شخصی و سبک پیش بینی شده است. بر بالای این خیابان و در تراز اصلی و در مقابل محلات فرم گون، خیابانی برای عبور و مرور وسایل حمل و نقل عمومی پیش بینی شده است. در قسمت پشتی محلات معابری ۵ متری برای عبور و مرور و استراحت عابرین و محلهایی برای پوشش گیاهی اندیشیده شده است. بدین گونه محل عبور و مرور وسایل نقلیه از محل عبور عابرین تفکیک شده است.

عکس ۲ - شمایی کلی از محلات فرمال شهر - عکس : نگارنده ،

۱۳۸۶

در زیر فضای عابرین نیز ایستگاه های مترو و بر فراز آن مونوریل ها جای گرفته اند.

فرم کلی محلات الهام گرفته شده از فرم حیاط مرکزی خانه های سنتی ایران است (عکس ۲). در قسمت مرکزی این محلات و در طبقه همکف بوستان و آب نماهایی برای ساکنین طراحی شده است و در قسمت های مختلف آن آسانسورهای سریع السیر برای انتقال ساکنین از ترازهای پارکینگ و هم کف به طبقات بالای محلات تعبیه شده است. بدین گونه شهر در دل فضایی پوشیده از درخت و گیاه جای گرفته است. دور تا دور بوستان و در تراز همکف فضاهای فروشگاهی قرار گرفته است. نمای این محلات از سلول های خورشیدی و یا پوسته های هوشمندی است که قابلیت نمایش متن و تصاویر دیجیتالی را دارند بدین گونه نمای ساختمان علاوه بر تأمین انرژی ساکنین، منظره ای فرحبخش و متنوع را در پیش چشم ساکنین به نمایش می گذارند و بدین طریق یکنواختی حاصل از یکدستی فرمی محلات شکسته می شود. معبر عمومی و مشار محلات نیز از پوسته های هوشمند تشکیل شده است. پوسته هایی که در برابر انسان تغییر شکل و رنگ می دهند. (عکس ۳).

عکس ۳ - فرمال شهر، شهری هوشمند با عناصر دیجیتال

ماخذ: <http://seventhview.persianblog.ir> - <http://www.arnewde.com>

شیوه آموزش در این شهر برخلاف شهرهای پیشین است به گونه ای که فرد در دوران ابتدایی با قرارگیری در یک محیط اجتماعی کوچک و قبول مسئولیت در جامعه هم سالان از طریق بازی و کار به ضرورت یادگیری دروسی پی برده و خود خواهان یادگیری این دروس خواهد شد. علاوه بر آن در سطح شهر و در تمامی منازل امکان دسترسی به خطوط پر سرعت اطلاعاتی و اینترنتی به صورت رایگان فراهم شده است و در فضاهای شهری نیز مکان هایی برای دسترسی به اینترنت و مطالعه تعبیه شده است. در بین محلات نیز توربین هایی جهت تأمین انرژی بناهای مختلف شهر به چشم می خورد. مراکز صنعتی و آلاینده نیز در اطراف شهر و در خلاف باد ورودی به شهر قرار گرفته اند.

اولین همایش ملی اندیشه ها و فناوری های نو در معماری

۲۰ اسفند ۱۳۹۱ تبریز-ایران

۶- هویت:

هویت اصلی فرمال شهر به بی هویتی آن است! فرمال شهر، شهر نامکان هاست. شهری است که در آن خانه تنها محلی است برای استراحت و خواب! و در این بین فضای شهری تنها مأمی است که فرد بیشترین وقت خویش را در آن سپری خواهد کرد. از نگاه یک مسافر شاید بتوان گفت: هویت فرمال شهر به عناصر دیجیتالی آن است. فرمال شهر اوج زندگی است. حرکت مردم در کنار طبیعت و تکنولوژی شکوهی به این شهر می دهد که شاید نتوان نظایر آن را در سایر شهرها یافت.

۷. فرمال شهر، شهر خود کفا:

فرمال شهر شهری است که هیچ گونه وابستگی از نظر آب آشامیدنی، فاضلاب، گاز مصرفی، برق شهری و صنعتی، و همچنین دیگر امکانات شهری به مناطق اطراف نداشته و کل امکانات و منابع خود را به صورت مستقل تأمین می کند؛ به عبارت دیگر شهری خودکفا! سیستم های معرفی شده جهت تأمین انرژی در فرمال شهر عبارتند از:

- تأمین الکتریسیته از انرژی خورشیدی، انرژی باد، فعل انفجالات شیمیایی گیاهان و جلبک ها، و انرژی حاصل از بازیافت فضولات شهری و صنعتی.
- تأمین انرژی حرارتی از انرژی خورشیدی و منابع ژئوترمال (انرژی زمین گرمایی).
- تأمین آب جهت مصارف شهری و صنعتی از آب باران و بازیافت فاضلاب و آب های روان. لازم به ذکر است که این منبع جهت مصرف آب غیرشرب پیشنهاد گردیده است.

عکس ۴ - فرمال شهر : شهر خودکفا

ماخذ : <http://www.civilengineergroup.com/wp-content/uploads/2010/06/Green-Architecture-and-Design.jpg>

در یک نگاه می توان "فرمال شهر" را به عنوان مجموعه ای جامع و پیوسته از طراحی شهرسازی، معماری و تکنولوژی روز دانست؛ مجموعه ای که در بر گیرنده راه حل های بسیاری در زمینه بهره وری در تولید و مصرف انرژی، مدیریت بازیافت، و به حداقل رساندن دی اکسید کربن و آلاینده های محیط زیست می باشد.

از جمله این راه حل ها، استفاده از بام های سبز یا "گرین روف" در تمامی ساختمان های این مجموعه جهت جلوگیری از اتلاف انرژی حرارتی (گرمایش و سرمایش) است. علاوه بر این، همانطور که پیشتر ذکر شد جهت تأمین انرژی، روش هایی چون نصب توربین های بادی و سلول های ذخیره کننده انرژی خورشیدی (پی وی پنل) بر روی بام ساختمان ها، حاشیه خیابان ها، حاشیه ساحل و مناطق جنگلی و همچنین تکنیک های گوناگون جهت تولید و ذخیره سازی انرژی از فضولات صنعتی، مسکونی و شهری در پروژه مذکور مدنظر قرار گرفته اند (عکس ۴).

بسط تکنولوژی و فناوری در این شهر به گونه ای است که کاربران فقط برای مواردی خاص مجبورند از خانه بیرون روند. دسترسی به آخرین اخبار و اطلاعات مختلف دارویی، پزشکی، اجتماعی و ... در کمتر از ۱ ثانیه و انجام امور زندگی روزمره در کمتر از ۲۴ ساعت از شبانه روز و تنها با یک تماس یا چند کلیک امتیازی است که فرمال شهر را در زمره اولین شهرهای الکترونیک قرار خواهد داد.

۸. اجتماع:

اولین همایش ملی اندیشه ها و فناوری های نو در معماری

۲۰ اسفند ۱۳۹۱ تبریز-ایران

عکس ۵- فرمال شهر پیوند دهنده فرد با جامعه

افزایش فناوری ارتباطی در بسیاری از جوامع کنونی به جای نزدیکی افراد، سبب دوری افراد از یکدیگر گردیده است و این مشکلی است که ادامه آن به زودی گریبان گیر تمامی شهرهای جهان خواهد شد علاوه بر آن تمایلات جسمانی و فشارهای اجتماعی عواملی هستند که منجر به هجوم‌های مستمری از تمام جهات به فرد شده و به «خود» او شکل می‌دهد. اینجاست که فرد جهت تعادل و کنترل تغییرات بی‌وقفه و متلاطم زندگی مجبور به نقاب‌زدن می‌شود که این نقاب از سرکوب اجتماعی خواهش‌ها و خواسته‌ها ساخته شده تا برای فرد امکان اجرای نقش در نمایشی پایدار و نسبتاً مستمر در مقابل دیگران را فراهم نماید. بدین ترتیب فرد با بکارگیری به موقع نقاب و با استفاده از روش‌های مدیریتی صحنه نمایش، تأثیرگذاری خود را در تعاملات رو در رو محکم و پایدار می‌کند. با این وجود فرمال شهر می‌خواهد ضمن تغییر در شکل محلات و همچنین ایجاد فضاهای شهری مناسب افراد جامعه را پیش از پیش به هم نزدیک نماید و با درخواست هویتی از فرد- کارت اعتباری و...-، هویت واقعی او را به وی گوشزد نماید (عکس ۵).

۹. فرهنگ:

آیزمن: معماری امروز ما باید منعکس کننده شرایط ذهنی و زیستی ما باشد و آنچه که در معماری امروز ما مورد غفلت قرار گرفته بخشی از زندگی ماست. در حقیقت، فرهنگ ساخته‌ای است از فعالیت‌های انسانی؛ سیستمی از فعالیت‌های پیچیده و درهم‌تنیده، یک الگوی عملکردی ممتد، بدین سبب محسوس و نادیدنی است. فرهنگ دارای مؤلفه‌های فیزیکی و نمودهایی هست که تمامی این موارد قطعاتی هستند که الگوی کلی زندگی را به وجود می‌آورند. آنها اجزای درون فرهنگ هستند نه تصویر آن.

یکی از ویژگی‌های اصلی هر فرهنگی، چگونگی تقسیم جامعه به عرصه‌های عمومی و خصوصی است. از قدیمی‌ترین سکونتگاه‌ها تا کلانشهرهای کنونی، این تقسیم‌بندی در فضای شهری قابل مشاهده است، که این امر هم منعکس کننده ارتباطات اجتماعی بوده و هم شکل‌دهنده آن می‌باشد. اما این تقسیمی ساده و صرفاً متضاد نیست و طیف وسیعی را در بر می‌گیرد که دامنه‌ای از خصوصی‌ترین تا عمومی‌ترین عرصه‌های جامعه و فضاهای شهری دارد. با پیچیدگی زندگی در شهرهای معاصر، این عرصه‌ها و ارتباط متقابلشان با یکدیگر پیچیدگی به مراتب بیشتری یافته‌اند.

در این بین ایده فرمال شهر می‌تواند ضمن شکل‌دهی مناسب فضاهای عمومی و خصوصی شهری، پاسخگوی رابطه فرد با جامعه باشد. در یک بیان فرمال شهر می‌خواهد ضمن به وجود آوردن بستری مناسب برای افراد جامعه، به حق تنها بودن آنان احترام بگذارد و در کنار آن به افراد این امکان را بدهد که در یک عرصه خصوصی کوچک دوستانه در دل فضای عمومی به کسب تجربه و آموزش از محیط اطراف و دیگران بپردازد (عکس ۶). در این اثنا فضاهای عمومی می‌توانند ابزاری برای کشاندن مردم به گردهم بوده و به واسطه آن تقویت پیوندهای اجتماعی شود و این چیزی است که جوامع امروزی پیش از پیش بدان نیازمندند.

۱۰. فضاهای عمومی و جذب سرمایه:

شاید از دید طراحی شهری بتوان عمده هدف فرمال شهر را خلق فضاهای عمومی شهری دانست- فضا هایی برای گسترش پیوند اجتماعی و حتی ایجاد رقابت اقتصادی- . فضای عمومی می تواند ابزاری برای بازار یابی باشد. مکانها در دنیای اقتصاد به منظور جذب هر چه بیشتر سرمایه سیال با یکدیگر در رقابتند و لذا به ایجاد محیطهای امن و جذاب برای سرمایه گذاران و کارکنانشان نیازمندند. بنابراین بازگشت زیبایی به شهر بعنوان نشانه ای برای بازگشت سرمایه ی بیشتر است.

۱۱. زیبایی شناسی سوپر مدرنیته:

با نگاهی کوتاه به تحولات شکل گرفته در عرصه های مختلف زندگی و قبول نسبی بودن زیبایی می توان زیبایی شناسی دوران سوپر مدرنیته را بدین گونه بیان نمود:
" در دوران سوپر مدرن چیزی زیباست که شما آن را زیبا می پندارید به بیان دیگر زیبایی صفتی است که شما آن را به چیزی می بخشید "
با قبول این بیان چیز زشتی در دوران سوپر مدرنیته وجود ندارد و تناقض واژه ای بین خوب و خوب تر است ؛ زیبا و زیبا تر است و ... ((مثال : مد و مد گرایی)).

۱۲. معماری ، معیار سنجش زمان:

با قبول کردن موارد فوق می توان معماری را به عنوان معیار سنجش زمان دانست به عبارت دیگر می توان گفت : " هر چه خصوصیت یک زمان پنهان باشد ذات یک عصر خود را در معماری آن عصر نشان می دهد، خواه شکل بیان معماری این زمان بدیع باشد و خواه از زمان های دیگر تقلید شده باشد. معماری یک عصر ممکن است تحت تأثیر انواع و اقسام شرایط به وجود آید اما همین که بوجود آمد موجودی زنده است که صفات مخصوص به خود را دارد " (گیدئون ، ۱۳۸۴). از این رو می توان به جرأت اذعان نمود که فرم تابع عملکرد نیست بلکه تابع تکنولوژی و به واسطه آن تابع زمان است و در این بین عملکرد جز کوچک و تعریف شده زمان و عنصر جدای ناپذیر معماری است به گونه ای که می توان فرم یک بنا را بدون عملکرد آن یک مجسمه دانست و نه بیشتر! در پایان می توان فرمال شهر را ایده ای نو در جهت پیاده نمودن زندگی مطلوب در جوامع آینده دانست.

مراجع

۱. اژه ، مارک ، ۱۳۸۷ ؛ نامکان ها: درآمدی بر انسان شناسی سوپر مدرنیته ، مترجم : منوچهر فرهومند ؛ دفتر پژوهشهای فرهنگی - تهران ؛ چاپ اول ؛ ۱۳۸۷ .
۲. گیدئون ، زیگفرید ؛ ۱۳۸۴ ، فضا ، زمان و معماری ، مترجم : منوچهر مزینی ، شرکت انتشارات علمی و فرهنگی - تهران ؛ چاپ نهم ؛ زمستان ۱۳۸۴ .
۳. بهزادفر، مصطفی، ۱۳۸۶ ؛ هویت شهر(نگاهی به هویت شهر تهران) ؛ سازمان فرهنگی هنری شهرداری تهران، موسسه نشر شهر؛ سال اول ؛ شماره ۱۲ ؛ فروردین ۱۳۸۹ .
۴. قاسمی، مرورید، هویت بخشی به بافت های مسکونی، ۱۳۸۰ ، فصلنامه مدیریت شهری، سال دوم، شماره ۸ .
۵. عاملی، سعید رضا، ۱۳۸۸ ؛ شهر جهانی تهران ؛ تهران، نشر آوای قلم.
۶. اوستروفسکی ، واتسلاف ؛ ۱۳۸۷ ، شهرسازی معاصر: از نخستین چشمه ها تا منشور آتن ، مترجم : لادن اعتضادی ، مرکز نشر دانشگاهی - تهران ؛ ۱۳۸۷ .
۷. مدنی پور ، علی ؛ ۱۳۸۷ ؛ فضاهای عمومی و خصوصی شهری ، مترجم : فرشاد نوریان ، شرکت پردازش و برنامه ریزی شهری - تهران ؛ پاییز ۱۳۸۷ .

اولین همایش ملی اندیشه ها و فناوریهای نو در معماری

۲۰ اسفند ۱۳۹۱ تبریز-ایران

بررسی نحوه ارتباط فضاهای عمومی درونی و بیرونی در شهرسازی معاصر

مرجان ناظری^۱، مهشید جلالیان حسینی^۲، جمشید زندی^۳

^۱ استانداری تهران، دفتر فنی، کارشناس معماری و شهرسازی، تهران، ایران.

nazeri_marjan@yahoo.com

^۲ دانشگاه تربیت مدرس، دانشکده هنر و معماری، تهران، ایران.

^۳ استانداری تهران، دفتر فنی، کارشناس معماری و شهرسازی، تهران، ایران.

چکیده

شهر ترکیبی است از فضاهای عمومی، نیمه عمومی و خصوصی که در ارتباط نزدیکی با یکدیگر قرار گرفته اند. نحوه ی چیدمان و طراحی شهرهای سنتی ایرانی به گونه ای بود که سلسله مراتب فضاها و ارتباط میان آنها را در عالی ترین شکل آن در نظر داشت اما با گذشت زمان و نزدیک شدن به دوران معاصر، نظام این فضاها تغییر یافته و با اصول آن در شهر سنتی ایرانی تفاوت دارد. شهرسازی شهرهای جدید بستر مناسبی برای کاربرد اصول و معیارهای شهرسازی تاریخی می باشند. در این راستا ارزیابی شهرسازی و معماری بناهای عمومی شهرهای جدید، مقایسه آنها با شهرسازی و معماری بناهای عمومی تاریخی و بررسی کمبودهای احتمالی آنها ضروری می باشد. به نظر می رسد شهر جدید پردیس با گذشت حدود یک دهه از شروع ساخت و ساز و بروز نتایج و مشکلات آن، یکی از نمونه های قابل بررسی برای ارزیابی معماری بناهای عمومی و شهری امروزی می تواند باشد. در این مقاله ضمن اشاره به اصول و معیارهای شهرسازی تاریخی، به مقایسه این اصول با معماری بناهای عمومی و شهری شهر جدید پردیس پرداخته می شود. بررسی های انجام شده، تفاوت زیادی را بین این دو دسته فضا را نشان می دهد. در این مقاله ابتدا به بررسی این تفاوت در زمینه طراحی فضاها پرداخته، آنگاه به چگونگی ارتقا کیفیت فضا و عوامل موثر بر آن می پردازیم. در پایان با توجه به دلایل فوق و بر اساس اصول و معیارهای شهرسازی تاریخی موفق در ایران، پیشنهاداتی در زمینه طراحی و احداث این گونه فضاها در شهرهای جدید ارائه می شود.

کلمات کلیدی: فضاهای عمومی شهر، ارتباطات فضاها، شهرسازی سنتی ایرانی، معماری بناهای عمومی شهرهای جدید، شهر جدید پردیس

۱. مقدمه

شهرهای جدید ایران پس از انقلاب اسلامی براساس مصوبه سال ۱۳۶۴ هیئت وزیران در فضای ناشی از نگرانی از رشد فزاینده جمعیت شکل گرفت. زیرا که اسکان جمعیت و برآورده شدن نیاز مسکن مهاجران به شهرها در محدوده های قابل توسعه شهرها امکانپذیر نبود. شهر جدید پردیس یکی از شهرهای جدید استان تهران می باشد که با گذشت یک دهه از تصویب، این شهر تنها توانسته بعنوان یک مجموعه مسکونی باشد تا یک شهر واقعی. شهر پردیس با اینکه تقریباً زیرساخت های اولیه مورد نیاز یک شهر را دارا می باشد ولی از شکل بخشیدن به شهر بازمانده است. پردیس هم مانند اکثر شهرهای جدید دچار ناکارآمدی های زیادی می باشد. از جمله این ناکارآمدی ها، عدم موفقیت فضاهای شهری در جذب مردم و جلب رضایت شهروندان است.

آنچه باعث موفق نبودن این فضاها است، ناکارآمدی فضاهای شهری در جهت ایجاد و تداوم زندگی شهری فعال می باشد، که این ناکارآمدی خود ناشی از عدم توجه کافی به اصول شکل گیری فضاهای شهری موفق است. قابل ذکر است که این اصول در شهرهای تاریخی و فضاهای شهری ایران به وضوح قابل مشاهده است. در این مقاله سعی شده است که این اصول بررسی شده و فضاهای شکل گرفته در شهرهای تاریخی با فضاهای شهر جدید پردیس مقایسه شوند تا دلایل ناکارآمدی فضاهای عمومی این شهر در بخش طراحی قابل تحلیل و بررسی باشد. در این بخش ابتدا به مبانی نظری بحث پرداخته و پس از آن این مبانی را در شهر جدید بررسی می کنیم.

۲. فضای عمومی

فضاهای عمومی از آن دسته فضاهایی تشکیل می شود که همگان به آن دسترسی داشته باشند، اگرچه این دسترسی ممکن است در زمان هایی محدود شده باشد. این تعریف هم فضاهای درونی و هم بیرونی را شامل می شود. فضاهای بیرونی مانند: خیابان ها، میدانی و پارک ها و فضاهای

اولین همایش ملی اندیشه ها و فناوریهای نو در معماری

۲۰ اسفند ۱۳۹۱ تبریز-ایران

درونی-رواق ها ، ستان ها- ایستگاه ها- قطار- و ساختمان های عمومی- و فضاهای دیگری- که عامه مردم به آنها دسترسی دارند- نظیر فضاهای داخلی مجتمع تجاری را شامل می شوند. (جان لنگ ، ۱۳۸۶ ، ۱۸)

در یک تعریف گسترده تر، فضای عمومی ، به تمام بخش های محیط طبیعی و مصنوع اعم از عمومی و خصوصی ، داخلی و خارجی ، شهری و روستایی و بطور کلی به هر جایی که عموم مردم بتوانند آزاد باشند اطلاق می گردد. البته منظور از آزادی به معنی آزادی بی حد و مرز در دسترسی به همه چیز نمی باشد . فضای عمومی عناصر زیر را در بر می گیرد : تمام معابر و خیابان ها ، میداين و تمام گوشه و کنار معابر ، فضاهای مربوط به کاربری های شهری ، اجتماعی یا تجاری و مسکونی . همچنین فضای عمومی شامل فضاهای باز و پارکها ، حومه های شهر، هر دو نوع فضاهای داخلی و خارجی و مکان هایی که دسترسی به وسایل حمل و نقل عمومی راحت هرچند تحت کنترل باشد مانند مراکز خرید خصوصی ، ایستگاه های اتوبوس و قطارشهری و فضاهای داخلی بناهای مهم شهری و عمومی نیز می شود . از جمله فضاهای مهم شهری و عمومی می توان به کتابخانه ها ، کلیساها و ساختمان شهرداری اشاره نمود.(کرمونا ، ۱۳۸۸ ، ۴)

آنچه در همه ی تعاریف از فضای عمومی مشترک است، قابلیت دسترسی عمومی و بدون محدودیت به این فضاهاست. بر این اساس در شهرهای سنتی ما انواع مختلفی از فضای عمومی وجود دارد که مراکز محلات، میدانچه ها، میدان ها و حتی فضای مربوط به کاربری های عمومی از جمله مساجد را شامل می شود، همانطور که توسلی (۱۳۸۶، ۳۷) می گوید در ایران علاوه بر آنچه که تا به حال در مورد فضاهای شهری گفته شد ، به طور روشن با نوعی استثنایی از فضا روبرو هستیم که در غرب نمونه ندارد و آن حیاط برخی از مساجد است که با توجه به نقش مساجد در گذشته، این حیاط ها به عنوان فضای عمومی به ایفای نقش می پرداختند.

۱.۲. دسته بندی فضاهای عمومی

پس از بیان تعاریف فضای عمومی از دید افراد مختلف، به دسته بندی این گونه از فضاها می پردازیم:

- فضاهای عمومی بیرونی : قطعاتی از زمین که بین املاک خصوصی قرار دارند مشمول این تعریف می شوند. در فضاهای شهری میدان های شهری ، خیابان ها ، شاهراه ها ، پارک ها و پارکینگ ها و ... و در مناطق حاشیه شهرها ادامه خط ساحلی ، جنگل ها ، دریاچه ها ، رودخانه ها و غیره فضای عمومی خارجی می باشند. این فضاها که توسط عموم قابل دسترس اند فضاهای عمومی را به خالص ترین شکل خود نشان می دهند.
- فضاهای عمومی درونی : این گونه از فضا، فضاهای عمومی داخلی شامل کتابخانه ، موزه، تئاتر شهر، تسهیلات رفت و آمد عمومی چون قطار ، ایستگاههای اتوبوس ، فرودگاه ها و غیره را شامل می شود.
- فضاهای نیمه عمومی درونی و بیرونی : فضاهایی چون محوطه دانشگاه ها ، زمین های ورزش ، رستوران ها ، سینما ها و مراکز خرید اگر چه از نظر قانونی ، خصوصی محسوب می شوند اما بخشی از قلمرو فضای عمومی را تشکیل می دهند . این تپ فضای شهری عموماً " به عنوان فضای عمومی خصوصی نام گذاری می شود که منحصر" فضای بیرونی را شامل نمی شود ، بلکه فضاهای درونی را نیز در بر می گیرد. از آنجا که مالکان و مجریان تمامی این فضاها حقوق مربوط به کنترل نحوه دسترسی و رفتار در این محیط ها را بر عهده دارند، این فضاها تنها اسماً " عمومی خوانده می شود.(کرمونا ، ۱۳۸۸ ، ۲۲۳)

۳. ارتباطات فضاهای عمومی با یکدیگر

پس از دسته بندی انواع فضاهای عمومی، به ارتباط فضاها و سلسله مراتب گذار از آنها می پردازیم. به این منظور ابتدا به بررسی نمونه هایی از مطالعات انجام شده بر روی فضاهای عمومی در شهرهای تاریخی جهان ، بیان ارتباط بین فضاهای عمومی درونی و بیرونی پرداخته می شود. در این راستا مروری خواهیم داشت بر مطالعاتی که ادموند بیکن در شهر رم و مهندس توسلی در چند شهر سنتی دارای ارزشهای فضایی انجام داده اند. بیکن ، برای نمونه دو شکل از شهر رم در دو دوره کاملاً مجزا را برای بررسی انتخاب می کند. در شکل شماره ۱ یک نقشه ی حکاکی شده از شهر در ابتدای قرن سوم میلادی مربوط به رم کلاسیک نمایش داده می شود که بر روی دیوار یکی از ساختمانهای فوروم کشیده شده است. این نقشه فرایند طراحی را نشان می دهد که در آن فضای بیرونی و درونی با یکدیگر ادغام می شوند و فضا در سراسر محدوده آزادانه جریان می یابد. مدل سازی فضا سیستمی یکپارچه از ستون ها را در بر می گیرد که با ضرباهنگی در ردیف های منظم قرار گرفته ، و حس عملکرد و نظم را به مجموعه اعطا نموده اند.(ادموند بیکن ، ۱۳۷۶ ، ۱۶۰)

اولین همایش ملی اندیشه ها و فناوریهای نو در معماری

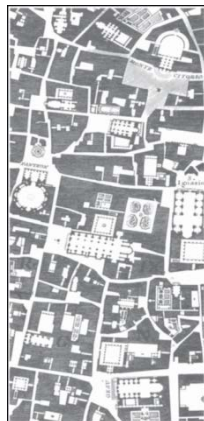
انجمن مهندسان معماران ایران

۲۰ اسفند ۱۳۹۱ تبریز-ایران

شکل شماره ۱: بخشی از فرما اورپیس، یک نقشه حکاکی شده روی سنگ از شهر که توسط سیتیموس سوروس در ابتدای قرن سوم میلادی ایجاد شده است. (ادموند بیکن، ۱۳۷۶، ۱۶۰،)

شکل شماره ۲، که ۱۵۰۰ سال بعد کشیده شده است، بخشی از نقشه نولی رم را ارائه می دهد. در این تصویر مشاهده می شود که پس از آن طرح های منظم رم در عصر کلاسیک، در عصر قرون وسطایی، اشکال پیچیده و آشفته به شهررم اضافه گردیده است. بیکن چنین اشاره می کند که: "آنچه در این شکل کاملاً واضح است ادغام جدایی ناپذیر فضاهای عمومی درونی و بیرونی در وحدت اندیشه و تجربه است. در این جا مدلی آهنگین توسط مسیرهای داخلی مسقف فراهم شده است. انرژی طراحی داخلی، به طور کامل در ارتباط با خیابان و میدان واقع در کنار خود قرار گرفته است و فضای تهی بیرونی را از بین می برد و فضاهای شهری را به تحرک و می دارد. در این جا فضاهای درونی بسط و مکمل تجربیات داخل خیابان هستند، و در همان حال تاثیر خویش را در فضای بیرونی نیز می گسترند و باعث تاثیرپذیری ویژگی ها و حتی در بعضی موارد فرم واقعی فضاهای بیرونی وابسته به خویش می شوند. (واستون، ۱۳۸۷، ۱۸۷،)

شکل شماره ۲: بخشی از نقشه رم (ادموند بیکن، ۱۳۷۶، ۱۶۱،)

قرار گرفتن مساجد به عنوان عنصری اصلی از مجموعه مرکز شهر یا مراکز محلات در مسیر گذرهای اصلی به وضوح در ساخت شهرهای ایران نمایان است. اما بحث اساسی در اینجا بر مساجد حیاط داری است که گذرهای اصلی و فرعی بدانها راه دارند. این شکل ارتباط حیاط مساجد با گذرهای عمومی بهترین صورت بیان کالبدی مفهوم مسجد به عنوان خانه خدا، خانه ای متعلق به همه، بوده است، علاوه بر آنکه سعی در رعایت سلسله مراتب فضاها در طراحی دارد و به بهترین شکل این فضا را در فضای عمومی شهر ادغام میکند. بنابراین همانطور که در نمونه ی رم نیز بیان شد، مسئله ی ارتباط فضاها امری است که در شهرهای تاریخی توجه زیادی به آن صورت می گرفته است. در ادامه به نمونه هایی از ارتباط فضایی حیاط مسجد با گذر و میدان های اطراف، اشاره می گردد.

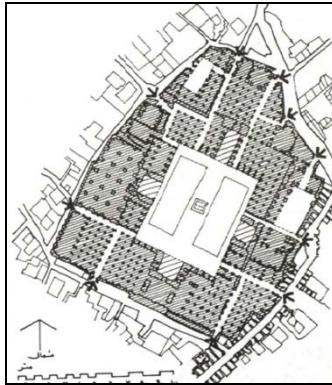
حیاط مسجد جامع بازار تهران یکی از این نمونه هاست که از سه طرف با بازار بین الحرمین و بازار کفاشها و خیابان ابوذر جمهوری سابق ارتباط دارد. حیاط مسجد جامع سمنان نیز نمونه ی دیگری است که از دو جهت با بازار مربوط می شود. در یزد نیز مشاهده می شود که حیاط مسجد جامع از سه طرف با گذرهای اطراف رابطه دارد. هم چنین در اصفهان ورودیهای مختلف که از گذرهای اطراف به حیاط وسیع مسجد جامع اصفهان راه پیدا می کند و هر یک از این ورودی ها متناسب با شخصیت راهی که به آن ختم شده طراحی می شود. نمونه ی آخر نیز حیاط مسجد جامع نطنز است که راه ارتباطی میان دو محله می باشد. بنابراین مشاهده می شود که طراحی اکثر مساجد جامع شهرهای سنتی به گونه ای بوده که ارتباط حیاط این فضاها با سایر فضاهای عمومی کاملاً برقرار می شده است. این ویژگی ارتباط حیاط مساجد با گذرهای اطراف، نکته ای مهم در طراحی آن است که

اولین همایش ملی اندیشه ها و فناوریهای نو در معماری

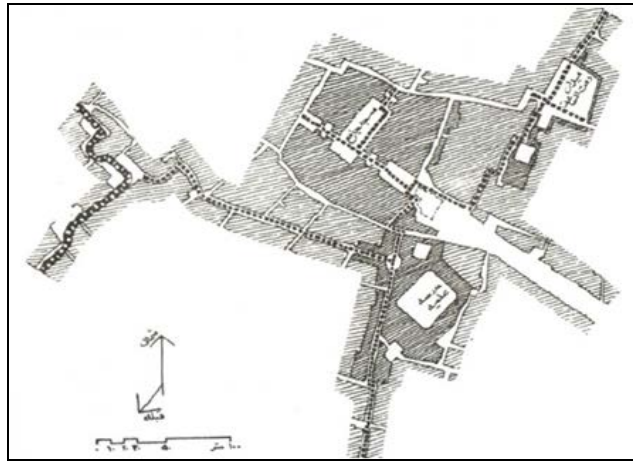
۲۰ اسفند ۱۳۹۱ تبریز-ایران

انجمن مهندسان معماران ایران

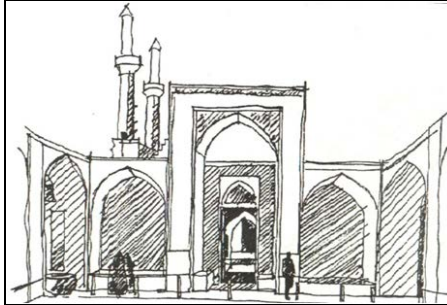
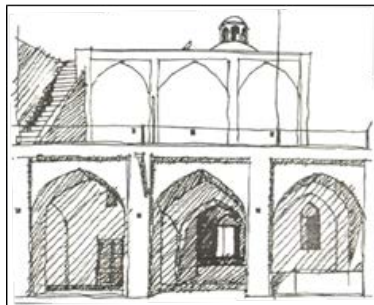
اصلی است که در تاریخ-طراحی-متسجد نهفته است-و به-دوره ای خاص-تعلق-ندارد لذا-با-توجه به اهمیت-این-فضا-در-طراحی-هنای-معاصر-نیز-باید-به-آن-توجه-شود.

شکل شماره ۳: ارتباط فضایی حیاط مسجد جامع اصفهان با گذرهای اطراف (توسلی، ۱۳۸۶، ۴۶)

شکل شماره ۴: ارتباط فضایی حیاط مسجد جامع یزد با گذرهای اطراف (توسلی، ۱۳۸۶، ۳۴)

شکل شماره ۵: ارتباط فضایی حیاط مسجد یزد با گذرهای اطراف (توسلی، ۱۳۸۶، ۳۵) شکل شماره ۶: دسترسی از حیاط مسجد به گذر شمالی (توسلی، ۱۳۸۶، ۳۵)

تا اینجا به معرفی بخشی از مبانی نظری و نمونه هایی از اصول طراحی و ارتباطات فضاهای شهری شهرهای تاریخی ایران و جهان پرداختیم. در این بخش از مقاله سایر اصول طراحی شهرهای سنتی بیان می شود و پس از معرفی فضاهای مورد مطالعه در شهر جدید، این اصول در آن ها مورد بررسی قرار می گیرد.

۴. شهرسازی سنتی ایرانی

شهرهای تاریخی ایران بیان کننده گنجینه ای از اصول و قواعد طراحی است که به تدریج شکل گرفته اند. این اصول و قواعد ساختار کالبدی ویژه ای به این شهرها بخشیده اند که خود متأثر از عوامل اجتماعی، فرهنگی و اقلیمی می باشند. اصول سازمان دهنده ی ساختار کالبدی بخش درونی شهرهای تاریخی ایران را می توان به صورت زیر عنوان کرد: (توسلی، ۱۳۸۸، ۵۳)

۱.۴. اصل هم پیوندی اجزاء و عناصر شهری :

اولین همایش ملی اندیشه ها و فناوریهای نو در معماری

۲۰ اسفند ۱۳۹۱ تبریز-ایران

- انسجام و یکپارچگی و در هم تنیدگی اجزاء و عناصر شهری از بازار و متجدد و مدرسه تا خانه و خانقاه و مقبره به گونه ای است که تفکیک فضایی آنها را در شهر سنتی دشوار می کند و کلیتی یکپارچه را شکل می دهد.

۲.۴. اصل محصور کردن فضا

از محصور کردن فضا به عنوان نخستین اصل حاکم بر طراحی مکانهای شهری نامبرده می شود. به طوری که اگر فضا به شکل مطلوبی محصور نشود نمی توان به یک مکان شهری جذاب دست یافت. در واقع خصوصیت عمده فضای محصور، ایجاد حس مکان است. فضای بین ساختمانها باید به گونه ای باشد که احساس انسانی را بر انگیزد. انسان مهمترین رکن فضا محسوب میشود و فضا باید برای استفاده وی مقیاس انسانی بیاید.

۳.۴. اصل سادگی

سادگی ترکیب توده ساختمانی و فضا در معماری و شهر ایرانی است. دکتر حبیبی (۱۳۷۸، ۱۰۶) اصل سادگی را در مکتب اصفهان چنین تعریف می کند: خلوص و صراحت فضای شهری، مکان درک سریع آن را فراهم می آورد. بی پیراگی فضای شهر، آشنایی با آن را ممکن می سازد. آن درک و این آشنایی خاطره را می سازد. با پیروی از اصل سادگی است که فضای شهری به نرمی در خاطر می نشیند و خیال انگیز می شود.

۴.۴. اصل تقارن در فضاهای متناسب

بسیاری از فضاهای معماری و شهری در ایران در حالیکه متناسب و واجد مقیاس انسانی هستند، متقارن نیز می باشند.

۵.۴. اصل فضاهای متباین

فضاهای متباین فضاهایی هستند که از نظر خصوصیات طول و عرض و ارتفاع از طرفی و عناصر و اجزاء محصور کننده از طرف دیگر با هم تفاوت دارند. دو خصوصیت عمده فضاهای متباین در شهرهای قدیمی ایران، پهن و باریک شدن فضا و همچنین سرباز و سربسته بودن آن است.

۶.۴. اصل قلمرو:

معلوم و مشخص بودن حد و مرز یا قلمرو فضایی که انسان در آن زندگی می کند، خصلت فطری اوست. قلمرو فضایی معمولاً به دو صورت: خصوصی و عمومی قابل تشخیص است. پیداست که فضای خصوصی حد و مرز یا قلمرو خصوصی یک یا چند نفر را تعریف می کند و فضای عمومی قلمروئی را نشان می دهد که متعلق به همگان است.

۷.۴. اصل ترکیب:

منظور از این واژه در اینجا ترکیب فضا و بدنه محصور کننده آن است. در صورتیکه بناهای مختلفی با هم ترکیب شوند و فضایی را محصور کنند، لازم است ما بین این بناها آن چنان هماهنگی برقرار باشد که بدنه محصور کننده علیرغم تشکیل از ساختمانهای مختلف صورتی پیوسته پیدا کند.

۵. شهر جدید پردیس

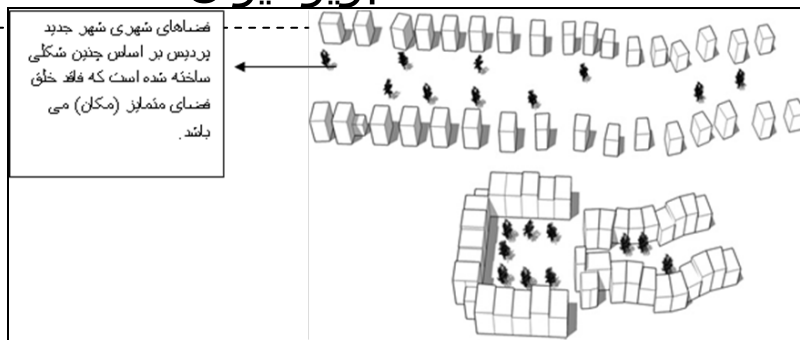
شهر جدید پردیس در فاصله ۳۵ کیلومتری شرق تهران در حاشیه جاده ترانزیت تهران - آمل قرار دارد. این شهر یکی از نخستین شهرهای جدید با محوریت علمی، فرهنگی و فن آوری می باشد. وسعت این شهر حدود ۲۰۰۰ هکتار است و طرح مکانیابی آن در سال ۱۳۶۸ و طرح جامع نخست آن در سال ۱۳۷۴ به تصویب شورای عالی شهرسازی و معماری ایران رسیده است. در حال حاضر فاز های ۲ و ۱۰ تقریباً ساخته شده است.

آنچه درباره شهر پردیس می توان گفت این است که این شهر، شهری غیر انسانی، کسل کننده و کاملاً با شهروندان بیگانه است. در حالی که با توجه به پتانسیل هایی همچون نداشتن محدودیت زمین، منابع مالی و ... در ساخت فضاهای جدید آن، این امکان وجود داشت که از معیارها و اصول طراحی فضاهای موفق در طراحی این شهر استفاده شود. اما در واقعیت این چنین نیست. پس از بررسی فضاهای شهری شهر جدید پردیس به این نتیجه می رسیم که آنچه که می توانست بهترین کیفیت را داشته باشد اکنون دارای کاستی هایی است که نیاز به بررسی و تامل دارد.

اولین همایش ملی اندیشه ها و فناوریهای نو در معماری

۲۰ اسفند ۱۳۹۱ تبریز-ایران

انجمن علمی دانشجویان معماران ایران

شکل شماره ۷: شکل فضای شهری

۱.۵ معماری بناهای عمومی شهر جدید پردیس

در این بخش به معرفی فضاهای عمومی شهر جدید پردیس به عنوان نمونه ای از طراحی های معاصر می پردازیم. در این بررسی، به دو فضای شهری این شهر جدید اکتفا می شود و ارتباط عناصر اصلی مجموعه با گذرهای اطراف آن ها مورد بررسی قرار می گیرد.

- نمونه اول مربوط به مرکز محله ۳ فاز ۱ شهر پردیس می باشد.

شکل شماره ۸: نقشه کاربری اراضی محله مدنظر در طرح تفصیلی شهر پردیس (پی کده ۱۳۸۴)

شکل شماره ۹: عکس هوایی محله سه فاز ۱ منبع سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح، اسفند ۱۳۸۹

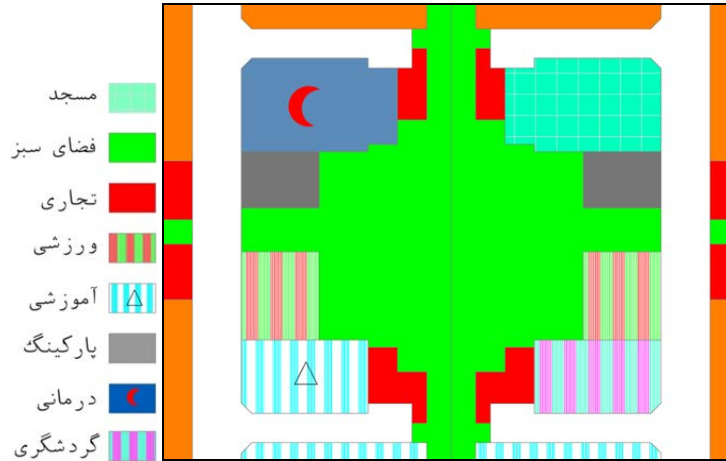
اولین همایش ملی اندیشه ها و فناوریهای نو در معماری

۲۰ اسفند ۱۳۹۱ تبریز-ایران

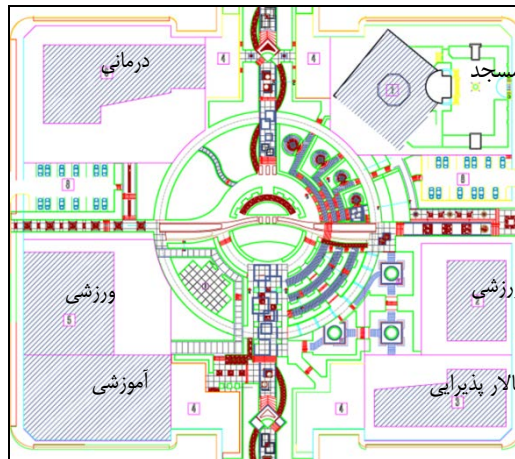
انجمن مهندسان معمار ایران

- همانطور که در تصویر فوق مشاهده می‌کنیم ساختمان‌ها و اجزا در شهر جدید پردیس به صورت متفرد مورد طراحی قرار گرفته است و هیچگونه انسجام و یکپارچگی در مجموعه مشاهده نمی‌شود.

- نمونه دوم، بررسی ارتباط فضایی عناصر اصلی مجموعه مرکز محله ۴ در فاز ۴ شهر پردیس

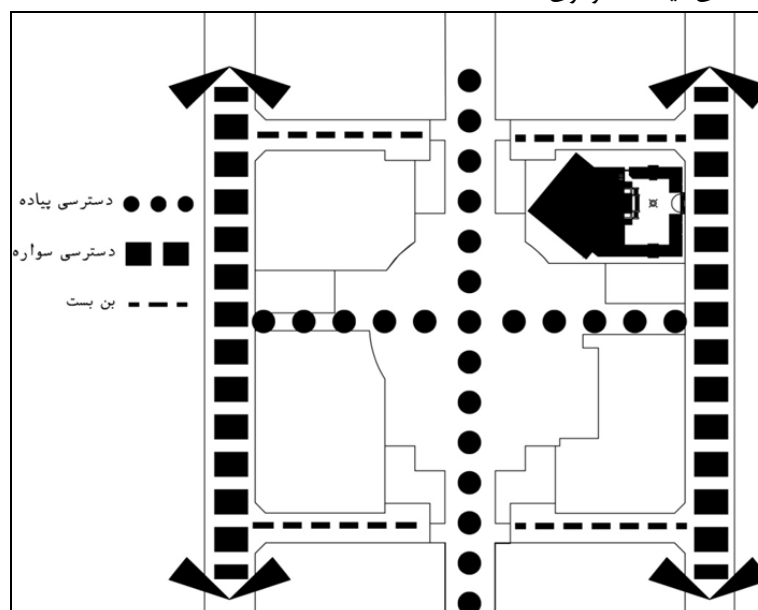
شکل شماره ۱۰: نقشه طرح تفصیلی مرکز محله ۴ از فاز ۴ شهر پردیس (پی کده ۱۳۸۴)

شکل شماره ۱۱: نقشه طراحی مرکز محله و موقعیت عناصر اصلی مجموعه منبع: شهرداری پردیس

در وضع موجود از عناصر مجموعه فوق، فقط مسجد ساخته شده است.

ارتباط فضایی حیاط مسجد با فضای میدانگاه مرکزی

اولین همایش ملی اندیشه ها و فناوری های نو در معماری

۲۰ اسفند ۱۳۹۱ تبریز-ایران

انجمن مهندسان معمار استان آذربایجان شرقی

شکل- شماره ۱۲: موقعیت-دسترسی فضایی میدانگاه-سبز

همانطور که در نقشه های فوق مشاهده می گردد علیرغم قرارگیری مسجد در حاشیه ی میدانگاه طراحی مسجد به گونه می باشد که از سمت میدانگاه سبز فاقد دسترسی می باشد و ورودی اصلی آن در حاشیه ی مسیر حرکت سواره قرار گرفته است. این در حالیست که مسجد به عنوان یکی از عناصر اصلی و شاخص این میدان می توانست نقش عمده ای در سرزندگی آن داشته باشد.

شکل شماره ۱۳: نمای مسجد از سمت میدانگاه سبز شکل شماره ۱۴: در ورودی مسجد از سمت خیابان
همان طور که در عکس های فوق مشاهده می گردد طراحی مسجد به هیچ وجه با فضای عمومی میدان ارتباطی ندارد.

۶. مقایسه تطبیقی فضاهای شهری تاریخی با شهر جدید پردیس

پس از بیان مبانی نظری و معرفی فضاهای بررسی شده، در ادامه به بررسی اصول شهرسازی سنتی در شهر جدید پردیس می پردازیم و به طور خلاصه نتیجه را در جدول زیر بیان می کنیم. آنچه به طور کلی از این بررسی حاصل می شود این مسئله است که در شهرسازی معاصر و به خصوص در طراحی شهرهای جدید به اصول سنتی شهرسازی ایرانی توجه چندانی صورت نمی گیرد و می توان گفت این مسئله یکی از علل موفق نبودن فضاهای عمومی در شهرهای جدید است.

اولین همایش ملی اندیشه ها و فناوریهای نو در معماری

انجمن مهندسان معمار ایران - تهران

۲۰ اسفند ۱۳۹۱ تبریز-ایران

مقایسه تطبیقی اصول شهرسازی در فضاهای شهری تاریخی و شهر جدید پردیس براساس تصاویر ارائه شده در جدول	فضای شهری شهر جدید پردیس	فضای شهری تاریخی	صورت شکل دهنده فضاهای شهری
عدم انسجام و یکپارچگی در عناصر شهری شهر پردیس و بنابر می رسد ساختمان ها و اجزا در شهر جدید پردیس به صورت متفرق مورد طراحی قرار گرفته اند. در صورتی که در شهر تاریخی ساختمان ها و اجزا (بازار، مسجد، مدرسه و...) نه بصورت متفرق بلکه در مجموعه مورد توجه واقع شده اند.			اصل هم پیوندی اجزا و عناصر شهری و واحدهای مسکونی (اصل وحدت)
در واقع خصوصیت عمده فضای محصور ایجاد حس مکان است و همانگونه که در تصاویر شهر جدید پردیس می بینیم اگر فضا شکل مطلوبی محصور نشود نمی تواند به یک مکان شهری جذاب تبدیل شود و فضاهای بی ترتیب و رها شده محروم از حس امنیت مکانی می باشد.			اصل محصور کردن فضا
دو خصوصیت فضاهای متباین در شهرهای قدیمی ایران پهن و باریک شدن فضا و همچنین سراز و سربسته بودن آنهاست که با توجه به فضاهای ارتباطی و فضاهای شهری در شهر جدید پردیس این تباين فضای دیده نمی شود. و شاهد یکپارختی در فضاهای شهری می باشیم.			اصل فضاهای متباین
ترکیب پهنی فضا و بدنه محصور کننده آن به خوبی با هم پیوند خورده و هماهنگی و وحدت شکل داشته اند. برای مثال در میدان های شهرهای تاریخی عناصر دور میدان از آن ها همگی به آن شرف هستند. ولی ترکیب آنها میدان را محصور می کند. در صورتیکه در میدان نشان داده شده در شهر جدید پردیس بناهای مختلف محصور کننده فضا دارای تاهماهی شکلی می باشد و عناصر ترکیب کننده هریکشان بدون ارتباط با ساختمان مجاور طراحی شده و مجموعه فاقد ترکیب می باشد.			اصل ترکیب
معماری و شهرسازی مناسب درست و انسانی باشد از نظر روحی تاثیر احساس آرامش ایجاد می کند. تناسب و هماهنگی است. در یک فضا یک نوع معماری و یک نوع فضای خارجی و بر داشت پهنی با آن فضا تعلق قوی محسوب می شود که در این رابطه زاویه دید چندان انسان قابل محسوب می شود اما در شهر جدید پردیس قابل مشاهده است که عناصر پهنی با اطراف منطبق است زیرا فضاهای شهری در آن به اندازه کافی بزرگ هستند البته باید در طراحی به دنبال فضاهای شهری کوچک بود زیرا احساس افسردگی در محصور نشدن به آنان حس می دهد اما در شهر جدید پردیس گمانی فضاهای شهری احساس ناشی برای انسان ایجاد می کند.			اصل مقیاس و تناسب
معماری ایران سهل و ممتنع است و سادگی ترکیب توده ساختمان در فضا و معماری شهر ایرانی قابل مشاهده است. ولی در شهر جدید پردیس به جای ترکیب و طراحی فضاهای منتهی و مثبت همزمان با هم با تغییر و ایجاد پیچیدگی در شکل توده ها سعی در ایجاد فضای تهی شده است.			اصل سادگی
رشته فضاهای ارتباط دهنده در شهر گذرهای اصلی و فضاهای میدان واحد خصوصیت پویایی و ایستایی هستند. فرار گرفتن عناصر ویژه شهری و محله ای مجاور میدان افشانی در مسیر گذر اصلی که ناگهان گشاد می شود. از نظر عملکرد به آن معنی توقف می بخشد اما در محورهای ارتباطی شهر جدید پردیس این ویژگی کمترین را در پی می خورد.			اصل ایستایی و پویایی فضاها

جدول شماره ۱: مقایسه تطبیقی فضاهای شهری تاریخی با شهر جدید پردیس

۷. نتیجه گیری:

شهرهای تاریخی ایران بیان کننده اصول و قواعد دقیق و ظریف طراحی هستند که به مرور زمان شکل گرفته و تکامل یافته اند و می توانند به عنوان الگویی برای طراحی های معاصر مورد استفاده قرار گیرند. حال آنکه در شهرسازی معاصر و ساخت شهرهای جدید به این موضوع توجهی صورت نمی گیرد و غالباً فضاهایی ناموفق و با کیفیت پایین ایجاد می شود. از نمونه های این فضاها میتوان به فضاهای عمومی مساجد و ارتباط آن با اطراف اشاره کرد. براساس بررسی های صورت گرفته در این مقاله می توان گفت شکل گیری فضاهای عمومی درونی همچون حیاط مساجد در شهرهای تاریخی ایران در ارتباط با فضاهای عمومی بیرونی بوده است و به این ترتیب علاوه بر رعایت نظم و سلسله مراتب فضاها در طراحی،

اولین همایش ملی اندیشه ها و فناوریهای نو در معماری

۲۰ اسفند ۱۳۹۱ تبریز-ایران

انجمن مهندسان معماران ایران

جایگاه این گونه فضاهای شهری در شهر ارتقاء می یابد. این در حالیست که علیرغم در اختیار بودن چنین منبع غنی در حوزه طراحی شهرهای سنتی، مشاهده می شود در شهرسازی معاصر، هیچ توجهی به استفاده از آن صورت نمی گیرد. علاوه بر آن از بررسی این اصول در شهرسازی معاصر می توان نتیجه گرفت:

- باتوجه به اینکه در شهرهای تاریخی بیشترین تماس، ارتباط و تعامل بین انسان ها در فضاهای شهری رخ داده است لذا احداث فضاهای شهری در جهت سرزنده نمودن شهرهای جدید بسیار پر اهمیت می باشد، همچنین ارتباط بین فضاهای عمومی درونی با فضاهای عمومی بیرونی، نقش موثری در ایجاد سرزندگی در فضای عمومی دارند.
- در مورد خلق فضاهای شهری در طراحی های معاصر، می بایست توجه بیشتری صورت گیرد و این امر نباید به عنوان پیامدهای تجاری قلمداد شود. لازمه ی این توجه، بازنگری اساسی در رویکردهای مربوط به برنامه ریزی و ساخت و سازهای جدید است. ساده ترین شیوه ی آن، این است که مجوز ساخت به طرحی داده نشود، مگر اینکه طرح مزبور قادر باشد وضعیت عرصه ی عمومی شهر را بهبود بخشد. به همین ترتیب پیشنهاد می گردد بعد از تهیه نقشه طرح تفصیلی، طرح های معماری کاربری های خدماتی در ارتباط با فضای شهری طراحی شده در کمیته ای مورد بررسی و تصویب قرار گیرد.

مراجع

۳. بیکن، ادموند، ۱۳۸۶؛ طراحی شهرها (تحول شکل شهر از آتن باستانی تا برازیلی مدرن)؛ ترجمه فرزانه طاهری؛ مرکز مطالعات و تحقیقات شهرسازی و معماری ایران؛ انتشارات شهیدی؛ تهران؛ صص ۱۶۰-۱۶۱
۴. توسلی، محمود، ۱۳۸۸؛ هنرنوکردن ساختار شهر همراه با چهار نمونه موردی (طراحی شهری)؛ انتشارات محمود توسلی؛ تهران؛ صص ۵۳-۶۰
۵. توسلی، محمود و ناصر بنیادی، ۱۳۷۲؛ طراحی فضای شهری؛ مرکز مطالعات و تحقیقات شهرسازی و معماری ایران؛ نشر فرهنگ اسلامی؛ تهران؛ صص ۳۷-۴۶
۶. حبیبی، محسن، ۱۳۷۸؛ از شار تا شهر (تحلیلی تاریخی از مفهوم شهر و سیمای کالبدی آن تفکر و تاجر)؛ انتشارات دانشگاه تهران؛ تهران؛ صص ۱۰۵-۱۰۷
۷. کارمونا، متیوو همکاران، ۱۳۸۸؛ مکان های عمومی فضاهای شهری، ترجمه فریادقرائی، مهشید شکوهی، زهرا اهری واسماعیل صالحی؛ اداره انتشارات دانشگاه هنر؛ تهران؛ صص ۴-۲۲۳
۸. لنگ، جان، ۱۳۸۶؛ طراحی شهری (گونه شناسی رویه ها و طرح ها همراه با بیش از پنجاه مورد خاص)؛ ترجمه سید حسین بحرینی؛ موسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران؛ تهران؛ ۱۸-۱۹
۹. مهندسین مشاور پی کده، ۱۳۸۴؛ طرح تفصیلی شهر جدید پردیس (تجزیه و تحلیل و ارائه پیشنهادات)؛ شرکت عمران شهرهای جدید؛ تهران
۱۰. مهندسین مشاور پی کده، ۱۳۸۴؛ طرح تفصیلی شهر جدید پردیس (مطالعات وضع موجود)؛ شرکت عمران شهرهای جدید؛ تهران
۱۱. واستون، دونالد، آلن ج، ژلاتوس، رابرت جی شبیلی، ۱۳۸۹؛ استانداردهای طراحی شهری؛ ترجمه کیانوش ذاکر حقیقی؛ مرکز مطالعاتی و تحقیقاتی شهرسازی و معماری وزارت مسکن و شهرسازی؛ تهران؛ ۱۸۴-۱۸۷
12. D. Watson, A. Plattus, R.G. Shibley, "Time Saver Standards for Urban Design ", University of Minnesota , McGraw-Hill, 180-187(2003)

چگونگی همخوانی یک اثر معماری جدید با محیط پیرامون خود

نادر قائمی، دکتر شهریار شقاقی گندوانی

دانشگاه آزاد اسلامی واحد شبستر، دانشکده معماری، شبستر، ایران

nader_ghaemi@yahoo.com

چکیده

زمینه گرای یکی از دیدگاه های رایج در معماری و شهرسازی -زمینه رابه رویدادی تاریخی می پندارد. دیدگاه مذکور به تدریج به ابعاد انسانی گرایید و حوزه مطالعات خود را گسترش داد. در این دیدگاه، ایده ها و عناصر معماری شهرهای گذشته در شکل دادن به کالبد شهرهای معاصر حضور دارند. منظور هویت کالبدی آن می باشد. هویت کالبدی به معنای صفات و خصوصیتی است که جسم شهر را غیر متمایز کرده این صفات به گونه ای باید باشد که جسم شهر با توجه به معیارهای هویت در حین تداوم زمانی، در حال تحول و تکامل نیز باشد. و نهایتاً به پیدایش یک کل منجر شود. بنابراین معمار زمینه گرای باید قادر باشد ویژگی های یک مکان را در یابد و آنرا بخشی از فرایند طراحی خود قرار دهد. یک معمار در هنگام ایجاد یک اثر به موارد زیر متعهد بماند.

۱- زمینه گرای کالبدی، به شکل قبل از موجود.

۲- زمینه گرای تاریخی، به میزان نظم رابطه اجزاء در طول زمان

۳- معماری زمینه گرای فرهنگی و اجتماعی به معنای ارزش ها و اشتراک

کلمات کلیدی: هویت، هویت کالبدی، زمینه گرای، منطقه گرای، زمینه تاریخی

۱. مقدمه

معماری زمینه گرانه تأکید تقلید دارد و نه مانع نوآوری و خلاقیت است. پیام آن ضرورت توجه به محیط کالبدی پیرامون اثر معماری است و نشان می دهد که این توجه می تواند هم بر خود اثر معماری و هم زمینه عاملی تقویت کننده باشد. معماری زمینه گرا تلاشی است برای نشان دادن توان ایجاد محیط مطلوب بصری در مقیاس کلان تر از معماری، در این میان معمار با آفرینش جدید علاوه بر نقش تعیین کننده بار مسئولیت او را در قبال محیط شهری افزایش می دهد. (برنت سی برولین، ۱۹۹۰)

ادموند بیکن در کتاب طراحی شهرها تحت عنوان اصل دوم شخص بر آن تأکید می کند؛ اصلی که در معماری انسانس رعایت شده و موفقیت فضا و نماهای شهری را تضمین کرده است. در این میان مهم آن است که بناهایی توانند ضمن حفظ استقلال سبکی و نوآوری خود نسبت به بناهای مجاور نیز همزیستی مسالمت آمیزی قرار گیرند.

در این رویکرد، مطالعه بناها یا فضاها در ارتباط با عوامل محیطی آن است و هرگونه دخالت در آن به عوامل مختلف زیربستگی دارد. (ستکولز، ۱۹۸۷)

۱- زمینه کالبدی ۲- زمینه تاریخی ۳- اجتماعی و فرهنگی

۲. بیان مسئله و اهمیت آن

۱-۲ هویت :

مطالعات هویت در محیط مصنوع با توجه به نظریه های ادراک محیط و علوم رفتاری انجام شده است. هویت به معنای احساس تعلق راینهانی با محیط در نظر گرفته شده و معیارهایی چون احساس امنیت، خاطره انگیزی، حس تعلق و وابستگی به منظور ارزیابی هویت تدوین شده بکار رفته اند. (دانشپور، ۱۳۷۹)

از شکل گیری تصویر محیط مصنوع در ذهن مردم و نحوه ادراک محیط توسط آنان است و خوانایی را چنین تعریف می کند. «خوانایی این است که به آسانی اجزاء شهدی را بتوان شناخت و بتوان آنها را در ذهن، در قالبی به هم پیوسته به یکدیگر ارتباط داد.» به عبارت ساده تر خوانایی ناشی از شکل گیری تصویر واضح محیط در ذهن ناظر است. (لینچ ۱۳۷۴، ۱۲)

یکی دیگر از معیارهای پنج گانه شهر خوب «معنی» می باشد یعنی اینکه شهر تا چه اندازه می تواند به وضوح درک شده، از نظر ذهنی قابل شناسایی باشد. یعنی انطباق محیط با توانایی های احساسی و ذهنی و ساختارهای فرهنگی است. بایک مثال می توان این رویکرد را قابل درک کرد: قرار است

اولین همایش ملی اندیشه ها و فنآوری های نو در معماری

۲۰ اسفند ۱۳۹۱ تبریز-ایران

انجمن علمی بهشتیان معماران ایران

شهر و نیز باصفهان - مقایسه - شود اگر از رویکرد علوم - رفتار - استفاده - شود باید حس - تعلق - ساکنین - و ارتباط - با محیط - زندگی - شان - مطالعه - شود ممکن است در هر دو نتیجه مشابهی بدست آید. اما مطالعه هویت کالبدی مستلزم بررسی خصوصیات متمایز کننده شکل شهر بر سترطیعی آن دواست در ادبیات معماری و شهرسازی اصطلاحات «حس مکان» و «شخصیت» شهر بیان شده است. (آردی، ۱۹۹۹)

حس مکان در ادبیات و شهرسازی بسیار بکار می رود. طبق تعریف: «اصطلاح حس مکان، ترجمه مدرن عبارت لاتین روح محافظ مکان است. این اصطلاح به یک مکان فیزیکی اشاره ندارد. روح مکان یا منحصر بفرد بودن منظر یا فضای حضور یا حفاظت یک موجود ماوراء تعریف می شود.

امروزه حس مکان بیانگر حال و هوای یک مکان است به عبارت دیگر، این واژه در ادبیات کهن، مفهوم شهودی، ادراکی و ذهنی داشته است. حس مکان نیز مانند هویت از دو طریق قابل مطالعه است. بررسی حس مردم از مکان یا برداشت خصوصیات کالبدی ویژه و خاص مکان، حس مردم از مکان، ناشی از تجربه حضور و ارتباط با ابعاد گوناگون جنبه ی تاریخی و گذشته آن است عوامل مؤثر در ایجاد این حس علاوه بر ویژگیهای کالبدی، شامل داستانها و افسانها، وقایع انسانی و طبیعی، آب و هوا و حتی رایحه ها و اصوات خاص آن مکان است مانند، بیت المقدس، مکه که این حس در آنان بارزتر است. اصولاً برخی عقیده دارند بهترین فردی که قادر است روح مکان را تجربه و بیان کند، ساکن آن مکان نیست، بلکه توریست است، زیرا توریست به دنبال جستجوی مند تجارت مکان است.

شخصیت نیز واژه ای است که معمولاً در کنار هویت و حس مکان بکار رفته است «شخصیت، صفتی است که شهرها با آن وصف می شوند لذا هم به مشاهده گرمربوط می شود هم به آنچه مشاهده می شود. شخصیت به تفاوت مربوط می شود آنچه به شهر شخصیت می دهد همان ویژگی هایی است که از دیگران متفاوت می کند شهرهای یگانه و ممتاز دارای ترکیب ویژه ای از مشخصه های ظاهری هستند که به شهر هویت دهند. (کراف، ۱۹۹۶)

رویکرد این تحقیق به مفهوم هویت، رویکردی کالبدی است به همین دلیل از واژه «هویت کالبدی» به جای «هویت» استفاده شده است.

۲-۱-۱ تمایز و تشابه:

هویت و تشخیص و تمایز چیزی است غیر از هود بگونه ای که در تحولات مختلف زمانی و مکانی بتوان رابطه این همانی را با خود چند چیزهای دیگر و یا تصورات آنها برقرار کرد، انطباق عین چیز و با عین ذهن شده ای از آن. به اساس این تمایز از غیر و تشابه به خود صورت می گیرد (دانشور، ۱۳۷۹)

۲-۱-۲ تداوم و تحول :

مشاهده طبیعت و موجودات آن نشان می دهد که همه چیز هر لحظه نوحده و متحول می گردد بدون آنکه ماهیت خود را از دست بدهد. انسان در طی دوران حیات خود در حال رشد و تحول است و در عین حال حفظ ذات وجودی - یا خود بودن - تکامل می یابد. نادر دلان در «حس وحدت» به این مهم اشاره کرده است: «اینجا عالم هر لحظه نیست می گردد و لحظه ای بعد باز آفریده می شود بی آنکه میان این دو چیز جدایی زمانی باشد. مردم که در مرحله ی قبض است به ذات الهی بازمی گردد. آفرینش با هر نفس تجدید می شود، که هر لحظه از وجود را در مبداء تعالی آن ادغام می کند. (اردلان، ۱۳۸۰)

کریستین نوربرگ شولز در کتاب «معماری، حضور، زبان و مکان» چنین عنوان می کند: «مهم این است که هر مکانی در ضمن هر گونه تغییری، هویت خود را نیز حفظ نماید.

۲-۱-۳ وحدت و کثرت:

به معنای پیوند میان اجزاء متفاوت، ناهمگون و حتی متضاد، به گونه ای که در کنار هم یک کل را بوجود بیاورند نظریه زمینه گرایی و منطقه گرایی پایه نظری تفسیر و تشریح معیارهای فوق در حوزه های معماری و طراحی شهری هستند.

الکساندر در کتاب «روش بی زمان ساختن» تمام تأکید و توجه خود را به شکل گیری یک «کل» مبذول می دارد. کلی که در اثر میلیون ها عمل ساختمان سازی بوجود می آید و تبلور کالبدی آن «کیفیت بی نام» است. (الکساندر، ۱۹۷۹)

وحدت و کثرت، یکی از اصول زیربنای معماری و شهرسازی ایرانی است و برگرفته از توحید، یکی از بنیادی ترین اصول اعتقادی اسلام است - نیز یافت: «مانن فرش که هریک از نقش های تشکیل دهنده اش در حکم یک جزء از کمال برخوردار است که گویی نیازی ندارند به هم پیوندند و فرش را بسازند. (صارمی، ۱۳۷۶)

۳. زمینه گرایی

۳-۱ زمینه کالبدی :

در زمینه گرای، اجزای شکل شهر به تنهایی ارزیابی و مطالعه نمی شوند، بلکه در زمینه وسیع تر محیطی قرار می گیرند. یک اثر معماری با نظام بزرگ تر شهری مرتبط است و در سلسله مراتبی از مجموعه ها قرار دارد. بنابراین زمینه گرای پیوند میان معماری و شهرسازی در زمینه ای معین است. به عبارت دیگر زمینه

جایی است که معماری و شهرسازی رابه هم مرتبط می سازد. گرایش به ساخت و ساز از «مجموعه موجود» به معنی درهم بافتن نو و کهنه به نحوی است که بتواند یک کل زنده و مطلوب ایجاد کند (واترهاوس، ۱۹۷۸)

پس باید تعهد خاصی نسبت به مساله ورود معماری جدید در درون زمینه موجود احساس شود. بنابراین، زمینه خود می تواند منشأ الهام برای طراحی باشد. به این منظور چند پیشنهاد ارائه کرده اند.

به طور کامل از نقش مایه های موجود تقلید شود.

اشکال و اصلی مشابه هم را در نظر گیرند و آرایش آنها را تجدید کنند.

اشکال جدید بسازند که مشابه تاثیر بصری بنای قدیمی باشد. (تاگنوت، ۱۹۸۷)

۳-۲ زمینه تاریخی :

تاریخ گرایان بر این عقیده اند که در گذشته، برای شهر کنونی درس هایی عینی دارد. اگر طبعه ای خود را از گذشته جدا کند، تلاش انسان گذشته را بیپوده انگاشته است.

تفاوت میان تاریخ انسان و تاریخ طبیعی آن است که تاریخ انسان هرگز نمی تواند از ابتدا آغاز شود چندین هزار سال است که حیوانات روز خود را همانند گذشته آغاز می کنند، اما در مورد انسان قطع استعداد تاریخی تحقیر حیات گذشته اوست. اگر بخواهیم در علم پیشرفت کنیم باید بر روی شانه پیشکسوتان بایستیم و سنت خاصی را ادامه دهیم. جوهر جامعه و توسعه آن به سنت پیوند خورده است سنت همین نقش را برای جامعه دارد و نظمی خاص ایجاد می کند و مبنایی است برای عمل (کوتر، ۱۹۷۸)

۳-۳ زمینه اجتماعی-فرهنگی:

زمینه گرایان اجتماعی، فرهنگی معتقدند که فرهنگ مجموعه قواعدی را می آفریند که شکل ساخته شده بازتابی از آن است. مردم به کمک فرهنگ یعنی مجموعه ارزش، باورها، جهان بینی و نظام های نمادی مشترک به محیط خود معنی می دهند و فضای خالی رابه مکان تبدیل می کنند. (پاپورت، ۱۹۷۷)

فضای لحاظ کالبدی زمینی خالی، اما دارای محدوده و هدف است که اشیا رابه هم پیوند می دهد؛ وقتی فضای محتوای فرهنگی می یابد «مکان» نامیده می شود. ویژگی مکان، هم اشیایی را که دارای شکل، بافت و رنگ است در بر می گیرد و هم روابط فرهنگی را که بر اثر مرور زمان ایجاد می شود. وظیفه شهرسازان ایجاد مکانهای پایداری است. که بهترین تناسب را میان زمینه فرهنگی کالبدی، نیازها و انتظارات را فراهم می آورد. بحث بیشتر بر روی معنی به جای قواعد شکلی استوار است، زیرا به نظر آنها شکل فضایی به دنبال معنایی که داشته ایجاد شده و معنی پدیده در زمینه ای که ظاهر شود درک می شود. (نوربرگ، ۱۹۸۰)

۴. سنت گرای:

سنت گرای برایان باور است که توسعه جدید باید با محیط پیرامون رابطه تنگاتنگ داشته باشد. کانون تفکر سنت گرای متوجه محیط شهری است که برای مردم مأنوس باشد.

پاتریک گدس از طرفداران پر شور حفظ سنت های معماری و فرهنگی و مخالف سرسخت تحمیل شهرسازی غربی بر جوامع غیر غربی بود. وی پیش از هرگونه فعالیت اقدام به شهرسازی، مطالعاتی جامع در زمینه حیات اقتصادی، جغرافیایی و بالاتر از همه تاریخ و نهادهای شهر انجام می داد. او بر این فرضیه بود که هر اندازه نسبت به روح شهر و جوهره تاریخی و حیات آن بیشتر باشد زندگی شهری را بیشتر ملمس خواهیم کرد. وی در شهرهای قدیمی ساختمانها و بناها رابه صورت ساختاری جدایی ناپذیر و درهم بافته تلقی کرد (گدس، ۱۹۶۸)

اولین همایش ملی اندیشه ها و فناوریهای نو در معماری

۲۰ اسفند ۱۳۹۱ تبریز-ایران

انجمن معنای نهادهای معماران ایران

-- هدف- حفظ هسته های- تاریخی- شهرها در مقابل- هجوم- بی- امان- نوسازی- است- چنانچه- نمود کالبدی- رشد شهری- از ابتدا خوب- شناخته- شود- همچون- پلی- برای- ارتباط- با گذشته- و تقویت- هویت- شهری- عمل- میکند.

۴-۱- سنت گرایی:

گرایش جدیدی که برای طراحی شهرها از جنبش حفاظت تاریخی الهام گرفت و سنت را الهام بخش اندیشه های نو قرارداد، نو-سنت گرایی است. سنت گرایی به اهداف اجتماعی نظرداشته است و بازگشت به نهادهای قیمی مهم شمرده است. ارزش نهادن به فضای عمومی در آثار برادران کریم مورد تأکید قرار می گیرد آنها ویژگیهای فضایی دوران معاصر را باز مینه تاریخی، یعنی دوره باروک، قرون وسطی و عهد باستان به هم پیوند می دهند و با یافتن آنها با یکدیگر سعی در ایجاد نظم نوین در عرصه عمومی دارند. (کینگ، ۱۹۹۶)

اعتقاد به تداوم تاریخی در گفته راب کریم بارز است: تاریخ اجازه انقطاع رانمی دهد، بنابراین، هر آنچه در شهر انجام می شود باید به لحاظ شکل پاسخی به شرایط فضایی از قبل موجود باشد.

۵. معنی شناسی:

جستجو برای بازیابی معانی ای که انسان به شهر می دهد کاربرد شواری است و از این روزه های زبان شناختی و معنی شناختی استفاده کردند. در زبان شناسی، معماری بانی است که شهر متن آن است و در معنی شناسی، شکل شهر متنی است که باید تفسیر شود. شهر سازان و معماران برای آنکه در شکل شهر انسجام ارتباطاتی ایجاد کنند الگوهای شهری را به زبان بصری تشبیه کرده اند. انسانها واژه ها را که جمله ها را می سازند، واژه به واژه ترجمه نمی کنند بلکه کل جمله را می خوانند و از طریق رابطه متقابل واژه هاست که معنی وسیع تری از آن درک می کنند. مهمترین چیزی که معنی را می سازد نشانه نیست، بلکه کل گفته یا بیان است که در ترکیب بندی آن نشانه وارد شده است. (کینگ، ۱۹۹۶)

نتایج پژوهش های هاریسون و هوار در سال ۱۹۸۰ که روی شهر دنور انجام شد، نشان داد که:

(۱) ظاهر مکان (اندازه، رنگ، طرح و شکل) ؛ (۲) محل عناصر درون ساختار شهری (بویژه در ارتباط باره های اصلی)؛ (۳) معنی اجتماعی - سیاسی، قومی و تاریخی آن مکان در تعریف محیط موثرند، اما نتوانست چگونگی اطلاق معنی به مکان را بیان دارد. (المسی، ۱۹۹۸)

۶. بررسی نمونه ها:

ترکیب ساختمان شهرداری برگس و ساختمان رکوردز در مجاورت آن، نمونه ای برجسته است که نشان می دهد حتی سبک های معماری با ویژگیهای اساساً متضاد نیز، می توانند با سازگاری در کنار یکدیگر قرار گیرند و در این مورد یک ساختمان کوچک رنسانس با همسایه ی گوتیک فرد که در برابر بزرگتر و یک قرن قدیمی تر است سازگار و هماهنگ شده تأکید عمودی این دو ساختمان علت اصلی این ارتباط همگون است. تأکید یک ساختمان گوتیک به جاست. ولی در ساختمان رکوردز تعجب آور است چرا که ساختمانهای الهام گرفته از سبک کلاسیک اغلب صاف بوده و تأکیدی افقی دارند.

سمت راست ساختمان شهرداری، بروکس بلژیک (۱۳۷۶-۱۴۲۰) سمت چپ ساختمان قدیمی رکوردز (۱۵۳۵-۱۵۳۷)

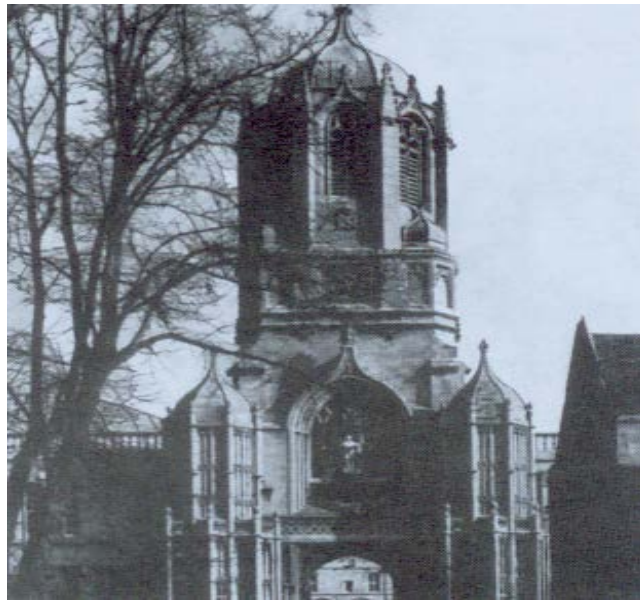
اولین همایش ملی اندیشه ها و فناوریهای نو در معماری

۲۰ اسفند ۱۳۹۱ تبریز-ایران

انجمن مهندسان معماران ایران

۶-۱- ساختمانهای قدیمی در مجاورت ساختمانهای قدیمی تر:

برج تام، دانشکده کریست چرچ، آکسفورد، انگلستان هنگامی که از کریستوفر رن ۲۰ ساله که بعدها بزرگترین معمار رنسانس انگلیس نامیده شد الحاق یک دروازه ورودی به میدان بزرگ کاردنیال وولسی خواسته شد. وی از سبک مورد علاقه عصر خوددوری گزید و برج گوتیکی را بنا کرد تا با ویژگیهای میدان که ۱۵۰ سال قبل کار احداث آن پایان یافته بود سازگاری داشته باشد.

برج تام، کالج کریست چرچ، آکسفورد؛ سر کریستوفر رن، (۱۶۸۱-۱۶۸۲)

۶-۲- ساختمانهای جدید با دیگر ساختمانهای جدید:

در این نمونه ساختمان جدید به راحتی با ساختمانهای جدید دیگر مرتبط شده است خطوط نما که برخی دارای عملکرد سازه ای و برخی فاقد آن بودند؛ خود به الگوی تزئینی تبدیل شده و رابط بصری بین ساختمانها شدند. (۱۹۸۱)

سمت راست ساختمان شهرداری بوستن؛ کالمن، مک لنیل و نولز (۱۹۶۸)
سمت چپ ساختمان فدرال جان. اف. کندی

۷. نتیجه:

به نظری رسد که طراحی سازگار با زمینه بیشتر در همه جا مورد توجه و متداول بوده است. از تنوع وقوت نمونه ها و موارد مذکور، کاملاً مشخص است که توجه و التزام برای محیط پیرامونی مانعی بر خلاقیت و ابتکار طراحان نبوده است. به نظری رسد که آرایه ها، بافت بصری و تداعی حاصل از آن غالباً روش

اولین همایش ملی اندیشه ها و فناوریهای نو در معماری

۲۰ اسفند ۱۳۹۱ تبریز-ایران

انجمن مهندسان معمار ایران

معلمش-تری- برای ایجاد رابطه-بصری- سازگار میان-ساختمانهاست-در زمینه- گرای- کالبدی- مطرح-ته- تنها خوشی- = بلکه- رابطه-مقابل- آن- را با سایر-اشیای موجود در زمینه لحاظ می دارد؛ زیرا معتقد است که شکل بناها بر اشکال مجاور و نزدیک آن تأثیری گذارد.

زمینه گرایی با تاریخ و فرهنگ و اجتماع پیوند دارد ازین رو، مفهوم مکان را جایگزین واژه فضایی کند (مکانها کل های انسان محیطی هستند که از نظر زمانی ماندگارند) و روح جامعه را در ویژگیهای تاریخی سیمای شهر عنایت می بخشد. ویژگیهای تاریخی را در نظر می گیرید و به مکان تاریخی آن توجه دارد. از این روستن را مورد احترام قرار می دهد و در پایان «خاطر بصری» قادر است در طول فضا و زمان پیوندهایی را ایجاد کند.

این مقاله برگرفته از پایان نامه کارشناسی ارشد معماری می باشد.

مراجع

۱. تولایی، (۱۳۸۰) «زمینه گرایی در شهرسازی»، نشریه هنرهای زیبا، شماره ۱۰، زمستان ۱۳۸۰، از صفحه ۳۴ تا ۴۲.
۲. مهتا میرمقتدایی دانشجوی دکتری شهرسازی «تدوین معیارهای شناخت و ارزیابی هویت کالبدی شهر»، نشریه هنرهای زیبا، شماره ۱۹، پاییز (۱۳۸۳) از صفحه ۲۹ تا ۳۷.
۳. صارمی، علی اکبر و رادمرد، تقی (۱۳۷۶)، «ارزشهای پایدار در معماری ایران»، ناشر سازمان میراث فرهنگی کشور.
۴. کنک، جان (۱۳۸۱) «آفرینش نظریه معماری» ترجمه علیرضا عینی فر، انتشارات دانشگاه تهران.
۵. کتاب «Architecture in context» «معماری زمینه گرا»، نویسنده برنت سی برولین، ترجمه رضیه رضازاده.

هویت جدید فضای عمومی

نازنین ضیاء صابونچی^۱، امیر ضیاء صابونچی^۲

^۱دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران شمال، دانشکده فنی-مهندسی، تهران، ایران

Nazanin.Sabounchi@gmail.com

^۲دانشگاه آزاد اسلامی واحد تبریز، دانشکده هنر و معماری، تبریز، ایران

چکیده

هم اینک در جهانی زندگی می کنیم که فرهنگ و تعامل اجتماعی بیش از هر زمان، محتوای اطلاعاتی یافته است و شبکه های نوین ارتباطی آن چنان بر فضای زندگی بشر امروز سایه افکنده است که می توان گفت همه ما در یک محیط رسانه ای به سر می بریم. این عامل باعث کمرنگ شدن نقش کنش های متقابل اجتماعی در سطح شهر ها گردیده است. در نتیجه شهرها که روزگاری به سبب اشتیاق بشر برای برقراری ارتباط با همنوعان و تبادل عقاید و افکار شکل گرفته بودند، در حال از دست دادن این خصوصیت برجسته ای خود هستند. در این مقاله تغییرات حاصل از ورود فن آوری نو به عرصه ای فضای عمومی مورد بررسی قرار می گیرد و خصوصیات فضای عمومی جدید برای پاسخگویی به نیازهای انسان امروز ارائه می شود.

کلمات کلیدی: تعامل اجتماعی، رسانه، فضای عمومی، انسان امروز

۱. مقدمه

دنیای آشفته ای امروز نقطه ای است که بشر قرن ۲۱ را درگیر انواع کشمکش ها نموده است. در آغاز و بدو ورود به دنیای اطلاعات-ارتباطات، انسان با حس اضطراب ناشی از عدم شناخت و تجربه ای قبلی این فضای جدید مواجه می گردد. چنانچه شایگان می نویسد: «در این مرحله ای تازه ای تکامل بشری، جهان مصیبت زده و فاجعه بار است، زیرا در جهان کنونی همه چیز معکوس و واژگونه و در معرض تضادهای گوناگونی است که تعادل را به هم می زنند، زیرا در این جهان هیچ چیز معلوم و معین نیست، هیچ چیز جایگاه قطعی خود را به دست نیاورده است.» [۱] اما اکنون ما شاهد این هستیم که بشر در تلاش است تا برای دستیابی به الگوهای متناسب با فضای حاکم بر این دوره و شناخت کامل خصوصیات آن، به درک پیچیدگی های آن نایل شود. از آنجا که بهترین راه حل برای مواجه شدن با هر جریانی، این است که ابتدا به درستی شرایط آن را شناخته و سپس امکانات بوجود آمده از آن را در جهت مثبت و کارا هدایت نمود، در این عصر نیز به جای هر نوع تقابل و رد امکانات می باید تغییرات پدید آمده در دنیای پیرامون توسط فن آوری نو را مورد بررسی دقیق قرار داد تا با تکیه بر فرصت هایی که ایجاد می کند، جامعه به سمت آن چه که مطلوب تر است یعنی بی خطر ترین مسیر رهنمون گردد.

با انتقال بار ارتباطات بر دوش صنعت چاپ فضای نوشتاری پدیدار گشت تا دانش از آن پس بتواند بی واسطه و از طریق متون چاپی جابه جا شود. اما بعدها با آغاز موج رسانه های جدید به خصوص عصر دوم رسانه ها یعنی رسانه های مجازی (رادیو، تلویزیون، تلگراف، سینما و عکاسی) قراردادهای و الگوهای موجود جوامع برای خلق فضا به چالش کشانیده شد. با اختراع رسانه های الکترونیکی، برای انتقال دانش دیگر حتی به جابه جایی متون (خود کاغذ به عنوان ماده ای فیزیکی) هم احتیاج نبود. بدین ترتیب رسانه های الکترونیکی به قرابت هستی شناسانه ای تجربه و متن شبیه خون زدند. این بار بحث های سیاسی و تبلیغات می توانستند فواصل قاره ها را به صورت هم زمان و بدون احتیاج به حرکت در آوردن حتی یک شی طی کنند. متون نوشتاری می توانستند مورد سانسور قرار بگیرند توقیف شوند و یا به صورت هم زمان و یک جا نابود شوند اما هیچ قدرتی یاری مقابله با امواج الکترومغناطیسی را نداشت. این روند به گونه ای خود را در زندگی ما جاری ساخت که «رسانه ای نظیر صفحه ای تلویزیون در تارو پود و جای جای خانه و کاشانه ما رسوخ نمود و به نحوی دیکتاتور مآبانه، در عرصه زندگی همگان قدرت عظیم خود را به نمایش گذارد. تاثیر آن به حدی عمیق است که بشر را در بهره مندی از توانایی های حسی خدا دادی برای شناخت واقعی خویش، خلع سلاح می سازد و خطاهای حسی را جایگزین می نماید. در حقیقت چنین به نظر می رسد که تفکر دکارتی به «حضور دارم (در تلویزیون)»، پس هستم» تغییر یافته است و شاید خطای حسی مزبور، که فرد را به جدایی از جامعه هدایت می نماید، خطرناک ترین کالای قابل عرضه در تلویزیون باشد. این گونه است که دنیای تلویزیون، الزام شیفتگی انسان کنونی را به خود، در حد پرستش یک بت سبب می گردد.» [۲] بدین سان عصر دوم رسانه ها، در مسیری که پیش می رود، قادر خواهد بود تا در فضای غالب بر آن، انسان هایی لایه لایه، متغیر، منفعل و مصرف زده پرورش دهد. در قبال چنین مصرف زدگی انسان ها می توانند آن چنان سطحی رشد

اولین همایش ملی اندیشه ها و فناوریهای نو در معماری

۲۰ اسفند ۱۳۹۱ تبریز-ایران

انجمن مهندسان معمار ایران

نماینده-که هرگونه شبیه واقعیتی را-برابر واقعیت متصور-شوند. ژان بودریار بیان می‌دارد که: «در-جهان-الکترونیک-یا-دنیای-اطلاعاتی، در واقع این امکان وجود دارد که اطلاعاتی غلط یا شبه واقعی به جای واقعیت به مصرف کننده ارائه گردد. مثال او در این باره جنگ‌های منطقه ای است که شاید اصلاً وجود خارجی نداشته و تمامی تصاویر خبری و اطلاعاتی که از طریق تلویزیون به صورت وقایع رخ داده شده ارائه گشته، صرفاً تصاویر مجازی و غیر واقعی باشند که ساخته و پرداخته متخصصان رسانه‌ای است، چون که تکنولوژی الکترونیکی معاصر قابلیت این کار یا به قول خودش SIMULATION را دارد.» [۳]

اما این تنها بخشی از واقعیت رسانه‌های مجازی است که باید در شکل‌گیری الگوهای ذهنی بدان واقف بود و نسبت به آن محتاطانه عمل نمود، بخش دیگر واقعیت رسانه‌های مجازی قطعاً اشاعه اطلاعات دقیق با تکیه بر قدرت سرعت و تکرار این رسانه‌ها می‌باشد. به طور مثال در دنیای انفورماتیک و در فضایی نزدیک به صفر، میلیاردها آمار و اطلاعات، هدایت و ذخیره می‌شوند که سرعت دسترسی همگانی به آن غیر قابل تصور است. موضوع اخیر ما را به سمت ارزش و بهای اطلاعات در عصر حاضر هدایت می‌کند.

۲. هویت جدید

رسانه‌های الکترونیکی جدید در اثر تغییراتی که در برداشت‌های بشر امروزی بوجود می‌آورند «هویت» ها را در وضعیت کاملاً تازه‌ای قرار می‌دهند که متفاوت و حتی مغایر با هویت‌های عصر اول رسانه‌ها یا دوران مدرن است. در عین حال هویت‌ها در عصر دوم رسانه‌ها در مسیر فرا ملیتی شدن نیز حرکت می‌کند. مارک پاستر معتقد است: «داده میناها در اینترنت و رسانه‌های الکترونیکی جدید هویت افراد کاربر را می‌سازند. این هویت سازی حتی بدون آگاهی افراد از این امر شکل می‌گیرد.» [۴] بنابراین ارتباطاتی که با اتکا به وسایل الکترونیکی جدید شکل می‌گیرد، راهگشای نگرستن به انسان به عنوان پدیده‌ای چند لایه، تغییر پذیر، منفعل و تکه تکه است، پدیده‌ای که با هرگونه تثبیت هویت می‌ستیزد. به عبارت دقیق-تر، عصر دوم رسانه‌ها و رسانه‌های الکترونیکی جدید، از صورت بندی‌های ذهنی جدیدی حمایت می‌کنند که سازنده هویت بی‌ثبات و تغییرپذیر انسان جدید است. همان گونه که شایگان در کتاب «افسون زدگی جدید، هویت چهل تکه و تفکر سیار» می‌گوید: «نغمه فرهنگی جهان چند صدایی است، و در روزگار ما صداهای گوش خراش و ناموزون بسیار شنیده می‌شود. اکنون ما با در هم آشفته‌گی ژانرها، ترکیب‌های مانع‌الجمع و انواع اختلاطها و آمیزش‌ها روبرویم. حال که لایه‌های رسوبات فرهنگی به جای روی هم قرار گرفتن در کنار هم جای گرفته‌اند، چهره جهان اساساً دگرگون شده است و بیش از پیش اسیر آشفته‌گی گشته است...» [۵]

۱.۲. فرهنگ چند گانه

اصطلاح پدیده چند فرهنگی ما را به شناسایی و حتی گرامی داشتن «دیگران» درست همان گونه که هستند دعوت می‌کند. «این پدیده مفهومی تناقض نماست، هم بیانگر تنوع است و هم وحدت. تنوع لازم جهان گستری است، زیرا تجلی دلبستگی‌های محلی و هویت‌های خاص را مجاز می-شمارد، در عین حال مستلزم وحدت است، زیرا ترویج‌گر مفهوم دهکده جهانی است.» [۶] جهانی شدن در یکدست شدن شیوه‌های رفتار متبلور می-شود، اما در ضمن متضمن تکرار هویت نیز هست که در جلوه‌های گوناگون ظاهر می‌شود: هویت ملی، هویت قومی، هویت دینی... در همین راستا داریوش شایگان با استناد به واقعیات حادث شده در عصر کنونی اطلاعات-ارتباطات به پدیده چندفرهنگی می‌رسد. وی با اشاره به ظهور پدیده‌ی جدیدی درحیطه‌ی ارتباطات یعنی سرهم‌بندی کردن یا به عبارت دیگر «مرقع پردازی» (Bricolage) بر این باور است که «در ساحت فرهنگی؛ روابط شکلی ریزوموار می‌یابند و نوعی الگوی مرقع یا مرقع ایجاد می‌شود که در آن تمام فرهنگ‌ها موازیک‌وار در کنار یکدیگر جای می‌گیرند و در فضای ما بین خود حوزه‌های ترکیب و اختلاط فرهنگی ایجاد می‌کنند.» [۷] بدین ترتیب فن‌آوری رسانه‌ها در کل فرهنگی چند لایه‌ای را تولید می-کند که در هر بستر فرهنگی با فضای موجود آن ترکیب شده و تحول خاصی را در درون آن فرهنگ، به جهت رشد و ارتقاء آن، پدید می‌آورد. این پدیده فرآیندی بی پایان از تفسیرهای گوناگون را به حیطه‌ی زندگی می‌کشاند.

۲.۲. فضای مجازی و فرا واقعیت

امروزه با نظرات متفاوتی درباره‌ی فضای مجازی مواجه‌ایم. گاه ورود رسانه‌های مجازی به فضای زندگی مرحله‌ای از جدا شدن و کنار گذاردن دنیای واقعی و سایر جوانب آن تلقی می‌گردد که چنین چیزی در عمل غیر ممکن به نظر می‌رسد. اندیشمندانی نظر بودریار ضمن اینکه توجه ما را به این مساله معطوف می‌دارند که واقعیت دیگر آنچه قبلاً بوده نمی‌باشد، از پدیده‌ای نو تحت عنوان «فرا واقعیت» (Hyper reality) یاد می‌کنند. «بودیاری» در این باره می‌نویسد: «در دنیای امروز نمادها و نشانه‌ها در بین خود تعامل می‌کنند و در واقع کاری با واقعیت ندارد و در محدوده‌ی فرا واقعیت قرار می‌گیرند.» [۸] بر خلاف بودریار که معتقد می‌باشد واقعیت از بین رفته است؛ ویرلیو با رد نظر وی، حقیقت و واقعیت را دائمی می‌پندارد

اولین همایش ملی اندیشه ها و فناوریهای نو در معماری

۲۰ اسفند ۱۳۹۱ تبریز-ایران

انجمن مهندسان معمار ایران

و در رابطه با مفهوم «واقعیت» چنین بیان می‌دارد که: «واقعیت حاصل پیش‌داوری قرن‌ها از تکنولوژی و تکنیک است. حقیقت باید مجدداً اختراع شود. برای من تظاهر به واقعیت، تفاوتی ایجاد نمی‌کند، این تنها یک پیش‌داوری از حقیقت به جای یک پیش‌داوری دیگر است. من از مخالفت با واقعیت و واقعیت مجازی دست کشیده‌ام و متوجه این نکته هستم که هر دوی این‌ها نمی‌توانند با هم یکی باشند... در گذشته واقعیت را «جرم و ماده» می‌دانستند، بعدها آن را «ماده و انرژی» محسوب می‌کردند و اما امروزه واقعیت عبارت است از: «جرم و انرژی و اطلاعات» [۹].

در هر صورت آن چه توجه بدان اهمیت دارد، این است که فضاهای خلق شده توسط فن‌آوری اطلاعاتی-ارتباطی درک مردم از واقعیت را دگرگون می‌سازد. «فضاهای مجازی» که بر اساس تجربی‌ترین نوع رابطه‌ی منطقی و ساختارهای عملی و کاربرد هندسه نا اقلیدسی توپولوژیک و خمیده استوار است، از نگاه مردم واقعی و در عین حال فاقد جسمیت می‌گردد. اگر به نقش ملموس‌ترین رسانه یعنی تلویزیون در زندگی عموم مردم توجه نماییم خواهیم دید که بخشی از واقعیت آن‌ها را تشکیل می‌دهد و حذف آن غیر ممکن به نظر می‌رسد. به طور کلی از خصوصیات مجازی-سازی می‌توان به: تبدیل فرآیند یک شیوه هستی به شیوه‌ای دیگر را نام برد و از خصوصیات آن «از جا برکنده شدن» است در عین آن که همه جا حاضر است به هیچ جا تعلق ندارد، از جا برکنندگی یا فضای صاف، سیار بودن و خانه به دوشی را تداعی می‌کند «به یک نوع همان فرهنگ ایلپاتی یا چادرنشینی را از نو ابداع می‌کند، اما این چادرنشینی به معنای بازگشت به عصر حجر یا تمدن‌های شیبانی باستانی نیست، بلکه ایجاد زمینه‌ای از کنش‌های اجتماعی متقابل است که در آن روابط، با کمترین میزان لختی ظاهر می‌شوند» [۱۰]. بنابراین به یمن مجازی‌سازی وحدت زمانی هست اما وحدت مکانی وجود ندارد زیرا شبکه‌های الکترونیکی کنش متقابل را در زمان محقق می‌کنند و نکته دیگر آن که در مجازی‌سازی همزمانی جایگزین وحدت مکانی می‌شود و ارتباط متقابل به جای وحدت مکانی می‌نشیند. اما باید بدانیم در صورتی که به بستر کالبدی مساله توجه نشود، موجودیت کامل انسان در عوالم مجازی به تدریج منجر به تغییر احساسات، انزوای اجتماعی، افسردگی و در نتیجه تولید اشکال در روابط عاطفی با دنیای اطراف او می‌گردد و در مقابل اگر شرایط مناسبی فراهم گردد تا این فرآیند به طور کامل شکل پذیرد، ثمره آن رشد در تمامی ابعاد زندگی خواهد بود.

۳. هویت جدید فضای عمومی

در جامعه‌ی معاصر دو دسته رابطه‌ی اجتماعی وجود دارد. یک نوع رابطه‌ی واقعی و دیگری رابطه‌ی مجازی است که هر کدام از آن‌ها نقش متفاوتی را در زندگی اجتماعی ما ایفا می‌کنند. شبکه‌های جدید ارتباطی به علت قابلیت در دسترس بودن و خصوصیت جابجایی؛ کانال‌های ارتباطی مناسبی را به طور مداوم و به هر مقصدی فراهم می‌کنند. در نتیجه شهرها؛ که روزگاری به سبب اشتیاق بشر برای برقراری ارتباط با هموعان و تبادل عقاید و افکار شکل گرفته بودند؛ با وجود این امکانات در حال از دست دادن این خصوصیت برجسته‌ی خود هستند.

در گذشته رابطه متقابل طی تردد و جهت انجام نیازهای روزانه، میسر می‌شد. با داخل شدن اتومبیل و تلفن به عرصه‌ی شهرها بر شدت آن افزوده گشت. اما امروزه فضاهای شهری تسلیم حضور همه جانبه‌ی ماشین‌ها گردیده‌اند و با حذف بار فرهنگی خیابان‌ها به علت کارکرد گرای (فونکسیونالیسم)، روابط و تماس‌های فردی جاری در عرصه‌ی خود را به دست فراموشی سپردند. به طوریکه فضاهای ارتباطی-عمومی، فضاهای از دست رفته شهری تلقی گردیده و از بستر شهرها حذف شدند. تا جایی که این روابط به فضاهای بسته‌ی تجاری-فرهنگی محدود شدند. این مکان-های عمومی تنها محل ملاقات‌های مردم برای یافتن ارتباط با دیگران محسوب می‌گردند. این امر بر اساس کارایی هر چه بیشتر فضای شهری صورت پذیرفت. آنچه ساکنان شهرهای کنونی از کمبود آن رنج می‌برند همین فضاهای ارتباطی عمومی برای برقراری ارتباطات فیزیکی می‌باشد.

با ورود به فضای دیجیتال که امکان برقراری روابط با واسطه نظیر اینترنت فراهم شد، روابط اجتماعی نه تنها توسعه یافته بلکه در معرض تغییری بنیادین قرار می‌گیرد. به این صورت که فضاهای رسانه‌ای (اینترنت، تلویزیون) بطور روز افزون، عملکردها (کار از راه دور، خرید از راه دور) و قدرت (تبادلات اقتصادی، سیاست‌ها) حاکم بر شهرها را جذب می‌کنند. توزیع اخبار، بحث و گفتگو، نمایش و فروش کالا فضاهای بازی و جشن که پیش از این در فضاهای عمومی تعبیه می‌شدند، امروزه توسط شبکه‌های اطلاعاتی-ارتباطی ارائه می‌گردند. البته این فرآیند انتقال فعالیت‌ها از فضاهای شهری و حومه و کمبودهای فضاهای عمومی شهری ناشی از آن امری جدید محسوب نمی‌شود، بلکه آنچه قابل توجه است، افزایش سرعت هیجان انگیز این توسعه نسبت به زمان می‌باشد. اما رسانه‌ای شدن کنش‌های اجتماعی باید بوسیله ایجاد فضاهایی برای فراهم نمودن زمینه‌ی برخوردهای کالبدی و آداب اجتماعی جدید جبران شود. به همراه رویدادهای رسانه‌های عمومی، امکانات اوقات فراغت و جاذبه‌های توریستی؛ عملکرد قالب محیط‌های شهری خواهد شد. با اتکاء و استناد به این ویژگی‌ها مردم، اجتماع و ازدحام را به پراکندگی و تفرق ناشی از فن‌آوری‌های ارتباطی-اطلاعاتی ترجیح خواهند داد، زیرا حضور دیگران در فضای فیزیکی، محیطی پویا زنده و مهیج را ایجاد نموده و شلوغی، غلغله ناشی از حضور جمعیت، خود بخشی از تفریح و منشا لذت مردم خواهد بود.

اکنون ما می‌توانیم همپوشی فضای دیجیتال و واقعیت موجود را در فضاهای شبکه‌ای به نام (Hybrid) هیبرید در دنیای اطراف خود مشاهده کنیم. محیط‌های هیبریدی نظیر نمایش معاملات بازار سهام توسط تلویزیون موجود در اتاق نشیمن به عبارتی تولیدات هماهنگی از فضای واقعی و

اولین همایش ملی اندیشه ها و فناوریهای نو در معماری

۲۰ اسفند ۱۳۹۱ تبریز-ایران

انجمن مهندسان معمار ایران

شبکه‌های - رسانه‌ای، فضاهایی - چند وجهی - هستند - که در یک زمان - حقیقت - مجازی - محلی - جهانی - ملموس - انتزاعی - تیر می‌باشند. قطعاً سطوح شهری - رسانه‌ای جدید می‌تواند سطوح مشترکی بین فضای شهری و فضای رسانه‌ای باشد. استفاده از پتانسیل رسانه‌هایی چون تلفن، تلویزیون، اینترنت این امر را ممکن می‌سازد که گستره‌ی وسیعی از ارتباط متقابل میان چندین نفر را فراهم آورد. شکی نیست که تغییراتی وسیع در انواع فضاهای شهری رخ می‌دهد. فن‌آوری نو مرز بین فضای عمومی و خصوصی را دگرگون می‌کند و به فضائی شکل می‌دهد که هیچ یک از دو فضای پیش گفته نیست ولی آثاری از هر یک از آن‌ها را در خود متبلور می‌کند.

«با کاهش تقاضای سفر شهری و نیز امکانات حمل و نقل عمومی مناسب‌تر، خیابان بار دیگر - بعد از انقلاب صنعتی و عصر ماشین - به قلمرو پیاده می‌پیوندد. خیابان فضایی زنده، متغیر با قابلیت اطلاع‌رسانی - در بعد محلی و فرا محلی - می‌گردد. تابلوهای دیجیتالی که جداره شهری خیابان را شکل می‌دهند، ضمن ایجاد تنوع برای اطلاع رسانی و تبلیغات، به عنوان نشانه‌ها و علائم شهری نیز به کار می‌روند. جداره‌های شهری (اعم از میدان یا خیابان) به پوششی از تصاویر دیجیتالی مبدل می‌گردند.» [۱۱] همراه با روی کار آمدن این امکانات، واقعیت ترکیبی ظهور می‌کند، واقعیت توسعه یافته که در مرکز ثقل آن محیط واقعی قرار دارد.

۴. نتیجه گیری

- فراهم آمدن گونه‌های جدیدی از برقراری دیالوگ میان انسان و ماشین، تولید جوامع نوینی (جامعه اطلاعاتی) را در پی داشته است. بدین ترتیب افراد به اعضاء برقراری دیالوگ‌های یک سویه - چند سویه در سطح رسانه تبدیل شده‌اند. این دسته از ارتباطات نقش برقراری کنش‌های متقابل در سطح شهرها و عرصه‌های عمومی آن کم رنگ نموده است.
- اگر فرهنگ مطلوب عصر حاضر بر فضای شهرهای ما غالب نباشد، در نتیجه این فضاها پاسخگوی انسان امروز نخواهند بود و با فضاهای مرده مواجه می‌گردیم.
- به جای آن که چندگانگی را در تقابل با وحدت قرار دهیم بهتر است موضعی بینابین اختیار کنیم و در جستجوی وحدت در کثرت باشیم. با چنین موضعی صورتهای تازه و تلفیق‌های دورگه پا به عرصه حیات خواهند گذاشت. این موضع بینابینی، کنش متقابل و برخورد هم - کنشی فرهنگ‌ها را ممکن می‌کند.
- با افزایش سرعت انتقال داده‌ها و در نتیجه افزایش سرعت رویدادها و تحولات در سطح زندگی، فرصت تعمق، مکث و اندیشیدن را از دست داده‌ایم، نیاز به مکان‌های توقف جهت متعادل نمودن این ضرب آهنگ به وضوح دیده می‌شود. در غیر این صورت تمام ابعاد زندگی به سمت سطحی شدن پیش می‌روند.
- اگر این میل به ارتباط مجازی را روند صعودی فرض نمائیم، چگونه می‌توان آن را هدایت نمود تا موجب از هم پاشیدن جوامع کنونی نگردد؟ بی شک پاسخ به این سوال در تقویت همان خصلتی خواهد بود که فضای مجازی فاقد آن است: خلق مکان! خلق فضاهای عمومی!
- زمان ما به رسانه‌ها تعلق یافته و جانشین آنچه ما روزگاری همسایه می‌نامیدیم و زمانی را که در شهر صرف می‌کردیم شده است. نمی‌توان چنین تغییراتی جدید را بر روی روابط شهروندان نادیده بگیریم، بنابراین بررسی همه جانبه جهت خلق فضاهای متناسب و مکمل فضاهای مجازی ضرورت دارد.
- در عصر فن‌آوری اطلاعات - ارتباطات فضای واقعی (عینی) رو به اضمحلال است. اگر تمهیدات ویژه‌ای برای آن در نظر گرفته نشود عواقب غیر قابل جبرانی را در برخواهد داشت. زیرا اعمال فضا در حال انتقال به فضای مجازی می‌باشند و اینک واقعیات روزمره از طریق فضای مجازی دریافت می‌گردد در نتیجه می‌توان گفت که با عدم حضور ساکن در فضاهای شهری مواجه خواهیم بود. مساله - ای که برای بقاء حیات شهر بسیار نگران کننده است. بنابراین این معضل خود تاکید می‌کند به ایجاد فضاهای ناب، متنوع و جذاب فیزیکی می‌باشد و ضرورت ساخت چنین فضاهایی را چند برابر می‌کند. فضاهایی که عینیت یافته‌ی ذهنیات انسان عصر دیجیتال خواهند بود.
- در صورتی که به مکان و بستر کالبدی در عصر دیجیتال توجه نشود، موجودیت کامل انسان در عوالم مجازی به تدریج منجر به تغییر احساسات، انزوای اجتماعی، افسردگی و در نتیجه تولید اشکال در روابط عاطفی با دنیای اطراف او می‌گردد. و در مقابل در صورت توجه به این مسئله شاهد رشد در تمامی ابعاد زندگی خواهیم بود.
- خصوصیت و قابلیت جابه جایی و در دسترس بودن رسانه‌ها اشتیاق بشر را برای برقراری ارتباط با هموعان و تبادل عقاید و افکار در فضاهای شهری از بین برده‌اند. از طرف دیگر ایجاد عملکردهای از راه دور نظیر خرید، آموزش، کار از راه دور توسط ارتباط از راه دور،

اولین همایش ملی اندیشه ها و فناوریهای نو در معماری

۲۰ اسفند ۱۳۹۱ تبریز-ایران

انجمن مهندسان معمار ایران

----- روابط-متقابل تولید-شده طی-تردد و-جهت-انجام-نیازهای-روژانه را-از-بین-می-برد-این-دو-به-کمبود-فضاهای-ارتباطی-عمومی-، برای-برقراری-ارتباطات-فیزیکی-در-شهرهای-کنونی-افزوده-است.

- عملکردهای جدید شهری در عصر دیجیتال به تولید ارتباطات اجتماعی در بخش فیزیکی می-انجامد و شهر را به سوی منطقه‌ی تفریحی و محل تعاملات اجتماعی توسعه خواهد داد.
- با اتکاء و استناد به این ویژگی‌ها مردم، اجتماع و ازدحام را به پراکندگی و تفرق ناشی از فن‌آوری‌های ارتباطی-اطلاعاتی ترجیح خواهند داد، زیرا حضور دیگران در فضای فیزیکی، محیطی پویا زنده و مهیج را ایجاد نموده و شلوغی، غلغله ناشی از حضور جمعیت، خود بخشی از تفریح و منشا لذت مردم خواهد بود.
- در مجموع می‌توان چنین نتیجه گرفت که حتی با توسعه‌ی روز افزون فن‌آوری اطلاعاتی و ارتباطی مردم نیاز به برقراری ارتباط فیزیکی و چهره به چهره را از خود بروز می‌دهند و این دو نوع ارتباط فیزیکی و مجازی هرگز موجب نفی دیگری نخواهد شد، بلکه به صورت مکمل هم عمل نموده و فضای ترکیبی جدیدی پدید خواهند آورد. بنابراین زمینه‌سازی رفتارهای جدید در محدوده‌ی شهری و ایجاد ترکیب‌هایی از تعاملات اجتماعی از اهداف مهم طراحی شهری این عصر به شمار خواهد رفت.

مراجع

۱. شایگان، د.، ۱۳۸۰، افسون زدگی جدید: هویت چهل تکه و تفکر سیار، ترجمه فاطمه ولیانی، نشر فرزاد روز، ص ۳۶۷.
۲. کاستلز، م.، ۱۳۸۰، عصر اطلاعات: قدرت هویت، ترجمه احد علیقلیان، افشن خاکباز، طرح نو، تهران.
۳. امامی، ف.، ۱۳۸۳، طراحی عرصه عمومی و فضای شهری با بکارگیری لایه فن‌آوری اطلاعات- ارتباطات، پایان نامه فوق لیسانس، دانشگاه تهران.
۴. پاستر، م.، ۱۳۷۷، عصر دوم رسانه‌ها، ترجمه غلامحسین صالحیار، انتشارات مؤسسه ایران.
۵. رجوع شود به شماره ۱.
۶. عرجائی، ف.، ۱۳۸۲، پدیده جهانی شدن، ترجمه عبدالحسین آذرنگ، نشر آگه، تهران.
۷. رجوع شود به شماره ۱، مقدمه.
8. J. baudrillard, In the shadow of the millennium (or the suspense of the year 2000), Paris: Sens & Tonka, April 1998.
9. P. virilio, Ctheory Interview With Paul Virilio, The Kosovo War Took Place In Orbital Space: October 18 (2000).
۱۰. رجوع شود به شماره ۱.
۱۱. بمانیان، م.، ۱۳۸۷، بررسی تحولات کالبدی شهر در عصر فن‌آوری اطلاعات، دومین کنفرانس بین المللی شهرداری الکترونیکی.

بررسی نقش نمای ساختمان ها در هویت بخشی بافت شهری (نمونه موردی شهر تبریز در دوره معاصر)

بهنام نوروزپور^۱، بهزاد دژم پور^۲

^۱ دانشجوی کارشناسی ارشد معماری، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تبریز، دانشکده هنر و معماری، تبریز، ایران.

Architecttabriz1@yahoo.com

^۲ دانشجوی کارشناسی ارشد معماری، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تبریز، دانشکده هنر و معماری، تبریز، ایران.

چکیده

نمای ساختمان خالق نمای شهری است. با توجه به رابطه فعالیت های انسان با فرهنگ، شهر بستری است که در آن فرهنگ از طریق فعالیت ها و ارتباطات انسانی به جریان درمی آید. کالبد شهر، به ویژه نماهای شهری، این رابطه را در خود نشان می دهند و ارزش های سنت های هم زیستی را عینیت می بخشند. نمای هر ساختمان در شکل دهی به مجموعه شهری که در آن حضور دارد، موثر است. اگر به نمای یک ساختمان بدون در نظر گرفتن نمای دیگر ساختمان های شهر توجه شود، همگونی نمای شهری در مجموع از بین می رود. نمای ساختمان یکی از مهمترین فاکتورهای هویت بخشی به فضاها می باشد و یکی از عناصری است که در ارتقای کیفیت فضای شهر و القای آرامش تاثیر زیادی دارد. از طرف دیگر نمای ساختمان به مثابه معرفی هویت ساکنان می باشد. لذا در این مقاله به اهمیت نما از نظر هویت بخشی به شهر پرداخته شده است. تحقیق حاضر در بررسی رابطه هویت و فرهنگ و نماهای شهری، به نقش ارزش های اعتقادی، اجتماعی و دستاوردهای بومی در شکل دهی به نماهای شهری ایرانی در دوران اسلامی از جمله دوران معاصر و دوران قاجار در شهر تبریز پرداخته است.

کلمات کلیدی: نما؛ هویت؛ ساختمان؛ شهر؛ تبریز.

۱. مقدمه

رشد سریع جمعیت و گرایش مردم به شهر نشینی، تقاضای فزاینده ای را برای تهیه مسکن به دنبال داشته که این موضوع در پی خود مشکلات عدیده ای در زمینه توسعه شهری بوجود آورده است. ناتوانی در پاسخگویی مطلوب و مناسب به این مساله، وضعیت نامطلوبی را به صورت بی مسکنی، بد مسکنی و تنگ مسکنی برای بسیاری از اقشار جامعه به همراه آورده است. مسکن به عنوان یکی از نیازهای نخستین بشر، ابتدایی ترین سؤالی بوده که انسان سعی در یافتن پاسخی مناسب و معقول برای آن داشته است، اما همیشه در برنامه ریزی های ملی با مسکن، نه به عنوان محلی برای آسایش ساکنان در ابعاد عینی و ذهنی، بلکه به عنوان مشکلی اقتصادی برخورد شده است. اهمیت به هویت پروژه های مسکونی، روی دیگر سکه است. ساکنین برای یک بار در خانه های خود آرام میگیرند لیکن میلیونها بیننده در طول عمر این بناها- در حالت خوشبینانه حداقل ۴۰ سال از کنار آن عبور کرده و از آن متاثر می شوند. نمای هر ساختمان در شکل دهی به مجموعه شهری که در آن حضور دارد، موثر است. تناقض بین جنبه شهری و بیان فردی نما در صورتی می تواند از بین رود که ساختمان جزیی از شهر در نظر گرفته شود و ارتباطات آن با محیط اطراف چند جانبه باشد. نمای رو به کوچه و خیابان باید تابع عوامل همبستگی بین نماهای اطراف باشد. اما در عین حال بر اساس ترکیبی از اجزا مختلف بر حسب عملکرد، ابعاد و مصالح آنها شخصیت خاص خود را دارد. صورت ظاهر ساختمان و آنچه که در برابر دید عموم قرار دارد، در واقع پر اهمیت ترین قسمت ساختمان در برابر عابران و سایر افراد غیر استفاده کننده از ساختمان است.

اگر به نمای یک ساختمان بدون در نظر گرفتن نمای دیگر ساختمان های شهر توجه شود، همگونی نمای شهری در مجموع از بین می رود. بحث نماسازی در ساختمان نیز یک بحث هویتی و فرهنگی است، تقلید های کورکورانه از سبک های معماری، استفاده بی رویه و نابه جا از امصالح، منجر به آشفته گی در نمای شهری می شود. نمای شهری در واقع ترکیبی از اجزا متفاوت است که بر اساس اتفاقاتی که در خیابان ها و معابر می افتد شکل می گیرد. این اجزا در صورت رعایت مسایلی که پیش از این نیز به آن پرداخته شد می توانند با یکدیگر نقاط اشتراک جالبی داشته باشند که نمی توان وجود آنها را نفی کرد. نمای شهری از مجموعه نماهای مشرف به فضای عمومی به دست می آید. این نماها از جهتی همگن و از جهتی ناهمگن هستند. می توانند همگن باشند چون با استفاده از زبانی مشترک روی بدنه اجزا شهر اجرا می شوند و اما از آنجا که هر کدام از این فضاها به کمک این زبان، مقاصد و نیازهای خود را بیان می کنند، ناهمگن هستند و جوی ساختمان از یک طرف دارای نمود اجتماعی و از

اولین همایش ملی اندیشه ها و فنآوری های نو در معماری

۲۰ اسفند ۱۳۹۱ تبریز-ایران

طرف-دیگر نمود-مشخص-ساکنان-خود-است-بنابراین-نمای-هر-ساختمان-باید-هم-با-فضای-عمومی-همبستگی-داشته-باشد-و-هم-بتواند-حجم-داخلی-ساختمان-را-بیان-نماید.

ارتباط تنگاتنگی که میان انسانها و اطرافشان وجود دارد به شکل محسوس سبب بروز رفتارهای اجتماعی گوناگونی میگردد. این تأثیر تا جایی است که باعث دوستی، همدلی، تقویت نهادهای اجتماعی در یک بخش شده و یا کوچ جمعیت از یک منطقه را شامل میگردد. بحث نماسازی در ساختمان نیز یک بحث هویتی و فرهنگی است، تقلیدهای کورکورانه از سبک های معماری، استفاده بی رویه و نابه جا از ازمصالح، منجر به آشفتهگی در نمای شهری می شود.

۲. اهمیت و ضرورت تحقیق

گرچه ایجاد هویت به منزله تداعی خاطرات شهر سنتی ایران در منظر شهر جدید، اقدامی است که منحصر به دخالت در سیمای محیط نمی شود. بلکه جنبه های ساختاری و برنامه ریزی شهر را نیز دستخوش دگرگونی می کند، لکن همیشه می توان در شهری که ساخته شده، اقداماتی موضعی (و البته بر مبنای برنامه ای حساب شده و پیش اندیشیده) به عمل آورد. لذا مهمترین بحث در مجتمع های جدید بررسی هویت بخشی به آنان می باشد. امری که تاکنون کمتر به آن پرداخته شده است. بر خلاف نیازهای مادی نظیر تغذیه، تردد، فضاهای خدماتی و غیره که در زمان کوتاهی عوارض خود را نمایان میسازد، موضوع نیازهای روحی آدمیان، به دلیل پیچیدگی و گستردگی آن، در درازمدت اثر خود را آشکار خواهد ساخت. لذا نیاز به کنکاشی عمیق تر دارد.

۳. مفهوم فرهنگ اسلامی و تحقق آن در نماهای شهر ایرانی

تنوع تعاریف ارائه شده برای فرهنگ در حوزه های مختلف علوم نشان می دهد که فرهنگ تمام ابعاد حیاتی انسان را در بر می گیرد. فرهنگ به مفهوم عام، روش زیستن و اندیشیدن است استنتاج ملتی در طی قرون متمادی از زندگی است. مجموعه باورها، دانش ها، معارف، و آداب و رسوم و ارزش هایی است که جامعه ای بر مبنای اعتقادات خود آن را تکامل بخشیده و براساس آن زندگی می کند. حاصل بینش و نگرش کلی جامعه نسبت به جهان است. آینه تمام نمای ارزش های حاکم بر فرد و جامعه است که با چهره های گوناگون در علوم، هنرها و در تمامی کرد و کار انسانی تجلی پیدا می کند. بنابراین با توجه به تعاریف ذکر شده، می توان در یک نگرش کلی فرهنگ را مجموع قوانین و ارزش های زندگی اجتماعی (عرف ها و آداب و رسوم)، تأثیر اعتقادات (جهان بینی) و دستاوردها و تولیدات یک ملت (هویت تاریخی) نام برد. بدیهی است که تأثیر هر کدام از موارد یاد شده، در تنوع فرهنگ ها نقش اساسی دارد. با توجه به این تأثیرات، محصولاتی که انسان تولید می کند و برای رفع نیازهای خود اعم از نیازهای مادی، روحی و معنوی به کار می گیرد، تحت تأثیر فرهنگ است که با توجه به تنوع اعتقادات، بوم، قوانین زندگی اجتماعی و فردی و زمان شکل خاصی پیدا می کنند و در نهایت به عنوان یکی از ارکان تمدن حاصل از فرهنگ معرفی می گردد. چنین استنباط می شود که آورده انسان برای زندگی در یک مکان، جهان بینی است. با گذشت زمان زندگی جمعی در کنار دیگر انسان ها لزوم تدوین و تبیین مقررات زندگی جمعی را برای انسان ملحوظ می دارد (نقی زاده، ۱۳۸۵، ۱۰۲).

لذا انسان برای زندگی در یک مکان جغرافیایی برای زندگی همساز با اقلیم و در یک مکان اجتماعی برای افزایش مسالمت و همزیستی با دیگران با یک تفکر خاص منشعب از جهان بینی خود، تابع یک فرهنگ خاص می گردد.

فارغ از آنکه جهان بینی مادی باشد یا الهی باشد، فرهنگ التقاطی باشد یا بومی و قوانین زندگی اجتماعی عرفی باشد یا شرعی و یا نسبی باشد یا مطلق، آثار تمدن و بشریت، ثمره و حاصل آن است. در تعریف فرهنگ در متون اسلامی نیز چنین استنباط می شود که "فرهنگ اسلامی حیات هدفداری را دنبال می کند که ابعاد زیبایی جویی، علم گرایی و منطق طلبی و آرمان خواهی انسان را به شدت به فعلیت رسانده و تمام ابعاد حیاتی انسان را شامل می شود. که شامل ادب، خصال، علم، اخلاق به مفهوم عمومی آن و محاسن امور می گردد (جعفری ۱۳۷۹، ۷۰).

لذا از آنجا که جهان بینی فضای تفکر، فرهنگ فضای عمل و معماری، شهر سازی ادبیات، علوم تمدن حاصل از آن است، ضرورت دارد تا همانند هر مکتب فلسفی، معرفت شناسی و هستی شناسی اسلام، برای تحقق فرهنگ اسلامی مورد ارزیابی قرار گیرد و ابعاد هستی شناسی و معرفت اسلامی شامل رابطه انسان با خدا، جامعه، تاریخ و طبیعت بررسی می شود (نقره کار، ۱۳۸۷، ۹۸).

فرهنگ برآیند سه عامل اعتقاد یا همان جهان بینی (رابطه انسان با خدا) شیوه زندگی یا همان قوانین زندگی اجتماعی (انسان و جامعه) و در نهایت تاریخ یا دستاوردها و تولیدات یک ملت (ارتباط با طبیعت، تاریخ و هویت) است. لذا فرهنگ یک تمدن در آثار هنری آن زمانی تحقق می یابد که نخست از اعتقاد دینی آن سرچشمه گرفته باشد، دوم اینکه شیوه زندگی اجتماعی را بازتاب کند و سوم آنکه با احترام به تاریخ و دستاوردها و تولیدات بومی خود به بیان خود بپردازد. به عنوان مثال می توان در فرهنگ معماری و شهر سازی ایران در دوره اسلامی از تأثیرات دین اسلام، عرف ها و آداب و رسوم ایرانی، ویژگی های تاریخی و جغرافیایی ایران و دستاوردها و محصولات بومی در معماری و شهرسازی اسلامی سخن گفت. به

اولین همایش ملی اندیشه ها و فنآوری های نو در معماری ۲۰ اسفند ۱۳۹۱ تبریز-ایران

عنوان-مثال-چهار-عامل-شرایط آب و هوایی؛ مواد و مصالح محلی؛ فرم-های سنتی؛ شیوه زندگی و ارزش-های-اسلامی و-اجتماعی-در-مورفولوژی شهرهای اسلامی ایران تعیین کننده می باشد (همان).

۱.۱ بررسی دیدگاه ها در رابطه با هویت

۱.۲ معنای لغوی

هویت در فرهنگ لغت دهخدا عبارت است از تشخیص و همین معنی در فرهنگ، میان حکیمان و متکلمان مشهور است. در فرهنگ، امید هویت یعنی حقیقت شیء یا شخص که مشتمل بر صفات جوهری وی باشد. هویت در لغت به معنای شخصیت، ذات، هستی و در فرهنگ معین، وجود و منسوب به هو می باشد در فرهنگ معین هویت این گونه بیان می شود: ذات باری تعالی هستی، وجود؛ آنچه موجب شناسایی شخص شود، یعنی آنچه باعث تمایز فرد از دیگری شود.

از این رو هویت در خلاء مطرح نمی گردد الزاماً یک خود وجود دارد و یک غیر و گرته شناسایی معنا پیدانی کند. آکسفورد از هویت به عنوان کیستی و چیستی شخص یاد می کند (شریعتی، ۱۳۶۱).

۱.۳ هویت از منظر اندیشمندان:

استورات هال هویت را یک روند در حال شدن می داند که شناسنامه و عامل شناخته شدن است هویت عامل شناسایی فرد از افراد، شیء از اشیاء و گروه از سایر گروه ها به حساب می آید. چارلز جنکز معتقد است: هویت طبقه بندی اشیاء و افراد و مرتبط ساختن خود با چیزی یا کسی دیگر است. به بیانی دیگر هویت محملی برای قرارگیری مشمولات می باشد. همچنین می توان از آن به عنوان لایه ورود پدیده ها به شامل شدن در یک اجتماع یاد کرد (تاجیک، ۱۳۸۴، ۱۱-۲).

۱.۴ هویت از منظر معماران و شهر سازان:

کریستوفر الکساندر، هویت را تجسم کالبدی کیفیت های بی نام در بناها می داند، کیفیت هایی که مبنای اصلی حیات و روح هر انسان، شهر، بنا و یا، طبیعت بکر هستند، اما نمی توان نامی بر آنها گذاشت و التر بور معتقد است که هویت همان تفاوت تهای کوچک و بزرگی است که باعث بازساخت یک مکان و خوانایی محیط می شود و حس دلبستگی محیط را بوجود می آورد. کالن براهمیت تفاوت هر محیط با سایر محی طها تاکید دارد. او هویت را توجه به شخصیت فردی هر محیط و پرهیز از یکنواختی و تشابه محی طهای شهری از طریق به جلوه در آوردن ویژگی های خاص هر محیط تعریف می کند (مهدوی نژاد و همکاران، ۱۳۸۹، ۱۱۵).

راپاپورت در زمینه مسئله هویت راه حل هوشمندانه ایی را ارائه می دهد و هویت عمومی و خصوصی را تبیین می کند و معتقد است که باید دو نوع ابراز هویت از یکدیگر تشخیص داده می شوند.

* هویت خصوصی: تثبیت هویت برای خویشتن و نزدیکان خویش و تنها آگاهان م بتوانند این نمود ها را تشخیص دهند.

* هویت عمومی: نموده های این ابراز هویت باید روشن، مکرر و شناخته شده باشند.

دارا بودن هویت خصوصی به معنای تفاوت برون گروهی است. در حالی که هویت عمومی به معنای داشتن تشابه درون گروهی است. لذا دارا بودن هویت مستلزم داشتن دو کیفیت تفاوت و تشابه خصوصیات، بطور همزمان است؛ این خصوصیات باید به گونه ایی باشند که جسم شهر در عین تداوم زمانی، در حال تحول و تکامل نیز باشد و نهایتاً به پیدایش کل منجر شود (میرمقتدایی، ۱۳۸۳، ۳۵).

در تعریف فوق، سه معیار ارزیابی هویت تمایز از غیر و تشابه با خودی، تداوم و تحول و وحدت در کثرت بطور ضمنی بیان شده که از میان آنها، معیار تمایز از غیر و تشابه با خودی اصل زیر بنایی است و دو معیار بعدی زیر مجموعه آن به حساب می آیند. همچنین از میان این دو معیار، ویژگی تداوم و تحول بیشتر در رابطه با معماری تک بنا مطرح است که ملحوظ داشتن این ویژگی، به شهر وحدتی ببخشد که حاصل کثرت اجزاء متفاوت آن بوده و ویژگی وحدت در کثرت عینیت می یابد.

۴. رابطه هویت و معماری

اولین همایش ملی اندیشه ها و فناوریهای نو در معماری

۲۰ اسفند ۱۳۹۱ تبریز-ایران

انجمن علمی بهشتیان معماران ایران

- محیط شامل مجموعه ای از-قرارگاه های-رفتاری-است که درون یکدیگر قرار گرفته و باهم-فصول-مشترکی-دارند.عناصر-این-قرارگاه های-رفتاری-الگوی شخص رفتار و محیط فیزیکی است. الکساندر پس از اشاره به «کیفیتی بی نام» که موجب زنده ماندن بناها و شهرها می شود،چنین عنوان می کند که «برای تعریف این کیفیت در بناها و شهرها ، باید کار را با درک این مطلب شروع کنیم که هویت هر فضا، از تکرار مستمر الگوهای خاصی از رویدادها در آن مکان حاصل می شود (الکساندر، ۱۳۸۵، ۶۵).

بطور کلی می توان گفت که محیط ساخته شده هرچه که هست، تجربه مشترک زندگی مردم را در محلی خاص شکل می دهد و لذا نمیتوان در طراحی محیط، مردم و استفاده کنندگان از محیط را نادیده گرفت.

سازگاری با محیط (پایین آوردن سطح توقع)	نحوه ی به تعادل رسیدن شخصیت فرد با محیط بیرون
تغییر محیط (بالا بردن سطح توقع)	
شناور در محیط (خلاقیات و ابتکار)	
عدم سازش و توان تغییر محیط (بحران های فردی و اجتماعی)	

جدول شماره ۱ - نحوه تعامل میان فرد و محیط. (مأخذ: نگارنده)

۵. هویت شهر و شهر سازی هویتی

یکی از نیازهای اجتماع انسانی احساس امنیت و حس تعلق است.در این راستا هویت و عناصر هویتی در زندگی انسان موجب آرامش و ایجاد اعتماد به نفس و میل به تلاشی مستمر همراه با احساس امنیت می شود. هویت در شهر به واسطه ایجاد و تداعی خاطرات عمومی در شهروندان و تعلق خاطر را در نزد آنان فراهم کرده و شهر نشینان را به سوی شهروند شدن که گستره ای فعال تر از ساکن شدن صرف دارد هدایت می کند.هویت شهری زمانی معنا دار خواهد بود که تبلور عینی در فیزیک شهر داشته و در واقع کالبد بیرونی و فیزیک شهر نمادی از هویت شهری باشد (بهمنش، ۱۳۸۹).پس هرچند که هویت شهر خود معلول فرهنگ شهروندان است،لذا فرآیند شهروند سازی را تحت تاثیر قرار داده و می تواند باعث تدوین معیارهای مرتبط با مشارکت و قضاوت نزد ناظران و ساکنان گردد.

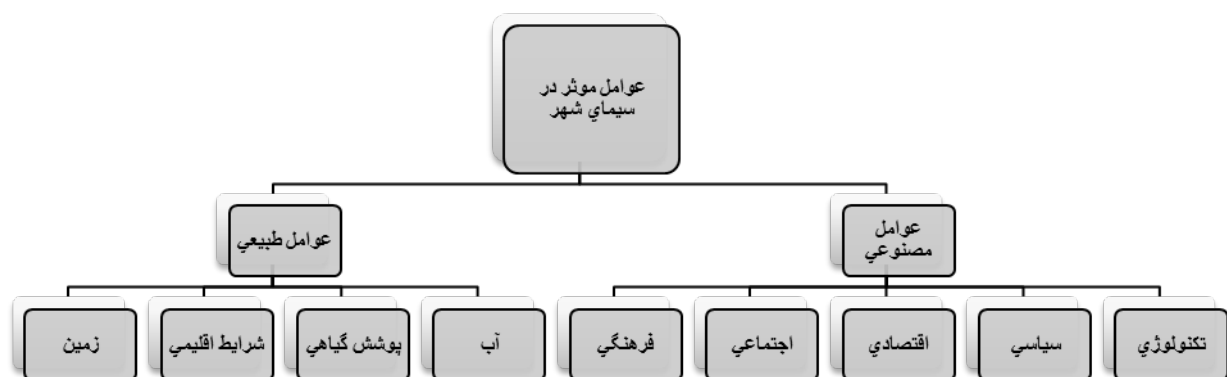
۶. عوامل هویت بخشی به شهر

شناخت هویت شهر باید بر پایه مؤلفه های تشکیل دهنده شخصیت آن فضا شناسایی شود؛ از جمله مؤلفه های تشکیل دهنده شخصیت یک شهر عبارتند از :مؤلفه های طبیعی، مصنوع و انسانی است که این موارد هرکدام صفات و متغیر های خاص خود را دارا می باشند. از جمله متغیر های این مؤلفه ها می توانیم به موارد زیر اشاره نماییم:

* مؤلفه های طبیعی: کوه ،رود، تپه،دشت و ...

* مؤلفه های مصنوع: تک بناها،راه، محله،میدان،بلوک شهری و ...

* مؤلفه های انسانی:فرهنگ،زبان،مذهب، آداب و رسوم،سواد و ... (بهزاد فر، ۱۳۸۶، ۵۴-۵۶).

نمودار ۱

— بررسی عوامل تاثیر گذار در سیمای شهرها. مأخذ: نگارنده

اولین همایش ملی اندیشه ها و فناوریهای نو در معماری

۲۰ اسفند ۱۳۹۱ تبریز-ایران

-- بافت کالبدی و ساختار مکانی -- فضایی شهرها یکی از مهمترین ابعاد هویتی شهرها را شکل می دهد. زیرا شکل - گیری - بافت کالبدی شهری متأثر از اندیشه ها، باور ها، فعالیت ها و سطح فرهنگ جامعه است. از این رو، شناخت این بخش از شهرها می تواند به شناخت بیشتر سایر ابعاد اجتماعی و فرهنگی نیز می انجامد.

۷. هویت در معماری پیش از مدرن

مفهوم هویت در معماری پیش از مدرن به تبع روزگار آن به شکل امروزی مطرح نشده بود. تاکید معماری گذشته بر کرامت انسان بود و معماری کارایی، پایایی و زیبایی را برای تکریم مقام انسان می خواست (حجت، ۱۳۸۲، ۶۵). معماری در این دوره تنها محوری بود که معماران در امتداد و در گرد آن حرکت می کردند و بناهایی می ساختند که بیشتر تکامل یا ترکیبی از ارزش های معماری گذشته بود تا ارزش های خلق شده توسط معمار. در آن دوره معتقد بودند که نوآوری در تکمیل تدریجی می باشد و معماری شکل گرفته اثری است جدید اما زاده موجود و مکمل آن که معمار به اندازه توان خود، ارزشی به ارزش های معماری می افزاید و ادعای معماری خلق الساعه را ندارد (همان). نتیجه این رویکرد در شهر سازی این دوره، منظومه بناهایی متأثر از محدودیت های اقلیمی و فنی تحت سیطره بینش سنتی بود. به دلیل نظم و خوانایی حاصل شده در شهر و بر اساس ویژگی های خاص هر بنا و نوع قرارگیری آنها در کنار هم، معماری پیش از مدرن به «معماری ما» تعبیر می شود. آنچه امروز از شهر سنتی مشهود است، بافته پرمایه ایی از صور با انسجام شهری است که به معنای ژرف وحدت در کثرت و حس وحدت در میان پراکندگی شباهت دارد (فلامکی، ۱۳۸۴).

۸. هویت و معماری مدرن

با وقوع انقلاب صنعتی، ساخت صنعتی در تمامی صنایع مطرح شد. صنعت ساختمان نیز از این رویداد متأثر گشت. معماری مدرن تحت تاثیر انقلاب صنعتی، به ساخت و ساز صنعتی، استاندارد سازی و تولید انبوه روی آورد. ساخت بناهای مشابه در اقصی نقاط جهان، بدون در نظر گرفتن عوامل اقلیمی، محیطی، فرهنگی دلیلی بر این ادعا است. بنابراین از زمان مدرنیته با تکیه بر خردگرایی و عقل مداری محض، نیازهای عاطفی، معنوی و روحی انسان نادیده گرفته شد و بازتاب این دیدگاه در معماری، به عملکردی منجر گردید و کیفیت زیست را به بن بست رسانید (احمدی، ۱۳۷۲، ۳۶).

جهان مدرن با تکیه بر خرد گرایی، آسایش انسان معاصر را تحت تاثیر قرار داده و او را در یک ماشین منزوی ساخته است. عقل مدرن بیش از آن که در خدمت انسان قرار گیرد، انسان را در بند زندگی ماشینی اسیر کرده و خصوصیات انسانی او را تحت الشعاع قرار داده است (مهدوی نژاد و همکاران، ۱۳۸۹، ۱۱۸).

در دوران مدرن جنبه مادی همه چیز از جمله معماری به عنوان هدف اصلی برنامه ها و طرح ها مطرح گردید و هنر معماری تا حد یک شیء و به ساختمان سازی تنزل یافت. در عرصه ساختمان سازی تنها خواسته ها و نیازهای محدود، واحد و بیولوژیکی آدمی مورد توجه هستند. از این رو معماری شکل گرفته در دوران مدرن به معماری «سبک بین الملل» شهرت یافت. انتخاب لفظ بین الملل، بی هویتی و به تعبیر بهتر هویت جهانی را پایه ریزی کرد و کاربرد لفظ بین الملل برای سبک معماری این دوره، بی توجهی به فرهنگ جوامع مختلف تلقی می شود. (مهدوی نژاد و همکاران، ۱۳۸۹، ۱۱۸).

۹. هویت و معماری پست مدرن

علت شکل گیری پست مدرنیسم در معماری این است که معماری مدرن اعتبار خود را از دست داد چرا که نتوانست به طور موثر با استفاده کنندگان نهایی رابطه برقرار کند تا حدودی نیز به این دلیل که نتوانست پیوندی موثر با شهر و تاریخ برقرار کند. استراتژی کلی که معماران پست مدرن برای بیان کثرت گرایی فرهنگ در کارشان برگزیدند، ترکیب سلاقی حرفه ایی و مهارت فنی خودشان با سلاقی مشتریان نهایی شان یعنی ساکنین بود. بر اساس تعریف جنکز در دوران فرامدرن طیف های متفاوتی مانند تاریخ گرایی، بوم گرایی امروزی، احیاگرایی مستقیم، معماری خلق الساعه و شهرسازی، معماری استعاره ایی، نمادین و ماوراء الطبیعه و فضای پست مدرن شکل گرفتند از این رو گرایش های موجود در این دوران به دو نوع معماری در جهان منجر گشت؛ یک گروه آثارشان تقلیدی از معماری سنتی گذشته بود و گروه دیگر آثارشان به بناهای مدرن شباهت داشت (طاهایی، ۱۳۸۱، ۱۰۱).

همین امر موجب در هم ریختگی و تعدد در معماری و سیمای شهر شد و به معماری التقاطی و منجر گشت به گونه ایی که بسیار هویتی معماری امروز به معماری «من ها» تعبیر می شود.

اولین همایش ملی اندیشه ها و فنآوری های نو در معماری

۲۰ اسفند ۱۳۹۱ تبریز-ایران

انجمن علمی بهشتیان معماران ایران

۱۰. مفهوم نماهای شهری برای انسان ها

اهمیت خط آسمان در شکل دهی به نماهای شهری هم از حیث خوانایی (تشخیص موقعیت و جهت یابی برای عابران) و هم از حیث معنا (وجود خط آسمان تعریف شده برای هر کاربری) قابل توجه است. موضوعی که در شهر معاصر در اثر شباهت بیش از حد بناها، عدم توجه به موضوع رابطه میان کالبد و فعالیت (ناتوانی در تشخیص کاربری از شکل آن)، ایجاد سیمای بی معنی و ناخوانا در شهر کرده است. نماهای شهری معاصر در اثر مکانیابی نامناسب ساختمان های بلندمرتبه، نصب تابلوهایی در ابعاد بزرگ، فروش تراکم به هر قیمتی (حتی سلب زیبایی های طبیعت) و نگرش صرفاً اقتصادی دنیای مدرن، به جهت جذب مشتری، «معرف کاربری» دنیایی پر هیاهو از تابلوهای و شهر اقتصاد محور تبدیل شده است. در منظر شهرهای اسلامی، تفوق مسجد در آسمان شهر و تحقق «شهر خدا محور» با ذکر «همانا با یاد خدا دلها آرامش می گیرد» به امنیت خاطر انسان می انجامید. (نقی زاده و همکاران، ۱۳۸۹، ۶۶).

اهمیت خط آسمان در شکل دهی به نماهای شهری هم از حیث خوانایی (تشخیص موقعیت و جهت یابی برای عابران) و هم از حیث معنا (وجود خط آسمان تعریف شده برای هر کاربری) قابل توجه است. موضوعی که در شهر معاصر در اثر شباهت بیش از حد بناها، عدم توجه به موضوع رابطه میان کالبد و فعالیت (ناتوانی در تشخیص کاربری از شکل آن)، ایجاد سیمای بی معنی و ناخوانا در شهر کرده است.

۱۱. اثر معماری در ساختمان سازی های معاصر

در اواسط دوران پهلوی اول و خصوصاً پهلوی دوم ناگهان ساختمان سازی کشور به خصوص بناهای مسکونی، دچار بی هویتی شد. غرب گرایی مسئولان و گرایش آنان به زندگی و افکار غربی و نیز سوق دادن افکار مردم به سمت آن، اشاعه ی غرب زدگی را در بین مردم به همراه داشت. این غرب گرایی بر ساختمان ها به خصوص بناهای مسکونی، اثر مستقیم گذاشت تا جایی که اصل طراحی و محرمیت های فضاهای بیرونی و درونی، طرح های ترکی سازی، وور کرسی و طرح های اتاق سازی در اطراف حیاط دستخوش فراموشی و جایگزین آن ملاک های غرب پسنده شد و سرانجام طراحی فضاهای مسکونی، به سوی بی توجهی به خواسته ها و دیدگاه های باطنی مردم و به طور کلی به سوی بی هویتی کشیده شد. (زمرشیدی، ۱۳۸۷)

نماسازی در دوران معاصر

در دوران معاصر، نماسازی ها از روند معنوی سنتی و هنر آفرینی های اصیل ایرانی جدا شد و به طرف ساختاری ساده و غربی کشیده شد. در این برهه از زمان، طرح ها و ساختار بناها به خصوص مسکونی، برگرفته از شیوه های غرب شد و نماسازی ها، بیشتر مانند نماهای غربی آن روز، به صورت سیمانی در انواع گوناگون تخته ماله ای، تگرگی، ماهوتی، چکشی، آسب موزاییک و غیره درآمد. در مواردی برای نماسازی ها از آجرکاری ساده رج چینی و آجر گل بهی استفاده گردید و به جای قوس های کلیل و کلاله و چند کمانه، از هرزه بندی مستقیم در نعل درگاه ها بهره گرفته شد. علاوه بر آن، پنجره گسترده به شکل مربع و مستطیل چند لتی، در نمای ساختمان ها بکار رفت (زمرشیدی، ۱۳۸۷).

این روند ناهنجار، هر روز به شکلی، سبب از بین رفتن هویت بسیار اصیل معماری بی همتای سنتی ایران که همواره مورد توجه جهانیان بود، شد تا جایی که در زمانی بسیار کوتاه، مردم ما و حتی بسیاری از مهندسان و دانشجویان رشته های معماری و عمران، پدیده های بسیار ارزشمند هنر معماری ایرانی و معنویت آن از جهت فلسفه و اصل درون گرایی و شیوه های بیرون گرایی و ویژگی های اخلاقی و بسیاری از کمالات به حق را فراموش کردند (زمرشیدی، ۱۳۸۷).

از این رو، این معماری عظیم و بسیار ارزشمند ایرانی، دچار پریشانی جدی، سردرگمی و بی منطقی گردید.

۱۲. عناصر پراهمیت در نما

ورودی: یکی از عناصر حایز اهمیت نما در ساختمان است که محل و اهمیت طراحی آن به شکل مستقیم نمایانگر نقش و عملکرد ساختمان است. در ورودی نشانه گذر از فضای عمومی خارجی به فضای خصوصی داخلی و یکی از مهم ترین عناصری است که می توان به عنوان نشانه ساختمان از آن نام برد. لیکن به دلیل اهمیت اقتصادی که سطوح ساخته شده داخلی برای سازندگان دارند، اغلب ورودی ها به فضاهای کم اهمیتی تنزل یافته اند. سرمایه گذاران ساختمانی هم فقط به رعایت ضوابط ضروری طراحی ساختمان بسنده می کنند (ویکی پدیا، پنجم اردیبهشت ۹۱، ص ۱۶).

اولین همایش ملی اندیشه ها و فناوریهای نو در معماری

۲۰ اسفند ۱۳۹۱ تبریز-ایران

-- بیشترین مشکل زمانی است که ورودی و متایل -تقلیه- به- حیات- پارکینگ- با ورودی- خود- ساختمان- یکی- شود. در- این- حالت- فرد- وارد- نشود- به- ساختمان فقط یک راه باریک کنار دیوار برایش باقی می ماند. گاه نیز ورودی یک ساختمان مسکونی بیش از حد پرتجمل است، به نحوی که عملکرد ساختمان را دگرگون می سازد. زمانی هم ورودی به یک بنای بزرگ تنها با روزنه ای امکان پذیر می شود. تناسب ورودی و حجم ساختمان می تواند نقش مهمی در توجیه عملکرد و شکل ساختمان داشته باشد (ویکی پدیا، پنجم اردیبهشت ۹۱، س ۱۶).

از آنجا که طبقه همکف ساختمان قسمت اتصال به زمین یا کف پیاده رو است، به صورت قابل توجهی در معرض دید قرار می گیرد. طبقه همکف اهمیت ویژه ای در زندگی شهری دارد، به این علت که عابران پیاده این قسمت را به طور مستقیم می بینند. از این رو نمای این قسمت پر اهمیت است و مصالح مورد استفاده در این قسمت باید نسبت به بقیه ساختمان با دوام تر باشد تا عابر در نگاه به نمای ساختمان احساس ثبات کند. ساختمان هایی که طبقه همکف آنها عملکرد تجاری دارد، به دلیل تغییر دکوراسیون واحدهای تجاری دائماً دستخوش دگرگونی می شوند. همین موضوع موجب می شود که ساختمان مذکور شخصیت ثابت خود را از دست داده و دارای نمای شناخته شده ثابتی نباشد.

تراس ها چشم اندازهای جدیدی نسبت به فضاهای بیرون برای ساختمان فراهم می آورند. بالکن ها نباید حالت موقت و ناپایداری که در بیننده تصور به راحتی جدا شدن از بدنه ساختمان القا شود را داشته باشند.

لبه بام حد و مرز ساختمان و آسمان است و از نظر بصری بام انتهای نماست. بام پوسته ای است که بر سر ساختمان قرار دارد. بنابراین لبه بام نمی تواند بدون تفاوت با دیگر قسمت ها در آسمان رها شود.

صورت ظاهر ساختمان و آنچه که در برابر دید عموم قرار دارد، در واقع پر اهمیت ترین قسمت ساختمان در برابر عابران و سایر افراد غیر استفاده کننده از ساختمان است. همان طور که عنوان شد نمای ساختمان ها، نمای شهری را ایجاد می کند، اما به دلیل ضعف قوانین موظف کننده طراح و سازنده در این ارتباط، نمای ساختمان در کمترین اهمیت قرار گرفته است (ویکی پدیا، پنجم اردیبهشت ۹۱، س ۱۶).

آنچه برای علاقه مندان به این موضوع نگران کننده است، پاسخگویی با شتاب به نیازی کاملاً محسوس است. در این ساخت و ساز پر شتاب نیاز به بررسی طرح های ارایه شده توسط جمعی از صاحب نظران و مسوولان در مراکز تایید پروانه های ساختمانی ضروری به نظر می رسد. بررسی میدانی طرح ساختمانها با بناهای اطراف از لحاظ کیفیت طرح معماری، نمای ساختمان، تناسب حجم آن با ساختمان های اطراف، زیبایی طرح و مصالح مورد استفاده و... نیز گامی موثر در بالا بردن کیفیت نماهای شهری است. (ویکی پدیا، پنجم اردیبهشت ۹۱، س ۱۶).

۱۳. معماری و مصالح شناسی و تزئینات نماهای تبریز

یکی از ویژگی های بارز معماری برخی از انواع فضاهای معماری از جمله واحدهای مسکونی، شیوه ی آجرکاری آن هاست. در بسیاری از بناهای تبریز برای پوشاندن سطح نما و تزئین بنا، از نوعی آجرکاری تزئینی استفاده شده که در سایر استان ها و مناطق کشور کمتر مورد استفاده قرار گرفته است. در این شهر مانند برخی دیگر از شهرهای آذربایجان، انواع گوناگونی از نقوشی که دارای خطوط منحنی شکل هستند با آجر طراحی و اجرا شده است و به این ترتیب آجرها مطابق با شکل های مورد نظر تراش یا برش داده شده اند (سلطان زاده، ۱۳۷۶، ۹۳).

از اواسط دوره قاجار به بعد، به تدریج از برخی از عناصر و تزئینات معماری غرب در بعضی از ساختمان ها استفاده شد. کاربرد انواع تزئینات غربی در سرستون ها و در نما، استفاده از انواع گچبری های تزئینی با الهام از عناصر و جزئیات غربی، کاربرد سنتوری در نمای برخی از بناها، از جمله در بعضی از واحدهای مسکونی، استفاده از انواع قوس های گرد و نیم دایره، و کاربرد نقوش طبیعی اعم از نقوش انسانی، حیوانی، و گیاهی در تزئینات را میتوان از این قبیل اقتباس ها به شمار آورد (همان).

بخش تاریخی تبریز بافتی پیوسته و درونگرا داشت که آثاری از آن باقی مانده است. در این نوع بافت، انواع فضاهای معماری غالباً به شکلی ساخته می شد که به یکدیگر متصل و پیوسته بودند و غالباً تنها یک جبهه از بناها متصل به معبر بود که به سبب درونگرایی فضاها غالباً طراحی و مزین نمی شد بلکه به شکلی ساده ساخته می شد. تنها فضای ورودی و سر در در برخی از بناها طراحی می شد. به این ترتیب معابر غالباً فاقد نماهای طراحی شده بودند، درحالی که در دوره معاصر و پس از احداث خیابان های مستقیم، ساختمان هایی در کنار خیابان ها ساخته شدند که تحت تاثیر چند عامل از جمله: قرار گرفتن در کنار راه هایی عریض و طولانی؛ در معرض دید عابران قرار گرفتن؛ کسب نور، دید و منظر از فضای باز بیرونی، و همچنین وجود فعالیت های تجاری در طبقه همکف که در بسیاری از این گونه ساختمان ها که نوعی ارتباط مستقیم و گسترده بین فضای ساخته شده و معبر ایجاد می کند؛ از نمای بیرونی طراحی شده ای برخوردار شدند (سلطان زاده، ۱۳۷۶، ۲۰۸).

بیشتر این گونه از ساختمان ها نماهایی دارند که با نوعی آجرکاری مزین شده است؛ یکی از خصوصیات تزئینات آجری ساختمان ها در این شهر، کاربرد انواعی از نقوش الهام گرفته از عناصر طبیعی یا مصنوع با خطوط منحنی شکل است که با ویژگی های فیزیکی و هندسی آجر چندان تطابق و سازگاری ندارد. اما در این نوع تزئینات آجری، آجرها را به شکل های دلخواه تراش داده و مورد استفاده قرار داده اند (همان).

اولین همایش ملی اندیشه ها و فناوریهای نو در معماری

۲۰ اسفند ۱۳۹۱ تبریز-ایران

انجمن مهندسان معمار ایران

سیمای شهر و نماهای خانه های مسکونی تبریز در دوره قاجار

سرعت بنای شهر در این دوره به شکلی است که در مدت زمان بسیار کوتاهی آخرین باروی خود را در می نوردند خانه ها بر تاب بافت پیشین، اما با تلقی تازه ای از مسکن بنا می شوند. بازار، کم و بیش در همان مکان قبلی خود، هسته های اولیه اش را باز می یابد و با شدت یافتن اعتبار سیاسی شهر که قوام اقتصادی آن را به دنبال دارد، وسعت می گیرد. بسیاری از بنا های قدیمی چون سجد جامع، مسجد صاحب الامر، مدرسه ی طالبیه و... مرمت یا تجدید بنا می شوند و بنا های جدیدی، با تلقی معمارانه تازه ای به عنوان بناهای حکومتی برپا می شوند. بر این نکته تاکید بسیاری داریم که شکل گیری مجدد شهر می بایست بر همان تاب بافت پیشین باقی مانده از خرابی ها شکل گرفته باشد و لذا آنچه اکنون به عنوان میراث گذشته شهر در دست است، به لحاظ تاب بافت حرکت های مهم تاریخی و قطب های با ارزش آن محصول دوره ی غازی و به لحاظ معماری مسکن محصول دوره ی قاجار است که بعد ها دستخوش تغییرات عمده ای در دوره ی پهلوی شده است (عطارد زاده ، ۱۳۸۳ ، ۱۶).

استقرار بناهای خانه های تبریز و جهت گیری آن در جهات شمال و جنوب و یا شرق و غرب، نسبت به وضع حرکت خورشید و تابش آن در تابستان و همچنین وجود باد های مختلف است که معماران تبریزی به این امر توجهی ویژه داشته اند. ساختمان با توجه به خانه های موجود در شهر تبریز معمولاً در سه جهت به فرم U و یا در دو جهت به فرم L و یا در دو جهت رو به روی هم و در مواردی در یک جهت ساخته می شد. در خانه هایی که در سه جهت قرار دارند، فضاهای اصلی ساختمان به سمت جنوب است که به خاطر سرد سیر بودن منطقه بتوان بیشترین بهره را از نور خورشید برد. فضاهایی که از نظر عملکرد در درجه ی دوم قرار دارند، در ضلع شرقی ساختمان قرار می گیرند و فضاهای خدماتی و اصطبل در ضلع غربی خانه واقع می شود (بانی مسعود ، ۱۳۸۸ ، ۱۶۸). در دوره اول قاجار که از اوایل حکومت قاجار تا اواسط آن را شامل می شود، بی توجهی به نماهای خارجی بنا و عدم وجود پنجره و روزنه به داخل کوچه یا گذر مشاهده می شود.

در دوره ی دوم که از اواسط حکومت قاجار تا دهه ی اول حکومت پهلوی اول را شامل می شد، عناصر و تزیینات اروپایی وارد معماری خانه ها شده و با تاثیر قرار دادن تزیینات نماها، رفته رفته به معماری فضاهای داخلی خانه ها نیز تعمیم می یابد. ایوان ستون دار یکی دیگر از مشخصه های بارز این دوره است. در این دوره با ورود این ایوان ها در معماری خانه ها، تغییراتی عمده در نمای بنا های ساخته شده به وجود آمد و سر ستون های اروپایی با تزیینات ایونیک و کورنتین و تزیینات برگ کنگر در این ساختمان ها دیده می شود. ولی معماری تبریز با استفاده از تجارب هوشمندانه از نحوه ی قرار گیری ایوان در کل مجموعه ی بنا، معماری ایوان را طوری مورد استفاده قرار داده است که با کل بنا هماهنگی لازم را داشته باشد و به عنوان یک عنصر زائد و ناهماهنگ با کل دیده نشود (بانی مسعود ، ۱۳۸۸ ، ۱۷۰-۱۷۱).

این دوره را به حق میتوان دوره ی التقاط گرای معماری مسکونی تبریز نامید و شاهد برخورد معمار تبریزی با عناصر وارداتی بود. از سال های میانی این دوره، با آنکه از فضاهای شناخته شده ی معماری ایرانی استفاده می شود. بعضاً این فضا ها در جای مناسب و تعریف شده خود قرار ندارد و شیوه ی ارتباط آن ها با فضاهای اطراف مطابق با اصول معماری نیست.

۱۴. نتیجه گیری و جمع بندی

نتایج جزئی:

* بحث نامسازی در ساختمان نیز یک بحث هویتی و فرهنگی است، تقلید های کورکورانه از سبک های معماری، استفاده بی رویه و نابه جا از از مصالح، منجر به آشفتگی در نمای شهری می شود.

* نما حاکی از موقعیت فرهنگی سازندگان ساختمان است و نشانگر میزان نظم طرح ساختمان، امکانات و ذوق تزیین و خانه آرایی طراح و مالک است.

* یک نما به مثابه معرفی وضعیت ساکنان ساختمان در بین عموم است. نما در عمل درون ساختمان را از بیرون و فضای خصوصی را از فضای عمومی جدا می کند.

* در شهرهای ما زبان مشترکی بین نماها وجود ندارد. نه فرهنگ مشترکی برای بیان دارند، نه مصالح یکسانی به کار گرفته اند و نه سبک مشخصی را دنبال می کنند.

* هر یک از نماها در شهر نشانه وضعیت اقتصادی و اجتماعی سازنده و نحوه تفکر و نگرش او به مسایل مختلف است.

* نما در واقع صورت ساختمان و بهترین بیان حالتی است که فرد طراح یا مالک از خود در برابر بیرون دارد. نماهای داخل ساختمان بیشتر جنبه خصوصی دارند، لیکن نماهایی که به سمت کوچه و بافت شهر باز می شوند، جنبه عمومی تر دارند. بنابراین وجوه پشت و جلوی ساختمان از یک طرف دارای نمود اجتماعی و از طرف دیگر نمود مشخص ساکنان خود است.

اولین همایش ملی اندیشه ها و فنآوری های نو در معماری

۲۰ اسفند ۱۳۹۱ تبریز-ایران

انجمن مهندسان معمار ایران

--- * بنابراین -نمای- هر- ساختمان- باید- هم- با-فضای- عمومی- همبستگی- داشته- باشد- و- هم- بتواند- حجم- داخلی- ساختمان- را- بیان- نماید- -نمای- هر- ساختمان- موثر- در- مجموعه- شهری- است- که- در- آن- حضور- دارد- و- این- تاثیر- را- در- بدنه- خیابان- ها- یا- میدان- ها- که- در- آن- قرار- گرفته- است- می- گذارد- .
* اگر- به- نمای- ساختمان- واحدی- بدون- در- نظر- گرفتن- نمای- دیگر- ساختمان- ها- فکر- شود-، همگونی- نمای- شهری- در- کلیت- از- بین- می- رود- .
* نمای- ساختمان- باید- به- دنبال- خلق- یک- کلیت- هماهنگ- به- وسیله- تناسب- خوب- پنجره- ها-، بازشوهای- در-، سایبان- و- محدوده- سقف- ها-، سازه- عمودی- و- افقی-، مصالح-، رنگ-، عناصر- تزئینی- و... باشد- .
* برای- اینکه- نمای- ساختمان- حریم- خصوصی- ساکنان- خود- را- حفظ- کند- باید- نسبت- به- خیابان- بسته- تر- و- محفوظ- تر- باشد- .

نتیجه کلی:

براساس تحقیق انجام شده در رابطه با نقش نمای ساختمان در هویت یک شهر، یک نتیجه کلی به دست می آید و آن این است که نمای بی هویت، شهر را بی هویت می کند.

مراجع:

- ۱- احمدی، بابک، ۱۳۷۲، نگرش فلسفی به پست مدرن، مجله آبادی، شماره ۱۰
- ۲- الکساندر، کریستوفر، ۱۳۸۱، معماری و راز جاودانگی، ترجمه مهرداد قیومی، دانشگاه شهید بهشتی، مرکز چاپ و انتشارات، تهران
- ۳- بانی مسعود، امیر، ۱۳۸۸، معماری معاصر ایران، هنر معماری قرن، تهران
- ۴- بهزاد فر، مصطفی، ۱۳۸۶، هویت شهر نگاهی به هویت شهر تهران، چاپ اول، انتشارات شهر، تهران
- ۵- بهمنش، جواد، ۱۳۸۹، در جستجوی هویت شهری تبریز، مرکز مطالعاتی و تحقیقاتی شهرسازی و معماری، تهران
- ۶- تاجیک، محمد رضا، ۱۳۸۴، روایت غیرت و هویت در میان ایرانیان، فرهنگ گفتمان، تهران
- ۷- زمرشیدی، حسین، ۱۳۸۷، معماری ایران به مصالح شناسی سنتی، چاپ چهارم، زمرد، تهران
- ۸- سلطان زاده، حسین، ۱۳۷۶، تبریز خشتی استوار در معماری ایران، تهران، دفتر پژوهش های فرهنگی، تهران
- ۹- شریعتی، علی، ۱۳۶۱، بازشناسی هویت ایرانی اسلامی، دفتر تدوین و تنظیم مجموعه آثار علی شریعتی، تهران
- ۱۰- طاهایی، عطاء الله، ۱۳۸۱، تحلیل پدیده پست مدرن و نسبت آن با معماری معاصر ایران، رساله دکتری، دانشگاه تهران
- ۱۱- عطارزاده، مهدی، ۱۳۸۳، سیمای تبریز در دوره ی ناصرالدین شاه، انتشارات اختر، تهران
- ۱۲- فلامکی، محمد منصور، ۱۳۸۴، شکل گیری معماری در تجارب ایران و غرب، چاپ دوم، نشر فضا، تهران
- ۱۳- مهدوی نژاد، محمد جواد؛ بمانیان، محمد رضا؛ خاکسار، ندا؛ هویت معماری، تبیین معنای هویت در دوره های پیشامدرن، مدرن و فرا مدرن، نشریه هویت شهر، سال پنجم، شماره ۷، پاییز و زمستان ۸۹
- ۱۴- میر مقتدایی، مهتا، ۱۳۸۳، معیارهای شناخت و ارزیابی هویت کالبدی شهرها، هنرهای زیبا، شماره ۱۹
- ۱۵- نقره کار، عبدالمجید، ۱۳۸۰، حفظ ارزش های فرهنگی در معماری و شهر سازی، جامعه و فرهنگ، جلد ۵، آرون، تهران
- ۱۶- نقی زاده، محمد؛ زمانی، بهادر؛ کرهی، اسلام، ۱۳۸۹، ملاحظات فرهنگی در شکل دهی به نمای شهری با تکیه بر ساختار نماهای شهری ایرانی در دوران اسلامی، نشریه هویت شهر، سال پنجم، شماره ۷، پاییز و زمستان ۸۹

بررسی نقش مسجد محله در توسعه و کنترل نظام پایدار محله (نمونه موردی محله سرخاب تبریز)

میر محمد جواد پورهادی حسینی

دانشجوی کارشناسی ارشد مهندسی معماری، دانشگاه آزاد اسلامی، دانشکده هنر و معماری، واحد تبریز، ایران

moh.phdi@yahoo.com

چکیده

سخن گفتن از مسجد در مقیاس محله، بدون شناخت معنی و مفهوم محله، ساختار کلی و اجزا و ابعاد انسانی و اجتماعی آن سخنی خام و میانتهی است. این ساختار معنایی و مقیاس انسانی و اجتماعی بر ساختار هندسی و عملکردی مسجد محله و اجزای آن اثری بارز و غیرقابل انکار دارد. معماری و شهرسازی اسلامی و هر یک از زیرمجموعه های آن همچون خانه، محله و شهر، و به ویژه مسجد (قلب خانه و محله و شهر) چیزی نیست مگر انعکاسی کالبدی از اندیشه قدسی و فرهنگ نظاممند اسلامی. بنابراین بنیان ماهوی، ساختار کالبدی و حتی فرآیند رشد و توسعه پایدار مسجد در مقیاس محله در نظام معماری و شهرسازی اسلامی بر اساس و هماهنگ با قوانین ویژه رفتاری آن اندیشه و فرهنگ (اعم از رفتارهای فردی، اجتماعی، و یا حقوقی و اخلاقی) است. حتی در نگرشی هوشمندانه می توانیم بگوییم که حقیقت وجودی خانه، محله یا حتی شهر اسلامی و جوهر حاکم بر مجموعه صفات کیفی و کمی هر یک از آنها، همان حقیقت نظام رفتاری حاکم بر زندگی خانوادگی، همسایه‌گی و شهری اسلامی است.

با ورود ناقص مدرنیته و عدم درک صحیح مهندسين و مسولين از معنا و اصول آن و به دنبال تغییر در شرایط و عوامل موثر گسترش و توسعه شهری در دوران اخیر اصول و معیارهای محله پایدار (هویت، سرزندگی، دسترسی، تنوع، تامین خدمات و امنیت) کمرنگ تر شده است. آنچه که به عنوان هشدار و دغدغه جدی مطرح است ظرفیت قابل تحمل محله است که با توجه به افزایش جمعیت واز بین رفتن اصول معماری و شهرسازی پایدار سبب توسعه نامتوازن و عدم کنترل آن می شود.

در این مقاله برآنیم که با روش مطالعات میدانی، تاریخی اسنادی و با بررسی و تحلیل نمونه موردی انتخاب شده که در گذشته به عنوان یک نظام پایدار محلی مطرح بوده به طرح یک الگوی متناسب با شرایط جامعه امروزی (اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و غیره) بپردازیم بدیهی است که این الگو در عین حال که شرایط فعلی جامعه را در نظر دارد به مسائل هویتی و تاریخی نیز توجه دارد.

کلمات کلیدی: اسلام، ساختار، محله، نظام پایدار.

۱. مقدمه

یکی از ابعادی که بر خطوط اصلی منش و طبیعت انسان تأثیرگذار می نماید، محیط اجتماعی است. مسجد (مسجد محله) در گذشته علاوه بر کارکرد مذهبی و دارا بودن نقش قانون سازماندهی مناسک و فعالیت های دینی، نقش ها و کارکردهای دیگری نیز عهده دار بوده است؛ از جمله این کارکردها، سرزندگی انسجام بخشی هویتی و اجتماعی به اجتماعات محلات و شکل دهی نوعی حوزه عمومی جهت طرح مسایل و مشکلات محله و مهمترین کارکرد و مورد نظر در زمینه توسعه و کنترل نظام پایدار محله بوده است. این امر موجب می شده است که مساجد فراتر از نقش مذهبی خود، کارکردهای اجتماعی و بعضاً فضایی خاصی را ایفا کنند و از این طریق به عنصری کلیدی در سازمان فضایی محله تبدیل شوند. اما امروزه با تمایزات کارکردی و عملکردی ایجاد شده خصوصاً در حوزه فرهنگی و اجتماعی، برخی نقش هایی که در گذشته از طریق مساجد تحقق می یافت به سازمان ها و نهادهای دیگری واگذار شد. دیری نگذشت که در نتیجه این اقدام، رفته رفته از اهمیت و نقش مساجد در هویت بخشی به محلات کاسته شد و نقش کانونی آن برای محلات به دیگر مراکز فعالیتی و عملکردی انتقال یافت. اینک با این اوصاف، ما در پی آن هستیم که در لوای تحقق رویکرد مبتنی بر «هویت اسلامی - ایرانی» به باز تعریف نقش و عملکرد مساجد در حوزه های مختلف اجتماعی، فرهنگی و ... در سطح محله، ناحیه، منطقه و شهر پرداخته و به سهم خود در جهت احیاء نقش کانونی مساجد در محلات، گامی هر چند کوتاه بردارد. این مطالعه به دنبال آن است که پس از اطلاع از وضع موجود در رابطه با امکانات، کارکردها، پراکندگی ها و دیگر موارد مرتبط با مساجد، راهکارهای تقویت کارکردها و عملکردهای فعلی و احیا یا تعریف دیگر عملکردها و کارکردهای موثر را جستجو نماید.

۲. روش تحقیق

اولین همایش ملی اندیشه ها و فنآوری های نو در معماری

۲۰ اسفند ۱۳۹۱ تبریز-ایران

انجمن علمی بهشتیان معماران ایران

----- کلیه وسایل و مراحل جمع آوری سیستماتیک اطلاعات و نحوه تجزیه و تحلیل منطقی آنها برای رسیدن به هدفی معین را روش تحقیق علمی می گویند (پوراحمد، ۱۳۷۰، ۷). به این ترتیب، روش تحقیق در این مقاله، روش علمی است و از شیوه جمع آوری اطلاعات به صورت اسنادی، مبتنی بر جمع آوری آخرین اطلاعات از کتب و مجلات و مقالات بوده است.

۳. پیشینه تحقیق

در رابطه با توسعه پایداری محله، در خارج از کشور افرادی از جمله سن، جورج هیلاری، مانوئل کاستلز نظریه و مطالعاتی ارائه کرده و هر کدام با رویکردی خاص به این موضوع پرداخته اند.

نظریه پرداز	نگرش و معیار
سن	رویکرد دارایی مبنای اساس توسعه اجتماعات محله ای را بر دارایی آنها قرار می دهد. زمانی ویژگی های این رویکرد مشخص می گردد که در کنار رویکرد نیاز مبنای قرار گیرد. بر این اساس که نیاز مبنای آنچه را که به عنوان نیازهای اجتماعی محله ای بازشناسی می کند، اساس توسعه قرار می دهد. رویکرد دارایی مبنای بر ظرفیت سازی تکیه دارد، و فرایندگرا و جامع نگر و دربردارنده اهمیت ابزاری است (رضازاده، سلسله، ۱۳۸۸، ۴۹، Sen, 1989).
جورج هیلاری	سه اصل مشترکی که در تعریف اجتماع محلی تاکید می کند: ۱- گستره جغرافیایی؛ ۲- پیوندهای مشترک؛ ۳- تعامل اجتماعی. بررسی وی نشان می دهد که اگرچه اجماع نظری پیرامون تعریف این اصطلاح وجود ندارد؛ اما روشن است که هر اجتماع محلی اصطلاحی عمومی برای یک وضعیت خاص، دارای روابط متقابل اجتماعی و جنبه های خاص سازمان اجتماعی است. (رضازاده، سلسله، ۱۳۸۸، ۲۵۰، Knox, 2000, 257)
مانوئل کاستلز	پراکنش محل استقرار انسان و فعالیت ها در پهنه جغرافیایی (فضا) برخورد از امکانات و محدودیتهای معین و تنظیم تعاملات بین این عناصر به منظور نیل به جامعه ای توسعه یافته را می توان داعیه قدیمی برنامه ریزی فضایی- کالبدی دانست. چالش های مرتبط با این مسئله حتی در پاره ای اوقات (دهه ۱۹۸۰ میلادی) تا مرز نفی و اثبات عدم ضرورت عملکردی برنامه ریزی پیش رفته است. این امر سبب شده انسان و مؤلفه های اجتماعی تأثیر بیشتری در فرآیندهای برنامه ریزی جهت حرکت از کالبد به روان، شکل به محتوا، یگانگی به تکرار، قطعیت به احتمال و محصول به فرآیند داشته باشند. (عندلیب، ثابت قدم، ۱۳۸۸، کاستلز، ۱۳۸۰)
راضیه رضازاده، علی سلسله	با توجه به توسعه ی پایدار محله ای در رویکردی دارای محور می توان نتیجه گرفت که انسجام سرمایه های اجتماعی و کالبدی محلی، راه حلی عملی در جهت توسعه پایدار محله ای است. و این توسعه محله ای، در نهایت به بهبود کیفیت زندگی مردمان منجر خواهد شد.

در رابطه با نمونه موردی محله سرخاب توسط علی آذر و دکتر کریم حسین زاده دلیر د مطالعاتی در باب بهسازی محلات با رویکرد شهر سازی جدید و کنترل نظام پایدار محله سرخاب و آنچه در این مقاله به عنوان پیشینه تحقیق مد نظر میباشد تحلیل و توصیف شرایط گذشته و فعلی محله، تأثیر مراکز عمومی به عنوان هسته در مراکز محله و تأثیر این مراکز در توسعه و کنترل نظام پایدار.

۴. مبانی نظری

محله: محله در محاوره های فارسی، یک واحد اجتماعی و محل سکونت افشاری از جامعه است که به ویژه از نظر اجتماعی دارای وجوه مشترک اند. محل، به معنای جای حلول، فرود و آمدنگاه، جا، و مکان (معین، ۱۳۶۲، ۳۹۲۰) و محله، جایی برای نمود عینی آنهاست. در زبان انگلیسی نیز محله در مفاهیم مختلفی مورد توجه قرار گرفته است. در این مورد، محله یک واحد اجتماعی و محل اجتماع سهمی از جمعیت به منظور سکونت و زندگی است. اصطلاح «Community» به مفهوم جماعت یا گروهی که دارای وجوه مشترک اند. (آریان پور، ۱۳۶۳، ۱۰۷۸) و «Neighbourhood» به معنی همسایگی و مجاورت، همسایگان یک در و دیوار، اهل محل (آریان پور، ۱۳۶۳، ۳۳۷۲) مطرح است. محدوده ای را که ساکنان با ارتباط رودررو با یکدیگر زندگی می کنند و در ارزش ها و هدف های ویژه مشترک اند و در علاقه ها و خواسته ها هماهنگی دارند، یک مرکز اجتماعی گویند که مرکز استقرار شماری از ساختمان هاست و علاوه بر خانه ها دارای تأسیسات مورد نیاز عموم مانند مدرسه، مرکز خرید تالار اجتماعات و تأسیساتی برای بهره گیری همگانی باشد (سیف الدینی، ۱۳۷۸، ۸۳). بدیهی است که در تعریف محله، مهم ترین زمینه، وجود اشتراک اجتماعی و فرهنگی ساکنان آن است (شیعه، ۱۳۸۸، ۶۶).

زمانی که سخن از یک محله به میان می آید، یکی از ابتدایی ترین تصاویری که به ذهن خطور می کند در هم تنیدگی بافت و روابط اجتماعی حاکم بر آن است. لذا توقع داریم موجودی که محله خوانده می شود این احساس در هم تنیدگی در ما برانگیزد. طبیعتا تعدادی خانه و معبر که با بی تفاوتی کنار هم نشسته اند و این بی تفاوتی به زندگی انسان های درون آن ها نیز سرایت کرده کرده نمی توان محله نام گیرد و مردم هر روز خود را رها شده تر احساس می کنند. البته لازم به ذکر است که در هم تنیدگی هم معطوف به کالبد محله است و هم روابط میان ساکنان آن (قاسمی اصفهانی، ۱۳۸۳، ۱۱۷). از آنجایی که یک محله مانند ارگانیسم زنده دائما در حال تغییر است علاوه بر اتصالات قوی درون آن وجودی قانونمندی کالبدی کلی حاکم بر محله موجب بقای در هم تنیدگی اجزاء محله می شود این قانونمندی هم در شرایط ایستا و یک مقطع زمانی و هم در شرایط

اولین همایش ملی اندیشه ها و فناوری های نو در معماری ۲۰ اسفند ۱۳۹۱ تبریز-ایران

انجمن مهندسان معماران ایران

پویا-و-در-طول-زمان-باید-بر-یک-محل-حاکم-باشد(قاسمی-اصفهانی،۱۳۸۳،۱-۱۹)-مهمترین-قانونمندی-در-کنترل-است-که-بروود-تغییرات-اعمال-می-کند-چرا-که-بدون-پایبندی-به-یک-قانونمندی،-حتی-در-یک-مقطع-زمانی-محل-ای-در-هم-تند-داشته-باشیم-تضمینی-وجود-ندارد-که-به-مرور-زمان-محل-خصلت-خود-را-حفظ-نماید.لذا-تغییرات-نظام-مند-دانه-ها-و-فضا-ها-امری-ضروری-به-حساب-می-آید.(قاسمی-اصفهانی،۱۳۸۳،۱۲۰).

اولین همایش ملی اندیشه ها و فناوریهای نو در معماری

۲۰ اسفند ۱۳۹۱ تبریز-ایران

انجمن مهندسان معمار ایران

توقعات موضعی از حوزه	
۱-وجود اتصالات قوی درون محله ۲-وجود قانونمدی کالبدی کلی حاکم بر محله ۳-بها دادن به فضای خالی ۴-پیوند قوی میان محله با بستر آن ۵-وجود همبستگی میان استفاده کنندگان از محله	در هم تنیدگی
۱-وجود عامل پیوند دهنده محله و محیط اطراف ۲-سته نبودن محله ۳-آزادی حرکت و فعالیت در محله ۴-نفوذ فضاهای خالی عمومی میان دانه های محله ۵-امکان رشد و تغییر در درون محله	نفوذ پذیری
۱-امکان راهیابی ۲-وجود نظم آشکار و پنهان ۳-برخوردارى از وضوح کالبدی ۴-پرهیز از یکنواختی ۵-قابل پیش بینی بودن فعالیت ها	خوانایی

برگرفته از کتاب اهل کجا هستیم، مروارید قاسمی اصفهانی

توقعات موضعی از یک محله مسکونی	
۱-فراهم بودن شرایط آسایش اقلیمی ۲-راحتی انسان در مواجه با عوارض طبیعی ۳-سهولت دسترسی به امکانات شخصی و جمعی ۴-عدم وجود عوامل مخل در جریان رفتارهای انسانی ۵-راحت بودن ساکنان به هنگام حرکت و توقف در سطح محله	آسایش
۱-تقویت احساس تعلق به محله ۲-نظارت ساکنان بر عرصه عمومی ۳-کنترل رفتار های محل امنیت ۴-احساس امنیت ساکنان در شب ۵-فراهم بودن شرایط ایمنی	امنیت
۱-کم بودن سر و صدا ۲-کم بودن ازدحام ۳-کم بودن اتفاقات غیر مترقبه کالبدی ۴-برخوردارى از سلسله مراتب ۵-حضور طبیعت در محله	آرامش
۱-حضور گروه های مختلف اجتماعی در کنار یکدیگر در سطح محله ۲-تلفیق آسان عرصه های عمومی و خصوصی ۳-برخورد عاملان ساکنان محله با آن ۴-حضور ساکنان بدون بهانه مشخص در سطح محله ۵-تعلق محله به تمام ساکنان به یک اندازه ۶-عدم غلبه فضاها و توده ها بر انسان	خودمانی بودن
۱-عدم جلوه گری ورودی محله ۲-عدم پذیرش غریبه ها ۳-امکان مکاشفه ۴-فقدان اشراف های مزاحم ۵-برخوردارى از محصوریت مناسب ۶-داشتن مقیاس انسانی	دنجی

برگرفته از کتاب اهل کجا هستیم، مروارید قاسمی اصفهانی

فعالیت : سرزندگی و پویایی فضای شهری و درمقابل، ملال انگیزی آن بازتاب شمار و به خصوص نوع فعالیتها و رویدادهایی است که در فضا صورت می پذیرد. بنابراین برای شناسایی سرزندگی ابتدا باید به بررسی فعالیت ها پردازیم (خستو، سعیدی رضوانی ، ۱۳۸۹ به نقل از پاکزاد ۱۳۸۶، ۴۱). یانگهل ، شهرساز دانمارکی فعالیتها را به لحاظ اجباری یا اختیاری بودن به سه دسته تقسیم نموده که عبارتند از : فعالیتهای ضروری (اجباری) مانند رفتن به مدرسه یا محل کار، منتظر ماندن در ایستگاه اتوبوس، خرید فعالیت های انتخابی (تفریحی) مانند رفتن به پارک و به طور کلی تفریح و فعالیت های اجتماعی مانند تماشا کردن دیگران، صحبت کردن، جلب توجه کردن (خستو، سعیدی رضوانی ، ۱۳۸۹، یانگهل ۱۹۸۷، ۱۰-۱).

سرزندگی و زیست پذیری : برای مفهوم سرزندگی، برابرای گوناگونی در غرب وجود دارد که از آن ها می توان به *Vitality*، *Liveliness*، *liveability*، *Viability* اشاره نمود؛ که البته به جز "*Vitality*"، لغات دیگر، بیشتر به مفهوم زیست پذیری و قابلیت زندگی نزدیک هستند. (خستو، سعیدی رضوانی ، ۱۳۸۹). سرزندگی یکی از مؤلفه های سازنده کیفیت کلی طراحی شهری یک محیط است. به عبارت دیگر سرزندگی به همراه شانزده کیفیت خوانایی، شخصیت بصری، حس زمان، غنای حسی، رنگ تعلق، آموزندگی، نفوذپذیری و حرکت، اختلاط کاربری و فرم، همه شمول بودن، کیفیت عرصه همگانی، آسایش اقلیمی، ایمنی و امنیت، انعطاف پذیری، همسازی با طبیعت، انرژی کارایی و پاکیزگی محیطی، پدیده ای به نام کیفیت طراحی شهری می آفریند (گلکار، ۱۳۸۶).

فضای شهری سرزنده : با توجه به تعاریف ارائه شده در رابطه با فعالیت و سرزندگی، یک "فضای شهریسرزننده" عبارت است از یک فضای شهری که در آن حضور تعداد قابل توجهی از افراد و تنوع آن ها (به لحاظ سن و جنس) درگستره زمانی وسیعی از روز که فعالیتهايشان عمدتاً به شکل انتخابی یا اجتماعی بروز مییابد به چشم میخورد. چارلز لاندی مفهوم سرزندگی را به گونه ای متفاوت بررسی نموده؛ او سرزندگی و زیست پذیری را مجزا تعریف کرده و با چهار رویکرد عمده و به شکل موضوعی به مسئله پرداخته است. او ۹ معیار موثر را برای شناسایی یک شهر سرزنده و زیستپذیر برمی شمارد: تراکم مفید افراد، تنوع، دسترسی، ایمنی و امنیت، هویت و تمایز، خلاقیت، ارتباط و تشریک مساعی، ظرفیت سازمانی و رقابت. او نسبت به افراد دیگر با دید جامع تری سرزندگی شهر را به شکل موضوعی بررسی کرده و به عمده عوامل موثر بر آن ها اشاره نموده است. در ساخت مدل تحلیلی این پژوهش از دیدگاه او به سرزندگی بهره گرفته شده با این تفاوت که در مدل، سطحخرد و کلان از هم تفکیک شده است. (خستو، سعیدی رضوانی ، ۱۳۸۹، لاندی ۲۰۰۰-۴).

اولین همایش ملی اندیشه ها و فناوریهای نو در معماری

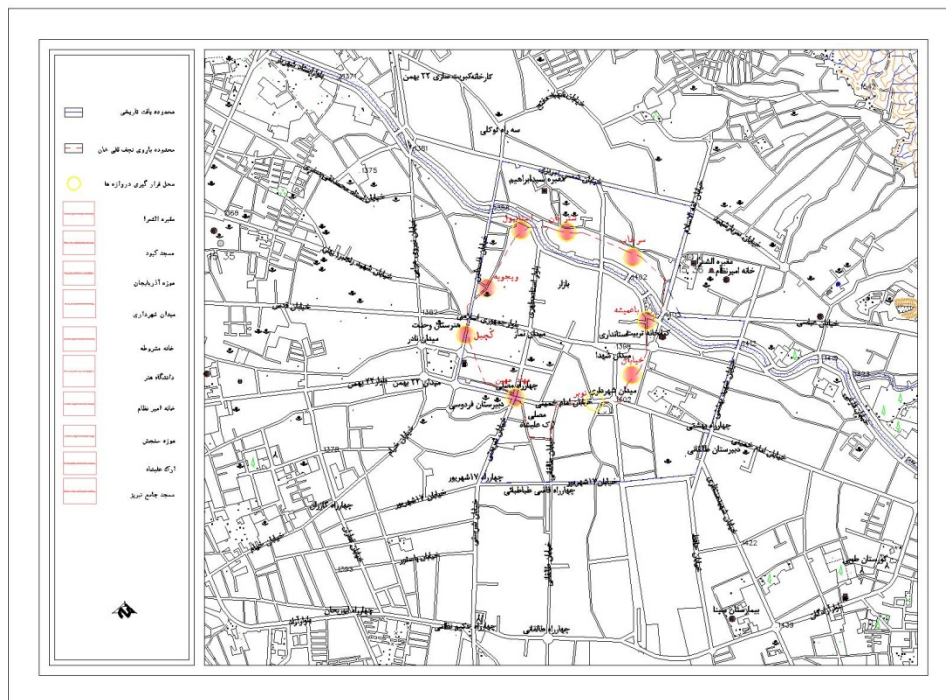
۲۰ اسفند ۱۳۹۱ تبریز-ایران

انجمن مهندسان معمار ایران - تبریز

۵- نمونه موردی:

محلۀ سرخاب تبریز: سرخاب نام کوهی معروف و مشهور در تبریز است و این محلۀ ی معروف نام خود را از کوهی به همین نام گرفته است. در واقع بخش شمالی تبریز کنونی در دامنه ی کوهی قرار دارد که رنگ آن سرخ تیره است و به همین دلیل، ارتفاعات را نیز سرخاب نام نهادند (حسین زاده، ۱۳۸۴، ۷). محلۀ ی سرخاب، یکی از محلات تاریخی تبریز محسوب می شود. محلۀ ی سرخاب، در شمال شرقی هسته ی مرکزی شهر در حد فاصل محلۀ های قدیمی شتربان و باغمیشه قرار دارد و بخش های زیادی از آن قبل از سال ۱۳۰۰ شمسی (قبل از مدرنیزم) ساخته شده است (آذر، حسین زاده دلیر، ۱۳۸۷).

«سرخاب کوی و بستانی بزرگ است. این کوی مرتفع و مشرف بر همه ی شهر است. خاک این کوی سخت و با ریگ مخلوط است. بقعه مبارکه سید حمزه در این کوه است که زیارتگاه تمامی مردم شهر است و این بقعه در وسط این کوی است» (نادر میرزا، ۱۳۷۳، ۷). به طور کلی در اوایل حکومت مغولان در تبریز، در این شهر حدود دوازده دروازه داشته است که ذکر ی از سرخاب در میان نبوده است، اما در زمان غازان خان از سرخاب، چرنداب و ویلان کوه نیز نام برده شده است. کوی سرخاب در گذشته بخش بزرگی از شهر تبریز را در بر می گرفته و شامل محلۀ های بسیار معروفی نیز بوده است. کوی از جانب غربی تبریز تا شرق آن، در امتداد کوه سرخاب گسترده شده و قسمت جنوبی کوی تا کناره های مهرانه رود امتداد داشته است. محلۀ سرخاب ارج و قرب بسیاری در بین مردم داشته است، به طوری که زندگی در آن حتی دفن شدن در این کوی معروف آرزوی بسیاری از بزرگان محسوب می شد (حسین زاده، ۱۳۸۴، ۷).

نقشه تهیه شده از آرشیو شهرداری تبریز

اماکن مشهور کوی سرخاب بنا ها، تکیه ها، بقعه ها و مقابر که از مهمترین و با ارزش ترین بناهای کوی سرخاب؛ به ربع رشیدی، از تکیه ها؛ تکیه حیدر، از بقعه ها؛ به عون علی، سید حمزه، صاحب الامر و سید ابراهیم و همچنین از مقابر معروف سرخاب؛ به حظیرۀ بابا حسین، حظیرۀ بابا مزید، صفه الصفا و مقبره الشعرا می توان اشاره کرد (حسین زاده، ۱۳۸۴، ۱۲).

باقی های قدیم شهری، آثار گرانبهایی هستند که نوع فرهنگ، معماری و ایدئولوژی حاکم بر سازمان فضایی شهری در دوران های مختلف را به نمایش می گذارند. انقلاب صنعتی، رشد تدریجی و ارگانیک شهرها را تسریع ببخشد و موجب بسط شهر به زمین های اطراف شد. هم زمان با انقلاب صنعتی، در حالی که شهر از درون تهی می شد، توسعه ی نا منظم شهری باعث کشیدگی شهر به اطراف اراضی پیرامون شده بود. محلات سنتی، مخصوصاً در کلان شهر های کشورهای در حال توسعه، با عدم تعادل بین ظرف (بافت قدیم) و مظهر (ساکتین) روبرو هستند (آذر، حسین زاده دلیر، ۱۳۸۷).

اولین همایش ملی اندیشه ها و فنآوری های نو در معماری

انجمن مهندسان معمار استان آذربایجان شرقی

۲۰ اسفند ۱۳۹۱ تبریز-ایران

----- بقعه سید حمزه یکی از مهمترین بقعه های کوی سرخاب ، مربوط به حضرت امیر صدر الدین حمزه رحمه الله است. (حسین زاده، ۱۳۸۷، ۱۷). مقبره امام زاده بزرگوار سید حمزه (ع) است که قبه شریفه او در محله سرخاب واقع است و این بقعه موقوفات زیادی داشته و دارد؛ از قبیل حمام و دکاکین.... (حسین زاده، ۱۳۸۷، ۱۷).

سید حمزه پس از آنکه در سال ۷۱۴ هـ. ق در کوی سرخاب تیر خورده و در گذشت، در همان جا به خاک سپرده شد و فرزندش سید حسین و بنابه قولی میرزا ابو طالب وزیر آذربایجان، بقعه ای برای تربیت او بنا کرد. علاوه بر این، بقعه سید حمزه مشتمل بر مقبره هایی چون ملا باشی، سردار کل و ... می باشد. (حسین زاده، ۱۳۸۷، ۱۷). بقعه سید حمزه در جنوب شرقی تقاطع خیابان ثقه السلام و بازارچه سید حمزه قرار دارد و پس از تعمیرات سالهای ۱۳۳۳ و ۱۳۳۴ مورد استفاده طلاب قرار گرفته است. پس از این تعمیرات تاریخ وفات سید حمزه رابه اشتباه در کتیبه ای سال ۶۱۷ هـ. ق نوشته اند. این بقعه نزد مردم تبریز از اعتبار و ارزش والایی برخوردار بوده و اعتقاد به عزت و برکت آن باعث شده است که تنی چند از عارفان و بزرگان بنا به وصییت در جوار ایشان دفن شوند (حسین زاده، ۱۳۸۷، ۱۸).

۶. نتیجه گیری:

توسعه محله ای اولین و بهترین کوشش در همیاری و مساعدت همسایگان به یکدیگر از طریق به کارگیری عمل و نوآوری از طرف اشخاص و گروه ها جهت شناخت و حل مسائل یکدیگر در یک فضای محلی است. با توجه به ورود ناقص مدرنیته صرفاً به بلند مرتبه سازی آن دقت شده که این امر سبب افزایش جمعیت در محله ها شد این موضع نیز توقعات موضعی از حوزه، توقعات موضعی از یک محله مسکونی و سرزندگی زیستی را سلب کرده سبب از بین رفتن پایداری در محله شده. توسعه محله ای تلاشی برای بسیج و یک کاسه نمودن منابع و دارایی های اجتماعی- اقتصادی برای رفع کاستی ها و مشکلات همسایگان (فرد یا گروهی از ساکنان) با هدف ارتقای سطح زندگی در سطح محله ای است. در این چارچوب تلاش اصلی ساکنان محله شناخت و راه حل یابی در موضوعاتی هم چون بیکاری، جلوگیری از گسترش جرم و بزه کاری، مساکن بافت های فرسوده و ناپایدار، اوقات فراغت فرزندان و سایر مسائل اجتماعی، اقتصادی و سیاسی در سطح محله است. توسعه محله ای یادگیری اجتماعی به همراه دسترسی به آموزش، فنی برای توانمندسازی اجتماعات محلی برای آگاهی از حقوق مدنی، اقدامات آگاهانه در سطح محلی و شهری خواهد بود.

جوامع شهری ایرانی به دلیل محدودیت مکانی ناشی از « مکان های تجمع مردم » می توان تنها مکان و مهمترین مکان عینی تجمع مردم و شهروندان را « مساجد » نام برد. با توجه به تعاریفی که از محله و معیارهای محله پایدار و نظام مند تعریف شد و همچنین با ارائه نمونه موردی و درک این مورد که عناصر اجتماعی بیشتر از سایر عناصر محله، در روند توسعه و پایداری محله تاثیر گذاشته و همچنین سبب توجه و تمرکز به محله به دلیل وجود این عناصر می باشد. این امر حائز اهمیت شده تا ما در توسعه ی محله ها این عنصر اجتماعی (مسجد محله) به عنوان یکی از عوامل اساسی و اثر ساز در هسته مرکزی محله قرار دهیم. مساجد به عنوان یک مکان عمومی و مهم ترین مکان محلات، می تواند محل تجمع مردم، محل اظهار نظر شهروندان در زمینه مسائل و معضلات خود و جامعه، مکان ارائه دهندگان پیشنهادات، مکان اولویت های برنامه ریزی چه برای محله خود، چه جامعه شهری خود و سپس جامعه کشوری خود و مکان، حلقه ارتباطی مسولین و مردم، مکان هم فکری و تعاون شهروندان و ... بهترین مکان در حال حاضر برای جمع آوری و اتحاد مردم در شهرهای می باشد. در این برنامه ریزی به صورت خلاصه «برنامه ریزی با مردم و برای مردم» تجلی می یابد. در طرح های توسعه در جهان، اساس و پایه طرح ها در تمامی زمینه های نظریات مردم می باشد و بایستی با توجه به اهمیت اسلام به امر مشورت و تعاون، مساجد زمینه ساز و تحول ساز نظام برنامه ریزی در کشور باشند.

چون غالب مساجد، به ویژه مساجد احداث شده طی دهه های گذشته، برای انجام فعالیت های اجتماعی طراحی نشده اند، به ندرت می توان به صورت جامع پاسخ گوی نیازهای اجتماعی باشند و غالباً با کمبود فضا مواجه بوده و ارتباط فضاها و فعالیت های مختلف از یک نظم و هماهنگی منطقی برخوردار نیستند که در طراحی جدید بایستی توجه جدی به آن مبذول شود. مساجد عمدتاً در نقاط کلیدی، حساس و پر ازدحام شکل گرفته و با توجه به قرارگیری آن ها در سلسله مراتب محله، شهری از خوانایی و نمایانی برخوردار باشد و در مجموع بر معماری و شهرسازی پیرامون خود تاثیر گذاشته این تاثیرات صرفاً بر معماری و شهرسازی نیست همان طور که در نمونه موردی به ان اشاره کردیم این موضوع بر رفتار اجتماعی و روحیات ساکنین و حتی افرادی که با آن محله و مکان در ارتباط هستند تاثیر گذار است. برای رسیدن به نتیجه مطلوب و زمینه ساز مشارکت مردم در آبادانی محلات و مناطق شهری خود لازم و نیاز به مکان عمومی و جمعی مشترک نیاز داریم که در این بین "مساجد" را به دلیل ماهیت قدسی و معنوی و اعتبار، اهمیت، علاقه و سبقه تاریخی که در زمینه هم یاری و اتحاد مردم ایفا نموده اند، را به عنوان بهترین مکان برای پیش زمینه اجرا، کامل ترین طرح های شهرسازی معرفی می گردد.

اولین همایش ملی اندیشه ها و فناوریهای نو در معماری

۲۰ اسفند ۱۳۹۱ تبریز-ایران

انجمن مهندسان معمار ایران - تهران

- برای رسیدن به محلات سالم و آباد و توسعه یافته که در پهن خود زمینه ساز شهرهای کامل و پایدار را در پی دارد و در نهایت منجر به ایجاد جامعه اسلامی کامل، توسعه یافته، پیشرفته با محیط زندگی با کیفیت بالا و مردمان سالم را در پی خود خواهد داشت، می توانیم با کمک مساجد محله به این مهم دست یابیم.

مراجع

۴. آریان پور، عباس، ۱۳۶۳؛ فرهنگ کامل انگلیسی؛ فارسی انتشارات امیرکبیر؛ تهران.
۵. آذر، علی، حسین زاده دلیر، کریم، ۱۳۸۷؛ سامان دهی و بهسازی محلات سنتی با استفاده از رویکرد شهر سازی جدید (نمونه موردی محله سرخاب تبریز)؛ مجله جغرافیا و توسعه ناحیه ای؛ شماره ۱۱.
۶. پاکزاد، جهمانی نانشاه، ۱۳۸۶؛ ظری و فرآیند طراحی شهری؛ انتشارات شهیدی؛ تهران؛ چاپ دوم.
۷. پوراحمد، احمد، ۱۳۷۰؛ اصول جغرافیا؛ انتشارات دانشگاه تهران.
۸. حسین زاده، وحید، حسین زاده، ام البنین، ۱۳۸۴؛ مقبره الشعراء تبریز؛ انتشارات ستوده؛ تبریز؛ چاپ اول.
۹. رضازاده، راضیه، سلسله، علی، ۱۳۸۸؛ مروری بر سیاست تهای توسعه پایدار محل های با رویکرد دارایی مبنا و تأکید بر سرمای ههای اجتماعی و کالبدی؛ نامه معماری و شهر سازی؛ دوفصلنامه دانشگاه هنر؛ شماره چهار؛ بهار و تابستان ۸۹.
۱۰. رضوانی، نوید، خستو، مریم، ۱۳۸۹؛ عوامل موثر بر سرزندگی فضای شهری؛ نشریه هویت شهر؛ سال چهارم؛ شماره ۶؛ بهار و تابستان ۸۹.
۱۱. سیف الدینی، فرانک، ۱۳۷۸؛ فرهنگ واژگان برنامه ریزی شهری و منطقه های شیراز؛ دانشگاه شیراز.
۱۲. شیعه، اسماعیل، ۱۳۸۸؛ مقایسه محله های تهران با معیارهای یک محله پایدار از نظرگاه شهرسازی؛ مجموعه مقالات همایش توسعه محله ای؛ جلد نهم؛ انتشارات طرح نو.
۱۳. عندلیب، علیرضا، ثابت قدم، سید محمد علی، ۱۳۸۸؛ نقش درآمدهای پایدار توسعه شهری در برنامه ریزی فضایی-کالبدی؛ نشریه هویت شهر؛ سال سوم؛ شماره ۵؛ پاییز و زمستان ۸۸.
۱۴. قاسمی اصفهانی، مروارید، ۱۳۸۴؛ اهل کجا هستیم؟ (هویت بخشی به بافت های مسکونی)؛ انتشارات روزنه؛ تهران؛ ایران.
۱۵. گلکار کورش، ۱۳۸۶؛ مفهوم کیفیت سرزندگی در طراحی شهری؛ مجله صفت؛ شماره ۴۴؛ سال شانزدهم.
۱۶. معین، محمد، ۱۳۶۲؛ فرهنگ فارسی؛ جلد ۵؛ تهران؛ انتشارات امیر کبیر.
۱۷. نادر میرزا، ۱۳۷۳؛ تاریخ و جغرافیا دارالسلطنه تبریز؛ مقدمه، تصحیح و تحشیه؛ غلامرضا طباطبایی مجد، ستوده؛ تبریز؛ چاپ اول.

قطب شهری (حلقه گمشده کلان شهرهای امروزی)

آرش صدری

دانشگاه جامع فنی و حرفه ای، دانشکده فنی و حرفه ای دارالفنون، بجنورد، ایران

a76sadri@yahoo.com

چکیده

قطب شهری ۱ مجموعه ای که فقدان آن در کلان شهرها احساس می شود !
مجموعه ای که در مقیاس بزرگ پاسخگویی نیازهای اقشار عمده ای از جامعه را عهده دار است . فضایی که در آن علاوه بر تأمین مایحتاج خود به آسایش روانی دست یافت . فضایی که بتواند جنبه های اجتماعی - فرهنگی - اقتصادی زندگی شهروند را پاسخ گوید. امروزه عدم بهینه بودن فضاهای شهری و توجه صرف به مقوله اقتصادی و فراموشی آسایش انسانی ، ضرورت وجود فضاهای اینگونه ای را که بتوانند جنبه های مختلف (تجاری - تفریحی - اوقات فراغت و فرهنگی و ...) مخاطبان خود را اغنا کند ، ایجاد میکند . در توضیح قطب شهری حق مطالب با این جمله ادا میشود :
(شوق دیدار و لذت یک انتخاب)
چرا که مشاهده پویایی و جریان زندگی و مبادلات اقتصادی و تعامل اجتماعی شهروندان خود می تواند شایان توجه بوده و از منظرهای زیبایی شهری به شمار آید .

کلمات کلیدی : قطب شهری - مجموعه های چند عملکردی - احیاء فضای شهری

پی نوشت:

(۱) city centre

۱. مقدمه

بررسی شهرهای امروز مبین تغییرات شگرفی است که در دهه های اخیر در مفهوم شهر و ساختار شهر نشینی ، نسبت به گذشته رخ داده است . در حالیکه محصولات صنعتی به بازارهای کشور ما سرازیر شد که ، شهرهای ما کماکان ساختار سنتی داشته بودند ، و ورود محصولات صنعتی به محیط سنتی شهرهای ما بر کلیه روابط شهری تأثیر مستقیم گذاشت ، بطوریکه بسیاری از اماکن و فضاهایی که روزی قلب تپنده شهرها بودند به سرعت فراموش شده و نقش حیاتی را در شهرها از دست دادند "واز عرصه اکثر شهرهای مان نیز فضاها و چهره های گذشته تقریباً حذف شده است و آنچه نیز جایگزین شده، فضا - این ماده جوهری معماری- شهرهای مان را به هدر داده است(حائری، ۱۳۸۸، ۱۲۵)" بنابراین از دوران مدرن با ورود دستاوردهای نوین و متعدد، انتخاب مولفه هائی برای ساخت فضای معماری که معرف ویژگی و خصوصیات فرهنگی منطقه نیز باشد دشوارگشت "(مهدوی نژاد و دیگران، ۱۳۸۹، ۱۱۴) و زمانی که به بحران جامعه شهری خود می نگرییم و به فرهنگ معماری گذشته خود نظر می افکنیم ، از خود می پرسیم : آیا وقت اصلاح این ساختار و ساماندهی فرا نرسیده؟! در راستای همین مطلب ، در این مقاله سعی شده با موضوع تحت عنوان طراحی قطب شهری به این مسئله نقبی بزنیم.

۲. قطب شهری

عنوان قطب شهری در برگرفته مفاهیمی در مقوله های اجتماعی - فرهنگی - اقتصادی است چراکه فعالیتهای جمعی امروز و مراودات اجتماعی جزء لاینفک زندگی انسان است . "معماری ایران در عصری بر اساس الگوی فضائی تجربه شده در گذشته شکل گرفته است" (حائری، ۱۳۸۸، ۱۳۵) و در واقع قطب شهری لندمارکی در عرصه های شهری بوده که حضور آن در حافظه تاریخی مردم نهایت مؤفقیت آن را اثبات می کند . قطب شهری حساسیتی خاص را در انتخاب سایت (مکانیابی) و انتخاب فرمهای بناها و فضاها طلب می کند و نیز مقوله دسترسی به قطب شهری از مهمترین آیتم هایی است که بایستی لحاظ گردد . "سازمان یابی فضا در بناهای ایرانی بر اساس فعالیت های فردی و گروهی ، در

اولین همایش ملی اندیشه ها و فناوریهای نو در معماری

۲۰ اسفند ۱۳۹۱ تبریز-ایران

انجمن مهندسان معماران ایران

قلمروهای-خصوصی-وعمومی، در-درون-یک-شبکه-نامرئی-فضائی-شکل-گرفته است-و-ترکیب-فضا-ها-با-یکدیگر-در-درون-یک-شبکه-نامرئی-فضائی-جزء لاینفک تفکر در معماری ایرانی است" (حائری، ۱۳۸۸، ۱۴۲ و ۱۴۳) و حضور مخاطب در تمامی گروههای سنی و در ساعات شبانه روز از ویژگیهای یک قطب شهری است، لذا قطب شهری در شهری ترین وجه خود می بایستی ظاهر شود با توجه به این مطلب در عرصه پهناور شهر می بایست نقاط متعددی با ویژگی مذکور را شناسائی نمود. تا بدین وسیله خوانایی بافت و کاهش سفرهای درون شهری را سبب گردیم، پس قطبهای شهری نقاطی هستند که پویایی فضاهای شهری گذشته را القاء مینمایند و فعالیتهای آن میتواند در سه حوزه (محدوده اطراف - میانی - شهری) تعریف شود. در حوزه محدوده سایت نیازهای واحدهای سکونتی پیرامون را پاسخ می دهد و در حوزه میانی مناطق همجوار و پیرامونی را پوشش داده و گاهاً فعالیت خاصی را که سایر نقاط شهر امکان و یا توجیه شکل گیری ندارد را ارائه میدهد تا مخاطبانی در سطح شهر را در برگیرد، زیرا "تجمع فضاهای خرد، علاوه بر افزایش کارایی، هزینه احداث آنها را نیز تا حد قابل ملاحظه ای کاهش می دهد و باعث رضایت مندی بهره برداران خواهد شد" (مشارزاده مهرابی و دیگران، ۱۳۸۸، ۱۱۳) که خود بر "حاکمیت نیروهای اجتماعی که حاصل ضرورت توجه به ارزش های اجتماعی و مصالح بلند مدت جامعه است" (سلطانی و دیگران، ۱۳۸۹، ۱۲۵) صحنه می گذارد.

تصویر ۱. سایت پلان قطب شهری ماخذ: نگارنده

به طور کلی قطب شهری به منزله نقطه عطفی در بافت بوده و می تواند در جهت ذیل کمک نماید:

۱- هویت دادن به بافت.

۲- خوانایی بافت.

۳- کاهش سفرهای درون شهری.

۴- توجیه پذیری طرحهای ترافیکی

۵- ایجاد ارزش افزوده به زمینهای محدوده.

۶- توجیه اقتصادی برای ارائه خدمات شهری.

در گذشته اکولوژی و توزیع فضایی فعالیتهای و اصناف در بازارها به عوامل متعددی بستگی داشت که مهم ترین آنها عبارتند از:

۱) موقعیت نسبی فضاهای بازار

۲) ویژگی های نوع فعالیتهای

۳) ارتباط و دسترسی به سایر عناصر شهری

۴) جاذبه صنف و راسته های تخصصی

۵) مجاورت فعالیت های مشابه و مکمل هم

۶) امنیت

۷) همبستگی و گرایشهای قومی-مذهبی-نژادی

و با افزایش جمعیت و رشد و توسعه شهرها، فواصل نقاط شهر بیشتر شده همچنین با ارتقاء سطح تکنولوژی و صنعت و امکانات حمل و نقل، نیاز به بستر مناسب جهت وسایل نقلیه به صورت جدی باعث به وجود آمدن راهها و شریانهای شهری شد، "چهره شهرها با سرعت زیادی در حال تغییر و تحول است و در نتیجه حتی در حافظه مردم هم چیزی باقی نمی ماند" (بنه ولو، باور، ۱۳۸۰، ۲۲۶). در نتیجه بازارها به شکل مراکز خرید در بخش های مختلف شهر تجلی نمود و همانند بسیاری از فعالیتهای دیگر انسان، نظام تغییراتی بسیاری در ماهیت مکان بازارها به وجود آورد. نه تنها حمل و نقل کالا تسریع پیدا کرد بلکه نظام ارتباطی مبادله کالا نیز دارای سرعت عمل بیشتری شد. شهرهای بزرگ در دنیایی که تجارت متمرکز به وجود آمده بود به صورت مراکز تجاری در آمدند. همراه با افزایش جمعیت نواحی شهری، شهر عملکرد عمده فروشی و خرده فروشی خود را ادامه داد. اما اهمیت مراکز تجاری بزرگ شهر از کالاهایی که مبادله می شد به روشها و فرایندهایی برای تجارت آنها تغییر ماهیت داد. در دوران ساخت مجتمع بزرگ مسکونی-تجاری و... شهر سازی برچها و بناهای مرتفع نا پیوسته و نه شهر سازی خیابان با نمای ممتد، موجب شد که فروشگاههای دیگر برای طبقه همکف پیش بینی نشود و در مراکز تجاری، اینجا و آنجا گرد هم آیند و این پایان دوره خیابان تجاری بود. تجار به

اولین همایش ملی اندیشه ها و فناوریهای نو در معماری

۲۰ اسفند ۱۳۹۱ تبریز-ایران

انجمن مهندسان معماران ایران

طوبی طبیعی و مثل همیشه برای بهره بردن از مشتریان، همانگونه که در سابق به طور خود جوش در دل شهر گرد می آمدند، این بار در مراکز بزرگ تجاری نواحی پیرامونی، در چند طبقه متمرکز می شوند. فروشگاه بزرگی که در آن مردم به دنبال گذران اوقات فراغت خود نیز می باشند که به سبب وجود کاربردهای سینمایی -فرهنگی -تفریحی چون رستوران -تیرا و ... است. "شیوه زندگی عبارت فشرده ای است که تمامی رفتارهای آدمی را شامل می شود. رفتار با خود، با خانواده و با جامعه؛ رفتارهای خوراکی، پوشاکی، حرکتی و نگاه، هر یک از این رفتارها انعکاس ملموس و ناملموس در شکل دهی فضائی پیرامون دارد" (حائری مازندرانی، ۱۳۸۸، ۳۰) و حال با تحول در شیوه زندگی شهری، دوری از محل کار، حداقل یکبار غذا در روز بیرون از خانه، شکلهای تازه غذا خوردن سریع، رستوران را در دو جنبه کارکردی و تفریحی معرفی می نماید. خلق فضا به عنوان نیاز عرصه های شهری امروزی با تکیه بر انسان محوری بودن آن مدنظر بوده به طوری که علاوه بر رفع مایحتاج زندگی بتوان برای گذراندن اوقات فراغت از حضور چنین فضایی لذت برد و نیز توجه به مطالعات زمینه و توصیه های طراحی در جهت القاء احساس کمک شایانی می نماید. هنر در جهت معرفی ویژگیهای جامعه -نیازها و ... می تواند بهترین شاخصه بوده و نیز بهترین حربه در جهت پاسخگویی به همین نیازهاست. چه بسا ادراک ما از عصر حاضر، به خاطر ارائه هنرمندانه موضوعات پیرامونی بوده، در این وادی، معماری به عنوان نمادی تاریخی بازبانی تصویر گونه به بیان حقایق می پردازد. معماری می تواند در جهت تحقق نیازهای مردم حرکت کند و آرمانهای آنان را به شیوه مناسبی پاسخ داده و به احساسات و نیازهای درونی و امیال آنان جامع عمل بپوشاند و "مبحث فضای معماری -شهری که می تواند، چنانچه خواهیم دید، یکی از بهترین معرف های پیوندهای انسان و محیط کالبدی باشد، امروز مبحثی است هنوز نامشخص و مشروط از نارسائی های علمی و تئوریک های پراکنده و ثابت نشده" (فلامکی، ۱۳۵۳، ۳۴).

هر بنای معماری علاوه بر داشتن کارکردی فرهنگی خود دارای شکل فضایی فرهنگی است و به عنوان عامل فرهنگ ساز در محیط عمل می کند کیفیت یک فضا در جهت توجیه و توصیه یک سری فعالیتها در آن محیط مؤثر است "یک بنا فقط در رابطه با زندگی یک شهر مفهوم پیدا می کند" (بنه ولو، باور، ۱۳۸۰، ۵۳۶). همانطور که بازارهای قدیم مجموعه های چند عملکردی بودند و تمامی نیازهای زندگی شهری و عملکردها و کارکردهای مختلف را در بر گرفته بودند هر یک از مناطق شهری نیز در درون خود و در ارتباط با سایر مناطق تمامی عملکردهای شهری را در خود جای می دهد. جاذبه های تجاری یکی از عناصر اصلی درخشش شهرها و تعیین کننده حوزه نفوذ آنهاست، تجارت و خدمات پیش از پیش مستلزم مکانهای ویژه، سازگار و جذاب است و این در حالی است که از دیرباز در ارزش افزوده زمین در رونق شهر سهیم است. مکان یابی آنها دسترسی به آنها همراه با جای توقف برای مشتریان و تحویل اجناس همگی به شهر سازی شایان توجهی به اسم قطب های شهری ارتباط پیدا میکند. تجارت همان قدر که فعالیت اقتصادی است به همان اندازه نیز فعالیت اجتماعی فرهنگی محسوب می شود خرید بیشتر اوقات، کاری تفریحی و لذت بخش است.

تصویر ۲. پرسپکتیو قطب شهری مآخذ: نگارنده

۳. عوامل شکل دهنده قطب شهری به عنوان مجموعه های چند عملکردی

اکنون عملاً به این نتیجه رسیده ایم که برای حفظ یک زندگی شهری پرتحرک باید بار دیگر کارکردهای مختلف آنرا تا کوچکترین مقیاس ممکن البته بدون نفی نیازهای مختص و کارکرد با یکدیگر مخلوط کنیم جهت سنجش میزان یکپارچگی مجموعه های چند عملکردی با فضای شهری اطراف و نقش آن به عنوان یک جز از کلیت شهر می توان از عوامل ذیل کمک گرفت:

الف- نیازهای درونی ب- نیازهای برونی

۱.۳. نیازهای درونی

در فرایند تفکیک عملکردهای مختلف شهر از یکدیگر برخی کیفیات زندگی شهری از جمله فضای ناشی از تضاد و پیچیدگی را از دست داده ایم برای احیا این کیفیت باید ابتدا فعالیتهای کلیدی زندگی انسان یعنی (سکونت -کار -تفریح) را تک تک و در ارتباط با یکدیگر بشناسیم، با شناخت این عوامل است که می توانیم نیازهای درونی هر جامعه معماری را ارزیابی کرده و تعادلی بین اجزا درون آن برقرار سازیم.

اولین همایش ملی اندیشه ها و فناوریهای نو در معماری

۲۰ اسفند ۱۳۹۱ تبریز-ایران

انجمن مهندسان معماران ایران

۲۰.۱.۳- سکونت

اگر بخواهیم واحدهای مسکونی در متن بافت شهری جا افتاده و ترکیب شوند، باید ارتباط واحدهای مسکونی با شرایط فیزیکی - تراکم شهری - عملکردهای کلیدی و ترکیب کامل با آنها را در نظر بگیریم "این سکون امکان مکث یا آسودن در میان شبکه شلوغ خیابان ها را فراهم می سازد" (پاکزاد، ۱۳۸۶، ۴۲). ارتباط واحد مسکونی با شرایط فیزیکی بدین معناست که واحدهای مسکونی باید بسته به جمعیت خانواده، عادات زیستی، زمان اشتغال واحد در شبانه روز شرایط کنترل طبیعی محیط، شرایط سنی ساکنین و ساعات کاری و ... شکل مناسب خود را پیدا کند. همچنین مجموعه قطب شهری به خاطر طبیعت وجودیش وابسته به تراکم است. هر چند که تراکم بسیار زیاد اثردهی آنرا کاهش می دهد، سه عامل کلیدی جدایی ناپذیر نیازهای مسکن را تعیین می کند: کیفیت محیط زیست - موقعیت یا شرایط اجتماعی و تراکم. قطب شهری سالم نیازمند اختلاطی از عملکردهاست، اما فعالیت ها زمانی در فضایی اجتماع کرده و جمع پذیر می شوند که اولاً افراد امکان درگیر شدن در فعالیت های مختلف موجود در فضا را داشته باشند و این میسر نمی شود مگر با ایجاد فعالیت هائی متنوع در فضا تا فرد بتواند از میان آنها گزینش نموده و در واقع امکان انتخاب فعالیت متناسب با علایق یا نیاز های خود را داشته باشد" (پاکزاد، ۱۳۸۶، ۴۴). فعالیتهای اجتماعی باید با سایر خدمات نظیر خدمات تجاری - رستوران - فضای کار و فضای تفریح در هم آمیخته باشند. حمل و نقل عمومی باید با فعالیتهای تجاری و مسکونی در ارتباط باشد تا ترکیب و انسجام عملکردها به بهترین نحو صورت پذیرد در یک مجموعه قطب شهری همجواری کارکردها از نیاز شدید به حمل و نقل شهری می کاهد.

۲.۱.۳. تفریح

عواملی که علاوه بر انعطاف پذیری باید در انتخاب عملکردهای تفریحی و وقت آزاد در قطب شهری در نظر گرفته شود عبارتند از:

- الف) ایجاد پیاده راهها جهت برقراری ارتباط درونی بین فازهای مختلف زندگی شهری:
- با ایجاد پیاده راهها می توان طبیعی ترین و قدیمی ترین شکل جابه جایی انسان در محیط و بیشترین امکان کشف جاذبه های محیط را به شهروندان بازگرداند، زیرا که "پیاده راهها، معابری با بالاترین حد نقش اجتماعی هستند که در آنها تسلط کامل با عابر پیاده بوده و از وسایل نقلیه موتوری تنها به منظور سرویس دهی به زندگی جاری در معبر استفاده می شود" (پاکزاد، ۱۳۸۶، ۲۷۴).
- ب) اجتناب از تفکیک و انزوایی که زندگی را تضعیف می کند:
- قطب شهری "مکانی را توصیف می کند که به نظر می رسد در آن فرهنگ، اجتماع و تجارت با شادمانی در هم ترکیب شده اند و این مرکز جدید می تواند تلاقیگاه های زندگی اجتماعی مردم باشند" (سمیلی، مخبر، ۱۳۸۴، ۲۰).
- ج) حفظ فضای شهری:

حضور پر شور و مداوم شهروندان از گروههای مختلف باعث سرزندگی قطب شهری می شود و تنوع افراد، رفتارها، تجمع پذیری و تفاوت زمان بهره برداری از کاربری ها، می تواند از عوامل تقویت سرزندگی باشد. قطب شهری به خاطر قابلیتی که در پدید آوردن همجواری های ارتباط عمودی بین فعالیتهای مختلف که در مقیاسهای مختلف کار می کنند دارند می توانند در حفظ و احیای زندگی فضای شهری نقش مؤثری ایفا کند.

تصویر ۳. انعطاف پذیری فضا های قطب شهری ماخذ: نگارنده

۳.۱.۳. کار

امروزه از آنجا که همه صنایع آلوده کننده محیط نیستند و بسیاری از آنها می توانند بدون مزاحمت قابل توجهی برای محیط اطراف به وجود آورند به کار و فعالیت بپردازند. ضرورت تفکیک تمامی فضاهای صنعتی از فضای زیست و شهری همانند گذشته وجود ندارد با در نظر گرفتن شرایط لازم برای عملکردهای مختلف می توان فعالیتهای کاری و همین طور صنعتی کوچک را در ساخت این مجموعه ها جای دارد.

اولین همایش ملی اندیشه ها و فناوریهای نو در معماری

۲۰ اسفند ۱۳۹۱ تبریز-ایران

انجمن مهندسان معمار ایران

۲-۳- نیازهای بیرونی

منظور آن دسته از نیازهای خارجی است که بر شکل گیری بناها در بافت شهری اثر می گذارد و میتوان آن را تحت دو عنوان فضای شهری و الگوی تردد شهری دسته بندی نمود.

۱-۲-۳ فضای شهری

از مهم ترین فضاهای شهری خیابانها هستند و برای زنده نگه داشتن شهرها و فضای شهری باید در مرحله اول خیابانهای شهری را زنده نگه داشت بنابراین می توان طرحهای مجموعه قطب های شهری را طوری در نظر گرفت که شرایط اجتماعی عملکردی لازم برای بدست آوردن خیابانهای زنده و در نتیجه شهری زنده را به وجود آورد. به این ترتیب معماری می تواند علاوه بر پاسخگویی به نیازهای درونی، عملکردهایش متضمن پاسخی مناسب برای محیط شهری نیز باشد و در پی آن هماهنگی و ارتباطی بین فضاهای داخل زیست شهری آن پدید می آید.

۲-۲-۳ الگوی تردد شهری

" تفاوت شهر های گذشته با شهر های امروزی در استفاده متفاوت از نیروی حرکت مکانیکی طی حرکت انسان در فضا است" (پاکزاد، ۱۳۸۶، ۱۲۰) و حمل و نقل عمومی به چند شکل صورت می پذیرد:

الف) حمل و نقل عمومی زیر زمینی: برای مراکز شهری پر تراکم از جمله قطب های شهری مناسب است.

ب) حمل و نقل میانی: مانند آسانسورهای افقی که در پیاده راهها از ارکان اساسی جذب مخاطب می باشد، زیرا شهروندان دارای سنین بالا ویا والدینی که کودک به همراه دارند و یا خریداران جهت حمل اجناس از آن استفاده می نمایند

ج) پارکینگهای اتومبیل در شهر: " در شهر های امروزی ما، اولویت با بخش خدمات است" (پاکزاد، ۱۳۸۶، ۱۲۰) و قطب های شهری باعث رونق استفاده از این فضاهای می شود.

د) حرکت پیاده: تنها در تردد پیاده می توان محیط اطراف را بدون تغییر ناشی از سرعت بالا حرکت درک کرد و در نتیجه زیبایی فضاهای انسانی را درک کرد و " برای آنکه پیاده در حال حرکت ایمن باشد، ضروری است که بر فضا غلبه داشته باشد، زیرا در صورت عدم ایمنی لازم برای پیاده، خواه در حال سکون و خواه در حال حرکت شهروندان از حضور خود در فضا می کاهند و به عبور از آن اکتفا می نمایند" (پاکزاد، ۱۳۸۶، ۲۲۵)

و) خیابان: " نقش خیابان به عنوان مکانی برای تعاملات اجتماعی، دیدارها، برخوردها و صحنه حضور شهروندان شدیداً تضعیف شده است" (پاکزاد، ۱۳۸۶، ۱۳۳) در حال حاضر آنچه به خیابانها شخصیت معینی می دهد آرایش ماهرانه عملکرد درون آن و تلفیق این عملکردها با فضاهائی مانند قطب های شهری است.

۳. نتیجه گیری

توسعه شهرها و بزرگ شدن عرصه های اجتماعی در کلان شهرها، نیاز به حوزه های مختلف توزیع خدمات شهری در نقاط متفاوت را مشهود ساخته است و "نفس وجود قطب های رشد در یک کشور باعث عقب ماندگی دیگر نواحی نمی شود بلکه رشد و توسعه ی اقتصادی را در سطح ملی تحکیم می بخشد" (قنبری، ۱۳۹۰، ۶۳). این نقاط تا حدی قابلیت شناسایی را داشته که برای آن روشهای مشاهده رفتار مردم - پرسشنامه - مصاحبه، پیشنهاد میشود. چراکه معرفی نقاط جدید که در حافظه تاریخی مردم تعریف نشده است تا حدودی با امکان پذیرفته نشدن توسط عموم مردم روبه رو است، ولی در صورتی که نقاطی که در حافظه مردم و جاهد بالایی داشته باشند را مکانیابی نمائیم، این امکان مطرود شده و فقط نیاز به بهینه سازی و ارائه خدمات شهری در قالب قطب های شهری برای آن سایت ها متصور است و همچنین اگر کلان شهرها قابلیت احداث چند قطب شهری را داشته باشند این فضا های پویای شهری بایستی توسط بلوار های شهری به صورت ملکولی بایکدیگر ارتباط داشته باشند "این مراکز به طور معمول در مرکز شهرها و محل تقاطع راه های اصلی شهر شکل می گیرند و از لحاظ عملکردی نیز قلب اقتصادی شهر را تشکیل می دهند. ویژگی های فوق، لزوم تدقیق مطالعات در ابعاد و جنبه های مختلف این فضاهای شهری را مطرح می کند" (صالحی و واسکسی، ۱۳۸۸، ۲۳). در خاتمه باید متذکر شد، بکارگیری تسهیلات اجتماعی و رفاهی مختلف و همچنین کاربری های متفاوت و جذاب برای گروه های مختلف اجتماعی، طول عمر زندگی جمعی روزانه در قطب های شهری را زیاده تر نموده و علاوه بر سرزندگی ناشی از اختلاط گروه های مختلف، منجر به ایجاد امنیت و نهایتاً سرزندگی ناشی از احساس امنیت نیز می شود

مراجع

۱. اوستروفسکی، واتسلاف، ۱۳۸۷، شهرسازی معاصر، ترجمه لادن اعتضادی، انتشارات مرکز نشر جهاد دانشگاهی، چاپ دوم، تهران.

اولین همایش ملی اندیشه ها و فناوریهای نو در معماری

۲۰ اسفند ۱۳۹۱ تبریز-ایران

انجمن مهندسان معمار ایران

- ۲- - - - - بنه -ولو، لئوناردو، ۱۳۸۰، تاریخ معماری - مدرن، ترجمه میرمیر، باور، انتشارات - دانشگاه تهران، چاپ چهارم - - - - -
۳. پاکزاد، جهان‌شاه، ۱۳۸۶، راهنمای طراحی فضاهای شهری در ایران، وزارت مسکن و شهرسازی - دبیرخانه شورای عالی شهرسازی و معماری ایران - معاونت شهرسازی و معماری، انتشارات شهیدی، چاپ سوم
۴. توسلی، محمود، ۱۳۶۵، اصول و روش های طراحی شهری و فضاهای مسکونی در ایران، جلد اول، مرکز تحقیقات معماری و شهرسازی ایران، وزارت مسکن و شهرسازی، تهران.
۵. حائری مازندرانی، محمدرضا، ۱۳۸۸، خانه فرهنگ معماری - بررسی خانه های تاریخی و معاصر به منظور تدوین فرایند معیارهای طراحی خانه، وزارت مسکن و شهرسازی - معاونت شهرسازی و معماری، انتشارات مرکز مطالعاتی و تحقیقاتی شهرسازی و معماری
۶. حائری مازندرانی، محمد رضا، ۱۳۸۸، نقش فضا در معماری ایران - هفت گفتاره در باره زبان و توان معماری، دفتر پژوهشهای فرهنگی
۷. سلطانی، علی و نامداریان، احمد علی، ۱۳۸۹، بررسی تاثیر نیروهای مختلف در شکل گیری فضای شهری، نشریه هویت شهر، شماره ۷، پاییز و زمستان ۱۳۸۹، صص ۱۳۰-۱۲۳
۸. سمیلی، دیوید، ۱۳۸۴، تاریخچه یک موفقیت: احداث مرکز خرید، ترجمه عباس مخبر، نشریه معمار، شماره ۳۳، مهر و آبان ۱۳۸۴، صص ۲۷-۱۷
۹. صالحی واسکسی، احمد و بمانیان، محمدرضا و فراهانی، مریم، ۱۳۸۸، الگو یابی روش ها و سیاست های ساماندهی مرکز تجاری، نشریه آرمان شهر، شماره ۲، بهار و تابستان ۱۳۸۸، صص ۳۰-۲۳
۱۰. صدری، آرش، ۱۳۸۲، طراحی قطب شهری - مجموعه تجاری، فرهنگی، تفریحی - منطقه آزاد شهر مشهد، پایان نامه کارشناسی ارشد معماری و شهرسازی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد مشهد
۱۱. فلاحی، محمدمنصور، ۱۳۵۳، بازشناسی یک پیوند محیطی: فضای کالبدی و فضای زیستی، نشریه محیط شناسی، شماره ۱، دی ماه ۱۳۵۳، صص ۳۸-۳۳
۱۲. قنبری، ابوالفضل و موسوی، میرنجف، ۱۳۹۰، قطب های رشد به مثابه رویکردی در عدم تعادل های ناحیه ای ایران، فصلنامه علمی - پژوهشی فضای جغرافیایی، شماره ۳۴، تابستان ۹۰، صص ۷۲-۵۰
۱۳. لینچ، کوئین، ۱۳۸۱، تئوری شکل خوب شهر، ترجمه سید حسین بحرینی، انتشارات دانشگاه تهران، چاپ دوم، تهران.
۱۴. ماجدی، حمید، ۱۳۸۹، توسعه های شهری امروز، بافت های فرسوده آینده، نشریه هویت شهر، شماره ۶، بهار و تابستان ۱۳۸۹، صص ۹۴-۸۷
۱۵. ماجدی، حمید، ۱۳۸۲، شهرسازی معاصر ایران: تحول در قوانین، ساختارها و روش های شهرسازی در چهار دهه گذشته و چشم انداز آینده، آبادی، فصل نامه شهرسازی و معماری، شماره ۴۱ و ۴۰
۱۶. مشارزاده مهرابی، زهرا و صبری، سینا و صبری، سهیل، ۱۳۸۸، مقایسه تطبیقی نظریات در مورد پارک های اداری و توسعه پایدار شهری، نشریه هویت شهر، شماره ۵، پاییز و زمستان ۱۳۸۸، صص ۱۲۲-۱۱۱
۱۷. مهدوی نژاد، محمدجواد و بمانیان، محمدرضا و خاکسار، ندا، ۱۳۸۹، هویت معماری: تبیین معنای هویت در دوره های پیشامدرن، مدرن و فرامدرن، نشریه هویت شهر، شماره ۷، پاییز و زمستان ۱۳۸۹، صص ۱۲۲-۱۱۳

اولین همایش ملی اندیشه ها و فناوریهای نو در معماری

۲۰ اسفند ۱۳۹۱ تبریز-ایران

انجمن مهندسان معمار ایران

شهر ستیزی ایرانی، امری ارادی یا فعلی جبری؟

علی شامس، پیمان یوسفجوکار،

فوق لیسانس معماری، مدرس دانشگاه، عضو مدعو مرکز پژوهش انرژی دانشگاه نیوکسل استرالیا،

ali.shames@rocketmail.com

لیسانس معماری، دانشجوی فوق لیسانس معماری داخلی، دانشگاه هنر تهران،

چکیده

روند شهرسازی ایران بر اساس باورهای ساده و نهادینه زندگی روزانه اجتماع ایرانی از سویی و جبر اقلیمی و جغرافیایی فلات ایران، در دوره ای طولانی، از نخستین روزهای شهرنشینی ایرانی تا اوایل سده ی حاضر، تقریباً بدون تغییر و مشخصاً ارگانیک، از جنس بافت حیوانی و نه بافت سلولی تعریف شده گیاهی، باقی ماند.

همراه با افزایش جمعیت در دوره پهلوی، با تزریق پول و سرمایه به پیکره اجتماع و دسترسی یافتن بخش بیشتری از مردم به رسانه و آموزش در سایه تکنوکراسی و نیز امکان گسترده تر انتخاب ابزار و مصالح، بافت های شهری به صورت کلونی وار - بر اساس طبقه اجتماعی ساکن و مالک - پدید آمدند. در این دوران است که عملاً شاهد نوعی معماری فردی، شخصی ولی هموژنیزه هستیم. با وقوع جنگ، به دلیل آشفتگی حاصل از جنگ و سردرگمی مسوولان و شهرنشینان و از طرفی کمبود مصالح، همراه با نبود عناصر محافظ و منتقل کننده ی میراث معماری، و ظهور طبقه ی نوشهرنشین که تجربه ای از تعاملات مدنی نیز نداشتند، شاهد پدید آمدن نقاط سرطانی حاصل از جایگزینی مالکان - که به دلیل عدم همگونی فضا و ساکنان منجر به جراحی های آلتراپلاستیک فضاها شد - هستیم؛ شهرهایی فاقد فضاهای شهری جهت ایجاد حس تعلق به شهر، بدون تعامل با ساکنان و نمایشگاهی از خود بزرگ بینی مالکانی با امکان گزینش مصالح فراوان ولی بدون تخصص و اصولاً متخصص گریز که فارغ از عناصری هماهنگ کننده یا متشخص کننده و کنترل کننده، در توهم همه چیز دانی، با قدرت نادانی و بی خبری، شهروند که نه، اتراق کنندگان در شهرواره ها هستند. این نوشتار به توضیح چرایی شهرستیزی ایرانی می پردازد.

واژگان کلیدی: شهرسازی ایران، اقتصاد، خانه های ایرانی، هویت، میراث معماری، تعاملات مدنی، معماری فردی، شهرستیزی

مقدمه:

آنچه شهرهای ما را به کهنه پاره هایی پروصله و چروک از لکه های تیره و عکس شهرهای دیگران - از آمریکا و اروپا گرفته تا همسایگان شمالی و جنوبی - را به کارت پستال هایی رویایی تبدیل کرده است، تن ندادن به ضوابط شهروندی و تعاملات مدنی و پیروی نکردن از آداب و عرف های اجتماعی و به واقع، نداشتن احساس تعلق ما به محله، خانه و شهرمان است. باید برای تبدیل شهر به خانه خود، خود را در قالب خانواده ی شهروندی قلمداد کرد و احترام متقابل با معماری را پذیرفت که این امر در سایه ی اعمال ضوابطی به جهت حرکت به سوی دستیابی به خانه - شهر دلخواه تجلی می یابد. عملکرد انتزاعی معماری - فراتر از ایجاد پناهگاه - آفرینش محیطی غنی برای نشانه ها، زبان و گفتمان و برقراری روابطی است که یک اجتماع را همبند نگه می دارد. نقش عمده ی مدیران و طراحان، بازآفرینش چیزهایی است که برای آنها واژه وجود دارد و دیگری، ایجاد ارکان تسلسل فرهنگ است. نقش فراتر آنها، مدیریت ابهامات و چالش هایی است که در سیستم بروز می کنند: اندیشیدن درباره ی چیزهایی که هنوز واژه ای ندارند و آفرینش ارجاعاتی برای واژه هایی که هنوز چیزی ندارند.

خانواده ها یا قبایلی که به یکدیگر می پیوندند و در باورهای آیینی، سازمان های اجتماعی، شیوه حکومت و روش های تولید همسان، سهیمند، civitas را پدید می آورند - اجتماعی که الزاماً به جا یا ساختگاه خاصی وابسته نیستند؛ اما، زمانی که چنین واحدی، جایی خاص را گزینش می کند و شهری را بنا می نهد تا در آن به تعامل اجتماعی روزانه بپردازد، زیستگاهی برای civitas ها به وجود می آید که از این پس urb نامیده می شوند (۱). بنابراین، فضای شهری (۲)، حوزه ی باورها و داده های مدنی (۳) می شود و اصول مدنی، تعریف کننده ی شکل شهر هستند. زمانی که باورهای مدنی - در جنبه تعاملات اجتماعی و مدنی - ساده و نهادینه شده باشند، تعریف فیزیکی - زیستی آن، یعنی شهر نیز، تعریفی صریح، ساده و مشخص خواهد داشت.

روند شهر سازی ایران نیز بر اساس باورهای ساده و نهادینه زندگی روزانه اجتماع ایرانی از سویی و جبر اقلیمی و جغرافیایی فلات ایران - در دوره ای طولانی از نخستین روزهای شهرنشینی ایرانی تا اوایل سده حاضر - تقریباً بدون تغییر و مشخصاً ارگانیک - از جنس بافت حیوانی و نه بافت سلولی تعریف شده گیاهی - باقی ماند. وجود ابزارآلات ساختمانی بدون بلوغ عصر صنعتی، همراه با مصالح بوم آورد که عملاً در تمام فلات داخلی یک شکل و یک جنس بود (۴) و عدم پا گرفتن اقتصاد فراگیر و قدرتمند سراسری، مانع از امکان بازرگانی و

اولین همایش ملی اندیشه ها و فناوری های نو در معماری

۲۰ اسفند ۱۳۹۱ تبریز-ایران

انجمن مهندسان معمار استان آذربایجان شرقی

جایگاهی مصالح و ابزار می شد؛ از طرفی، رو به درون بودن سلول های خانوادگی ایرانی، شهرها را به مجموعه ای از سلول های همزیست بدل کرد که نقش شهر با باروهایش را، عملاً به سان بافتی همبند یا واضح تر،/تکوباتور تنزل داد.

یک فضا زمانی به خانه تبدیل می شود که احساس خانه بودن را القا کند. امروزه، بیشتر زمان زندگی نه در ساختمان خانه که در فضای شهری می گذرد. شهری که فاقد فضای محیطی مناسب برای ایجاد احساس خانه باشد، احساس تعلق خاطر را در فرد ایجاد نمی کند (۵). عناصر فیزیکی شهر و فضاهای شهری، زنده کننده ی خاطرات در حافظه ی شخصی، جمعی و تاریخی هستند. هر آنچه که دیده می شود، شنیده می شود، بوییده می شود یا لمس می شود، ممکن است یادآور موضوعی خاص باشد. هر عنصری از محیط پیرامون، ممکن است به عنوان لینکی به رخدادهای گذشته و مکان هایی در دوردست، سخنانی که شنیده شده و چیزهایی که تجربه شده، عمل کند (۶). این لینک ها ممکن است بر اثر رفلکس های غیر ارادی (۷) برانگیزاننده باشند یا از راه همسانی (۸)، استعاره بصری (۹)، دگرنامی (۱۰) یا بتادر مفهوم (۱۱) عمل کنند. آنها به عنوان میزانشنی مجازی در زیرساخت یک مفهوم فیزیکی، ایفای نقش می کنند (۱۲). توان فضای شهری _ به عنوان حافظه ی جمع و مکانی تعیین کننده به عنوان مرجع فرهنگ مشترک _ به توان شهر در برآوردن این ویژگی مجازی در کنار چیدمان فیزیکی، جهت برقراری تعامل میان ساکنان آن، بستگی دارد.

آنچه که در پس ذهن تک تک شهرنشینان ایرانی وجود دارد توهمی است نوعاً زاده ی هزاردستان علی حاتمی از هشتی های قدیمی، کوچه های سنگ فرش، کوچه باغ ها، گپ زدن با همسایگان، آب پاشی حیاط و کوچه، روشن نگه داشتن چراغ سردر خانه و آب دادن درختان و گلدان های لب پنجره؛ خاطراتی رنگ پریده که به دلیل ندانم کاری های مدیران و آشنایی نداشتن ساکنان شهر با روابط مدنی و پیچیده تر شدن ارتباطات اجتماعی شهری در نوعی جدید از خانه سازی و صد البته آپارتمان نشینی، منجر به از میان رفتن احساس تعلق خاطر شهرنشین نسبت به آنچه محله و شهر خوانده می شود، شد (۱۳) که نماد هرروزه آن، دیوارنوشته های «همسایه محترم در اینجا آشغال نریزد» یا باغچه های پرزباله ی خالی از گل و گیاه است یا به سادگی پارک کردن خودرو در پیاده روها با تصور آنکه حریم مالکیت خانه تا کوچه ادامه می یابد؛ شاید اگر تصور گسترش حریم خانه تا کوچه منجر به پیروی از اصولی خانگی همانند تمیز نگه داشتن آن یا نگهداری از فضای سبز آن حریم می شد، جای بحثی نبود (۱۴). در عین حال، به دلیل نبود الگو، ساختار و ادب خاص معماری، درک و شعور مدنی در زمینه طراحی جداره های خارجی خانه وجود ندارد. تا حدوده شصت سال پیش، خانه هایمان نمایی از بیرون نداشتند و کوچه ها با دیوارهایی در دو سو احاطه می شدند. پس از آن بود که به دلیل تغییرات اجتماعی و در نتیجه، پیچیده تر شدن شهرنشینی، خانه ها دارای نمای رو به شهر شدند و همچون مسوولیت هر شخص در قبال نوع پوشیدن لباس و رفتار اجتماعی، مسوولیتی جدید و بی سابقه در رابطه با نوع نمای ملک هر شهرنشین، برای وی به وجود آمد. از آنجا که خانه های ایرانی فاقد نمای خارجی طراحی شده بودند _ مگر در حدی محدود در آستانه ی درگاه ها _ مالک ایرانی هیچگاه با اتفاقی به نام نمای شهری ملک خود روبرو نبود. با تعریف عناصر جدید شهری _ در اوایل دوره ی پهلوی _ همچون پارک، خیابان و هویت منحصر به فرد اشخاص در قالب نام و نام خانوادگی، مالک شهرنشین ایرانی در جهت کسب هویت فردی، در چهار چوب الگوی روشن، صریح و واضح مدرنیته دولتی، با احتیاط فراوان به طراحی نمای ساختمان خود در چهار چوب نخبه سالاری دیوانسالاری حاکم پرداخت (۱۵). در این دوران، نما ها بر اساس الگوی مشترک طراحی و به وسیله ی کارگران غربی محدود حرفه ای و با استفاده از باز شوهای مدولار _ حاصل از سرعت ساخت و ساز و مدیریت الگوی برداری های غربی توسط مراجع ساخت _ اجرا می شدند. در شیراز، بخش های نوین شهری، بر اساس الگوی مشخص حکومتی و به دلیل وسعت کم و جمعیت اندک به صورتی هموزن در جاهایی مثل خیابان احمدی کهنه، زند، وصال، خیام، فرح، منوچهری، قالی و داریوش شکل گرفتند: معماری به جرات ایرانی، فرهیخته و در مقیاس شهری. همراه با افزایش جمعیت، با تزریق پول و سرمایه به پیکر اجتماع و دسترسی بخش وسیع تر مردم به رسانه و آموزش، در سایه تکنوکراسی فراگیر و امکان گسترده تر انتخاب ابزار و مصالح، بافت های شهری به صورت کلونی وار بر پایه طبقه اجتماعی ساکن و مالک آن پدید آمدند؛ کوی استادان دانشگاه در زرگری، باغ ناری و باغ ارم، کوی امیران ارتش در باغشاه، منازل مسکونی پانصد دستگاه، کوی های طبقه متوسط و روشنفکر در گوشه و کنار و به ویژه پیرامون بلوار زند از خیابان انوری تا باغشاه، به مدد نوع تفکر و وابستگی داشتن به طبقه خاص اجتماع ساکنان، از همسانی، تعامل و درک متقابل معماری و فضاهای شهری برخوردار بودند. در این دوران است که شاهد نوعی معماری فردی، شخصی، منحصر به فرد و در عین حال هموزنیزه هستیم. عملاً داروی سوسپانسیونی از ذرات مجزا که مخلوطی همگن و شفا بخش برای ماهیت شهر است. اوج این هموزنیزه بودن را در شهرک های ساخته شده به دست مشاوران و شرکت های خصوصی در حجم های بزرگ می بینیم: شهرک معالی آباد شیراز یا شهرک غرب تهران که تحت نظارت مشاوران ارشد به دست مشاوران دیگر و حتی تک مالکان ساخته شدند. به جرات می توان بافت های شهری این دوران را با بهترین نمونه های مشابه خود در غرب مقایسه کرد؛ بافت های شهری که خود مولود پذیرش مسوولیت مدنی سازندگان و از سویی مولد مدنیت ساکنان خود بودند: رابطه ی میان مولف و اثر (۱۶). از دهه شصت، با جابجایی و مهاجرت جمعیت شهری و روستایی در ابعاد بسیار بزرگ، بافت مدنی شهر ها دچار تغییرات جدی شد. با وقوع جنگ، به دلیل آشفتگی حاصل

اولین همایش ملی اندیشه ها و فنآوری های نو در معماری

۲۰ اسفند ۱۳۹۱ تبریز-ایران

انجمن مهندسان معمار ایران

-- از جنگ و سردرگمی مسئولان و شهرنشینان و از طرفی کمبود مصالح و قطع ارتباطات با جهان خارج، همراه با نبود عناصر محافظه و منتقل کننده ی میراث معماری مدنی و ظهور طبقه ای نو شهر نشین شبه بورژوا که تجربه ای از تعاملات مدنی نیز نداشتند، شاهد پدید آمدن نقاط سرطانی بالقوه، حاصل از جای گزینی مالکان با متصرفان _ که آنچنان که بعدا دیده شد، به دلیل عدم همگونی فضا با ساکنان، منجر به جراحی های عجیب آلترا پلاستیک فضا ها و تبدیل آن ها به چیزی مشابه اتوبوس های اروپایی ساز آراسته شده ی افغانی / پاکستانی شد _ یا کلونی های بیمار حاصل از همنشینی نقاط بیمار مسکونی بودیم.

صرف نظر از این بحران وخیم، ساده انگاشتن ناگوار ماهیت انسان خواهد بود اگر معتقد باشیم که گزینه ی زیبایی شناختی در میان افراد جامعه که پایین تر از سطح مشخصی از درآمد و استاندارد های زندگی به سر می برند، ناپدید می شود و یا معنایش را از دست می دهد و جایش را استیصال می گیرد. آنچه از نگاه بیرونی، فقر ابزار ها و تنازع بقاست، همیشه فرآیندی از ارزش گذاری زیبایی شناختی را در خود جا می دهد؛ این نکته، درباره ی کسانی که در فرهنگ متعالی آموزش دیده اند، صدق می کند؛ کسانی که سلیقه هایشان بر اساس توصیفی دقیق و استدلالی انتقادی پرورش یافته است. این نکته، در جایی که سلیقه از طریق مصرف توده ای تصاویر و اشیای پیش ساخته شکل گرفته است نیز می تواند مصداق داشته باشد. این امر، در باره ی فرهنگ های پیش از مدرن نیز که روابط و سلیقه های ایشان بر اساس سنت های دیر پا استوار است نیز درست است. در جایی که این سنت ها، گسسته شده و هیچ الگوی فرهنگی واضحی وجود ندارد نیز، درست است. هیچ اهمیت ندارد که شرایط چه باشد؛ گزینه ی زیبایی شناختی را می توان در همه ی شرایط زندگی انسان به عنوان بخشی مهم از ادراک و کنش مشاهده کرد. آنچه اهمیت دارد، سمت و سو دادن به آن در قالب های مدنی و شهری در جهت دستیابی به بافتی فرهیخته، دموکراتیک و هماهنگ با متن (۱۷) است. چپستی و چگونگی این کنترل، نیاز به بحث های بنیادین و از ابتدا ندارد. نگاهی به کشور های اروپایی و حتی همسایان خود در پیرامون مدیریت، از مراکش گرفته تا ترکیه و حتی کشور های خلیج فارس، چگونگی این کنترل و راه یابی را به وضوح نشان می دهد.

شهر ما نخستین شهر این جهان نیست که با مساله ای به نام ساخت و ساز لجام گسیخته و توده ای از سلول های همزیست رو به روست، ولی عدم وجود تسلسل و تداوم فرهنگ مدنی معماری، عدم وجود کنترل بر غایت آرزوی خود نمایی مالکان، عدم احساس مسوولیت یا عدم توانایی در صیانت از حریم طراحان از جانب مدیران، عدم سواد طراحان، عدم مبادلات فرهنگی با جهان، اقتصاد تعریف نشده ی ساخت و ساز، عدم تخصص و توان مسوولان شهری و عدم وجود فرهنگ تعاملات مدنی و احساس مدنیت و شهروندی _ به دلیل نبود آموزش و قوانین _ سبب شده است که شهر های ما، امروزه، به چند پاره هایی از وصله های چرک تبدیل شوند؛ شهر هایی فاقد فضاهای شهری جهت ایجاد احساس تعلق، بدون تعامل با ساکنان و نمایشگاهی از خود بزرگ بینی مالکانی با امکان گزینش مصالح فراوان، ولی بدون تخصص و متخصص گریز که فارغ از عنصری هماهنگ کننده، یا متخصص کننده و کنترل کننده و متخصص، در توهم همه چیز دانی با قدرت نادانی و بی خبری، نه تنها urb نیستند که civitas بودنشان نیز تنها دلیلی اکولوژیک دارد و در محیطی ارگانیک با تولید سموم خود، بستر را آلوده می کنند و در جهت ارضای امیال پیش پا افتاده ی خود، ابائی از گسترش عفونتی محتوم و حاصل، ندارند. در این میان مدیران ساخت و ساز سعی دارند تا با نشان دادن " پیپ " بگویند: " این یک پیپ نیست " (۱۸).

مراجع:

1. Fustel De Coulange, N.D; La Cite Antique;
2. L.Hachette Publications; 3rd edition; Paris; 1870
3. Urban space
۴. مدنی در معنای civic
۵. معماریان، غلام حسین؛ آشنایی با معماری مسکونی ایران (گونه شنا سی درون گرا)؛ دانشگاه علم و صنعت ایران؛ چاپ نخست؛ تهران؛ فروردین ۱۳۷۳
۶. مجتبی پور، رسول؛ سرشت معماری؛ نقش خورشید - پلشیر؛ چاپ اول؛ تهران؛ اسفند ۱۳۷۸؛ ص ۵۷
۷. " بوق کارخانه ریسندگی " و اشاره ی ظریف مهرداد ابروآنیان به آن در بازسازی سایت فرهنگی شیراز، نمونه ای از درک عمیق این موضوع از سوی طراح است.
۸. همانند سگ های آزمایش Pavlov
9. Resemblance
10. Visual metaphor
11. Metonymy
12. Synecdoche
۱۳. دیوار آرامستان دارالسلام شیراز و طراحی بر جسته ی مهرداد ابروآنیان با همین روش ها، برای مخاطب شیرازی بر انگیزاننده هستند.
14. N.J. Habraken ; supports; An Alternative to mass Architecture; The Architectural Press; London; 1985
۱۵. مدنی پور، علی؛ طراحی فضای شهری؛ شرکت پردازش و برنامه ریزی شهری؛ چاپ اول؛ تهران؛ ۱۳۷۹؛ ص ۱۲۰

اولین همایش ملی اندیشه ها و فناوری های نو در معماری ۲۰ اسفند ۱۳۹۱ تبریز-ایران

انجمن مهندسی معماری ایران

- 17. Ambivalence
- 18. Context

۱۶. - میلانی، عباس؛ تجدد و تجدد-ستیزی در ایران؛ نشر اختران؛ چاپ-نهم؛ تهران؛ ۱۳۸۵؛ ص ۱۴۷- -

۱۹. اشاره به اثر رنه ماگريت

اولین همایش ملی اندیشه ها و فناوری های نو در معماری

۲۰ اسفند ۱۳۹۱ تبریز-ایران

انجمن علمی بهشتیان معماران ایران

بیت شهر: تاثیر تکنولوژی سایبر بر معماری و شهرسازی

علی شامس، فوق لیسانس معماری، مدرس دانشگاه، عضو مدعو مرکز پژوهش انرژی دانشگاه نیوکسل استرالیا،
ali.shames@rocketmail.com
پیمان یوسف جوکار، لیسانس معماری، دانشجوی فوق لیسانس معماری داخلی، دانشگاه هنر تهران،

چکیده

اگرچه امروزه عنوان اینترنت، شبکه، یا شبکه جهانی نامی بسیار آشنا و میزان کاربرد آن در هر لحظه در حال افزایش است، هنوز و همچنان موضوعی تازه و نو می نماید؛ آنچنان نو که نمی توان اثرات و تبعات آن را با هیچ چیز دیگری در تاریخ بشر مقایسه کرد. تا پیش از دستیابی به الکتریسیته و به تبع آن دستیابی به امکان انتقال سریع اطلاعات - از طریق تبدیل حروف به پالس و جریان الکتریکی - فضای ارتباطی، وابسته به الفبا و زبان های رایج بشری بود و ارتباطات یا به شکل رودر رو و یا از راه ارسال نوشتار به فواصل دور و نزدیک صورت می پذیرفت. پس از در انقیاد گرفتن الکتریسیته بشر توانست تا اطلاعات خود را در هر لحظه و به هر تعداد، به نقاط مختلفی از جهان ارسال نماید. از آن پس زبان ها و فرم های نوشتاری تازه تری - برای ایجاد ارتباطات - جایگزین حروف الفبایی گذشته شدند؛ مثال بارز این امر کاربرد حرف e به عنوان شاخصه فضای ارتباطات الکترونیک و دیجیتال است. امروزه امتزاج زبان و الکتریسیته، و اتحاد پیشینه پیچیدگی با پیشینه سرعت در ارتباطات دیجیتالی، سنت های مدنی پیشین را تا حد زیادی دستخوش تغییر کرده است. اکنون در بخش بزرگی از کره خاکی برای آن که فردی بتواند عضوی از اجتماعی خاص محسوب شود، عضویت و بودن در فضای مجازی آن اجتماع، ضروری و در موارد بسیاری مهم تر از بودن در مکان واقعی فیزیکی است؛ جایزه ای که آقاخان در جشن فارغ التحصیلی سال ۱۹۹۴ دانشگاه ام. آی. تی^۸ دریافت کرد مصداق بارزی بر این مدعاست. در این مراسم او به جای جایزه سنتی - یعنی کسب رتبه افتخاری برای عضویت در ام. آی. تی - یک لپ تاپ و یک نشانی الکترونیکی در شبکه ام. آی. تی را دریافت نمود.

در عصر رنسانس، ویتروین من^۹ لئوناردو داوینچی به نوعی بیانگر اصول طراحی معماری آن دوره و ارتباط کالبد انسان با فضای معماری پیرامونش بود؛ معماری رینه ای که بر پایه آرمان های هندسه اقلیدسی - یعنی خلوص، سادگی و ایستایی - شکل گرفت. در دوران باروک، مرد مبنای داوینچی جای خود را به معیار تازه تری یعنی آپولو و دختر^{۱۰} - اثر جوانی برنینی - داد و به این ترتیب حرکت و پویایی پیکره ها در هر سه بردار فضایی - که نشانگر احساسات پویای انسانی نیز بود - ملاک طراحی و آفرینش در حوزه های مختلف هنر و معماری شد و ارتباط انسان با معماری رنگی تازه تر یافت. امروزه، یعنی در عصر فضای سایبر، رابطه میان کالبد انسانی و معماری به گونه ای دیگر است؛ ارتباطی که نه مبتنی بر هندسه اقلیدسی رنسانسی و نه استوار بر رابطه سینوسی باروک می باشد؛ به واقع اینک آمیزه ای از هر دو، در قالب مرد چمن زن^{۱۱} استفن هاوکینگ تبلور یافته است؛ یعنی فضا و معماری تازه ای میان واقعیت و مجاز. به عبارت دیگر در این عصر، ارواح دیجیتالی انسان ها همواره میان دو جهان واقعی و مجازی در حال زندگی، حرکت و پوشش اند.

در این جهان تازه، معماران و شهرسازان در تلاشند تا سه فضای فیزیکی، ذهنی و سایبر را به مثابه مجموعه واحدی از بدن و گستره الکترونیکی آن با یکدیگر پیوند دهند، از همین روی نیز یکی از جذاب ترین پرسش های آغاز هزاره جدید، نحوه ارتباط فضای فیزیکی و مجازی با یکدیگر است. آنچه که در این نوشتار بدان پرداخته شده است، بازبینی معماری و شهرسازی بر پایه دیدگاه هایی چون انقلاب ارتباطات دیجیتال، روند ریزسازی قطعات الکترونیک، بازآرایی بیت ها، و چیرگی نرم افزار بر ماده است. اما، به واقع چه الزامی برای این بازبینی وجود دارد؟

کلید واژه:

تکنولوژی سایبر، فضای مجازی، فضای فیزیکی.

پیشگفتار

شکل گیری استخوان بندی اجتماعی و آرایش فضایی عصر دیجیتال بر امور بی شماری - از جمله، دسترسی به منافع اقتصادی، خدمات عمومی، شخصیت و ماهیت گفتمان عمومی، فرم فعالیت های فرهنگی و مدنی، ساختار قدرت، و همین طور همه تجاری که بافت و شکل فعالیت های روزانه ما را شکل می دهند - تاثیرگذار بوده است. دگرگونی های بزرگ و اجتناب ناپذیری در راه اند، اما، ما انسان ها نیز موجوداتی منفعل - که قادر به تغییر سرنوشت خود نیستند - نمی باشیم. اگر دریابیم که چه چیز در حال به وقوع پیوستن است و بتوانیم متغیرهای پیش رو را شناسایی کنیم، آن گاه، قدرت مداخله، ایستادگی، سازمان دهی، و در نهایت، برنامه ریزی و طراحی را خواهیم داشت.

⁸ M.I.T.

⁹ Vitruvian Man

¹⁰ Apollo and daughter

¹¹ Lawnmower Man

اولین همایش ملی اندیشه ها و فناوری های نو در معماری

۲۰ اسفند ۱۳۹۱ تبریز-ایران

انجمن مهندسان معمار ایران - تهران

آگوراهای الکترونیک^{۱۲}

در گذشته‌ای نه چندان دور و به صورت سنتی، شما باید برای انجام پاره‌ای امور به مکان‌های بسیاری می رفتید: آگورا، میدان، فوروم، کافه، خیابان اصلی، بازار، ساحل، ورزشگاه، حمام عمومی، سلف سرویس دانشگاه، اتاق‌های عمومی خوابگاه، دفتر و یا باشگاه. در همه این مکان‌ها، شما همواره بر آن بودید که مرتبه اجتماعی و نقش مدنی خود را استوارتر سازید. از سویی، مکانی که در آن قدم می گذاشتید، به نوعی شیوه معرفی، بیان، رفتار و تعاملات شما را تعیین می کرد. اما، شبکه جهانی کامپیوتری - یعنی آگورای الکترونیک - نه تنها بازتعریفی از چگونگی گردهم آری‌ها، اجتماعات، و زندگی مدنی را طرح نموده، که بسیاری از آن‌ها را دگرگون و جابه جا کرده است و یا حتی برخی را برخواهد انداخت. شبکه دارای ساختار فیزیکی متفاوتی است و با قواعدی بسیار متفاوت‌تر از آنچه بر فضای شهرهای جهان فیزیکی حاکم است عمل می کند. شاید بتوان گفت که شبکه دارای همان نقش اساسی آگوراهای یونان باستان - با مرکزیت جغرافیایی در شهر، فضای محاط و معماری یادمانی، بر پایه نگاه ارسطو - اما در سده بیست و یکم است.

شبکه، یک سایت شهری در برابر ماست تا در آن بیت شهر را طراحی کنیم؛ شبه جزیره میندیری^{۱۳} برای تبدیل شدن به میلئوس^{۱۴}. اما باید دانست که این مستعمره جدید، خود، همه باورهای کهن معماری را زیر و رو خواهد کرد. این شهر جدید، در هیچ نقطه مشخصی از زمین جای ندارد و به جای شکل گیری بر اساس ارزش زمین و دسترسی‌ها، بر پایه پهنای باند و امکان ارتباط، شکل گرفته است؛ همین طور در کنش و واکنش هایش، ناهمزمان است و شهروندان بی شمارش، موضوعاتی غیرمادی، و در واقع بی شماری نام و عنوان هستند؛ مکان هایش هم به گونه ای مجازی با نرم‌افزارها - و نه با سنگ و آجر - پدید آمده اند و به جای درها و راه‌ها، به وسیله لینک‌های منطقی به هم مربوط می شوند.

نقطه اوج فیلم علمی - تخیلی چمن چین^{۱۵} جایی است که در آن، بدن شخصیت اول فیلم، جاب اسمیت، در دوایری مانند ویترووین من^{۱۶} لئوناردو داوینچی جای گرفته تا به این وسیله روح الکترونیکی او در شبکه قرار گیرد. به این ترتیب دوربین مدام میان دو فضای واقعی و مجازی یعنی پیکر مرد و روح الکترونیکی او در شبکه جا به جا می شود. ویترووین من که روزگاری معیاری برای شهرسازی و خانه سازی رنسانسی برآمته و آلبرتی بود اینک به جاب اسمیت تغییر ماهیت داده، شهرسازی و خانه سازی عصر دیجیتال را بنیان می نهد؛ عصری که در آن، فضاها، میان مجاز و واقعیت دست و پا می زنند.

استفن هاوکنگ^{۱۷} سایبر نشین، در حال سخن گفتن است. آیا به راستی سخن می گوید؟ واژه گوی وُلتراکس^{۱۸} نصب شده بر روی ویلچر او، نقش واسطه سخنگوی او با فضای پیرامون را عهده دار است. در حالی که کالبد او خاموش است، انگشتان لرزانش به کندی، جویستیک ویلچرش را به حرکت در می آورد تا حروف را از روی مانیتور گزینش کند، آن گاه نرم افزاری با یاری قطعات سلیکونی، واژگان را به جمله، و جمله‌ها را به پاراگراف تبدیل می کند و سپس آن را به صورت نوایی انسانی از بلندگوها پخش می کند. اندامی جدید به کالبد سنتی بشری افزوده شده! اندامی جدا از او، اما در حیطه اختیارات و عملکرد او.^{۱۹}

"اینک، در این عصر، همه ما سایبر نشین هستیم^{۲۰} و معماران و شهرسازان عصر دیجیتال باید تعریفی تازه از بدن در فضا ارائه کنند." انقلاب بزرگی که در تولید ریز-ابزارهای الکترونیک رخ داده است، تا اندک زمانی دیگر، ما را قادر خواهد ساخت تا از اندام‌های قابل تعویضی که به سیستم عصبی خارجی مان متصل می شوند بهره مند گردیم.^{۲۱} آن‌گاه که این اندام‌های الکترونیکی به رگ و پی ما وصل

^{۱۲} آگوراهای یونانی، یک نمونه پروتوتایپ از فضای عمومی شهری هستند. آگورا در یک شهر یونان باستان، فضایی باز و مرکزی بود که زندگی عمومی در آن جریان داشت و وجود آن، شهر بودن یک شهر را به اثبات می رساند؛ در غیر این صورت عنوان مستعمره نشین بر آن حوزه مدنی نهاده می شد.

^{۱۳} Meander

^{۱۴} Miletus

^{۱۵} Man The Lawn mower

^{۱۶} - Vitrovian Man

ویترووین من عنوان طرحی از لئوناردو داوینچی در حدود سال ۱۴۸۷ است که با تکیه بر رساله ویتروویوس پدید آمده و بیانگر تناسبات کالبد انسانی و رابطه آن با هندسه است.

^{۱۷} Stephen Hawking

^{۱۸} Voltrax

^{۱۹} Tod Machover, "Hyperinstruments: A progress Report 1987-91," MIT Media Laboratory, January 1992

^{۲۰} این عبارت برگرفته از سایبرنتیک اورگانیسم (Cybernetic Organism) است و به کالبدهایی مصنوعی ای اشاره دارد که به واسطه هوش انسانی عمل

می کنند. در کتاب شهر و ستارگان اثر آرتورسی. کلارک به سال ۱۹۵۶، انسان‌ها، هوش خود را به ماشین منتقل می کنند. ر.ک: Mark C.Taylor, "The Betrayal of the body: Live Not," in *Notes* (Chicago: university of Chicago press, 1993), pp.214-55

اولین همایش ملی اندیشه ها و فناوری های نو در معماری

۲۰ اسفند ۱۳۹۱ تبریز-ایران

انجمن مهندسان معمار ایران

-- شوند، فاصله میان -کربن- سیلیکون از میان خواهد رفت و پیوند میان سیستم عصبی -درونی- و جهان دیجیتال -برونی- شبکه ای جدید پدید خواهد آورد که در نتیجه آن ما به سایبرنشینانی مدولار، قابل بازآرایی، بی کران و فراگیر بدل خواهیم شد. همراه با کوچک تر شدن و اتصال هر چه بیشتر ابزارهای الکترونیک به پیکر ما، این ابزارها، پوسته های سنتی پلاستیکی خود را نیز رها خواهند کرد^{۲۲} و بیشتر به پوشاک قابل پوشیدن و راحت تبدیل خواهند شد؛ این امر بی گمان درباره معماری نیز صادق خواهد بود؛ به عبارت دیگر برخی از اندامهای الکترونیکی شما در محیط پیرامونی تان جای خواهند گرفت. بنابراین سکونت دارای معنایی جدید خواهد شد - معنایی فراتر از مفهوم قرارگیری پیکر شما در فضای تعریف شده معماری، و نزدیک تر به مفهوم اتصال سیستم عصبی تان به شبکه الکترونیکی پیرامون؛ یعنی اتاق و خانه تان بخشی از کالبد شما، و کالبد شما پاره ای از خانه تان خواهد گردید.

شاید بتوان گفت که همه ما به سایبرنشینانی مبدل خواهیم شد که در هر دقیقه قادرند خود را بازآرایی کنند و این کار به وسیله بافت های عصبی و اندام های قابل اجاره، و بسط و گسترش حوزه کالبدی در فضا - تا آنجا که منابع اولیه اجازه دهند- صورت خواهد پذیرفت. به این ترتیب، برای سایبرنشینان، مرز مطلق میان درون و بیرون وجود نخواهد داشت و واژه خود و دیگر نیز قابلیت تعریفی چند باره می یابد؛ بنابر این تمامی تفاوت ها نسبی خواهند بود. هنگامی که ما دو جهان، یعنی جهان واقعی سه بعدی و دنیای مجازی کامپیوتر- ساز را به طور همزمان تجربه نماییم، در خواهیم یافت که تفاوت قابل شدن میان آن دو ممکن است بسیار دشوار و یا حتی ناممکن باشد.

اینک، همزمان با کم رنگ تر شدن مرزهای کالبد و محدوده سیستم عصبی، متافیزین ها به جای صحبت از مسائل ذهن/کالبد از مسائل ذهن/شبکه سخن برانند. برخی نیز شاید از این پس جایگاه اندیشیدن را بخش مرطوب کربن/ سیلیکون - یعنی عنوان پست مدرن مغز- به شمار نیاورند.

اکنون ما ساکنان سایبر در خانه هایمان لمیده ایم، در جهانی پر از صداهای بدون جسم - که کلام در آن ها آزادانه در فضا و زمان جا به جا می شود و گفتگوهای بدون حضور جسمانی صورت می پذیرد؛ ما در جاهایی به ملاقات یکدیگر می رویم که در هیچ نقشه شهری ای یافت نمی شود. بر خلاف ویترووین من داوینچی، انسان دور- دسترس نمی تواند در دوایر دقیقی که بیان گر حد دسترسی اوست محاط شود. ما نه تنها حدودی نداریم، که حتی مقیاس مشخصی نیز نداریم.

بیت شهر

در طول هزاره های متمادی معماران با توجه و تمرکز بر ویژگی های بدن پوست پوش^{۲۳} - یعنی همین پیکر انسانی- و محیط محسوس پیرامونی، بر آن بوده اند که به این بدن، پناهگاه، آسایش و امنیت را ارزانی کنند. آن ها از تدابیری همچون ایجاد نور مناسب در محیط زندگی، به کارگیری مواد مختلف با درجات متفاوت نرمی و سختی، استفاده از موادی با بوها و رایحه های مطلوب و ... در جهت ایجاد شرایطی مناسب برای اموری چون گفتگو، نغمه سرایی، هم نشینی و در نهایت، چیزی که آن را زندگی می نامیم مدد جسته اند. باری در عصر حاضر دغدغه خاطر این طراحان چیزی بسیار بیش از گذشته خواهد بود. اکنون آن ها با بدن ها و در واقع پدیده هایی تازه تر نیز مواجه اند: بدن های مجازی! بدن هایی با تعاریف گوناگون که از یک سو قادرند تا فواصل دوردست را حس نموده، در آن ها به فعالیت بپردازند، و از سوی دیگر به عنوان بخشی از محیط پیرامونی خود، در آن محصور باشند.

هنگامی که در اتوبوس به آی پد خود گوش می کنید، درون اتوبوس هستید، محیط پیرامون خود را می بینید اما در فضای صوتی دیگری به سر می برید. وقتی یک کلاه دیداری- شنیداری^{۲۴} بر سر دارید، پاهایتان در جهان فیزیکی قرار دارند، حتی آن را تا حدی حس می کنید اما در سویی دیگر، بخش عمده ای از حس هایتان در جهانی کاملاً مجازی فعالیت می کنند. همین طور وقتی که در یک تله کنفرانس، در ارتباطی کلامی و بصری با مخاطب هستید، باز هم تفاوت محیط فیزیکی پیرامونی را احساس خواهید کرد.

امروزه اتحاد کلاسیک میان فضای معماری و تجربی از میان رفته است؛ همان گونه که مدت ها پیش تر از این در صحنه تئاتر از میان رفته بود. اکنون معماران باید تدابیری تازه تر را برای طراحی به کاربندند. اگر اندکی و یا بسیار به گذشته بازگردیم، در خواهیم یافت که ما/هالی سایبر، سایبورگ ها^{۲۵}، بسیار خوشبخت تر از پیشینیان خود هستیم. در سده های بی شمار پیش از سیلیکون، نیاکان ما به اجبار همه کارهای

^{۲۱} تکنولوژی شبکه پیکری در دهه ۱۹۹۰ با سرعت بسیار رو به رشد نهاد. برای مثال، میان ابزارهای الکترونیکی، ارتباط مادون قرمز برقرار شد و چنین ابزارهایی به سرعت همه گیر شدند؛ در ادامه این روند کامپیوترهایی که به آسودگی قابلیت پوشیدن داشته باشند نیز پا به عرصه وجود نهادند.

^{۲۲} "A soft portable telephone, a soft lap computer, a soft camera," I. D. 39:3 (May/June 1992): 28-29.

^{۲۳} Skin Bounded Body

^{۲۴} H.M.S.D:Head-Mounted Stereo Display

^{۲۵} Cyborg

اولین همایش ملی اندیشه ها و فناوری های نو در معماری

۲۰ اسفند ۱۳۹۱ تبریز-ایران

انجمن مهندسان معمار ایران

خود را در چارچوب پروتوپلاسم انجام می دادند. از آنجایی که آن ها شانس بسیار اندک برای گسترش سیستم عصبی یا تکامل بخشیدن اقدام های بدنی خود داشتند، شهرها و ساختمان ها را به شکلی دقیق و بر پایه مقیاس ها و محدودیت های جسمانی، برای ملاقات های رو در رو و تعاملات بدنی بنا می نهادند.

زندگی در مکان های پیش- سایبروندی^{۲۶} تجربه ای بسیار متفاوت با امروز بود. باید امتحان می کردید!

بازاندیشی درباره معماری: مکان های قابل برنامه ریزی

در زمان هایی نه چندان دور ساختمان ها بیانگر کارکرد بنیادهای درون خود بودند؛ ایستگاه های آتش نشانی، مدرسه ها، زندان ها و ... هر یک به منظور خاصی طراحی و ساخته می شدند، و یا کاخ های سلطنتی همچون ورسای، شهر ممنوعه و دژ سرخ دهلی مکانی برای سکونت فرمانروایان و نشانی از قدرت و عظمت آنان به شمار می رفتند؛ به همین ترتیب سالن سمینار بالاترین طبقه دفتر مرکزی جنرال موتورز نیز تا همین اواخر جایی برای تصمیم گیری اربابان سیگار به دست صناع در مورد کشورها بود. به واقع ساختمان هایی از این دست، همه و همه در عصر خویش بر اساس کاربردهایشان قابل تمیز از یکدیگر و تعیین کننده مرتبه و موقعیت اجتماعی کاربرانشان بودند.

ویتروویوس بر این باور بود که فرم باید بر پایه کاربرد بنا و هدف از ساختن آن شکل گیرد. ^{۲۷} معمار انقلابی فرانسوی هم بر همین باور بود و به همین دلیل نیز هنگامی که خواستار نظم نوین اجتماعی شد، سخت افزار آرمانشهر خود^{۲۸} را به گونه ای طراحی کرد که ساختمان های آن به صراحت و روشنی بیان گر بنیادهای درونی خود باشند.

از آنچه گفته شد می توان دریافت که تا همین اواخر ساختار درونی هر بنا نه تنها بر نهادهای که درون آن جای می گرفت که حتی بر تعاملات فیزیکی در بخش های مختلف آن نیز تأثیری مستقیم و مطلق داشت و این به معنای یک تعامل دقیق میان زندگی انسان با خاک، سنگ و آجر بود، درست مانند حلزون و لاک آن؛ نیز در صورت هر عدم تطابق، ساختمان و یا نهاد درون آن باید خود را با دیگری هماهنگ می کرد. وینستون چرچیل درباره ساختمان پارلمان بریتانیا در موجزترین سخن گفت: " ما ساختمان هایمان را شکل می دهیم و ساختمان هایمان ما را".

در هر ساختمانی -از یک مغازه سنتی گرفته تا کتابخانه، تئاتر، مدرسه، بانک، بازار بورس، دفتر، خانه و ...- پلان طبقات، بیان گر نحوه کارکرد آن هاست. در هر یک از این مکان ها فضاهای مشخصی با کارکردهای مختلف در کنار یکدیگر قرار می گیرند و ارتباط این فضاها به وسیله درها و راهروها در یک سیستم سیرکولاسیون دقیق، تعریف و تعبیه می شود. علاوه بر این همین سیستم، ارتباط ساختمان با فضای شهری و محیط بیرونی را از طریق پنجره ها، درها، و ... برقرار می سازد.

در مقیاس شهری، خیابان ها و فضاهای عمومی، ساختمان ها را به یکدیگر مرتبط می کنند. معماران کلاسیک سده های هجدهم و نوزدهم، فضاهای ساختمانی را بر اساس سلسله مراتب اهمیت فضاهای کوچک و بزرگ - و با تکیه بر یک سیستم بُرداری و هندسی سیرکولاسیون- چیدمان می کردند.^{۲۹} مدرنیست های عملکردگرای سده بیستم با باور به ایده منطق و کفایت تا حد امکان^{۳۰}، فضاهای خود را بر اساس درجه اهمیت کاربرد و دسترسی، در ساختمان می چیدند.^{۳۱}

اما اکنون وضعیت بر چه منوالی است؟ در جهانی که ارتباطات از راه دور، بیت ها را به سرعت در بزرگراه های اطلاعاتی جابه جا می کنند و حرکت جسمانی انسان ها در راهروهای دسترسی غیر ضروری می نماید و دور-بود جای ملاقات های رو در رو را می گیرد، همه ارتباطات فضایی ای که تا به حال پذیرفته و به آن ها عادت کرده بودیم، ناگهان و به یکباره رنگ خواهند باخت.

اجزای اساسی ای که تا پیش از این معماری و فضاهای شهری را تشکیل می دادند، امروزه می توانند به صورتی سیال و فارغ از یکدیگر و یا به شکلی بالقوه و بر پایه منطق های جدید جابه جا و ترکیب شوند.

^{۲۶} Pre-Cyborg

^{۲۷} Ledoux

^{۲۸} architecture parlante

^{۲۹} Jean-Nicolas-Louis Durand, *Precis des leçons d'architecture* (Paris: Ecole Polytechnique, 1802).

^{۳۰} این جمله معروفی از میس وان دروهه است.

^{۳۱} Jenny A. Baglivo and Jack E. Graver, *Incidence and Symmetry in Design and Architecture* (Cambridge: Cambridge University Press, 1983)

اولین همایش ملی اندیشه ها و فناوریهای نو در معماری

۲۰ اسفند ۱۳۹۱ تبریز-ایران

انجمن مهندسان معماران ایران

----- در حال حاضر نهادها-نه تنها با-ساختمان ها-و-تجهیزات- مرتبط-خدمات-دهی- می-شوند،-که-سامانه های-ارتباطی- و- نرم افزارهای- کامپیوتری- نیز- سهمی- بسزا- در- خدمات- رسانی- به- آن- ها- را- ایفا- می- کنند،- تا- جایی- که- می- توان- گفت- پاره مجازی،- الکترونیک- و- دیجیتال،- سهم- عمده- تری- را- در- این- میان- بر- عهده- دارند. در- بسیاری- بخش-ها- نگهداری- بیت-ها- جای- نگهداری- افزارهای- فیزیکی- همچون- کتاب-ها- را- گرفته- اند- و- بنابراین- نیاز- به- شمار- زیادی- از- ساختمان-ها- کاهش- یافته- است.

با جایگزینی اتصالات/الکترونیکی، به جای دسترسی فیزیکی و ارتباطات معمول که از طریق سیرکولاسیون داخلی ساختمان فراهم می آید، ترفندهای دسترسی معماری معمول نیز نقش کم رنگ تری در ساختمانها یافته اند. پس هنگامی که یک صفحه نمایش خودپرداز جای بخش مهمی از عملکردهای اداری ساختمان بانک را می گیرد، گرافیکهای کامپیوتری نیز می توانند جایگزین نمای عمومی ساختمانها شوند. با پیشرفت توان شبکه، ساختمانها نه تنها باید با بافت طبیعی و شهری پیرامونی خود مرتبط باشند، که باید ارتباطی تازه تر را با فضای سایبر خاص خود نیز برقرار نمایند. به واقع می توان ساختمانها را به مثابه باراندازها و بارگیرهای بیتها تلقی نمود؛ دقیقاً همان نقشی که صفحه نمایشگر برای شبکه ایفا می کند. به شکلی دقیق تر می توان گفت که همان گونه که صفحه های نمایش گر کامپیوترها برای استفاده- های گوناگون قابل برنامه ریزی هستند، ساختمانها نیز باید به حسگرها و عمل کننده های الکترونیکی مجهز بوده، ظرفیت دریافت و گسیل بیتها را داشته باشند. به این ترتیب به جای اتاقهای نشیمن، فضاهای داخلی ای خواهیم داشت که می توان آنها را برای کار، آموزش، سرگرمی و... برنامه ریزی کرد؛ به جای سیستمهای متمرکز مدرسه ای و بیمارستانی، سامانه هایی را در اختیار خواهیم گرفت که خدمات لازم را در هر مکان و برای هر فردی فراهم آورند؛ به جای مجموعه های تفریحی عظیم شهری، از شبکه و فضاهای تفریحی کوچک تر و قابل برنامه ریزی استفاده خواهیم نمود، و در نهایت اتاقها و خانه هایمان همچون سایت هایی خواهند شد که بیتها و بدنها را با یکدیگر مرتبط می سازند؛ جایی که داده های دیجیتال به تصویر، صدا، بساوا و یا هر حس دیگری قابل ترجمان اند.

فقط با یک کلیک! کلیک یعنی راه حلی نوین برای مشکلات معماری!

ساخت فضاهای قابل برنامه ریزی به معنای سیم کشی ساختمان و گذاشتن جعبه های الکترونیکی در نقاط مختلف آن نیست. با پیشرفت تکنولوژی، ابزارهای مینیاتوری کامپیوتری که وظیفه توزیع بیتها در ساختمانها را برعهده دارند درون اندامهای ساختمانی جای می گیرند. به این ترتیب صفحه های نمایشگر، حسگرها و عمل کننده ها در همه جا خواهند بود و ماوس و صفحه کلیدها به ابزارهای گردآوری بیتها بدل خواهند شد. می توان گفت که سرانجام ساختمانها به صفحه نمایش کامپیوترها تغییر نقش خواهند داد!

حال زمان آن فرا رسیده است که این کلام نغز چرچیل را اصلاح کنیم: "ما شبکه هایمان را شکل می دهیم و شبکه هایمان ما را." در جهان ارتباطات و سیستمهای کامپیوتری همه جا حاضر، جهان بدنهای بی مرز و در نهایت جهان معمارانِ پسا بزرگراه/ارتباطی، نظریات شهرسازی باید بار دیگر و از اساس مورد بازبینی قرار گیرند. از آنجایی که در این جهان، شبکه های کامپیوتری و سامانه های ارتباطی، پایه و اساس زندگی شهری را شکل می دهند، بسیاری از فعالیت های فرهنگی، اقتصادی، سیاسی و... به فضای سایبر منتقل خواهند گردید و در نتیجه، اصول پیشین و آشنای شهرسازی دستخوش تغییراتی زیر بنایی خواهند شد.

چالش جدید معماران بناهای فیزیکی، ساخت و فراهم آوردن فضایی برای حضور جسمانی و در عین حال دوربود است. آنها باید امکان هماهنگی میان سخت افزار و نرم افزار، و مکانهای مجازی و فیزیکی را فراهم آورند. آنها باید به ساختمانهایی بیاندیشند که قابلیت هماهنگی با ماتریسهای اطلاعاتی را داشته باشند؛ ساختمانهایی با سیستم سیرکولاسیون و ارتباطات داخلی ای باز تعریف شده. در تداوم این جریان، اتصال شبکه ها در سطوح مختلف لازم و ضروری است؛ شبکه های پیکری به شبکه ساختمان و شبکه ساختمان به شبکه شهری و شبکه شهری به شبکه جهانی وصل خواهند شد. به عبارت دقیق تر، این اتصال از حسگرهای درون بدن گرفته تا تارهای نوری راه دور را شامل می شود و در یک شبکه به هم بافته، استخوان های بدن شما را به استخوانبندی غول پیکر بزرگراه/اطلاعاتی پیوند می دهد.

معماران سده بیست و یکم برای پاسخ گویی به نیازهای بشری کماکان فضاها را، چه واقعی و چه مجازی، پدید می آورند، آرایش می نمایند و با یکدیگر مرتبط می سازند. برای آنها، همچنان، کیفیت بصری فضاها حائز اهمیت است و آسایش، استحکام و سرزندگی بناها^{۳۲} را مد نظر دارند.

آسایش در معماری سده بیست و یکم معنایی بسیار فراتر از گذشته دارد. در این عصر آسایش به همان اندازه که به پلانها و مصالح ساختمانی وابسته است، در گرو نرم افزارها و ارتباطات شبکه ای ست. استحکام هم به همان اندازه که مستلزم استواری فیزیکی و سازه ای

^{۳۲} سه اصل معروف ویتروریوس

اولین همایش ملی اندیشه ها و فناوری های نو در معماری

۲۰ اسفند ۱۳۹۱ تبریز-ایران

است، به استواری منطقی سیستم‌های کامپیوتری وابسته است. و اما سرنوشتگی! بی تردید این مورد به شکلی روزافزون، ابعادش غیرقابل تصور خواهد داشت!

تردیدها و خطرات ورود به قلمرو سترگ بیتسپر، بزرگ و غریبند، اما اینجا سرزمین فرصت‌های نو و بهره‌مندی‌ها و بهره‌برداری‌های فراوان است. دیگر باید چهل تکه ای که مارشال مک لوهان در ۱۹۶۰، دهکده جهانی قلمداد می کرد را فراموش کنیم چراکه اینجا، همان جایی است که بیت‌شهرمان را در آن بنا خواهیم نهاد!

بررسی رابطه جرم و جنایت و حس امنیت با ساختار فرم شهری نمونه موردی: محله امامیه تبریز

پریناز صفی یاری ننه کران^۱، منا صالحی تبریزی^۲، مهسا فرامرزی اصلی^۳

^۱ دانشگاه آزاد اسلامی واحد تبریز، دانشکده هنر و معماری، تبریز، ایران.

P_Safiyarin@yahoo.com

چکیده

از آنجا که جرم و جنایت و پیامدهای ناشی از آن، از جمله ناامنی در عصر کنونی، به یک ویژگی عمومی کلان شهرها در جهان تبدیل شده و روز به روز نیز بر میزان وقوع این جرایم شهری افزوده می شود و از طرف دیگر ساختار فضاهای شهری امروزی که بستری برای وقوع ناهنجاری های شهری و در نتیجه عدم حضور امنیت در شهر محسوب می شود، بررسی رابطه جرم و جنایت و حس امنیت، با ساختار فرم شهری را امری ضروری می نماید؛ لذا در این مقاله رابطه دوسویه میان جرم و جنایت و حس امنیت با ساختار فرم شهری مورد تحلیل و بررسی قرار گرفته و مولفه های محیطی موثر در وقوع جرم و جنایت در یک فضای شهری بیان گردیده است. نتایج حاصله از این بررسی ها نیز در محله امامیه، به عنوان یکی از مناطق جرم خیز شهر تبریز، به صورت موردی، مورد مطالعه قرار گرفت و در انتها راهکارهایی جهت کاهش وقوع جرم و جنایت و افزایش حس امنیت در یک فضای شهری ارائه گردید.

کلمات کلیدی: جرم و جنایت ؛ حس امنیت ؛ ساختار فرم شهری ؛ مولفه های محیطی.

مقدمه

جرم و جنایت در جوامع امروزی به عنوان یک آسیب جدی اجتماعی، که همه ساله بر زندگی هزاران تن از شهروندان تأثیر سوء می گذارد، به شمار می رود. تهدیدات و خشونت های جدی بر ضد مردم و دارایی هایشان وحشت قابل توجهی در اجتماع پدید می آورد. جرم هایی از قبیل دزدی، تجاوزات، قتل و ربودن، در اصل تهدیدات جدی بر علیه ایمنی و امنیت جامعه می باشند (الماسی فر و انصاری، ۱۳۸۹، ۲۲). همچنین امنیت از شاخصه های کیفی زندگی در شهرها بوده و آسیب های اجتماعی از مهمترین پیامدهای مختلف آن به شمار می آید. از آنجا که جرم و جنایت و پیامدهای ناشی از آن، از جمله ناامنی در عصر کنونی، به یک ویژگی عمومی کلان شهرها در جهان تبدیل شده (پورجعفر و همکاران، ۱۳۸۹، ۶۹) و روز به روز نیز بر میزان وقوع این جرایم شهری افزوده می شود و از طرف دیگر ساختار فضاهای شهری امروزی که بستری برای وقوع ناهنجاری های شهری و در نتیجه عدم حضور امنیت در شهر محسوب می شود، بررسی رابطه جرم و جنایت و امنیت، با ساختار فرم شهری امری ضروری به شمار می رود. با دستیابی به وجود رابطه ای دوسویه میان جرم و جنایت و حس امنیت با ساختار فرم شهری، می توان راهکارهای موثری جهت کاهش میزان جرم و جنایت و افزایش حس امنیت در فضاهای شهری به کمک ابزارهای طراحی شهری ارائه داد.

با تداوم بی توجهی به اصول طراحی شهری در کالبد شهرها و افزایش روزافزون جرم و جنایت در فضاهای شهری و رعب و وحشت ناشی از وقوع آنها، آزادی رفت و آمد شهروندان در فضاهای شهری محدود شده و در نتیجه مانع از حضور و شرکت آنان در عرصه جامعه می گردد و بدین ترتیب از پویایی و سرزندگی فضاهای شهری کاسته شده و رفته رفته جامعه به سوی انزوا کشیده خواهد شد. بدین منظور جهت ارائه راهکارهای کارآمدی جهت کاهش میزان جرم و جنایت در فضاهای شهری، در مقاله حاضر به بررسی دیدگاه ها و نظریات مطرح شده در زمینه رابطه جرم و جنایت و حس امنیت با ساختار فرم شهری پرداخته شده و نتایج حاصله از این بررسی ها به صورت عینی و با استفاده از روش اکولوژیکی بارکر در دو منطقه ولیعصر و امامیه تبریز به صورت موردی، مورد تحلیل و بررسی واقع شده است.

۱.۱. روش تحقیق

روش تحقیق مقاله حاضر توصیفی - تحلیلی بوده و گردآوری اطلاعات به روش مشاهده و تهیه نقشه رفتاری صورت گرفته است. بدین صورت که ابتدا داده های موجود مرتبط با موضوع از منابع کتابخانه ای و اسنادی استخراج و مورد تحلیل و بررسی قرار گرفت که نتایج حاصله از این

اولین همایش ملی اندیشه ها و فناوری های نو در معماری

۲۰ اسفند ۱۳۹۱ تبریز-ایران

انجمن نقشه‌نگاران معمار استان آذربایجان شرقی

بررسی ها، وجود رابطه جرم و جنایت و حس امنیت با ساختار فرم شهری را تأیید می کنند. با توجه با این نتایج، مؤلفه های محیطی جهت وقوع جرم و جنایت در یک فضای شهری تعیین شده و سپس نقشه رفتاری بر اساس این مؤلفه ها تهیه گردید. در نهایت با حضور در محل و ثبت مشاهدات، اطلاعات مورد نیاز گردآوری گردید. انتخاب مکان مورد مطالعه نیز براساس اطلاعات و آمار دریافت شده از فرماندهی یگان ویژه استان آذربایجان شرقی صورت گرفت و محله امامیه به عنوان یکی از مناطق جرم خیز شهر تبریز مورد تحلیل و بررسی قرار گرفت.

بیان چارچوب نظری

نظریات گوناگونی در زمینه رابطه جرم و جنایت و همچنین حس امنیت با ساختار فرم شهری توسط نظریه پردازان مطرح شده است. که در زیر به بررسی چهار نظر مهم در این زمینه و دیگر نظریات مطرح شده پرداخته شده است:

۲.۱. چهار نظریه مطرح در رابطه با جرم و جنایت و حس امنیت در فضای شهری

جدول ۱: چهار نظریه مطرح در رابطه با جرم و جنایت و حس امنیت در فضای شهری

فعالیت	نظارت	کنترل فضا/ حاکمیت	چین جاکوبز
فعالیت های همجوار خیابان می بایست رهبران پیوسته ای را فراهم کند، تا بحث نظارت تقویت گردد.	نیاز به چشم هایی نظاره گر از سوی صاحبان طبیعی، هم ساکنان و هم استفاده کنندگان که می توانند با استفاده از تنوع فعالیت ها و عملکردهایی که مردم را جذب می کند تقویت گردد.	تمتایز کردن آشکار عرصه عمومی و خصوصی	
مخالفت این نظریه است که حضور فعالیت های بیشتر و بالادست حضور فعالیت های تجاری میزان جرم و جنایت را کاهش می دهد.	ایجاد ظرفیت کالبدی - نظارتی در فضا تا فرصت نظارت برای ساکنان و دیگر نهادها ممکن گردد.	محیط کالبدی می بایست دارای خصوصیتی مانند مکانیزم های نمادین، مرزها و سلسله مراتبی تعریف شده از عرصه های خصوصی تا عمومی باشد تا پهنه های مختلف درک و دانسته شود.	اسکار نیومن
بر کاهش فعالیت از طریق حرکت و در نتیجه، کاهش سطح فعالیت تأکید دارد.	نظارت طبیعی به عنوان نتیجه معمولی استفاده از مایملک	کنترل دسترسی های طبیعی با هدف کاهش فرصت دسترسی به هدف جنایت؛ استفاده از محصوریت های کالبدی که موجب افزایش قوت قلب و حس مالکیت ساکنین می گردد.	موسسه پیشگیری از جرم (CPTED)
از طریق یکپارچه سازی فضا و مسیرهای حرکتی می توان فضاهای به هم پیوسته ای را تعریف کرد که ایمن به نظر می رسند.	نظارت از طریق مردمی که در فضا حرکت می کنند، تأمین می گردد.	فضاهایی که با سایر فضاها یکپارچه شده اند پیاده را تشویق به حرکت و تماشا در آن فضاها می کنند.	بیل هیلر

مأخذ: (مدیری، ۱۳۸۵، ۱۸)

۲.۲. دیگر نظریه های مطرح شده در این زمینه

نظریه محیط مساعد: نظریه محیط مساعد در جستجوی یافتن ارتباط میان محیط زندگی مساعد، جهت ارتکاب انواع جرایم است. در این زمینه همه شرایط محیطی در رابطه با انواع جرایم مورد بررسی قرار می گیرد و تأکید بر مناطق ویژه ای چون بخش مرکزی شهرها چندان توجه نمی شود، بلکه تمام مناطق شهری در رابطه با انواع جرایم مورد بررسی قرار می گیرد و میزان جرائم را در خصیصه های مکانی جستجو می کند (شکویی، ۱۳۶۵، ۱۰۲).

نظریه جرم شناسی محیطی: بررسی های صورت گرفته به وسیله کتله (Quetelet) بلژیکی و گری (Guerry) فرانسوی به اهمیت رابطه فضا و محیط شهری با رفتارهای اجتماعی (از نوع منفی و ناهنجار) اشاره دارد که در آن چارچوب عملی برای تحلیل فضایی و مکانی جرم و مطالعه ناهنجاری با فضا و زمان در محدوده شهرها را فراهم می کند (دانشپور و فخاری، ۱۳۹۰، ۳۱).

الیزابت وود (Wood, 1967) راه حل تقلیل جرایم محیطی و ایجاد امنیت را در ایجاد فضاهای جذاب شهری می داند. به نحوی که افزایش استفاده های هنجار موجب شود تا افراد ناباب مجبور به ترک فضا شوند (همان، ۳۲).

پتترلانی (Petrella, 4۰۰2) برنامه ریزی و طراحی مناسب محیطی را یکی از سه رکن اساسی در پیشگیری از جرم و جنایت در حوزه فضای شهری قلمداد می کند که بدون توجه به آن نمی توان از جرائم قابل انتظار در محیط کاست (پورجعفر و همکاران، ۱۳۸۹، ۷۴-۷۵).

مرکز بین المللی جرائم (NICP, 2006)، طراحی و استفاده مناسب از محیط ساخته شده را عامل مناسب برای کاهش جرائم و بهسازی کیفیت زندگی می داند؛ به علاوه توجه به امنیت را سرلوحه اصول اولیه طراحی محیط مصنوع قلمداد می کند (الماسی فر و انصاری، ۱۳۸۹، ۲۵).

لذا تمامی نظریات مطرح شده فوق، وجود رابطه جرم و جنایت و احساس امنیت با بافت و فرم و کالبد شهر را بیان می کنند. حال با دستیابی به این رابطه، می توان مؤلفه های محیطی مؤثر در وقوع جرم و جنایت را در یک فضای شهری مورد مطالعه قرار داد.

مؤلفه های محیطی مؤثر در وقوع جرم و جنایت و ایجاد حس امنیت در فضای شهری

• ابعاد معابر:

نسبت طول و پهنای معابر نقش بسزایی در جرم خیز شدن یک فضای شهری دارد. کوچه های تنگ و باریک و همچنین معابر بسیار طویل که انتهای آنها برای بیننده به وضوح قابل درک نیست از جمله فضاهای ناامن و آسیب پذیر در برابر وقوع جرم و جنایت محسوب می شوند.

اولین همایش ملی اندیشه ها و فناوری های نو در معماری

۲۰ اسفند ۱۳۹۱ تبریز-ایران

انجمن مهندسان معمار ایران

●-کیفیت شبکه معابر-

یکی از عواملی که موجب ارتقاء امنیت فیزیکی و روانی فضا می گردد کیفیت شبکه معابر و پوشش آن برای تشخیص پیاده و سواره می باشد. استفاده از کفپوش سالم و تنوع رنگی همراه با طرح و نقش مختلف و هماهنگ در کف سازی پیاده روها علاوه بر تنوع فضایی در ایجاد ایمنی عابران نقش بسزایی دارد (ادیبی سعدی نژاد و عظیمی، ۱۳۹۰، ۸۷-۸۸).

● نور و روشنایی:

یکی از مهمترین عواملی که در افزایش حس امنیت مؤثر است، استفاده از نور و روشنایی می باشد. نور مناسب به مردم کمک می کند که ببینند و دیده شوند. بنابراین نور دو کار انجام می دهد، نخست اینکه به کسی که ناظر یک وضعیت است کمک می کند که واضح تر ببیند. این امر موجب می شود با افزایش قوه احساس تحت مراقبت بودن، ارتکاب جرم کاهش یابد. دوم اینکه مردم را تشویق می کند در محل بمانند زیرا رویت پذیری بیشتر مانع جرم می شود (قرایی و همکاران، ۱۳۸۹، ۲۲).

مهمترین ویژگی شرایط آلودگی رفتاری و جرم در زمان شب، تاریکی و نور ضعیف و توزیع نامناسب سیستم روشنایی است که بر محیط حاکم شده و بدین ترتیب اولین گام به سوی به وجود آمدن فضایی بدون دفاع و آسیب پذیر برداشته می شود (ادیبی سعدی نژاد و عظیمی، ۱۳۹۰، ۸۸). در حقیقت عامل "نور ضعیف" مهمترین اولویت را در تضعیف امنیت دارد (گزارش کنفرانس لندن، ۲۰۰۳، ضابطیان و همکاران، ۱۳۸۹، ۱۲۵). با کاشت تیرهای چراغ برق و نورپردازی ورودی ها و خروجی ها و فضاهای مخفی، می توان از میزان جرم خیزی و آسیب پذیری فضا کاست.

● دید و نظارت عمومی

بر اساس نظریه اسکار نیوتن (۱۹۷۳) فضاهایی که امکان دیدن و دیده شدن در آنها بیشتر باشد، پتانسیل کمتری برای فعالیت مجرمان فراهم می آورند (قرایی و همکاران، ۱۳۸۹، ۱۹). از نظر وی با افزایش میدان دید ساختمان ها و کاربری های مختلف شهر می توان نظارت طبیعی شهروندان را بالا برد و از افزایش جرایم در سطح شهرها جلوگیری کرد (دانشپور و فخاری، ۱۳۹۰، ۳۲). در حقیقت وجود نشانه ای که حاکی از نظارت مردم بر محله باشد می تواند حس امنیت را افزایش دهد (قرایی و همکاران، ۱۳۸۹، ۱۹). به بیان دیگر در معرض دید قرار دادن فضاها باعث می شود تا انگیزه مجرمانه فرصت بروز نیابد و احتمال دستگیری نیز مانع از تحریک انگیزه بزهکار گردد. جین جیکوبز (Jacob، ۱۹۶۱) نیز با تعبیری متفاوت نظارت را پایدن خیابان نام می نهد (دانشپور و فخاری، ۱۳۹۰، ۳۲) و معتقدات است "می باید چشم هایی همواره خیابان را بنگرند..." (مدیری، ۱۳۸۵، ۱۵).

● استفاده از ترکیب کاربری ها:

فرانسیس تیبالدز معتقد است که بهترین محیط های شهری آنهایی هستند که در آنها کاربری ها ادغام می شوند و طیف متنوعی از فعالیت ها و تخصص ها به وجود می آید. به عبارتی دیگر منطقه بندی و تفکیک کاربری ها و فعالیت ها اصلی مرگ عرصه های شهری است. جیکوبز نیز معتقد است که محله های که کاربری های متنوعی نظیر تجاری، اداری و تفریحی دارند نسبت به محله هایی که فقط تک کاربری هستند، امن ترند. عدم مکان یابی مناسب فعالیت های مختلف کنار یکدیگر که گاهی بصورت ناسازگار در کنار هم واقع می شوند می تواند سبب بروز اغتشاش و اختلال فعالیتی گردد (ادیبی سعدی نژاد و عظیمی، ۱۳۹۰، ۹۰-۹۱).

● نمای بیرونی ساختمان ها:

نمای بیرونی ناموزون ساختمان ها یکی از نشانه های محلات جرم خیز محسوب می شود. اسکار نیومن معتقد است آشفتگی ها و بی نظمی های فیزیکی یک مکان تأثیر زیادی در جذب بزهکاران و اعمال مجرمانه دارد.

● وجود ساختمان های متروک، نیمه تمام و رها شده:

ساختمان های فرسوده و نیمه ساخت و رها شده به سبب متروک و بلااستفاده بودن، مکان مستعدی برای انجام اعمال بزهکارانه و همچنین اختفای مجرمان فراهم می آورند.

● مسیرهای مخفی و جدا افتاده و کنج ها:

کنج ها و زاویه ها به سبب امکان دید پایین و همچنین کوچه های بن بست و مسیرهایی که در چرخه گردش قرار ندارند و مسیرهای مخفی پوشیده شده با گیاهان، از دیگر فضاهای مستعد برای وقوع جرائم می باشند.

● خوانایی محیط:

خوانایی اصولاً به درجه درک از یک فضا و وضوح آن برمی گردد و اینکه فضای موردنظر از یک الگوی منسجم برخوردار باشد (ضابطیان و همکاران، ۱۳۸۹، ۱۱۹). استفاده از نمادها و علائم راهنما از دید صاحب نظران سیمای شهری از عوامل مهم تشخیص قسمت های مختلف یک فضای شهری قلمداد شده و موجب خوانایی بهتر یک محیط شهری می گردد و به احساس راحتی و امنیت کمک می کند در حقیقت هنگامی که علائم راهنما وجود ندارد فضا گیج کننده است و احساس امنیت نیز از بین می رود.

اولین همایش ملی اندیشه ها و فناوری های نو در معماری

۲۰ اسفند ۱۳۹۱ تبریز-ایران

● وجود مراکز هویت بخش محله ای:-

وجود مراکز هویت بخش محله ای همچون مساجد و اماکن مذهبی (تکایا، امامزاده و ...)، فرهنگسرا، مراکز ورزشی و ... در سطح یک محله، عاملی در جهت افزایش احساس امنیت حاکم بر آن محله می باشد. مسجد خود یکی از فضاهای عمومی است که نقش زیادی در ایجاد نظم عمومی و امنیت محله دارد و یک نهاد بسیار مناسب برای جلوگیری از بروز جرم و جنایت و ایجاد امنیت در سطح محله می باشد (قزایی و همکاران، ۱۳۸۹، ۲۱).

● وجود فضای سبز شهری:

فضای سبز شهری به دلیل زنده بودن، تنوع شکل و رنگ، امکان تغییر و تحول مستمر در مکان و زمان، جوهر، زیبایی و پویایی، دارای نقش ویژه ای است (ادیبی سعدی نژاد و عظیمی، ۱۳۹۰، ۸۹). البته استفاده از پوشش گیاهی در سطح معابر و برخی فضاهای شهری باید به دقت صورت گیرد به طور مثال معابر و فضاهایی که پیاده ها از آنها عبور می کنند بهتر است با درختچه های کوتاه پوشانده شوند چرا که وجود درختان با ارتفاع بالا و حجم زیاد باعث شده تا فضای بدون دفاعی را برای استفاده کننده در شرایطی که کنترل نباشد، ایجاد کند.

● میلمان شهری:

میلمان متناسب شهری یکی از عوامل افزایش حضور افراد پیاده در شهر و در نتیجه ارتباط بیش تر مردم در محیط خود، جامعه و ایجاد سلامت روانی و آرامش شهروندان است و شامل تجهیزاتی مانند تیرهای چراغ برق، نیمکت ها، باغچه ها، کف پوش ها، آبخوری ها، سطل زباله ها و وسایل تفریحی پارک ها و ... هستند و هر یک دارای کارکردی خاص می باشند و آنچه حائز اهمیت است مکان یابی درست این تجهیزات است (همان، ۸۸).

۴. مطالعه نمونه موردی

محدوده ی مورد مطالعه، محله ی امامیه واقع در منطقه ۳ شهر تبریز می باشد که در خیابان امامیه و حد فاصل بزرگراه شهید کسایی و بلوار مشروطه واقع شده است (تصویر ۱).

انتخاب مکان مورد مطالعه بر اساس اطلاعات و آمار دریافت شده از فرماندهی یگان ویژه استان آذربایجان شرقی صورت گرفته است و با استفاده به این اطلاعات، محله ی امامیه به عنوان یکی از مناطق جرم خیز شهر تبریز مورد مطالعه قرار گرفت.

تصویر ۱: موقعیت محدوده مورد مطالعه (محله امامیه)

در این پژوهش مؤلفه های محیطی مؤثر در وقوع جرم و جنایت که در بخش قبل به آنها اشاره گردید، به صورت موردی، با حضور در محل و به روش مشاهده و نقشه رفتاری مورد تحلیل و بررسی قرار گرفت.

نتایج حاصل از این بررسی ها در جدول شماره ۲ و تصویر شماره ۲ بصورت کروکی نشان داده شده است.

جدول ۲: نتایج حاصله از بررسی مؤلفه های محیطی مؤثر در وقوع جرم و جنایت در مکان مورد مطالعه

مؤلفه ها	توضیحات
دید و نظارت عمومی	- دید کم ساختمان ها نسبت به معابر (تصویر ۳) - نظارت طبیعی پایین ساکنان محله
نور و روشنایی	- توزیع نامناسب سیستم روشنایی
ابعاد معابر	- عدم نورپردازی ورودی و خروجی معابر و فضاهای مخفی - کوچه های تنگ و باریک
کیفیت شبکه معابر	- مسیرهای بسیار طولانی با شیب زیاد (تصویر ۴) - طراحی نامناسب پیاده روها
استفاده از ترکیب کاربری ها	- نبود کف سازی سالم و متنوع در سطح معابر (تصویر ۵) - توزیع نامناسب کاربری ها
نمای بیرونی ساختمان ها	- استقرار تک کاربری ها در محله مانند وجود تعداد زیادی از کارگاه ها و صافکاری ها - نمای ناموزون و طراحی نشده ساختمان ها (تصویر ۶)
وجود ساختمان های متروک و نیمه تمام و رها شده	- وجود ساختمان های فرسوده و مخروب - وجود ساختمان ها نیمه ساخت و رها شده (تصویر ۷)
مسیرهای مخفی و جدا افتاده و کتج ها	- وجود کوچه های باریک و بن بست - وجود فضاهای مخفی و کتج ها در داخل مسیرهای فرعی (تصویر ۸)
خوانایی محیط	- نبود تابلوها و علائم و نشانه های راهنما در طول معابر و مسیرها
وجود مراکز هویت بخش محله ای	- نبود اماکن عمومی نظیر فرهنگسرا، مراکز ورزشی - تفریحی و ...
وجود فضای سبز شهری	- عدم توجه به منظر سازی و استفاده از پوشش های گیاهی در بافت محله

اولین همایش ملی اندیشه ها و فناوری های نو در معماری

۲۰ اسفند ۱۳۹۱ تبریز-ایران

انجمن مهندسان معمار ایران

میلان شهری

مأخذ: نگارندگان

تصویر ۲: موقعیت نمونه تصاویر بررسی شده در نقشه هوایی محله امامیه

تصویر ۳ تصویر ۴ تصویر ۵

مأخذ: (نگارندگان، ۱۳۹۱) مأخذ: (نگارندگان، ۱۳۹۱) مأخذ: (نگارندگان، ۱۳۹۱)

تصویر ۶ تصویر ۷ تصویر ۸

مأخذ: (نگارندگان، ۱۳۹۱) مأخذ: (نگارندگان، ۱۳۹۱) مأخذ: (نگارندگان، ۱۳۹۱)

۵. نتیجه گیری

بر اساس مطالعات و بررسی های انجام شده در زمینه رابطه جرم و جنایت و احساس امنیت با ساختار فرم شهری که بصورت موردی در محله امامیه مورد تحلیل و بررسی قرار گرفت، چنین مسلم شد که جرم و جنایت و احساس امنیت با ساختار فرم شهری رابطه ای دوسویه داشته و مؤلفه های محیطی چون ابعاد معابر، کیفیت شبکه معابر، نور و روشنایی و ... در بروز جرم و جنایت و همچنین عدم احساس امنیت در یک فضای شهری مؤثرند. حال با دستیابی به این نتایج، می توان راهکارهای مؤثری جهت کاهش وقوع جرم و جنایت و افزایش حس امنیت در یک محیط شهری به کمک ابزارهای طراحی شهری ارائه داد. در این راستا، برخی از این راهکارها به شرح زیر پیشنهاد می گردد:

- عریض تر کردن معابر، پیاده روها و استفاده از مصالح مناسب و طرح هایی با نقش و رنگ متنوع در کف پوش پیاده روها.
- نورپردازی مطلوب و کافی در فضاهای مخفی و ورودی و خروجی مسیرها؛ کاشت تیرهای چراغ برق به گونه ای که چهره ها از ۱۰ متری مشخص باشد.
- افزایش نظارت طبیعی بر فضا با استفاده از کاربری هایی با نماهای فعال رو به معابر و مسیرهای رفت و آمد.
- حفظ تنوع کاربری ها و توزیع مناسب آنها در سطح محله.

اولین همایش ملی اندیشه ها و فناوری های نو در معماری

۲۰ اسفند ۱۳۹۱ تبریز-ایران

- بهسازی و مرمت ساختمان های فرستوده و احیای بناهای متروک و بلااستفاده.-----
- طراحی فضاهای خوانا و قابل تشخیص و استفاده از تابلوها، علائم و نشانه های بصری جهت مسیریابی و جلوگیری از احساس گیج شدن و ترس از گم شدن و ناامنی ناشی از آن.
 - ایجاد محیط های فرهنگی و ورزشی نظیر فرهنگسرا، کتابخانه و ...
 - منظرسازی و استفاده از پوشش های گیاهی متنوع بر اساس معیارهای افزایش دهنده دید و نظارت.
 - رعایت استانداردهای مبلمان شهری و جای دهی کیوسک های تلفن، روزنامه فروشی ها و ...

مراجع

۱. ادیبی سعدی نژاد، فاطمه و عظیمی، آزاده، ۱۳۹۰؛ تبیین امنیت در محیط شهری بر مبنای پارامترهای کالبدی و طراحی؛ فصلنامه آسایش محیط؛ شماره ۱۵؛ صص ۸۱-۱۰۵.
۲. الماسی فر، نیلا و انصاری، مجتبی، ۱۳۸۹؛ بررسی امنیت محیطی در پارک های منطقه ای به عنوان بخشی از فضاهای شهری از دیدگاه زنان بر پایه رویکرد CPTED؛ دو فصلنامه مدیریت شهری؛ شماره ۲۵؛ بهار و تابستان ۱۳۸۹؛ صص ۲۱-۳۴.
۳. پورجعفر، محمدرضا، رضایی فر، هادی، فاطمه و تقوایی، علی اکبر، ۱۳۸۹؛ فضاهای قابل دفاع به عنوان سرمایه ای اجتماعی در کاهش میزان جرم های شهری و ارتقای امنیت محیطی؛ دانشنامه علوم اجتماعی؛ شماره ۳؛ بهار ۱۳۸۹؛ صص ۶۵-۹۲.
۴. دانشپور، عبدالهادی و فخاری، ساره، ۱۳۹۰؛ مقابله با جرم و جنایت در فضای شهری به کمک ابزارهای طراحی شهری؛ فصلنامه نماد گلستان؛ بهار و تابستان ۱۳۹۰؛ صص ۲۹-۳۶.
۵. شکویی، حسین، ۱۳۷۲؛ جغرافیای اجتماعی شهرها، اکولوژی اجتماعی شهر؛ انتشارات جهاد دانشگاهی، تهران.
۶. ضابطیان، الهام، بمانیان، محمدرضا و رفعیان، مجتبی، ۱۳۸۹؛ بررسی الگوی برنامه ریزی کاربری فضاهای شهری مؤثر بر افزایش امنیت زنان؛ فصلنامه علوم اجتماعی؛ شماره ۴۸؛ صص ۱۰۷-۱۴۷.
۷. قرایی، فریبا، رادجهانبانی، نفیسه و رشیدپور، نازیلا، ۱۳۸۹؛ بررسی و سنجش حس امنیت در مناطق مختلف شهری؛ فصلنامه علمی پژوهشی آرمانشهر، شماره ۴؛ بهار و تابستان ۱۳۸۹؛ صص ۱۷-۳۲.
۸. مدیری، آتوسا، ۱۳۸۵؛ جرم، خشونت و احساس امنیت در فضاهای عمومی شهر؛ فصلنامه علمی پژوهشی رفاه اجتماعی؛ شماره ۲۲؛ صص ۱۱-۲۸.

بررسی معیارهای پایداری اقلیمی در طراحی فضاهای عمومی شهری در کلانشهر تبریز

بیبا باقری صیقلانی^۱، صبوفا مرتضوی^۲

^۱ بیبا باقری صیقلانی، دانشجوی دکترای شهرسازی دانشگاه علوم و تحقیقات تهران و عضو هیات علمی گروه معماری دانشگاه آزاد اسلامی واحد میانه

bbagheri@hotmail.com

^۲ صبوفا مرتضوی، کارشناس ارشد طراحی شهری مدرس دانشگاه آزاد اسلامی واحد شبستر

چکیده

شکل گیری اندیشه پایداری در موضوعات مربوط به محیط زیست و گسترش دامنه آن در طراحی و برنامه ریزی شهری، سطح تاثیر خود را در مقیاس های مختلف شهر توسعه داده و رسیدن به پایداری، به یک جزء ثابت از اهداف متعالی طراحی شهری در دهه های اخیر تبدیل شده است. مجموع مطالعات و پژوهش های انجام شده در حوزه پایداری و به دنبال آن فضاهای عمومی پایدار به طور عمده سه مولفه محیطی، اقتصادی و اجتماعی را پیش رو قرار می دهد که از این میان مولفه محیطی به نوعی بیشتر از دو مولفه دیگر بروز کالبدی در شهر می یابد. تطبیق این نگرش با سنت طراحی شهری در ایران حکایت از آن دارد که، هر چند در عمده بافت های کهن شهری در مناطق اقلیمی و چندگانه ایران توجه به مولفه های طراحی اقلیمی در طراحی فضاهای شهری به صورت کاملاً ملموس مورد ملاحظه قرار گرفته است، با وجود چنین بستر گویایی نگاه به فرآیند و محصولات طراحی شهری در شهرهای جدید ایران گویای مطالبی متفاوت و تا حدود مغایر است. هدف این مقاله، آن است که ضمن بازخوانی مفاهیم پایداری و فضاهای عمومی شهری و به دنبال آن فضای عمومی پایدار شهری با تکیه بر مولفه های اقلیمی تاثیر گذار در شکل گیری چنین فضاهایی، از یک سو زمینه های دستیابی به هویت هرچه بیشتر شهری در شهرها بخصوص در شهرهای جدید به عنوان یک سنت جدید در شهرسازی ایران را فراهم آورد و از سوی دیگر بستر لازم جهت حضور هرچه پررنگ تر فضاهای عمومی پایدار شهر براساس معیارهای اقلیمی در فرآیند طراحی در شهرها را مهیا کند.

در این مقاله با روش تحلیلی - توصیفی، پس از ارائه چارچوب های نظری شامل؛ پایداری شهری و مباحث مربوطه، فضای عمومی شهری و رویکردهای متفاوت به آن، اصول مطالعات اقلیمی در طراحی شهری، معماری و طراحی شهری در اقلیم سرد، به موضوع محدوده مورد مطالعه پرداخته است. در این قسمت نیز دو سطح کلان (بافت قدیم کلانشهر تبریز به عنوان مرجع طراحی اقلیمی) و خرد (بافت جدید کلانشهر تبریز، به عنوان محدوده مورد طراحی) بررسی شده است. نهایتاً با بررسی چارچوب های نظری تحلیل بافت قدیم تبریز و تحلیل بستر طراحی برای بافت جدید و درحال توسعه کلانشهر تبریز، به ارائه معیارهای پایداری اقلیمی برای طراحی فضاهای عمومی شهری می پردازد.

کلمات کلیدی: مولفه های پایداری، توسعه پایدار شهری، پایداری اقلیمی، فضاهای عمومی، بافت قدیم و بافت جدید

مقدمه

در معماری معاصر، با رشد روز افزون ساخت و ساز، توجه به معیارهای زیست اقلیمی و پایداری، اهمیت بسیاری پیدا کرده است. پدیده ی گرم شدن کره ی زمین و مشکل آلودگی بی رویه ی محیط زیست، از مسایل بزرگ بشر درسراسر دنیا محسوب می شود و در این میان، نقش بخش ساختمان، در بروز این مشکلات و تسریع روند آن، بسیار چشمگیر می باشد. این امر، دست اندرکاران بخش ساخت و ساز را به حرکت سوی توسعه ی پایدار، مجبور کرده است. به طور کلی مفاهیم توسعه ی پایدار در سه حیطه، مطرح می شود: پایداری محیطی، پایداری اقتصادی و پایداری اجتماعی. پژوهش حاضر، رویکردی است تحلیلی - توصیفی که بر آن است تا با روش مطالعات کتابخانه ای، معیارهای پایداری که برای دستیابی به یک معماری پایدار نیاز است، تبیین نماید و علاوه بر آن، به بررسی ویژگی هایی مانند تاثیر اقلیم، زمینه و طبیعت، در طراحی پایدار برای رسیدن به هدف که همانا دستیابی به توسعه ی پایدار، حفظ زمین و منابع انرژی آن است، بپردازد. معماری پایدار که در واقع زیرمجموعه ی طراحی پایدار است، یکی از جریان های مهم معاصر است که عکس العملی منطقی در برابر مشکلات عصر صنعت به شمار می رود

هدف از این مقاله آن است تا با مروری بر راهکارهای مطرح شده در باب پایداری فضاهای شهری در نظریه ها به معیارهایی برای طراحی پایدار در آن ها برسیم؛ به دلیل گستردگی مطالب مربوط پایداری، به نظریه های پایداری زیست محیطی در مقیاس فضاها و محله های شهری بطور خاص پرداخته شده است. توسعه پایدار بطور فزاینده ای به یک عنصر مهم در برنامه ریزی مناطق شهری تبدیل شده است. اگرچه محور توجه آن بیشتر به شهرهاست و توسعه محله بدلالی کمتر مورد توجه قرار گرفته است؛ با این حال شهرها را نمیتوان پایدار در نظر گرفت

اولین همایش ملی اندیشه ها و فناوری های نو در معماری

۲۰ اسفند ۱۳۹۱ تبریز-ایران

انجمن مهندسان معمار ایران

اگر قطعات آنها، فاقد معیار پایداری باشد، معیارهای پایداری فضاهای شهری آینه ای برای تجزیه و تحلیل پایداری شهرها برای سطوح بالاتر هستند که شامل جنبه های اقتصادی، اجتماعی و زیست محیطی است. به عنوان نتیجه گیری بحث به اصولی برای طراحی پایدار محلات دست خواهیم یافت که عدم رعایت آنها در طراحی محلات نیل به پایداری را مخدوش میسازد که شامل: طراحی فضای سبز محله در ادامه سلسله مراتب فضای سبز شهری؛ تعیین تراکم با توجه به اقلیم محل؛ طراحی بافت و ساختمانها با توجه به اقلیم محدوده که این روش کمترین میزان هدر رفت انرژی را دارد؛ اولویت دادن به دسترسی پیاده در محله که با حمل و نقل عمومی کارآمد امکان پذیر می باشد.

مبانی نظری

توسعه پایدار شهری در دهه های اخیر در دستور کار بسیاری از جنبش های شهر سازی نظیر دستور کار ۲۱ سازمان ملل (کنفرانس ریودرباره توسعه پایدار) ۳۳، گزارش توسعه انسانی ۲۰۰۳ سازمان ملل ۳۴ و منشور شهرگرایی نوین ۳۵ در جوامع صنعتی و در حال توسعه قرار گرفته است. توسعه پایدار شهری برای حفظ محیط زیست شهری در مقیاس کلان، مولفه هایی چون کاهش آلودگی ها، حفظ منابع طبیعی، کاربرد انرژی های جایگزین و طبیعی، بازیافت زباله و افزایش دسترسی های شهری را دنبال می کند. الگوهای نوین طراحی شهری همچون شهر اکولوژیک ۳۶، شهر فشرده ۳۷ و شهر بی اتومبیل ۳۸ از آثار عملی این دیدگاه شناخته می شوند. در دهه اخیر علاوه بر مقیاس کلان طراحی شهری، توجه به مقیاس خرد نیز مورد توجه قرار گرفت. یکی از مهم ترین ابعاد طراحی شهری پایدار، طراحی بافت و فضاهای باز شهری با هدف تامین آسایش شهروندان در مقیاس خرد اقلیم شامل آسایش حرارتی ۳۹، بصری، صوتی، باد و ریخت شناسی شهری است. این رویکرد می تواند با ارتقای کارایی بافت و تسهیل استفاده اجتماعی ساکنان از فضاهای باز شهری به گسترش استفاده از انرژی های تجدید پذیر در محیط شهری نیز منجر شود. بر این اساس بافت و فضاهای باز محله ای را می توان در مقیاس خرد اقلیم به عنوان کوچکترین واحد اجتماعی و کالبدی شهری مورد ارزیابی زیست محیطی قرارداد.

در حالی که نگرش نوگرایی و فرانوگرایی در شهرسازی جوامع توسعه یافته تجربه شده و عرصه های جدیدتر نیز گشوده شده است، الگوهای شهرسازی ایران در مرحله نوگرایی قرارداده و به دلیل غفلت از واقعیت های فرهنگی، جغرافیایی و زیست محیطی دچار بحران کیفیت و ناکارآمدی است (۱). غفلت از طراحی زیست محیطی در مقیاس خرد اقلیم آثار نامطلوب بسیاری داشته است که نمونه آن عدم کارایی بافت های جدید شهری و عدم رضایت شهروندان از محیط زیست شهری است. مرور ارزیابی های زیست محیطی در کشور نیز نشان می دهد که بیشتر آن ها فنی و جزئی بوده اند، در حالی که انسان از قدرت سازگاری برخوردار است و می تواند خود را با شرایط تطبیق دهد. به عنوان مثال شاخص های فنی مثل حد سرما، گرما، آلودگی هوا، تابش و بادهای مضر محاسبه شده است اما شهروندان قادرند با تدابیر مختلفی مانند نوع پوشش و لباس، وضعیت خرد اقلیم، مبلمان فضا شهری و انگیزش درونی، خود را با شرایط سازگار نمایند (۲). بهره وران فضاهای شهری به سه روش سازگاری فیزیکی، سازگاری فیزیولوژیکی و سازگاری روانشناختی خود را با محیط منطبق می کنند.

سازگاری فیزیکی تغییراتی است که فرد در محیط صورت می دهد تا خود را با محیط منطبق نماید. تغییر در وضعیت پوشش لباس و موقعیت استقرار، استفاده از نوشیدنی های متناسب گرم و خنک، جابه جا کردن جداره های متحرک، استفاده از چتر آفتابی و پناه گرفتن در سایه یا آفتاب از مصادیق تلاش برای سازگاری فیزیکی در محیط های بیرونی است.

سازگاری فیزیولوژیکی به پاسخ اندام های انسان نسبت به متغیرهای محیط مانند تعریق و خو گرفتن به اقلیم جدید مربوط است.

سازگاری روانشناختی نیز متاثر از انتظارات، انگیزش ها، ادراکات و تجارب پیشینی افراد از محیط است و می تواند بر میزان تحمل یا سازگاری فرد با محیط اثرگذار باشد. بنابراین ارزیابی آسایش در فضاهای باز نیازمند مطالعات میدانی و پیمایش وضعیت اقلیمی بافت و فضای شهری متناسب با آسایش شهروندان است (۳). به عبارت دیگر ارتقای پایداری زیست محیطی در فضاهای شهری با اصول و قواعد کلی یا معیارهای کمی عملی نیست و تدقیق این شاخص ها با توجه به ویژگی های فضا و وضعیت خرد اقلیم ضروری است.

معماری و طراحی پایدار

³³ Rio De Janeiro Earth Summit

³⁴ Human development report.(UNDP).2003

³⁵ The Charter of New Urbanism

³⁶ Ecologic city

³⁷ Compact city

³⁸ Car free city

³⁹ Thermal comfort

اولین همایش ملی اندیشه ها و فنآوری های نو در معماری

۲۰ اسفند ۱۳۹۱ تبریز-ایران

انجمن مهندسان معماران ایران

----- در-اواخر دهه-۱۹۶۰ و در-اوایل-۱۹۷۰-نظریه-معماری-با-داعیه-های-جدید-پدید-آمد-: که-از-دل-این-نهضت-و-در-طول-مستیر-آن-نظریه-پسامردن، شاخص ترین معماران به ظاهر انقلابی را همراه خود ساخت. این نظریه در هر شکل خود، اصولی چون تاریخ گرایی، احیای مستقیم و مردمی و سنت گرایی، بوم گرایی، مفهوم گرایی، استعاره و مابعد الطبیعه و جز آن را پذیرفت، این نظریه در ابتدا از معماری آغاز و سپس در تمام زمینه های فلسفی و هنری تعمیم جهانی یافت، اما در معماری عمر طولانی نداشت- هر چند اثرات آن تا به امروز باقی است - سپس این نظریه جای خود را به نظریه دیگری، یعنی دیکانستراکشن یا دیکانستراکتیویست داد. این پدیده نو ظهور به نحوی از حیطه معماری رخت بر بست و در یکی دو دهه اخیر نظریه، معماری پایدار، پیش کشیده شد: تغییراتی که با توجه به معیارهای زیست اقلیمی و پایداری پدید می آیند، هر روز اهمیت بیشتری می یابند. سخن از پایداری در معماری را می توان به تصور و طراحی ساخت و سازهای آینده تعبیر کرد آن هم نه تنها با پایداری فیزیکی ساختمان، بلکه با پایداری و حفظ سیاره و منابع انرژی آن. بدین ترتیب این گونه به نظر می رسد که پایداری را بر پایه الگویی تصور کرد که در آن مواد و منابع در دسترس، بیش از هدر دادن یا نادیده گرفتنشان، با کارایی بیشتری به کار گرفته شوند. به طور خلاصه، منظور از بوم شناسی ساختمان این است که بر قابلیت ساختمان برای تلفیق عوامل محیطی و جوی، و تبدیل آنها به کیفیت های فضایی و آسایش و فرم، تمرکز گردد.

آنگونه که ملاحظه می گردد، معماری پایدار تاییدی است بر روابط معماری و فعالیتهای وجودی حیات آدمی، سیاست جوامع و رویدادها، واقعیتها و مرجعیت ها، و چیزی به همان اندازه مقاومت مردان و زنان و نهضت های اجتماعی در برابر جریانی نهایی که این وقایع را نادیده می گیرند.

موضوع توسعه پایدار چند دهه ای است که در علوم و حرفه های مختلف مطرح شده و در سالهای اخیر بیانیه ها و مقالات متعددی در حوزه معماری و شهرسازی توسط محققان مختلف در سراسر دنیا به رشته تحریر در آمده است که ریشه آن در بحرانهای زیست محیطی و نیز مصرف بی رویه انرژیهای فسیلی در جهان می باشد امروزه با مطالعه بعضی از بناهای گذشته به اثبات رسیده است که بسیاری از آنها با توجه به ملاحظات زیست محیطی و توسعه پایدار احداث شده اند. از سوی دیگر با توجه به گستردگی اقلیم سرد و خشک در کشور عزیزمان ایران توجه به طراحی بناها و کالبد فضاهای سنتی آنها می تواند رهیافتی موثر در توسعه پایدار این شهرها باشد.

طراحی محیط زیست شهری:

به منظور تبیین شاخص های کیفیت محیطی^{۴۰} دو رویکرد کمی و کیفی قابل پی گیری است. شاخص های کمی محیط، در بسیاری از ابعاد اندازه پذیر و تخصصی تعریف شده و مورد استفاده قرار دارد. فناوری های نوین امکان اندازه گیری و ارزیابی میزان آلودگی هوا، آلودگی صوتی، آلودگی محیط زیست و دیگر مصادیق کمی را امکان پذیر کرده است. "ارزیابی زیست محیطی به طور کلی به تلاش هایی اطلاق می شود که به توضیح مشخصات محیط و مولفه های تشکیل دهنده آن می پردازد." (۴). به طور مثال امروزه کیفیت هوای کلانشهرهای ایران (تبریز) مورد توجه خاص قرار دارد و علاوه بر راهبرد های اجرایی کاهش آلودگی هوا، در تحقیقات زیست محیطی نیز به این موضوع پرداخته شده و تاثیر آن بر زندگی شهروندان، سلامت عمومی و به ویژه گروه های آسیب پذیر مورد بررسی قرار می گیرد (۵).

در دهه های اخیر در مقابل رویکرد های فنی، تخصصی به کیفیت محیط، رویکرد انسان گرایانه به کیفیت محیط زیست شهر و فضاهای شهری نیز مورد توجه قرار گرفته است. در رویکرد انسانی به شکل دهی محیط زیست شهری، شاخص های ادراکی کیفیت محیط زیست^{۴۱}، آن گونه که توسط ساکنان-نه متخصصان- ادراک می شود نیز مورد توجه قرار می گیرد. ارزیابی کیفیت ادراکی محیط، در خلق مکان های زنده و پویا تاثیر خاصی دارد. در این دسته از ارزیابی ها، دیدگاه ساکنان در زمینه کیفیت محیطی فضاهای شهری مورد توجه قرار گرفته است. یک پیمایش Francis and Abraham Carp وسیع براساس دیدگاه ۲۵۰۰ تن از بهره وران و ساکنان منطقه سانفرانسیسکو به انجام رسانده اند. در این مطالعه یک پرسشنامه تفصیلی شامل ۱۵ عامل یا گروهی از عوامل که هر کدام در بردارنده یکی از وجوه کیفیت فیزیکی محله بود (برای مثال کیفیت هوا، آلودگی صوتی محیط، میزان مراقبت و بهداشت خیابان ها، کیفیت زیباشناختی و نظایر آن) مورد استفاده قرار گرفت. این فرایند یک ارزیابی جامع از کیفیت محیطی محله را به دست داده و نقاط ضعف و قوت آن را معلوم می کرد. در ادامه این تحقیق تلاش شد رابطه بین ارزیابی های ساکنان و مشخصات عینی محیط محله مورد شناسایی قرار گیرد. (۶) یافته های این محققان اولویت مداخلات محیطی را در محلات شهری روشن می کرد. بنابراین لازم است ارزیابی های محیطی به دلیل ماهیت مکان-محور خود باتوجهبه نگرش بهره وران و ساکنانی که ارتباط عملکردی خاصی با مکان دارند به انجام رسد.

بوستان های محلی و همسایگی وجود دارد می توان در سه گروه دسته بندی کرد: (۷ و ۸)

⁴⁰ Environmental Quality Index(IQE)

⁴¹ Perceived Environmental Quality Index(PIQE)

اولین همایش ملی اندیشه ها و فناوری های نو در معماری

۲۰ اسفند ۱۳۹۱ تبریز-ایران

انجمن مهندسان معمار ایران

مؤلفه عملکردی: ایمنی و امنیت فعالیت در فضای شهری، سازگاری فعالیت با فضا و زمان، سازگاری فضای شهری با پیاده ها و سواره ها و حمل و نقل عمومی

مؤلفه زیبایی شناختی: کیفیت منظر عینی و منظر ذهنی فضای شهری، استخوان بندی فضایی و نسبت توده و فضا

مؤلفه زیست محیطی: کیفیت خرد اقلیم فضای شهری نظیر آفتاب، سایه، باد و رطوبت، بازدهی منابع انرژی، تعادل اکو سیستم ها و تقلیل آلودگی ها

تحقیقات نشان داده اند که مداخلات انجام یافته در شهرهای معاصر که به استناد طرح ها و برنامه های جامع صورت گرفته است به دلیل عدم پاسخ گویی به تمام نیازهای انسانی کارایی لازم را برای بهبود شرایط زیست محیطی از دست داده اند و شهرهای زیبای ایرانی با چشم انداز های طبیعی، در معرض زوال هستند. در چنین شرایطی ارتقای محیط زیست شهری از طریق روش های سنتی و جزء گرا ممکن نیست و اتخاذ راهبرد های نوین در مقیاس خرد و کلان ضروری است (۹). از این رو در تحقیق حاضر پایداری زیست محیطی، به عنوان راهبردی نوین در مقیاس خرد فضاهای شهری مورد توجه قرار گرفته است. در این راهبرد انسان گرا، برنامه ریزی و توسعه فضاهای شهری مبتنی بر نیاز ها و ارزش های پایدار انسان و ظرفیت های اکولوژیک محیط انجام می شود تا در عین توجه به خواست های پایدار انسانی، پایداری زیست محیطی در فضاهای شهری ایجاد شود. در دیدگاه طراحی شهری پایدار، آسایش ساکنان یکی از محور های اصلی طراحی است. امروزه رویکرد زیست محیطی^{۴۲} توسط برخی گروه های تحقیقی مانند RUROS^{۴۳} به شکلی گسترده و چند ملیتی دنبال می شود تا آسایش ساکنان و بهره وران فضاهای باز را در اقلیم های مختلف مورد بررسی مقایسه ای قرار دهد (۱۰). این اقدامات نشان می دهد که طراحی شهری و مشخصات خرد اقلیم محلات شهری نقش مهمی در پایداری محیط زیست و تامین نیازهای پایداری بهره وران دارد. این در حالی است که علی رغم تنوع اقلیمی ایران و شکل گیری خرد اقلیم های بسیار متنوع در مناطق شهری و حتی درون شهرهای بزرگ کشور، شاهد یکنواختی در طراحی بافت و فضاهای باز شهری در بیشتر نقاط شهری کشور هستیم و در مواردی بافت و فضای شهری کمترین سازگاری را با آسایش بهره وران ندارد. برای آگاهی از وضعیت آسایش ساکنان در فضاهای باز شهری محلات، پیمایش ادواری یک ساله در فصل های چهارگانه قابل انجام است. در این پیمایش، مشخصات محرک های محیطی و اقلیمی مانند دمای هوا، رطوبت، سرعت و جهت وزش باد، میزان و زاویه تابش و مشخصات طراحی فضاهای باز مورد مطالعه قرار گرفته و به دقت ثبت می شود. آنگاه پیمایش انسانی در مورد آسایش محیطی بر اساس مشاهدات میدانی و ثبت نوع و تراکم نسبی فعالیت ها در فضاهای شهری و مصاحبه با بهره وران فضاهای باز شهری انجام می گیرد. هر فضای شهری یا هر محله می تواند در هر فصل به مدت یک هفته مورد مطالعه مداوم قرار گیرد تا بتوان الگوی روزانه و هفتگی فعالیت ها را در فضاهای مورد نظر بررسی نمود. بنابراین در نهایت گزارشی از الگوی فعالیت های روزانه، هفتگی و سالانه در فضاهای مورد نظر ثبت خواهد شد. نحوه سازگاری افراد با محرک های محیطی نظیر حرارت، رطوبت، باد، تابش، وضعیت خرد اقلیم و فضاهای باز شهری با پرسشنامه هایی که بهره وران تکمیل می کنند مشخص می شود. مقایسه پاسخ ها با استانداردهای طراحی اقلیمی، میزان انحراف فضای مورد نظر با استانداردها و میزان سازگاری افراد با شرایط زیست محیطی فضا را مشخص خواهد کرد. یافته های چنین تحقیقی تاثیر خرد اقلیم و سازگاری محیطی در فضاهای باز شهری را مشخص کرده و میزان استفاده بهره وران از انرژی های تجدید پذیر شهری نظیر باد، نور و گرمای آفتاب و فضاهای سبز را روشن خواهد نمود. در نهایت ارایه دستورالعمل های متناسب در زمینه عوامل طراحی فضاهای شهری امکان استفاده بیشتر از انرژی های تجدیدپذیر محیطی را فراهم خواهد آورد.

سوالات و فرضیه

سوال اصلی این تحقیق آن است که معیارهای پایداری اقلیمی در طراحی فضاهای عمومی شهری چیست؟ و چگونه می توان از ظرفیت های مغفول و پنهان فضاهای شهری در ارتقای پایداری زیست محیطی در ابعادی چون تنوع زیست محیطی، صرفه جویی و بهره وری در مصرف انرژی، حفظ منابع طبیعی و ارتقای محیط و منظر شهری استفاده کرد. آیا می توان با مداخلات کالبدی در طرح فضاهای باز شهری

⁴² Bioclimatic approach

⁴³ RUROS: (Rediscovering the Urban Realm and Open Spaces)

اولین همایش ملی اندیشه ها و فناوری های نو در معماری

۲۰ اسفند ۱۳۹۱ تبریز-ایران

انجمن مهندسان معمار ایران

-- (شامل معماری محوطه، زیر ساخت ها و خدمات ویژه آفرینش فضاهای اجتماعی-محلی، پایداری، زیست-محیطی، زودر-فضاهای شهری، ارتقا داد؟

فرضیه اساسی تحقیق آن است که رویکرد طراحی شهری پایدار مبتنی بر معیارهایی چون تحرک (فشرده‌گی بافت، پیوستگی معابر، تسهیل حمل و نقل عمومی و پیاده روی)، انرژی (بهره‌وری از ابنیه تاریخی و مصالح بومی، نزدیکی به خدمات محلی و مراکز شهری)، محیط زیست (دارای فضاهای باز سرسبز، تنوع زیستی و فضاهای سبز، چشم اندازها و منابع طبیعی و کیفیت های بصری)، شکل فضایی (خود انکایی، اختلاط کاربری های مختلف، جمعیت پذیری بالا و وجود فضاهای متنوع عمومی) و طراحی و توسعه (توسعه درون‌زا، حفاظت از منابع موجود و بازیافت مواد و بهره‌وری از توسعه سازگار با محیط زیست) می‌تواند به پایداری و ارتقای کیفیت زیست محیطی در فضاهای شهری منجر شود. بنابراین انتظار می‌رود ارتباط معناداری بین مولفه های طراحی شهری پایدار و شاخص های محیط زیست پایدار در یک محله مسکونی وجود داشته باشد. همچنین انتظار می‌رود محله های با ارزش تاریخی علیرغم مشکلات متعدد زیست محیطی، از قابلیت های بالایی جهت تحقق پایداری برخوردار باشند.

روش تحقیق

یک پیمایش میدانی مبتنی بر مشاهدات کارشناسی برای ارزیابی پایداری زیست محیطی، در سه محله مسکونی (متفاوت از نظر معماری و طراحی شهری و موقعیت استقرار) در شهر تبریز انجام شد. انتخاب سه محله متفاوت به نمایندگی از سه الگوی طراحی و محیط زیست شهری صورت گرفت. دلیل انتخاب مکان های یاد شده، تفاوت در ریخت شناسی (مورفولوژی) و کیفیت کالبدی فضاهای باز محله بود. به این منظور محله تاریخی مقصودیه در بافت مرکزی شهر، محله گلپارک به عنوان یک منطقه مسکونی آپارتمانی با طرح شطرنجی متداول و محله نوین رشدیه که بر اساس اصول نوین طراحی شهری شکل گرفته، انتخاب شدند. به این ترتیب معیارهای نوین طراحی شهری پایدار شامل تحرک، انرژی، شکل فضایی، زیست بوم، طراحی و توسعه به عنوان مبنای ارزیابی کیفی بافت محله و فضاهای باز آن قرار گرفت (۱۱). با تشخیص یک تیم کارشناسی (مربک از چند کارشناس ارشد معماری و محیط) شاخص های فرعی هر معیار در هر محله امتیاز دهی شدند و هر شاخص فرعی -به عنوان متغیر فاصله ای- امتیازی بین صفر تا بیست را به خود اختصاص داد. در نهایت نتایج امتیازات سه محله با توجه به موقعیت استقرار محلات در شهر تبریز و ویژگی های طراحی شهری به صورت مقایسه ای مورد تحلیل قرار گرفت. خلاصه شاخص های فرعی که در جداول یک تا پنج به تفکیک معرفی شده اند، به شرح زیر هستند:

- فضاهای سبز و محوطه سازی
- طراحی متناسب با آسایش کودکان و زنان (فضاهایی برای بازی کودکان و تعامل کهنسالان و همسایگان)
- مسیرهای پیاده، دوچرخه
- استفاده حداکثر از نور روز، جهت گیری و تدابیر اقلیمی، عدم فرسایش منابع طبیعی مانند خاک
- استفاده بهینه از آب، شبکه ها و تاسیسات زیربنایی مانند آب و فاضلاب و دفع آب های سطحی و زباله
- کنترل اصوات، بو و رایحه محیطی، کوران مطلوب هوا، عدم سایه اندازی بلوک ها و جهت گیری خورشیدی.

ارزیابی تحلیل ها

یافته های تحقیق نشان می‌دهد ساکنان محلات، تدابیر زیست محیطی مختلفی را برای سازگاری محیط با آسایش خود در اختیار دارند. به عنوان مثال استفاده از درختان خزان دار-برگ ریز- امکان سایه اندازی در تابستان و عبور نور و تابش در زمستان بین بلوک های ساختمانی و فضاهای باز عمومی محلات را فراهم کرده و آسایش ساکنان را در فضاهای باز بیشتر می‌کند. ارزیابی های کارشناسی محلات گلپارک، رشدیه و مقصودیه براساس معیارهای پنج گانه به شرح زیر است.

اولین همایش ملی اندیشه ها و فناوری های نو در معماری

۲۰ اسفند ۱۳۹۱ تبریز-ایران

انجمن مهندسان معمار ایران - تهران

۱.۵- ارزیابی مکان ها بر اساس معیار انرژی:

محلّه مقصودیه در شاخص انرژی بالاترین امتیاز را کسب کرده و فاصله قابل توجهی نسبت به دو محلّه دیگر دارد. با توجه به این که محلّه واجد بناهای تاریخی ارزشمندی است که مرمت شده و هنوز مورد استفاده قرار دارند، استفاده ایستا از انرژی خورشیدی و صرفه جویی در مصرف انرژی و استفاده منطقی از نور طبیعی در طول روز و استفاده از منابع قابل تجدید و نماهای متناسب با تغییرات اقلیمی از اختصاصات این بافت بوده و بیشترین امتیاز را کسب کرده است. این در حالی است که مجتمع گلپارک و شهرک رشدیه با اختلاف قابل توجهی نسبت به محلّه مقصودیه و با امتیازاتی نزدیک به هم رتبه های بعدی را به دست آورده اند. البته در شاخص فرعی توجه به خرد اقلیم محلی و نیز تشویق به استفاده از تهویه طبیعی به دلیل ساخت و سازها و تغییرات گسترده در بافت محلّه مقصودیه با گشایش معابر بسیار عریض و عقب نشینی های معابر موجود ویژگی خرداقلیم محلّه و نیز امکان تهویه طبیعی دستخوش تغییرات جدی شده و مشخصات تراکم و فشردگی و نسبت سنتی فضاهای پروخالی محلّه مقصودیه از بین رفته است. این در حالی است که شهرک نوساز رشدیه به دلیل موقعیت استقرار و الگوی طراحی متناسب در زمینه توجه به خرداقلیم محلی و تشویق به استفاده از تهویه طبیعی بالاترین امتیاز را کسب کرده است (جدول ۱)

جدول (۱)- ارزیابی مکانهای مورد مطالعه بر اساس معیار انرژی

گلپارک	رشدیه	مقصودیه	معیار شماره یک: انرژی
۱۰	۱۷	۱۶	مورد توجه قراردادن ریز اقلیم محلی
۸	۱۹	۱۷	استفاده های ایستا از انرژی خورشید
۱۰	۸	۱۶	صرفه جویی در مصرف انرژی
۱۰	۱۳	۱۵	تشویق به استفاده از نور طبیعی در طول روز
۳	۵	۱۰	استفاده از منابع انرژی قابل تجدید
۱۶	۱۷	۱۴	تشویق به استفاده از تهویه طبیعی
۱۳	۱۰	۱۸	انتخاب متناسب از میان انواع نما در بنا بمنظور جوابگویی به تغییرات اقلیمی
جمع ۷۰	جمع ۷۹	جمع ۱۰۶	جمع امتیاز

۱.۶ ارزیابی مکان ها بر اساس معیار تحرک:

در شاخص تحرک محلّه مقصودیه بالاترین امتیاز را داشته و با فاصله کمی شهرک رشدیه قرار دارد. محلّه مقصودیه به دلیل مجاورت با مراکز فعال شهری امکان دهنده گی بیشتری برای حرکت پیاده داشته و کمترین نیاز سفر های درون شهری در مقایسه با دو محلّه دیگر دارد. به دلیل تراکم پایین محلّه فضاهای مورد نیاز برای توقف اتومبیل ها نیز کمتر است. این در حالی است که مجتمع مسکونی گلپارک با امتیاز بسیار پایین در طراحی حمل و نقل پیاده ها نشان دهنده وابستگی بسیار بالای آن به وسایل حمل و نقل شهری است. البته در مورد شاخص فرعی ایجاد جریان های ترافیک آرام محلی شهرک رشدیه و مجتمع گلپارک امتیاز بالاتری کسب کرده اند و این امر به دلیل دوری این دو محلّه از ازدحام مسیر های سواره و مجاورت مقصودیه با مسیر های پرترافیک مرکز شهری است که در مواردی آرامش مسیرهای محلّه را بر هم می زند و شلوغی ترافیک محلی با گشایش یک مسیر دسترسی جدید شرقی - غربی که خیابان های مهم ارتش و طالقانی را به هم متصل می کند، بیشتر شده است (جدول ۲)

جدول (۲)- ارزیابی مکانهای مورد مطالعه بر اساس معیار تحرک

گلپارک	رشدیه	مقصودیه	معیار شماره دو: تحرک
۱	۱۵	۱۶	در اولویت قراردادن عامل پیاده در طراحی حمل و نقل روان و سازگار با محیط
۳	۱۳	۱۸	کاهش تقاضای سفر
۷	۶	۱۵	کاهش فضای پارکینگ اتومبیل ها
۱۱	۱۷	۱۵	تشویق به ایجاد جریان های متصل و همگن با قابلیت نفوذ از نظر عبور و دفع آب های سطحی
۱۷	۱۸	۱۶	ایجاد جریان های ترافیک آرام محلی
جمع ۳۹	جمع ۶۹	جمع ۸۰	جمع امتیاز

اولین همایش ملی اندیشه ها و فناوری های نو در معماری

۲۰ اسفند ۱۳۹۱ تبریز-ایران

انجمن مهندسان معمار ایران

۱.۷- ارزیابی مکان ها براساس معیار شکل فضایی:

در شاخص شکل فضایی، محله مقصودیه و شهرک رشدیه امتیاز بسیار نزدیکی کسب کرده اند. در شاخص های ارتباط ساختمان با محیط زیست طبیعی و ایجاد سکونتگاه های خود پایدار و کاربری های مختلط محله ای و ایجاد جاذبه در مراکز محله ای بیشترین امتیاز را محله مقصودیه دارد. اما همین محله به لحاظ زیر ساخت های موجود کمترین امتیاز را کسب کرده است که علت آن را باید در نابودی تاسیسات قدیمی بافت و ناسازگاری کالبد و بافت تاریخی با خدمات و تاسیسات جدید شهری جستجو کرد. از نظر ایجاد جاذبه در مراکز درون محله ای مجتمع گلپارک کمترین امتیاز را کسب کرده است که نشان دهنده توجه غالب ساکنان مجتمع به مراکز جاذب خارج محله ای است. این در حالی است که در همین شاخص شهرک رشدیه توانسته است با امتیازی بالا مانند محله مقصودیه دارای طراحی با جاذبه ای در مراکز درون محله ای باشد (جدول ۳)

اولین همایش ملی اندیشه ها و فناوری های نو در معماری

۲۰ اسفند ۱۳۹۱ تبریز-ایران

انجمن تخصصی مهندسان معمار ایران - تهران

جدول (۳) - ارزیابی مکانهای مورد مطالعه بر اساس معیار شکل فضایی

گلپارک	رشدیه	مقصودیه	معیار شماره سه : شکل فضایی
۷	۱۵	۱۷	مرتبط کردن ساختمان با محیط زیست طبیعی
۲	۱۲	۱۷	ایجاد سکونتگاه های خود پایدار و خود اتکا
۱۲	۱۵	۱۵	تشخیص و تعیین ظرفیت های زیست محیطی
۱۴	۱۲	۱۶	تعادل بخشیدن به تمرکز زدایی
۱۲	۱۶	۱۸	تشویق به ایجاد محلات با کاربری های مختلف و متنوع
۱۷	۱۵	۱۴	افزایش تراکم ولیکن نه به شکل تراکم بیش از اندازه
۱۴	۱۶	۱۳	رعایت تراکم استاندارد در نقاط گرهی و توجه به حمل و نقل عمومی
۹	۱۶	۱۸	ایجاد جاذبه در مراکز درون محله ای
۱۵	۱۷	۶	نحوه ارتباط با زیرساخت های موجود
جمع ۱۰۲	جمع ۱۳۵	جمع ۱۳۴	جمع امتیاز

۱.۸ ارزیابی مکانها بر اساس معیار زیست بوم:

در شاخص زیست بوم شهرک رشدیه بالاترین امتیاز را کسب کرد و با اختلاف قابل توجهی بالاتر از مقصودیه و گلپارک قرار گرفت. امتیاز شهرک رشدیه در کلیه شاخص های فرعی زیست بوم بالاتر از دومحله دیگر است. این در حالی است که محله مقصودیه نسبت به شهرک رشدیه و نیز مجتمع گلپارک امتیاز کمتری را کسب کرده و به نظر می رسد در نوسازی های انجام یافته در محله مقصودیه به شاخص زیست بوم توجه کمتری شده و کیفیت های موجود در بافت تاریخی نیز به تدریج از بین رفته است. این در حالی است که محلات نوساز که در اراضی پیرامونی و سمت توسعه شهر ساخته شده اند به این شاخص ها توجه بیشتری معمول داشته اند. البته باید توجه داشت که در شاخص هایی مانند تقلیل فرسایش منابع طبیعی و احترام به منابع طبیعی، بافت تاریخی مقصودیه به دلیل موقعیت استقرار و عدم تجاوز به حریم منابع طبیعی امتیاز بالایی کسب کرده است، اما به علت عدم توجه به احیای کیفیت های قدیمی زیست بوم در طرح های باز زنده سازی و غفلت از زیست بوم در نوسازی ها، این محله در مجموع امتیاز پایین تری نسبت به شهرک رشدیه کسب کرد. امتیاز متوسط مجتمع گلپارک نیز از سویی به غفلت الگوی طراحی از شاخصه هایی چون تنوع زیستی و احترام به بستر طبیعی و فرسایش منابع طبیعی مانند خاک و وجود سطوح سبز و چشم انداز های بصری آن مربوط است (جدول ۴)

جدول (۴) - ارزیابی مکانهای مورد مطالعه بر اساس معیار زیست بوم

گلپارک	رشدیه	مقصودیه	معیار شماره چهار : زیست بوم
۱۴	۱۸	۱۰	شهر ها و شهرک های سرسبز
۱۰	۱۶	۱۲	بررسی و تجزیه و تحلیل ارزش های زیست بومی و تشویق به استمرار و زندگی در بستر طبیعی
۹	۱۶	۱۵	به حداکثر رساندن تنوع زیستی
۷	۱۵	۱۳	حفاظت از پشته های بالارزش و عالی طبیعی و نگهداری چشم اندازها
۱۲	۱۵	۷	افزایش ابقای آب باران
۱۱	۱۳	۱۷	تقلیل فرسایش منابع طبیعی
۱۳	۱۸	۱۰	ایاقی ویژگی های بصری محیطی (چشم اندازها)
جمع ۷۳	جمع ۱۱۷	جمع ۸۴	جمع امتیاز

۱.۹ ارزیابی مکانها بر اساس معیار طراحی و توسعه :

در شاخص طراحی و توسعه بیشترین امتیاز مربوط به محله مقصودیه بوده و با فاصله نسبتا کمی شهرک رشدیه قرار دارد. با توجه به فعالیت های اخیر محله مقصودیه در زمینه حفاظت از ساخته های بالارزش تاریخی - توجه به احیا و باززنده سازی مجدد - استفاده از مصالح ساختمانی

اولین همایش ملی اندیشه ها و فناوری های نو در معماری

۲۰ اسفند ۱۳۹۱ تبریز-ایران

-- بومی و مواد و مصالح سازگار با محیط زیست و تاکید بر ویژگی ها و تمایزات محلی، امتیاز بالایی آن قابل پذیرش می نماید. این در حالی است که مجتمع گلپارک در کلیه شاخص های مربوط به طراحی و توسعه کمترین امتیاز را کسب کرده است (جدول ۵)

جدول (۵) - ارزیابی مکانهای مورد مطالعه بر اساس معیار طراحی و توسعه

گلپارک	رشدیه	مقصودیه	معیار شماره پنج : طراحی و توسعه
۱۰	۱۸	۱۵	آمادگی و ذهنیت باز در طراح شهری در پذیرش ایده های نو و خلاق در استفاده از اشکال پایدار
۹	۱۶	۱۸	تشویق به اشکال یک ساختمانی مقاوم و پارچه
۱۰	۱۵	۱۹	حفاظت از ساخته های با ارزش تاریخی
۱۳	۱۸	۱۶	ارجح دانستن احیای بازنده سازی بر توسعه مجدد
۱	۲	۵	باز یافت مواد
۱۵	۱۶	۱۹	استفاده از مصالح ساختمانی بومی
۱۱	۱۴	۱۸	استفاده از مواد و فنون سازگار با محیط زیست
۱۰	۱۸	۱۷	نگه داری از ویژگی ها و تفاوت های محلی
جمع ۷۹۹	جمع ۱۱۷	جمع ۱۲۷	جمع امتیاز

جمع بندی یافته ها نشان می دهد که محله سنتی مقصودیه با فاصله قابل توجهی بالاترین امتیاز پایداری زیست محیطی را دارا می باشد و محله رشدیه که مبتنی بر اصول طراحی شهری ساخته شده است، نیز در بسیاری از شاخص ها امتیازی نزدیک به امتیاز محله مقصودیه دارد. در حالی که محله مقصودیه در زمینه انرژی و تحرک بیشترین امتیاز را دارد، محله نوساز رشدیه در زمینه معیار زیست بوم امتیاز بالاتری کسب کرده و در معیار شکل فضایی نیز تقریباً امتیازی معادل مقصودیه داشته است. در شاخص طراحی توسعه نیز فاصله دو محله مقصودیه و رشدیه ناچیز است و تقریباً در شرایطی مشابه قرار دارند. منطقه مسکونی - آپارتمانی گلپارک در بیشتر شاخص ها امتیاز پایین تری نسبت به دو محله دیگر کسب کرده است. بازدید های میدانی نشان داد که وضعیت کالبدی و زیست محیطی این محله و فضاهای باز آن نیز نامطلوب است (جدول ۶)

جدول (۶) - جمع بندی ارزیابی مکانهای مورد مطالعه

گلپارک	رشدیه	مقصودیه	معیار شماره چهار : زیست بوم
(شکل گیری متداول و فاقد طراحی شهری)	(شکل دهی مبتنی بر اصول طراحی شهری)	(شکل گیری سنتی و ارگانیک)	
۷۰	۷۹	۱۰۶	شاخص اصلی: یک انرژی
۳۹	۶۹	۸۰	شاخص اصلی: دو تحرک
۱۰۲	۱۳۵	۱۳۴	شاخص اصلی: سه شکل فضایی
۷۶	۱۱۷	۸۴	شاخص اصلی: چهار زیست بوم
۷۹	۱۱۷	۱۲۷	شاخص اصلی: پنج طراحی و توسعه
جمع ۳۶۶	جمع ۴۱۱	جمع ۵۳۱	جمع امتیاز

جمع بندی و نتیجه گیری

نتایج تحقیق علاوه بر یافته های فضاهای شهری تبریز، درک عمیق تری از عوامل طراحی محیطی موثر در آسایش زیست محیطی را به دست داده، راهبردهای عملی آسایش شهروندان در فضاهای باز شهری را مشخص می سازد. محله تاریخی مقصودیه در معیارهای تحرک، انرژی و طراحی و توسعه بالاترین امتیاز را کسب کرد. طرح ارگانیک، بافت احیا شده، شبکه معابر و بناهای فشرده، نزدیکی به مراکز شهری، برخورداری از خدمات محله ای، شبکه ارتباطی پیوسته، فضاهای شهری پیاپی و وابستگی کمتر به اتومبیل، حفظ و باز زنده سازی بناها و فضاهای با ارزش، استفاده مجدد از مصالح بومی و سازگار با محیط زیست و توجه به اقلیم محلی از مهم ترین مولفه های کالبدی این محله است. البته مداخلات گسترده سال های اخیر این محله را نیز مانند دو محله دیگر نیازمند بازنگری طراحی فضاهای شهری می کند. این محله تحت تاثیر ساخت و سازهای جدید گسترده با تراکم چهار تا شش طبقه در سال های اخیر مواجه بوده و شاهد گشایش محور های دسترسی عریض در بافت بوده است. محله نوساز رشدیه، ساخته شده بر اساس اصول طراحی شهری و دارای فضاهای باز سرسبز، تنوع زیستی، چشم اندازها و منابع طبیعی و کیفیت های بصری، در معیار محیط زیست بالاترین امتیاز را کسب کرد. همین محله با ویژگی هایی چون خود اتکایی، اختلاط کاربری های مختلف، جمعیت پذیری بالا و وجود فضاهای متنوع عمومی، در معیار شکل فضایی، بالاترین امتیاز را کسب کرد و با فاصله اندکی پس از آن محله مقصودیه قرار گرفت. مجتمع آپارتمانی گلپارک - از بافت های سکونت راجح با فضاهای شهری فاقد طراحی - در معیار های پنج گانه امتیاز پایینی کسب کرد و معضلات زیست محیطی بسیاری دارد.

اولین همایش ملی اندیشه ها و فناوری های نو در معماری

۲۰ اسفند ۱۳۹۱ تبریز-ایران

- نتیجه-تحقیق-حاکمی-از آن-است-که-بیشتر فضاهای-محله-ای-نوساز، فاقد-طراحی-شهری-پایدار بوده-وبه-لحاظ-زیست-محیطی-پاشخ-گوی-نیازها و-علاق ساکنان نیست. از این رو راهبردهای آسایش حرارتی، نوروتابش و دید، آسایش درپناه باد، آسایش صوتی و ارتقای کیفیت محیط و منظر محله، از طریق راهکارهای نوینی چون پیاده راه و باغ راه، سبزه راه و پل سبز، محله پیاده مدار، مسیر دوچرخه سواری و اسکیت، حمل و نقل عمومی، بوستان های محله ای و همسایگی، ایستگاه های سلامت و محیط زیست میتوانند به پایداری زیست محیطی در محلات شهری کمک کنند. نتایج این مطالعه نقش طراحی شهری را در آسایش زیست محیطی محلات مسکونی و ترویج استفاده از انرژی های تجدید پذیر در مقیاس بافت و فضاهای شهری به اثبات رسانده و مصادیق تحقیقات عملی قابل انجام برای آسایش شهروندان در فضاهای باز شهری را معرفی می کند.

منابع

۱. اسماعیلی ساری، عباس. مهرداد چراغی، لیما طیبی و محمود قاسمپوری. ۱۳۸۵. "تعیین کیفیت بهداشتی هوای تهران در سال ۱۳۸۳ با استفاده از شاخص کیفیت هوا". فصلنامه علمی- پژوهشی علوم و تکنولوژی محیط زیست، دوره هشتم، شماره چهار، ص ۳۳-۳۸
۲. گلکار، کوروش. ۱۳۸۲. "از تولد تا بلوغ طراحی شهری". نشریه علمی- پژوهشی صفا. شماره ۳۶. ص ۲۹ تا ۲۳
۳. گلکار، کوروش. ۱۳۸۰. "مؤلفه های سازنده کیفیت طراحی شهری". نشریه علمی- پژوهشی صفا. شماره ۳۲. ص ۳۸ تا ۶۵
۴. صالحی فرد، محمد. "ارزیابی نقش و جایگاه توسعه پایدار شهری در ساختار شهرنشینی ایران". نشریه - اطلاعات سیاسی-اقتصادی صفا. شماره ۲۰۰ و ۱۹۹. ص ۱۴۶ تا ۱۵۳
۵. مطلبی، قاسم. ۱۳۸۵. "رویکردی انسانی به شکل دهی فضاهای شهری". فصلنامه علمی- پژوهشی ۶۶- هنرهای زیبا"، شماره بیست و هفت، ص ۵۷

6. Nikoloupolou, Marialena, Designing open spaces in the urban Environment: a Bioclimatic Approach 2003, Available on line at: <http://alpha.cres.gr/ruos/disgui.html>
7. RORUS :Rediscovering the Urban Realm and Open Spaces in: <http://alpha.cres.gr/ruos>
8. Mofidi, s.m. "Climatic Urban Design", Chapter 3, pp 143-150, "climatic history of urban form" university of Sheffield, Sheffield, 1997, uk.

نگاهی به حس امنیت زنان در فضاهای شهری و جوانب آن نمونه موردی: پارک شاهگلی

لاچین پوررجب، دکتر میر سعید موسوی

مقدمه:

یافته‌های پژوهشی نشان می‌دهند که در سال‌های اخیر، زنان و مردان فضاهای شهری را بصورت‌های متفاوتی تجربه می‌کنند و زنان بطور یکسان با مردان از فضای شهری بهره‌مند نمی‌شوند. اگرچه فضاهای شهری بر اساس قانون به روی همه باز است، در موارد بسیاری زنان توسط پیغام‌های پنهانی که دریافت می‌کنند، درمی‌یابند که اجازه ورود به برخی فضاها را ندارند. این قبیل ملاحظات بر چگونگی بهره‌مندی زنان از فضای شهری تاثیر می‌گذارد.

روشن است که نیروی انتظامی و تعدد پلیس و نگهبان برای یک فضا به تنهایی نمی‌تواند ضامن تامین امنیت شهر باشد، و البته بک طرح شهرسازی نیز به تنهایی نمی‌تواند امنیت را در کالبد شهر تزریق کند.

یکی از راه‌های برقراری امنیت از طریق مداخلات در کالبد شهرها است و البته مهمتر از کالبد هر مکانی روح غالب بر آن مکان است که ناشی از روابط اجتماعی و مردمی است که به یکدیگر وابسته هستند، یعنی کالبد بر رفتارها تاثیرگذار است و رفتار بر نحوه استفاده از کالبد شهر تاثیر می‌گذارد.

عدم امنیت زنان در فضاهای شهری مشارکت کامل آنان را در اجتماع محدود می‌کند و علاوه بر آسیب‌های روانی فرد بر خانواده‌ها، در نهایت کل بر جامعه تاثیر گذار خواهد بود.

همچنین ظرفیت اقتصادی زنان در سطوح شهری وابسته به امنیت آن‌هاست. فعالیت‌های اقتصادی زنان بعضاً در اقتصاد غیر رسمی و یا نزدیک به خانه‌ای آنها متمرکز شده است، آنها به تسهیلاتی برای اشتغال در محیط شهری و مسکونی خود نیاز دارند.

بعضی از معیارهای شهرسازی در تامین امنیت یک فضا اختصاص به جنسیت و سن و غیره ندارند و برای کل جامعه کاربرد خواهند داشت، نظیر ملاک‌های طراحی یک فضای امن شهری (روشنایی مناسب، حس دیده شدن و شنیده شدن، و مراقبت عمومی، دسترسی به کمک و دید کافی و خوانایی محیط و نگهداری و جلوگیری از تخریب و وندالیسم و ...) اما در اینجا الویت پژوهش در دستیابی به معیارهای خاص امنیت زنان در فضاهای شهری و در نتیجه حضور فعال‌تر آنان در سطح شهر است.

اما بطور کلی برخی از تعاریف رایج را برای واژه‌ی امنیت به شرح زیر است:

امنیت پیش‌نیازی برای بقا و ارتقای رفاه و سلامت مردم است.

امنیت یک حق بنیادین انسانی است.

امنیت یک حالتی است که در آن خطرات و شرایطی که منجر به صدمات فیزیکی، روانی یا جسمی می‌شوند، کنترل می‌شوند تا به سلامت و رفاه اشخاص را حفظ کنند.

امنیت یک منبع ضروری برای زندگی هر روزه برآوردن نیازهای اشخاص و جوامع در راستای ازتقاء اشتیاق و آمال عمومی مردم است.

ابهامی که در مورد مفهوم امنیت (safety) وجود دارد اینست که عده‌ای این مفهوم را فقط به معنای جلوگیری از جرم و جنایت می‌دانند و بیش‌تر حالت عینی دارد و عده‌ای هم آن‌را به احساس برون از حیطه‌ی خطر بودن تعبیر می‌کنند و یا به عنوان احساس رضایت از نیازهای اولیه و پایه‌ای (مثل غذا، سرپناه، لباس و غیره) اما در واقع مفهوم "امنیت" نو درک آن در همه‌ی ابعاد (فیزیکی و اجتماعی، روانی و...) مشکل است و بنابراین ارتقاء دادن آن هم مشکل خواهد بود. (ضابطیان الهام، رفیعان مجتبی، درآمدی بر فضاهای امن شهری با رویکرد جنسیتی. مجله جستارهای

شهرسازی شماره ۲۵-۲۴ بهار و تابستان ۱۳۸۷)

افزایش امنیت محیطی (بر پایه‌ی چگونگی دریافت افراد از محیط پیرامونشان) در راستای بهبود کاربری فضاهای شهری از مهم‌ترین

اولین همایش ملی اندیشه ها و فناوری های نو در معماری

۲۰ اسفند ۱۳۹۱ تبریز-ایران

انجمن مهندسان معمار ایران شرقی

رویکردهایی است که جامع پیشرفته در زمینه علوم اجتماعی، مدیریتی و طراحی محیطی بدان توجه دارند. آنچه از امنیت به عنوان دریافت عینی و ذهنی یاد می شود ناشی از ساختار و نحوه چیدمان محیط است، لذا برای افزایش آن بایستی معیارها و استانداردهایی برای طراحی فضاهای شهری در نظر گرفت. (الماسی فر نینا . انصاری مجتبی. بررسی امنیت محیطی در پارکهای منطقه ای به عنوان بخشی از فضاهای شهری از دیدگاه زنان بر پایه رویکرد CPTED. مجله مدیریت شهری شماره ۲۵ بهار و تابستان ۱۳۸۹)

سوالات تحقیق:

در این تحقیق به بررسی (تعامل بین انسان) (مطالعه ای ویژه ی زنان) و (محیط مصنوع) پرداخته شده است، و به طور خاص هدف این تحقیق، مطالعه نحوه ی تاثیر محیط بر روی قشر زن و چگونگی برداشت آنان از فضاهای عمومی به ویژه پارک ها می باشد. از طریق سوالات پرسش نامه می توان اصولی در زمینه ی طراحی فضاهای شهری را نیز استخراج نمود و در طراحی های آتی مدنظر قرار داد. برای نیل به هدف مورد نظر پرسشنامه ای در قالب دو صفحه طراحی شد. معیارهای اصلی تدوین این پرسش نامه در جهت رسیدن به پاسخی نو در جواب به پرسش های زیر شکل گرفته است: (خانم ها بیش تر از چه فضاهایی از پارک استفاده می کنند و به چه دلیل؟ فضاهایی که کمتر توسط خانم ها استفاده می شود کدام قسمت های پارک می باشد؟ دلیل عدم استفاده از چنین فضاهایی چیست؟) (الماسی فر نینا . انصاری مجتبی. بررسی امنیت محیطی در پارکهای منطقه ای به عنوان بخشی از فضاهای شهری از دیدگاه زنان بر پایه رویکرد CPTED. مجله مدیریت شهری شماره ۲۵ بهار و تابستان ۱۳۸۹)

فرضیات:

طراحی شهری بر میزان احساس امنیت اجتماعی تاثیر دارد
تاثیر روشنایی کافی بر حس امنیت
مسیر های مخفی و جدا افتاده و طراحی شاخه ای کمتر مورد استقبال قرار می گیرد
مراجعه به پارک ها در حس آرامش زندگی روزمره مردم تاثیر دارد
احساس امنیت در مورد جنسیت متفاوت است

۱.۹.۱ تعریف امنیت:

مفهوم امنیت به لحاظ پیچیدگی مفهومی جدال برانگیز است. امنیت به لحاظ مفهومی، نماد بهام آمیزی است که ممکن نیست دارای معنایی دقیق باشد (ولفرز، ۱۹۶۲: ۴۶) از نظر لغوی امنیت به معنی بی خوفی، امن، ایمنی، ایمن شدن و در امان بودن آمده است (دهخدا، ۱۳۹۴: ۲۸۹ و معین، ۱۳۵۴). همچنین، امنیت به مفهوم آرامش و آسودگی است (عمید، ۱۳۵۹: ۲۷۵) در فرهنگ آکسفورد، امنیت اجتماعی به معنای ارتباط امنیت با جامعه، نوعی امنیتی که شکل و ساخت اجتماعی یافته است، تعریف شده است (آکسفورد، ۲۰۰۰: ۱۲۲۷) در دیدگاه صاحب نظران امنیت از یک سو وسیله و از سوی دیگر هدف تلقی می شود امنیت از یک سو به دنبال کسب یک مفهوم استقلالی مستقل و از: روشنندل، ۱۳۷۴ سوی دیگر در ذیل مفاهیمی چون قدرت، جنگ و صلح، به عنوان مباحث مورد توجه علوم برخی: سیاست، علوم استراتژیک و مطالعات بی نالمللی تعریف شده است (بوزان، ۱۳۷۸) صاحب نظران در تعریف امنیت به مفهوم رهایی از تهدیدها و مقابله با آن تأکید داشته اند. جان مورز معتقد است امنیت به معنی رهایی نسبی از تهدیدهای زیان بخش است (ربیع، ۱۳۸۳: ۱۳) از دیدگاه هافمن، امنیت، پشتیبانی و حمایت یک ملت از حمله دیگران و مصون داشتن فعالیت های اقتصادی مردم از جریان های ویرانگر بیرونی است (هافمن، ۱۹۸۱ و لفرز بیان می کند امنیت در معنای عینی، فقدان تهدید در برابر ارزش های کسب شده است. در واقع، حفظ ارزش ها معادل برقراری امنیت است. در این تعریف، تحقق و برقراری امنیت در در تعریف امنیت « کارل دبلیو دیوین: ۲۹). « پرتو حفظ ارزش ها متصور می باشد (لرنی، ۱۳۸۲) در دیدگاه صاحب نظران امنیت از یک سو وسیله و از سوی دیگر هدف تلقی می شود به مفهوم رهایی از انواع تهدیدات بر جامعه تلقی گردیده است. در رویکرد دوم، امنیت به منزله حفظ هویت در ابعاد اجتماعی، فرهنگی و ملی نگرسته شده است امنیت با مفاهیمی چون رفاه، توسعه، عدالت و صلح پایدار تعریف گردیده است. در مجموع با توجه به مباحث فوق می توان گفت امنیت اجتماعی توانایی حفظ و استمرار یکپارچگی اجتماع جامعه در یک قلمرو و سرزمین معین، جهت اعتلا و بسط الگوهای هویت، مشارکت، قدرت و توسعه نظامی اجتماعی در فرآیند تغییرات محیطی با پشتوانه کش شهای متقابل اندیش های، عاطفی، اقتداری و مبادله ای با ماهیت عقلانیت است.

۱.۹.۲ سنخ شناسی امنیت اجتماعی:

اولین همایش ملی اندیشه ها و فنآوری های نو در معماری

۲۰ اسفند ۱۳۹۱ تبریز-ایران

انجمن مکتب نظامی معماران ایران

----- احساس امنیت عبارت است از: نوعی ذهنیت و جهت گیری روانی مثبت (رضایت بخش، قانع کننده و آرامش بخش) (شهروندان، نسبت به عدم تأثیر گذاری حضوری و بروز رویدادها و وقایع ضد امنیتی در شرایط فعلی و آتی در حوزه های امنیت اجتماعی، ثبات از سوی: سیاسی، انسجام هویتی، یکپارچگی و امنیت سرزمینی است) حاجیانی، ۱۳۸۴ دیگر، امنیت دارای دو بعد ذهنی و عینی است. در بعد عینی امنیت به معنی فقدان تهدید برای ارزشهای کسب شده است و در بعد ذهنی بر عدم هراس از اینکه آن ارزشها مورد حمله قرار بگیرند، می باشد) مانند، ۱۳۷۹ منابع تأمین کننده احساس امنیت برای افراد مختلف جامعه متفاوت است (قربان حسینی، این منابع در سه سطح کلان، میانی و خرد اثرگذار است) لرنی، ۱۳۸۳، ۱۳۷۷ سطح کلان، ساختار کلی جامعه و ایمن بودن آن از جنگ، قحطی، خشکسالی، زلزله، سیل و سقوط ساختار سیاسی حکومت از عمده متغیرهایی است که در سطح کلان، احساس امنیت را در افراد جامعه شکل م دهد. روابط میان نهادهای سیاسی، اجتماعی و اقتصادی جامعه، چالش های بین گروه ها و جناح های مختلف، کارکرد نیروهای انتظامی، ارتش، قوه قضائیه، نظام پولی، نظام مندی شغلی، تعاملات جناح های سیاسی، بهره وری اقتصادی و ... متغیرهایی هستند که سطح میانی احساس امنیت در افراد جامعه را شکل می دهند. از سویی دیگر، روابط بین افراد جامعه در حوزه کار، تحصیل، اقوام و خویشاوندان، همسایگان، همکاران و نیز تجرب های مستقیم و غیر مستقیم روزانه افراد از پدید های مختلف از جمله سرقت، ضرب و شتم، قتل و غیره و برخورداری بهای اقتصادی - اجتماعی افراد، سطح خرد احساس امنیت را شکل می دهند. احساس امنیت با بسیاری از عناصر اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و فرهنگی جامعه ارتباط رنی، (۱۳۸۳: ۲۸) پدیده احساس امنیت در اندیشه و تفکر افراد جامعه متفاوت است و عامل جنسیت نیز از این مفهوم برداشت مختلفی را دارد. مفهوم احساس امنیت، ضمن تفاوت در زنان و مردان، عامل محیطی نیز در برداشت این مفهوم در زنان اثربخش است. نظر به اینکه زنان نسبت به مردان در مقابله با پدید های اجتماعی و آسی های امنیتی و هر گونه کج رفتاری در فضا و محیط جامعه زمینه آسیب پذیری بیشتری دارند، همچنین در مقابله با عوامل مختلف اجتماعی و فرهنگی به ، مقوله احساس امنیت واکنش متفاوت را نشان م ی دهند) لرنی، ۱۳۸۳ در واقع، امنیت مقول های اساسی در هر نظام اجتماعی است و هر کشوری اولویت اول ساختار حکومتی خود را به برقراری امنیت در جامعه خود اختصاص می دهد. نگاه به مسائل و آسیب های امنیتی می تواند از زوایای مختلفی صورت پذیرد که بخش عمده آن گریبان گیر زنان جامعه) که نیمی از جمعیت کشور را تشکیل می دهند (می باشد. هزینه های بالای زندگی « و » تورم « در واقع، با گسترش جوامع، پدید هایی اعم از افزایش و عواملی نظیر آن، مسائل اجتماعی زنان، زمین های ناهنجاری های « گرانی مسکن »، « فقر » و این امر موجب احساس ناامنی و : اجتماعی و سیاسی را فراهم نمود) مانند، ۱۳۷۷ فقدان مشارکت آنان در عرص های مختلف اقتصادی، اجتماعی و سیاسی م یگردد. نخستین مباحث فلسفی و سیاسی در عرصه امنیت را شاید بتوان در گفتا نهای فلاسف های یافت. این اندیشمندان بر ایجاد و حفظ امنیت به مثابه یکی از « ارسطو » و « افلاطون » چون اهداف و وظایف حکومت اصرار می ورزیدند. ارسطو به طور تلویحی و افلاطون با تاکید آن را به عنوان بنیادی ترین وسیله و ابزار حکومتی جهت نیل به امنیت معرفی ، « عدالت » بر کرده اند. چند قرن بعد، نظریه پردازان عصر روشنگری، از جمله: هابز، لاک، روسو، و منتسکیو در گفتا نهای فلسفی - سیاسی خود به مفهوم امنیت، منزلتی رفی عتر بخشیدند. به نظر هابز (۱۹۷۲) ، مردم به ایجاد و تأسیس حکومت از آن رو علاقه مند شدند که آنها را در مقابل تجاوز خارجیان و صدمه یکی بر دیگری مصون و محفوظ می نماید به طور کلی آنچه موجب رضایت خاطر و خشنودی و یا احساس امنیت م ی شود، تأمین حقوق و آزادی های مشروع افراد جامعه است. به عبارت دیگر، ناامنی درجایی است که حقوق و آزادی های مردم مورد تهدید قرار گرفته و به مخاطره افتاده است. همچنین، اگر حکومتی بخواهد به امنیت جامعه خویش فکر کند، نمی تواند خارج از حوزه فرهنگی و رفتاری - روانی ملت خودش، رفتار کند. عضو سوم در این رابطه و مهم ترین عامل احساس امنیت در میان مردم یک جامعه، عامل روانی است. یعنی چنانچه حکومتی، مسئولیت مدیریت و سعادت و خوشبختی مردم را به عهده بگیرد، باید به لحاظ روانی؛ بیشتر عمل کند. یعنی به صورت غیرمستقیم، یک فضای آرام فکری و فرهنگی برای آنها به وجود بیاورد. احساس امنیت یا امنیت روانی را هنگامی می توان مورد اشاره قرار داد که فرد یا جامع های از احساس ترس ۱ « و » اضطراب « ، » دلهره « برخورداری باشد و از احساس « آرامش » و « اعتماد » « کفایت » رها شود. پیامدها و تبعات وجود یا گسترش احساس ناامنی در جامعه را می توان در موارد ایجاد حالت انفعال در مردم، از میان رفتن خلاقیت ها، بروز بی تفاوتی و رفتارهای مبتنی بر بی اعتمادی

۱.۵.۳ قدرت مرکزی و خدشه دار شدن امنیت اجتماعی و مانند آنها برشمرد. احساس امنیت از یک سو یک مقوله ای ذهنی است و به شخصیت افراد و برداشت مختلف آنها از پدید های محیطی مرتبط م ی شود، لذا همچون پدیده روان شناختی عمل می کند. از سوی دیگر، احساس امنیت تابع پدید های عینی است و محصول و برآیند امنیت در مال، جان، فکر و عاطفه است. لذا، می توان گفت امنیت توانایی انسجام نمادی و تخصصی جامعه برای مقابله با تهدیدات درونی و بیرونی است) امانت، ۱۳۸۶: ۱۵ (نیازی محسن. سهرابزاده مهران. فرشادفر یاسمن. تبیین عوامل اجتماعی و فرهنگی موثر بر احساس امنیت زنان فصلنامه مطالعات اجتماعی آذر ۹۰)

اولین همایش ملی اندیشه ها و فناوری های نو در معماری

۲۰ اسفند ۱۳۹۱ تبریز-ایران

انجمن مهندسان معمار استان آذربایجان شرقی

ویژگی های یک فضای امن شهری:

به عنوان یک اصل کلیدی، برنامه ریزان شهری باید به این نکته توجه کنند که شهرها باید به گونه ای ساخته شوند تا حداقل نیازهایی از این قبیل را تامین کنند:

افراد بتوانند ببینند و دیده شوند.

بشنوند و شنیده شوند.

بتوانند کمک کنند یا فرار کنند.

و در نتیجه نباید در شهرها محلی برای تحریک جرم و ناامنی وجود داشته باشد و بالعکس باید همواره با مداخلات فیزیکی و اجتماعی، محیط را منسجم و روح وحدت را در فضاهای عمومی شهری حاکم گردانید.

بطور کلی برخی از ویژگی های یک فضای امن شهری را می توان به شرح زیر بیان داشت:

- در یک فضای امن و راحت مردم تمایل دارند که یکدیگر را ببینند و آن فضا قابلیت اجتماعی شدن (sociability) خواهد داشت.

اتصالات به پیرامون آن فضا (دسترسی ها) راحت تر صورت می گیرد.

مکان خوبی برای یک سری از فعالیت ها می شود و در اذهان باقی می ماند. (ضابطیان الهام . رفیعیان مجتبی . درآمدی بر فضاهای امن شهری با رویکرد جنسیتی. مجله جستارهای شهرسازی شماره ۲۵-۲۴ بهار و تابستان ۱۳۸۷)

جنسیت و احساس امنیت:

جنسیت به عنوان تاثیر گذارترین عامل شخصیت پذیر احساس نا امنی مطرح شده است. نوع جنایت در مورد زنان و مردان متفاوت است و حس امنیت آنان نیز تبعاً متفاوت است. عموماً زنان نسبت به مردان بیش تر احساس ترس می کنند، گرچه ممکن است کمتر از مردان قربانی خشونت در محیط های عمومی شهری شوند.

به وطر کلی مردان احساس مثبت تر در مورد امنیت محیط خودشان نسبت به زن دارند، مثلاً هم مردان و هم زنان در تاریکی احساس نا امنی می کنند اما درجه ی حس نا امنی در زنان بالاتر است (گزارش کنفرانس لندن، ۲۰۰۳) مطالعات نشان می دهد که زنان از بعضی شرایط نظیر تنها ماندن در برخی فضاها یا تاریکی هوا می ترسند. برای مثال در تحقیقات در مورد ارتقای امنیت زنان در بریتیش کلمبیا در سال ۱۹۹۲ انجام شد، تحلیل کلی اجتماعی در کانادا نشان داد که عموماً ۶۰ درصد از زنان کانادایی از تنها پیاده روی کردن در محله و واحد همسایگی خود بعد از تاریک شدن هوا وحشت دارند. ۷۶ درصد از منتظر ماندن برای استفاده از وسایل نقلیه ی عمومی بعد از تاریک شدن هوا می ترسند و ۸۳ درصد از تنها پیاده روی کردن به سمت ماشین در گاراژها و پارکینگ ها واهمه دارند. (سایت فمینیست، ۲۰۰۶). ترس از وقوع جرم و قربانی شدن، رفتار و حالات را در فضاهای عمومی شهری تغییر می دهد و این اثرات روی زنان و دیگر گروه های آسیب پذیر اجتماعی و اقتصادی شدیدتر است. اثراتی که حرکت های آن ها را محدود می کند و به ویژه باعث می شود بعد از تاریک شدن هوا در خانه بمانند و فرصت های اجتماعی اقتصادی و فرهنگی آنان را کاهش می دهد. در چینی شرایطی زنان از فعالیت های اقتصادی و اجتماعی نظیر کار کردن تا دیر وقت یا شغل هایی که شیفت هستند یا کلاس های عصر و فعالیت هایی نظیر آن خارج می شوند و البته در این گونه موارد هیچ تردیدی نیست که همواره زنان فقیرتر بیش تر قربانی جنایت و ترس ناشی از این نا امنی می شوند. (لوبوا و متانی ۱۶.۲۰۰۴) (بمانیان محمدرضا، رفیعیان مجتبی، ضابطیان الهام . سنجش عوامل موثر بر ارتقای امنیت زنان در محیط های شهری . مجله زنان دوره ۷ شماره ۳ پاییز ۱۳۸۸)

ارتباط فضای اجتماعی و فضای کالبدی در ایجاد احساس امنیت:

فضا نمی تواند در یک خلاء اجتماعی دیده شود و بعد فیزیکی و اجتماعی دو بعدی وابسته ی فضا محسوب می شوند. از جمله مباحث دو بعدی اجتماعی و کالبدی امنیت یک فضای شهری، می توان به مولفه های آشنا بودن فضا، و شهرت محیط اشاره کرد. آشنا بودن فضا و نداشتن حس غربت (که موجب ترس و اضطراب می شود) در تقویت احساس امنیت ذهنی فرد نقشی مهم دارد. به علاوه زمینه ی ذهنی مثبت یا منفی به یاد مانده از فضا می تواند در احساس کلی درک شده نسبت به فضا تاثیر گذار باشد. (برتون و لین، ۲۰۰۶). زنان معمولاً به مکان هایی خاص برچسب می زنند و آن ها را بدنام و ناامن تلقی می کنند و این معمولاً به علت وقوع و انتشار خبر حادثه ها در این گونه اماکن است و یک توافق دسته جمعی حاصل می شود که مکان ها (بد) هستند. چنین تصوراتی از مکان های نقشی محوری در احساس ناامنی و تصمیم گیری برای اجتناب از آن ها دارند و در واقع جنبه های اجتماعی در ایجاد تصورات از مکان ها شرکت می کنند، در تحقیقی که در دو شهر

اولین همایش ملی اندیشه ها و فناوری های نو در معماری

۲۰ اسفند ۱۳۹۱ تبریز-ایران

انجمن مطلق بین‌المللی معماران ایران

-- هلسینکی- (فنلاند) و ادیثرو (اسکاتلند)- انجام شده نیز مناطقی شناسایی شدند که دارای این گونه شهرت ها بودند و جنبه های طراحی آن ها نیز به سادگی شهرت آن را به عنوان مکان های ناامن برای زنان تقویت می کرد. برخی از این فضاها مربوط به نواحی مسکونی گروه های کم درآمد بعد از جنگ و البته در مواقعی هم این شهرت های بی اساس بودند. افراد ممکن است ناخودآگاه از مکان هایی معین اجتناب کنند نه به علت ترس از آن ها بلکه به علت تصوی ناخوشایند از مکان ها (بین کاسکلا، ۲۰۰۰) بنابراین سنجش شهرت اجتماعی یک فضای فیزیکی و ارتقای آن می تواند در ارتقای احساس امنیت زنان تاثیر گذار باشد. (بمانیان محمد رضا، رفیعیان مجتبی، ضابطیان الهام، سنجش عوامل موثر بر ارتقای امنیت زنان در محیط های شهری، مجله زنان دوره ی ۷ شماره ی ۳ پاییز ۱۳۸۸)

فضای امن شهری:

انجام فعالیت های متنوع

دسترسی آسان

خوانا و بیاد ماندنی

قابلیت اجتماعی شدن

در شرایط امنیتی کاملاً یکسان، نظیر تاریکی، هم زنان و هم مردان احساس ناامنی دارند ولی درجه احساس ناامنی در زنان بسیار بالاتر است.

کاربره هایی که زنان مخاطب اصلی آنها هستند و د مجاورت آن ها احساس امنیت دارند ویژه هستند و ممکن است فعالیتی که برای مردان احساسات ناامنی خاصی ایجاد نمی کند، برای زنان احساس ناامنی در پی داشته باشد.

درصد زیادی از زنان جوان به دلیل همراه داشتن کودکان، شرایط خاصی برای حضور در یک فضای شهری دارند و به دلیل داشتن مسئولیت فردی ضعیف تر از خود احساس ناامنی بیش تری خواهند داشت.

زنان اغلب قبل از تاریکی هوا در فضای شهر حضور دارند و کلیه برنامه های اجتماعی خود را بر این اساس تنظیم می کنند و حضور در ساعات شبانه با مشایعت چند زن و مرد دیده می شود و در غیر این صورت موجب ایجاد ناامنی و آنان خواهد شد. (ضابطیان الهام، رفیعیان مجتبی، درآمدی بر فضاهای امن شهری با رویکرد جنسیتی، مجله جستارهای شهرسازی شماره ۲۵-۲۴ بهار و تابستان ۱۳۸۷)

زنان و امنیت در فضاهای عمومی شهری:

فضای شهری بستر زندگی و فعالیت شهروندان است و با توجه به ویژگی های افراد و گروه های سنی، اجتماعی و جنسی، باید بتواند محیط امن، سالم، پایدار و جذابی فراهم کند و به شیوه ای مناسبی به نیازهای مختلف تمام گروه های اجتماعی پاسخ دهد. تحولات دهه های اخیر سبب شده است تا امکانات جدید شهرهای امروز مانند گذشته قادر به تامین آرامش و امنیت شهروندان نباشد. شهرها به دلیل تمرکز بالای جمعیت و فعالیت های خارج از مقیاس انسانی و فراوانی ماشین، از شاخص های آرامش و امنیت فضای شهری کم کم فاصله گرفته اند.

در عصر حاضر، محیط های نامطلوب شهری مشکلات بسیاری را برای امنیت شهروندان ایجاد کرده و در رشد آسیب های اجتماعی موثر بوده اند. با گسترش این آسیب ها امنیت رنگ می بازد و میزان جرم افزوده می شود، مردم در کنش های اجتماعی محتاطانه عمل می کنند و با هر اتفاقی، ترس و دلهره ی آنان دوچندان می شود و در نتیجه احساس ناامنی می کنند. امنیت اجتماعی آرامش و اودگی خاطری است که هر جامعه ای موظف است در زمینه های شخصی، اقتصادی، سیاسی و قضایی آن را برای جامعه و اعضای آن فراهم کند. امنیت نداشتن زنان در فضاهای شهری، مشارکت کامل آنان را در اجتماع محدود می کند و علاوه بر آسیب های روانی بر فرد، خانواده و جامعه را نیز متاثر خواهد کرد (day stump&carren,2003,311).

کلان شهرها به دلیل تراکم بالای جمعیت، تحولات اجتماعی و اقتصادی زیادی دارند. این تحولات سبب شده تا مفاهیمی مانند امنیت اقتصادی (بیکاری فزاینده و شغل های کاذب) ذهنیت ناامنی در جامعه به ویژه ناامنی در خیابان ها و فضاهای عمومی، آسیب پذیری مسکن ها و سایر تعهدات دربارهی سلامت شهروندان را افزایش دهد (احمدی و اسماعیلی، ۱۷۱، ۱۳۸۹)

انسان موجود پیچیده ای است که دارای انگیزش های مادی، معنوی و روحی گوناگونی است. انگیزش، نیروی هدایت کننده و سازمان دهنده، ادراک و شناخت و رفتار هدفمند آدمی است. با تکامل انگیزش، رفتارها برای ارضای نیازها وارد عمل می شوند. از این رو، در طراحی و برنامه ریزی محیطی، شناخت نیازهای انسان از امین ویژه ای برخوردار است.

فضای شهری مناسب تا حد زیادی تامین کننده ی امنیت به عنوان نیاز اساسی انسان است و فضای شهری نا مناسب از بین برنده ی آن و

اولین همایش ملی اندیشه ها و فناوری های نو در معماری

۲۰ اسفند ۱۳۹۱ تبریز-ایران

انجمن مهندسان معمار استان آذربایجان شرقی

زمینه ساز انواع آسیب ها و معضلات اجتماعی، فضاهای نامناسب شهری، فضاهای بی دفاع، محله های نا امن، کانون های پر تراکم، با نظارت کم و مکان هایی با کاربری های خاص از عوامل تهدید کننده امنیت شهری و اجتماعی هستند.

مطالعات متعدد انجام شده درباره امنیت در فضای عمومی و به ویژه در شهرها نشان دهنده اهمیت به عنوان شاخص کیفی زندگی در شهرهاست و نیز اینکه آسیب های اجتماعی از مهم ترین پیامدهای تهدید یا تضعیف امنیت به شمار می رود. در یک دسته بندی کلی، می توان نظریات مطرح در این زمینه را به دو گروه تقسیم کرد: ۱. رویکردهای مبتنی بر ارزش ها که دربرگیرنده ارزش های عینی و ذهنی است. ۲. رویکردهای مبتنی بر تاثیر محیط فیزیکی و فضا بر امنیت.

رویکردهای مبتنی بر ارزش های عینی: بر اساس این رویکرد، امنیت برآیند وضعیتی است که توسط قدرت یا دولت برای پاسداری از مردم در برابر تهدیدهای بیرونی ایجاد می شود. در این رویکرد، دولت با دو روش مستقیم (پلیس و ساختارهای امنیتی جامعه) و غیر مستقیم (خانواده و آموزش و پرورش) امنیت را در جامعه به وجود می آورد (احمدی و اسماعیلی، ۱۳۸۹، ۱۷۲)

رویکردهای مبتنی بر ارزش های ذهنی: بر اساس این رویکرد، تهدیدها اغلب علیه ارزش ها و هویت های گروه های اجتماعی است، در نتیجه امنیت در جامعه زمانی حاصل می شود که گروه ها و خرده فرهنگ ها بتوانند در تعامل با یکدیگر، خواسته ها و ارزش های خود را به راحتی مطرح کنند. در این رویکرد، امنیت اجتماعی یک گروه خاص درون جامعه (مانند زنان) با سطح کلان پیوند دارد. بنابراین، امنیت اجتماعی زمانی مطرح خواهد بود که نیروی بالقوه یا بالفعلی هویت افراد را در جامعه تهدید کند. این دیدگاه اعتقاد دارد رفتارهای انحرافی نتیجه فشارهایی است که بعضی از مردم را به کج روی و بروز نا امنی وادار می کند. تاثیر شرایط محیطی بر ابعاد امنیت اجتماعی یعنی امنیت جانی، مالی و ... یکسان و یک جهت نیست. در این زمینه مرتون استدلال می کند که ساکنان مناطق محروم اغلب به دلیل نوع تربیت، یادگیری و تجربه ی زیاد ناکامی، رفتارهای خشونت آمیز بیشتری از خود نشان می دهند (بدر و دیگران، ۱۳۸۰، ۲۷۲)، به همین دلیل در معرض زد و خورد و درگیری بیشتری هستند و با خطرهای آسیب های جانی بیشتری روبه رویند (ستوده، ۱۳۸۱، ۷۷-۷۳)

افراد بزهکار اغلب ساکن مناطق محروم هستند، لذا میزان رفتارهای ناهنجار آشکار بزهکاران که محل امنیت افراد منطقه ای آنها گردد، مانند مزاحمت، ترساندن و غیره بیشتر دیده می شود. به همین دلیل، مناطق را می توان بر حسب وجود یا عدم چنین شبکه های بزهکاری و نوع رفتارهای اهالی، از جهت برخورداری از امنیت جانی ساکنان منطقه دسته بندی نمود (ساروخانی و نویدینا، ۱۳۸۵، ۹۰-۹۱)

رویکرتهای مبتنی بر تاثیر محیط فیزیکی و فضا بر امنیت: جان جیکوبز نیز در تبیین امنیت شهری به تعامل فضای فیزیکی و فرآیندهای اجتماعی ای که محیط را می سازند و بر فعال بودن فضا به عنوان عاملی در ایجاد محیطی امن و موفق، توجه و تاکید دارد (رفیعیان و دیگران، ۱۳۸۸-۵۱)

می بایست چشم هایی همواره خیابان را بنگرند، چشم های کسانی که ما آنها را مالکین طبیعی و حقیقی خیابان می نامیم و ... پیاده روهای خیابان می باید به صورت مداوم مورد استفاده قرار گیرد تا بر نگاه های موثر بر خیابان افزوده گردد و به مردم ساکن در خیابان، نگرستن به خیابان آموزش داده شود (JacobsU 1961:15).

بنابراین او بر نظارت فعال و ضرورت تعریف عرصه های عمومی و خصوصی تاکید می کند.

به عقیده ی جیکوبز، بیش تر رفتارهایی که موجب خشم، ترس و ناراحتی مردم در فضاهای شهری می شود و مردم را از استفاده ی فضاهای عمومی منصرف کند، به لحاظ قانونی، جرم نیستند و می توان آنها را رفتارهای غیرمردنی و یا -آنگونه که جیکوبز می گوید- (بربریت خیابانی) نامید.

در اوایل دهه ی ۱۹۷۰م، اسکار نیومن به برخی از عوامل فیزیکی موثر بر ایجاد ترس از محیط یا وقوع جرم پرداخت. او بر نظارت فعالانه و تعریف عرصه ها تاکید کرد و با ارائه ی نظریه ی (فضای قابل دفاع) عواملی مانند ایجاد قلمرو مناسب، احساس تعلق به مکان، امکان وجود نظارت و بهبود شرایط فیزیکی را از راهکارهای کاهش ترس دانست. نیومن سه عامل افزایش جرم در محله های مسکونی را چنین برشمرد:

بیگانگی: مردم همسایگان شان را نمی شناسند

نبود نظارت: مکان های وقوع جرم ارتکاب جرم را بدون آنکه مجرم دیده شود، به راحتی ممکن می کند.

در دسترس بودن راه فرار: امکان گریز مجرم از صحنه ی جرم را به سرعت ممکن می کند.

بنابراین، نیومن معتقد است با استفاده از سازوکارهای نمادین شکل دادن به عرصه های تعریف شده، می توان محیط را به کنترل ساکنانش درآورد.

نظریه ی پیشگیری از جرم به وسیله ی طراحی محیطی بر مبنای تغییر در محیط فیزیکی در سال ۱۹۶۰ مطرح شد. کاهش رفتارهای مجرمانه با استفاده از طراحی محیطی، رویکرد اصلی این نظریه است.

هیلر از رویکرد دفاعی فوق انتقاد می کند، به دلیل اینکه مانع حرکت طبیعی مردم می شود و برای غریبه ها چه صلح آمیز و چه خصم آمیز

اولین همایش ملی اندیشه ها و فناوری های نو در معماری

۲۰ اسفند ۱۳۹۱ تبریز-ایران

انجمن مهندسان معمار ایران

-- محدودیت دسترسی قائل می شود: هیلر معتقد است حضور مردم چه غربیه و چه آشنا احساس ایمنی را در فضای عمومی ارتقا داده و وسیله ای است که به کمک آن می توان فضا را به صورت طبیعی مورد نظارت قرار داد. لذا وی به دنبال خصوصیات شکلی فضا است که حضور مردم و به تبع آن احساس امنیت را افزایش می دهد (پورجعفر و دیگران، ۱۳۸۷: ۷۴)

جمع بندی این نظریات نشان می دهد امنیت ثمره ی رابطه ی فرد با اجتماع و انطباق با هنجارهای همگانی است که افراد، به عنوان یک نیاز اساسی، در عرصه های عمومی و خصوصی خواهان برخورداری از آن هستند. میزان حضور و استفاده از فضاهای عمومی در جامعه متأثر از نحوه ی نظارت بر محدوده های جغرافیایی و ویژگی های محیطی آن است. به عبارتی، حضور تعداد مشخصی از مردم در فضای عمومی به همراه سایر ویژگی های کالبدی فضا مانند نوع کاربری و دسترسی می تواند در ارتقای احساس امنیت و افزایش مراجعات افراد نقش داشته باشد (Garacia- Ramon, Oriz&Prats, 2004:216).

فضای غیرقابل دفاع:

فضاهای عمومی که توسط افراد خاصی در زمان مشخصی صورت می گیرد، سبب شکل گیری قلمرو ثانویه ی افراد در فضاهای عمومی می شود (آلتن، ۱۳۸۷: ۱۴۲). این موضوع به ویژه در پارک ها و فضاهای عمومی از شدت بیشتری برخوردار است، به ویژه در بخش هایی از پارک که حالت نیمه عمومی دارد و محصور و دارای دسترسی محدودتری است. از دیدگاه طراحان محیطی، به این گونه فضاها، فضاهای غیرقابل دفاع می گویند. همچنین کاربری های مختلف در پیرامون پارک ها از دیگر عواملی هستند که بر رضایت مندی کاربران تأثیر مستقیمی دارند.

نتایج تحقیقات انجام شده درباره ی کاهش جرم از طریق طراحی محیط نشان می دهد مکان هایی مانند معابر فاقد نور کافی، ساختمان های نیمه ی مخروبه و یا در حال ساخت بدون حفاظ و مکان خوابیدن بی سرپناهان - که زمینه ساز شکل گیری فضاهای غیر قابل دفاع هستند - بر میزان احساس امنیت ساکنان مجاور و کاربری های پیرامون نیز تأثیر گذارند و اغلب به کاهش احساس امنیت حاضران در فضا منجر می شوند (Schweitzer, Wookim& Mackin, 1999:63).

فضاهایی با کاربری بیکنواخت که منحصر به گروهی خاص در ساعت هایی معین است، موجب شکل گیری مکان خلوت و زمینه ساز حضور مجرمان و سرانجام ایجاد ناامنی می شود (علیخواه و نجیبی، ۱۳۸۸: ۱۱۶-۱۱۴). (گلی، علی، زنان و امنیت در فضاهای عمومی شهری، مجله جامعه شناسی تاریخی دوره ی ۳ شماره ی ۲ پاییز و زمستان ۱۳۹۰)

اثرات ترس از فضاهای شهری بر زنان:

ترس از جرم به اندازه ی خود جرم مسئله ساز است. در واقع ترس از جرم، رفتار و حالات را در فضاهای شهری تغییر می دهد و این اثرات روی زنان و دیگر گروه های آسیب پذیر اجتماعی و اقتصادی شدیدتر است.

از جمله اینکه حرکت های آن ها را محدود می کند و به ویژه بعد از تاریک شدن هوا موجب در خانه ماندن آنها می شود. همچنین فرصت های اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی آن ها را کاهش می دهد و در نهایت وابستگی زنان را به مردها افزایش می دهد و یک دید کلیشه ای به زنان به عنوان ضعیف و ناتوان بودن را تقویت می کند. در این فرآیند آن ها از فعالیت های اقتصادی و اجتماعی نظیر کار کردن تا دیر وقت و یا شغل هایی که شیفیتی هستند و یا کلاس های عصرگاهی و نظایر آن ها مستثنی می شوند و البته در اینگونه موارد همواره زنان فقیر به دلیل عدم دسترسی به امکانات مجهز و امن آمد و رفت بیش تر قربانی جنایت و ترس از آن می شوند.

باید تأکید شود که در ایجاد یک فضای امن شهری گروه های مختلفی دخیل هستند و روشن است که مستقل از یکدیگر به نتیجه ی مطلوب نخواهند رسید. گروه هایی نظیر شهرسازان و معماران برنامه ریزان و سیاستمداران و مسئولین نیروهای انتظامی رسانه و هنجارها و فرهنگ سازان خود زنان به عنوان شهروندانی که حق مشارک در طرح ها را دارند. (ضابطیان الهام، رفیعیان مجتبی، درآمدی بر فضاهای امن شهری با رویکرد جنسیتی، مجله جستارهای شهرسازی شماره ۲۵-۲۴ بهار و تابستان ۱۳۸۷)

زنان از رویارویی با موارد زیر در فضاهای شهری هراس دارند:

هر نوع تردد غیر ماشینی

بیرون رفتن در شب

اولین همایش ملی اندیشه ها و فناوری های نو در معماری

۲۰ اسفند ۱۳۹۱ تبریز-ایران

----- پیاده‌روی به سمت نزدیک‌ترین مغازه‌ها -----

استفاده از تلفن‌های عمومی

پیاده‌روی به سمت خانه‌ی یک دوست

پیاده‌روی از بین پارک‌واحد همسایگی و یا پیاده‌روی به سمت یک سینما و یا رستوران

موقعیت‌های ابتدایی و یا انتهایی در سفرهای حمل و نقل عمومی

مثل منتظر ماندن در یک ایستگاه اتوبوس و یا پیاده‌روی از ایستگاه به سمت ماشین پارک شده

استفاده از پارکینگ‌های مرکز شهر بویژه در شب و بویژه اگر طبقاتی باشند.

رانندگی تنها در شب

فضاهای باز و حومه‌ای و زیرگذرها و کوچه‌ها بن‌بست.

امنیت یک حق اولیه و ضروری برای زندگی همه‌ی افراد اجتماع و شهروندان است، و البته در بیان مقوله امنیت باید به دو بعد ذهنی و عینی آن توجه کرد. این دو بعد کاملاً بر یکدیگر تاثیرگذار بوده و نمی‌توانند بطور مجزا بررسی شوند. در زندگی روزانه شهروندی به دلیل محدودیت استفاده از فضاهای شهری، زنان به عنوان قشری آسیب‌پذیر شناخته شده‌اند و لذا توجه خاص به آنان می‌تواند موضوع مطالعات اجتماعی و کالبدی محسوب شود. (ضابطیان الهام . رفیعیان مجتبی . درآمدی بر فضاهای امن شهری با رویکرد جنسیتی. مجله جستارهای شهرسازی شماره ۲۵-۲۴ بهار و تابستان ۱۳۸۷)

سه رکن اساسی پیش‌گیری از وقوع جرم از دید ترلا (۲۰۰۴)

۱. اجرای قانون:

هدفمند کردن گشت‌های پلیس

بهبود ارتباطات و دسترسی اجرای قانون

تکمیل کردن نظارت محله‌ای

۲. گروه‌های در خطر و پیشگیری اجتماعی:

هدفمند کردن گروه‌های آسیب‌پذیر

برنامه‌های آموزشی

توسعه مراکز حکایتی از قربانی

تسهیلات تفریحی برای مشغول کردن جوانان

۳. برنامه‌ریزی و مدیریت فیزیکی:

بهبود روشنایی خیابان

احیاء فضاهای عمومی و باغ

طراحی خیابان‌ها، ساختمان‌ها به منظور کاهش فرصت‌های جرم

سازمان‌دهی مجدد بازارها و پایانه‌ها

طراحی شهری

نظریه فضای قابل دفاع شهری:

-تأثیر فضاها بر رفتار فرد.

-فضاهای شهری کارکرد دوگانه رشد فضایل و بروز جرم را در خود دارند.

-استفاده وسایل ارتباط جمعی

CPTED و اصول طراحی محیط:

CPTED در معنا یعنی جلوگیری از جرائم از طریق طراحی محیطی که می‌توان بر پایه ی جدول زیر روش‌های گوناگون پیش‌برد این هدف را طبقه‌بندی نمود (تصویر ۲) این روش خود یک ساختار سه‌بعدی را در بر می‌گیرد که به آن شکل می‌بخشد، یک راهنمای تشخیص

اولین همایش ملی اندیشه ها و فناوری های نو در معماری

۲۰ اسفند ۱۳۹۱ تبریز-ایران

-- فضایی ساده- که به-استفاده-کننده-در-تعیین-نمندن-و-تشخیص-یک-فضا-(چگونه-طراحی-شده)-یاری-می-رسانند-این-سه-دستور-خود-بر-پایه-ی-سه-تابع (نقش) (تعریف) و (طراحی) شکل گرفته است.

تابع اصلی CPTED:

محدود کنندگی فضاها
نگهداری و مدیریت
کنترل دسترسی
نظارت طبیعی
برنامه ریزی و استراتژی های طراحی به منظور افزایش امنیت یاد می گردد:
خطوط و زاویه ی دید روشن و واضح
فراهم نمودن نور کافی
کاهش فضا و مسیرهای جدا و مخفی
اجتناب از فضاهایی که در آن ها امکان غافل گیری و خطر وجود دارد
کاهش فضاهای تفکیک شده
استفاده بهینه از فضاها (استفاده چند منظوره)
استفاده از فعالیت های بهینه و کاربری بخشیدن به فضا
ایجاد حس مالکیت به منظور نگهداری و حفظ اشیاء
استفاده از علائم و نشانه ها
پیشرفت طراحی و بهبود کیفیت آن در زمینه ی طراحی محیط

بررسی عوامل و شاخصه های مهم در طراحی بر پایه ی اصول CPTED ،

موقعیت ها	فضاها و روش های دستیابی به هدف
دید و نظارت عمومی	توسط افرادی که از پارک استفاده می کنند، توسط نگهبانان و باغبانان، توسط همسایگی و خانه های اطراف
نور و روشنایی	چراغ های داخل پارک، نوردهی کاربری های ساخته شده
مسیرهای مخفی و جدا افتاده	مسیرهای بن بست، مسیرهایی که در چرخه ی گردش قرار ندارند، مسیرهای باریک و مخفی پوشیده شده با گیاهان، مسیرهای و فضاهایی که به دلیل عدم بهسازی مورد استفاده قرار نمی گیرند.
وجود فضاهای جدا افتاده	فضاهایی که محیط گردش جدا از مسیرهای اصلی پارک دارند، فضاهایی که کاربری خاصی برای آن در نظر گرفته نشده.
استفاده از ترکیب کاربری ها	فضاهای شهری پارک ها فضاهای جدا افتاده اند.
افزایش فعالیت های روزمره	در فضای شهری در پارک ها
علائم و راهنما	در فضاهای مخفی جدا افتاده، در فضاهای پیچیده و با وسعت زیاد
ایجاد حس مالکیت	فضای پارک های محلی، پیاده راه ها، فضاهای عمومی شهری

اولین همایش ملی اندیشه ها و فناوری های نو در معماری

۲۰ اسفند ۱۳۹۱ تبریز-ایران

انجمن مهندسان معمار استان آذربایجان شرقی

طراحی کلی	اهمیت کیفیت و زیبایی، زیبا و با کیفیت طراحی شوند که افراد از کاربرد آن لذت ببرند. وضوح و روشنی ساختار آن؛ باید به راحتی قابل فهم و درک باشند، پرهیز از فضاهای بدون کاربری که اهداف طراحی روشن و واضح نباشد. در ساعات شب نیز کاربری داشته باشند، از مصالح مناسب در زمینه رنگ، شکل، بافت برای دعوت کنندگی یا عدم دعوت کنندگی استفاده کنیم.
-----------	--

راهکارها و پیشنهادات اجرایی، مازد پورجعفر و همکاران ۱۳۸۷، ص ۷۸

تقویت قلمروهای طبیعی	به کارگیری مستمر فضاها به وسیله ی کاربران از طریق راهکارهای محیطی. استفاده از تابلوها، علائم و نشانه های بصری از طریق هنر ارتباط تصویری. افزایش نظارت های طبیعی و گسترش حس مالکیت از طریق نهادهای اجتماعی. بکارگیری استراتژی های بازدارندگی بوسیله ی ارگان های برنامه ریزی اجتماعی. استفاده از محوطه سازی، حفاظ و نرده در طراحی شهر
کنترل دسترسی	استفاده از موانع مسدود کننده مانند دیوارها، حصار و نرده آگاهی دادن به مردم از مکان ورودی ها و خروجی ها. استفاده از زیرساخت های مناسب مانند پوشش کف، جداره و محوطه سازی
نظارت طبیعی	رعایت استانداردهای مبلمان شهری مانند چراغ های روشنایی ایجاد کاربری های مناسب در فضاهای شهری. التفات به نحوه ی دسترسی ها به فضاهای عمومی. جای دهی کیوسک های تلفن و روزنامه فروشی یا دکه های سیار در مناطق جرم خیز. امکان دهی به حضور ائشان ها با تسهیلات خدماتی افزایش دید طبیعی با وجود پوشش گیاهی.
حمایت از فعالیت های اجتماعی	اصلاح برنامه ریزی فضایی از طریق استفاده کارآمد از فضای شهری. ایجاد تراکم در فعالیت های اجتماعی در مناطق جرم خیز. قراردهی فعالیت های اقتصادی خاص در مکان های همجوار نیروهای انتظامی جای دهی فعالیت های خدماتی در مناطقی که نظارت عمومی کمتری دارد. قرار دادن فضاهای خاص در مناطق پرتراکم
تعمیر و نگهداری	تعمیر و نگهداری تجهیزات شهری از جمله تابلوها و علائم ارتباطی حفاظت از آسیب رساندن به تجهیزات شهری مانند حفاظدار کردن چراغ های معابر. منظر سازی بر اساس معیارهای افزایش دهنده دید و نظارت.

رویکرد اخیر CPTED که بر جلوگیری از جرائم بر پایه ی اصول طراحی تاکید دارد، در اصل روشی برای بهبود بهره بری محیط است که می توان از محیط های شهری به شکلی بهینه، بهره جست. البته به نظر می رسد در تعیین این حدود و قوانین به جنسیت توجه زیادی نشده است و یا این اصول بر پایه ی فرهنگ کشورهای غرب شکل گرفته اند. توجه به جایگاه زنان در جوامع کنونی و محدودیت ها و حرایم موجود به ویژه در کشورهای اسلامی، بایستی این شاخص ها را تا حدودی پررنگ تر نمود تا احساس امنیت محیطی در بخش های مختلف فضاهای شهری به ویژه پارک ها و فضاهای شهری به ویژه پارک ها و فضاهای گردشی در ساعات مختلف شبانه روز برای زنان فراهم شود تا به راحتی و بدون دغدغه بتوانند از این فضاها استفاده نمایند.

(الماسی فر نینا . انصاری مجتبی. بررسی امنیت محیطی در پارک های منطقه ای به عنوان بخشی از فضاهای شهری از دیدگاه زنان بر پایه رویکرد CPTED. مجله مدیریت شهری شماره ۲۵ بهار و تابستان ۱۳۸۹)

پرسشنامه مورد تحقیق در فضای شهری پارک شاهگلی:

شغل:	سن:	تحصیلات:
۱ حضور در پارک چقدر در آرامش و سلامت روانی تاثیر دارد؟	خیلی زیاد / زیاد / کم / خیلی کم	
۲ پارک شاهگلی چقدر پاسخگوی نیاز شما به عنوان یک فضای شهری می باشد؟	خیلی زیاد / زیاد / کم / خیلی کم	

اولین همایش ملی اندیشه ها و فناوری های نو در معماری

۲۰ اسفند ۱۳۹۱ تبریز-ایران

-----۳- چه ساعتی از روز به پارک شاهگلی می-آیید؟ -صبح / ظهر / بعد از ظهر / عصر / - شب / - نیمه-شب

شب

آیا دوست دارید تنها به پارک بروید؟

بلی /

خیر.۴

وقتی تنها به پارک میروید احساس آرامش میکنید یا نه؟

بلی /

خیر.۵

آیا کنار استخر احساس امنیت میکنید؟

خیلی زیاد / زیاد / کم / خیلی کم /

اصلا.۶

از چیدمان صندلی ها در مسیر دور استخر رضایت دارید؟

خیلی زیاد / زیاد / کم / خیلی کم /

اصلا.۷

آیا در محیط تپه شاهگلی احساس امنیت می کنید؟

خیلی زیاد / زیاد / کم / خیلی کم /

اصلا

از چیدمان صندلی ها در محیط تپه شاهگلی رضایت دارید؟

خیلی زیاد / زیاد / کم / خیلی کم /

اصلا

۱۰. به نظر شما کدام قسمت شاهگلی از امنیت اجتماعی بالاتری برخوردار است؟

تپه شاهگلی / دور استخر /

پله ها

۱۱. به نظر شما ضعف امنیتی شاهگلی متعلق به کدام قسمت است؟

تپه شاهگلی / دور استخر / پله ها / کرتهای بین

پله ها

۱۲. آیا میزان شلوغی تاثیری بر حس امنیت دارد؟

خیلی زیاد / زیاد / کم / خیلی کم

اصلا/

۱۳. آیا دید طبیعی کافی در تمام فضاهای پارک وجود دارد؟

بلی /

خیر

۱۴. در کدام قسمت پارک نبود دید طبیعی دیگران شما را از رفتن در آن فضا باز میدارد؟

بلی /

خیر

۱۵. آیا در پارک فضاهای مخفی وجود دارد که امکان خطر و یا ارتکاب جرم را بالا ببرد ؟

بلی /

خیر

۱۶. آیا در پارک فضاهایی وجود دارد که قسمت های اصلی پارک جدا افتاده باشد به گونه ای که افراد کمتری از آن استفاده کنند؟

بلی /

خیر

چقدر در موقع حضور در پارک برای شما مزاحمت ایجاد شده؟

خیلی زیاد / زیاد / کم / خیلی کم /

اصلا.۱۷

۱۸. معمولاً برای چه کاری به پارک مراجعه می کنید؟

ورزش / استراحت / گپ /

تفریح

۱۹. آیا نور پردازی و روشنایی کافی برای نقاط مختلف پارک تعبیه شده است؟

خیلی زیاد / زیاد / کم / خیلی کم /

اصلا

۲۰. به نظر شما محیط شاهگلی برای زنان و مردان از امنیت یکسانی برخوردار است؟

بلی

/ خیر

اولین همایش ملی اندیشه‌ها و فناوری‌های نو در معماری

۲۰ اسفند ۱۳۹۱ تبریز-ایران

تجزیه تحلیل پرسشنامه‌ها با روش spss:

وضعیت اشتغال:

جدول فراوانی متغیر وضعیت اشتغال در زیر آورده شده است. فراوانی، درصد، درصد مورد قبول و درصد تجمعی هر گزینه محاسبه شده است. نمودار ستونی بر حسب درصد رسم شده است. ۴۱ درصد شاغل و ۵۹ درصد غیرشاغل هستند.

وضعیت اشتغال

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid شاغل	41	41.0	41.0	41.0
غیرشاغل	59	59.0	59.0	100.0
Total	100	100.0	100.0	

تحصیلات:

جدول فراوانی متغیر تحصیلات در زیر آورده شده است. فراوانی، درصد، درصد مورد قبول و درصد تجمعی هر گزینه محاسبه شده است. نمودار ستونی بر حسب درصد رسم شده است. تحصیلات ۸ درصد زیردیپلم، ۴۲ درصد دیپلم، ۳۶ درصد لیسانس و ۱۴ درصد فوق لیسانس و بالاتر است.

تحصیلات

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid زیردیپلم	8	8.0	8.0	8.0
دیپلم	42	42.0	42.0	50.0
لیسانس	36	36.0	36.0	86.0
فوق لیسانس و بالاتر	14	14.0	14.0	100.0
Total	100	100.0	100.0	

سن:

برای متغیر سن، تعداد نمونه، میانگین، میانه، انحراف معیار، واریانس، مینیمم و ماکزیمم محاسبه و هیستوگرام آن رسم شده است. میانگین سنی نمونه برابر ۴۳/۵۲ سال است.

Statistics

سن

N	Valid	100
	Missing	0
	Mean	43.52
	Median	45.00
	Std. Deviation	12.153
	Variance	147.686
	Minimum	21
	Maximum	68

احساس امنیت اجتماعی:

برای متغیر احساس امنیت اجتماعی، تعداد نمونه، میانگین، میانه، انحراف معیار، واریانس، مینیمم و ماکزیمم محاسبه و هیستوگرام آن رسم شده است. نمرات بین ۱ تا ۵ هستند. میانگین احساس امنیت اجتماعی برابر ۲/۶۷ است.

Statistics

احساس امنیت اجتماعی

N	Valid	100
	Missing	0
	Mean	2.6733
	Median	2.6667
	Std. Deviation	.63029

اولین همایش ملی اندیشه ها و فنآوری های نو در معماری

انجمن علمی دانشجویان معماران ایران

۲۰ اسفند ۱۳۹۱ تبریز-ایران

Variance	.397
Minimum	1.33
Maximum	4.00

اولین همایش ملی اندیشه ها و فناوری های نو در معماری

۲۰ اسفند ۱۳۹۱ تبریز-ایران

انجمن علمی معماران ایران

فرضیه ۱: طراحی شهری بر میزان احساس امنیت اجتماعی تاثیر دارد.

برای آزمون این فرضیه، از آزمون همبستگی پیرسون استفاده شده است. فرض صفر در این آزمون صفر بودن ضریب همبستگی (عدم وجود رابطه) است. اگر سطح معنی داری آزمون (sig.) کمتر از ۰/۰۵ باشد فرض صفر رد خواهد شد. یعنی در این صورت بین متغیرها رابطه وجود خواهد داشت. ضریب همبستگی پیرسون برابر ۰/۷۲۵ و سطح معنی داری آزمون ۰/۰۰۰ است. با توجه به اینکه سطح معنی داری آزمون پیرسون کمتر از ۰/۰۵ است فرض مستقل بودن متغیرها رد می شود. یعنی بین طراحی شهری و میزان احساس امنیت اجتماعی رابطه مثبت معنی داری وجود دارد.

Correlations

	احساس امنیت اجتماعی	طراحی شهری
Pearson Correlation	1	.725**
Sig. (2-tailed)		.000
N	100	100
Pearson Correlation	.725**	1
Sig. (2-tailed)	.000	
N	100	100

** . Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

فرضیه ۲: روشنایی کافی بر میزان احساس امنیت اجتماعی تاثیر دارد.

برای آزمون این فرضیه، از آزمون همبستگی پیرسون استفاده شده است. فرض صفر در این آزمون صفر بودن ضریب همبستگی (عدم وجود رابطه) است. اگر سطح معنی داری آزمون (sig.) کمتر از ۰/۰۵ باشد فرض صفر رد خواهد شد. یعنی در این صورت بین متغیرها رابطه وجود خواهد داشت.

ضریب همبستگی پیرسون برابر ۰/۷۱۱ و سطح معنی داری آزمون ۰/۰۰۰ است. با توجه به اینکه سطح معنی داری آزمون پیرسون کمتر از ۰/۰۵ است فرض مستقل بودن متغیرها رد می شود. یعنی بین روشنایی کافی و میزان احساس امنیت اجتماعی رابطه مثبت معنی داری وجود دارد.

Correlations

	احساس امنیت اجتماعی	روشنایی کافی
Pearson Correlation	1	.711**
Sig. (2-tailed)		.000
N	100	100
Pearson Correlation	.711**	1
Sig. (2-tailed)	.000	
N	100	100

** . Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

فرضیه ۳: مسیر های مخفی و جدا افتاده و طراحی شاخه ای کمتر مورد استقبال قرار می گیرد.

برای آزمون این فرضیه از آزمون t یک نمونه ای استفاده می کنیم. نمرات بین ۱ تا ۴ می باشد بنابراین مقدار آزمون را برابر ۲ که میزان متوسط متغیر است در نظر گرفته ایم. اگر میانگین متغیر بیشتر از ۲ باشد نشان دهنده عدم استقبال از مسیر های مخفی است. میانگین متغیر برابر ۲/۱۶ و سطح معنی داری آزمون ۰/۲۴۵ است. با توجه به اینکه سطح معنی داری بزرگتر از ۰/۰۵ است نتیجه می گیریم استقبال از مسیر های مخفی در حد متوسط است.

One-Sample Statistics

	N	Mean	Std. Deviation	Std. Error Mean
عدم استقبال از مسیر های مخفی	100	2.1600	1.36862	.13686

One-Sample Test

	Test Value = 2					
	t	df	Sig. (2-tailed)	Mean Difference	95% Confidence Interval of the Difference	
					Lower	Upper
عدم استقبال از مسیر های مخفی	1.169	99	.245	.16000	-.1116	.4316

اولین همایش ملی اندیشه ها و فناوری های نو در معماری

۲۰ اسفند ۱۳۹۱ تبریز-ایران

-----فرضیه ۴: مراجعه به پارک ها در حتم آرامش زندگی روزمره مردم تاثیر دارد.

برای آزمون این فرضیه از آزمون t یک نمونه ای استفاده می کنیم. نمرات بین ۱ تا ۵ می باشد بنابراین مقدار آزمون را برابر ۳ که میزان متوسط متغیر است در نظر گرفته ایم. اگر میانگین متغیر بیشتر از ۳ باشد نشان دهنده تاثیر بیشتر و میانگین کمتر از ۳ نشان دهنده تاثیر کمتر است.

فرض صفر= میزان تاثیر پارک ها برابر با حد متوسط (۳) است.

فرض مقابل= میزان تاثیر پارک ها برابر با حد متوسط (۳) نیست.

میانگین متغیر برابر ۳/۷۳ و سطح معنی داری آزمون ۰/۰۰۰ است. با توجه به اینکه میانگین بیشتر از ۳ و سطح معنی داری کمتر از ۰/۰۵ است فرض صفر رد می شود. در نتیجه مراجعه به پارک ها در حس آرامش زندگی روزمره مردم تاثیر دارد.

One-Sample Statistics

	N	Mean	Std. Deviation	Std. Error Mean
تاثیر پارک در حس آرامش	100	3.73	.763	.076

One-Sample Test

	Test Value = 3				
	t	df	Sig. (2-tailed)	Mean Difference	95% Confidence Interval of the Difference
					Lower Upper
تاثیر پارک در حس آرامش	9.561	99	.000	.730	.58 .88

فرضیه ۵: احساس امنیت در مورد جنسیت متفاوت است.

برای آزمون این فرضیه از آزمون خی دو تک بعدی استفاده می کنیم. جواب بلی ۲۶ مورد و جواب خیر ۷۴ مورد است. مقدار آزمون خی دو برابر ۲۳/۰۴ ، درجه آزادی برابر ۱ و سطح معنی داری آزمون برابر ۰/۰۰۰ است. با توجه به اینکه سطح معنی داری آزمون کمتر از ۰/۰۵ است نتیجه می گیریم که اخلاف معنی داری بین جواب بلی و خیر وجود دارد. به عبارتی احساس امنیت در مورد جنسیت متفاوت است.

یکسانی امنیت برای زنان و مردان

	Observed N	Expected N	Residual
بلی	26	50.0	-24.0
خیر	74	50.0	24.0
Total	100		

	یکسانی امنیت برای زنان و مردان
Chi-square	23.040 ^a
df	1
Asymp. Sig.	.000

a. 0 cells (.0%) have expected frequencies less than 5. The minimum expected cell frequency is 50.0.

Test Statistics

۱. حضور در پارک چقدر در آرامش و سلامت روانی تاثیر دارد

حضور در پارک چقدر در آرامش و سلامت روانی تاثیر دارد

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid خیلی کم	8	8.0	8.0	8.0
کم	22	22.0	22.0	30.0
زیاد	59	59.0	59.0	89.0
خیلی زیاد	11	11.0	11.0	100.0
Total	100	100.0	100.0	

اکثر افراد به پارکها برای تمدد اعصاب و دور شدن از دغدغه های روزانه به پارکها مراجعه می کنند و اعتقاد دارند که تاثیر بسیاری دارد

۲. پازک شاهگلی- چقدر- پاستخگوی- نیاز- شما به- عنوان- یک- فضای- شهری- می- باشد-

پارک شاہگلی جقدر پاسخگوی نیاز شما به عنوان یک فضای شهری می باشد

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid خیلی کم	12	12.0	12.0	12.0
کم	28	28.0	28.0	40.0
زیاد	33	33.0	33.0	73.0
خیلی زیاد	27	27.0	27.0	100.0
Total	100	100.0	100.0	

پارک شاهگلی به عنوان محبوب ترین پارک شهر تبریز تا حدود زیادی مشخصات یک فضای شهری خوب را داراست ولی کمبود هایی هم در آن احساس میشود

۳. چہ ساعتی از روز یہ یارک شاہگلی می آید

چہ ساعتی از روز بہ پارک شاہگلی می آید

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid صحیح	15	15.0	15.0	15.0
ظهر	16	16.0	16.0	31.0
بعد از ظهر	20	20.0	20.0	51.0
عصر	27	27.0	27.0	78.0
شب	22	22.0	22.0	100.0
Total	100	100.0	100.0	

۴. آیا دوست دارید تنها به یارک بروید

آیا دوست دارید تنها به یارک بروید

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	بلى	65	65.0	65.0	65.0
	خير	35	35.0	35.0	100.0
	Total	100	100.0	100.0	

بسیاری از گروه های مراجعه کننده برای ورزش صبحگاهی به پارک می آیند و دیگر گروهها که در ساعات مختلف روز به پارک مراجعه می کنند اکثر خانم ها به دلیل عدم احساس امنیت ترجیح می دهند دو یا چند نفری به پارک می آیند

۵. وقتی تنها به یارک می‌روید احساس آرامش میکنید یا نه

وقتی تنها به پارک می‌روید احساس آرامش می‌کنید یا نه

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
بلى	69	69.0	69.0	69.0
خير	31	31.0	31.0	100.0
Total	100	100.0	100.0	

اولین همایش ملی اندیشه ها و فناوری های نو در معماری

۲۰ اسفند ۱۳۹۱ تبریز-ایران

۶. آیا کنار استخر احساس امنیت میکنید

آیا کنار استخر احساس امنیت میکنید

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid اصلا	26	26.0	26.0	26.0
خیلی کم	30	30.0	30.0	56.0
کم	40	40.0	40.0	96.0
زیاد	3	3.0	3.0	99.0
خیلی زیاد	1	1.0	1.0	100.0
Total	100	100.0	100.0	

عصر ها و شب ها ازدحام در دور استخر به قدری زیاد می شود که کنترلی بر امنیت مسیر وجود ندارد

۷. از چیدمان صندلی ها در مسیر دور استخر رضایت دارید

از چیدمان صندلی ها در مسیر دور استخر رضایت دارید

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid اصلا	18	18.0	18.0	18.0
خیلی کم	31	31.0	31.0	49.0
کم	29	29.0	29.0	78.0
زیاد	17	17.0	17.0	95.0
خیلی زیاد	5	5.0	5.0	100.0
Total	100	100.0	100.0	

۸. آیا در محیط تپه شاهگلی احساس امنیت می کنید

آیا در محیط تپه شاهگلی احساس امنیت می کنید

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid اصلا	5	5.0	5.0	5.0
خیلی کم	16	16.0	16.0	21.0
کم	41	41.0	41.0	62.0
زیاد	37	37.0	37.0	99.0
خیلی زیاد	1	1.0	1.0	100.0
Total	100	100.0	100.0	

۹. از چیدمان صندلی ها در محیط تپه شاهگلی رضایت دارید

از چیدمان صندلی ها در محیط تپه شاهگلی رضایت دارید

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid اصلا	4	4.0	4.0	4.0
خیلی کم	14	14.0	14.0	18.0
کم	16	16.0	16.0	34.0
زیاد	34	34.0	34.0	68.0
خیلی زیاد	32	32.0	32.0	100.0
Total	100	100.0	100.0	

اولین همایش ملی اندیشه ها و فناوری های نو در معماری

۲۰ اسفند ۱۳۹۱ تبریز-ایران

۱۰- کدام قسمت شاهگلی از امنیت اجتماعی بالاتری برخوردار است

کدام قسمت شاهگلی از امنیت اجتماعی بالاتری برخوردار است

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid تپه	23	23.0	23.0	23.0
دور استخر	57	57.0	57.0	80.0
پله ها	20	20.0	20.0	100.0
Total	100	100.0	100.0	

۱۱. ضعف امنیتی شاهگلی متعلق به کدام قسمت است

ضعف امنیتی شاهگلی متعلق به کدام قسمت است

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid تپه	50	50.0	50.0	50.0
دور استخر	15	15.0	15.0	65.0
پله ها	35	35.0	35.0	100.0
Total	100	100.0	100.0	

۱۲. میزان شلوغی تاثیری بر حس امنیت دارد

میزان شلوغی تاثیری بر حس امنیت دارد

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid اصلا	26	26.0	26.0	26.0
خیلی کم	30	30.0	30.0	56.0
کم	40	40.0	40.0	96.0
زیاد	3	3.0	3.0	99.0
خیلی زیاد	1	1.0	1.0	100.0
Total	100	100.0	100.0	

۱۳. دید طبیعی کافی در تمام فضاهای پارک وجود دارد

دید طبیعی کافی در تمام فضاهای پارک وجود دارد

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid بلی	62	62.0	62.0	62.0
خیر	38	38.0	38.0	100.0
Total	100	100.0	100.0	

۱۴. در کدام قسمت پارک نبود دید طبیعی دیگران شما را از رفتن در آن فضا باز میدارد

در کدام قسمت پارک نبود دید طبیعی دیگران شما را از رفتن در آن فضا باز میدارد

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid بلی	58	58.0	58.0	58.0
خیر	42	42.0	42.0	100.0
Total	100	100.0	100.0	

اولین همایش ملی اندیشه ها و فناوری های نو در معماری

۲۰ اسفند ۱۳۹۱ تبریز-ایران

۱۵. در پارک فضاهای مخفی وجود دارد که امکان ارتکاب جرم را بالا ببرد

در پارک فضاهای مخفی وجود دارد که امکان ارتکاب جرم را بالا ببرد

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid بلی	52	52.0	52.0	52.0
خیر	48	48.0	48.0	100.0
Total	100	100.0	100.0	

۱۶. در پارک فضاهایی وجود دارد که قسمت های اصلی پارک جدا افتاده باشد

در پارک فضاهایی وجود دارد که قسمت های اصلی پارک جدا افتاده باشد

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid بلی	44	44.0	44.0	44.0
خیر	56	56.0	56.0	100.0
Total	100	100.0	100.0	

۱۷. چقدر در موقع حضور در پارک برای شما مزاحمت ایجاد شده

چقدر در موقع حضور در پارک برای شما مزاحمت ایجاد شده

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid اصلا	10	10.0	10.0	10.0
خیلی کم	28	28.0	28.0	38.0
کم	49	49.0	49.0	87.0
زیاد	12	12.0	12.0	99.0
خیلی زیاد	1	1.0	1.0	100.0
Total	100	100.0	100.0	

۱۸. برای چه کاری به پارک مراجعه می کنید

برای چه کاری به پارک مراجعه می کنید

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid ورزش	31	31.0	31.0	31.0
استراحت	21	21.0	21.0	52.0
گپ	18	18.0	18.0	70.0
تفریح	30	30.0	30.0	100.0
Total	100	100.0	100.0	

۱۹. روشنایی کافی برای نقاط مختلف پارک تعبیه شده است

روشنایی کافی برای نقاط مختلف پارک تعبیه شده است

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid اصلا	3	3.0	3.0	3.0
خیلی کم	25	25.0	25.0	28.0
کم	31	31.0	31.0	59.0
زیاد	32	32.0	32.0	91.0
خیلی زیاد	9	9.0	9.0	100.0
Total	100	100.0	100.0	

اولین همایش ملی اندیشه ها و فناوری های نو در معماری

۲۰ اسفند ۱۳۹۱ تبریز-ایران

۲۰. محیط شاهگلی برای زنان و مردان از امنیت یکسانی برخوردار است

محیط شاهگلی برای زنان و مردان از امنیت یکسانی برخوردار است

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid بلی	26	26.0	26.0	26.0
خیر	74	74.0	74.0	100.0
Total	100	100.0	100.0	

بررسی تاثیرات اقلیم شهر تبریز بر روی الگوهای رفتاری مردم شهر در استفاده از کاربری ها شهری

سید سجاد چوپان نادری، علی دشتی شفیعی^۲، شهریار شقاقی^۳

^۱ دانشگاه آزاد اسلامی واحد شبستر، دانشکده هنر و معماری، شبستر، ایران.

و sajjad_naderi66@yahoo.com

^۲ دانشگاه آزاد اسلامی واحد شبستر، دانشکده هنر و معماری، شبستر، ایران.

^۳ دانشگاه آزاد اسلامی واحد شبستر، دانشکده هنر و معماری، شبستر، ایران.

برگرفته شده از پایان نامه کارشناسی ارشد سید سجاد چوپان نادری (طراحی پارک اطلاعات و فناوری تبریز)

چکیده

بدون تردید اخلاق و رفتار ما و برنامه ریزی برای سفر، رویدادهای ورزشی، کشت محصولات کشاورزی تامین کننده مواد غذایی مورد نیاز و حتی توانایی در شنیدن صداهای اطرافمان تحت تاثیر شرایط جوی متغیر خواهد بود. علاوه بر این سیستم ایمنی بدن انسان نیز با افزایش یا کاهش دما، شدت متاثر خواهد شد. بنابراین می توان گفت شرایط جوی نیز یکی از متغیرهای محیطی است که می تواند نقش مهمی در سلامت جسمانی و روانی ما انسان ها داشته باشد و این موضوع تاکنون چندان مورد توجه محققان قرار نگرفته است.

بررسی های انجام شده توسط محققان در سطح جوامع مختلف نشان داده است که افزایش مدت زمان و شدت تابش نور آفتاب نقش بسیار مهمی در افزایش رضایتمندی افراد نسبت به محیط اطرافشان دارد. این در حالی است که اغلب افراد در روزهای ابری و بارانی احساس افسردگی و ناراحتی می کنند. بر این اساس محققان در تلاش هستند تا به علت اصلی شیوع افسردگی و بیماری هایی مانند آسم و سردرد شدید در میان افراد در روزهای سرد سال پی ببرند تا با استفاده از نتایج به دست آمده بتوانند تاثیر آب و هوا بر انسان ها را در ابعاد وسیع تری مورد بررسی قرار دهند. بسیاری از مردم نسبت به خطرات ناشی از افزایش دما و بویژه تاثیر قرار گرفتن در معرض تابش نور خورشید در افزایش خطر احتمال ابتلا به سرطان پوست آگاه هستند، اما کمتر به تاثیر افزایش دما در افزایش تعداد مبتلایان به سکته مغزی و حملات قلبی توجه کرده اند. در روزهای بارانی، ناراحتی های ناشی از رماتیسم و آسم به مراتب افزایش پیدا می کند. همچنین دوره های کوتاه مدت سرما، ابتلا به سکته مغزی و حمله قلبی در میان سالمندان را به میزان قابل توجهی افزایش خواهد داد. بنابراین می توان گفت وضعیت آب و هوا می تواند نقش بسیار مهمی در سلامت جسمی و روانی افراد داشته باشد. افسردگی در فصل زمستان یکی از بیماری های شایع در میان ساکنان شمال اروپاست که براساس بررسی های انجام شده توسط پزشکان بیش از ۲۰ درصد این افراد در روزهای زمستانی و سرد سال به آن مبتلا خواهند شد. همچنین بیش از ۵۰۰ هزار نفر از مردم انگلیس نیز به سندروم اختلالات عاطفی فصلی مبتلا می شوند که ابرهای کم ارتفاع و شب های طولانی زمستانی در ایجاد آن نقش بسیار مهمی دارند. این افراد به علت تغییرات بیوشیمیایی ایجاد شده در مغز دچار افسردگی می شوند. آنها ساعات طولانی از شبانه روز را می خوابند، اما همواره احساس خستگی می کنند. همچنین افراد مبتلا به چنین اختلالاتی بسیار تحریک پذیر و زودرنج بوده و از انجام امور روزانه و برقراری روابط اجتماعی با دیگران ناتوان هستند. این در حالی است که با افزایش طول روز شدت بیماری کاهش یافته و حتی اگر آنها در روزهای زمستانی تنها دو ساعت زیر تابش نور مصنوعی قرار گیرند ۸۰ درصد علائم بیماری بهبود می یابد.

کلمات کلیدی: تاثیر اقلیم - الگوهای رفتاری - شخصیت درونی و بیرونی

مقدمه

وضعیت آب و هوا از جنبه های مختلف بر رفتار انسان ها تاثیرگذار خواهد بود. اغلب ما انسان ها به طور ناخودآگاه نسبت به پیش بینی وضع آب و هوا کنجکاو هستیم و با توجه به آن درباره همراه داشتن چتر برای رفتن به محل کارمان یا تماشای یک مسابقه ورزشی تصمیم گیری می کنیم. اما اگر تا به حال تنها به همین موضوع اکتفا کرده اید، باید توجه داشته باشید که از این پس باید بیش از گذشته نسبت به پیش بینی وضعیت آب و هوا که توسط رسانه ها اعلام می شود کنجکاو باشید، چرا که بررسی های انجام شده توسط محققان نشان داده است چگونگی وضعیت آب و هوا می تواند نقش بسیار مهمی بر شکل گیری احساسات و عواطف شما داشته باشد. و این احساسات با گذشت زمان می تواند به شخصیت ثابت افراد تبدیل شود. برای مثال الگوی رفتاری هر شهر منحصر به فرد است.

روش تحقیق

اولین همایش ملی اندیشه ها و فناوری های نو در معماری

۲۰ اسفند ۱۳۹۱ تبریز-ایران

انجمن علمی معماران ایران

- روش تحقیق مقاله حاضر- توصیفی-میتباشد که در آن سعی شده است که با مراجعه به مدارک کتابخانه ای و استاد در دسترس تمامی وجوه موضوع بررسی شود و از هر لحاظ به موضوع پرداخته شود.

مبانی نظری

۱.۵. نقش هر یک از متغیرها در رفتار:

۱. برای این که بتوانید متوجه تاثیر تغییرات آب و هوا بر خلق و خوی در رفتار انسان ها شوید، الزاما نباید یک روانپزشک باشید، چرا که تنها با نگاهی دقیق و موشکافانه نسبت به محیط اطراف خود می توانید براحتی شواهدی از آن را بیابید. همان طور که می دانید، حیوانات نیز اغلب نسبت به تغییرات آب و هوا که در آینده ای نزدیک رخ خواهد داد از خود عکس العمل نشان می دهند. مطالعات انجام شده حاکی از آن است که وقتی باد و باران تابستانی در راه است، زنبورها در نزدیکی کندو می مانند، پرندگان در نزدیکی سطح زمین پرواز می کنند و غذای بیشتری را برای خود ذخیره می کنند و حتی اغلب پرندگان پیش از این که باد و باران آغاز شود، محل امنی را برای پناه گرفتن پیدا می کنند و در آنجا مخفی می شوند. با مساعد شدن شرایط جوی، فعالیت حیوانات شدت یافته و شما می توانید نظاره گر پرواز پرندگان در ارتفاعات باشید. وقتی بدن ما تحت تاثیر فشارهای محیطی اطراف مانند عوامل موثر در تغییرات آب و هوا قرار نگرفته باشد، از عملکرد مناسب تری برخوردار خواهد بود. اما باید گفت که هر یک از این عوامل می تواند از تاثیرات منحصر به فردی برخوردار بوده و به گونه ای متفاوت رفتار ما را تحت الشعاع خود قرار دهد که در اینجا هر یک از آنها را به اختصار مورد بررسی قرار می دهیم. (خبر گذاری تابناک کد خبر: ۱۹۸۲۷۶ تاریخ انتشار: ۲۷ مهر ۱۳۹۰)
۲. فشار هوا: فشار هوا دائم در حال نوسان است. محققان اوکراینی ثابت کرده اند که نوسانات جوی فشار هوا در فرکانس های پایین منجر به ایجاد اختلال در فعالیت های ذهنی خواهد شد که در نتیجه سبب کاهش تمرکز و همچنین کاهش عملکرد حافظه کوتاه مدت انسان می شود. بر این اساس اگر این بار با مشکل عدم تمرکز در حین انجام کاری مواجه شدید، می توانید فشار هوا را سرزنش کنید! (همان)
۳. دما و رطوبت: به طور کلی بدن برای ایجاد گرمای مورد نیاز هنگام کاهش شدید و ناگهانی دمای هوا با کاهش دمای درونی بدن هنگام مواجه شدن با درجه حرارت های بالا در روزهای گرم و تابستانی با موانع و مشکلات بسیار زیادی مواجه می شود و به همین دلیل اغلب در چنین شرایطی میزان مرگ و میر در میان سالمندان به میزان قابل توجهی افزایش می یابد. در شرایطی که دمای بیش از ۳۸ درجه سانتی گراد برای مدت زمانی بیشتر از یک هفته ادامه داشته باشد، میزان مرگ و میر افراد نیز تا ۱۰ درصد افزایش خواهد یافت. جالب است بدانید در روزهایی که دمای هوا نسبت به شرایط پیش بینی شده برای یک دوره زمانی از سال افزایش پیدا می کند، میزان تحریک پذیری افراد نیز افزایش خواهد یافت که در نتیجه سبب رفتارها و واکنش های غیرعادی و غیرمنطقی از سوی افراد می شود. در بسیاری از شهرها در چنین شرایطی میزان خشونت در میان افراد در مقایسه با شرایط عادی افزایش پیدا خواهد کرد. بر اساس بررسی های انجام شده روزهای گرم و مرطوب، بیشترین تاثیر را بر اخلاق و رفتار انسان ها دارند که سبب بی خوابی، کاهش فعالیت های روزمره، ضعف هوشیاری، ایجاد اختلال در واکنش نسبت به محیط اطراف، تحریک پذیری و رخوت می شوند. (همان)
۴. این در حالی است که در روزهای خنک تر که رطوبت هوا نیز کمتر باشد هوشیاری و فعالیت های روزانه افراد تشدید شده و افراد نسبت به دیگران خلق و خو و رفتار بهتری خواهند داشت. (همان)
۵. تابش آفتاب: بدیهی است که اغلب در روزهای آفتابی احساس شادمانی می کنیم. روزهای آفتابی از محرک هایی با تاثیر مثبت به شمار می آیند و کاهش تابش نور آفتاب سبب ایجاد اختلالات عاطفی و احساسی خواهد شد. هیپوتالاموس بخشی از مغز است که نقش مهمی در کنترل اعمال حیاتی بدن دارد. این بخش از مغز توسط نور طبیعی از شبکه چشم عبور می کند تحریک شده و اگر میزان نور ورودی به چشم کاهش پیدا کند، سرعت انجام اعمال حیاتی بدن نیز کاهش پیدا خواهد کرد.
۶. از علائم ناشی از چنین اختلالاتی می توان به احساس خستگی در طول روز، پرخوری و رفتارهای پرخاشگرانه اشاره کرد.
۷. باد: اغلب افراد نسبت به وزش باد احساس ناخوشایندی دارند. وزش دائمی باد یا وزش بادهای پرسرودا، سبب افزایش خستگی و تحریک پذیری افراد می شود. اغلب از بادهای موسمی به عنوان بادهای ناخوشایند یاد می شود؛ چراکه وزش این نوع بادهای معمولا سبب ایجاد اضطراب، فشارهای روانی، افسردگی و بی خوابی شبانه می شود. وقتی بادهای موسمی می وزند، دمای هوا در مدت زمانی کمتر از ۲ ساعت، ۱۵ درجه سانتی گراد کاهش می یابد. وزش چنین بادهایی در مناطق کوهستانی سبب سقوط بهمن می شود. مطالعات انجام شده ارتباط میان وزش بادهای موسمی و افزایش تصادفات رانندگی و همچنین ارتکاب جرم و

اولین همایش ملی اندیشه ها و فناوری های نو در معماری

۲۰ اسفند ۱۳۹۱ تبریز-ایران

انجمن مهندسان معمار ایران

----- حتی اقدام به خودکشی در میان افراد را مورد تایید قرار داده است و به همین علت در اقدامات قانونی اغلب چنین عواملی نیز - -

مدنظر قرار می گیرد. (همان)

۹. اگرچه هنوز علت اصلی تاثیر ورزش باد بر چنین رویدادهایی شناخته نشده است، اما بسیاری از محققان بر این باورند که بار الکتریکی هوا می تواند نقش مهمی داشته باشد. وقتی افراد در معرض هوای دارای بار منفی قرار می گیرند، احساس رضایت و خشنودی می کنند و این در حالی است که بادهای گرم مانند بادهای موسمی دارای بار الکتریکی مثبت هستند. امروزه ساختمان های مسکونی و اداری به گونه ای ساخته می شوند که در برابر هوا نفوذناپذیر هستند. سیستم های گرمایشی و سرمایشی یون های منفی را از محیط خارج می کنند و فضای مناسبی رای برای جریان یافتن یون های مثبت در محیط اطراف ما به وجود می آورند که سبب بی حوصلگی ما می شود. از آنجا که امروزه به علت افزایش فشار کاری در خانه و محل کار کمتر وقت خود را در فضاهای باز سپری می کنیم، بنابراین سازگاری بدن در مقابل شرایط جوی و وضعیت آب و هوا نیز نسبت به گذشته به مراتب کاهش می یابد. اما اگر از این که معمولاً پس از بارش باران از قدم زدن در هوای آزاد احساس آرامش می کنید، متعجب شده اید باید بدانید این پدیده روشی طبیعی برای تولید یون های مثبت در محیط است. بنابراین بهتر است پس از باران از منزل یا محل کار خود خارج شده و در چنین فضایی احساس رضایت و خشنودی را تجربه کنید. (همان)

۱۰. انرژی نهفته در تابش نور آفتاب

۱۱. به نظر می رسد آب و هوا عامل مهمی است که در زندگی همه موجودات ساکن زمین تاثیر گذار است. همچنین پدیده هایی را که در سطح زمین به وقوع می پیوندد را نیز تحت تاثیر قرار می دهد. بر این اساس می توان گفت آب و هوا نه تنها می تواند نقش موثری در روند انجام پدیده های طبیعی داشته باشد، بلکه می تواند سبب ایجاد اختلالاتی در آنها شود. وقتی قصد دارید تعطیلات را به سفر بروید، از این که هوا آفتابی باشد بسیار خوشحال خواهید شد.

۱۲. وقتی شرایط جوی مساعد باشد، محیط اطراف ما مملو از انرژی، زیبایی و شادمانی خواهد بود. آب و هوا در حقیقت شامل مجموعه ای از عناصر مختلف مانند باد، باران یا برف است که می توانند نقش مهمی در تغییر آن داشته باشند. ورزش باد از یک سو با به حرکت درآوردن آسیاب های بادی، الکتریسیته تولید می کند و از سوی دیگر سبب ویرانی و خرابی می شود. گاهی بعضی از مناطق زمین در معرض ورزش بادهای موسمی یا طوفان های فصلی قرار می گیرند. چنین بادهایی اغلب با بارندگی های شدیدی همراه هستند که سبب وقوع سیل یا بلایای طبیعی دیگر می شوند. شاید شنیده باشید که برخی از افراد ادعا می کنند می توانند آفتابی بودن یا ابری بودن هوای ساعات آینده را از طریق تغییرات ایجاد شده در درونشان پیش بینی کنند. اگرچه ممکن است چنین ادعایی قدری عجیب به نظر برسد، اما مطالعات انجام شده توسط دانشمندان و محققان تاثیر تغییرات جوی بر واکنش های طبیعی بدن را مورد تایید قرار داده و به اثبات رسانده است. بر این اساس هرگونه تغییرات جزئی ایجاد شده در دما، فشار و رطوبت هوا می تواند سبب ایجاد تغییراتی در رفتار و شرایط جسمانی و روانی افراد شود. وقتی هوا ابری و بارانی است، بعضی از افراد احساس عصبانیت، ناراحتی یا خواب آلودگی می کنند، در حالی که وقتی هوا آفتابی است، احساس می کنیم سرشار از انرژی و شادابی هستیم. از آنجا که پیش از ورزش باد یا بارش باران معمولاً نوساناتی در فشار هوا ایجاد شده و سبب دردهای استخوانی می شود، بر این اساس می توان وقوع چنین پدیده هایی را پیش بینی کرد. (همان)

۱۳. هواشناسی زیستی

۱۴. با توجه به آنچه پیش از این گفته شد، می توان به این نتیجه رسید که تغییرات آب و هوایی می تواند بر تصمیم گیری افراد نیز تاثیر گذار باشد. همچنین بررسی تاریخ زندگی انسان ها در این کره خاکی نشان می دهد از گذشته های دور بین وضعیت آب و هوایی و شیوع برخی بیماری های خاص در سطح جامعه ارتباط مستقیمی وجود داشته است. یکی از نشانه ها و علائمی که می تواند وجود چنین ارتباطی را به اثبات برساند، افزایش شمار مبتلایان به سرطان پوست در دوره هایی است که دمای هوا به میزان قابل توجهی افزایش می یابد، علاوه بر این احتمال مرگ و میر سالمندان در سرمای ناگهانی و زودگذر نیز می تواند نشان دهنده تاثیر شرایط جوی بر سلامت جسمانی افراد باشد.

۱۵. این در حالی است که تا به امروز تاثیر تغییرات جوی بر خلق و خو، رفتار و آسایش و رفاه عمومی افراد کمتر مورد توجه قرار گرفته است. با توجه به اهمیت این موضوع مبحث علمی جدیدی به نام هواشناسی زیستی پایه گذاری شده است. این رشته علمی مجموعه ای است از قوانین و اصول پذیرفته شده در رشته های علمی مختلف بویژه هواشناسی، پزشکی و زیست شناسی. کناره گیری تدریجی انسان ها از طبیعت و شیوه های جدید زندگی و استفاده از امکانات مختلف مانند سیستم های تهویه هوا، دستگاه های تامین کننده رطوبت در محیط کار و محل زندگی و همچنین سیستم های گرمایشی، سبب افزایش تحریک پذیری

اولین همایش ملی اندیشه ها و فناوری های نو در معماری

۲۰ اسفند ۱۳۹۱ تبریز-ایران

انجمن نقش نهنگان معماران ایران زمین شرقی

----- استان ها نسبت به محیط اطراف شده است بویژه اگر بدن به علت ابتلا به بیماری توانایی خود را از دست داده یا به علت افزایش

سن با ضعف و ناتوانی مواجه شده باشد، آثار و پیامدهای نامطلوب ناشی از این تغییرات محسوس تر خواهد بود. (همان) در هوای سرد رگ های خونی پوست بدن منقبض می شوند و در نتیجه قلب برای عبور خون از میان این رگ های باریک به نیروی بیشتری نیاز خواهد داشت. به عبارت دیگر در چنین شرایطی فشار وارد بر قلب افزایش خواهد یافت.

۱۶. از سوی دیگر کاهش ناگهانی فشار هوا سبب انقباض هوا در حفره ها و فضا های خالی بدن و همچنین سیالات غشایی می شود که سبب افزایش فشار بر بافت های ملتهب و آسیب دیده بدن در مفاصل و ماهیچه ها خواهد شد و به همین علت در چنین شرایطی اغلب احساس درد در عضو آسیب دیده افزایش می یابد. چنین پدیده ای را در طول پرواز هواپیما نیز تجربه می کنید. افرادی که نسبت به چنین تغییراتی حساسیت بیشتری داشته باشند، احساس دردی را تجربه می کنند که ناشی از تحریک پایانه های عصبی است. از آنجا که جرم حجمی بافت های استخوانی و ماهیچه ای در مقایسه با هم متفاوت است، بنابراین میزان انقباض و انقباض ایجاد شده در این بافت ها در اثر تغییرات دما و رطوبت هوا نیز یکسان نخواهد بود. چنین عاملی سبب افزایش درد در مفاصل و عضلات ملتهب و آسیب دیده خواهد شد. اگرچه میزان مرگ و میر افراد در روزهای گرم نسبت به روزهای بسیار سرد بیشتر است، اما رطوبت در مقایسه با دیگر معیارهای سنجش وضعیت آب و هوا بیشترین تاثیر را بر مرگ و میر افراد دارد. با افزایش رطوبت هوا، توانایی بدن برای کاهش دما با استفاده از تعریق کم می شود و درجه حرارت بدن افزایش می یابد. (همان)

۱۷. تاثیر آب و هوا بر فیزیولوژی بدن

۱۸. حتما شما هم متوجه این موضوع شده اید که در فصل های بهار و تابستان در مقایسه با دیگر فصول سال احساس شادابی بیشتری می کنید. برخی از محققان بر این باورند که قرار گرفتن در معرض تابش نور آفتاب نقش بسیار مهمی در ایجاد چنین احساسی دارد. نور آفتاب سبب افزایش ترشح سروتونین در بدن می شود. سروتونین ماده شیمیایی است که در ایجاد احساس خشنودی و آرامش در افراد نقش بسیار مهمی دارد. به همین سبب تعداد افراد مبتلا به افسردگی در کشورهایی مانند نروژ که در فصل زمستان روزهای بسیار کوتاه و شب های بسیار طولانی دارد به مراتب بیشتر از دیگر کشورهای اروپایی است. روزهای تابستان از هر نظر برای انجام فعالیت های ورزشی یا تفریحی مناسب هستند. این در حالی است که اختصاص زمانی از شبانه روز به انجام چنین فعالیت هایی اغلب سبب احساس رضایت مندی افراد از زندگی خواهد شد. بنابراین می توان گفت علاوه بر این که تابش نور آفتاب و افزایش طول روز از نظر فیزیولوژیکی شرایط مناسبی را از نظر سلامت جسمانی و روانی برای بدن به وجود می آورند، با توجه به این که این شرایط آب و هوایی صرف نظر از افزایش دمای هوا هیچ گونه محدودیت و موانعی را برای انجام فعالیت های مورد علاقه انسان ها مانند ورزش، تفریح و سفر به وجود نمی آورد، می تواند نقش مهمی در بهبود وضعیت روانی افراد داشته باشد. باردگی، ورزش باد و همچنین کاهش طول روز در فصول سرد سال اغلب مانع از انجام فعالیت های عادی و روزمره انسان ها خواهد شد که می تواند در ایجاد افسردگی تاثیرگذار باشد. (همان) جالب است بدانید تغییرات آب و هوا می تواند رژیم غذایی افراد را نیز تحت تاثیر قرار دهد. وقتی هوا سرد و بارانی است، اغلب افراد ترجیح می دهند غذاهای گرم حاوی کربوهیدرات که سرشار از انرژی است را در برنامه غذایی روزانه خود قرار دهند. در این روزها مصرف این گروه از غذاها در میان افراد افزایش خواهد یافت. در حالی که طی روزهای گرم و تابستانی تمایل افراد به خوردن غذاهای خام، سبزیجات و میوه افزایش خواهد یافت. با توجه به این که برنامه غذایی روزانه افراد نیز می تواند نقش مهمی در تغییر رفتارها و خلق و خوی آنها داشته باشد، می توان تاثیر آب و هوا بر رفتار در نتیجه تغییر در برنامه غذایی روزانه را نیز مورد تایید قرار داد. به طور کلی می توان به این نتیجه رسید که هریک از عوامل طبیعی اطراف ما می توانند به گونه ای متفاوت بر زندگی مان تاثیرگذار باشند. اگر ما بتوانیم چنین پدیده هایی را شناسایی کنیم و اطلاعاتی را درباره آنها به دست آوریم، بدون تردید بهتر خواهیم توانست بر موانع و مشکلات زندگی غلبه کرده و شرایط مناسب تری را برای زندگی خود به وجود آوریم. (همان)

۱۹. به گفته محققان، سفر به مناطق گرم در سرمای زمستان یا گذراندن ساعات بیشتری از روز در هوای آزاد با شروع فصل بهار می تواند نقش بسیار مهمی در افزایش سلامت ذهنی و بهبود خلق و خوی انسان داشته باشد، در حالی که گرمای هوا در فصل تابستان سطح تحمل افراد را به نسبت کاهش خواهد داد. بنابراین باید پذیرفت که تاثیر مثبت آب و هوا بر رفتار در فصل بهار در مقایسه با فصول دیگر مشهودتر خواهد بود. اگر چه تاثیر آب و هوا بر رفتار از نظر علمی پذیرفته شده است، اما آنچه بیش از همه در این میان حائز اهمیت خواهد بود، مدت زمان سپری شده در هوای آزاد و تغییرات فصلی است. برای مثال وقتی زمستان را پشت سر می گذارید و هوای بهاری را تجربه می کنید، بدون تردید تغییرات محسوسی را در رفتار خود نظاره گر خواهید بود.

اولین همایش ملی اندیشه ها و فناوری های نو در معماری

۲۰ اسفند ۱۳۹۱ تبریز-ایران

انجمن مهندسان معمار ایران

----- بررسی تغییرات ایجاد شده در رفتار و توانایی های ذهنی افراد در نتیجه تغییرات آب و هوا در کشورهای -معتدل- اغلب با-موانع و- مشکلات بسیار زیادی مواجه است چرا که مردم ساکن این کشورها به طور متوسط ۹۳ درصد از ساعات شبانه روز را در فضاهای بسته سپری می کنند که سبب قطع ارتباط این افراد با تغییرات جوی ایجاد شده می شود. البته باید خاطرنشان کرد که آستانه تغییرات جوی در مناطق مختلف متفاوت خواهد بود. برای مثال اغلب آمریکایی ها در دمای ۲۲ درجه سانتی گراد وضعیت رفتاری طبیعی و متعادلی دارند و با کاهش یا افزایش دما تغییرات رفتاری آنها آغاز خواهد شد. این در حالی است که آستانه دمای قابل تحمل برای اهالی میشیگان ۱۸ درجه سانتی گراد و در تگزاس ۳۰ درجه سانتی گراد است. جالب است بدانید برای این که تغییرات آب و هوایی بتواند ویژگی های رفتاری انسان ها را تحت الشعاع خود قرار دهد، باید فرد حداقل به مدت ۳۰ دقیقه در معرض هوای آزاد قرار گیرد و در غیر این صورت تغییرات ایجاد شده چندان محسوس نخواهد بود. همچنین قرار گرفتن افراد در فضاهای بسته در شرایطی که هوای بیرون مساعد باشد، سبب بی حوصلگی و محدود شدن توانایی های ذهنی خواهد شد. به نظر می رسد ناراحتی افراد از گذراندن اوقاتشان در محیط های بسته در چنین شرایطی یا تاثیر شرایط جوی مناسب بر احساس ناراحتی و رنجش از انجام کارهای روزمره می تواند نقش مهمی در این زمینه داشته باشد. (همان)

نتیجه گیری

همانگونه که اشاره شد الگوهای رفتاری افراد شهر های مختلف متفاوت است و یکی علت های که موجب ایجاد این پدیده می شود تاثیر اقلیم آن شهر است. در یک شهر که در یک اقلیم خاص قرار گرفته است مردم آن شهر رفتار و هنجار های مشخصی را از خود نشان میدهند که عبارت است از: نوع احساسات، میزان افسردگی، و حتی استفاده از کاربری ها

در مطالعات انجام گرفته برای پایان نامه سید سجاد چوپان نادری در شهر تبریز یک نمونه آماری ۴۰ نفری در مرکز شهر تبریز انتخاب شد و از آنها خواسته شد تا بگویند به چه میزان علاقه مند به رفتن به محیط های جدید هستند، که ۳۱ نفر آنها مایل نبودن فضای های که کاربری جدید داشتن را تجربه کنند. در ادامه این مطالعه باز یک جامعه آماری ۴۰ نفری انتخاب شد و از آنها خواسته شد یک خیابان که یک بنا با کاربری خاص در آنجا بود (اداره پست تبریز) بگویند این خیابان دوست دارند چه کاربری به وجود آید که همه ۴۰ نفر به کاربری ارتباطی را اشاره کردن. از این دو پرسش و همچنین مطالب اشاره شده میتوان نتیجه گرفته شد:

اهالی شهر مورد مطالعه قرار گرفته بنابه الگوهای خاص رفتاری خود و کم بودن حس کنجکاوی میل کمتری به درک و کشف محیط های جدید دارند و همچنین زمانی که یک خیابان و یک مکان برایشان به عنوان یک کاربری شناخته میشود دیگر نمیتواند کاربری جدید را در آنجا قبول کنند

یعنی اگر ما در شهر تبریز یک در محله که به عنوان کاربری تجاری شناخته شده است. کاربری فرهنگی ایجاد کنیم با شکست برخورد خواهد کرد و نه با این علت که ساختمان یا مکان یابی معماری اشکال داشته است. بلکه به این دلیل که مردم تبریز به دلیل داشتن الگوی رفتاری خاص خود حاضر به درک این محیط نخواهند بود.

تاثیر آب و هوا به صورت موضعی و در تماس با شخصیت بیرونی است و این مطلب درست است و به نظر می آید که نمی تواند به شخصیت های درونی انسان اثر بگذارد ولی با گذشت زمان و تداول برخورد با شخصیت بیرونی این تاثیرات آرام آرام به لایه های درونی شخصیتی افراد نفوذ میکند و به بخشی شخصیت درونی آنها تبدیل میشود که شخص نمی تواند آن را تغییر دهد و به شخصیت درونی تبدیل میشود و میتواند نسل به نسل ادامه پیدا کند.

از این رو در پایان نامه کارشناسی ارشد سید سجاد چوپان نادری (طراحی پارک اطلاعات و فناوری تبریز) ابتدا فرم پایه مکعب مستطیل که نماد سکون و رفتار ثابت است گرفته شد سپس گوشه های آن به اطراف کشیده شد تا نشان دهد عوامل بیرونی چگونه میتواند یک شکل مکعبی را دگرگون کند در حال که پلان های این حجم به شکل مکعب در آمد تا نشان دهنده سکون و آرامش مردم این شهر باشد ولی گوشه های حجم بیان کننده تاثیر عوامل خارجی در رفتار های افراد باشد. در کانسبت فرمی ساختمان طراحی شده ساختمان اداره پست تبریز به عنوان عصر مکعب مستطیل اولیه در نظر گرفته شد سپس ارام رونم تغییر در گذشته زمان بر روی فرم اولیه انجام شد

مراجع و منابع

۱. حمید مولانا، مقاله «بزرگراه های اطلاعاتی و آینده ارتباطات»، فصلنامه رسانه، پاییز ۷۲، ص ۲-۶
۲. گیدئون زیگفرد، فضا-زمان-معماری، انتشارات علمی و فرهنگی، مترجم، منوچهر مزینی، (۱۹۶۸-۱۸۸۸)
۳. محمد زاده، حمیده، اکسپرسیونیسم از نقاشی تا معماری و شهر سازی

انجمن تخصصی معماران ایران

اولین همایش ملی اندیشه ها و فناوری های نو در معماری ۲۰ اسفند ۱۳۹۱ تبریز-ایران

----- ۴- - معماران- غلامحسین میری در میانی- نظری معماری، تهران- نشر معروش- دانش- ۱۳۸۴

۵. کسمایی مرتضی، اقلیم و معماری، انتشارات بازتاب با همکاری شرکت خانه سازی ایران، (۱۳۷۸)

۶. برداشتی از پایان نامه سید سجاد چوپان نادری دانشجوی کارشناسی ارشد واحد شبستر

۷. نوربرگ شولتز کریستیان، مفهوم سکونت، ترجمه ی محمودامیریاراحمدی، انتشارات آگاه

۸ <http://basalighe.blogfa.com/post/1>

اولین همایش ملی اندیشه ها و فناوری های نو در معماری

۲۰ اسفند ۱۳۹۱ تبریز-ایران

انجمن مهندسان معمار ایران

شناخت معضلات و بهسازی بافتهای فرسوده شهری

نارین زارعی و شادی حبیبی رنجبر
narin.zarei@gmail.com

چکیده

این مقاله دلایل فرسایش زمین های شهری و تأثیرات آن بر کالبد شهری و راه حل های احیای بافتهای فرسوده شهر را مورد کنکاش قرار داده است. راهکارهای بهسازی جهت دستیابی به اهدافی در راستای سیاستهای دولت از قبیل تأمین زمین مورد نیاز جهت مکان دهی جمعیت رو به افزایش، قدرت جذب نقدینگی و سرمایه های سرگردان موجود در جامعه، اصلاح شبکه معابر و تأمین نیازهای شهری و حل مشکلات اصول قطعه بندی شهرسازی ارائه می شود.

چرا بافتهای شهری دچار فرسودگی می شوند؟

جاذبه های شهرها با افزایش جمعیت آنها گسترش می یابند. انواع جاذبه های مختلف مردم را از اقصی نقاط به سوی شهر جذب می کند. در کلان شهر به سبب توزیع نامتعادل امکانات، ثروت، قدرت و... در کشور، توان جذب افزایش می یابد. شهر با جاذبه های اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و ... مورد بهره برداری های نابجا و نا آگاهانه قرار گرفته است. عده ای آنگونه که می خواهند تخریب می کنند؛ تسطیح اراضی در مناطق پر سود، جاده کشیدن و ... از جمله مواردی است که برای ساخت و ساز به آن می پردازند. سایر بخش ها بواسطه پایانه ها، انبارها و سکونتگاههای نا بهنجار، در معرض نابودی هستند. ترافیک، شلوغی و تردد اتومبیل ها در شهر، کل منطقه را مورد تهدید قرار داده و ساخت وسازهای بدون رعایت اصول مهندسی، خطر یک فاجعه انسانی را در اذهان عمومی تداعی می کند. بافتهای فرسوده شهری تصویری از بافت قدیمی شهر که به دلایلی احیا و باززنده سازی نشده را در ذهن ایجاد می کند. این ذهنیت از بافت های فرسوده که بیشتر کهنگی بافت را نمایان می کند، مانعی برای تعریف جامعی از بافت های شهری مشکل دار که نوسازی در آنها کاسته شده و در نهایت رو به فرسودگی نهاده اند می شود. بافتهایی از شهر که دچار فرسودگی می شوند سبب آسیب رساندن به کل سیستم شهر می شوند و بر عکس مسایلی که سرچشمه بیماری شهر هستند، باعث ایجاد بافت فرسوده در شهر می شوند. آسیب شناسی شهری و شناسایی بافت های فرسوده از یک سو و شناسایی ریشه های ایجاد بافتهای فرسوده از سوی دیگر سبب یافتن راه حلی برای کاهش بافتهای مساله دار در شهر میشوند. بافتهای مساله دار شهری عبارتند از بافت های شهری است که وجود عوامل مختلف در آن، سبب کاهش ارزش کیفی و کمی زندگی انسان می شود و با پایین آمدن ارزش های سکونتی، نوسازی و احیای بافت انجام نشده و ساکنان کم کم مهاجرت می کنند.

کاهش ارزشهای کیفی

کاهش ارزشهای کیفی زندگی از چند زندگی شهری مشخص می شوند که اصلی ترین نموده های آن عبارت است از عناصر کالبدی، عملکردی، اقتصادی و اجتماعی و زیست محیطی. با مطالعه و مشاهده عناصر درون بافت های فرسوده و مشکل دار، عوامل مشترک در میان آنها در زمینه عناصر کالبدی یافت میشود؛ پیوند با شهر و شکل آن، نفوذ پذیری، شبکه دسترسی و خدمات رسانی عمومی به هر مجموعه شهری یا بلوک مسکونی و همین طور فضاهای سبز و باز عمومی از اجزایی هستند که در ارزش کیفی بافت موثرند. همین طور تراکم بافت، دانه بندی یا میانگین تفکیک اراضی به خصوص بلوکهای مسکونی و همینطور نسبت توده به فضا در بافت شهر ایفای نقش می کنند. میانگین نسبت های توزیعی فضا و دانه بندی کاربری های مختلف و همجوار، نحوه تاثیر پذیری بافت از مرفولوژی و عوارض زمین (کوه ها، تپه ها، دره ها، رودها و شیب و...) عناصری موثر در پهنه شهری هستند.

از دیگر مسایلی که سبب نا کارآمدی بافت شهری میشود؛ آلودگی آب و هوا، زمین، ... است که سبب کاهش ارزش کیفی زندگی و آسایش ساکنان شد و روند رشد و توسعه بافت شهری را متوقف ساخته و درصد مهاجرت از آن پهنه شهری را افزایش داده و در نهایت توقف نوسازی و فرسودگی بافت را به همراه می آورد. جمع آوری نامناسب زباله و پخش شدن فاضلاب در زمین، موجب ازدیاد انواع آلودگی ها شده و شیوع بیماری های مختلف را به همراه خواهد آورد.

اولین همایش ملی اندیشه ها و فناوری های نو در معماری

۲۰ اسفند ۱۳۹۱ تبریز-ایران

انجمن مهندسان معمار ایران شعبه شرقی

«آلودگی صوتی-تیر بهداشت و سلامتی-روح و جسم-ساکنان-را تحت تاثیر قرار داده و سبب کاهش ارزش کیفی و کمی زندگی در آن-بافت می شود. اگر مسایل و مشکلات بافت با راهکارهای جمعی حل نشود، ساکنان به فکر حل مشکل خود به صورت شخصی افتاده و در غیر این صورت ترجیح به ترک آن ناحیه می دهند. هر یک از موارد ذکر شده در شرایط اقتصادی و اجتماعی بافت اثر می گذارند و از آن تاثیر می پذیرند. ترکیب اجتماعی، اشکال خانوار، تراکم جمعیت و ... درآمد و شغل، انواع فعالیتهای تولیدی و خدماتی از جمله عواملی هستند که بر شکل گیری و محتوای بافت شهری تاثیر گذارند. ایجاد میانگین ارزشی متوسط زندگی برای ساکنان در شهر، تقسیم عادلانه فضاهای سبز و باز عمومی میان طبقات مختلف اجتماعی شهر، ساماندهی بافتهایی با فعالیتهای تولیدی و صنعتی کم ارزش تر در شهر، توزیع مناسب خدمات شهری و امکان دسترسی و استفاده از آن در تمام شهر، سبب جاری شدن زندگی، در پهنه شهری، نوسازی و رونق آن می شود. جداسازی و تفکیک بافتهای شهری با توجه به سطح در آمد، سبب توقف ساخت وساز در یک منطقه و افزایش تراکم بیش از حد در منطقه ای دیگر شده و این هر دو موجبات مشکل دارشدن بافتهای شهری را فراهم خواهد آورد.

بافت های شهری با توجه به موارد یاد شده تعدد بسیاری از بعد ناکارآمدی و مشکل ساز بودن دارند. تشخیص و تعیین شاخص هایی که باعث فرسودگی یک بافت می شوند، خود راهنمایی جهت شناخت و تعیین شرایطی که موجب آسیب دیدگی بافتهای شهری می شوند، است. با تقسیم بندی انواع بافتهای مساله دار که فرسوده شده اند یا از ابتدا فرسوده بوده اند و یا خطر فرسودگی آنها را تهدید می کند، به کمک عناصر و مشخصه های تعیین شده، راهبردهای مواجهه با بافتهای ناکارآمد و آسیب پذیر و همین طور راهبردهای پیش گیری از بروز شرایطی که چنین بافتهایی در طول زمان ایجاد شوند، پیش روی قرار می گیرد.

احیای بافتهای فرسوده شهر

سکونت در بافتهای فرسوده شهری را باید از دیدگاهی جامع نسبت به محیط مورد بررسی قرار داد، زیرا رابطه فقر و توسعه، اجبارها یا الزامها، وزنه گذشته تاریخی و قدمت آن، خطرات ناشی از شیوههای معمول و جاری مداخله گرانه در این گونه مراکز و بالاتر از همه نیازهای مربوط به فضای زندگی (که خود در یک مجموعه کامل نیازها جای می گیرد) و در نهایت خواست مردمی که با تنگدستی و محرومیت در فضاهای کم و بیش نامطلوب زندگی می کنند، همه و همه می بایست در یک نظام هماهنگ برنامه ریزی و تصمیم گیری برای رشد و توسعه مراکز شهری و بافت کهن پیش بینی گردند.

بحران ناشی از سردرگمی دست اندرکاران امور شهری در اصلاح و بهبود وضعیت بافتهای فرسوده تاکنون هرگونه برنامه ریزی و طراحی را در این مقوله به شکست کشانیده و مراکز شهری در شهرهای بزرگتر، بیش از پیش از داخل گسسته شده است. پرداختن به بافت قدیمی و برنامه ریزی در آن، جدا از پرداختن به واقعیات اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی نبوده و سلاقی شخصی در حل معضلات شهری جایی ندارد. اگر در معماری امروز تقلید کورکورانه از سبک های نامأنوس و برپایی نمادهای آن در میانه بافت شهری با فرهنگی متضاد فقط می تواند تأسف برانگیز باشد، دخالت در مجموعه های زیست محیطی و بافت مراکز شهری بدون در نظر گرفتن پارامترهای اشاره شده، به طور قطع به صدمات جبران ناپذیری در ابعاد انسانی منجر خواهد شد. به علاوه ناشی از تشکیلات آگاه به مسایل زیست محیطی، در امر مراکز شهری و بافتهای قدیمی در چند دهه اخیر، این مراکز را به اضمحلال کشانیده و تجدید حیات آن را موکول به سرمایه گذاری ها سنگین و تحمیل بار فوق العاده بر بودجه عمومی کرده است.

چرا ساکنین مراکز شهری و بافت کهن در مقابل تغییرات حساسیت دارند؟

مسئله زمانی که تغییرات در مراکز شهری بدون هماهنگی لازم و شناخت مراتب فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی حاکم شروع شود و با ساکنین آن همانند اجزای ساختمان (که باید در روند این نوسازی تغییر یابند) برخورد می شود، نمی توان انتظار داشت آنها با مداخله گرها مقابله نکنند و لاقابل تفاوت بمانند. شهرسازان و متخصصان نوسازی، در مرمت بافت و تغییرات مراکز شهری برای خود حق همه گونه مداخله قائلند.

داشتن طرح جامع پویا برای رشد مراکز شهری، حیاتی است.

نوسازی مراکز قدیمی شهر (که اکثراً مراکز بازرگانی، صنعتی و اداری اند و تا به امروز بدون توسعه مانده و خطوط پیچیده زندگی خود را حفظ کرده اند) بدون علاقه مندی و توجه به ضرورت توسعه و شناخت تبعات این توسعه، خالی از اشکال نخواهد بود. این مراکز که از نظر شکل و محتوا منسوخ شده و قادر به تأمین محیط مناسب برای زیست و دادوستد ساکنین خود نیستند و نمی توانند خود را با الگوی رشد شهر

اولین همایش ملی اندیشه ها و فناوری های نو در معماری

۲۰ اسفند ۱۳۹۱ تبریز-ایران

انجمن مهندسان معمار ایران

-- منطبق - نمایند، مستطوح - بتیاز - با - از - سطح - شهر - در - اختیار - دارند، - حال - آنکه - امکان - همسویی - با - نیازهای - اقتصادی - ، اجتماعی - جامعه - مدت هاست از آنها سلب شده است.

تصور اینکه ثبت این بافتها بعنوان میراث کهن و جلوگیری از تغییرات فیزیکی آن، می تواند معماری سنتی و بافت شهر قدیم را حفظ نماید ، پنداری بیش نیست . در بافت های متراکم مراکز شهری که در ایران با مصالح ساختمانی خام بنا گردیده ، رها کردن و فرار تدریجی ساکنین برای دستیابی به تسهیلات و فضاهای جدید شهری ، بسیار عادی است. همچنانکه جایگزینی قشرهای محروم و پناهندگان و مهاجران در بافت متراکم قدیمی ، معمولاً فرسودگی و خرابی بیشتر بافت را به همراه دارد ، هر چند که این امر اغلب وخیم تر از دخالت های ناشیانه طراحان و متولیان امور شهر در بافت کهن نیست . در اینکه بافت مراکز شهری می بایست احیا شده و قابلیت زندگی و جریان اقتصادی پیدا کند، همگان متفق القولند ، اما اغلب اوقات وقتی صحبت از نوسازی این نوع مراکز می شود ، تنها شبکه اقتصادی حاکم است که خط مشی ها را تعیین می کند . به عبارت دیگر هرگونه تغییر در بافت های قدیمی می بایست در درجه اول توجیه اقتصادی داشته باشد، به همین دلیل است که سرمایه ها در امر ساخت و ساز ، معمولاً به دنبال بی دردسرتین و راحت الوصول ترین زمینه های ساخت گرایش دارند. چرا که بازگشت اصل و سود سرمایه بدین ترتیب تضمین شده است.

اما متولیان امر نمی توانند به آرزوها و احتیاجات اقشاری که درون این مراکز به داد و ستد و حرف مختلف اشتغال داشته یا سکونت دارند، بی اعتنا باشند و پرداختن به بافت های قدیمی را نوعی به هدر دادن سرمایه ملی تلقی کنند . اگر نوسازی بافت های قدیمی منطبق با ضروریات جامعه و به منظور بسط عدالت اجتماعی در دستور کار دولتمردان امر قرار گیرد و در سیاست های جاری اقتصادی و اجتماعی ، اصلی از اصول فقرزدایی به حساب آید ، نه تنها در تغییر باورهای عامه مؤثر خواهد بود، بلکه با اجرای برنامه های اندیشمندانه از این دست ، رونق اقتصادی را نیز به همراه خواهد داشت.

بازسازی تمام عیار یا نوسازی و روانبخشی

اگر امروز عوامل اقتصادی ، اجتماعی و انسانی که فرو پاشنده بافت کهن و مراکز شهری ماست ، درست شناسایی نشود و یا به دست فراموشی سپرده شوند، فردا در پس دیوارهای محقرانه محلات قدیم، فقط زاغه ها ، انبارها و مخروبه هایی به نام مسکن خواهیم داشت، در حالیکه بافت های جدید دارای خیابانهای عریض ، خانه های نوساز، مغازه ها و محل های داد و ستد و بازرگانی خواهد بود. این کار آسان است و به بیان دقیق تر فراموش کردن بافت مضمحل قدیمی شهر، ساده ترین راه حل است.

که البته این راه حل ها را باید فراموش کرد! برخی از نظریه پردازان امور شهر ، بازسازی تمام عیار را برای رونق مراکز شهری پیشنهاد می کنند و جنبه های تجدید حیات بافت کهن را در قالب سرمایه گذاری و استفاده بهینه از اراضی موجود می بینند . آنها توصیه می کنند که با وجود آوردن شبکه تسهیلات و ساختمانهای جدید و بلند مرتبه و بهره برداری حداکثر از قطعات موجود در مرکز شهر، دست به تغییرات همه جانبه (شبیه آنچه در مراکز شهری در غرب اتفاق افتاد) زده شود. طرفداران این نظریه ادعان دارند که با کوچ ساکنین فعلی که قادر به هماهنگی وضعیت خود با این توسعه نیستند، شهری جدید به جای بافت کهن خواهد رویید و به این طریق، جریان سرمایه گذاری تمایل خواهد داشت که در اجرای طرح این مناطق و بازسازی یک پارچه آن مشارکت بیشتر نماید. در مقابل نظریه متعادل تر حاکی از آن است که می بایست این نوع بافت های فرسوده را با بهینه سازی و ارائه تسهیلات و تجهیزات شهری، بیش از پیش قابل سکونت و بهره برداری کرد و به این طریق ضمن جلوگیری از شتاب اضمحلال آن، به ارکان زیست محیطی آن فرصت داد که از درون به بازسازی بپردازد . در این نظریه طراحان به روانبخشی محیط و ابعاد نوسازی در مقیاس انسانی توجه بیشتری نشان می دهند و معتقدند اگر انگیزه های لازم برای حفظ بافت و تداوم زندگی در بافت کهن پدید آید، ساکنین فعلی بهترین سرمایه گذاران و حافظان مراکز شهری خواهند بود.

مشارکت مردمی و ضرورتها

احیای بافت های فرسوده شهری به ویژه در مراکز شهرهای بزرگ مقوله ای است که نمی تواند جدا از اصلاح سیاست های اقتصادی ، اجتماعی شکل گیرد. سیاست گذاری ها وقتی می تواند مثر ثمر باشد که از مردم حمایت کند تا خود بتواند آنچه را که قادرند انجام دهند . خاصه آنکه در مراحل نوسازی و احیای اندام های فرتوت شهری، ایجاد زیربنای سالم اقتصادی و برطرف کردن فقر مادی قشرهای ساکن آن ، دست کم این امید را به وجود می آورد که طرح هایی از این دست، نیمه کاره نخواهد ماند . اینکه برای نگهداری یا بازسازی بافت های قدیمی، می بایست بر بودجه دولت تکیه داد، به نظر دور از واقعیات است . اما اگر در نظر داشته باشیم که در اکثر مراکز شهری، بعلت وجود مجموعه های اقتصادی سنتی میتوان از پشتوانه مالی جهت اجرای طرح های نوسازی بهره برد ، نوعی مشارکت به دست می آید که در یک

اولین همایش ملی اندیشه ها و فناوری های نو در معماری

۲۰ اسفند ۱۳۹۱ تبریز-ایران

انجمن مهندسان معمار ایران شرقی

سوی آن -کارگزاران امور شهری- و بودجه های عمومی قرار دارد و در سوی دیگر -سرمایه دارانی- که به نحوی ارتباط خود را با این مراکز حفظ کرده و ترجیحاً بقای خود را در این مجموعه ها جست و جو می کنند. ارزیابی مشارکت ساکنین و کسانی که در مجموعه بافت کهن و مراکز شهری صاحب امتیاز و سرمایه هستند، در برنامه ها و حتی اجرای طرح های نوسازی، قبل از هرگونه تصمیم گیری لازم است. به علاوه سازماندهی برای احیای بافت های فرسوده شهری با همکاری تمامی دست اندرکاران اجرایی، سازمان های دولتی، (شهرداری ها، میراث فرهنگی، متخصصان برنامه ریز و طراحان و نمایندگان قشرهای ساکن و سرمایه گذاران و بانکها) نخستین قدم در شکل گرفتن نهادی است که همراه و همگام حیات بافت کهن و فرسوده زندگی می کند، در آن استقرار دارد و از نزدیک رشد و توسعه آن را احساس می کند.

آنچه که تجربیات کشورهای جهان در چند سال اخیر در مقابل ما قرار می دهد، این است که دولت ها جهت عرضه زمین و در نتیجه عرضه مسکن در شهرهای بزرگ، سیاست متفاوتی با آنچه که در گذشته تحت عنوان ساخت شهرهای جدید و یا افزایش تراکم اجرا می کردند، در پیش گرفته اند. سیاست دوباره تنظیم زمین (Land Readjustment) سیاستی است که کشورهای شرق آسیا مانند ژاپن، کره جنوبی و یا اندونزی و فیلیپین در چند سال اخیر، سرلوحه کار خود قرار داده اند. در اروپا نیز کشورهایی مانند آلمان، فرانسه و کشورهای بلوک شرق نیز از این سیاست برای تولید مجدد زمین در کلان شهرهای خود بهره جسته اند. سیاست دوباره تنظیم زمین، سیاست و راهکار اجرایی جهت احیای بافت های فرسوده است که می تواند طرفین درگیر در بافت فرسوده (مالکین و مجریان را به سود دهی) برساند. در واقع دوباره تنظیم زمین از روش های سنتی احیای بافت فرسوده دوری جسته و براساس سیاست افزایش مشارکت مردمی، راهکار برد - برد را بررسی می کند.

تمامی شهرهای بزرگ دارای مناطق بسیار شهری اند که فرسوده شده و نیازمند بازسازی و بهسازی هستند. با توجه به ظرفیت عظیم بافت های فرسوده در کلان شهرهای کشور، احیاء و بازسازی این بافت ها می تواند کلید حل معمای مسکن و دیگر مشکلات شهری در این شهرها باشد. بافت های فرسوده علاوه بر آن که از طرفی می توانند زمین مورد نیاز جهت تولید مسکن در کلان شهرها را تأمین نمایند، از سوی دیگر می توانند بخش عظیمی از مشکلات اجتماعی و فرهنگی کلان شهرها را نیز با احیای خود حل کنند. احیای بافت های فرسوده از طریق طرح های مشارکتی که ساکنین بافت نیز در ارزش افزوده حاصل از احیای آن بهره مند شوند، می تواند روند احیای بافت های فرسوده را از بن بست خارج کند. تشریح این روند محتاج توضیحات بیشتری است که در این مقال نمی گنجد اما احیای بافت های فرسوده دارای مزیت های نسبی فراوانی است که به برخی از آنها اشاره می شود:

۱. **تأمین زمین مورد نیاز:** با سیاست های دوباره تنظیم زمین در بافت های فرسوده، امکان تولید زمین جهت ساخت مسکن نیز فراهم می شود. این امر به بهینه سازی استفاده از زمین در سطح شهر نیز منجر می شود که امکان افزایش طبقات در بافت فرسوده، تولید زمین برای تأمین تأسیسات شهری، فضای سبز و فضای تنفس در درون بافت های فرسوده فراهم می شود.
۲. **قدرت جذب نقدینگی و سرمایه های سرگردان:** احیای بافت فرسوده به شرط آنکه در آن از روش های مشارکت مردمی استفاده شود، توانایی جذب سرمایه های سرگردان در بازار مسکن را داراست، در نتیجه می تواند هدف دولت را در جهت جذب چنین سرمایه هایی تأمین کند. باید توجه داشت که این امر سرمایه های سرگردان در بازار مسکن را از سوداگری متوجه تولید کرده، در نتیجه از تأثیرات تورمی ناشی از سوداگری در بازار مسکن نیز کاسته خواهد شد. لازم به ذکر است که بافت های فرسوده به دلیل آنکه در منطقه مرکزی شهرهای بزرگ قرار گرفته اند، مزیت های بسیاری برای سرمایه گذاری دارا هستند.
۳. **اصلاح شبکه معابر و تأمین نیازهای شهری:** یکی از مشکلات کنونی شهرهای بزرگ بالاخص مناطق مرکزی، مشکلات مربوط به شبکه عبور مرور شهری است که توانایی پاسخ گویی به تراکم موجود را ندارد. احیای بافت، ظرفیت موجود را برای افزایش تراکم شهری ایجاد کرده و لذا دولت برای افزایش تراکم در شهرهای بزرگ ناگزیر از اصلاح شبکه فرسوده ارتباطی و در نتیجه اصلاح بافت فرسوده است.
۴. **حل مشکلات شهرسازی:** یکی از مشکلات موجود در محلات قدیمی شهرهای بزرگ، عدم مطابقت امکانات شهری با نیازهای روز افراد و ساکنین است. نکته قابل توجه برای احیای جامع بافت های فرسوده این است که چون این بازسازی در مقیاس های کلان تر و در حد احیای یک محله چند هکتاری انجام می شود، امکان بازسازی و تأمین امکانات مناسب شهری را فراهم می کند و می تواند طرح های شهری را با ایده های شهرسازانه هماهنگ نماید. در حالی که اکنون و با توجه به مدل های پیش رو، ساخت و ساز در درون شهر، بسیار خرد و کوچک بوده و حتی ساخت و سازهای درون بافت های فرسوده تنها منجر به اصلاح پلاک شده است و بافت از هیچ گونه اصلاحی برخوردار نیست.

اولین همایش ملی اندیشه ها و فناوری های نو در معماری

۲۰ اسفند ۱۳۹۱ تبریز-ایران

نتیجه گیری:

با تفاسیر و نکاتی که ذکر شد، می توان به این نتیجه رسید که دولت با احیای بافت فرسوده می تواند اهداف مورد نظر خود در سه طرح گذشته یعنی: ارائه زمین، افزایش تراکم و استفاده بهینه از زمین و جذب نقدینگی را تأمین کرده و از مشکلات طرح های مذکور نیز پرهیز نماید. از سوی دیگر همانگونه که گفته شد، وظایف دولت در تأمین نیازهای رفاهی بافت های فرسوده نیز قابل انجام خواهد بود.. شناخت مسایل و مشکلات، یافتن راه حل ها، استفاده بهینه از امکانات و افزایش توانمندیها، نیازمند یک سیستم مدیریتی پویا و استوار به همراه مشارکت مردم است. چه بسا بسیاری از مشکلات و ناسازگاری های شهر از یک بافت شهری آغاز شده سپس دانگیر تمام شهر شده باشد. به نظر می رسد مدیران شهری و متخصصان با مطالعه و تعمق بیشتر در شناخت مشکلات و یافتن راه حل ها و استفاده از مشارکت مردم، توانایی بهسازی شهرهای کشور را خواهند داشت.

منابع:

۱. قهاری، علیرضا، احیای بافت های فرسوده شهر، www.aruna.ir
۲. آسیب شناسی بافت های شهری، www.hamshahri.org
۳. آئینی، محمد، بافت های فرسوده شهری و عوامل افزایش فرسودگی ها www.armanandishan.com
۴. درهمی، مهدی، نقدی برنوسازی بافتهای فرسوده www.armanandishan.com
۵. بهسازی بافت های فرسوده شهری www.moi.ir
۶. حسینی، مریم السادات، بهسازی بافتهای فرسوده: از حرف تا عمل www.mojnews.com
۷. بیضائی، فرهاد، بافت فرسوده و راهکار دوباره تنظیم زمین www.maskannews.ir

اولین همایش ملی اندیشه ها و فناوری های نو در معماری

۲۰ اسفند ۱۳۹۱ تبریز-ایران

بررسی و تاثیر معماری و توسعه پایدار در رشد هوشمند شهرک های جدید شیراز با رویکرد زیست محیطی

علی اکبر حیدری - آناهیتا یزدان پور
Email: a.yazdanpour87@gmail.com

چکیده:

در راستای حفظ سامانه شهری که دارای الگوی مشترک محیطی- عملکردی می باشد، شکل گیری شهر شیراز همیشه از قدیم با اقلیم در تعامل بوده است. در دوره معاصر (جدید) با رشد جمعیت افراد جامعه منجر به پراکندگی شهری و به وجود آمدن شهرک های جدید در اطراف شهر می باشد حال آنکه توسعه پایدار به لحاظ کیفی، سلامت انسان و اکولوژی در بلند مدت بهبود بخشیده و این خود شروع معماری پایدار شده است. هدف از این مقاله طراحی شهرک های جدید پایدار با رویکرد بوم گرایی و رشد هوشمندانه شهر در راستای توسعه معماری پایدار که تاثیر آن برای تامین نیازهای زیست محیطی در جهت کاهش مصرف انرژی و حفظ اقلیم برای نسل حال و آینده می باشد. روش تحقیق مقاله مبنی بر ادبیات الگوهای طراحی اولیه شهرسازی شیراز در قدیم و جدید می باشد که مرتبط با توسعه پایدار و معماری پایدار و همچنین جنبش ها و نظریه های طراحی رشد هوشمند شهرها می باشد که می تواند تاثیر گزار بر محیط زیست باشد. این شیوه مبنی است بر مطالعات اسنادی براساس مرور و مستندات مربوط به نظریه های مرتبط با موضوع تحقیق صورت گرفته است. در جریان یک بررسی کتابخانه ای، مقالات پژوهشی و کاربردی و همچنین نتایج بررسی موردی و یا گزارشات چاپ شده در مجلات علمی پژوهشی داخلی و خارجی در زمینه ایده های ارائه شده جنبش های مختلف شهر گرایی در دوره های مختلف و رشد هوشمند بررسی می گیرد و در نتیجه با بررسی رشد هوشمند در شهر شیراز در دو بافت قدیم و جدید با ارائه راهکارهای مناسب برای حفظ انرژی و اقلیم پرداخته ایم.

کلید واژه: توسعه پایدار، معماری پایدار، رشد هوشمند، زیست محیطی، بافت قدیم و جدید

مقدمه:

افزایش جمعیت شهری، در نتیجه مهاجرت روستایی- شهری ماحصل انقلاب صنعتی می باشد، پدیده ای که موجب گردید که اولاً منجر به رشد شهرها گردید، ثانیاً شرایط مطلوب زندگی در این شهرها تحت تاثیر قرار گیرد. روند شهرنشینی در ایران از سال ۱۳۰۰ هجری شمسی رشد طبیعی داشته ولی بعد از آن روال طبیعی خود را از دست داده است. که در این دوران شهرها به لحاظ کمی با سرعت بسیار زیادی رشد نموده ولی به لحاظ کیفی سرعت توسعه کندتر می باشد به همین جهت بعد از گذشت چندین دهه مشکلات شهری از جمله پراکندگی شهری، فرم ساختمان ها بدون در نظر گرفت اقلیم، ... به وجود آمد. در دوره جدید با در نظر گرفتن زیرساخت های نظری تاثیرگذار بر تدوین بخشیدن الگوهای نوین طراحی محله های مسکونی و تبیین معیارهای اولیه آن توسط معماران و شهرسازان معاصر که باعث درک توانایی و محدودیت های نظری ارائه شده است.

تحلیل مفهوم شهرک که در طراحی شهرهای جدید و یا در توسعه مجدد شهرهای موجود با عنوان "شهرک های پایدار" مطرح می گردد که در پی مرور ادبی نظریه های مطرح شده مربوط به توسعه پایدار و مفهوم معماری پایدار و همچنین جنبش ها و نظریه های طراحی اولیه محله ها مربوط به قرن بیستم میلادی، شکاف نیازها و لزوم دستیابی به این الگو و تاثیر پذیری از الگو رشد هوشمند و بوم گرایی و با بررسی این تاثیرات در دو شهرک شیراز در دو دوره قدیم و جدید با ارائه راهکارها که بتواند پاسخگوی نیازهای نسل حال و آینده برای حفظ عوامل زیست محیطی پایدار در طراحی شهرک های جدید موضوع این مقاله می باشد.

معیارهای ارائه طراحی ترکیبی از اصول طراحی است که بر مبنای یک جزاز کل می باشد، در معنای دیگر راه حل های شکل گیری یک شهرک به صورت یک مجموعه شهری در جهت تاثیری که معماری پایدار در رشد هوشمندانه شهر می گذارد.

روش تحقیق:

مقاله حاضر حاصل مروری بر ادبیات مرتبط با توسعه پایدار و معماری پایدار و همچنین جنبش ها و نظریه های طراحی اولیه محله ها در قرن بیستم میلادی است. این شیوه مبنی است بر مطالعات اسنادی براساس مرور و مستندات مربوط به نظریه های مرتبط با موضوع تحقیق

انجمن صنعتی مهندسان مهاباد استان آذربایجان شرقی

212

اولین همایش ملی اندیشه ها و فناوری های نو در معماری

۲۰ اسفند ۱۳۹۱ تبریز-ایران

انجمن مهندسان معمار ایران شرقی

(CIB:1999): چالش معماری پایدار در ارتباط با یک راه حل جامع برای ملاحظات محیطی و در عین حال برای بدست آوردن سطح کیفیت زندگی و ارزش های فرهنگی، اقتصادی، اجتماعی و آسایشی می باشد (WGSC,2004).

فلامکی از توسعه پایدار به صورت انگیزه ای بزرگ برای نو اندیشی های معماری یاد می کند « در سال های پایانی سده بیستم، معماری اکوسیستمی، معماری ای که چگونگی های شکل و ارتباطاتی و شالوده ای چرخه های زندگی یا اکوسیستم ها را نقطه آغازین پژوهش و مکان و نقطه پایانی طراحی می گیرد، به میان می آید ... از یک سو، معماری با تمامی الزاماتی که برای برپا نگه داشته شدن دارد و پایدار ماندن دارد، به میان می آید و از سوی دیگر، تمامی دانش هایی که هر یک، به صورتی خاص خود با جهان طبیعت سر و کار دارند...» (فلامکی، ۱۳۸۱). او هم چنین ادامه می دهد که برای بر شمردن شاخه های آمیختگی ای که این بینش معمارانه را شکل داده اند، به همراه و در توازی با جناح پیشرفته دانش سیبرنتیک^{۱۱} و دانش های محیطی پایه، نمی توان به شاخه ای از فعالیت های علمی-تجربی ای که بیشتر مدنی-انسانی به ابعاد جهانی اند، توجهی نداشت. جایی که از محیط زیست و به ابعاد گوناگون و نسبتاً پرشمار توسعه پایدار، به معنای فراگیرش گفتگو می شود. پل حیات^{۱۲} و براین ادوارد^{۱۳} استدلال می کنند « یک قسمت وسیعی از طراحی پایدار، آن چیزی است که، از طریق ذخیره انرژی انجام می دهیم» که در حالیکه می دانیم، طراحی «ایجاد فضاهایی است که سالم، بادوام، اقتصادی و حساس به نیازهای بومی می باشند» آنها همچنین به تعریف ساختار پایدار اشاره می کنند. به عنوان «ایجاد و مدیریت ساختمان های سالم که براساس ضوابط محیطی و منابع کارا می باشند» (Edwards and Hyatt, 2001:7).

از دیدگاه ریچارد راجرز طراحی پایدار قصد دارد تا با نیازهای آینده رو به رو شود بدون آن که، منابع طبیعی باقی مانده برای نسل آینده را از بین ببرد. در مورد ساختمان ها، طراحی پایدار به کارایی منابع، انرژی حداقل، انعطاف پذیری و عمر طولانی، اشاره می کند (Rogers,2007). به نظر جونگ جین کیم^{۱۴}، سه اصل اساسی برای پایداری در معماری مطرح می شود: صرفه جویی در مصرف منابع که با کاهش مصرف، استفاده ی مجدد و بازیافت منابع طبیعی به کار گرفته شده در ساختمان سر و کار دارد، طراحی براساس چرخه حیات، که روشی را برای تحلیل فرآیند ساختن بنا و تاثیرات آن بر محیط زیست مطرح می کند و دست آخر طراحی انسانی، که بر تعامل بین انسان و جهان طبیعی تمرکز دارد (Kim, 1998).

اهداف معماری پایدار در رابطه با مسائل محیطی (kim,1998)

از آنچه درباره معماری پایدار گفته شد، می توان اهداف معماری پایدار را در رابطه با محیط زیست، اغلب در رابطه با انرژی جستجو کرد: ایجاد ساختمان هایی حساس به نیازهای بومی، مصرف حداقل انرژی و البته همانطور که اشاره شد، در نظر گرفتن محتوای فرهنگی - اجتماعی بومی نیز، برای پیاده سازی فن آوری های محیطی ضروری است. به این ترتیب معماری پایدار، به نوعی زیستگاه طبیعی هستند که انسان ها و دیگر گونه ها در یک ارتباط همزیستی می کنند، سیستم کالبدی (طبیعی یا مصنوع) جریان های انرژی و آب را کنترل می کنند، بر کیفیت هوا و خاک اثر گذاشته، اقلیم را متاثر می کنند (barton,2004).

رشد هوشمند:

نظریه پردازی در مورد توسعه شهری که از اواخر قرن بیستم میلادی با به وجود آمدن عواملی مانند: پراکندگی کالبدی شهرها، نزول ساختار اجتماعی و نا امنی در محله ها، استفاده نامطلوب از زمین، تنزل کیفی محیط شهری بخشی از مشکلات شهری موجود در این بازه زمانی است. جنبش های سازمان یافته در پی پاسخی به فقدان هویت محیط های شهری، نابودی زیستگاه های بومی، اتکا و وابستگی بیش از اندازه به سوخت های فسیلی و افزایش آلودگی های هوا و نابودی محیط زیست بوده اند که منجر به به وجود آمدن نظریه ها و الگوهایی در قرن بیستم میلادی شده است.

با ورود تکنولوژی های جدید: حمل و نقل و ساخت و ساز، در طرح های تونی گارنیه و لوکوربوزیه مورد توجه قرار گرفتند، و امروزه که نظریه هایی چون رشد هوشمند^{۱۵}، به صورتی وسیع جنبه های مختلف را در شهر مورد توجه قرار داده اند. این جنبش با هدف ایجاد و تقویت حس اجتماعی و مکانی، توسعه مبتنی بر حمل و نقل، رشد و ترقی اقتصادی، محله های فشرده با کاربری ترکیبی، حمایت از طراحی ساختمان های سبز، محله های پیاده مدار با الگو های گوناگون و متنوع مسکن برای تمامی اقشار جامعه، محافظت از فضاهای باز، زمین های کشاورزی و محدودهای زیست محیطی مهم، تقسیم عادلانه مخارج و منافع حاصل از توسعه، حراست از منابع فرهنگی و طراحی بناهای فشرده تشکیل گردیده است. (Duang,2009,12).

اولین همایش ملی اندیشه ها و فناوری های نو در معماری

۲۰ اسفند ۱۳۹۱ تبریز-ایران

انجمن مهندسان معمار ایران

-----جنبش رشد-هوشمند دارای ویژگی-های مشترک-زیادی-با-اصول-توسعه پایدار بوده است-جنبش رشد-هوشمند-با-حمایت-از-الگوهای-شهر-گرایان-نویسنده-و-طراحان-سبز،-ایده-طراحی-اقلیمی-ساختمان-ها-و-بافت-شهری-را-جهت-کاهش-در-مصرف-انرژی-پیشنهاد-می-نماید.(Duany,2009,12). بنابراین توجه به حفظ انرژی و استفاده از انرژی هوشمند را مورد حمایت قرار می دهد.

از آنچه درباره معماری پایدار گفته شد، می توان اهداف معماری پایدار را در رابطه با محیط زیست، اغلب در رابطه با انرژی جستجو کرد: ایجاد ساختمان هایی حساس به نیازهای بومی، مصرف حداقل انرژی و البته همانطور که اشاره شد، در نظر گرفتن محتوای فرهنگی - اجتماعی بومی نیز، برای پیاده سازی فن آوری های محیطی ضروری است. و با بررسی نظریه (Kim,2007, Grant,2006) با هدف رشد هوشمند براساس توسعه پایدار و معماری پایدار، در راستای برقراری روابط میان جامعه، اقتصاد، محیط و برقراری عدالت در بهره وری از منابع و فرصت ها در تامین نیازهای اجتماع، به چهار مفهوم در توسعه پایدار نهفته است که عبارتند از :

۱. آینده نگری : مسئولیتی جهت تامین نیازهای نسل آینده از نظر منابع طبیعی و پشتوانه های علمی و فرهنگی آن
۲. محیط گرایی : مسئولیتی برای حمایت و مدیریت موثر از منابع محیطی و زیستی
۳. عدالت گرایی : مسئولیتی برای در دسترس قرار دادن منابع در مقیاس محلی و جهانی براساس عدالت و ایجاد فرصت برای همه
۴. مشارکت گرایی : مسئولیتی برای مدیریت جامعه، تشخیص مسایل مرتبط با محیط بر اساس مشارکت مردم و دسترسی آزادانه به اطلاعات (مفیدی شمیرانی، ۱۳۸۵) (Kim,2007, Grant,2006).

حال در جامعه آماری خود دو منطقه از شیراز را انتخاب نموده ایم در دو دوره تاریخی و از نظر معماری پایدار زیست محیطی با رویکرد رشد هوشمند بررسی نموده ایم که به شرح زیر می باشد

بخشی از نتایج حاصل از مقایسه دو نمونه بافت جدید و قدیم مورد بررسی در شیراز:

روش تحقیق در این پژوهش به صورت مطالعات میدانی بوده و از نمونه خوشه ای بین دو منطقه شهرداری منطقه ۸ (بافت قدیم) محله سنگ سیاه و بافت جدید شهرک جدید صدرا می باشد. نمونه گیری با هدف مقایسه ابنیه از عناصر طراحی اقلیمی بر محیط و انرژی کاربردی در بخش مسکن انجام یافته است. در راستای این پژوهش به معماری پایداری، زیست محیطی در دو بافت قدیم و جدید بررسی شده و نتایج به دست آمده به صورت راهکار در آخر فصل ارائه می شود.

تحلیلی از موقعیت و شرایط بافت قدیم انتخابی:

بنیان شیراز در جلگه ای به همین نام در سال ۷۴ هـ ق در محدوده بافت قدیم شیراز بوده است که رشد ارگانیک و تدریجی خود را با توجه به استعدادها و قابلیت های سیاسی، تعلیمی، جغرافیایی، اقتصادی و اجتماعی در دورانهای بعد ادامه داد. محله سنگ سیاه در حوالی شاهچراغ و در محدوده مرکز شهر شیراز واقع شده است، با بررسی رشد هوشمند این بافت قدیم براساس دیدگاه زیست محیطی کیم که به چهار عامل آینده گرایی، محیط گرایی، عدالت گرایی و مشارکت گرایی توجه کرده است به نتایج از طریق مشاهده و مطالعه دست یافته ایم:

خانه های در امتداد قنات ها و در کنار طبیعت شکل می گرفته که در حفظ محیط زیست موثر بوده است.

بیشتر مصالح و مواد مصرفی در این محله از مصالح بوم آورد که خشتی یا آجری می باشند که دارای ضریب حرارت پایین دارند استفاده می شود که در حفظ انرژی طبیعی محیط زیست موثر بوده است.

در محله های قدیمی اکثر کوچه ها باریک بوده است که این خود از سه جهت در حفظ محیط زیست مناسب می باشد:

عبور مرور وسایل نقلیه که خود باعث آلودگی محیط زیست می باشد کاسته می شد.

ایجاد سایه در کوچه ها و محله ها

بناها با تراکم پایین بوده و نهایتاً ۲ طبقه و با کاربری ترکیبی، توسعه آن در امتداد قنات بوده است. ساختمان ها با مصالح بومی بوده و با طراحی معماری ایرانی بوده است که با حفظ موقعیت مکانی نسبت به اقلیم دارای فضای تابستان نشین و زمستان نشین بوده است که این خود به حفظ انرژی طبیعی با وجود ایوان در جلوی تابستان نشین که نقش یک فیلتر هوایی را ایجاد می کند کمک می کند و همچنین در زمستان نشین بدون داشتن ایوان نور خورشید را تا عمق ساختمان هدایت می کند.

وجود گودال باغچه ها و فواره ها در ساختمان های مسکونی خود یک سامانه طبیعی را ایجاد کرده برای حفظ انرژی و تهویه مناسب.

خانه ضیائیان در محله سنگ سیاه

تحلیلی از موقعیت و شرایط بافت جدید انتخابی:

شهرک صدرا به عنوان بافت جدید شهر شیراز در این پژوهش بررسی شده که در شمال شهر شیراز قرار دارد، این منطقه در سالهای اخیر به دلیل رشد زیاد جمعیت، مردم ترجیح دادند که به دور از سروصدا و همههم شهری زندگی کنند حال این شهرک را با رویکرد اقلیمی مناسب و رشد هوشمند بررسی کرده ایم:

اکثر مصالح استفاده شده در دوره جدید به صورت غیر بومی و گاهاً غیر سنتی که حتی مناسب اقلیم شیراز نیز نبوده است و متأسفانه صرفاً فقط به خاطر زیبایی ظاهری مطرح بوده است مثلاً استفاده از مصالحی که در شهرک صدرا مورد استفاده بوده است استفاده از سنگ در نما یا استفاده از شیشه در نمای ساختمان در نمای نامناسب که اینها ضریب هدایت و انتقال گرمای مناسبی برای این اقلیم ندارند، این خود در به خطر انداختن محافظت از انرژی کمک می کند و روی محیط زیست تاثیر می گذارد.

فرم ساختمان ها که از حالت ایرانی بودن به علت رشد جمعیت و نیاز فوری به مسکن خارج شده و به صورت آپارتمان هایی چندین طبقه تبدیل شده که گاهاً از حیاط به عنوان پارکینگ استفاده شده و استفاده از گیاهان به نسبت کمتر شده است.

به علت محدودیت در دید و منظر نمی توان از نور با استفاده از پنجره های وسیع و بزرگ مناسب که همه فضاها بهره برد که این منجر به استفاده از انرژی های غیر طبیعی می شود و به محیط زیست آسیب می رساند .

خانه های در جهت شمال شرقی - جنوب غربی به جهت اقلیم می باشد.

به لحاظ دسته بندی خیابان های این شهرک خیابان های پهن و عبور مرور وسایل نقلیه راحت تر و زیاد تر می باشد.

فضای سبز خیلی کم در محله ها و خانه ها کمتر دیده می شود. ولی باغ شهری در مقابل شهرک مسکونی صدرا طراحی شده که به سیرکولاسیون هوا کمک می کند

با توجه به مشاهدات و تحقیقات و بررسی هایی که در مورد هردو بافت و براساس دیدگاه کیم و گرنت به دست آمده است، در شهرک های قدیمی به علت نبود تکنولوژی و کم بودن جمعیت و طبیعی بودن مواد و مسائل مصرفی راحت تر به حفظ محیط زیست پرداخته شده است ولی امروزه به علت رشد جمعیت و پراکندگی شهرها و استفاده از تکنولوژی در مواد و مصالح مصرفی در محیط، محیط زیست را آسیب پذیر کرده است که با ارائه راه حل های مناسب به حفظ محیط زیست در شهرک های جدید با رشد هوشمند می پردازیم.

۱. راه حل های حفظ انرژی:

استفاده از انرژی های تجدید پذیر (انرژی خورشید، باد، زمین گرمایی، بیوگاز، جزرومد،) که بهترین جایگزین سوخت هاست.

۱. این انرژی ها رایگان و در دسترس همگان قرار می گیرد.

۲. تجدید پذیرند و به محیط آسیب نمی رسانند.

۳. از نظر اجتماعی فرصتی برای رشد و توسعه اکولوژی می باشد.

۴. زباله و بقایای مشکل را ایجاد نمی کند.

- استفاده از مصالح بوم آورد: منظور مصالحی می باشد که در بناهای سنتی هر منطقه استفاده می شود که معمولاً در شیراز به علت اقلیم گرم و خشک آجر به دلیل داشتن خاصیت ضریب انتقال حرارتی بالا می تواند بهترین انتخاب برای این اقلیم باشد
- استفاده از گلخانه ها در ساختمان هایی که دارای ضلع جنوب یا غرب هستند انرژی خورشید را یا استفاده از پدیده گلخانه ای می توان از بین برد.

• استفاده از مصالح قابل بازیافت: استفاده از مصالح و مواد به جای مانده از خانه های قدیمی که به لحاظ اقتصادی هم می تواند موثر باشد.

• کاشت درختان بلند: کاشت این درختان موجب ایجاد سایه و جابه جایی هوا در زیر درختان می باشد، مانند درخت سرو یا چنار در شیراز

• عایق کاری حرارتی کل ساختمان: که به حفظ انرژی در ساختمان کمک می کند

• استفاده از بادهای غالب در ساختمان که می تواند به سیر کولاسیون هوا در ساختمان کمک می کند.

• استفاده از بام سبز و باغچه ها

- استفاده از کالکتورهای فوتوولتائیک جهت گرم کردن آب ساختمان
- طراحی آب نما و فواره
- استفاده از نماهای کرکره ای

نتیجه گیری:

طبیعت و انسان ها با یکدیگر می باشد. این مسأله با نگاه دو قرن گذشته در تضاد است؛ دیدگاهی که بر پایه جدایی موضوعات محیطی و اجتماعی و اقتصادی می باشد. می توان گفت که توسعه پایدار و معماری پایدار، با توجه به شعار اولیه شان، حفاظت از محیط زیست را با تغییر رویکرد نسبت به طبیعت مورد نظر قرار می دهند ولی راه کارهای ارائه شده و آنچه امروزه در محیط ساخته شده متجلی می شود، نوعی برخورد گسسته و جدا از طبیعت است و تنها به حفظ آن جهت بهره برداری نسل های آینده توجه می کند.

هر چند که اصول معماری پایدار شامل بازه وسیعی از به کارگیری ساده ترین روش ها تا پیچیده ترین فن آوری های روز می باشد، اما مسأله مناسب بودن روش و مطابقت آن با زمینه های اجتماعی و فرهنگی مردمان و استفاده کنندگان آن محیط مطرح است.

پایداری از خانه آغاز می شود؛ جایی که می آموزیم برای ساختن آینده ای امن تر، بایستی سامانه های زیستی مان را حفظ کنیم. و همچنین که معماری مانا باید همسو با موقعیت محیطی و اقلیمی اش باشد تا موجب حداقل تخریب محیطی شود، باید انعطاف پذیر باشد تا بتواند با تغییر زمان و موقعیت، کاربری خود را وفق دهد، از کیفیت و استقامت بالایی برخوردار باشد، به معماری بومی و تجربیات سازندگان محلی ارج نهد، مشارکت مردمی را بعنوان پتانسیل مثبت قلمداد کند، مصالح قابل بازیافت و انرژی های تجدید شونده را بکار بندد و از مصالح غیر قابل تجدید، عاقلانه و آگاهانه استفاده نماید و اگرچه این راهکارهای پیشنهادی کلی بوده و هریک از موارد مطرح شده خود می تواند عنوان پژوهشی جدیدی باشد، اما امید است به کمک این راهبردها، بتوانیم گامی موثر در جهت دستیابی به اصول اقلیمی و بهینه سازی مصرف انرژی و البته حفظ و حیات محیط زیست خود برداریم و محیطی مناسب برای نسل آینده باقی بگذاریم.

پی نوشت ها □

1. Bacon
2. UNCED or "Earth Summit", United Nations Conference on Environment and Development
3. World Conservation Strategy
4. World Commission on Environment and Development
5. Caring for the Earth 1991
6. Alan Fricker
7. Our Common Journey: A Transition Toward Sustainability
8. National Research Council
9. Sustainable building
10. Sustainable construction

۱۱. دانش سیبرنتیک که در آغاز به شاخص های مکانیکی-کاربردی ماشین ها م پیروا داشت، امروز، به تمامی رابطه هایی می نگرد که درون هر موجود قادر به حرکت وجود دارند (فلامکی، محمد منصور، ۱۳۸۱: ۲۹۱)

12. Paul Hyatt
13. Brain Edwards

۱۴- داودپور، اردلان؛ بررسی سیر تحولات در نظریه های شهرسازی، در دست چاپ

۱۵- رشد هوشمند (SMART GROWTH) در واقع یک برنامه ریزی شهری و منطقه ای است که روی رشد در مرکز شهر تمرکز دارد و در مقابل پراکندگی روی فشرده سازی شهر تاکید دارد. رشد هوشمند یک سعی جدید است، برای منطقی کردن گسترش و توسعه شهرها و به (EPA) مدیریت رشد هوشمند شهری روش های اعمال این کنترلهاست. در سال 1996 آژانس حفاظت از محیط ایالات متحده همراهی تعدادی سازمانهای حکومتی یا غیر ذی نفع تشکیل شبکه ای به نام شبکه رشد هوشمند دادند.

۱. پاک، سدریک، (ترجمه ناصر محرم نژاد)، شهرهای پایدار در کشورهای در حال توسعه، انتشارات مرکز مطالعاتی و تحقیقاتی شهرسازی و معماری ایران، ۱۳۸۳.
۲. دستورالعمل اجرایی در مورد چگونگی بهینه سازی و صرفه جویی فرآورده های نفتی در ساختمان، سازمان بهینه سازی مصرف سوخت کشور، تهران، ۱۳۸۱.
۳. سازمان حفاظت محیط زیست، طرح کمربند فضای سبز تبریز، ۱۳۷۷.
۴. کسمایی، مرتضی، اقلیم و معماری، شرکت سرمایه گذاری خانه سازی ایران، ۱۳۸۲.
۵. مفیدی، مجید، مبانی مقدماتی توسعه و طراحی شهر پایدار، دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات.
۶. مقاله تبیین ساختار معماری سبز همراه با ارائه راهکارهایی در این راستا، مریم سینگری، دومین همایش فنی و مهندسی، باشگاه پژوهشگران جوان.
۷. مقاله جهان در سال ۲۰۳۰، ترجمه مریم سینگری، فصلنامه معماری و فرهنگ، شماره ۱۳.
۸. مقاله کنکاشی پیرامون مفاهیم و تجارب معماری پایدار، فرزانه سفلائی، فصلنامه آبادی، شماره ۴۲.
۹. مقاله معماران بزرگ و طراحی پایدار، حمیدحسینمردی، فصلنامه شهرسازی و معماری، شماره ۴۲.
۱۰. مقاله معماری پایدار، مه کامه لوافی، فصلنامه معماری ایران، شماره ۴۲.
۱۱. پاپلی یزدی، محمد حسین، (۱۳۸۲)، "نظریه های شهر و پیرامون"، سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها.
۱۲. فلامکی، محمد منصور (۱۳۸۱)، ریشه ها و گرایش های نظری معماری، نشر فضا، تهران.
۱۳. گروتز، یورگ (۱۳۷۵)، زیبا شناختی در معماری، مترجم جهانشاه پاکزاد و عبدالرضا همایون، انتشارات دانشگاه شهید بهشتی، تهران.
۱۴. معماریان، غلامحسین (۱۳۸۴)، سیری در مبانی نظری معماری، نشر سروش دانش، تهران.
۱۵. فهرست منابع غیر فارسی و اینترنتی سایتهای
 1. Schmitz, Gunther, 1998, Living Spaces, Konemann Verlagsgesellschaft Mbh Bonner Strafe 126, D-50968 Cologne
 2. Singery, Maryam, 2006, Practical Principles to Build Permanent Building
 16. In Tabriz, World Renewable, EnergyCongress, 1X, The Boulevard LangfordLane, kidlington, Oxford OX5, 1GB,UK
 3. Wines, J, 2000, Green Architecture, Benedikt Taschen
 17. 4-Barton,H.,(2004)"shapping neighbourhoods a guid for health,sustainability and vitality",spon press
 18. 5-kim,k.,(2007),'sustainable neighbourhood design".critical analysis on key concepts of global Eco-village,urban village and new urbanism movment ,the SDI quarterl scholarly journal,seoul Development institute
 19. 6-Daung,A,speck,J.,Lydon M.,(2009),"The Smart Growth Manual",Mc Graw Hill Professional,P 12.
 20. 7.Adams, W.M. (2001), Green Development: Environment and Sustainability in the Third World (2nd Edition).London: Routledge.
 1. Beck, U. (1992), The Risk Society, Sage: London.CIB, (1999), Agenda 21 on Sustainable Construction, Rotterdam: CIB Report Publication 237.
 2. Smart growth net work site:Smart growth net work ,www.smartgrowth.org/sgn/default.asp
 3. NRDC Site : www.nrdc.org/default.asp
 4. Smart growth site : www.smartgrowth.umd.edu

کاربرد روش های نوین ساخت در نوسازی بافت های فرسوده شهری

محمد عزتی ۱، ولی عبدالهی ۲

۱ کارشناس ارشد شهرسازی، مدرس دانشگاه و معاونت شهرسازی و معماری شهرداری تبریز

m.ezzati91@yahoo.com

۲ کارشناس ارشد جغرافیا و برنامه ریزی شهری، مدیر شهرسازی و معماری شهرداری تبریز

چکیده :

از بشر از بدو خلقت برای در امان ماندن از سرما و گرما، تهدید جانوران و سایر بلایای طبیعی سعی داشته برای خود سرپناهی درست کند. این تهدید جانب سایر انسان ها در دوره های بعدی بیشتر شده و او کوشیده است مسکنی مستحکم و غیرقابل نفوذ برای خود بسازد. در طول دوران تاریخ، بشر با الهام از طبیعت، اختراعات مختلفی داشته و سعی کرده از این یافته ها در تمام بخش های زندگی بهره گیرد. مجموع این اختراعات و روش های بکارگیری و مدیریت، تکنولوژی را بوجود آورده و انسان در مسیر تکامل تکنولوژی، شیوه های مختلف ساخت و ساز را متناسب با شرایط محیطی و فرهنگی خود در پیش گرفته و اکنون در اوج قله های تکنولوژی با بهره گیری از آخرین یافته های خود، بناهای با شکوه و مستحکم می سازد ولی برای کاربرد آن در تمام کشورهای جهان و بهره گیری تمام مردم جهان، به دلیل محدودیت هایی که کشورهای سلطه گر ایجاد می کنند، راه طولانی در پیش است. با توجه به اینکه نگرش این مقاله بیشتر برای کاربرد تکنولوژی های جدید و روش های نوین ساخت برای نوسازی بافت های فرسوده شهری است لذا سعی شده ابتدا توصیفی از تکنولوژی و بافت فرسوده صورت بگیرد و در ادامه سیر مراحل روش های مختلف ساخت و اهمیت کاربرد آن و لزوم حمایت از تکنولوژی و روش های جدید ساخت آورده شود و سپس مزایای کاربرد روش های نوین ساخت شامل امکان افزایش عمر ساختمان، ساخت سریع و مطمئن و تولید انبوه، کاهش هزینه های تولید، تعمیر و نگهداری و هزینه های مصرف انرژی ساختمان و در نهایت آزادی عمل بیشتر در طراحی به تفصیل بیان گردیده است.

واژه های کلیدی: روش های نوین ساخت، بافت های فرسوده، تکنولوژی، فناوری های جدید

مقدمه :

بررسی ساختمان های تخریب شده از زلزله های اخیر اهر و ورزقان نشان می دهد استفاده از مصالح غیراستاندارد و عدم رعایت اصول فنی و مهندسی در زمان اجرای ساختمان، بی دقتی در ترکیب صحیح مصالح و ضعف اتصالات از عمده علت های تخریب و آسیب به ساختمان بشمار می آید. بافت های فرسوده شهری بدلیل اینکه یکی از ویژگی های تشخیص آنها ناپایداری است، این موارد در آنها بیشتر به چشم می خورد. همچنین اکثر ساختمان ها عمر مفید خود را سپری کرده اند. لذا خطر زلزله این بافت ها را بیشتر از سایر نقاط شهر تهدید می کند. برای نوسازی بافت های فرسوده و جلوگیری از مشکلات قید شده، اکثراً کشورهای پیشرفته راهکار استفاده از روش های نوین ساخت و تکنولوژی های جدید و روش ساخت صنعتی و انبوه را در پیش گرفته اند که البته موفق نیز بوده اند. کشور ما نیز به دلیل قرارگیری در خطر زلزله، از خطرپذیری بالایی برخوردار بوده و راهکار اصلی برون رفت از این خطر استفاده از تجربه همین کشورها با بومی سازی روش ها و در قالب معماری ایرانی و اسلامی و حفظ هویت هر منطقه می باشد.

تکنولوژی عاملی برای شکل گیری روش های نوین ساخت

«تکنولوژی (فناوری)، ترکیبی از دو واژه یونانی تکنو به معنای مهارت و لوگوس به معنای ساختن، گفتگو و کلمه است» (محمدی قراسوئی) از نظر لغوی تکنو به فن و هنر و لوژی به معنی مطلق و دانش آمده است. در لغت نامه های فارسی آنرا به فناوری، علم به صنایع و حرفه ها، مجموع اصطلاحات فنی با صنعتی، مطالعه فنون و ابزار و ماشین آلات و مواد اولیه، تجهیزات و روش های علمی که در حیطه خاصی به کار برده شود، ترجمه نموده اند. در تعریف دیگر «فناوری مجموعه ای از فرایندها، روش ها، فنون و مهارت هایی است که توسط آنها کالایی ساخته شده و یا خدمتی ارائه می گردد.» (ویکی پدیا)

«فن آوری همواره به عنوان ابزار، بخشی از زندگی بشر را تشکیل داده است، اما مطرح شدن تکنولوژی به عنوان یکی از ابزارهای تولید، به انقلاب صنعتی در قرن هجدهم میلادی و جایگزینی نیروی ماشین، بجای انسان باز می گردد.» (محمدی قراسوئی)

اولین همایش ملی اندیشه ها و فناوری های نو در معماری

۲۰ اسفند ۱۳۹۱ تبریز-ایران

انجمن مهندسان معمار ایران

- تکنولوژی در درجه اول- انواع ماشین آلات و تجهیزات مختلف را به ذهن انسان متبادر می کند ولی تکنولوژی مفهوم بسیار وسیع دارد و در حوزه های مختلف، تکنولوژی های متفاوتی بکار گرفته می شوند. حتی در یک حوزه مثلاً در بخش ساختمان، تکنولوژی های مختلفی کاربرد دارند. از انواع تکنولوژی و مهارت های مدیریتی گرفته تا تکنولوژی نانو و میکرو بیولوژی، لذا برای دستیابی به تکنولوژی برتر در این بخش، تمام علوم به خدمت گرفته می شوند.

تکنولوژی بخش مسکن توانسته است با بکارگیری مطالعات صورت گرفته در علوم مختلف، به ابزار و روش های نوین ساخت دست یابد. این ابزار و روش ها بیشتر سعی دارند تا با استفاده درست از ماشین آلات، جایگزین مناسبی برای استاد کار پیدا کنند تا ضمن افزایش سرعت کار و کاهش هزینه، خطای انسانی در تولید را به حداقل برسانند. تکنولوژی با توجه به تغییرات شرایط محیطی و اجتماعی به شدت کارائی خود را از دست داده و متخصصین همیشه در جهت جایگزینی آن و استفاده از روش های جدیدتر با کارآرائی بیشتر تلاش می کنند و این تلاش هاست که انسان را قادر ساخته در عمق دریاها دست به ساخت و ساز زده و آسمان خراش ها را هر روز بلندتر و بلندتر سازند و باکتری را برای افزایش مقاومت سیمان و بتن بکار گیرد.

بافت فرسوده و لزوم مداخله در آن

«بافت قدیمی و فرسوده، بافتی می باشد که در فرایند زمانی طولانی شکل گرفته و تکوین یافته و امروزه در محاصره تکنولوژی عصر حاضر گرفتار گردیده است. چنانچه این بافت در گذشته به اقتضای زمان، دارای عملکردهای منطقی و سلسله مراتبی بوده ولی امروزه از لحاظ ساختاری و عملکردی دچار کمبودهایی شده و آنگونه که باید و شاید نمی توان جوابگوی نیاز ساکنان خود باشد.» (حناچی، ۱۳۸۲)

ناپایداری، ریزدانی و نفوذناپذیری سه شاخص مهم وزارت راه و شهرسازی برای مشخص نمودن ۷۲ هزار هکتار از بافت های شهرهای ایران به عنوان بافت فرسوده بشمار می آیند. بافت های فرسوده به دلایل زیر نیازمند مداخله هستند که از طرق مختلف و با شیوه های متفاوت، این مداخله صورت می پذیرد. بهسازی، نوسازی و بازسازی به عنوان سه شیوه عمده مداخله در بافت های فرسوده تعریف می شود:

۱. فرسودگی کالبد؛
۲. عدم دسترسی به دورن بافت؛
۳. فقدان تاسیسات زیربنایی مناسب؛
۴. مشکلات زیست محیطی و بالا بودن حجم آلودگی؛
۵. کمبود امکانات گذران اوقات فراغت؛
۶. فقر و محرومیت؛
۷. آسیب پذیری در برابر زلزله؛
۸. سرانه پائین خدمات؛
۹. جمعیت فوق العاده (تراکم بالای جمعیت)؛
۱۰. تراکم ساختمان های کم دوام؛
۱۱. نا امنی و معضلات اجتماعی» (جهان شاهی، ۱۳۸۲)

وجود حجم زیاد ساختمان های کم دوام و آسیب پذیری این بافت ها، در برابر بلایای طبیعی از جمله زلزله، لزوم مداخله سریع و نوسازی آنها را ضروری می سازد. بطوری که برابر قانون، دولت و شهرداری ها ملزم هستند سالانه حداقل ۱۰ درصد از بافت های فرسوده مصوب شهری را نوسازی نمایند. برای دستیابی به این حجم عظیم از ساخت و ساز که البته کافی نیز نمی باشد استفاده از فناوری های روز دنیا و روش های نوین ساخت و ساز ضرورت پیدا می کند. بایستی به این مسئله نیز توجه کرد که علیرغم نوسازی لاک پشتی کنونی ما، حجم زیادی از بافت های شهری دیگر به دلایل متعدد به بافت های فرسوده فعلی اضافه می شوند لذا نوسازی بافت های فرسوده بایستی به صورت مستمر باشد.

برابر اعلام مسئولین وزارت راه و شهرسازی، متوسط تراکم ناخالص شهری کشور ما حداقل ۵۰ درصد کمتر از متوسط دنیاست و این امر استفاده نادرست ما را از کالای گرانبهای زمین شهری در پی دارد. طرح های ارائه شده برای نوسازی بافت های فرسوده شهری، ضمن کاهش خطرپذیری این بافت ها در مقابل بلایای طبیعی و افزایش آسایش و رفاه اجتماعی و دسترسی ساکنین به کاربری های عمومی، تراکم ناخالص شهری را افزایش داده و از زمین شهری در حد مطلوب استفاده می کند.

در کنار نوسازی بافت های فرسوده، به دلیل اینکه اکثر این بافت ها در بخش مرکزی و قدیمی شهر هستند و بافت های تاریخی و میراثی شهر را در دل خود دارند، توجه به حفظ و حراست از این محدوده ها را ضروری می سازد.

پروفسور محمود گلابچی، چهره ماندگار مهندسی راه و ساختمان و معماری ضرورت این توجه را چنین بیان می دارد:

اولین همایش ملی اندیشه ها و فناوری های نو در معماری

۲۰ اسفند ۱۳۹۱ تبریز-ایران

انجمن مهندسان معمار ایران

----- «هرچند اعیان و -نوعاری- بافت‌های- فرسوده به -دلیل- زلزله‌خیزی- کشور- ایران- مفید و -مؤثر- است؛ اما -توجه به- حفظ میراث- فرهنگی- با بکارگیری تکنولوژی‌های نوین و ساخت ساختمان‌هایی که با سازه‌های متفاوت و نوین روح معماری را در کالبد بناهای شهری می‌دمد و همچنین ساخت خانه‌هایی با کیفیت مطلوب و عمر مفید نیز بسیار مهم و با ارزش است.» (گلابچی، ۱۳۹۱)

سیر تکوینی روش‌های مختلف ساخت

انسان از زمانی که پا به این عرصه خالی گذاشته بدلیل خلقت ذاتی خود، همیشه سعی در کشف رمز و راز هستی و دستیابی به ابزار و وسیله‌های مختلف جهت ایجاد آسایش و آرامش برای خود داشته است. در این عرصه، او بیشتر از طبیعت الهام گرفته و برخی از یافته‌هایش نیز تصادفی بوده‌اند. ولی آنچه انسان امروزه به عنوان تکنولوژی به آن دست یافته و در عرصه مختلف از جمله صنعت ساختمان سازی بکار می‌گیرد و خود را در اوج قله‌های این صنعت می‌داند، در آینده به عنوان تکنولوژی و صنعت سنتی از آن یاد خواهند برد. همچنان که ساخت اهرام مصر و صدها بناهای با ارزش باستانی در اوج تکنولوژی روزگار خویش و با بهره‌گیری از علوم همان زمان ساخته شده‌اند.

«تنوع شرایط محیطی و منابع (نیروی انسانی، مواد و مصالح، ابزار و ماشین‌آلات، زمان - هزینه) در سطح کشور از یک سو و سیر تکاملی تکنولوژی جامعه صنعتی، روند تولید مسکن را تحت تاثیر قرار داده است. بگونه‌ای که تولید مصالح ساختمانی از ساده به مرکب (پیش ساخته و نیم پیش ساخته) و عملیات اجرایی از ساخت در جا به سمت سیستم نصب گرویده است. در حال حاضر مطابق شیوه صنعتی مصالح ویژه‌ای برای هریک از عملکردها، تولید و به بازار عرضه می‌شود اما در گذشته عناصر ساختمانی، از یک نوع مصالح ساده و با هنرمندی استاد کار بنا اجر می‌شد. در صورتی که در حال حاضر سعی می‌شود عملیات ساخت از ترکیب مصالح مختلف و با مهارت فنی و دانش مهندسی اجرا شود. سیر تکوین روش‌های ساخت، افزایش تصاعدی عوامل تاثیرگذار و تخصصی شدن هریک از مراحل طراحی تا اجرا، موجب افزایش نرخ و تولید گشته، از این رو توجه خاص در انتخاب تکنولوژی مناسب ساخت در نقاط مختلف کشور ضرورت پیدا می‌کند. (پارسایی، ۱۳۸۱)

برای این منظور در گذشته معماران ایرانی توانسته بودند با بهره‌گیری از دانش زمان خویش، ضمن ایجاد پایداری در بنا با تلفیق هنر و فناوری، ظرافت خاصی به بنا بخشیده و آنرا در عین استحکام، به یک اثر هنری تبدیل می‌نمود. همچنان که در کنار این مسائل، توجه به آرامش و آسایش استفاده‌کنندگان نیز از نظر او دور نمانده بود. توجه به ویژگی‌های معماری سنتی در کنار استفاده از تکنولوژی‌های روز، ضرورت روش‌های ساخت امروزی است. ولی متأسفانه آنچه در روش‌های جدید ساخت مشاهده می‌شود بی‌توجهی به هنر معماری و صرفاً استفاده از طرح‌های کلیشه‌ای و تکراری در تمام نقاط کشور بدون توجه به اقلیم و مسائل فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی است. روش‌های جدید ساخت به دلیل کارائی بالایی که در ایجاد استحکام و پایداری بنا و نیز سرعت خارق‌العاده ساخت و کاهش هزینه، نمی‌تواند از نظر دور نگهداشته شود. بطوری که امروزه شرکت‌های چینی می‌خواهند بلندترین آسمان‌خراش جهان را در ۲۲۰ طبقه تنها ظرف ۹۰ روز احداث نمایند چرا که این شرکت توانسته است یک هتل ۳۰ طبقه را تنها در ۱۵ روز بسازد. برای اینکه ۹۳ درصد کار هتل در کارخانه انجام شده بود. پس استفاده از این روش‌ها در کنار توجه به مسائل انسانی راهگشای مشکلات فعلی خواهند بود.

اهمیت کاربرد روش‌های نوین ساخت

« بهره‌گیری از فناوری‌های نو در ترکیب با عناصر و فرم‌های بومی و سنتی به صورت فرمال یا عملکردی و همچنین استفاده از آنها در جهت حل مسائل اقلیمی منطقه، از الگوهای اساسی در بکارگیری فناوری‌های نو در معماری معاصر ایران محسوب می‌شوند. از طرفی بهره‌گیری از فناوری‌های نو در حفظ ارزش‌های خاص فرهنگی - اجتماعی منطقه و اصول معماری سنتی، در کنار قواعد، شرایط و ضوابط جدید، به دلیل توجه به الگوی رفتاری مخاطبان، از الگوهای مطلوب جهت استفاده از تکنولوژی روز در فضاهای زندگی معاصر به شمار می‌آید. بهره‌گیری از فناوری‌های نو و مصالح جدید در ساخت آرایه‌ها و تزئینات و استفاده از رنگ و مصالح بومی و سنتی به صورت سمبلیک، هماهنگ یا در تقابل با مصالح مدرن نیز از بهترین الگوهایی است که می‌تواند با بکارگیری روش‌های نوین ساخت و مصالح جدید به سرعت و افزایش روز افزون نیازهای دنیای معاصر پاسخ گوید.» (آصفی، ایمانی، ۱۳۹۱)

روش‌های فعلی ساختمان‌سازی در ایران به دلیل سرعت پائین اجرای ساختمان بطوری که اکثر شهرهای بزرگ را بصورت کارگاه ساختمانی تبدیل نموده و چهره زشتی به آن شهرها بخشیده است و قیمت تمام شده بالا چرا که بیشتر از نیروی انسانی بجای ماشین استفاده می‌کند و کیفیت و ایمنی پائین، با توجه به امکان خطای انسانی بیشتر و در نهایت وزن بالای اینگونه ساختمان‌ها، اهمیت کاربرد روش‌های نوین ساخت را که بیشتر در جستجوی حل مشکلات فوق بوده‌اند، دو چندان می‌سازد.

گسترش روز افزون شهرها و نیازهای فعلی جامعه شهرنشین به مسکن و سایر ساختمان‌های ضروری شهر، انبوه‌سازی را تنها راه‌حل پاسخگویی به این نیازها معرفی می‌کند و در انبوه‌سازی است که تکنولوژی‌های جدید و روش‌های نوین ساخت ظهور پیدا کرده و عرصه را

اولین همایش ملی اندیشه ها و فناوری های نو در معماری

۲۰ اسفند ۱۳۹۱ تبریز-ایران

انجمن مهندسان معمار استان آذربایجان شرقی

برای ساخت و ساز سریع و مستحکم، با تأمین تمام نیازهای انسانی، آماده می‌کند. با بهره‌گیری از روش‌های نوین ساخت باید آراشی، آسایش و امنیت را به ساکنین شهر هدیه دهیم.

در قوانین مختلف، دولت و مجلس کوشیده‌اند به شیوه‌های گوناگون از روش‌های نوین ساخت حمایت نمایند. این حمایت‌ها در بخش اول از تولیدکنندگان مصالح و فناوری‌های نوین اعم از اعطای زمین و تسهیلات مالی برای تولید و حذف تعرفه واردات ماشین‌آلات برای راه‌اندازی چنین واحدهایی بوده است و در بخش دوم از سازندگان صنعتی ساختمان، با پرداخت وام و اولویت در واگذاری زمین و سایر مشوق‌هاست ولی متأسفانه بدلیل ناکافی بودن این بسته‌های حمایتی و نیز مسائل فرهنگی و اجتماعی، روش‌های جدید ساخت در کشور ما سهم کمی از تولید بخش مسکن و ساختمان را علیرغم مزایای زیادی که دارد، به خود اختصاص می‌دهد.

برابر گزارش‌های موجود ۳۵ درصد مصالح ساختمانی در کشور استاندارد نیستند و بخش قابل ملاحظه‌ای از انرژی در ساختمان‌ها هدر می‌رود و از این نظر هزینه زیادی بر دولت و مردم تحمیل می‌کند. راه‌حل برون‌رفت از این وضعیت صنعتی‌سازی و استفاده از تکنولوژی‌های جدید ساختمان‌سازی است. مشکلات فوق در بافت‌های فرسوده بیشتر از سایر بخش‌های شهر بوده و ضرورت نوسازی آنها از طریق بکارگیری شیوه‌های نوین ساخت نیز بیشتر است. زلزله اخیر ورزقان هشدار جدی برای مسئولین در جهت حمایت بیشتر از روش‌های نوین ساخت برای تسریع در نوسازی بافت‌های فرسوده شهر تبریز خواهد بود.

مزایای کاربرد روش‌های نوین ساخت در نوسازی بافت‌های فرسوده شهری

کاربرد روش‌های نوین ساخت و استفاده از فناوری‌های جدید، بدلیل مزایای زیادی که نسبت به روش‌های سنتی ساخت دارد، برای نوسازی بافت‌های فرسوده با توجه به شرایط ویژه این بافت‌ها و ساکنین آنها از اهمیت بیشتری برخوردار است. برای نوسازی این بافت‌ها بایستی از روش‌هایی استفاده کرد که ضمن افزایش عمر مفید ساختمان، امکان ساخت سریع و مطمئن و نیز تولید انبوه را بدهد. زیرا خطراتی که ساکنین این بافت‌ها را تهدید می‌کند، تسریع در نوسازی آنها را ضروری می‌سازد. کم کردن مدت زمان اجرای پروژه، خواب سرمایه را کاهش می‌دهد و به تبع آن هزینه تولید کاهش می‌یابد. ولی متأسفانه افزایش شدید قیمت زمین در شهرهای بزرگ در دوره زمانی کوتاه، بدلیل بورس‌بازی زمین، نقش کاهش خواب سرمایه را کم‌رنگ می‌سازند و سازندگان ساختمان به همین دلیل برای برخورداری از این افزایش قیمت، تمایل کمتری جهت تسریع در عملیات ساختمانی و اتمام پروژه از خود نشان می‌دهند و همین عامل در کنار عدم کنترل استانداردهای لازم برای مصالح مصرفی و کیفیت ساخت، آنها را به سمت استفاده از روش‌های سنتی ساخت هدایت می‌کند.

افزایش عمر مفید ساختمان احداثی، از تبدیل مجدد بافت‌های نوسازی شده به بافت‌های بی‌کیفیت و با خطرپذیری بالا جلوگیری می‌کند و شهر را به سمت پایداری بیشتر سوق می‌دهد. در کنار سرعت ساخت با توجه به شرایط اقتصادی ساکنین بافت‌های فرسوده، کاهش هزینه‌های تولید، تعمیر و نگهداری و نیز هزینه‌های مصرف انرژی در ساختمان، از اهمیت فوق‌العاده‌ای برخوردار می‌باشد. عدم توجه به شرایط اقتصادی ساکنین، مشارکت آنها را در نوسازی کمتر خواهد نمود. استفاده از روش‌های نوین ساخت بدلیل بهره‌گیری از مصالح با کیفیت سبک و ارزان، جلوگیری از پرت مصالح و استفاده کمتر از نیروی انسانی، هزینه تولید را کاهش می‌دهد. این هزینه‌ها در صورت صنعتی‌سازی و به روش انبوه و کارخانه‌ای بیشتر کاهش خواهد یافت. همچنین به دلیل رعایت استانداردهای لازم مصرف انرژی، در دوره بهره‌برداری نیز کمتر شده و از این نظر ضمن کاهش آلودگی و کمک به محیط زیست، از هزینه‌های مصرفی خانواده خواهد کاست و به اقتصاد خانواده کمک می‌کند.

تغییرات در ساختمان‌های ساخته شده به روش صنعتی راحت‌تر و با هزینه کمتر امکان‌پذیر بوده و از این نظر به دلیل امکان بیشتر باز یافت مصالح مصرفی، ضمن کمک به محیط زیست، هزینه‌های تغییرات در ساختمان احداثی و هزینه‌های تعمیرات به مراتب کمتر از ساختمان‌های احداثی به شیوه سنتی می‌باشد. «سیستم‌های ساختمانی متداول برای تغییر طراحی نشده‌اند و هر تغییر شکلی در بنا با تخریب بخش و یا گاه تمامی آن همراه خواهد بود. برای افزایش ظرفیت تغییر شکل ساختمان‌ها، ساخت بناها باید بر سامان‌مندتر شدن ساختمان و روش‌های ساخت نوآورانه‌تر تمرکز بیشتری پیدا کند تا سازه‌های منعطف‌تری حاصل آمده و اجرای این سازه‌ها به راحتی قابل جایگزینی، استفاده مجدد یا باز یافت باشند.» (اولیا و دیگران، ۱۳۸۹)

روش‌های نوین ساخت با بهره‌گیری از تکنولوژی‌های روز، آزادی عمل بیشتری به طراح و معمار می‌دهد تا ضمن خلق طرح‌های جسورانه، توجه بیشتری به خواست استفاده‌کننده از ساختمان بدهد و ساختمان‌های احداثی را انسان محور سازد و تمایل آنها برای استفاده از چنین ساختمان‌هایی را بیشتر ساخته و مشارکت ساکنین برای نوسازی بافت‌های فرسوده را افزایش دهد. در روش ساختمان‌سازی به شکل صنعتی تنوع محصول بیشتر بوده و محصولات متنوعی تولید می‌شود و در نتیجه امکان سفارشی‌سازی وجود دارد.

اولین همایش ملی اندیشه ها و فناوری های نو در معماری

۲۰ اسفند ۱۳۹۱ تبریز-ایران

انجمن مهندسان معمار ایران

در روش صنعتی نیازی به نمایی باشد و طرح نما می تواند به شکل های متفاوت بر روی قالب های خارجی طراحی گردد. این مسئله ضمن کاهش وزن ساختمان و افزایش مقاومت آن، هزینه ساخت را نیز کاهش می دهد.

البته صنعتی سازی همیشه به صورت پیش ساخته نبوده و روش های ساخت صنعتی زیادی وجود دارند که با کمترین استفاده از شیوه پیش ساختگی، توانسته اند مشکلات شیوه های سنتی ساخت را، مرتفع سازند. استفاده از این شیوه های نوین، ضمن توجه به هویت بافت های فرسوده و تاریخی، راه حل مناسبی برای نوسازی آنها محسوب می گردد. جدول زیر تفاوت های ساخت صنعتی و ساخت متداول را بیان می کند.

جدول شماره ۱: تفاوت های ساخت صنعتی و ساخت متداول

ساخت متداول	ساخت صنعتی
فعالیت در مکان های موقت متعددی انجام می شود	تمامی فعالیت در یک مکان دائمی انجام می شود
طول عمر طولانی یک محصول ویژه	طول عمر کم تا متوسط یک نوع محصول
استانداردسازی کم؛ هر پروژه جنبه های متمایزی دارد	درجه بالایی از تکرار و استانداردسازی
وظایف زیادی نیازمند مقدار زیادی مهارت دستی لازم برای تکمیل پروژه ساخت معینی است	تعداد محدودی وظایف ساده برای تولید محصول معین ضروری است
هر فعالیتی در محل کاری وسیع توسط کارگرانی در حال رفت و آمد از مکانی به مکان دیگر انجام می شود	تمامی وظایف در ایستگاه کاری ثابتی انجام می شود
محیط کاری سخت و ناملایم	محل کار به دقت براساس نیازهای انسان تنظیم شده است
تغییر زیاد کارگران	در مقایسه، نیروی کاری ثابت
اختیار تصمیم گیری میان حامی، طراحان، دولت محلی، پیمانکار و پیمانکاران جزء تقسیم شده است	اختیار واحد تصمیم گیری برای طرح تولید و بازاریابی

مأخذ: (آصفی، ایمانی، ۱۳۹۱)

در کنار این مزایا، فناوری های نوین و روش های جدید ساخت نباید در تقابل با معماری ایرانی- اسلامی باشد. تجربه کشورهای پیشرفته نشان می دهد استفاده از شیوه های نو، نه تنها هویت بافت های با ارزش شهری را از بین نبرده، بلکه در جهت حفظ هویت آنها کوشیده است. همچنین با بهره گیری از تکنولوژی های جدید می توان بناهای با ارزش موجود در بافت های فرسوده را نیز مرمت و مستحکم ساخت.

« معماری معاصر ایران به دلیل تغییر نیازهای فضایی- کالبدی، اجتماعی- فرهنگی، اقتصادی و سیاسی جامعه و مردم، راه حل های جدیدی را می طلبد. چرا که فناوری، حقیقت شرایط حال است. تمام این موارد به همراه بررسی نحوه ارتباط فناوری های مدرن با معماری غنی تاریخی ایران، ضرورت بررسی تعامل بین فناوری های نوین، فرهنگ و معماری کشور ما را صد چندان می کند. » (آصفی، ایمانی، ۱۳۹۱)

بررسی این تعامل و دسترسی به راه حل های مناسب، ما را در بکارگیری روش های نوین ساخت برای نوسازی بافت های فرسوده، ضمن حفظ هویت آنها، ترغیب خواهد ساخت.

نتیجه گیری:

در بخش مزایای کاربرد روش های نوین ساخت در نوسازی بافت های فرسوده شهری، مزایای آخرین روش های ساخت از قبیل افزایش عمر مفید ساختمان، کاهش هزینه ساخت و غیره به تفصیل بیان شد. امروز مزایای استفاده از این روش ها بر هیچ کس پوشیده نیست. ولی آنچه کشورهای در حال توسعه مثل کشور عزیز خودمان را در استفاده از این فناوری ها با تاخیر در اجرا روبرو می سازد، عدم سرمایه گذاری اولیه بخش خصوصی با توجه به هزینه بالای راه اندازی چنین شیوه هایی است که بیشتر به شکل انبوه سازی توجیه پذیر خواهد بود. بخش خصوصی معمولاً در حوزه هایی که ریسک سرمایه گذاری بالایی دارند، وارد نمی شوند و این حوزه ها با توجه به سود بالای مادی و معنوی جزء بخش هایی محسوب می شوند که ورود دولت در مرحله اولیه را برای جبران خطر برگشت سرمایه، طلب می کند. همچنین حمایت های دولت از بخش

اولین همایش ملی اندیشه ها و فناوری های نو در معماری

۲۰ اسفند ۱۳۹۱ تبریز-ایران

انجمن علمی معماران ایران

خصوصی-بایستی-کاملاً-شفاف و خارج از بروکراسی-معمول-اداری-باشد. نظر به اینکه در مراحل اولیه-استفاده از این-روش ها به-صورت-اثبوت و همه گیر نخواهد بود، لذا حمایت مالی دولت با اعطای تشویق های مختلف می تواند راهگشا باشد.

برابر قانون، دولت وظیفه دارد سالانه ۱۰ درصد از بافت های فرسوده شهری را نوسازی نماید. برای تسریع در نوسازی، دولت می تواند این سهم خود از نوسازی را بکارگیری شیوه های نوین ساخت و تکنولوژی روز و روش ساخت صنعتی انجام دهد. چون وظیفه دولت در نوسازی این بافت ها در طول سال های آینده نیز ادامه خواهد داشت. لذا سرمایه گذاری دولت توجیه پذیر بوده و می تواند به عنوان الگو در جامعه مطرح شود و مردم به عنوان استفاده کنندگان از این مسکن و سرمایه گذاران به عنوان بخش اقتصادی فعال در بخش مسکن، وقتی مزایای آن را مشاهده کردند این روش ها را خود در ساختمان سازی بکار گرفته و بازار مناسب برای خرید و فروش آنها ایجاد خواهد شد. حرکت در این مسیر، بومی سازی روش های فوق و دستیابی به روش ها و تکنولوژی های جدیدی را در پی خواهد داشت و کشورمان را به دلیل پتانسیل های فنی و مهندسی موجود به عنوان یکی از کشورهای صادرکننده تکنولوژی های جدید ساخت مطرح می کند. انشاء الله

مراجع

- آصفی، مازیار، ایمانی، النار، ۱۳۹۱؛ چالش های فناوری های نوین در معماری و تعامل آن با ارزش های معماری اسلامی ایران؛ فصلنامه علمی - پژوهشی مرکز پژوهشی هنر معماری و شهرسازی باغ نظر؛ شماره ۲۱؛ تابستان ۱۳۹۱.
- اولیا، جلیل، تقدیری، علیرضا، قنبرزاده قمی، سارا، ۱۳۸۹؛ سازگاری ساختاری سیستم های صنعتی ساختمان سازی؛ نشریه علمی - پژوهشی انجمن علمی معماری و شهرسازی ایران؛ شماره یک؛ پاییز ۱۳۸۹.
- پارسایی، علیرضا، ۱۳۸۱؛ بررسی تکنولوژی مناسب جهت کاهش هزینه های ساخت (در پروژه های ساختمانی)؛ پایان نامه کارشناسی ارشد مدیریت پروژه و ساخت؛ دانشگاه تربیت مدرس؛ دانشکده هنر؛ ۱۳۸۱.
- جهان شاهی، محمدحسین، ۱۳۸۲؛ تحلیل بافت های فرسوده و مشکل ساز شهری و راهبردهای آن؛ مجله جستارهای شهرسازی؛ شماره پنجم؛ ۱۳۸۲.
- حناچی، سیمین، ۱۳۸۲؛ ضرورت باززنده سازی بافت های قدیمی شهرهای ایران؛ همایش بهسازی و نوسازی بافت های فرسوده و ناکارآمد شهری؛ تهران؛ ۱۳۸۲.
- گلابچی، محمود، ۱۳۹۱؛ نیاز جامعه امروز به پیوند فناوری و معماری؛ روزنامه جام جم؛ شماره ۳۵۰۵؛ ۱۳۹۱/۶/۲۰.
- محمدی قراسوئی، ابراهیم؛ تکنولوژی (technology)؛ پژوهشکده باقر العلوم. (www.pajoohe.com)
- ویکی پدیا؛ fa.wikipedia.org